

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2003

**HISTORIA
UNIVERSITATIS
CAROLINAE
PRAGENSIS**

Tomus XLIII. Fasc. 1–2

Příspěvky k dějinám
Univerzity Karlovy

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2004

OBSAH

Výročí a osobnosti

- 11 Josef Petráň, Jan Havránek (7. 6. 1928 – 1. 9. 2003)

Paralipomena k biografii J. M. Marci

- 25 Josef Smolka, Joannes Marcus Marci fyzikem Království českého (1628)
35 Josef Smolka, Joannes Marcus Marci lékárníkem (1634)
51 Martin Svatoš, *Testimonia de vita Joannis Marci Marci* (Svědectví o životě a smrti Jana Marka Marci)

Články

- 83 Karel Mačák, Matematika v pražském Klementinu v letech 1600–1740
107 Jiří Havlík, Obraz Josefa Thomayera (1853–1927) v očích jeho přátel a následovníků i v jeho vlastních
135 Marie Štemberková, Výuka románských jazyků na Univerzitě Karlově za první republiky
173 Ota Konrád, Eine lange Feindschaft. Die Prager Professoren Erich Gierach und Gerhard Gesemann
in der Tschechoslowakischen Republik und im Nationalsozialismus
193 Markéta Devátá, Profesoři jmenovaní v letech 1948–1950 na českých vysokých školách

Recenze

- 255 Paul Shore, *The Eagle and the Cross. Jesuits in Late Baroque Prague* (Jiří Havlík)
261 Armin Kohnle – Frank Engehausen (Hgg.), *Zwischen Wissenschaft und Politik. Studien zur deutschen Universitätsgeschichte. Festschrift für Eike Wolgast zum 65. Geburtstag* (Jiří Pešek)
266 Otakar Odložilík, *Deníky z let 1924–1948. K vydání připravila Milada Sekyrková* (Jan Horský)
270 Biografické příspěvky posledních let k dějinám Karlovy univerzity. Výpovědi o historických (Ivan Hlaváček)
280 Lékaři vzpomínají (Petr Svobodný)
287 History of Universities (Petr Svobodný)
291 Jahrbuch für Universitätsgeschichte (Blanka Zilynská)

Zprávy

- 297 Jahrbuch für Universitätsgeschichte 6, 2003. Universität im Mittelalter (Michal Svatoš)
299 Wolfgang E. J. Weber, *Geschichte der europäischen Universität* (Michal Svatoš)
300 Carsten Rabe, *Alma Mater Leopoldina. Kolleg und Universität der Jesuiten in Breslau 1638–1811* (Ivana Čornejová)
303 Olaf Willett, *Sozialgeschichte Erlanger Professoren 1743–1933* (Ota Konrád)
303 Frank-Rutger Hausmann (ed.), *Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945* (Ota Konrád)
304 Julian Dybiec, *Unwersytet Jagielloński 1918–1939* (Jiří Pešek)
305 Pavel Urbášek, *Únor 1948 a tzv. studijní prověrky na Univerzitě Palackého v Olomouci* (Blanka Zilynská)

- 307 Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a Evropské unii III. Univerzity a vzdělání
(Michal Svatoš)
- Cizojazyčná shrnutí*
- 35 Josef Smolka, Joannes Marcus Marci, Physiker des Königreichs Böhmen (1628)
- 49 Josef Smolka, Joannes Marcus Marci als Apotheker (1634)
- 79 Martin Svatoš, *Testimonia de vita Joannis Marci Marci* (Zeugnisse vom Leben und Tod
des Johann Markus Marci)
- 105 Karel Mačák, Mathematik im Prager Klementinum in den Jahren 1600–1740
- 134 Jiří Havlík, Das Bild Josef Thomayers (1853–1927) in den Augen seiner Freunde und Nachfolger
sowie in seinen eigenen Augen
- 171 Marie Štemberková, Romanischer Sprachunterricht an der Karlsuniversität während der 1. Republik
- 191 Ota Konrád, Dlouholeté nepřátelství. Pražští profesori Erich Gierach a Gerhard Gesemann
v Československu a v období národního socialismu
- 251 Markéta Devátá, Von 1948–1950 an den tschechischen Hochschulen ernannte Professoren

Autoři

- doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
- Mgr. Markéta Devátá, Výzkumné centrum pro dějiny vědy
- Mgr. Jiří Havlík, Ústav dějin UK a Archiv UK
- prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Katedra PVH a archivního studia FF UK
- PhDr. Jan Horský, Filozofická fakulta UK
- Mgr. Ota Konrád, Institut mezinárodních studií FSV UK
- doc. Ing. RNDr. Karel Mačák, CSc., Technická univerzita Liberec
- prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., Institut mezinárodních studií FSV UK
- prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
- PhDr. Josef Smolka, CSc., Praha
- PhDr. Martin Svatoš, CSc., Ústav pro klasická studia AV ČR
- PhDr. Michal Svatoš, CSc., Ústav dějin UK a Archiv UK
- doc. PhDr. Petr Svobodný, Ústav dějin UK a Archiv UK
- PhDr. Marie Štemberková, Ústav dějin UK a Archiv UK
- PhDr. Blanka Zilynská, Ústav dějin UK a Archiv UK

Výročí a osobnosti

JAN HAVRÁNEK (7. 6. 1928 – 1. 9. 2003)

JOSEF PETRÁŇ

Zemřel přední soudobý historik, jeden z mála, kteří se v uplynulých pěti desetiletích s úspěchem snažili udržet dobré jméno naší vědy v zahraničí. Byl všestranně vzdělanou vědeckou osobností. V badatelském úsilí i v úspěšné pedagogické činnosti se zaměřoval na české a středoevropské dějiny 19. století, některé jeho studie jsou věnovány pozdějšímu období a zejména (pokud se týkají jeho životního tématu, dějinám Univerzity Karlovy a studentstva) i době nedávné.

Narodil se 7. června 1928 v Teplicích. Jeho otec Miroslav Havránek (1897–1963) působil jako gymnaziální profesor v Chomutově.¹ Prostředím, v němž Jan vyrůstal, se však stala pražská intelektuální vrstva. Když mu byly tři roky, odstěhovala se rodina do Prahy, kde jeho otec nastoupil na místo vyššího úředníka ministerstva školství a národní osvěty. Příbuzní z otcovy i matčiny strany patřili k osobnostem kulturního, vědeckého i společenského života meziválečného období. Janův strýc Bohuslav Havránek, profesor brněnské univerzity, výrazná postava Pražského lingvistického kroužku, je znám jako průkopník jazykovědného strukturalismu. Matka Ruda Havránková (1905–1983), překladatelka, pocházela z rodiny pražských Bondyů, od 19. století se hlásících k českému židovskému asimilačnímu hnutí. Její bratr JUDr. Karel Bondy byl jako člen odbojové skupiny za nacistické okupace popraven.

Dané rodinné prostředí i společenské zázemí kultivovaly Havránkův rozhled, brzy však vedly ke kruté životní zkušenosti. Po skončení povinné školní docházky nemohl z rasových důvodů dostudovat dejvické gymnázium. Po absolvování tercie nuceně odešel v listopadu 1942 jako učeň jemné mechaniky k firmě J. J. Frič na Vinohradech (Americká 3). Později vzpomínal na zaměstnavatele úsměvně v dobrém. Klidu mu nebylo dopřáno nadlouho. Po dvou letech, v listopadu 1944, byl internován v koncentračních táborech, nejdříve v Bystřici u Benešova, pak v Klattendorf a Gräditz v Německu, nakonec v pražském Hagiboru. 2. května 1945, ještě před začátkem pražského povstání, když se bez rozruchu vytratily německé stráže, vydal se Jan Havránek spolu se svým otcem pěšky z Hagiboru domů na Hanspaulku. Lze pochopit euforii šestnáctiletého osvobozeného vězně, který se hned 5. května připojil k bojovníkům na barikádách. Po osmapadesáti letech vyšly jeho vzpomínky na prožitek povstání, žel, již posmrtně.²

¹ Osobní údaje čerpám z personálního spisu Jana Havránka uloženého v Archivu Univerzity Karlovy v Praze (AUK) 1960–2003, dále pers. spisu Filozofické fakulty UK, inv. č. 269, kart. 23 (1955–1960). Děkuji rovněž PhDr. Růžence Havránkové, CSc., za informace, které mi poskytla z rodinné sbírky, a za podnětné připomínky k rukopisu.

² Jan Havránek, Pražské povstání 5.–9. května 1945 na Hanspaulce po osmapadesáti letech, Zpravodaj Historického klubu 2003, 1, s. 8–13. Havránek dostal 8. května 2000 státní pamětní medaili za účast v boji za národní osvobození v letech 1939–1945 a posmrtně 28. října 2003 pamětní medaili Českého svazu bojovníků za svobodu za dlouholetou a záslužnou práci pro Svaz bojovníků za svobodu.

Stihl ve zkráceném čase dostudovat na dejvickém Benešově reálném gymnáziu, kde v červnu 1948 maturoval. Na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy přišel na podzim téhož roku.

Obnova fakulty od roku 1945 ještě neskončila, když u nás jiný autoritativní režim násilně přerušil příliš krátké poválečné zotavování svobodného univerzitního života a znamenal trvale osudy i možnosti generací studentů a univerzitních vzdělavců.

Když si Jan Havránek v roce 1948/49 zapisoval kombinaci oborů dějepis – filozofie, rozbíhal se první ročník reformovaného studia, které se – zčásti podle sovětského vzoru – studijními předpisy přibližovalo řádu středoškolskému.³ Zavedena povinná docházka, pevný studijní řád se stanovenými zkouškami v jednotlivých semestrech. Studenti byli rozděleni do studijních (pracovních) skupin, kde jejich přípravu kontrolovali instruktoři z řad asistentů nebo posluchačů vyšších ročníků, kteří měli dbát i na ideologicko-politický „růst“ členů skupiny. Při současném zavedení *numeru clausu* musil Havránek vykonat přijímací zkoušku, v níž se měly zkoumat nejen znalosti a studijní předpoklady, ale zejména politický profil rodiny uchazeče i jeho samotného, „kádrový“ sociální původ. Kolegové z vyšších ročníků prošli během uvedeného roku tzv. studijními prověrkami, povýtce politické povahy, jež byly řízeny vyššími orgány KSČ. Neúplně dochované seznamy uvádějí 439 vyloučených a 327 bylo těch, kteří se před komisí ani nedostavili a tím studium přerušili. Dohromady téměř třetina posluchačů tehdy opustila fakultu.⁴

První represivní a zastrahovací manévr nového režimu, který se netýkal jen studentů, ale rovněž učitelů, z nichž někteří byli propuštěni nebo uvězněni, jiní emigrovali, nezvládal ještě programovou ideologickou přestavbu fakulty. Státní moc toho plně nedosáhla ani během let Havránkova studia 1948/49 až 1951/52. Nový vysokoškolský zákon z května 1950 vycházel ze sovětského systému organizace, rušil zbytky univerzitní autonomie.⁵ Osobám, které ministerstvo školství „pověřovalo přednáškami“ jako „kádrové posily“ bez habilitací a obvyklých kariérních stupňů, chyběly pedagogické zkušenosti a nebylo jich tolik, aby zvládly základní program oborů. Bilance, kterou důvěrně vypracovalo kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ v roce 1950, konstatovala, že i s novými stranickými posilami na fakultě jen patnáct procent učitelů (17) bylo v KSČ již před únorem 1948, dalších dvacet procent je pouhých členů (23) a šestnáct procent tzv. „pokrokových“ nestraníků (18), v tehdejší jazyce kádrové nomenklatury.⁶ Zbývající téměř polovinu všech učitelů fakulty charakterizuje zpráva jako „indiferentní“ vůči režimu (32) nebo „reakční“ (23).

Neodvážil bych se posuzovat míru společenské angažovanosti členů učitelského sboru. Nelze brát v potaz pouhá prohlášení v tehdejší metajazyce, ale míru odvahy a odpo-

vědnosti při volbě témat, přístupu k nim a jejich interpretaci. Kdo chtěl zůstat na fakultě, byl nucen, aby se přizpůsobil, a jsou ovšem velké rozdíly v míře přizpůsobení. Závisela na míře, která byla požadována, a na tom, jakou míru přizpůsobení u jednotlivců dosáhla.

Jednoznačným dělítkem nebylo členství ve straně, pokud jde o erudici odbornou. Těžiště výuky, navazující na fakulturní vědeckou tradici, spočívalo v době Havránkova studia na těch, kteří se názorově formovali v předešlé epoše. Patřil k nim i Janův strýc, profesor Bohuslav Havránek, jenž v roce 1945 přešel z Brna do Prahy a když vstoupil do KSČ, stal se ve školním běhu 1948/49 děkanem fakulty.

Z povinných přednášek si posluchači prvního ročníku reformovaného studia historie zapisovali v zimním semestru 1948/49 kurs prof. Jana Eisnera (1885–1967) o evropském pravěku, prof. Bedřich Hrozný (1879–1952) vykládal dějiny starého Orientu.⁷ Po oba semestry poslouchali kursovku antických dějin (Řecka a Říma) prof. Josefa Dobiáše (1888–1972). V letním semestru měl prof. Karel Stloukal (1887–1957) obligátní kurs dějin středověku do 9. století a prof. Václav Vojtíšek (1883–1974) malou encyklopedii pomocných věd historických s cvičeními. Z výběrových přednášek si Jan Havránek zapsal dvousemestrový výklad soukromého docenta Františka Bauera (1897–1967) o Evropě v době versailleského míru; v zimním semestru přednášku soukromého docenta Františka Roubíka (1890–1974) o vývoji správního rozdělení Čech, v letním semestru přehled italských dějin doc. Josefa Polišenského (1915–2001).

Z pověřených přednáškami, kteří v uvedeném roce „kádrově posílili“ sbor fakulty, poslouchal Havránek po oba semestry povinné dějiny mezinárodního socialistického hnutí JUDr. Jiřího Hájka (1913–1993), tehdy člena ÚV KSČ; dále úvod do studia dějepisu PhDr. Oldřicha Říhy (1911–1974), který na fakultu přešel ze Státního historického ústavu v Praze.⁸ Konečně měl povinný historický proseminář PhDr. Václava Husy (1906 až 1965), dříve archiváře Archivu ministerstva vnitra.

Novinkou v druhém ročníku reformovaného studia 1949/50 bylo zavedení povinných přednášek se zvlášť kontrolovanou docházkou pro posluchače všech oborů fakulty, tzv. „úvod do vědeckého světového názoru“. Vzhledem k tomu, že se mezi profesory nenašli vhodní přednášející, byli výklady pověřeni začínající asistenti, často dosud současně posluchači, něco dříve naprosto vyloučeného. Otázky teorie národa a státu vykládal Havránkovi Miloš Kaláb (1920–1994), jenž v předešlém roce ukončil studium filozofie, sociologie a estetiky na fakultě; ruskou odbornou terminologii sovětské vědy vštěpoval posluchačům historie Karel Kosík (1926–2003), který právě skončil studium na moskevské univerzitě.⁹ Lze pozorovat i větší snahu, aby hlavní program výuky naplnily „kádrové posily“, a to nejen v seminářích, ale i v povinných kursovkách a výběrových přednáškách. Evropské dějiny v epoše feudalismu vykládal PhDr. Jaroslav Charvát (1904–1988), dříve ředitel Archivu Národního muzea; československé dějiny do roku 1781 zmíněný již Václav Husa, na kterého navazoval PhDr. Oldřich Říha (úsekem do roku 1918). Husa vypsal rovněž výběrovku o dějinách českého a slovenského hornictví a k ní držel seminář, který si Havránek zapsal. Zatímco pro východní a jihoslovenské dějiny v epoše feudalismu se mezi „posilami“ přicházejícími v úvahu nenašel vhodný uchazeč a byly ponechá-

³ Výnos Ministerstva školství a osvěty ze dne 15. října 1948 č. A 196.008/48-V/1: Předběžný studijní a zkušební řád pro 1. ročník reformovaného filozofického studia; byl publikován v Seznamu přednášek na Univerzitě Karlově v zimním semestru 1948/49, s. 69–71.

⁴ K tomu srov. Dějiny Univerzity Karlovy, sv. 4 (red. J. Havránek – Z. Pousta), Praha 1998, s. 292–297.

⁵ Zákon ze dne 18. května 1950 o vysokých školách, č. 58/1950 Sb.

⁶ K tomu Markéta Devátá, Příspěvek k dějinám vysokých škol v letech 1948–1950 na základě dobových dokumentů, in: Práce z dějin vědy, sv. 6, Praha 2003, s. 632 n., 637. Z učitelů fakulty bylo do roku 1950 odňato právo vyučovat pěti profesorům: Václavu Černému, Josefu Královi, Karlu Stloukalovi, Růženě Vackové a Otakaru Vočadloví. (Viz AUK, fond AS, sign. B 2/1, k. 11, přípis Ministerstva školství, věd a umění z 23. 9. 1950). Republiku opustili prof. Otakar Machotka a Zdeněk Ullrich, dále asistenti dr. Antonín Hrubý a dr. Jiří Veltruský; legálně zůstali v cizině a nevrátili se prof. Otakar Odložilík a asistent dr. Jiří Pistorius.

⁷ Čerpám jednak z tištěných Seznamů přednášek na Univerzitě Karlově, jednak z fondu Katalogy posluchačů, Filozofická fakulta, AUK.

⁸ Bibliografické údaje čerpám z Josef Tomeš a kol., Český biografický slovník XX. století, 1–3, Praha 1999.

⁹ J. Tomeš a kol., sv. 2, s. 24; 131.

ny erudované prof. Miladě Paulové, na slovanské dějiny v 19. a 20. století v následujícím roce 1950/51 byl pozván PhDr. Jaroslav Vávra (1914–1990), pracovník Československo-sovětského institutu. Povinnou část výuky tak ve třetím ročníku Havránkova studia obsadili již někdejší „pověření přednáškami“, z nichž někteří byli mezitím ustanoveni profesory (Hájek, Husa, Říha). Týkalo se to obecných dějin od roku 1917 a československých dějin od roku 1918.

Ve čtvrtém ročníku studia, kde těžiště spočívalo na výběrových přednáškách a seminářích, zapisoval si Jan Havránek, podobně jako v druhém ročníku, výklady soukromého docenta Karla Kazbundy (1888–1982), věnované národnostní otázce v Čechách, zvlášť zasvěcenému přehledu a rozboru pramenů 19. století. Stejně jako přednášky soukromého docenta Františka Roubíka rozšiřovaly znalosti a doplňovaly seminární metodickou průpravu Havránkovu. Ukazují již také na jeho tematické zaměření.

Student Jan Havránek na sebe záhy upozornil rozhledem a znalostmi kultivovanými rodným zázemím. Jeho nevšední předností byla jasná racionální pointa vyjadřování vedle zběhlosti v cizích jazycích. Toho si nemohl nevšimnout Václav Husa v proseminářích. Na rozdíl od jiných „posíl“ si Husa přinesl do začátku působení na fakultě úpornou tížádnost vytvořit po vzoru svých někdejších učitelů vlastní vědeckou školu. Jeho smysl pro kontinuitu nepochybně pramenil z jeho odborné průpravy a znalosti francouzské a polské vědy (Witold Kula) v předešlé epoše. Vycházel ze směru Berrovy syntézy a kvantitativní analýzy školy *Annales*, která se během jeho francouzského studijního pobytu právě konstitovala. V předválečné historické skupině, která koncem třicátých let zaujala opoziční, generačně podmíněný postoj vůči katedrovému dějepisu a tím na sebe upozornila levici, se Husa zajímal o sociální dějiny.¹⁰ Vedle okruhu francouzské „nové sociální vědy“ ho ovlivnil zejména Jan Slavík. Zatím co francouzské impulsy i po příchodu na fakultu sledovat nepřestal a udržoval kontakty s řadou osobností (do Prahy pozval nejen E. Labrousse, G. Dubyho, ale rovněž udržovatele tradic francouzské slavistiky, Pekařova žáka Victora Tapiého), od Slavíka, jenž byl na indexu coby kritik sovětského režimu, se odtáhl, aniž by se oprostil od nepřiznaných odstínů jeho vlivu.

V kursových přednáškách, které poslouchal Jan Havránek, se Husa snažil ve vlastním periodizačním schématu (viz jeho *Epochy českých dějin*) vykládat přehled československých dějin po vůli režimu deterministicky jako třídní zápas, hlavně „lidu“.¹¹ Koncepte je dobře známa z jeho středoškolské učebnice, jež má blízko k textu, který vydala jeho manželka Marie Husová jako skriptum pro studenty Vysoké školy politických a hospodářských věd (VŠPHV). Rozeným přednášečem Husa nebyl a z toho, jak ochotně pustil kursovky docentu Františku Kavkovi, když přišel na fakultu v roce 1953, soudím, že mu velké uspokojení nepřinášely.¹² Pozornost naopak soustředil na semináře, které v duchu své dávnější kritiky dějepisců, pro něž podle jeho slov byly třídní boje „tabu“, věnoval sociální problematice.¹³ Nejprve to byla tematika hornických stávek na konci 19. století (v roce 1950/51).

Jan Havránek vypracoval v Husově semináři diplomní práci a zároveň disertaci o stávkách horníků v severočeském uhelném revíru roku 1900.¹⁴ V tomto raném díle vynikla příznačná metodická vynalézavost autorova. Kriticky využil svých rozhovorů s účastníky a pamětníky stávků jako pramene prvořadé povahy, s nímž ovšem pracoval kriticky. Vedle tohoto exkurzu do *oral history*, která se tehdy ještě nestala světovou módou, s erudicí jemu vlastní zpracovával účelně a s rozvahou prameny statistické povahy. Aplikace historicko-statistických metod se pak stala trvalým přínosem Havránkových výzkumů.

Po skončení studia a získání titulu PhDr. v roce 1952 jej Husa přijal na katedru jako prvního z interních aspirantů v tehdy zaváděném systému vědecké přípravy. Dlužno podotknout, že vedoucí Katedry československých dějin a archivního studia, která se toho roku vyčlenila z původně společné Katedry historie, v zaujetí vytčeným programem nehleděl na kádrovou preferenci, když přibíral nestraníky – absolventy svých seminářů. Uhýbal tehdy silným tlakům radikálních studentokratických „mladých soudruhů“, kteří mu časem jeho pochybení náležitě vytkli.¹⁵

Jednou z těžko představitelných věcí pro několik profesorů znalých předreformních poměrů, pokud zůstali na katedrách, zprvu bylo to, že se po naoktrojované studijní reformě s věřovaly jak přednášky tak semináře nehabilitovaným mladým silám. Nicméně se s tím rychle smířili v systému mnoha povinných paralelek nejen pro studenty historie, nýbrž modifikovaně i pro posluchače archivnictví, národopisu, dějin umění a hudby nebo knihovnictví. Někteří, ne všichni, rádi přenechali odborným asistentům nebo aspirantům sobotní povinné konzultace – vlastně lekce a cvičení –, v nichž bylo těžiště tehdy zavedeného dálkového studia.

Jana Havránka neminuly pedagogické úvazky během jeho aspirantské přípravy: od studijního běhu 1954/55 vedl seminář a k tomu měl konzultace dálkařů.¹⁶ Po skončení aspirantury ho čekalo jako odborného asistenta od roku 1955/56 vedení historického prosemináře a specializační přednášky. V jejich výběru Husa členy katedry nijak neomezoval. Havránek zvolil téma přednášky z problematiky dokončované kandidátské práce: *Boj o všeobecné hlasovací právo a hnutí Omladiny* a k tomu výběrový seminář z hospodářských a sociálních dějin 1848–1918. V roce 1959/60 a následujícím vypisoval speciální semestrální kurs o národnostní otázce v Rakousku (Rakousko-Uhersku) 1848–1918.

Pedagogickým evergreenem Jana Havránka se stala historicko-statistická metoda pro archiváře a historiky. O aplikaci statistických metod vykládal studentům archivnictví do roku 1956/57 PhDr. Antonín Haas (1910–1971) z Archivu Země české (později Státního ústředního archivu). Vzhledem k jeho dlouhodobému vážnému onemocnění bylo třeba jednosemestrální kursovkou s cvičením náhradně obsadit. Husa po dohodě s vedoucím oddělení pomocných věd historických na katedře, profesorem Václavem Vojtíškem, uložil Janu Havránkovi a mně, abychom výuku statistiky převzali. Vycházel přitom z toho, že oba máme jistou zkušenost s metodami zpracování statistických pramenů při bádání o hospodářsko-sociální problematice. Již krátce po zahájení výkladů v letním semestru 1958/59

¹⁰ Srov. Josef Petráň, *Historická skupina*, in: *Studie z obecných dějin*, Praha 1975, s. 11–47; Týž, *Spor o smysl dějin a dějepisu*, in: *Velké osobnosti filozofické fakulty UK. Václav Husa (=Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 5, 1998)*, Praha 1989, s. 29–67.

¹¹ Václav Husa, *Epochy českých dějin*, 1. vyd. Praha 1947, 2. vyd. 1949.

¹² K tomu František Kavka, *Ohlédnutí za padesáti lety ve službě českému dějepiscetví*, Praha 2002, s. 37.

¹³ Václav Husa, *Třídní boje – tabu československého dějepiscetví*, *Dějiny a přítomnost 1, 1937*, s. 39–47.

¹⁴ Disertace vyšla tiskem: Jan Havránek, *Hornická stávka v severočeském uhelném revíru*, in: *Rozpravy Československé akademie věd, řada společenských věd*, roč. 63, seš. 2, Praha 1953.

¹⁵ K tomu viz F. Kavka, *Ohlédnutí s. 45*: týkalo se to zejména dávného přítele Husova doc. Františka Kutnara, zastávajícího funkčního strukturalismu, kterého převedl na katedru z Olomouce. *Doklady ve fondu fakultní organizace KSČ v AUK*.

¹⁶ Čerpám z výkazů v personálním spisu Filozofické fakulty UK, AUK, inv. č. 269, kart. 23, dále tištěných *Seznamů přednášek FF UK*.

bylo zřejmé, že předmět lze obtížně vyučovat bez skript. Podle *Základů statistické metody pro historiky* (1963) si lze učinit představu o tom, co jsme tehdy ze statistických metod považovali pro adepty historie za užitečné.¹⁷ K tomu třeba vzít v úvahu, že technickou pomůckou bylo logaritmické pravítko, jinak „šibr“, nástroj pro dnešní uživatele komputerů neznámý, ba prehistorický. Nicméně skripta se po víc než dvě desetiletí stala příručkou elementárních dovedností pro studenty humanitního oboru, pro něž matematika bývá disciplínou víceméně odstrašující. Výuka tehdy sledovala poněkud jiné cíle než pouhou technickou dovednost, dnešní *historical computing*. Šlo o to ukázat možnosti a meze interpretace pramenů kvantitativní povahy, jejichž množství narůstá od raného novověku, a různé nuance jejich hodnocení. Přispíval k tomu tehdejší mimořádný zájem o hospodářsko-sociální problematiku, jež byla jednou z preferovaných oblastí poměrně nezávislého bádání.

Kvantifikační metody zůstaly Havránkovi koníčkem, charakterizují jeho vědecké bádání. Uplatnil je i v pracovních skupinách, které soustředil Husa při katedře. Její vedoucí od počátku své fakultní kariéry usiloval o vytvoření badatelského centra jistého zaměření (školy) a v duchu programu předválečné Historické skupiny usiloval o týmovou práci. Podařilo se mu zorganizovat zájemce, především z řad archivářů tehdy vytvářené sítě archivů, v kolektivech nazývaných pracovní skupiny. Tak vznikla skupina historicko-demografická a skupina pro studium materiálních podmínek života a formování národního trhu (cen a mezd), na jejichž činnosti se Havránek platně podílel, a to i v době, kdy své hlavní pracoviště měl jinde než na katedře.

Profesor Václav Vojtišek prosadil v roce 1959 zřízení Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy, vyrostlého víceméně z dosavadního univerzitního archivu, propojeného personálně s katedrou. Zůstalo tomu tak i v novém ústavu, jehož externím ředitelem se stal docent František Kavka, který si jako spolupracovníka z katedry vybral v roce 1960 Havránka.¹⁸ Ten potom soustředil intenzivně pozornost na univerzitní dějiny a studentské hnutí, jemuž se věnoval již dříve v souvislosti s politickými a sociálními dějinami 19. století. Objevilo se to v Havránkově pedagogickém programu. V roce 1961/62 vypsál dvousemestrální přednášku o dějinách Univerzity Karlovy, v zimním semestru 1965/66 vykládal speciálku Karlova univerzita a česká společnost 1848–1918. Mezitím vyšly pod Kavkovou redakcí *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, kde Havránek zpracoval tři závěrečné kapitoly od rozdělení univerzity v roce 1882 po současnost.¹⁹ Stačil se přitom koncem roku 1963 habilitovat a od 1. srpna 1964 byl ustanoven docentem českých dějin.²⁰

Jako habilitační práci předložil Havránek přepracovanou část své kandidátské disertace *Hnutí Omladiny a boj za všeobecné hlasovací právo roku 1893*, kterou obhájil v roce 1958.²¹ Při intenzivní práci v Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy, kam přešel z kategorie učitelů do funkčního místa vědeckého pracovníka, neopustil svůj program fakultní. Vypisoval výběrové přednášky o vývoji obrazu 19. století v českém dějepisectví a české společnosti v devadesátých letech, vedl specializované semináře, účastnil se činnosti pra-

covních skupin a pravidelně vykládal jednosemestrální kurs statistiky pro archiváře a historiky.²² Od roku 1959/60 měl rovněž, podobně jako jeho mladší kolegové z katedry, úvazky na Pedagogickém institutu (později Pedagogické fakultě UK) v Brandýse nad Labem. Odtud vzešel i jeho podíl na přípravě skript a učebnic. K proseminárním cvičením vydal skripta *Úvod do studia dějepisu* (1961), jejichž text pak rozšířil v kolektivní příručce se stejným názvem, vydané v Ostravě roku 1965.²³ Podstatným přínosem se podílel na učebnici československých dějin pro pedagogické fakulty, kde vynikají obsahem i podáním jeho kapitoly o období 1848–1918.²⁴

Po smrti Václava Husy vedl katedru od roku 1965 externě docent (pak profesor) František Graus (1921–1989) v poměrech jistého politického uvolnění, které se zdály otvírat možnosti vědecké diskuse. Havránek navazoval mezinárodní kontakty, trvalá přátelství se zahraničními studenty u nás, nebo s kolegy, s nimiž se poznal na zahraničních přednáškových pobytech a konferencích.

Jednou z mimořádných příležitostí byla Havránkova cesta do amerického Bloomingtonu, kde se na jaře 1966 konala mezinárodní konference o národnostních problémech v habsburské monarchii v 19. století.²⁵ Hovořil o českém nacionalismu, využil svých studií o demografických změnách, migraci z venkova do průmyslových center, především Prahy, konstatoval posilování české národnosti kolem roku 1880 a vytváření moderního etnika působením školního vzdělání.

Jestliže v referátu, který vzbudil mezinárodní ohlas, mohl shrnout výsledky svého dosavadního bádání jen v tezí, plně své myšlenky o sociálních podmínkách změn české novodobé společnosti a utváření jejího politického programu od roku 1848 vyjádřil v učebnici pro pedagogické fakulty, jež je střízlivou syntézou poznatků, odvozených z řady dílčích předešlých statí. Havránkova koncepce české společnosti, sociálních, kulturních a politických snah jejích vedoucích kulturních vrstev v období 1848–1918, měla tu již strukturované obrysy.²⁶ Je patrná z řady jeho příspěvků na domácích i zahraničních konferencích. Dalším výzkumem ji doplňoval a rozšiřoval, ať už o otázky vztahu programů českých občanských (liberálních) politiků k aristokracii, jejich vzájemného odcizování s liberály německými, úlohy jednotlivců, politiků i historiků, nebo o souvislostech sociálně-demografických, zejména v pražské metropoli, změnách národnostní příslušnosti, náboženském vyznání, smýšlení voličů po zavedení všeobecného hlasovacího práva... Nelze pominout jeho zájem o poměry židovské pražské komunity, který Havránka dovádí k mikrohistorickému sledování předků z vlastní rodiny.²⁷ Ostatně v jeho studiích oce-

¹⁷ Jan Havránek – Josef Petrů, *Základy statistické metody pro historiky*, Praha 1963.

¹⁸ K tomu F. Kavka, *Ohlédnutí*, s. 52 n.

¹⁹ František Kavka a kol., *Stručné dějiny Univerzity Karlovy*, Praha 1964, Havránkovy kapitoly na s. 221–324.

²⁰ Personální spis Jana Havránka v AUK.

²¹ Disertace nevyšla vcelku, strojopis v AUK má 777 s. Havránek vydal části: *Počátky a kořeny pokrokové hnutí studentského na počátku devadesátých let 19. století*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* (AUC–HUCP) 2, 1961, 1, s. 5–33; *Protirakouské hnutí dělnické mládeže a studentů a události roku 1893*, AUC – HUCP 2, 1961, 2, s. 21–85.

²² Podle personálního spisu Jana Havránka v AUK, dále tištěné Seznamy přednášek FF UK.

²³ Jan Havránek, *Úvod do studia dějepisu* (skripta FF UK), Praha 1961; Jan Havránek – Milan Myška – Jiří Pálek, *Úvod do studia dějepisu*, Ostrava 1965, s. 11–32, 37–39, 70–80, 2. vydání Praha 1967.

²⁴ Jan Havránek – Jozef Butvin, *Dějiny Československa*, díl 3, Praha 1968; Havránek zpracoval rovněž kapitoly o dějinách habsburské monarchie a říše v 19. století pro učebnici Jaroslav Charvát a kol., *Dějiny novověku*, Praha 1973.

²⁵ Viz Jan Havránek, *The Development of Czech Nationalism*, in: *Austrian History Yearbook* 3, Houston 1967, No. 2, s. 223–260.

²⁶ Srov. bibliografii Havránkových prací, sestavili Jiřina Urbanová – Michal Svatoš pro sborník: Karel Litsch – Richard G. Plaschka – György Rámki (Hg.), *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den Böhmischen Ländern und in Europa*. Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag, Wien – München 1988, s. 439–453; současně in: AUC–HUCP 28, 1988, 1, s. 9–29. Doplněk bibliografie po roce 1988 připravila Jiřina Urbanová pro sborník *Magister noster*, který vydává k Havránkově památce Univerzita Karlova ve vydavatelství Karolinum 2004.

²⁷ Srov. např. Jan Havránek, *Varšavský deník českého houslisty*, in: *Polsko-česka świadomość polityczna*, Varšava 1980, s. 157–160 ad.

ňujeme vzácné umění spojit makroanalýzu opřenu o prameny statistické povahy s mikrohistorickou sondou. Do spektra jeho zájmů patřila problematika na hraně sociálních a kulturních dějin, prezentovaná na každoročních plzeňských mezioborových sympoziích, kterých se Havránek od roku 1981 pravidelně účastnil.²⁸

V článcích, které Havránek publikoval v češtině, angličtině, němčině, případně jiných jazycích, často jako přepracované písemné formy referátů přednesených na sympoziích a konferencích, přes tematickou pestrost míří k syntéze českých a středoevropských dějin v období 1848–1918. Zběžným nahlédnutím do Havránkovy bibliografie zjistíme, kolik podnětů diskuse o české politice a uspořádání poměrů v habsburské říši, k problematice soužití národů a skupin ve střední Evropě před první světovou válkou i v meziválečném období, daly jeho studie.

Politické uvolnění koncem šedesátých let bylo násilně přerušeno a následující „normalizace“ potlačovala náběhy předchozího uvolnění vědecké i pedagogické práce. V jejím začátku emigroval vedoucí katedry profesor František Graus, někteří kolegové museli odejít z fakulty, dohled nad výukou i vědeckou činností si osvojili strážci režimu. V roce 1969 byl docent Havránek vyškrtnut ze seznamu členů katedry, se všemi důsledky, jež to přinášelo: přestal být školitelem aspirantů, od roku 1970 nemohl přednášet v rámci programu katedry.²⁹ Kontinuuoval výuku díky docentu Zdeňku Fialovi, jenž se stal po osamostatnění katedry archivnictví jejím vedoucím, v kurzu statistiky pro archiváře, později rovněž pro studenty etnografie.³⁰ V nepříznivé době mu jeho kolegové umožnili působit na mimopražských pedagogických fakultách v Ústí nad Labem a Českých Budějovicích.

Normalizátoři nenechali na pokoji Havránkovo hlavní pracoviště, Ústav pro dějiny Univerzity Karlovy. Počátkem července 1970 obsadili v noci archiv příslušníci Státní tajné bezpečnosti, vzápětí rektor odvolal ředitele profesora Kavku a ústav zrušil.³¹ Po výsleších a propuštění zaměstnanců tu zůstali Havránek s PhDr. Josefem Tříškou jako jediní obeznámení s provozem. Z pověření rektora potom Havránek od července 1970 do konce dubna 1974 archiv prozatímně vedl.³² Nesměl až do roku 1979 jezdit do zahraničí. Paradoxně mu však vzhledem k jeho jazykovým znalostem, zkušenostem a šíři vědomostí byli úředně prikazováni ke konzultacím zahraniční státní a stipendisté, které provázeli i na odborných exkurzích, a mohl rozšiřovat okruh žáků a přátel za hranicemi.

V rámci archivu Jan Havránek pokračoval ve vědecké práci a jako tajemník redakční rady časopisu *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* se soustředil na shromažďování hodnotných příspěvků jednoho z mála periodik, která si v normalizačních časech udržovala vysokou úroveň a dosáhla uznání v zahraničí.³³ Především díky tomu se v Praze roku 1988 sešla mezinárodní komise pro dějiny univerzit, jejíž zasedání Havránek organizačně zajistil. Přátelé při badatelských pobytech v Praze se neopomněli zastavit v univerzitním archivu, kde nacházeli pomoc a užitečnou informaci, díky Havránkovu širokému kulturnímu rozhledu a nepřekonatelnému zájmu o věci velké

i skrovnější nejen v minulosti, ale především též v současnosti. K šedesátým narozeninám mu vydali v roce 1988 ve Vídni a Mnichově obsáhlý sborník, kde nad jiné povolaný znalec středoevropských dějin 19. století vídeňský profesor Richard Georg Plaschka zhodnotil dosavadní Havránkovo dílo.³⁴

Ze sedmdesátých a osmdesátých let pochází řada Havránkových statí o osobnostech české vědy a politiky 19. století, ať už jubilejních nebo dílčích analytických studií, příspěvků k historické demografii a sociálním dějinám, národnostní otázce, židovské komunitě... Počátkem osmdesátých let se poněkud uvolnila zdejší atmosféra politická a Havránek mohl opět vycestovat za hranice (v roce 1983 do Vídne, Lublaně a na čtyři týdny do Bloomingtonu a na další americké univerzity).³⁵

V listopadu 1989 se právě chystal na svůj nejdelší americký pobyt, od ledna 1990 na půl roku jako *fellow* ve washingtonském *Woodrow Wilson Institute*, když se u nás poměry nečekaně změnila a na pořad přišla Havránkova profesura.³⁶ Jmenován a ustanoven profesorem českých a slovenských dějin byl 1. června 1992, zároveň od roku 1990 vedl univerzitní archiv. Jan Havránek pokračoval v bádání o českém liberalismu, inteligenci a školství.

Blížilo se 650. výročí založení pražské univerzity, vhodné k naplnění dávného úkolu, který si ústav předsevzal již za Kavkova vedení, vydání velkých *Dějin Univerzity Karlovy*. Jan Havránek měl mnohé připraveno během pilného soustředěného předešlého bádání, které mohl teď vytěžit ve svém životním díle. Každoročně byl jeden svazek na stole a poslední, čtvrtý, jsme mohli dát rektorovi do rukou v předvečer jubilejního 7. dubna 1998. Havránek redigoval třetí svazek (zahrnující dobu 1802–1918) a po náhlém úmrtí PhDr. Miroslava Truce se spolu s PhDr. Zdeňkem Poustou ujal redakce čtvrtého, posledního svazku zahrnujícího období 1918–1990. V úvodních kapitolách vyniká Havránkův smysl pro syntézu, sevřené vyjádření na daném úsporném prostoru, text se opírá převážně o studium původních archivních pramenů. Nelze pominout Havránkovu velkou zásluhu na zpracování redukované dvousvazkové anglické verze dějin UK, která byla v zahraničí příznivě přijata.³⁷ Nezdolnou svěžest přitom Havránek projevil až do posledních dnů života v příspěvcích na řadě konferencí doma i v zahraničí v plně obsazeném časovém rozvrhu. Dodávám, že jeho velký odborný věhlas došel ocenění i venku: byl zahraničním členem Polské akademie věd (Krakov) a nositelem Ceny Antona Gindelyho (Vídeň).

²⁸ Symposia pořádá Národní galerie Praha spolu s Ústavem teorie a dějin umění AV ČR a Státní vědeckou knihovnou v Plzni. Referáty jsou vydávány ve sbornících – viz bibliografii prací J. Havránka.

²⁹ Srovnej vlastní stručný životopis J. Havránka v personálním spisu v AUK.

³⁰ Tamtéž.

³¹ K tomu *Dějiny Univerzity Karlovy*, sv. 4, s. 327.

³² Podle personálního spisu J. Havránka v AUK.

³³ Srov. přehledně Jan Havránek – Marie Štemberková, *Dvacet let Příspěvků k dějinám Univerzity Karlovy (1960 – 1980)*, AUC–HUCP 20, 1980, 2, s. 93–138; rejstřík dalších deseti ročníků v AUC–HUCP 31, 1991.

³⁴ Richard Georg Plaschka, Jan Havránek zum 60. Geburtstag, in: *Bildungsgeschichte...* (viz pozn. 26), s. XI–XVIII.

³⁵ Podle personálního spisu J. Havránka v AUK.

³⁶ Tamtéž.

³⁷ *A History of Charles University*, Vol. 2, red. Jan Havránek a Zdeněk Pouta, Praha 2001.

Paralipomena k biografii J. M. Marci

PARALIPOMENA K BIOGRAFII J. M. MARCI

JOSEF SMOLKA – MARTIN SVATOŠ

Ad Vitellionem paralipomena (Dodatky k Vitellionovi), spis, který vydal Joannes Kepler za svého pražského pobytu v roce 1604, měl být původně dodatkem k optickému traktátu autora 13. století, svým rozsahem i objemností se však rozrostl tak, že se stal jedním ze základních spisů novodobé optiky. Autoři následujících textů, kteří se nechali inspirovat titulem Keplerova spisu, na nic podobného neaspirují. Nechtějí nic víc, než předložit odborné veřejnosti soubor drobnějších příspěvků, které jsou vnitřně spojeny jen tím, že obohacují faktografickou základnu pro životopis Jana Marka Marci (1595–1667). Ta má dosud mnoho bílých míst, a tak je snad každý kamínek do velmi neúplné mozaiky vítaný. Pořadí jednotlivých příspěvků je chronologické, podle dat, k nimž se vztahuje jejich vnitřní obsah, a nemá s jejich relativním významem nic společného.

JOANNES MARCUS MARCI FYZIKEM KRÁLOVSTVÍ ČESKÉHO (1628)

JOSEF SMOLKA

Je tomu již bezmála 40 let, co znalec tohoto období ve své materiálově bohaté studii napsal: „*Počátky obnovení lékařské fakulty Karlovy university jsou pro nedostatek pramenů nejasné...*“¹ Platí to bohužel dodnes – a nejen o tehdejší pražské fakultě, ale i o celé naší medicíně této doby. To nám dává odvahu pokusit se přispět alespoň trochu do této mozaiky a vylíčit dosud neznámé okolnosti, za nichž se stal Joannes Marcus Marci zemským fyzikem či fyzikem Království českého. Vymezit podrobněji pojem a náplň této funkce – nazývané jindy i *zemský medicus*, *landtphysicus*, *landtmedicus* a uvést ji do vztahu k funkci protomedika – to nám naši historici medicíny dosud dluží.² A to se ani neodvažují položit otázku, kdo to byl tzv. *medicus primarius*, pojem, který se rovněž vyskytuje.

J. M. Marci studoval lékařství jen poměrně krátce. Přednášky na obnovené medicíně byly zahájeny 4. prosince 1623 a lze připustit Beránkův předpoklad, že poněkud starší, už třicetiletý Marek promoval díky bělohorskému pozdržení již 17. dubna 1625.³ Studoval tedy necelých 16 měsíců, což je při tehdejších množství církevních svátků, kdy se samozřejmě neučilo, doba skutečně nevelká. Jeho doktorská these, která se zabývala epilepsií a třemi dalšími chorobami mozku,⁴ byla však přesto zajímavá co do tématu i zpracování. Právem o ní bylo napsáno, že „...*je předzvěstí jeho budoucí originality. Již zde se totiž objevilo racionální jádro jeho pozdější pozoruhodné teorie epilepsie...*“⁵; a tak patří dodnes k cenným pramenům pro dějiny naší medicíny.

V roce 1626 se Marek údajně stal na pražské lékařské fakultě mimořádným profesorem. Tento údaj tradují svorně snad všichni autoři;⁶ měl být mj. důkazem Markovy rychlé lékař-

¹ Karel Beránek, Příspěvky k obnovení lékařského studia v Praze (1623–1638), AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC–HUCP) 4, 1963, 1, s. 97.

² Vněst do těchto pojmů větší jasno se pokusili v posledních letech Marie Vojtová a kol., Dějiny československého lékařství, I, Praha 1970, s. 249–250; Ladislav Niklíček, Hájek jako lékař a protomedik Království českého, in: J. Bouška (ed.), Tadeáš Hájek z Hájku (1525–1600), Praha 1976, s. 19 n. Zdá se mi, že ani jeden z autorů přitom plně neuspěl. Je však otázka, zda přesné rozhraní mezi oběma pojmy tehdy vůbec existovalo a zda je tehdejší doba vůbec potřebovala.

³ Beránek, c. d., s. 99–100, 104. V podobném smyslu vypovídá i jesuitské životopisné elogium: „...uno enim anno tantum in hac schola discipulum egit, post quem illico Doctoratus laurea ornatus, ac mox publicus professor... constitutus...“ Antonín Podlaha, Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii, Časopis Musea Království českého 49, 1895, s. 505.

⁴ Její titul zní *Disputatio medica de temperamento in genere et gravissimorum morborum tetrade epilepsia, vertigine, apoplexia et paralyysi*. Jde o vzácný tisk zachovaný dodnes patrně jen v jediném exempláři. Faksimile titulního listu Markovy these uveřejnil Zdeněk Servít, Jan Marek Marci z Kronlandu, Bratislava – Praha 1989, s. 13.

⁵ Petr Svobodný, „Nejmilejší doktor Marek, vir maximus“ Jan Marek Marci, lékař a fyziolog, in: Jan Marek Marci 1595–1667. Život, dílo, doba, Lanškroun 1995, s. 44–45.

⁶ Za mnoho předcházejících prací v posledních letech např. Servít, c. d., s. 32 nebo Ivan Štoll, Jan Marek Marci, první český fyzik, Praha 1996, s. 8.

ské kariéry a ta byla nepopiratelná. Měl jsem ale o této záležitosti již dlouhá léta své vlastní pochybnosti. Především tuto skutečnost nikdo materiálově nedoložil. Navíc se mi zdálo, že fakulta, která měla v této době tři řádné profesory (Roia, Stroperius, Leschius), což bylo při nepatrném počtu studentů zcela dostatečné, neměla aktuální potřebu dalšího profesora.

Musím použít dnes oblíbeného rčení a říci, že všechno bylo asi jinak. V dobrozdání ze 4. listopadu 1628, které k Markově kandidatuře na zemského fyzika sepsal profesor medicínské fakulty Justus Stroperius a společně s ním její děkan Francus Roia (bude o něm podrobnější řeč dále), můžeme číst, že jmenovaní „...byli dotazováni od nejvýznačnějších představitelů království na Jana Marka, doktora medicíny a řádného profesora téže fakulty...“⁷ Odtud tedy jasně vyplývá, že Marek byl řádným profesorem medicínské fakulty již v roce 1628, a nikoli od roku 1630, jak se běžně uvádí.⁸ O věrohodnosti tohoto svědectví není asi třeba pochybovat. Vydávají je osoby vysoce kompetentní, profesor a děkan fakulty, a sotva by se asi našel někdo, kdo by byl o Markově tehdejší profesnímu zařazení informován lépe. Zaznamenejme tedy toto upřesnění jako první výsledek této studie.

Inhned však vzniká otázka, kdy k takovému jmenování ordinariem došlo. Svědectví archivních akt nám bohužel chybí, a tak se musíme uchýlit jen ke slůvkům z textu pozn. č. 7, „iam tum“, již tehdy. Ta následují bezprostředně za líčením, jak Marci získal mezi ostatními kandidáty medicínské doktorátu „*primam lauream*“, byl prostě nejlepší. Musíme se proto domnívat, že Markovi byla profesura nabídnuta rektorem univerzity a klementinské koleje – tedy významným jezuitou⁹ – ihned po získání doktorátu. To je – a byl i tehdy – ovšem postup dosti málo obvyklý.

Vraťme se však k předmětu našeho hlavního zájmu, k obsazování místa zemského fyzika. V pražském Státním ústředním archivu se nám k tomuto tématu podařilo najít následující akta.¹⁰ Seřadili jsme je podle jejich datace:

A.	fol. 51–52	Wien	25. října 1626
B.	fol. 60	Prag	2. listopadu 1626
C.	fol. 59	Prag	4. listopadu 1626
D.	fol. 53	Prag	4. listopadu 1626
E.	fol. 57	sine loco	4. listopadu 1626
F.	fol. 62–63	Wien	15. listopadu 1626

Časově prvou je tedy **archiválie A**. Má formu čistopisného dopisu císaře Ferdinanda II., který je určen tajným a ostatním radům, místodržícím, královským obristům, zemským důstojníkům a zemským soudním přísedícím v Českém království, řekněme tedy

⁷ „...requisiti ab Illustrissimis Regni Proceribus super Joanne Marco, Medic. Doctore, et Ordinario eiusdem Facultatis Professore...“, Státní ústřední archiv v Praze, Stará manipulace (dále jen SÚA, SM), P 118/1, k. 1865, fol. 57. V podobném smyslu vypovídají oba Markovi kolegové ve svém dobrozdání o několik řádků níže, slůvko „ordinarius“ zde ovšem chybí: „...iam tum a Magnifico et Admodum Reverendo Patre Collegii et Universitatis Rectore requisitus, a nobis dignissimus reputatus, qui publice praelegendum munere Professoris fungeretur“.

⁸ Např. v dílech citovaných v pozn. 6, s. 32, resp. 9.

⁹ Univerzitním rektorem a zároveň rektorem klementinské koleje, který vstoupil tak významně do Markova života, byl v té době španělský jezuita Petrus Ximenez (1584–1633). Ten vytvořil i tehdejší vnitřní organizaci pražské lékařské fakulty (srv. Dějiny Univerzity Karlovy II, 1622–1802, Praha 1996, s. 166). Blíže o něm Anna Fechtnerová, *Rectores Collegiarum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia usque ad annum MDCCXXIII iacentium, Pars I, Pragae 1993, s. 44.*

¹⁰ SÚA, SM, P 118/1, k. 1865, dále pak uvádím jen číslo folia.

státní správě. Je podepsán vypsanou rukou Ferdinandovou, vedle něj Vilémem Slavatou, kancléřem Českého království, Ottou Nosticem, místokancléřem, a dále osobou, kterou se nám zatím nepodařilo identifikovat. Zachovaný dopis, který tvoří archiválii A, je pak adresován jmenovitě Janu Markovi a Franciscu Clarovi.¹¹ Z jeho obsahu vyrozumíváme, že se v Praze uvolnila místa zemských fyziků, a to po Maiorovi,¹² který zemřel, a po Scatonovi,¹³ který z náboženských důvodů opustil zemi. O uvolněná místa se hlásil Joannes Marcus, Franciscus Clarus a dále – dost možná že dodatečně – i Dominus Carl. Uvádí se o něm, že pracoval v Markrabství moravském a byl usazen ve Znojmě.¹⁴ Žádosti posuzoval osobně císař s dvorním lékařem Eittelem a nyní žádá o dobrozdání a názory.

Obsah císařského dopisu je polopравdou: místo zemského lékaře se uvolnilo nejen po dvou jmenovaných, ale i po Matyáši Borboniovi. Ten byl v této funkci od roku 1609, z Čech odešel rok před Scatonem. V citovaném listě, v němž se mluví o uvolněných místech, neznal Ferdinand II. Borbonia za hodna ani malé zmínky. Císař jej nenáviděl: žádal jeho konverzi ke katolicismu již v roce 1625, nonkonformní lékař ji však jednoznačně odmítl. Není bez zajímavosti, že přes všechny možné strážně a šikany, které mu císařská strana připravila, počínaje odsouzením k trestu smrti v roce 1621, dále ke ztrátě majetku i cti, opakovanému vězňením apod.,¹⁵ není nikde ani zmínky o tom, že by byl funkce zemského lékaře zbaven.

Přejdeme k **archiválii B**. Ta má formu stručného dekretu, jenž se obrací jménem císaře na královské místodržitelství, které má zajistit dobrozdání a názory zemských fyziků Českého království na navržené lékaře – fyziky. Obsahově nepřináší nic nového, za zmínku snad stojí, že se v textu mluví jen o zemřelém Maiorovi a nikoli už o Scatonovi a jeho náboženské emigraci.

Formu konceptu má **archiválie C** marginálně nadepsaná „*D. Johann Marco wird zum Landtmedico vorgeschlagen*“, která je reakcí na císařský dopis z 25. října. V návrhu se vyzvedává samozřejmě Markova vysoká erudice, jeho univerzitní profesura i jeho praxe, objevuje se však i nový moment. Mluví se o Markovi, „...welcher ein geborner Böhheim, der Böhmische Sprach (ohne welche Ihrer wird aus allen Ständen des Khönigreichs mit

¹¹ Zatímco o Markovi existuje poměrně velká literatura, Franciscus Clarus je v podstatě neznámou osobností. Alespoň naše běžná historickomedicínská produkce ji nezná. Pracovníku Moravského zemského archivu v Brně (MZA) Dr. Smutnému, jemuž tímto vyslovuji svůj dík, se však přesto podařilo nalézt toto jméno: MZA, fond G 140, roudinný archiv mikulovských Ditřichštejnů, inv. č. 416, sign. 210/d., k. 140, fol. 106–109; v r. 1622 je mu uděleno privilegium na výrobu vinného destilátu z vylišovaných hroznů. O činnosti kandidáta na zemského fyzika to sice mnoho neříká, jeho osoba je však přesto alespoň takto identifikována.

¹² Wilhelm Maior (velmi často též Maier) z Grossenau měl být údajně jedním z lékařů Rudolfa II. Nově se prokázalo, že od roku 1611 byl jeho osobním lékařem, srv. Jaroslava Hausenblasová, *Der Hof Kaiser Rudolfs II.*, Praha 2002, s. 405. Sídliil na Malé Straně, kde mu patřil dům č. p. 208 v Nerudově a č. p. 187 v Thunovské ul.; srv. Václav Liva, *Berní rula 3, Pražská města, Praha 1949, s. 119.*

¹³ Severin Scato ze Scatenthalu byl podle Beránka, c. d., s. 99 zemským fyzikem od roku 1606. Gustav Gellner, *Životopis lékaře Borbonia a výklad jeho deníků*, Praha 1938, s. 117 se však domnívá – a je to pravděpodobnější – že jím byl již od počátku století, tedy bezprostředně po smrti Hájkově. Ze země odešel Scato právě v r. 1628. Místopisná literatura jej registruje od r. 1617 jako majitele tzv. Auersperského domu č. p. 16 v malostranské Sněmovní ulici a od r. 1621 jako majitele vinice na Mandručovských horách v Košičích; srv. František Ruth, *Kronika královské Prahy a obcí sousedních 5*, Praha 1904, s. 966. Byl to týž Scato, jehož masti léčily Viléma Slavatu po pražské defenestraci; srv. Friedl Pick, *Joh. Jessenius de Magna Jessen, Arzt und Rektor... Leipzig 1926, s. 208.*

¹⁴ Podobně jako Franciscus Clarus je i Dominus Carl v podstatě neznámou osobou. Nezná ji dle oficiálního sdělení ani znojmský okresní archiv. Identifikoval ji však ve výše citovaném fondu rovněž Dr. Smutný. Je zde zachován materiál o sporu, v němž se v r. 1628 proti Jakubu Carlovi – již jako zemskému fyzikovi – dopustil ve Znojmě násilí hrabě Zdeněk z Hodic; MZA, fond G 140, inv. č. 484, sign. 225/d, k. 156, fol. 164–168, resp. inv. č. 485, sign. 226/a, fol. 135–137.

¹⁵ Naposled viz Václav Huml, *Rudolfínská lékárna Matyáše Borbonia na Koňském trhu očima archeologa*, Praha 1995, s. 50 n.; podrobně Gellner, c. d., s. 108 n.

den Medicis sich nicht bereden können)...¹⁶ Markova česká řeč je potom připomenuta v druhé části návrhu ještě jednou. D. Carl nemá dostat před Markem přednost („*nicht vorzuziehen sein*“). Jak řečeno, návrh je v konceptu a není podepsán.

Stučný text **archiválie D** je adresován lékařům v Českém království, kteří mají nejlépe kvalifikované lékaře navrhopvat na zemské fyziky na místo uvolněné po zemřelém Wilhelmu Maiorovi.

Významná je **archiválie E**. Na rozdíl od ostatních uváděných akt, která jsou v němčině, je to latinsky psané dobrozdání, o němž jsme se již zmínili výše. Jednoznačně podporuje Markovu kandidaturu na zemského fyzika. Jeho autory jsou profesor lékařské fakulty Stroperius a její děkan Roia.¹⁷ Pro dějiny pražské univerzity i lékařské fakulty je to doklad velmi významný, a proto jej uveřejňujeme *in extenso*:

„*Nos Justus Stroperius a Meersfeldt et Francus Roia de Aquista Pace Medic. Doctores, atque Regni Bohemiae a consiliis medicis requisiti ab Illustrissimis Regni Proceribus super Joanne Marco Medic. Doctore, et Ordinario eiusdem Facultatis Professore, tum aliis quibusdam personis Physicatum Regni Bohemiae ambientibus, quae nostra esset tam de illis quam de hoc Collegium nostrum admittendo sententia, quanquam praedictus Joannes Marcus iam ante sufficiens suae doctrinae virtutisque testimonium a nobis accepisse videatur, cum ante aliquot annos inter doctissimos Medic. Candidatos ipse primam nostro iudicio lauream est consecutus, atque iam tum a Magnifico et Admodum Reverendo Patre Collegii et Universitatis Rectore requisitus, a nobis dignissimus reputatus, qui publice praelegendo munere Professoris fungetur: ne tamen nostro officio deesse, aut promeritae virtuti doctrinaeque omni laude dignissime minus patrocinari videamur, eo libentius hoc testimonium proferimus, quo plus emolumentum ex eo securum speramus. Itaque testamur praedictum Joannem Marcum, non solum in examine Academico tale specimen eruditionis praebuisse, ut ingentem de se spem a nobis conceptam longe transcendere: verum etiam post acceptam lauream talem a nobis tam publice quam privatim conversando cognitum, ut et in discursibus omnigena eruditione pollere, et in consiliis maturam prudentiam et in praxi administranda dexteritatem, non sine comite fortuna praeseferre iudicaretur. Quare cum Doct. Joannes Marcus omnes dotes, quae a Medico fidei, docto et perito requiruntur, possideat, tum etiam patriae linguae usu sit instructus, neque alius praeter ipsum sit qui et arte medica excellat et peritiam habeat patrii sermonis, magnus autem ex magni statu Regni eorum sit numerus, quibus nonnisi Bohemicae linguae commercio cum Medicis res esse potest, ob decus et emolumentum, quod ex illius promotione ad hoc Regnum redundare perspicimus, tum ob incitamentum pluribus huius Patriae filiis ad simile studium doctrinae, dignissimum iudicamus, qui in nostrum Collegium assumatur, atque ab Illustrissimis Regni Proceribus, Physicus Regni declaretur. Datum die 4. Novembris, Anno 1628.*

Justus Stroperius a Meersfeldt

M. D. manu propria

Francus Roia de Aquista Pace

M. D. Professor et Facultatis

*Medicae Decanus*¹⁸

¹⁶ Text návrhu je psán na pravé polovině folia, tato slova jsou připsána dodatečně na levé volné polovině.

¹⁷ Tuto listinu měl před lety v ruce Beránek, c. d., s. 103, použil z ní však jen jednu větu a blíže ji jako celek bohužel neanalyzoval.

¹⁸ SÚA Praha, SM, P 118/1, kart. 1829, fol. 57.

Zmínili jsme již výše, že text obsahuje významné svědectví fakultních funkcionářů a jeho kolegů o tom, že Marek byl v dané chvíli, tj. v roce 1628, již řádným profesorem. Stejně tak jsme upozornili na to, že profesura mu byla nabídnuta pravděpodobně bezprostředně po úspěšném dokončení studia medicíny, a to v jedné osobě rektorem univerzity a rektorem jezuitské koleje v Klementinu. Neměli bychom přitom přehlédnout ani další aspekt. Je to opakované, dokonce trojí upozornění na Markův český jazyk v závěrečné části dobrozdání: 1. „...*tum etiam patriae linguae usu sit instructus*...“, 2. „...*peritiam habeat patrii sermonis*...“ a konečně 3. „...*nonnisi Bohemicae linguae commercio*...“ O Markově českém původu a řeči mluví ostatně i archiválie C, a tak není vyloučeno, že tuto zmínku iniciovali titíž autoři jako v archiválii E.

Opakované upozornění na Markův český původ a český jazyk je velmi významné. Představuje totiž nový příspěvek do starší, ale stále ne zcela uzavřené diskuse o jeho národnosti. Problém spočívá v tom, že stále nemáme takový materiál, který by bylo možno považovat za úplný přímý důkaz. Naposledy vzbudil dojem, jako by Marci byl německé národnosti, Eduard Winter.¹⁹ Oleje pak přilil v obdobném smyslu do ohně Bedřich Baumann, když napsal, že „*jeho národnostní původ nebyl až dosud zcela vyjasněn*“.²⁰ Odpovědí byla studie, kterou z mého podnětu napsal východočeský archivář Josef Křivka.²¹ Poukázal na český ráz tehdejšího rodného Lanškrouna i Litomyšle, kde mladý Jan od šesti let vyrůstal a kde chodil do české školy, na skutečnost, že na zdejším perněštejnském panství, kde byl jeho otec purkrabím, se vedly agendy česky, a konečně na česky psaný urbář litomyšlského panství, který sestavil v roce 1610 jeho otec. Připomněl samozřejmě i známé svědectví Balbínovo. Později upozornil Servít na česky psanou svatební smlouvu jeho otce a dále na skutečnost, že erbovní list, jímž udělil Ferdinand III. Markovi šlechtický titul, je psán rovněž česky.²²

Příznějme však upřímně, že tyto skutečnosti – ať nám znějí sebezpřesvědčivěji – mají jen podpůrný charakter a nejsou více než jen důkazy nepřímými. Nepřímými důkazy jsou ovšem i citáty, které jsme uvedli z výše zmíněných archiválií v předchozím odstavci, jsou však jako důkazní materiál podstatně „silnější“, daleko věrohodnější, a to tím spíše, že pocházejí z úředních dokumentů. Jsou několikanásobným svědectvím Markových kolegů, kteří zde vystupují navíc ve funkci veřejných činitelů. Domníváme se proto, že za této situace se pochybnosti o Markově českém původu musí snížit na minimum.

Vraťme se teď ještě k poslední **archiválii F**. Je to císařův reskript označený jako *Schreiben und Resolution*. Je psán „...*versus Johann Marco, dass er zum LandtMedico angenomben und bestelet werden solle*“ a je dáván na vědomí týmž funkcionářům, kteří jsou uvedeni v archiválii A. Jde opět o čistopis, který je podepsán Ferdinandem a dalšími, obdobně jako v A. Hledání zemského fyzika je tedy v poměrně krátké době u konce: uvolněné místo je svěřováno „*vor allen anderen dem Doctor Joanni Marco, weile Er ein ge-*

¹⁹ Eduard Winter, Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum, Salzburg – Leipzig 1938, s. 247 n.

²⁰ Bedřich Baumann, Filosofické názory Jana Marka Marci (Příspěvek k dějinám našeho myšlení v 17. stol.), Praha 1957, s. 9.

²¹ Josef Křivka, Národnost Jana Marka Marci z Kronlandu. Časopis Společnosti přátel starožitností 46, 1958, s. 45 n.

²² Servít, c. d., s. 24. Erbovní listinu otiskli nedávno Jan Županič – Michal Fiala, Praha 1648. Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648, Praha 2001, s. 170.

²³ Srv. Zikmund Winter, Doktoři a lékaři v XVI. věku v Čechách, Praha 1901, s. 5.

borner Beheimb, und nicht allein der Behmischen Sprache, ohne welche Ihrer viel aus den Ständen des Königreichs mit den Medicis sich nit bereden können, kündig...“

Markův český původ a česká řeč se tedy dostávají z návrhů i do císařského reskriptu a v důvodech, pro něž je mu svěřena funkce zemského fyzika, figurují dokonce na prvním místě. Teprve poté se mluví o medicínské fakultě, jejíž jednoznačné doporučení mělo zřejmě pro císaře Ferdinanda II. rovněž svou váhu, dále o jeho nadání, praxi a na závěr o jeho odměňování.

Výše uvedené dokumenty mají svůj význam nejen jako doplněk k Markovu životopisu, ale vrhají určité světlo i na poměrně málo známou funkci zemského fyzika. Nemáme bohužel práci, která by pro naše země vznik a vývoj této funkce, která byla předstupněm ke státní zdravotní správě, blíže osvětlila. Její význam zřejmě vzrostl s častějším výskytem moru. Z tohoto důvodu prý nařídil Rudolf II. čtyři zemské lékaře: autor zprávy Z. Winter²³ to interpretuje jako rozšíření péče. Je však otázkou, zda to nebylo právě naopak. V 90. letech se totiž setkáváme s řadou lékařů, kteří jsou udáváni jako zemští fyzici: Simon Simonius, Bartolomaeus Schwalb, Morycz Stromayer, Jan Burzinsky, Rzehorz Winter, Baine (?),²⁴ vedle nich je tu i Tadeáš Hájek. Šlo tedy asi daleko spíše o to jejich počet omezit. Otázkou se brzy zabýval český sněm konaný 14.–24. ledna 1600 na Hradě pražském, ten byl však šetrnější a schválil zemské lékaře jen tři.²⁵ Brzy poté byli přijati do této funkce Severin Scato a Jakub Lavín z Ottenfeldu, v roce 1609 Borbonius²⁶ a nejasno kdy i Wilhelm Maior, v každém případě čtyři osoby – sněm tedy příliš respektován nebyl. Tuto čtveřici zemských lékařů alespoň nacházíme i na výplatních listinách české komory z let 1616–1617,²⁷ jež se nám podařilo objevit v poslední době. Z nich vyplývá, že byli vyplaceni jednou za půl roku, na sv. Havla a na sv. Jiří, pololetní sazbou, pro všechny stejnou, jež obnášela 125 zlatých.²⁸ Nebylo to mnoho – profesorský plat byl tehdy 600 zlatých, Julius Alexandrinus jako nejvyšší lékař Maxmilána II. měl například ročně 800 zlatých, to byl asi poloviční plat tajného císařského rady; nebylo to asi ani málo, každý ze zemských fyziků měl vedle toho vlastní praxi. Blížšímu posouzení těchto otázek vadí ale podstatně to, že nevíme, s jakou skutečnou pracovní zátěží byla tato funkce spojena, do jaké míry byla titulární a do jaké míry faktická. Ať tak či onak, o žádných povinnostech není ani později, ve Ferdinandově dopise, jímž je Marek zemským fyzikem jmenován, ani nejmenší zmínky.

Koncem dvacátých let, v době, kdy byl Marek jmenován, vznikla situace, kdy zemských fyziků bylo akutně potřeba. Markovo jmenování bylo jistě i z tohoto důvodu velmi rychlé; brzy, ještě v roce 1628, byl jmenován i výše zmíněný Jakub Carl.²⁹ Současně se mluví jako o zemských fyzicích i o profesorech lékařské fakulty.³⁰ Nás zde však zajímá

především Marek. Ale o tom, jak svou funkci vykonával, jak dlouho, za jakých finančních podmínek apod., víme jen velmi málo.

V jezuitském životopisném elogiu se zachovala poznámka, že císař Ferdinand III. postoupil Markův úřad fyzika jeho synovi.³¹ Není však uvedeno, kterému synovi, nevědělo se ani, kdy to bylo. Odpověď se našla nedávno, když se nám podařilo objevit zajímavou archiválii. Je nadepsána jako *Přísaha lékařův zemských*.³² Není datována, zabírá dvě a čtvrt folia, 47 řádků. V textu jsou provedeny dvě drobné opravy, obě se týkají titulování P. Marie. To naznačuje, že text by mohl pocházet z doby před polovinou století a že mohl být upravován v souvislosti se zavedením „povinného“ mariánského kultu. Pod textem jsou připojeny dvě pozdější poznámky. Prvá z nich zní: „*A(nno) 1657. 28. Februarii tuto přísahu na kanceláři vykonal syn P(ana) D(oktora) Marci*“.³³ Lakonický zápis sice neupřesňuje, o kterého ze synů se jednalo, zdá se však, že vysvětlení je jednoznačné. Lékařství studovali dva z Markových synů, starší Jan Jiří i mladší Jan Ludvík.³⁴ Doktorát však získal jenom Jan Jiří – bylo to v roce 1655 na univerzitě v Padově.³⁵ Jan Ludvík studium asi nedokončil; není o tom alespoň v citované matrice ani jinde žádná zpráva, ale napovídá tomu i skutečnost, že někdy v letech 1672–1673 opouští Prahu a stává se augustiniánským řeholníkem ve slezské Zaháni.

Funkce zemského fyzika byla tedy převedena na prvorozeného syna Jana Jiřího Marci. Údajně se tak stalo z císařského podnětu, spíše se však můžeme domnívat, že Ferdinand III. jen vyhověl přání otce, k němuž měl velice dobrý vztah. Jan Jiří se tedy stává zemským lékařem dva roky po ukončení studia, podobně jako před lety jeho otec. Jestliže funkce byla převedena na syna v roce 1657, znamenalo by to, že Jan Marek Marci setrval ve funkci zemského fyzika téměř 30 let. Jezuitské elogium mluví v této souvislosti dokonce o více než 40 letech.³⁶ Uvážíme-li, že fyzikem byl Marek jmenován koncem roku 1628 a tuto činnost ukončil počátkem roku 1657, musíme tento údaj jako přehnaný odmítnout. V každém případě vykonával Marek tuto funkci velmi dlouho. Nezdá se však, že by se osoby na tomto místě střídaly příliš často. Připomeňme třeba jednoho z Markových předchůdců, výše zmíněného Severina Scatona, který byl například zemským fyzikem rovněž téměř 30 let.

Nemáme ani zaručené zprávy o materiálních podmínkách spojených s touto funkcí. Je velmi pravděpodobné, že taxy, které jsme uvedli pro léta 1616–1617, se v Markově době už změnily. A tak se musíme opět spokojit s poznámkou, kterou učinil – tak jako v předchozím případě – jezuitský životopisec: císař Markovi prý na znamení své přízně věnoval mimo roční důchody – a tady je náš anonymní autor hodně nepřesný – pět nebo sedm tisíc.³⁷ Není

²⁴ Všechna tato jména uvádějí akta v SÚA, SM, P 118/1, fol. 27–38.

²⁵ „A kdež pak již v království tomto velmi malý počet osob jest doktorův v lékařství zběhlých... stavové... moc dávají, aby tři doktory aneb lékaře, lidí hodné, objednali... mohli“. Sněmy české 10, Praha 1900, s. 46.

²⁶ Soudí to alespoň Gellner, c. d., s. 86.

²⁷ SÚA, SM, P 118/3, nefol.

²⁸ Tato částka koresponduje do značné míry s platem 200 tolarů, který měl ročně vedle dalších požitků např. rožmberský lékař Jindřich Kunrát; srv. Hynek Gross, Zmínky o lékařích pana Viléma a Petra Voka z Rožmberka, Časopis lékařů českých 64, 1925, s. 400.

²⁹ Srv. naši pozn. č. 14.

³⁰ Zatímco Stroperius byl vyplácen jako fyzikus již v r. 1626 a jmenování Leschiovo bylo upřesněno až na r. 1635; srv. Beránek, c. d., s. 100. V r. 1627, v době příprav nového lékárenského řádu, měli zemští fyzici provést vizitaci ve všech lékárnách; srv. Karel Beránek, Lékárenský řád pro Čechy z roku 1628, Československá farmacie 24, 1975, s. 314. Přitom se uvádějí jen tři, Scato, Maior a Stroperius. Roia se stal tedy fyzikem později.

³¹ „...filio insuper officium patris in regno cum stipendiis iisdem concessit“; srv. Podlaha, c. d., s. 506.

³² SÚA, SM, P 118/2, fol. 10–11.

³³ Ibidem, fol. 11. Druhá poznámka se týká až roku 1682.

³⁴ Oba jsou zapsáni v pražské fakultní matrice, Jan Jiří k r. 1653, Jan Ludvík k r. 1662; srv. Karel Kučera – Miroslov Truc (eds.), *Matricula facultatis medicae universitatis Pragensis 1657–1783*, Praha 1968, s. 27.

³⁵ Karel Beránek, *Pražská lékařská fakulta v letech 1638–1654*, AUC–HUCP 7, 1966, 1, s. 80.

³⁶ „...curandos habuit per annos amplius 40 archiater in hac triurbe et regno...“; srv. Podlaha, c. d., s. 505.

³⁷ „...adiecit praeter proventus annuos quinque aut septem millia in caesarei favoris argumentum...“; tamtéž, s. 506. Tuto skutečnost zmiňuje i Martin Xaverius Volkmann, *Gloria universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis*, Pragae 1672, s. 121 n., který uvádí, že čestný plat udělil císař Markovi i jeho dětem. Nepřesnost v částce uvedl na pravou míru až Bohumil Ryba, *Originál posledního pořízení Jana Marka Marci v diplomataři strahovském*, Strahovská knihovna 4, Praha 1969, s. 104 n. Ten objevil opis dekretu české dvorské kanceláře z r. 1656, který uvádí částku 6000 zlatých. Byla Markovi povolena za to, že po dlouhá léta v čas moru a válek a rovněž svou obzvláštní erudicí sloužil a prospíval veřejnosti. Výplata této částky se ale opožďovala. Její zbytek je zmíněn v závěti (tamtéž, s. 97) a byl ve výši 3500 zlatých vyplacen dědicům až dva roky po Markově smrti.

uvedena ani měna, ale patrně se jedná o zlaté, v nichž se v té době běžně počítalo. Uvážíme-li ale například, že za konfiskovanou lékárnou zaplatil Marek 1500 zlatých, že za velký staropražský dům se platilo 5000–6000 zlatých nebo že sněm při prvním příjezdu císařovny Marie Eleonory Mantovské do Prahy v létě 1652 jí schválil donativ 20 000 zlatých,³⁸ byl císařův dar Markovi poměrně velkorysý. Byla to však bohužel jednorázová záležitost, která nám o běžném ročním příjmu zemského fyzika neříká téměř nic.³⁹ Zdá se však, že nízký v žádném případě nebyl.

Viděli jsme, že na cestě k funkci zemského fyzika pomáhali Markovi především dva z nových profesorů, Stroperius a Roia, kteří byli přijati, aby pomohli obnovit pražské lékařské studium. Třetí, Isaias Leschius, se přitom neobjeví – jeho společenská prestiž byla zřejmě daleko nižší. Stal se například zemským lékařem až daleko později než jeho kolegové. Je to osobnost, o níž ví naše literatura velmi málo.⁴⁰ Nevážíme proto uvést na tomto místě alespoň několik skutečností, které se nám podařilo zjistit při heuristice k této studii, i když jsme si vědomi, že z jejího rámce vybočují. Cesta k nim vedla přes pražský parcelsovský spis O. Crolla.⁴¹ Ten v pozdějších letech doplnil a rozšířil Johannes Hartmann (1568–1631), který je v titulu svého spisu uveden jako profesor medicíny a chemiatrie na univerzitě v Marburku. Rozšířenou verzi Crollova spisu však již nestačil za svého života vydat. Učinili to za něj až s odstupem let Johann Michael a jeho syn Georgius Everhard Hartmann, kteří vydali jeho sebrané spisy.⁴² V jejich 4. svazku je zařazeno 17 lékařsko-chemických disputací – předmluva k nim nese datum 1. září 1613. V pořadí desátá je nadepsána jako *Inauguralis de pestis natura et cura, disputatio Esaiae Leschii Gura – Silesii*.⁴³

Z těchto slov můžeme odvodit zaprvé, že Leschius pocházel ze Slezska, a to z místa označeného jako Gura, v dnešní polštině tedy Góra. To je v Polsku název poměrně častý, pro Slezsko však připadá v úvahu zejména Góra ležící asi 35 km východně od Glogówa nebo ještě spíše Góra ležící asi 30 km od Opole. Identifikovat ji bude muset příští bádání. Zadruhé je patrné, že Leschius studoval medicínu v Marburku – alespoň zde končil – a že jeho profesorem byl tedy parcelsovsky orientovaný Johannes Hartmann. Uvedené datum 1613 nám zatřetí umožňuje alespoň zhruba odhadnout dobu jeho narození, která byla až dosud rovněž neznámá: byla by to patrně léta 1589–1591. Konečně se dozvídáme něco o jeho lékařské orientaci. Jeho disputace, poměrně rozsáhlá, zabírá 10 foliových stran drobného tisku, je věnována tehdy velmi aktuálnímu tématu, povaze a léčení moru. Pokus o analýzu této disputace by však překračoval daleko rámec této studie.

Je-li už řeč o Leschiově, učiníme ještě tuto poznámku. Podle údajů Beránkových⁴⁴ bylo všeobecně přijato, že na medicínskou profesuru do Prahy přišel v roce 1623 z Ingolstadtu. Pokoušeli jsme se zjistit, zda byl předtím profesorem lékařství i na tamní univerzitě. Zdá se, že odpověď na tuto otázku bude muset být záporná. Ve velmi podrobných dějinách této univerzity z pera renomovaného německého historika⁴⁵ se jméno Isaiase Leschia ne-

vyskytuje. Patrně byl nejvýše jen jedním z městských lékařů. Dokresluje to jen málo záviděníhodnou situaci jezuitů při obsazování profesur na obnovené lékařské fakultě: uvážíme-li, že o předchozí činnosti Roiově není známo prakticky vůbec nic a že Stroperius byl předtím vojenským lékařem, musíme konstatovat, že nikdo ze tří nově příchodících tzv. profesorů nebyl fakticky odborníkem (to je velký rozdíl třeba proti Arriagovi), neměl za sebou ani kousek univerzitní kariéry a tak nejsme daleko od pravdy, označíme-li toto obsazování medicínské fakulty za naprosté fiasko.

Předložený materiál tak přináší nejen nové poznatky, ale – jak už to zpravidla bývá – klade i řadu dalších otázek, na něž bude muset naše historie medicíny v budoucnosti odpovídat.

JOSEF SMOLKA

Joannes Marcus Marci, Physiker des Königreichs Böhmen (1628)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie widmet sich der Frage, wie Joannes Marcus Marci Landesphysiker wurde. Entgegen der bislang herrschenden Ansicht wird die Meinung vertreten, dass er an der Prager medizinischen Fakultät bereits spätestens 1628 ordentlicher Professor war. Anhand von Archivquellen kann der Nachweis erbracht werden, dass er noch im selben Jahr auch für die Stelle des Landesphysikers vorgeschlagen wurde. In extenso publiziert werden die Empfehlungen zweier Hauptvertreter der medizinischen Fakultät: Stroperius' und Roias. Es werden die Gründe für den Sieg von Marci in dieser Ausschreibung und die Folgen für die Beurteilung seiner böhmischen Herkunft auseinandergesetzt. Es wird die Institution des Landesphysikers in dem vorausgegangenen Zeitraum analysiert und der Zustand dieses Amtes zu jener Zeit geschildert, als Marci darin eingeführt wurde. Der Aufsatz legt neues Material zum Eid des Landesphysikers vor und präzisiert, wann diese Funktion von Marci auf seinen Sohn Johann Georg überging. Erörtert wird auch neues Material zu I. Leschius, Professor der medizinischen Fakultät.

³⁸ Tento údaj přináší v předmluvě k berní rule Václav Líva, Berní rula 3, Pražská města, Praha 1949, s. 7.

³⁹ Pokud ovšem nepřijmeme stanovisko, které uvádí Ryba, c. d., s. 104, že to byl čestný roční plat. To by byl ale desetinásobek platu univerzitního profesora a to se nám zdá přece jen ne zcela věrohodným.

⁴⁰ Je příznačné, že pro Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1622, díl I., Praha 1988, s. 44, začíná tato osobnost existovat teprve rokem 1623, kdy přišel Leschius jako profesor do Prahy.

⁴¹ Oswald Croll, *Basilica chymica...*, Pragae 1608.

⁴² Johannes Hartmann, *Opera omnia medico-chymica...*, Francofurti ad Moenum 1684.

⁴³ Tamtéž, s. 77–86.

⁴⁴ Beránek, *Příspěvky k obnově...*, s. 100.

⁴⁵ Carl Prantl, *Geschichte der Ludwig-Maximilian-Universität in Ingolstadt, Landshut – München 1872*, 2 Bd.

**JOANNES MARCUS MARCI
LÉKÁRNÍKEM (1634)**

JOSEF SMOLKA

Zdeňku Hanzlíčkovi

Hmotné poměry univerzitních profesorů byly v dané době často velmi složité: jednak byly profesorské platy nevelké, současně však bývala jejich výplata často – a někdy i velmi značně – opožděna.¹ A tak se zcela běžně setkáváme s tím, že si profesori hledali různé náhradní zdroje. Nejčastější formou byly soukromé lekce určené především pro šlechtické synky – soukromé hodiny dávali snad všichni profesori. Ani to však nestačilo, bylo nutno hledat dále. Je známo, že věhlasný Galileo Galilei, profesor univerzity v Padově, držel například jakousi menší ubytovnu, kolej pro studenty, především měl však poměrně velkou mechanickou dílnu, jež vyráběla pro inženýrské potřeby tzv. proporční kružidla a po roce 1610 zejména dalekohledy.² Pro profesory lékařských fakult byly dalším zdrojem příjmů hlavně soukromé medicínské praxe. K vyhledávaným možnostem dalšího výdělků patřily však i lékárny. Zařídil si ji třeba hned po svém příchodu z Ingolstadtu do Prahy v roce 1623 jeden ze tří profesorů obnoveného studia medicíny na pražské lékařské fakultě, profesor anatomie a botaniky Isaias Leschius.³

Jak se o tom zmiňují starší prameny i literatura,⁴ byl lékárníkem i profesor pražské lékařské fakulty Jan Marek Marci. Až dosud jsme však měli o této jeho činnosti jen málo zpráv, jimiž se až dosud soustavně nikdo nezabýval. V poslední době se nám podařilo nalézt určitá akta,⁵ z nichž se o jeho lékárně přece jen něco dozvídáme. Jsou to:

¹ Tak Ivana Čornejová např. uvádí, že „Jan Marcus Marci měl za léta 1638–1651 obdržet ročně 600 zlatých, tedy 7500, ale dostal jenom 1581 zlatý... Ponejprv byla profesorská salaria vyplacena v úplnosti až roku 1661.“ (Dějiny Univerzity Karlovy 1622–1802, sv. II., Praha 1996, s. 58). Údaj o úplnosti výplat není však nesporný. Alespoň Marciho závět z 31. prosince 1666 se zmiňuje o nedoplatcích z profesury (ale i z úřadu zemského fyzika), a to hned na dvou místech, v odstavci 11. a 13. (srv. Bohumil Ryba, Originál posledního pořízení Jana Marka Marci v diplomatarii strahovském, Strahovská knihovna IV, Praha 1969, s. 97 a 98. Z toho je zřejmé vidět, že univerzitní profesori této doby vlastně na svém oficiálním platu závislí být ani nemohli.

² Srv. Josef Smolka, Galileo Galilei, legenda moderní vědy, Praha 2000, s. 12, resp. 18.

³ Dokládá to Karel Beránek, Příspěvky k obnově lékařského studia v Praze (1623–1638), Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC–HUCP) 4, 1963, 1, s. 100.

⁴ K časově nejstarším patří i zmínka v jezuitském životopisném elogiu z r. 1667, o němž bude řeč dále. Srv. Antonín Podlaha, Dodatky a opravy k biografickým starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii, Časopis musea království českého 49, 1895, s. 506. Je to ale zpráva, kterou však musíme kvalifikovat jako drobně nepřesnou. Marek lékárnou nezřídil, ale, jak uvidíme dále, jako zařízení převzal, a nebylo to v domě, rozumí se v jeho domě čp. 472, ale v domě vedlejším čp. 473 (ten později na přechodnou dobu získal, ale to bylo až v r. 1640, tedy šest let po převzetí Steinmetzovy lékárny).

⁵ Tato akta jsou uložena v SÚA Praha, fond Stará manipulace, pod společnou signaturou C 215, S 92; nejsou však jednotlivě foliována.

A. dopis české komory z 27. června 1634, který dává pražskému staroměstskému rychtáři Linhartu Korkovi Cholovskému⁶ na vědomí královské rozhodnutí o postoupení lékárny Janu Markovi Marci;⁷

B. upomínka komory z 9. prosince 1634 upozorňující, že dosud neuhradil za lékárnu celou částku;

C. Markův list z listopadu 1640, v němž hájí své zájmy proti dědicům původního majitele lékárny.

Doklad A, dopis z 27. června 1634, připomíná v úvodu rychtářovi tvrdé rekatolizační královské rozhodnutí, že emigrantovi, který by „sem do království tohoto českého, ve čtyřech měsících pořád zběhlých, se k svým domům, gruntům a statkům způsobem však katolickým, nenavrátil“, veškerý zanechaný majetek propadne. Po tomto všeobecném připomenutí přechází dopis české komory k případu staroměstského lékárníka Wolffa Steinmetze. Ten rovněž z náboženských důvodů emigroval, v „propůjčeném termínu“ se nevrátil a tak mu propadla mj. i apatyka ležící „v Konešovic ulici,⁸ v nárožním domě, proti zlatému medvědu a zlatý studnici“.⁹ Tu pak radní české královské komory postoupili „k dědičnému držení, užívání a vládnutí“ Janu Markovi Marci, a to „též proti dostatečnému při právě Menšího Města Pražského zaručení“. Úhrada za lékárnu byla stanovena na 1500 rýnských zlatých, z nichž 500 bylo splatných ihned, zbylých 1000 pak „beze všech vejmluv a obran“ do konce běžného roku. Když Marek 500 zlatých skutečně uhradí – tady jsou však hned pevné podmínky platby poněkud změkčeny – „ne na zlatě, než na minci dobré stříbrné a v tomto království obecně berné“, bude mu za asistence dvou osob apatyka „se vším k ní náležejícím příslušenstvím“ odevzdána. Specifikováno je přitom zařízení (cínové nádoby, peřiny a apatykářské krabice), které bude předáno předcházejícímu provizorovi (správci) Samuelu Podolskému.¹⁰

Tolik tedy dopis české komory staroměstskému rychtáři. Navenek mluví jasně a nediskusně, není však prost určitého rozporu. Ve starší literatuře čteme, že „Volf Steinmec, lékárník v Starém Městě, katolík“ – ano, jmenovitě se uvádí, že katolík – „odešel při vpádu saském l. 1631 do Danzigu neb Hamburku pro zboží lékárnické,¹¹ ale více se nevrátil. Na zprávu lichou jakéhosi udavače, že Steinmec u nepřitele službu vojenskou koná, všechno jmění jeho... k ruce král. fisku v pokutě ujato...“¹² a následně, jak už víme, lékárna pro-

dána prostě Janu Markovi. Proč právě jemu, je samozřejmě otázka, na niž odpověď neznáme, zasluhovala by ale rozhodně bližšího rozboru: Markovy blízké vztahy k pobělohorským elitám by v těchto důvodech však jistě nechyběly. Situace byla ale ještě složitější, protože „... bratr Stenimecův Doctor Jan Steinmec z Lilienšteinu (jemuž od císaře Ferdinanda II. pro jeho vynikající učenost a spisy titul Comes Palatinus udělen byl), nevinu bratra svého odvedl“.¹³ O apatykáři Wolffovi ani o jeho bratru Janovi nemáme bohužel žádné další zprávy, speciálně jeho doktorát ani jeho spisy se nám nepodařilo dohledat, také jeho nobilitace není dostatečně jasná.¹⁴ Nevíme ani, jak dokazoval nevinu svého bratra. Zdá se však, že i když byl u císaře v přízni a v nevině bratra měl třeba i pravdu (alespoň v tom smyslu, že zemi neopustil z náboženských důvodů), k navrácení lékárny nedošlo. Třicátá léta 17. století byla příliš rušná a společenský pohyb vyvolaný frýdlantskou konfiskační komisí nezvládnutelný.

V tomto podání, které přinesl zejména Tomáš Bílek, autor obsáhlého spisu o pobělohorských konfiskacích, se staroměstský apatykář Wolff Steinmetz – jinak poměrně málo známý¹⁵ – jeví jako oběť krušných poměrů. Podařilo se nám však nalézt materiál (zdá se, že dosti přesvědčivý), který vrhá na celou záležitost podstatně jiné světlo.¹⁶ Tři roky po saském vpádu do Prahy (archiválie je datována 6. června 1634) podává jindřichohradecský františkán Michael Jahn svědectví (nebo daleko spíše udání), že Steinmetz panu Zikmundu Kropáčovi z Krymlova,¹⁷ který odešel z Prahy před nepřátelským vojskem, vína „z domu jeho šestnácte sudův vzal, též drahně od obilí, cejnu, a mnoho jinších mobilii, že jest to vše pobrat“. Františkán se svým svědectvím příliš nespochyboval, podal je až za tři roky. Kdo však neotálel, byl staroměstský purkmistr. Ten dal opatřit a vyléchnout okamžitě další svědky. Mikuláš Lexa Strakonický doplnil, že Steinmetz „po tři dni pořád z domu jeho obilí žita do domu slove u Rumpálu do Konešovic ulice voziti dal“, že navíc sebral truhlu plnou bílých pláten, 18 kusů šatů a že sebral i obilí, jež měl pan Kropáč ještě ve mlýně. Mlýnař Šimon Jakubec¹⁸ vypověděl, že chtěl od Steinmetze uzmuté obilí, jehož bylo více než 100 strychů, vykoupit, ten jej však prodal jiným mlynářům. Počet 100 strychů obilí a jeho prodej potvrdil i apatykářský mládenec Krystyan Ssweffus z Lewenberghu.¹⁹ Zápis všech těchto výpovědí s datem 12. července 1634 předal pak purkmistr panu Kropáčovi. Nevíme bohužel, co následovalo dále. Vzniká však dojem, že výpovědi nejsou zcela nesporné – ne že by nebyly pravdivé, ale umožňovaly by klást svědkům asi celou řadu nepříjemných otázek, což se asi nestalo. O to ale vlastně nejde. Pro nás je podstatné, že Steinmetz byl zřejmě nevybíravý padouch, a důvod, proč se jako katolík – tak jako mnozí jiní – nevrátil po saském vpádu do Čech, měl s vírou málo co

⁶ Linhart Korka Cholovský uveden v berní rule (srv. Václav Líva, Berní rula 3, Pražská města, Praha 1949, s. 78) k r. 1625 jako kupec domu čp. 795, na rohu Václavského nám. a Štěpánské ul.

⁷ Text tohoto dopisu, výpisu z rady české komory, je zde zachován ve dvou verzích, jednak v originále, jednak v opise, na němž tři podpisy stvrzují, že text „concordat in omnibus cum vero originali etc.“

⁸ Konešovic nebo též Kunšova ulice je jeden – dnes poměrně málo známý – ze starších názvů pozdější Sirkové, dnešní Melantrichovy ulice, jehož se údajně používalo až do 18. století. Název vznikl po r. 1422, kdy tábořský hejtman Kuneš z Bělovic vedl prý touto ulicí útok Táboritů proti Staroměstským (srv. Jiří Čarek – Václav Hlavsa – Josef Janáček – Václav Líva, Ulicemi města Prahy od 14. století do dneška, Praha 1958, s. 201–202).

⁹ V dokladu C nazývá Marci tento dům domem „U Rumpálů“. Berní rula jej identifikuje jako čp. 473 (Líva, c. d., s. 25), stojí na rohu dnešní Melantrichové a Kožné ulice.

¹⁰ Samuel Podolský z Podolí byl synem zemského zeměměřiče Šimona Podolského. Je uveden v berní rule jako držitel domu č. p. 1196 a, tzv. Ramhofu, a č. p. 1196 b, tzv. Nového (Malého) Ramhofu, oba v Soukenické ulici (srv. Líva, c. d., s. 107, 108).

¹¹ Výběr těchto lokalit považují historici farmacie za poněkud neobvyklý. Velkoobchodní nákup léčiv pro naše země se zajišťoval zejména přes Benátky, Norimberk a Augsburg.

¹² Tomáš V. Bílek, Dějiny konfiskací v Čechách, Praha 1882, s. 983.

¹³ Tamtéž, s. 983.

¹⁴ Jméno Steinmetz nenajdeme v rejstříku České dvorské kanceláře 1523–1749, neobsahují je ani tzv. salbuchy v pražském SÚA.

¹⁵ Nezná jej alespoň Viktor Palivec, Erbovní lékárníci v českých zemích, Praha 1996, jehož soupis obsahuje nejen erbovní, ale i ostatní lékárníky.

¹⁶ SÚA Praha, SM P 124/284, nefol.

¹⁷ Zikmund Kropáč musel být pro císaře persona grata, v r. 1634 jej jmenuje císařským radou (srv. SÚA Praha, ČDK, inv. č. 182, IV D 2).

¹⁸ Líva, c. d., s. 109 jej nazývá Šimon Jakubce a podle pozdějšího zápisu „mlejn voda vzala“ dovozuje, že šlo patrně o mlýn vodní.

¹⁹ Apatykářský mládenec potvrzoval i pravost Steinmetzova podpisu na dvou kvitancích. Obě to byly kvitance na víno dané do šenku. Apatyka vedla tedy i tento artikl. Nebylo to rozšířeno všeobecně, ale sem tam se šenkování vína v pražské apatyce vyskytlo. Tak to hodnotí aspoň Zikmund Winter, Remeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách (1526–1620), Praha 1909, s. 683, 720.

společného. Boží mlýny prý melou pomalu, ale tentokrát tomu bylo asi trochu jinak: u Z. Wintra jsme alespoň našli lakonickou poznámku, že v roce 1632 byla Steinmetzova lékárna vypleněna.²⁰ Zda se o to ale postarali Sasové nebo čeled' pana Kropáče, to se od tud nedovídáme.

Doklad B z 9. prosince 1634 je prostý a stručný: česká komora v něm připomíná Markovi Marci (a to téměř měsíc před vypršením splatnosti), aby „neobmeškal“ uhradit částku 1000 zlatých. Marek skutečně neobmeškal, jednal „beze všech vejmluv a obran“, ale svůj dluh přesto jen tak beze všeho nezaplatil. Nemáme sice k dispozici Markovu žádost, ale mnohé nám napoví odpověď na ni, list Ferdinanda III., tehdy ještě ne císaře, zatím jen krále uherského a českého. Ten v něm 31. března 1635 souhlasí s tím, aby pohledávka české komory za Markem byla uhrazena zápočtem proti závazkům, které sama vůči Markovi Marci měla.²¹ Vedle svého obsahu nám tento dopis naznačuje ještě přinejmenším další dvě skutečnosti. Zaprvé, že Marci měl u komory již tehdy větší pohledávku – byla nejspíše ze zemského fyzikátu. Vznikla tedy jen několik let poté, co do této funkce nastoupil, a trvala až do konce jeho života. Svědčí o tom jeho závět, v níž jsou nedoplatky ze strany české komory rozdělovány mezi dědice.²² Druhou okolností je pozitivní vztah, přízeň, kterou mladý, sedmadvacetiletý Habsburk tehdy – a mnohokrát i potom – vůči Markovi projevil.²³

Doklad C vznikl s největší pravděpodobností v souvislosti s koupí domu č. p. 473 v tehdejší Sirkové, dnešní Melantrichově ulici. Je to dům, v němž měl Marek lékárnu, a sousedil s domem č. p. 472, v němž sídlil a který koupil již předtím, 24. dubna 1635. Majetkové poměry zde byly poněkud složitější. Podle berní ruly patřil původně Zuzaně Rumpálové z Kundratic, která jej převedla v r. 1628 – ve chvíli, kdy emigrovala – na svou dceru Juditu Hennerovou. Ta v roce 1631 uznává, že má 600 zlatých „pravého a spravedlivého dluhu“ vůči dědicům Wolffa Steinmetze, ale jak přesně vznikl, není patrné. Steinmetz mezitím zřejmě koupil část domu pro svou lékárnu. Později klesl tento dluh na 109 zlatých, ale ani ten však není Judita ještě v roce 1637 schopna – nebo ochotna – uhradit. Do složitých majetkových vztahů vstoupil v roce 1640 při koupi celého domu Marci a zdá se, že nyní na obou stranách vymáhá.²⁴ Neznáme všechny detaily, ale Marci vymáhá teď, po zakoupení domu, tutéž částku na Steinmetzových dědících. Ale protože není příliš úspěšný, obrací se nyní na staroměstskou radnici. Celá věc by pro nás nebyla tak důležitá, kdyby Marciho dopis nebyl psán v češtině. Není to autograf, Marciho vlastní rukou je napsána jen závěrečná floskule a podpis, ale i tak je to doklad zcela ojedinělý

²⁰ „Když r. 1632 vybita byla lékárna Steinmetzova, oceněna apatyka poškozená 1500 kopami.“ Tamtéž, s. 682.

²¹ „Doctor Marcus, diejenige Einthausendt gulden, so er wegen einer Ihme... überlassene Apotheke hinterstellig verpleibt, an seinem bestellungsausstandt abzuschreiben undt compensiren zulassen.“ SÚA Praha, SM P 118/1, fol. 134.

²² Srv. Ryba, c. d., s. 97–98.

²³ Jiným dokladem Ferdinandova postoje k Markovi je jeho rozhodnutí učiněné 6. srpna 1640 v Řezně, totiž vzhovět neprodleně jeho žádosti o výplatu stipendia (srv. SÚA Praha, SM, P 118/1, fol. 159). Je to nový, v jeho biografii dosud neznámý doklad, sine loco et dato, psaný Marciho vlastní rukou, jeho drobným úhledným písmem (tamtéž, fol. 160). Dovídáme se z něj, že více než rok za okupace, zřejmě švédské, nepobíral svou odměnu, což zapříčinili správci daní. Nyní žádá o její výplatu. S úsměvem čteme, že on i jeho děti trpí nedostatkem (inopia) – v témž roce koupil však Marci obrovský dům č. p. 473 v dnešní Melantrichově ulici, týž, ve kterém měl svou lékárnu.

²⁴ Situace se však zkomplikovala ještě více. Na scéně se objevil Joachym Arnošt Reynek jako nový manžel Judity i nový majitel domu č. p. 473. Ten v r. 1640 obviňuje Marka, že „spolu s mojimi nezletilými sirotky, kterýmžto pan doktor Marcus jich kus chleba, nedadauc jim žádného, z hrdla vytrhnouti se vynasazuje a usiluje...“ Naznačuje to, že Marci nebyl pohodlným partnerem, ale dovedl se o své důrazně vzít. A vůbec to už neharmonuje se slovy jezuitského elogia, která staví na odiv Markovo pohrdání světskými statky.

a vztahuje se na něj všechno to, co jsme uvedli výše, v části, kde mluvíme o Markově češtině při jeho jmenování zemským fyzikem.

Všechny tři doklady, o nichž jsme se zmínili výše, mají ovšem jednu nevýhodu: vypočítávají pouze o majetkových aspektech, nikoli však o Markově vlastní činnosti lékárnické. K poznání jeho profilu máme z tohoto hlediska možnost sáhnout ke dvěma pramenům. Jsou to jednak poznámky, které uvádí v jeho elogiu anonymní jezuitský životopisec, a dále pak myšlenky, jež nacházíme v Balbínově textu, který reprodukuje Markovy názory z přátelských besed a je znám jako *Monita quaedam medica ad valetudinem conservandam*...²⁵ Základ Markovy koncepce léčení – a s ní tedy i lékárenské činnosti vůbec – souvisel nejužším myslitelným způsobem s jeho medicínskými a přírodovědeckými názory. Vycházel z principiálního přesvědčení (a čteme, že je často opakoval), že nejlepším lékem je sama příroda: „*nechme jednat přírodu, ona sama vynese rozsudek, pomáhejme přírodě*...“²⁶ „*Lékař není pánem, nýbrž služebníkem přirozenosti*...“, je třeba přirozenost následovat, nikoli předcházet...“²⁷ vypovídá obdobně náš druhý pramen. Musíme na tomto místě ale upozornit, že toto stanovisko možná udivovalo laiky z jezuitské klementinské koleje, ale v lékařských kruzích nebylo tak zcela ojedinělé. Tak například již v roce 1608 zařadil O. Croll, který byl jedním z lékařů Rudolfových, do svého spisu předmluvu – *Praefatio admonitoria* – s rozsáhlou pasáží (více než 20 stran) nadepsanou jako *Medici naturae ministri officium*.²⁸ I zde je tedy lékař pomocníkem, služebníkem přírody.

Logickým důsledkem tohoto přístupu bylo Markovo proti dobovým zvyklostem řídní návštěvování pacientů a veliká střídmost v předepisování a podávání léků. Vyčítalo se mu, že přílišné studium jej prý odvádí od péče o nemocné. „*Tak jeden řehoľní dům*,²⁹ přestože mu poskytoval svou péči zdarma, se Marka zřekl, protože přicházívá řidčeji, než si členové domu přejí, protože je dosti skoupý při předepisování léků a protože prohlídku nemocného končí téměř vždy stejným dovětkem: ‚Uvidíme, co udělá příroda‘, za nějž se mu mnozí vysmívali. Autoritou generála řádu byl však Marek uveden zpět a neznalým ukázal, že je zbytečně volán, není-li nebezpečí smrti, že sám nikdy nepřichází téhož dne znovu nebo dokonce potřetí, leda by hrozila krize...“³⁰ Líčení jezuitského elogia pak pokračuje pro Marka – lékárníka velmi závažnými slovy: je třeba se mírnit v četnosti podávání léků, které nejen neprospívá, není-li nemoc jasně či s pravděpodobností rozpoznána, ale i velice škodí.³¹

²⁵ Jedná se o myšlenky z přátelských besed a rozprav, které vedl Balbín s Markem. Vyšly až dlouho po Markově smrti, když je jeho žák J. V. V. Dobřenský zařadil do spisu Joannes Marcus Marci, Otho-Sophia seu Philosophia impulsus universalis..., Vetero-Pragae 1683, s. 188 nn. Markovy zdravotní zásady jsou známy, dosavadní literatura je zmiňuje poměrně často, srv. např. Josef Vinař, Jan Marcus Marci z Kronlandu, Praha 1934, s. 38 (ten např. vyzvedává, že byl odpůrcem nerozumného pouštění žilou); Zdeněk Servít, Jan Marek Marci z Kronlandu ..., Bratislava–Praha 1989, s. 54 nn.

²⁶ „Plurimum Marcus tribuebat Naturae, adeo, ut quibusdam in re nimius videretur: frequenter habebat in ore (quod irridebant aemuli) sinamus agere naturam! illa dabit iudicium! adjuvemus Naturam, et his similia“. Tamtéž, s. 189.

²⁷ „Cum medicus non sit dominus, sed minister naturae, ajebat, sequi oportere illam, non praecire.“ Podlaha, c. d., s. 507.

²⁸ Srv. Oswald Croll, Basilica Chymica..., Praegae 1608, s. 65.

²⁹ Je velmi pravděpodobné, že to byla klementinská jezuitská kolej.

³⁰ Podlaha, c. d., s. 507.

³¹ „...temperandum a medicinarum frequentia, quae non modo non prosit citra claram aut probabilem morbi cognitionem, sed etiam plurimum obsit“. Tamtéž, s. 507. V podobném smyslu mluví i text Balbínův: „Principio negabat Marcus recte fieri, si in medicina morbo facienda properetur, nisi acutus morbus... aliud postulet“. Marci, Otho-Sophia, s. 188.

A pak následuje sdělení, které je na první pohled tak trochu překvapující: proto se prý Marek sám v posledních třiceti a více letech zdržoval jakéhokoli léku.³² Léčebné působení pústu bylo známo odedávna, zásada „než užít léku, raději se posti jeden den“ je zachycena např. již u Plutarcha. Ale zdá se, že zdržování se léků bylo v lékařských kruzích běžné i v této době. Alespoň rudolfínský lékař Guarinoni to kritizuje a upozorňuje svého čtenáře, „aby si všiml a povážil, kolik ti učení medikové, kteří tolik umějí předepisovati, kolik léků sami užívají! Zdali pak, když onemocní, také tak mrštně a ochotně do sebe dryčky a pilule soukají, jak to jiným kázali...“³³ Nechceme se tím dotýkat samozřejmě Markovy stavovské cti, ale zmiňujeme se jen o tom, že abstinování od léků nebylo u profesionálů této doby tak zcela ojedinělé.

Zdržovat se léků radil Marek i císaři Ferdinandovi III. při jeho žaludečních obtížích. Přitom ukazoval i na nenapravitelné chyby, které vznikly z léků podávaných v době krize, kdy on sám to zakazoval. I léky se tedy musejí podávat v pravý čas. Podívoval se opovržlivostí některých lékařů, kteří neváhali předepisovat léky na nemoci dosud nepoznané, nesnášel lékaře, kteří slibovali vyléčit jakoukoli nemoc. Kritický pohled na možnosti, které nabývaly nemocnému tehdejší léky, vedl Marka i k dalšímu rozhodnutí: předepisoval léky snadno připravitelné a co nejméně nákladné.³⁴

Tento stručný přehled nám ukazuje filozofický profil Marka – lékárníka, který je uvědomělým přívržencem všemocné přírody, již má lék jen pomáhat a nikoli vstupovat do cesty jejímu blahodárnému působení. Jeho postoj je v rozporu s vlnou módního paracelsismu, který uvedl do lékárenské praxe těžké a složité anorganické preparáty. Málo však víme o lécích, které Marek třeba sám uvedl do praxe nebo které preferoval. K tomu se zatím našlo jen málo zpráv.

V obou našich pramenech, tj. v jezuitském elogiu i ve zdravotnickém textu Balbínově, se setkáváme s pojmem *terra sigillata*; je to červenohnědá hlinka (Marek ji označoval také jako *axungia solis* – hlinité sádlo?). Používala se jako léčebný prostředek již od starověku, jedno z velkých nalezišť bylo například na ostrově Lemnos v severní části Egejského moře. Hojně jí užívali středověcí ranhojící na léčení sečných a bodných ran. V novější době zjednal hlince jako antitoxického prostředku velikou důvěru spis lékaře Jana Sculteta.³⁵ Protože řada nalezišť červené hlíny je i v Čechách (jezuitský životopis upozorňuje jmenovitě na její obrovské zásoby v císařské zahradě u zámku v Brandýse n. L.),³⁶ používalo se jí průběžně i u nás. Formovaná do kotoučků označených pečeti se používala buď samotná, jako *adsorbens*, nebo jako součást složených léků, například jako *antidota*. V obou našich pramenech je *terra sigillata* traktována, jako by to byl Markův objev. Jezuitský životopis líčí, že touto hlinkou dosahoval Marek mnoha divů, zejména v době mo-

rových epidemií: stačilo prý požit malé množství rozpuštěné ve vodě, jež působilo jako protijed.³⁷ Účinnost tohoto medikamentu proti moru dnes musíme považovat za více než spornou. Na druhé straně můžeme obdiv k Markovu léku do jisté míry pochopit – na objevení *Pasteurelly*, dnes *Yersinia pestis* si muselo lidstvo ještě více než dvě století počkat a tak stálo před touto děsivou infekcí zcela bezbranné. Vše, co přinášelo jakoukoli naději, byť pofiderní, bylo proto vítáno.

O jiném použití *terry sigillaty* se zmiňuje Balbín. Vzpomíná, že když se chystal odcestovat z Prahy, donesl mu Marek tuto hlinku proti pocení a naučil jej, jak si ji má sám připravovat.³⁸ Přitom mu připomněl, že bude-li si chtít pročistit tělo, aby užíval jen velmi mírných léků, jasanové šťávy nebo tamarýšku, které, i když tělo nečistí ani nevyživují, neškodí přírodě.³⁹ To je ovšem filozofie léčení, která přesně odpovídá tomu, o čemž jsme se u Marka zmínili již výše: doporučuje mírné a jednoduché léky (zde v obou příkladech navíc rostlinného původu obsahující jednoduché cukry), které neúčinkují nikterak proti přírodě. Tím jsme ale již léčivou hlinku opustili, a tak dokončeme alespoň popis, jak lékárník Marek dále vybavil na cestu svého přítele Balbína. Donesl mu ještě dvě lahvičky: v jedné lék proti bolestem hlavy, v druhé lék na vyčištění žaludku. A konečně jakýsi červený prášek v sáčku, který prý Marek sám nadepsal jako *antidotus* – protijed.⁴⁰ Lék jednoduchý a co nejlacinější koresponduje s celkovou představou, jak nám prezentuje Marcioho Balbín a neméně i autor jezuitského elogia, s představou krásnou, ale zcela jistě zidealizovanou; s představou Marka jako lékaře téměř všeznalého a všemocného, ale současně i šlechetného lidumila oplývajícího křesťanskou charitou. Nezáleželo mu prý na zemských statcích, a proto „štědře vynakládal na chudé a zejména zbožné rodiny, jimž dával zdarma... léky. Jinde přispíval penězi na opatření léků, které jim poradil“. Přednostně prý podporoval chudé studenty.⁴¹ Toužil dokonce sdělit všechny skryté věci, jež zřejmě znal jen on sám, ostatním lékárníkům, ale ti neměli dost skromnosti k učení.⁴² Stejně nezištně – neboť ziskem prý pohrdal a nezáleželo mu na zemských statcích – se zachoval Marek i při rušení své lékárny – ukončil svou činnost, protože nechtěl konkurovat ostatním, i když tím přišel o tisíc zlatých.⁴³

Z této idylky, kterou nám o lékárníkovi Markovi předestírá Balbín, ale ještě více autor jezuitského elogia, nás vyvádí sami jezuité, jmenovitě děkan teologické fakulty Groben-

³⁷ „... sola terra sigillata... innumera, ut fatebatur ipse, fecit miracula, praesertim peste grassante: quae sola ea quantitate, quae aureum numum [zde se Podlaha dopouští chyby ve čtení, v originále lze číst zřetelně unum – J. S.] pondere aequaret, trita, et quacunq̄ue fere in aquasumpta, praesens fuit adversus illud venenum alexipharmacum“. Tamtéž, s. 507.

³⁸ „Cum Praga iter pararem, et valedicerem, haec mihi obtulit Marcus, Terram sigillatam ad sudorem, simulque modum parandi docuit...“ Marci, Otho-Sophia, s. 200.

³⁹ „... admonens, si purgandum corpus esset, uterer lenissimis medicinis, manna, tamarindis etc., quae si non purgant, nutriendae etc. et quorum corruptio nihil obsesset naturae“. Tamtéž, s. 200. Jinde se Marci vyslovil tak, že „omnia enim medicamenta purgantia mera esse venena“ (sr. Ioannes Marcus Marci, Pan en panton seu philosophia vetus restituta, Pragae 1662, Ad lectorem, pag. **).

⁴⁰ Byl to prý spiritus cheiri, resp. spiritus tartari. Prášek není identifikován.

⁴¹ „...in pauperes ac religiosas potissimum familias large erogabat, quibus et vasa et medicinas propinabat gratis; alibi vero ad easdem consilio suo comparandas pecuniam suppeditabat.“ Sr. Podlaha, c. d., s. 506–507. Obdobně o něco dále: „Ingentium angustiarum multitudinē accurrenti, ac praesertim studiosis pauperibus Marcus liberaliter impertiebat et consilia et remedia.“ Tamtéž, s. 507–508.

⁴² „...multaque alia merito stupenda effecit: desideravit recondita omnia communicare pharmaceutis nostris, si adfuisse discendi modestia.“ Tamtéž, s. 511.

⁴³ „...unde tantus obortus quaestuum ac proventuum contemptus, ut selectissimam apothecam quam domi instruxerat ultro abdicavit, jacturam facturum mille aureorum, ut periti ejus rei nonnulli asserunt, ne damno foret pharmacopaeis civitatis.“ Tamtéž, s. 506.

³² „Unde ipse supremis 30 annis et amplius ab omni medicina abstinuit...“ Podlaha, c. d., s. 507.

³³ S odvoláním na spis: Christophoro Guarinoni, Die Grewel der Verwüstung menschlichen Geschlechts, Ingolstadt 1610, cituje tato slova Winter, c. d., s. 6.

³⁴ „Remedia praescribat Marcus facile parabilia et minime sumptuosa“. Podlaha, c. d., str. 507. Obdobně píše i Balbín: „Saepe audivi ab eo laudari medicamenta simplicia, aut ex paucioribus speciebus composita, et ea maxime, quae in pharmacopaeis sincera, et recentia esse constaret“. Marci, Otho-Sophia, str. 190. V obdobném duchu referuje později i Franz M. Pelzel, Abbildungen boehmischer und maehrischer Gelehrten und Kunstler... I. Theil, Prag 1773, str. 81: „Da er den Wirkungen der natuerlichen Koerper fleissig nachspuerte, so wusste er seine Kraenken durch die einfachsten, und meistentheils einheimischen Heilungsmittel ohne grosse Kosten herzustellen“.

³⁵ Ioannes Scultetus, Judicium de vera nativa omniaque artis et focis experta Terra sigillata Stregivia, Norimbergae 1583.

³⁶ „...Brandisio ex horto caesareo integris plaustris potest hodieque evehit.“ Podlaha, c. d., s. 507.

donecque, který adresoval Marcimu obsáhlou kritiku. Zde se musíme trochu zastavit. V roce 1652 Marci dokončil svůj návrh statut pro lékařskou a právnickou fakultu – tedy nejezuitskou část univerzity – a předal jej k dalšímu jednání.⁴⁴ V klementinské koleji však vyvolal Markův návrh velikou nelibost, a tak jezuité vystoupili brzy se svým vlastním stanoviskem – máme je zachováno dokonce ve dvou rukopisných verzích. Kritice bylo podrobena téměř vše, a tak statuta pro odpor jezuitů nebyla jako celek nikdy potvrzena. Jednou z mála úvah, k níž se postavili pozitivně, byl Markův návrh, aby každoročně byly vydávány tiskem taxy jednotlivých léků.⁴⁵ V našich zemích by to byla velmi potřebná a užitečná novinka. Grobendonecque ji však ve svém odporu k Markovi doprovodil peprou poznámkou, že autor statut prý také léky jistě předražoval, dokud pro velké spory s lékárníky svou lékárnu, kterou držel přemnoho let, neprodal.⁴⁶

Předchozí text navodil dvě další témata: tzv. taxu, ceník léků, a předražování. Na potřebě ceníku, jak jsme viděli, se shodoval Marci i jeho oponenti, jezuité – byl to zřejmě aktuální problém, ale přesto trvalo několik let, než se Praha své taxy dočkala. Vyšla až v r. 1659 s dlouhým latinským názvem *Taxa vel valor omnium medicamentorum tum simplicium quam compositorum, chymicum atque galenicum, in officinis civilibus Pragensibus prostantium. Approbante DD. Decano et Collegio Medico Pragensi publicata*. Měla však na titulním listu i svůj český název, který začínal slovy *Cena aneb vyměření...*, i název německý *Der Werth oder Preysz...* Mimo rejstříky – opět ve třech jazycích – má taxa 73 stran a obsahuje mnoho set léků uspořádaných do 39 tříd, jednotlivé položky dosahují počtu 1665. O existenci taxy se vědělo, ale nikdo ji zatím, pokud vím, nepodrobil detailní vnitřní analýze. Nemůžeme na ni pretendovat ani my, a tak ji v naději na brzké zpracování přenecháváme farmaceutickým historikům.

Omezíme se zde pouze na konstatování, že autoři tohoto díla se měli o co opřít. Byla to především taxa augsburgská,⁴⁷ která vyšla jedenáct let před pražskou, ale bylo to už její osmé (sic!) vydání. Autor – ale dost možná i autoři – pražské taxy zůstali však v anonymitě. Pouze v textu názvu se naznačuje, že osobou, která byla garantem této publikace, byl děkan lékařské fakulty.⁴⁸ To není příliš překvapivé, neboť dozor nad lékárnictvím jako celkem – ukládaný fakultě i státními orgány – patřil v této době k jednomu z jejích předních úkolů. Děkanství držel od roku 1638 nepřetržitě Jan Marcus Marci. Až dne 16. srpna 1657, tedy nedlouho před vydáním taxy, jej předal svému žákovi, profesorovi Jakubovi Forbergerovi.⁴⁹ Již od roku 1660 do roku 1664 je ale Marek děkanem lékařské fakulty znovu (v roce 1662 je dokonce rektorem celé univerzity). Můžeme považovat prak-

⁴⁴ Okolnosti kolem jejich vzniku blíže popsal a statuta in extenso otiskl Karel Beránek, *Návrh statut právnicko-lékařské university z roku 1652*, AUC-HUCP 35, 1995, 1–2, s. 42 nn.

⁴⁵ „...medicamentorum... taxa seu pretium tolerabile et ex fide constitui atque typo vulgari debet...“ Tamtéž, s. 49.

⁴⁶ „Statutorum auctor recte videtur consulere pauperibus, dum providet ne pharmacopolae nimis alte taxent medicinas, quod iam secure ipse facit, postquam vendidit suam pharmacopoliam, quam per multos annos, multum reclamantibus pharmacopolis tenuit...“ SÚA Praha, sign. ČDK, IV B 2, kart. 342, fasc. 37, nefol., Consideratio 28.

⁴⁷ *Taxa sive pretium medicamentorum...*, Augusta 1646. Ta je přivázána k rozsáhlému spisu *Pharmacopeia Augustana*, Augusta 1646. Pro nás je důležité, že řídil se právě augsburskými předpisy ukládá pražským lékárníkům i Ferdinandovo privilegium z roku 1652. Srv. Zdeněk Hanzlíček – V. Ryneš, *Neznámé privilegium pražských lékárníků z roku 1652*, *Farmaceutický obzor* 32, 1963, s. 132, 135.

⁴⁸ Úloha děkana lékařské fakulty není z titulního listu zcela jasná. Latinský text naznačuje slůvkem *approbante* úlohu spíše schvalovací, německý text slovy *auf Anordnung* úlohu spíše příkazní.

⁴⁹ Strídání děkanství dokumentuje velmi dobře přehled akademických hodnostářů, srv. *Dějiny Univerzity Karlovy*, díl II, s. 251–252.

ticky za jisté, že Marek jako iniciátor taxy, kterou začlenil dokonce do návrhu univerzitních statut, se prací na jejím vydání aktivně zúčastnil. Uvážíme-li navíc, že se dva roky před jejím vydáním vzdává po dlouhá léta drženého děkanského úřadu, aby se jej ihned po jejím vydání zase znovu ujal, přímo se vnucuje myšlenka, zda si na závěrečné práce na taxě nevzal Marci jakési „služební volno“. Je to samozřejmě jen logická konstrukce, dohad, nepřekvapilo by nás však ani v nejmenším, kdyby jej pozdější badání potvrdilo. Do dejme na závěr, že Marciho představou uvedenou rovněž v návrhu statut bylo, že taxa se bude v jednotlivých letech podle ceny materiálů měnit, buď jako celek nebo v jednotlivých částech.⁵⁰ Skutečnost byla ale jiná: Marek osm let po jejím vydání zemřel a trvalo dlouhých 40 let, než u nás v roce 1699 příští taxa vyšla.

Vratme se nyní k otázce předražování; je však obtížné se k ní bez dalšího materiálu vyslovit. Jistotu a konkrétní podklad neměl asi ani jezuitský autor, slůvko *secure* (jistě) ale prozrazuje, že se o této věci jen dohaduje. Uvažme jen, že Marek byl v Praze i v českých zemích v této době nejvýznačnějším lékařem, jehož kvality vynikaly vysoko nad všechny ostatní, navíc byl lékařem s nejvyšší možnou aprobačí a společenskou prestiží, byl lékařem zdejších elit. Léčení u takovýchto osob není dnes – a nebyvalo ani tehdy – nikterak levné. I když čteme, že zdravotní službu vykonával v Klementinu Marek zdarma, lze si snadno představit, že do cen léků promítal přece jen určitou náhradu za svou činnost. Karel de Grobendonecque, hlavní odpůrce statut, mluví dále zcela otevřeně o Markových sporech s lékárníky. Slovy „*multis reclamantibus*“ naznačuje, že spory asi nebyly drobné. Mravoličnou povídku elogia o tom, jak činnost lékárny ukončil sám proto, aby ostatním neubíral na obchodních možnostech, musíme tedy odložit *ad acta*. Lékárnu podle jezuitské oponentury prodal, padá proto i bajka o 1000 zlatých, které s ukončením apatykaření ochotně ztratil. Škoda, že nevíme více: co bylo předmětem zmíněných sporů, komu lékárnu prodal, za kolik apod. Důležité zjištění, které odtud máme – a není žádný důvod je zlehčovat – je tedy fakt, že Marci se svojí lékárnou skončil nejpozději počátkem roku 1652, možná i o trochu dříve. Rok 1652 je ale také rokem, kdy bylo pražským lékárníkům – pravda, až v druhé polovině roku – vydáno za návštěvy Ferdinanda III. v Praze císařské privilegium.⁵¹ Časová shoda nám dává právo položit otázku, zda ukončení Markovy lékárny s tímto privilegiem nějak nesouvisí. Osobně bych se klonil k názoru, že pravděpodobně ano, ale nedostatek dalšího materiálu o této záležitosti by nám neumožňoval zatím nic víc než málo podložené spekulace.

Málo víme o lécích, kterým Marci dával přednost nebo které třeba sám uvedl do praxe. Zdá se nepochybně, že budeme muset zrevidovat i verzi obou našich pramenů, které v dojemné shodě vypovídají o Markově preferování jednoduchých a levných léků. Vždyť vedle nich pracoval Marci i s léky složitými a drahými. O jeho receptech nevíme mnoho, v jeho tzv. konsiliích⁵² jsou však uvedeny čtyři (jediné, jež se od něj vůbec zachovaly),⁵³ ale ty nejsou zdaleka jednoduché a už vůbec ne laciné. Za všechno mluví například po-

⁵⁰ „...annis singulis iuxta variationem pretii materialium et simplicium sive in totum, sive in aliqua parte mutari poterit.“ Beránek, *Návrh statut*, s. 49.

⁵¹ Blíže srv. Hanzlíček – Ryneš, c. d., s. 129 nn.

⁵² Recepty jsou obsaženy ve statí nazvané *Consilia tria medica*, kterou otiskl Dobřenský v posmrtně vydaném spise Joannes Marcus Marci, *Lithurgia mentis seu disceptatio medico-philosophica et optica...*, Ratisbonae 1678, *Consilium secundum*, s. 26–27.

⁵³ *Consilia* analyzovala Bohdana Buršíková, *Konsiliární literatura a Jan Marek Marci z Kronlandu*, AUC-HUCP 39, 1999, 1–2, s. 51 nn. V rámci tohoto příspěvku je otištěn i český překlad druhého konsilia a s ním i překlad čtyř zmíněných receptů. Na jejich interpretaci se podílel i RNDr. et PhMr. Pavel Drábek.

užití prášku z drčených perel jako součást kapek, které Marci předepsal při léčbě anonymního ctihodného otce s příznaky debility. Tato ingredience měla v té době sloužit k posílení srdce a proti dně. Prášek nazývaný též *magisterium perlarum* neboli prášek Fuggerský – podle augsburských importérů, kteří jej vozili údajně z Floridy – byl samozřejmě nákladný, jeho používání máme ale doloženo v předchozích letech u Jakuba Lavina i u Borbonia.⁵⁴ Byl ale v této době rozšířen i obecněji. Naznačuje to i lékařský řád z roku 1628, který jej nejenom uvádí, ale stanoví pro jeho výrobu zprísněné podmínky.⁵⁵ Najdeme jej ostatně i ve výše uvedené pražské taxě. Drahý prášek z perel nebyl samozřejmě předmětem charity, ten byl určen jenom pro mohovité pacienty, jichž měl Marci díky svému společenskému postavení velmi mnoho.

Z našeho dosavadního líčení se nezdá, že by se Marci nějak výrazně vymykal úrovní, na níž mohla pracovat i řada dalších lékárníků. Jan Marcus Marci byl však příliš složitou osobností, osobností hluboce ponořenou do různých proudů, které ovládaly tehdejší vědecká odvětví i filozofii, než aby se tato skutečnost neprojevila v jakékoli jeho činnosti. A platí to i o jeho lékařství. Myslím, že až dosud se v podstatě nevěnovala pozornost tomu, že závěrečná část jeho filozofického spisu z roku 1662⁵⁶ je věnována léčení. Nazývá se *De curatione morborum*⁵⁷ a zabírá více než sto stran. Problematice nemoci je však věnováno i předcházejících více než padesát stran,⁵⁸ takže větší čtvrtina Markova filozofického spisu je věnována vlastně nemocem a jejich léčení. Pozoruhodný není jen rozsah, ale především pozice, z nichž se při probírání těchto otázek vychází. Autoritou je zde pro Marka překvapivě Ioannes Baptista van Helmont (1579–1644), který je zde citován doslova na každé stránce.

Povědomí o tom, kdo byl vlastně Helmont a jakou hrál v dějinách věd roli, je u nás velmi slabé. Neví se příliš ani o tom, že Helmont dostal velmi svůdnou nabídku od Rudolfa II., ale že ji odmítl. V roce 1600 vyšel v Londýně rozsáhlý spis Williama Gilberta *De magnete*. Ten měl na další rozvoj věd nesmírný vliv. Pod jeho vlivem se zkoumaly mj. všechny možné vlastnosti nové, dosud málo známé síly. Je známo, že Kepler se například pokoušel aplikovat magnetismus na sluneční soustavu a vysvětlovat jím jevy, které byly později označeny jako gravitační. O rozsáhlé aplikace magnetismu na životní jevy se pokoušel Paracelsus – a právě těmito snahami byl hluboce ovlivněn i Helmont.⁵⁹ To mu způsobilo církevní pronásledování po většinu zbytku jeho života. V roce 1625 odsoudila španělská inkvizice 27 jeho thesů pro kacířství a jejich spojení s luteránstvím a kalvinismem, v roce 1633 byl odsouzen lovaňskou univerzitou za svou příslušnost k dábelské škole Paracelsově. V březnu 1634 naň bylo uvaleno vyšetřování a domácí vězení, jež trvalo až do roku 1636, proces proti němu byl ale formálně dokončen až v roce 1642, dva roky před smrtí – věčná i časová shoda s inkvizičním tažením proti Galileovi je děsivá.

V tomto odpadlíkovi se tedy Marci shlédl. Podle Helmonta vysvětluje i podstatu nemoci:⁶⁰ pasáž o léčení nemocí zahajuje kapitolkou *De magnetismo et actionibus sympa-*

⁵⁴ Srv. Gellner, c. d., s. 137–139, 142.

⁵⁵ Nový řád předepisoval: „21. Perly a drahokamy mají být mlety s vědomím a za přítomnosti visitátora.“ Srv. Karel Beránek, *Lékařský řád pro Čechy z roku 1628*, Československá farmacie 24, 1975, s. 315, 317.

⁵⁶ Ioannes Marcus Marci, *Pan en panton seu philosophia vetus restituta*, Pragae 1662.

⁵⁷ Tamtéž, s. 474–580.

⁵⁸ Kapitola *De morbis* začíná tamtéž, s. 408.

⁵⁹ Jeho hlavním spísem v tomto směru byl *De magnetica vulnerum naturalium et legitima curatione*, Paříž 1621. Ten se poté dočkal několika dalších vydání.

⁶⁰ Marci, *Pan en panton*, s. 421 nn.

theticis a úvahou, co se podle Helmonta vytahuje z rány mastí.⁶¹ Mezi mastmi stála u Marka na předním místě tzv. *unguentum armarium* nebo *sympateticum*. Nese název od toho, že se s ní natíraly zbraně. Věřilo se, že takto ošetřená zbraň je spojena s ranou, kterou způsobila, a mast, ať je zraněný jakkoli daleko, pomůže všechny rány zhojit. A to téměř doslova traktuje i Marci.⁶² Tuto podivuhodnou víru opírající se o přesvědčení o možnosti působení na dálku značně právě posílilo i nově vznikající vědecké odvětví, magnetismus. Detailně probírá Marci magnetické působení safíru,⁶³ který dotekem prý léčí průjmy, úplavici, rány i vředy, dokonce brání i jedům. Rozebírá rovněž magnetické působení vitriolu, zelené skalice.⁶⁴ Zvláštní kapitolu věnuje Marci tzv. Butlerovým kamínkům a Helmontovu drifu,⁶⁵ což měly být oba rovněž vitriolové preparáty.

Na tomto místě však musíme dodat, že se v žádném z těchto případů fakticky nemohlo jednat o magnetismus, alespoň ne v tom smyslu, jak jej zformuloval pozdější vývoj fyziky. Byl to spíše výraz pro jakési skryté působení či sílu, jejíž podstatu nebyli současníci schopni pochopit – tak, jako bylo nad jejich síly chápat i skutečné magnetické jevy. *Tercium comparationis* bylo působení na dálku, *actio in distans*. Možná, že Marci jako vzdělaný fyzik cítil, že magnetismus, při němž magnet přitahuje třeba železné piliny, je něco jiného, reálnějšího a názorně prokazatelnějšího, než když má puška potřená mastí léčit na dálku. Aby se vyhnul tomuto rozporu, zkonstruoval si představu, že existují různé druhy magnetismu a jako příklad uvádí, že jeden přitahuje železo, jiný olovo, maso, hnis apod.⁶⁶ Marci na svém přesvědčení o magnetickém působení léků velice lpěl: jednak sám o sobě napsal, že má s tzv. sympatickým léčením velmi mnoho zkušeností,⁶⁷ jednak odmítl kritiku, kterou na adresu takového léčení učinil jeho přítel, římský jezuita, m.j. autor rozsáhlého spisu o magnetismu, Athanasius Kircher (1601–1680). S trochou nadsázky by se o tomto jinak neobyčejně vzdělaném učenci dalo říci, že mu nebyla žádná fantazie dost cizí, ale přesto napsal, že „*sympatická mast nepůsobí přirozeně*“ a léčení s ní je tedy „*klamné, podezřelé a velmi málo přirozené*“.⁶⁸

Zbývá nám položit si otázku, jak, kdy, pod vlivem čeho se Marci k Helmontovým názorům přiklonil. Přímé doklady k tomu bohužel nemáme, a tak se tím spíše nabízí myšlenka, do značné míry samozřejmě spekulativní, zda základní pojem helmontovské filozofie,

⁶¹ Tamtéž, s. 474.

⁶² Kapitola „De magnetismo vitrioli“ začíná těmito slovy: „Easdem vires cum unguento armario habet vitriolum seu pulvis sympathicus: per quem vulnera quantumvis longe absint neque ullo modo ea tangat, curantur.“ Tamtéž, s. 502.

⁶³ Tamtéž, s. 493 nn.

⁶⁴ Tamtéž, s. 501 nn. Zde Marka silně ovlivnil Angličan Kenelm Digby, jehož přípravu vitriolu detailně popisuje. Není bez zajímavosti, že přítom přejímá i jeho alchymistické prvky (např. filtrace musí probíhat v červenici nebo srpnu, dokud je Slunce ve znamení Lva). Podle téhož autora Marci vykládá podrobně i atomismus (tamtéž, s. 515 nn.), který potřebuje k vysvětlení mechanismu působení neviditelných sil.

⁶⁵ Tamtéž, s. 542 nn. P. Drábek mně již před lety upozornil na anonymní rukopis Městského muzea Teplice, sign. MS 36, který obsahuje mj. poznámku, že „Iapillus Butleri sive Helmontii“ byl sdělen doktoru Markovi, a informaci, že nyní jej připravuje hlavně lékárník Ch. Kirchoff v lužické Lubani (ta leží na silnici spojující Liberec a Zhořelec). V názvu preparátu se vyskytuje příjmení irského šlechtice Jamese Butlera z roduiny hraběte z Ormondu, který jej za dramatických okolností přivezl z Afriky do Anglie. Ukradl jej arabskému alchymistovi, jemuž byl prodán jako otrok po pirátském přepadení jeho lodi ve Středozemí. Bliže srv. K. C. Schmieder, *Geschichte der Alchymie*, München 1927, s. 361 nn.

⁶⁶ Srv. Marci, *Pan en panton*, s. 482.

⁶⁷ Tamtéž, s. 506.

⁶⁸ „Unguentum armarium non naturaliter agit... Concludimus ergo hanc curationem fallacem, suspensam et minime naturalem... Huius generis sunt pseudomagnetica illa medicamenta e Demonis schola verius, quam ex naturae phontisterio deducta.“ Athanasius Kircher, *Magnes sive de arte magnetica opus tripartitum...*, Coloniae Agrippinae 1643, s. 684, resp. 686.

archaeus, který sám Marci charakterizuje jako „*vis et potestas animae... ad vitaliter agendum*“,⁶⁹ není až příliš spřízněn s tím, co Marci označil jako tzv. tvůrčí ideje, *ideae operatrices*, a jimž věnoval svůj první spis vydaný v roce 1635. První, kdo by nás za tento názor asi pokáral, by byl Marci sám. V jeho výkladu o tom, co je *archaeus*, totiž nacházíme jeho podezření, že Helmont znal jeho myšlenky.⁷⁰ Je samozřejmě obtížné posoudit, co Marka k tomuto překvapivému názoru vedlo: vždyť Helmont formuloval své myšlenky o magnetickém léčení ve spise z roku 1621, tedy v době, kdy Marci nebyl ještě ani studentem medicíny, a dlouho předtím, než cokoliv publikoval, a naopak se zdá jisté, že v době, kdy Marci rukopis svého spisu *Pan en panton* psal, byl už Helmont téměř 20 let po smrti.

Na závěr bychom rádi upozornili ještě na jeden aspekt, a to je rozdílný postoj, který Marci zaujímal k osobnostem s hlediska církve proskribovaným. Se jménem Galilea Galilei zacházel nanejvýš opatrně. I když s ním souhlasil, jak napsal ve svém dopise, téměř nikde jej necituje, a když, tak nikoli v „choulostivých“ otázkách, jeden z našich autorů mluvil dokonce – a plným právem – o jeho Janusovské tváři.⁷¹ K Helmontovi se naopak přihlásil na prosto vehementně a nediskusně. Je zde ovšem časový rozdíl a posun o dvě desetiletí. Je to jedna z otázek, která si zasluhuje, aby byla v budoucnu podrobena bližší analýze.

Vedle výkladů o léčení obsahuje spis *Pan en panton* i celou řadu epizod, které mají velký význam pro Marciho biografii, a proto se chceme alespoň u několika z nich zastavit. Prvá je Markova vzpomínka, jak se ve Vídni setkal před deseti lety, tedy v roce 1652 (nebo spíše v roce 1651, pokud psal své dílo roku 1661) s Helmontovým synem. Byl to Franciscus Mercurius van Helmont, který se v roce 1648 postaral o vydání otcových sebraných spisů.⁷² Tento mladý Helmont prý vydestiloval z vitriolu látku, kterou nazývá *phlegma*. Marci ji tam použil k úspěšnému léčení vdovy Lucie z Kolovrat, která trpěla plicním hnisem.⁷³ Jinde referuje Marci o neuvěřitelných účincích směsi z Butlerových kamínků a olivového oleje: ta prý rozhýbala pacientovo rameno, jež bylo už 18 let zcela nepohyblivé.⁷⁴

Pro doplnění Marciho životopisu je však nejdůležitější pasáž, v níž sám podrobně popisuje, jak léčil svou manželku. Vzhledem k tomu, že o této ženě nevíme zhora nic, ani jak se jmenovala, ani z jaké rodiny pocházela,⁷⁵ bude mít každá informace o ní cenu zlata. Marci vzpomíná, jak náhle začala kašlat, byly to prý asi souchotiny. Vzal proto tzv. *vitriolum Hungaricum*, filtroval je a přidal k němu manželčinu teplou moč. Přestože měl Marci, jak sám uvádí, s tzv. sympatickým léčením mnoho zkušeností, léčba nedopadla dobře, manželka zemřela. Ještě důležitější než zpráva o léčení je však charakteristika, kterou o své ženě Marci podává: byla s ním prý v manželství spojena po 33 let, zdravě a bez jakýchkoli nemocí porodila dvanáct dětí.⁷⁶

⁶⁹ Srv. Marci, *Pan en panton*, s. 414.

⁷⁰ Nadpis zní: „Suspicio authoris suas doctrinas Helmontio innotuisse“. Tamtéž, s. 414.

⁷¹ Srv. Zdeněk Pokorný, *Dopis Jana Marka Marci Galileimu*. Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 9, Praha 1964, s. 18.

⁷² Vyšly v r. 1648 pod názvem *Ortus medicinae*.

⁷³ „...laborabat autem tabe ex vomica pulmonum...“ Marci, *Pan en panton*, s. 550.

⁷⁴ Tamtéž, s. 553.

⁷⁵ O původu Marciho jinak zcela neznámé manželky existují dvě verze. Jednu zastává Servít, c. d., s. 33 nn., který je přesvědčen, že pocházela z rodiny rudolfinského brusiče kamenů, rodiny Misseroniů. Ryba, c. d., s. 102 se domnívá, že to byla malostranská rodina Václava Šlajtera (Schlutter ze Schluisberka). Oba názory mají svá pro i proti a nelze mezi nimi podle mého názoru zatím jednoznačně rozhodnout.

⁷⁶ „Conjux mea posteaquam annos 33, quibus matrimonio mihi iuncta fuit, salubriter et absque ullis morbis exegisset 12 liberorum parens.“ Marci, *Pan en panton*, s. 506.

Tato zpráva vypovídá velmi mnoho, alespoň ve dvou směrech, jednak o délce manželství, jednak o počtu dětí. Nejdříve k manželství: předpokládejme, že Marci dokončil text knihy *Pan en panton* v roce 1661 – vyjádření censora, jak uvedeme níže, nese datum 10. ledna 1662 – a dále, že právě v tomto roce jeho manželka zemřela. Odečteme-li 33 let, které Marci uvádí, dostaneme se do roku 1628, kdy tedy musel být jejich sňatek uzavřen. Kdyby manželka zemřela ještě dříve, řekněme 1659 nebo 1660, museli bychom jejich sňatek posunout ještě o 1–2 roky níže. To už se však zdá málo pravděpodobným. Dodejme, že datum sňatku nemáme jinak nikde jinde doloženo. Autoři biografii se odvolávají na Markovo svědectví ve spise *Idearum operatricium idea* z roku 1635, odkud se dozvídáme, že v roce 1631, když prchal s místodržitelstvím před Sasy z Prahy, byla jeho žena ve vysokém stupni těhotenství, a zůstala proto doma v Praze. Z toho se všeobecně dovozovalo, že Marci vstoupil do manželství v roce 1630. Naše svědectví by však napovídalo tomu, že to muselo být už dříve, nejspíše v roce 1628.

K zamyšlení nás vede i zpráva o počtu dětí. Z materiálů lékařské fakulty se vědělo pouze o dvou synech, studentech medicíny Janu Jiřím a Janu Ludvíkovi. Rybův objev Markovy závěti rozšířil počet dětí o dvě děvčata, Lucii a Barboru Cecilii. Před lety jsem pak nalezl v Římě Marciho dopis Athanasia Kircherovi⁷⁷ z 23. července 1650, z něhož vyplývá, že Marci měl ještě dalšího syna – pravděpodobně druhorozeného – Filipa. Ten se však – jak Marci sděluje – právě před čtyřmi dny ve Vltavě utopil.⁷⁸ Později se ukázalo, že tuto zprávu je možné dále objektivizovat: zmínku o Janu Filipovi nacházíme v seznamu mistrů, bakalářů a studentů⁷⁹ a dále v aktech filozofické fakulty poznámku o jeho utopení ve Vltavě.⁸⁰ Svědectví o dvanácti dětech nám tedy napovídá, že Marci měl ještě sedm dalších dětí, o nichž však už nevíme zhora nic. Byla to však doba nejen vysoké kojenecké úmrtnosti, ale i častých morových epidemií,⁸¹ a tak počet sedmi obětí v tak velké rodině může být docela reálný.

Spis *Pan en panton* se dosud nedočkal jako celek podrobného rozboru.⁸² Detailní analýzu si bude vyžadovat speciálně i rozsáhlá pasáž o nemocech a jejich léčení. Nedostal se k ní už Servít, který se zabýval jen dvěma Marciho spisy – *Idearum operatricium idea* a *Liturgia mentis*⁸³ –, nepokročil sem ani Janko.⁸⁴ Rozbor a zhodnocení si bude pak vyžadovat Markova orientace na helmontovskou tradici, která je v tomto spise naprosto jednoznačná a která byla v pražském prostředí, kde převládal jezuitský vliv, nejen ojedinělá, ale svým způsobem i nebezpečná. Marci jistě dobře věděl o problémech, které měl Helmont s inkvizicí, a lze pochopit, že chtěl předejít konfliktům s jezuitou, které by byly asi

⁷⁷ Josef Smolka, *Nové pohledy na J. Marka Marci a jeho dobu?* (K objevu jeho korespondence s A. Kircherem), *Dějiny věd a techniky*, 3, 1970, s. 45 nn.

⁷⁸ „Commendo Vestrae Reverentiae animam filii mei defuncti nomine Philippii qui 19 Julii perit in flumine Moldava, factus non pridem philosophiae Baccalaureus...“. Tamtéž, s. 44. Tuto zprávu mohli použít ve svých biografiích už Servít, c. d., s. 26, a Ivan Štoll, Jan Marek Marci, první český fyzik, Praha 1996, s. 11, 13.

⁷⁹ Zápis č. 1030 z tohoto seznamu zní: „Marci, Ioannes Philippus. Physicus; quendam vexilliferum et alterum ex regimine gen. Conti... transfodit, quapropter ad Carolinum in arestum missus 9. 1. 1650“. Karel Beránek, *Mistři, bakaláři a studenti pražské filozofické fakulty 1640–1654*, Praha 1998, s. 153. Mladý Marci tedy proděl praporečnicka a dalšího vojáka.

⁸⁰ Akta filozofické fakulty pražské university 1641–51, 1664–70 (ed. Karel Beránek), Praha 1994, s. 201.

⁸¹ Servít, c. d., s. 28 např. uvádí, že mor postihl v letech 1625–1649 Prahu devětkrát.

⁸² Stručně se o něm zmiňuje Vinař, c. d., s. 29, vyzdvihuje zejména Markovo používání pojmu „actio in distans“.

⁸³ Servít, c. d., s. 144 nn. a 177 nn. Došel právě k *Pan en panton*, napsal ale jen dvě stránky, zemřel a svůj rukopis již nedokončil.

⁸⁴ Jan Janko, *Biologické teorie Jana Marka Marci a jejich tradice na pražské lékařské fakultě*, AUC–HUCP 35, 1995, 1–2, s. 51 nn.

nevyhnutelné. Zvolil proto postup, kdy se při cenzurním řízení jezuitům zcela vyhnul. Jeho spis posuzoval Antonius Donillii (Donnelly) z hybernské koleje Neposkvrněného početí, který ke svému jménu připojil titul *Sanctae Theologiae Lector Jubilatus*.⁸⁵ Recenzi, která nese datum 10. ledna 1662 a je otištěna v předmluvě ke spisu, pojal její autor naprosto liberálně. Napsal mj., že knihu pozorně přečetl, že jde o zajímavé dílo, plné vzdělanosti, které se zdaleka vyhýbá aristotelismu – a právě tahle skutečnost by byla asi pro každého jezuitského recenzenta zcela nepřijatelná – a nikde se nedotýká nejsvětější církve, takže je považuje za hodné tisku.⁸⁶

Únik ze sféry jezuitského vlivu se tentokrát Marcimu podařil. Byl to postup, jehož použil už předtím, ve třicátých letech. Tehdy to ale nebylo tak hladké. Připravovaný rukopis jeho spisu *Idearum operatricium idea* byl se strany pražských jezuitů napaden a jeho hlavní myšlenka označena za „*doctrinam perabsurdam*“. Konflikt, který zasahoval až do Říma, uklidnil do značné míry až kardinál Harrach, pod jehož patronací byl pak spis recenzován pražskou kapitulou, a jen tak mohl být se zpožděním, až v roce 1635, vydán.⁸⁷ Tehdy byl recenzentem A. Donnelly, který byl profesorem na arcibiskupském semináři, můžeme se proto dohadovat, že kardinál stál v pozadí i tentokrát. A že měl Marci k této osobnosti blízko, naznačuje i jezuitský elogista, který vzpomíná – bohužel bez udání data – na Marciho slova a příhodu, která se odehrála právě při snídani u kardinála Harracha.⁸⁸

Shrneme-li tedy naše úvahy, jež se opírají o údaje Lívovy, vycházela by nám pak asi takováto konstrukce: v roce 1634 získal Marek bývalou Steinmetzovu lékárnu v rohovém domě č. p. 473, U Rumpálů, který patřil Juditě Hennerové. Bylo to dobré místo: od Karolina, kde Marci působil, vzdálené nějaké 2–3 minuty chůze; ani do Klementina nebylo daleko. Místo se mu patrně zalíbilo, a tak již 24. dubna 1635 koupil za 5000 zlatých od místodržícího Hendricha Libštejnského z Kolovrat konfiskát (ten jej neměl ani celý rok), a to vedlejší dům č. p. 472 U zlaté svině.⁸⁹ Tam se Marek i s rodinou usídlil; kde bydlel předtím, ovšem nevíme. Jeho majetkové výboje tím ale neskončily, v roce 1640 tedy získal ještě celý vedlejší dům č. p. 473, kde měl lékárnu. O bližších okolnostech této koupě ani ceně však zatím nevíme. Tento dům v roce 1657 prodal, a tak se nabízí myšlenka, že s prodejem domu byla prodána (nebo možná zanikla) i lékárna, a Markovo apatykaření tak skončilo. Nyní však víme, že se tak stalo ještě o několik let dříve. V tomto kontextu vyhlíží však konec lékárny poněkud jinak, než to naznačuje jezuitské elogium.

Na závěr několik slov. Podle osobního sdělení Zdeňka Hanzlíčka, který se pokusil zpracovat topografii lékáren, jich měla Praha v této době celkem sedm: z toho pět na Starém Městě. Markovu lékárnu však Hanzlíček ani nikdo jiný neidentifikoval. Nemůže ujít naši pozornosti, že v dochovaných materiálech není Markova lékárna ani nijak pojmenována. Mnoho se o ní skutečně neví, Palivec⁹⁰ ji například lokalizuje mylně na Staroměstské ná-

⁸⁵ Antonín Donnelly byl dlouholetým profesorem teologie na arcibiskupském semináři. Blíže o něm Jan Pařez – Hedvika Kuchařová, *Hyberni v Praze*, Praha 2001, s. 75 nn.

⁸⁶ „...Librum attente perlegi. Opus admodum curiosum, varia ac multiplici eruditione refertum; a vulgaribus quidem peripateticorum principiis longe recedens verum Divinis oraculis, aut Sacrosanctae Ecclesiae definitionibus, nullibi repugnans... Opus hoc dignum censeo, quod typis donatum, publicam lucem aspiciat... Pragae, die 10. Januarii ... 1662.“ Marci, *Pan en panton ...*, Ad Lectorem, s. 3.

⁸⁷ Blíže o tom např. Servít, c. d., s. 36, 145.

⁸⁸ Podlaha, c. d., s. 507.

⁸⁹ Srv. Václav Líba, *Studie o Praze pobělohorské III*, Sborník příspěvků k dějinám hlavního města Prahy, díl IX., Praha 1935, s. 38.

⁹⁰ Palivec, c. d., s. 7.

městí do domu č. p. 462. Je otázkou, proč Marek provozoval lékárnu v Sirkové ulici, když minutu chůze odtud, na rohu dnešní ulice Rytířské a Na můstku, v č. p. 383 existovala lékárna U zlatého jelena Jana Markonidese.⁹¹ Snad ještě blíže byla již od středověku existující apatyka U zlatého medvěda v Železné ulici či Bílý lev a Bílý jednorožec – zde dokonce dvě – na Staroměstském náměstí. Kolem Markova apatykaření by se našlo i mnoho dalších zatím nevyjasněných otázek, k nimž se jistě vrátí a osvětlí je budoucí badání.

Na závěr považuji za svou povinnost poděkovat historikovi farmacie RNDr. PhMr. Pavlu Drábkovi za pomoc v řadě konkrétních otázek i za možnost konzultovat s ním mnoho problémů, které se v průběhu práce objevovaly.

JOSEF SMOLKA

Joannes Marcus Marci als Apotheker (1634)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich mit Marcis Tätigkeit als Apotheker. Es konnten Archivmaterialien zum Kauf einer Apotheke durch Marci, zur Form der Abfindung und zu den Streitigkeiten mit den Erben des ehemaligen Inhabers Steinmetz gefunden werden (die Gründe seines Weggangs ins Ausland waren, so kann präzisiert werden, offensichtlich nicht religiöser Art). Behandelt wird auch Marcis Heilkonzeption. Der traditionellen Darstellung werden neue Fakten gegenübergestellt: Marci arbeitete auch mit komplizierten und kostspieligen Medikamenten. Es konnte der Nachweis erbracht werden, dass auf Marcis Initiative hin in Böhmen eine sogenannte Taxe ausgearbeitet und gedruckt wurde: die erste Apothekerpreisliste. Abschließend werden Marcis allgemeine medizinisch-philosophische Ansichten untersucht, die eine starke Verwandtschaft mit den Schriften des von der Inquisition verfolgten van Helmont aufweisen.

⁹¹ Srv. Líba, *Berní rula* 3, s. 29. Později ji držel Nicolaus Franciscus Cassanova z italské Chiavenny, srv. Zdeňk Hanzlíček, *Pražské Collegium pharmaceuticum*, *Farmaceutický obzor* 33, 1964, s. 273.

TESTIMONIA DE VITA JOANNIS MARCI MARCI (Svědectví o životě a smrti Jana Marka Marci)

MARTIN SVATOŠ

Jezuitské elogium v *litterae annuae* klementinské koleje

Představení jezuitského řádu vždy dbali o zachování vzpomínky na své zesnulé spolubratry. V základní sbírce ustanovení a regulí řádu, tzv. *Institutum Societatis Jesu*,¹ přesněji v pasáži věnované informacím o mrtvých členech jednotlivých domů zahrnutých do výročních zpráv těchto řádových domů (v předpise jak sepisovat úřední písemnosti – *Formula scribendi*, oddíl *De litteris annui*) se praví: „U zemřelých však bude žádoucí nejenom vypsát jejich jméno, příjmení, rodiště, věk, postavení a zastávané funkce v Tovaryšstvu, ale i připomenout jejich význačné ctnosti, pokud je měli, především pak, byli-li původci něčeho obzvláště chvályhodného, co by mohlo být potvrzeno vylíčením nějakého vynikajícího skutku.“² Tyto intence řádových představených vedly ke vzniku stručnějších *neurologií* i rozsáhlejších panegyrických nekrologů, tzv. *elogií*, vyzdvihujících ctnosti zesnulého a jeho chvályhodné skutky v aktivitách, na něž se Tovaryšstvo zaměřovalo (pastorační a misijní činnost, křesťanská výchova v duchu tridentského koncilu). Hlavní funkcí *elogií* bylo podat základní informace o životě členů řádu, především však ukázat jejich příkladné ctnosti a činy, a tímto příkladem vychovávat spolubratry k naplnění ideálů Tovaryšstva. Proto u *elogií* – nekrologů zesnulých jezuitů převládaly funkce sdělovací, mravně výchovná a exhortativní nad estetickou. Uvedeným cílům odpovídala léty víceméně ustálená struktura *elogií*, třebaže nelze hovořit o nějaké předepsané formě.

V praxi sepisovatelé *elogií* (členové domu, pověřeni tímto úkolem jejich představeným) většinou zachovávali víceméně chronologický sled života zemřelého, od jeho dětství a mládí (kdy se často projevovaly jeho budoucí ctnosti, případně světecký ráz života) a vstupu do Tovaryšstva přes studia a funkce, které zastával v řádu, až po poslední hodiny života. *Curriculum vitae* bylo přerušováno doklady křesťanských ctností zesnulého a jeho zásluhami o společenství, v němž působil (řeholní komunita, obec), nebo povahopis a zaznamenáníhodné činy zesnulého následovaly až po počátečním chronologickém přehledu života; jeho význačné vlastnosti a skutky byly přitom ilustrovány exemplary a historikami na základě očitých svědectví a pověstí, které se těšil – ne náhodou byla některá *elogia* nazvána *testimonium de vita*. Nekrology tohoto druhu byly většinou rozepisovány sa-

¹ Používal jsem vydání: *Institutum Societatis Jesu*, Vol. I–II, Pragae 1705 (dále jen *Institutum SJ*).

² „Mortuorum autem non solum nomen, cognomen, patriam, aetatem, statum et munera in Societate obita perscribi oportebit; verum etiam virtutes, si quas habuerunt eximias, commemorari: in primis vero, si quid ab eis profectum est laude praecipua dignum, quod singularis alicujus facti narratione confirmari possit.“ (Viz *Institutum SJ*, I, pp. 363–364.)

mostatně do jednotlivých kolejí či profesních domů; mnohdy však byly součástí *litterae annuae*, tedy výročních zpráv jednotlivých domů Tovaryšstva, v nichž byly obvykle zařazeny na začátek zprávy při bilancování uplynulého roku, při vzpomínce na zesnulé členy domu.³

Ve výroční zprávě jezuitské koleje u sv. Klimenta na Starém Městě pražském za rok 1667 najdeme na jejím počátku obsáhlé elogium zesnulého profesora teologie a mnohaletého hodnostáře jezuitské univerzity v Praze Rodriga de Arriaga a na jejím konci ještě o dvě strany delší elogium zesnulého doktora lékařství a profesora téže univerzity Jana Marka Marci.⁴ Rozsah Arriagova elogia je pochopitelný: bývalý kancléř jezuitské univerzity a jeden z nejvýznamnějších řádových myslitelů 17. století byl chloubou pražské univerzity a jezuitské scholastiky; proč však klementinští jezuité věnovali ve své výroční zprávě tolik pozornosti učenci, jenž prožil celý aktivní život mimo řád, ba dokonce v některých sporech zastával jiné stanovisko než jezuité? Důvod vyplývá ze samotného textu nekrologu: Jan Marek Marci si prý od mládí, obzvláště pak po smrti své ženy toužebně přál vstoupit do kněžského stavu v Tovaryšstvu, ale ze zdravotních důvodů nemohl být do řádu přijat. Nakonec však mohl – alespoň na smrtelné posteli – vykonat jednoduché sliby člena Tovaryšstva Ježíšova, a stal se tak krátce před smrtí členem jezuitského řádu; jako takový byl pak vzpomenuť ve výroční zprávě klementinské koleje, i když poněkud neobvykle až na jejím konci (nepočítáme-li připojenou zprávu staroboleslavské rezidence).

Na závěr *litterae annuae* za rok 1667 klementinský analista píše (cituji v překladu): „Ukončili jsme výroční zprávu, ale vzpomínka na Jana Marka, doktora lékařství, široko daleko proslaveného jak znalostí léčení, tak hlubokým věděním všeho druhu ještě zadržuje pero, protože on se nás obzvláště týká, ne nějakým obyčejným způsobem, ale jako jeden z nás, zcela s námi spojený v životě i po smrti. Podáme život tohoto velikého muže, z větší části tak, jak nám jej vylíčil muž důvěrně obeznámený s Markovými činy, abychom jej zde vyprávěli tím věrněji.“⁵ Měl tedy autor výroční zprávy k dispozici jakýsi Markův životopis sepsaný a poskytnutý klementinskému analistovi některým z blízkých Markových přátel. K otázce, kdo mohl být oním informátorem, se vrátíme později. Nevíme, jak vol-

ně autor výroční zprávy se svou předlohou zacházel, kolik z poskytnutého textu převzal a co vložil svého. Patrně díky rozsahu předlohy je životopis Marka Marci ve srovnání s jezuitskými nekrology jeho vrstevníků tak nebývale dlouhý. Velký prostor, který dali klementinští jezuité ve své výroční zprávě líčení životní dráhy, práce a křesťanských ctností doktora Jana Marka Marci, svědčí o velkém významu, který přiřkládali vztahu slavného lékaře k řádu.

Klementinské anály líčí běh Markova života v chronologickém pořádku a zároveň sledují projevy jeho zbožnosti a uvádějí doklady jeho ctnostného života. Shrnuji zde hlavní body Markova životopisu v podání jezuitského analisty, abychom je mohli následně srovnat s jinými životopisnými texty (tam, kde to pokládám za potřebné, cituji originální znění v poznámce, vlastní vysvětlivky kladu do hranatých závorek): Jan Marek pocházel z Lanškrouna, ze zbožné katolické rodiny; na přání matky vstoupil jeho starší bratr David do jezuitského řádu, mladší Jan vystudoval gymnázium v Jindřichově Hradci, ale do Tovaryšstva nemohl být přijat pro chatrné zdraví. Odešel na filozofická studia do Olomouce, vážně však onemocněl souchotinami, z nichž jej vyléčila matka přírodní medicínou. Protože od mládí trpěl oční chorobou, nemohl si zapisovat přednášky a při studiu byl nucen spoléhat pouze na svou vynikající paměť a na soukromé lekce; přesto studoval filozofii i teologii v Olomouci se znamenitými výsledky. Jako student teologie chodil v kněžském šatu kázat do blízkých vsí; na bratrovo upozornění, že jeho slabý hlas posluchači obtížně vnímají, se s kazatelstvím i s teologií rozloučil. Byl pronásledován tolika rozličnými nemocemi, že téměř všechny, které později léčil, sám na sobě zakusil. Neustálá řada chorob jej přivedla ke studiu lékařství. Studium medicíny zvládl za pouhý jeden rok, po němž se stal doktorem lékařství a brzy nato veřejným profesorem na pražské univerzitě. Nedlouho poté byl jmenován nejvyšším lékařem království a získal pověst učeného a hluboce vzdělaného muže.

Analista dále uvádí historku, v níž si Marek stěžoval jednomu jezuitovi, že po tolika letech studia filozofie a teologie jsou jeho snahy vstoupit do Tovaryšstva marné, načež onen pater Marka nabádal, ať se věnuje medicíně a předpověděl mu, že získá v medicíně všechny hodnosti, zásluhy i autoritu a teprve tehdy že vstoupí do Tovaryšstva, „aby v něm spočinul jako v klidném přístavu“. Dále pisatel připomíná Markovy ctnosti a schopnosti: v chlapectví nevinnost a mravní integritu a v dospělém věku odpor k sexuální promiskuitě. Vyzdvihuje jeho jazykové schopnosti: zálibu v řečtině (Aristotela četl v originále pro jasnější výklad látky, než poskytovaly překlady), znalost hebrejštiny (kabale se učil pomocí „nejchytřejšího z židovských učitelů“),⁶ chaldejštiny, syrštiny a arabštiny (tu se naučil z podnětu Athanasia Kirchera během několika týdnů po návštěvě Říma). Mezi vědami jmenuje dále Markovy znalosti v matematice, astronomii (celé noci se věnoval pozorování hvězd na střeše, speciálně k tomu zařízení), fyzice, lékařství, za něž si získal přízeň císařského dvora, ba samotného Ferdinanda III., jenž mu kromě ročního platu udělil mimořádnou odměnu 5000 nebo 7000 zlatých.⁷ Kronikář uvádí, že má v rukou dva dopisy Athanasia Kirchera („Archimeda naší doby“), přičemž z druhého cituje úryvek, v němž slavný jezuitský polyhistor dosvědčuje, že Markovu *Fyziku* tolikrát promýšlel, že ji umí

³ O jezuitských elogiích podrobněji viz Martin Svatoš, Jezuitská elogia jako historický pramen a elogia P. Martina Středý, in: Morava a Brno na sklonku třicetileté války, Brno – Praha 1995, s. 207–220.

⁴ Z rukopisného konvolutu Annuae Collegii Pragensis ad S. Clementem 1656–1680 z Lobkovické knihovny, uložené nyní v Národní knihovně v Praze (dále citováno NK), sign. MS XXIII C 105/4, ff. 126r–130r, vydal Antonín Podlaha, Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii. Marcus Marci z Kronlandu Jan, Časopis Českého Musea 69, 1895, s. 504–512 (dále citováno jen: Podlaha 1895 – při citacích elogia jsem přihlížel ke grafické podobě rukopisného originálu). Ve stručnějším českém výtahu z rukopisného exempláře Dvorní knihovny (nyní Rakouské národní knihovny) ve Vídni převyprávěl Ferdinand Menčík, Dodatky a opravy k biografii starších spisovatelů českých a k starší české bibliografii. Jan Marcus Marci z Kronlandu, ČCM 57, 1883, s. 399–401. Především na základě tohoto klementinského elogia píše o Markově životě: Zdeněk Servít, Jan Marek Marci z Kronlandu, zapomenutý zakladatel novověké filozofie a medicíny, Bratislava–Praha 1989, s. 24–66 (dále jen: Servít 1989); Petr Svobodný, „Nejmilejší doktor Marek, vir maximus“. Jan Marek Marci, lékař a fyziolog, in: Jan Marek Marci 1595–1667. Život, dílo, doba, Lanškroun 1995, s. 43–57 (dále jen: Svobodný 1995); Stanislav Sousedík, Přírodní filosofie Jana Marka Marci z Kronlandu, in: Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím. Praha 1997, s. 162–166. V těchto publikacích je pochopitelně uvedena i starší literatura. Markův testament publikoval Bohumil Ryba, Originál posledního pořízení Jana Marka Marci v diplomatáři strahovském, Strahovská knihovna 4, 1969, s. 95–110 (dále jen: Ryba 1969).

⁵ „Finieramus hic annuas, sed memoria Joannis Marci, Medicinae Doctoris, tum a peritia medendi, tum recedita omni in genere scientia longe lateque celebrati, adhuc calamum tenet, cum praesertim is non simpliciter modo, sed tanquam unus e nobis ad nos pertineat, totus nobiscum in vita et a morte inter nos positus. Damus tanti viri vitam, majore parte, prout nobis a viro gestorum Marci intime gnaro est tradita, ut eo sincerius hic referatur.“ (Podlaha 1895, s. 504).

⁶ „...Cabala, ad quam ediscendam versutissimum aliquem ex magistris hebraeis adhibuit.“ (Podlaha 1895, s. 506).

⁷ Dekret České dvorské kanceláře upřesňuje tuto částku na 6000 zl. (viz Ryba 1969, s. 104, viz též výše v příspěvku Josefa Smolky).

téměř nazpaměť – jde o spis o dělných ideách (*de Ideis operatricibus*), který prý měl neustále u sebe, protože v něm Marek jako první odhalil tajemství přírody.⁸ Markovu nezjistnost dokládá elogium tvrzením, že se lékař vzdal své lékárny, kterou si doma vybudoval, a tím si způsobil škodu 1000 zlatých, jen aby nepoškodil místní lékárníky. Důkazem jeho dobročinnosti bylo rozdávání vydělaných peněz chudým rodinám, kterým poskytoval zdarma i léky a jiné potřebné věci, či chudákům na zakoupení léků. Chudé studenty udržoval na studiích. Elogium připomíná anekdotu o Markově účasti na obědě u kardinála Harracha, v níž vědec vážně míněným žertem o svých schopnostech vyrábět zlato a rozmnožovat tak zlaté mince, nabádal boháče ke štedrosti vůči chudým.⁹

Životopisec pokračuje pasáží o lékařské praxi Marka Marci, jenž byl zastáncem uměřeného užívání léků, sám léky třicet let nebral a i císaři Ferdinandovi III. radil, aby se jich zdržel; tím mu prý prodloužil život, neboť po císařově smrti se ukázalo, že měl agresivními farmaky ztenčené žaludeční stěny. Citován je častý lékařův výrok: „Uvidíme, co udělá příroda.“ Jiná zásada („Protože lékař není pánem, ale služebníkem přírody, musí ji následovat a ne předcházet.“)¹⁰ jej vedla ke kritice nerozvážnosti lékařů, kteří předepisují léky, aniž by nemocného řádně vyšetřili, čímž zvyšují riziko a mnohdy způsobují předčasnou smrt pacientů. Jeho léky bylo možno připravit snadno a levně: např. v době moru dle vlastního vyjádření „dělal zázraky“ pouhou pečutí hlinkou.¹¹ Léčil mnoho nemocných studentů; projevem křesťanské lásky byl analistovi Markův dotaz, kdy byli u zpodobení, a požadavek, aby trpící nejprve léčili duši, že se pak rychleji uzdraví i tělo. Podivuhodná byla jeho střídmost v jídle a pití, často se již od dětství postil (uvedeny příklady), vynikal v křesťanské zbožnosti, z níž vyplynula jeho víra v Boží majestát, všemohoucnost a dobrotu, odtud i „synovská“ důvěra v Boha, což je opět hojněji doloženo: díky ní mj. slovy „stůj, stvoření Boží!“ zastavil šířící se požár v jeho venkovském dvoře, který nazýval Marcellianum,¹² díky víře v medailon darovaný generálem TJ Viteleschim se uzdravil z nespavosti; Bůh ochránil Marka pevného ve víře od všech nebezpečností, když jej obdařil schopností předvídat pohromy: kráčeje jednou se sluhou kolem velkého domu, zastavil služebníka s tím, že ten dům se zřítí, což se i v zápětí stalo; jindy, za švédského obléhání Prahy, se takto vyhnul kulce vystřelené z pistole do jeho pracovny. Byl nadán i darem vykládat Boží znamení: tak vytušil propuštění bratra Davida z Tovaryšstva. Marek projevoval i horlivost při získávání duší Bohu, jak to dokazuje snaha přivést učeného židovského lékaře ke křtu. Služebnictvo vedl k účasti na bohoslužbách, vodil je s sebou k svatému přijímání a dbal o jeho mravopěstnost.

⁸ „Et in manibus nostris epistola Romae data anno 1656. 9. Decembris et altera anno 1665 data 19. Novembris, qua P. Athanasius, temporis nostri Archimedes, luculente testatur, quantum opinionis de Marci scientia habuit, ubi Physicam ab ipso editam vocat sane doctissimam totiesque a se, scribit, iam revolutam, ut prope memoriter teneat. Opus de Ideis operatricibus semper, ait, se circumferre ob insigne naturae arcanum, quod prius detexisse jure censendus sit Marcus.“ (Podlaha 1895, s. 506).

⁹ „Fabula invaluerat Marcum Alchimiae studiosum, ejus artis beneficio chrysopoeiam invenisse: de quo, assidens prandio Cardinalis Principis ab Harrach, rogatus non negavit; prosequente vero nonneminde e proceribus regiis, quo proventus, sat tolerabili, reposuit Marcus, ut unus numus aureus multiplicetur in centuplum. Hic admiratio, de opibus Marci quasi immensis praesumptio et artis condiscendae sollicitatio; quorum desideria cum Marcus serio joco aliquantisper tenuisset, haud difficilem, ait, imo artem omnibus perspectam: singulos enim numos, quos in pauperes erogarent, foenore centuplo ex Christi sponsione multiplicandos.“ (Podlaha 1895, s. 507).

¹⁰ „Videamus, quid faciat natura... Cum medicus non est dominus, sed minister naturae, ajebat, sequi oportere illum, non praeire.“ (ibid.).

¹¹ Více k tomu Josef Smolka v předcházejícím příspěvku Joannes Marcus Marci lékárníkem.

Po manželčině smrti toužil oddat se kněžskému životu v Tovaryšstvu, ale pro chabý zrak a slabou paměť se nabídl vykonávat nejobyčejnější povinnosti koadjutorů. Několikrát týdně chodil k přijímání, s neukojitelnou touhou čítal asketické knihy (jmenován jezuitský teolog Nieremberg). Když se Českého království zmocnili „odbojníci“, Marek chtěl raději emigrovat a přijít o všechnen majetek, než by poskytoval lékařskou pomoc „věrolomným zrádcům Boha a krále“. Vybízel syna, aby s ním vstoupil do jezuitského řádu, dceru štedře finančně zajistil, aby šla do předního pražského kláštera [patrně sv. Jiří na Pražském hradě]. Z průtahů ze strany řádových představených oddalujících jeho vstup do Tovaryšstva prý tak chřádl, že se služebnictvo obávalo, aby mu to nezpůsobilo těžkou nemoc nebo předčasnou smrt. Za jeho přijetí do noviciátu se přimlouvali i přední mužové království. Elogista tvrdí, že Marek málem této stravující touze podlehl, naštěstí pro něj generál TJ dal konečně souhlas, aby Marek složil jednoduché sliby člena Tovaryšstva „za jistých podmínek“ [nevíme přesně jakých, rozhodně je měl vykonat v klementinské koleji]. Zpovědník Markovi předem přečetl text slibů, aby adept, „když bude pro svůj dosud nevydělaný zdravotní stav zproštěn noviciátu, pochopil smysl a význam svých slibů a předem je přijal do své mysli“.¹³ Lékař pak ještě narychlo vymáhal od dlužníků peníze, jimiž chtěl zabezpečit služebnictvo. Záležitost se protahovala až do velikonočního týdne [1667], kdy na Zelený čtvrtek [7. dubna], pozdě večer došla do Klementina zpráva, že byl Marek stižen mrtvicí, která způsobila jeho nepohyblivost a zbavila jej i schopnosti mluvit. Jezuitští kněží hned přispěchali do Markova domu, ale tam zjistili, že v tomto stavu nemohl být převezen do jezuitské koleje, aby tam složil sliby, jak k tomu dal povolení generální představený TJ. Umírající sice prý přišel k sobě a vnímal, co se s ním děje, dokonce se údajně s přítomnými jezuiti „obíral záležitostí spásy a využil možnosti složit jednoduché sliby, která mu byla nabídnuta párem představených [jezuitské] provincií“. Dva dny před smrtí mu byl na žádost jeho dětí donesen oděv s kněžským kloboukem pro útěchu, položen na postel a dána mu možnost, aby je častěji líbal. Dosáhnuv tak svého životního cíle, skončil doma, po přijetí posledního pomazání a při modlitbách jezuitských kněží, kolem půlnoci dne 10. dubna [1667]. Lidé prý vyjadřovali o jeho konci různé názory, nikdo však nehaněl Markovo předsevzetí ani úmysly Tovaryšstva. Markovy pozůstatky byly vystaveny v domě zesnulého, jenž byl pohřben v šatě s kněžským kloboukem v kryptě jezuitského kostela [sv. Salvátora na Starém Městě pražském].

Nakonec výroční zpráva podotýká, že Marek po sobě zanechal jakési kuličky (*globuli*) proti neplodnosti a že si přál, aby všechny léčivé prostředky, které zůstaly, dostali jezuitští lékárníci. Projevoval prý radost nad úspěchy Tovaryšstva, které propagoval u lidí mimo řád. Ke konci života, kdy byl sužován nemocí a téměř zbaven zraku a sotva vycházel z domu, mu dle analisty nebylo nic milejšího než zprávy jezuitů o působení jezuit-

¹² „Inde nascebatur in illo summa de divina majestate existimatio, appetitatio inexplicabilis et erga eandem fiducia... ubi ferebat occasio quantumque possit viva in Deum fides et filialis confidentia... cum Marcellianum flammis correptum totaque horrea incendio involuta arderent, aditu ad effugium undique praeccluso iis, qui ignibus clauderantur chari, tum enim Dei omnipotentia et bonitate nixus, insensibili elemento imperare ausus in Dei nomine, sta, inquit, creatura Dei! ac momento ignis est extinctus omni pabulo, quod in lignis, trabibus ac stramine complexus erat, deserto.“ (Podlaha 1895, s. 508). Tento dvorec ztotožňuje Bohumil Ryba díky údajům v Markově závěti s mlýnem v Míchli.

¹³ „...cum demum efficax advenit solatiū: ad vota Societatis sub vitae finem nuncupanda esse approbatum atque ab ipso Admodum Reverendo Patre Nostro certis conditionibus receptum. Lecta etiam illi fuit a confessionario votorum formula, ut si ob valetudinem nondum restitutam tyrocinio excluderetur, sensum saltem vimque votorum suorum intelligeret et animo praeconcepisset.“ (Podlaha 1895, s. 510).

ských misionářů v Číně a v Japonsku. Aby Tovaryšstvo neutrpělo újmu z jeho vydaných spisů, v nichž snad vyjádřil své myšlenky příliš směle a odvážně, o to se postaral listinou (*chirographo*), v níž dosvědčuje, že na těchto knihách nemá jezuitský řád žádný podíl.¹⁴ Pět let před smrtí, když v důsledku dny rukou (*chiragra*) a oční nemoci nebyl s to psát, nadiktoval synovi prohlášení, v němž se v největší oddanosti nabídl představeným Tovaryšstva k dispozici, a svého zpovědníka žádal, aby byla tato listina doručena provinciálovi.¹⁵ Zesnulému bylo postaveno pohřební lešení, na němž byl tento dopis vyvěšen, a různí duchovní za něj sloužili mše. Na důkaz, jaké všeobecné úctě se těší památka Marka Marci (jemuž dává jméno syna zbožštěného lékaře Asklépia, též vynikajícího lékaře Macháona), cituje analista na samý závěr elogia jednoho z nejučenějších a nejzkušenějších lékařů své doby, jenž veřejně prohlásil, že i kdyby se spojila dokonalost všech současných lékařů v jeden celek, přesto by nebyl ani stínem Markových znalostí a vědění.¹⁶

Pokud elogista oněmi různými názory po smrti slavného lékaře mínil i pochybovačné hlasy o Markově pozitivním vztahu k jezuitům a ke vstupu do Tovaryšstva na smrtelné posteli, pak možno konstatovat, že tyto skeptické názory trvají až do naší doby. V moderní době vyslovil vyhraněně odmítavý postoj k tvrzení jezuitů o vstupu profesora Marka do řádu lékař Zdeněk Servít, zdůvodňuje to především lékařskou diagnózou, k níž došel na základě popisu pacientova stavu v rukopisných pramenech a dle níž Marek po „apoplexii“ nemohl být fyzicky schopen složit sliby. Dle Servíta je podezřelý, že v elogiu nebyl jmenován nikdo z jezuitů, kteří asistovali při Markově úmrtím loži, ani nikdo z lékařů, kteří Marka v posledních dnech jeho života ošetřovali. Prof. Servít, jenž pravděpodobně neznal výchovný a exemplární ráz elogií, v nichž funkce informativní ustupovala funkci mravněvýchovné, však nevěděl, že jména nebyla pro autory elogií důležitá, a proto obvykle nebyla uváděna, neboť podstatné byly ctnosti a skutky zesnulého, ostatní osoby měly v elogiu roli pouhých svědků jeho činů, příp. výroků.

Problematický je i Servítův výklad Markova prohlášení, že se Tovaryšstvo na jeho vydaných spisech nepodílelo (viz zde pozn. 14). Toto prohlášení našel dr. Karel Beránek v Státním ústředním archivu v Praze a zpřístupnil je prof. Servítovi.¹⁷ Vskutku se v něm nachází elogistou zmiňovaná věta (zde zvýrazněna mnou), která je součástí delší výpovědi: „*Ne vero ab inutili hamulo aliquid minus honorificum in Sanctam hanc Familiam ex libris meis Typis excusis ab aliqua forte censura redundet...*, *Hisce testatum facio libros illos me exorte adhuc hujus Sancti Instituti exarasse et in lucem misisse et nunc pleno jure tanquam obsequentem S. Matris Ecclesiae Romanae filium ejusdem judicio subjicere et consignare neque alio sensu ab infallibili ejus regulae intellectu velle esse conscriptos et evulgatos.*“ Nemůžeme ji však vykládat proti znění textu, jak to dělá Servít, jenž nepochopitelně tvrdí, že Marek se v něm „odříká všeho, co kdy napsal a co by mohlo být

¹⁴ „*Ne vero aliquando fortassis nota aspergeretur Societati ex libris a se typo editis, quod de ideis aliisque quibusdam scripsisset forte aliqua confidentius aut licentius, chirographo cavit, testatus libros illos a se exorse adhuc hujus sancti instituti (verba ipsius Marci sunt) exaratos et in lucem emissos.*“ (Podlaha 1895, s. 511).

¹⁵ „*Quinquennio, priusquam moreretur, cum ipse chiragra et oculorum defectu praepeditus scribere non valeret, dictavit filio adulto formulam, qua se devotissimo animo Societati offererat, ad omnem Superiorum nutum et voluntatem easque litteras petiit a moderatore conscientiae suae offerri R. P. Provinciali.*“ (ibid.).

¹⁶ „*Doctissimorum peritissimorumque Medicorum quispiam publice pronuntiavit, si praesentium Medicorum omnium perfectio in unum contraheretur, nec umbram tamen futuram Marcianae scientiae ac peritiae.*“ (Podlaha 1895, s. 512).

¹⁷ Servít 1989, s. 60, pozn. 7; prof. Servít také uveřejnil její fotoreprodukcí (s. 59); text prohlášení cituji na základě této fotokopie.

v nesouladu s oficiální jezuitskou dogmatikou a čím by tato svatá instituce mohla být zneuctěna“.¹⁸ Ve skutečnosti je tam řečeno (v doslovném překladu) toto: „*Aby pak nějakou škodlivou nástrahou nevyplynulo z mých knih, vydaných tiskem, z nějakého snad posudku něco méně uctivého vůči tomuto svatému řádovému společenství, dosvědčuji touto listinou, že jsem ony knihy dotud sepsal a vydal bez účasti této svaté instituce a nyní se plným právem jakožto poslušný syn svaté Matky Církve římské podřizuji a svěřuji jejímu soudu a že ani nechtěly být sepsány a zveřejněny v jiném smyslu, odchýlně od nesporného chápání její řehole.*“ Na druhé straně je pravda, že klementinský analista zamlčel, že listina, o níž hovoří jako o *chirographu*, není opatřena vlastnoručním Markovým podpisem ani přesným datem, pouze zde stojí: „*Quod ipsum in firmissimum robur consveti etiam sigilli et manus meae appensione communito. Vetero-Pragae Anno 1667*“, což znamená, že Marek – protože zjevně nebyl mocen podpisu – stvrzuje pravost listiny „*otiskem své obvyklé pečeti a své ruky*“ (dle Servíta je opravdu „*vpravo od pečeti na listině patrná nažloutlá skvrna*“) a že datum nebylo dopsáno. V levém dolním rohu je však osvědčení Markova syna Jana Ludvíka, že věci svrchu řečené odpovídají skutečnosti („*praefata se ita habere*“). Elogista tedy chápal termín *chirographum* buď zcela obecně jako synonymum latinského *manuscriptum* = rukopis, či jako listinu zvláštním způsobem potvrzenou (nikoliv jako vlastnoruční rukopis či listinu s vlastnoručním podpisem), nebo otisk ruky pokládá za symbolický Markův podpis.

Pochybnosti Z. Servíta o věrohodnosti údajů elogia ovšem podporují nesrovnalosti mezi některými údaji tohoto textu a jinými prameny, dokonce i jezuitského původu. Protože elogista vytváří ideální obraz zesnulého jako zosobnění křesťanských ctností, interpretuje jeho skutky v tomto duchu: to je i případ Marciho domácí lékárny, kterou lékař zrušil údajně proto, že nechtěl konkurovat místním lékárníkům. Analistovi spolubratři v jiné souvislosti vykládali týž skutek daleko prozaičtěji, dokonce s jedovatou ironií: když klementinští jezuité komentovali návrh statut Karlovy univerzity z roku 1652, který vypracoval prof. Marci, vyjádřili se mj. k návrhu na každoroční zveřejňování cen léků souhlasně s poukazem na praxi autora předlohy, jenž prý také předražoval léky, dokud pro spory s lékárníky lékárnu neprodal.¹⁹ V jiném případě je značně sporné tvrzení elogia, že Marek pět let před smrtí (tj. někdy v roce 1662) svou žádost o přijetí do jezuitského řádu diktoval synovi, protože nebyl fyzicky mocen psát, když víme, že po celý ten rok zastával úřad rektora univerzity;²⁰ diktát dopisu by byl vysvětlitelný pouze profesorskou momentální (krátkodobou) indispozicí. Takovýchto s obtížemi přijatelných tvrzení bychom našli v elogiu jistě více.

Korespondence představených TJ

O vstupu Marka Marci do jezuitského řádu existují však i další svědectví, ať jezuitské provenience, ať od lidí mimo řád. Nejstarší z nich, byť nepřímá, se nacházejí v registrech korespondence generálů TJ adresované představeným celé České provincie TJ nebo řádových domů či jednotlivým členům této provincie, dochované v historickém archivu Tova-

¹⁸ Servít 1989, s. 60.

¹⁹ Viz výše příspěvek J. Smolky, Joannes Marcus Marci lékárníkem; též Karel Beránek, Návrh statut právnicko-lékařské univerzity Karlovy z roku 1652, AUC-HUCP 35, 1995, 1–2, s. 44.

²⁰ Upozornil na to již Ryba 1969, s. 102.

ryšstva Ježíšova v Římě; zde se nacházejí tři koncepty dopisů generála TJ Giovanniho Paola Olivvy:²¹ první, datovaný 7. května 1667, je adresován tehdejšímu rektoru klementinské koleje Václavu Zimmermanovi, druhý, ze 14. května byl psán pražskému jezuitovi Jana Mehrerovi a třetí se stejnou datací 14. května t. r., byl zaslán představenému České provincie TJ Danielu Krupskému. V prvním dopise reaguje P. Oliva se značným zpožděním (téměř měsíc po Markově smrti!) na Zimmermanův dopis psaný 9. dubna, v němž rektor Klementina den před Markovou smrtí zřejmě informoval generála, že vzhledem k vážnému zdravotnímu stavu Marka Marci po mrtvici vzal na sebe odpovědnost a přijal jej do řádu, aniž byl lékař přenesen do koleje, kde měl dle pokynů nejvyššího představeného TJ složit jednoduché řádové sliby; takže je Marci složil s povolením rektorovým *in extremis* na lůžku ve svém domě. Patrně toto měl generál TJ na mysli, když dodatečně schválil samostatné rozhodnutí rektorovo, jenž zřejmě – u vědomí brzkého Markova skonu – *sensu stricto* nedodržel požadavky, jimiž generální představený TJ podmínil své povolení udělit Markovi dispens od přísných předpisů při vstupu řádu (tak chápu Olivova slova *probo... industriam in sublata licentia dispensationum*). Není mi myslím pochyb, že nejvyšší představený jezuitského řádu blahopřál Markovi právě ke vstupu do Tovaryšstva Ježíšova (v novodobém českém překladu: do Společnosti Ježíšovy) a zároveň se s ním loučil, vyslovuje přání, aby je Bůh spojil, *„téz [zvýraznil M. S.] ve společnosti nebeských obyvatel“*, kam přeje umírajícímu šťastnou cestu. Jinak řečeno: společenstvo jezuitů, do něhož Marek vstoupil, aby nejlépe sloužil Bohu, bylo dle generálního představeného jezuitského řádu předstupněm společenstva nebesťanů na onom světě, kam umírající jako řádný katolík směřoval a kde, jak generál řádu doufal, se jednou setkají.²²

„Pragae P. Wencestao Czimmerman Rectori

Probo Reverentiae Vestrae industriam in sublata licentia dispensationum, de qua scribit 9 Aprilis. Domino Marci gratulor unice ac illum amanter amplector in Domino, cui se dedidit optimo, quo potuit, modo. Deus nos conjungat etiam in Societate civium supernorum. Ad quod illi precor iter felix²³... Romae 7 Maii 1667²⁴

[V překladu: „Schvaluji samostatné rozhodnutí Vaší Důstojnosti nechat stranou povolení dispensu, o němž píšete 9. dubna. Panu Marci obzvláště blahopřeji a láskyplně jej objímám v Pánu, jemuž se oddal tím nejlepším způsobem, jakým mohl. Ať nás Bůh spojí též ve společnosti nebeských obyvatel. K tomu mu přeji šťastnou cestu... V Římě 7. května 1667.“]

Ve druhém dopise generál TJ odpovídá na dopis Jana Mehrera z 13. dubna t. r., jenž v něm zjevně informoval o smrti dr. Marka, projevil svůj přátelský vztah k zesnulému a žádal, aby za Marka byly ohlášeny veřejné modlitby za zesulé (tzv. *suffragia*). P. Mehrer byl patrně jedním z těch pražských jezuitů, kteří byli s Markem i v posledních okamžicích jeho života a modlili se za něj u jeho smrtelného lože:

²¹ Archivum Romanum Societatis Iesu (dále citováno jako ARSI), sign. Boh. 3/II, Epp. Gen., s. 580 a 581.

²² Při přepisu byla co nejvíce respektována tehdejší grafická podoba textu, proto byla – oproti dnešnímu úzu – zachována velká počáteční písmena i u obecných jmen; naproti tomu dobová (rétorická) interpunkce byla změněna na dnešní logickou; pro lepší porozumění byly též zkratky rozváděny menším typem písma v pozici indexu, pouze notoricky známé zkratky (P. = Pater, R. = Reverendus apod.) rozvedeny nejsou.

²³ D. Marci.] **add. in marg.**

²⁴ ARSI, sign. Boh. 3/II, Epp. Gen., p. 580.

Pragae P. Joanni Mehrer.

Bene facit Reverentia Vestra, quod in suis 13. Aprilis sit amicus D[omini] piaie memoriae Marci, amicus utque ad aras, etiam post mortem. An et quem expediat pro illo suffragia indici, committo P. Provincialis arbitrio eo modo, quo illi scribo... Romae 14. maii 1664.“

[V překladu: „Vaše Důstojnost dobře dělá, že ve svém dopise z 13. dubna se projevuje jako přítel pana Marka zbožné paměti, přítel zejména v modlitbách, a to i po smrti. Zda a koho pověřit ohlásit za něj veřejné modlitby, svěřuji rozhodnutí Otce provinciála tím způsobem, jak mu píše... V Římě 14. května 1664.“]

Ve třetím dopise, z téhož dne, co byl psán předcházející dopis, oznamuje generál TJ provinciálovi Krupskému, že se vyskytl muž, který žádá o ohlášení veřejných modliteb za Jana Marka Marci, čímž zjevně naráží na Jana Mehrera, a žádá provinciála, aby se o tom poradil se svými lidmi:

„P. Danieli Krupsky Provinciali²⁵

...Pro Domino Marci piaie memoriae est qui petat[?] indici[?] suffragia. Reverentia Vestra faciat consulta²⁶onem cum suis et videat, an et quem per Provinciam indicendum pro eo videatur... Romae 14 maii. 1667.“²⁶

[V překladu: „Jistý muž žádá, aby za pana Marci zbožné paměti byly ohlášeny veřejné modlitby. Poradte se, Vaše Důstojnosti, se svými lidmi a uvažte, zda se bude zdát potřebné ohlásit je po provincii a koho tím pověřit... V Římě 14. května 1667.“]

Pokud by tedy pražští jezuité z prestižních důvodů klamali veřejnost tvrzením, že prof. Marek složil na smrtelné posteli řádové sliby, ač toho nebyl fyzicky mocen (jak soudí Zdeněk Servít), klamali zároveň svého nejvyššího představeného v Římě, který byl, jak se z korespondence zdá, přesvědčen, že učenec do řádu vstoupil za své **aktivní** účasti a **vědomě**, neboť generál předpokládal, že jeho blahopřání, které měl rektor Klementina Markovi vyřídít, bude umírající vnímat. Mohu-li usuzovat z jiných jezuitských pramenů úřední povahy, zvl. z korespondence, v nichž je často patrná úzkostlivá snaha řádových představených o věrohodnost Tovaryšstva v českých zemích, představa o jakémsi komplotu klementinských jezuitů proti všem, domněnka, že by se rektor Klementina odvážil touto „zbožnou lží“ ohrozit pověst jezuitů v Čechách a koneckonců i svou pověst v řádu, se mi jeví velmi nepravděpodobná.

Literární elogia

Tvrzení jezuitů o Markově touze od mládí stát se jezuitou a o jeho vstupu do řádu na smrtelné posteli podporují i svědectví lidí mimo řád, kteří však přece byli nějakým způsobem spjatí s jezuitskou univerzitou v Praze. Tato svědectví jsou dochována ve dvou elogiích Marka Marci složených absolventy pražské univerzity Martinem Xaverem Volckmanem a Jakubem Janem Dobřenským.

²⁵ Koncept je místy velmi obtížně čitelný, čtení slov vyznačených zde otázkou je pouhý dohad.

²⁶ Oba citované dopisy z generální kurie TJ ze 14. 5. 1664 jsou v ARSI, Boh. 3/II, Epp. Gen., p. 581.

Z hlediska literární genologie se jedná o literární elogia, tj. prozaické panegyriky se zvláštní typografickou úpravou, které byly v té době značně oblíbeny i v jezuitském řádu. Elogia oslavovala světce a svěťice, ale i světské osoby významného společenského postavení či velkých zásluh v oblasti jejich působení. Měla být historicky poučená, skládána na základě studia písemných pramenů, důvtipná a naplněna mravním poučením. Byla psána ve specifické grafické úpravě, která členěním na řádky podobající se volným veršům vyzdvihovala symetrii stavby jednotlivých vět a zdůrazňovala myšlenkové úseky.²⁷ To platí i o elogiích Marka Marci od M. X. Volckmana a J. J. Dobřenského.

Při příležitosti své promoce magistrem filozofie na Karlo-Ferdinandově univerzitě v roce 1672 vydal **Martinus Xaverius Volckman** panegyrický spis oslavující jeho *alma Mater*, pod titulem *Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis Triginta tribus encomiis orbi divulgata...* [Pragae 1672]. Oslavný spis tvoří vlastně filozofické téze, které Volckman jakožto kandidát magisterské hodnosti úspěšně obhajoval v září téhož roku *in Aula Carolina* pražské univerzity. Vedle třiatřiceti prozaických chvalořečí (*enkomiū*) a několika v hexametrech složených básní k oslavě pražské univerzity jako korporace (její historie, polohy Prahy, velikosti, úrovně na ní pěstovaných oborů, společenského i vědeckého významu jejích absolventů atd.) obsahuje Volckmanovo dílo čtrnáct elogií reprezentantů společenských a vzdělaneckých elit, kteří se o Karlo-Ferdinandovu univerzitu zasloužili: od panovníků až po významné představitele univerzity a svých vědních disciplín.²⁸ Na stranách 121–123 věnoval autor vzpomínku památce „českého Eskulapa“ Marka Marci.²⁹ V ní Volckman evidentně vychází z jezuitského elogia, které mu zjevně zpřístupnili klementinští jezuité a které on shrnuje v tom podstatném, na co kladl důraz pisatel jezuitského textu: tak spojení vědy a ctnosti v Markově osobě vystihl větou: „*Quantus in scientia, tantus in Virtute.*“ Patrně z jezuitských análů věrně převzal i citát z Kircherova dopisu i další informace, celkově možno říci, že vlastního nepřidal nic:

ELOGIUM JOANNIS MARCI MARCI

Tollat laudibus *Galenos* Pergamum, suum Bohemia
Extollet *Aesculapium*,
JOANNES MARCUS MARCI est hic.
Landskronae Bohemorum Anno M. D. XCV. natum,
Nova-domus inter mansuetiores Musas, Julio-montium
severiores inter Philosophiae et Theologiae,

²⁷ V českém prostředí o nich psal především Bohuslav Balbín v VI. kapitole svého literárněteoretického spisu *Versimila humaniorum disciplinarum*, Pragae 1666, s. 192–196; Balbín soudil, že otázka členění na řádky není důležitá, doporučoval však dbát na jasnost vyjadřování, nedělat příliš dlouhé řádky a neklást dvě různé sentence vedle sebe v témž řádku. Více k tomu viz Martin Svatoš, Bohuslaus Balbinus SJ und literarische Elogia seiner Zeit, in: „In laudem aut vituperationem“. Ein Colloquium zur panegyrischen Literatur von der Antike bis zum Barockzeitalter (sborník příspěvků česko-německé konference), AUC – Graecolatina Pragensia XIX; tam i další literatura k tématu.

²⁸ Podrobněji o tomto spise píše Ivana Čornejová, „Gloria Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis“ – oslava pražské univerzity v barokních Čechách, in: Baroko v Itálii, baroko v Čechách. Setkávání osobností, idejí a uměleckých forem. Sborník příspěvků z italsko-českého symposia Barocco in Italia, Barocco in Boemia, uomini, idee, forme d'arte a confronto, Praha 19.–21. dubna 1999. Uspořádali Vilém Herold a Jaroslav Pánek, Praha 2003, s. 89–100.

²⁹ Drobné úryvky z tohoto elogia uveřejnil nedávno Josef Tříška, Latinská a česká literatura na pomezí Čech Moravy a Slezska, Litomyšl 2002, s. 169.

Educavit Disciplinas

Discipulum de Auditu.

Has enim artes non calamo, sed aure sola, laborantibus
oculis exceptis;

Ita tamen, ut oculatissimos praecurreret

Atque paucos, inter tot excelsas mentes, haberet aemulos.

Ecclesiasticum munus cum appeteret, Frater,

Imbecillae valetudinis ergo, desistere coegit

Talemque e valetudinario mox fecit Medicinae studiosum,

Ut brevi in Doctorem, Regni Physicum, Facultatis hujus

Professorem publicum

Tandemque apud FERDINANDUM III. Augustissimum

in intimum Medicum evaserit, //

Proventibus annuis pro se et liberis munificentissime
acceptis.

Haec tamen omnia, Marci e meritis minora, ipsomet
Caesare agnoscente.

Hebraice, Graece, Chaldaice, Syriace egregie doctus,
Philosophia et Mathesi duce, Secretissima penetravit
naturae;

Ob quae a Doctissimis Illustrissimis Viris frequenter
consulebatur.

³⁰Physicam ab ipso editam *Athanasius Kircherus*, notae
vir aestimationis

Doctissimam totiesque a se scribit revolutam

Ut prope memoriter teneat.

³¹Opus de Ideis operatricibus, *semper* (ait idem) *se circumferre,*

Ob insigne naturae arcanum, quod

Primus detexisse iure censendus est Marcus.

Crates ad scientias, scientiae ad *Marcum* peregrinatae fuisse
videntur. Utpote:

Qui nullibi gentium nisi in Patria
didicit quidpiam.

Quantus in scientia, tantus in Virtute.

Tot pauperes domi alebat suae, quot proles habebat:

Liberalissimus in aegrotos, inopes praesertim:

Nunquam Medicinam praescripsit, nisi plures sanaret
morbos

Animae et Corporis.

Ita prodigus in alios, in se tamen parcissimus,

Caenae quippe illi erant Philosophiae; nunquam avidior,
quam dum

³⁰ Roma datae An. 1656. 9. Decem.] **add. in marg.**

³¹ Datae ibid. An. 1665. 19. Novem.] **add. in marg.**

Animam Eucharisticis, aut contemplationum divinarum
epulis reficeret.//
Conceptos in pueritia ad Societatem JESU ingre-
diendam igniculos
Non extinxit, donec extinctus esset:
Lachrimis eam expetiit, quoad vixit;
Quamque juvenis impetrare non potuit, senex obtinuit.
Emissa, dispensante *Joanne Paulo Oliva* Soc. JESU Prae-
posito Generali, votorum simplicium formula,
Cum ob ingravescens valetudinem in Collegium de-
ferri non posset,
Domi suae obiit X. Aprilis, Anno M. DC. LXVII.
In veste ac tumulo Societatis ad S. Salvatorem
Pragae humatus.

Obsáhlejší, podrobnější i literárně zdobnější je o něco mladší elogium Markova žáka a ctitele, profesora lékařství a Markova nástupce na pražské univerzitě Jakuba Jana Václava Dobřenského z Černého Mostu. Profesor lékařské praxe Jakub Dobřenský (1623–1697),³² ve své době též uznávaný lékař, vydal po učitelově smrti vedle několika menších Markových prací jeho dva stěžejní spisy: *Liturgia mentis seu Disceptatio medica, philosophica et optica de natura epilepsiae...* (Ratisbonae 1678) a *Otho-Sophia seu Philosophia impulsus universalis...* (Pragae 1683). Před prvním z posmrtně vydaných spisů Marka Marci otiskl vydavatel kromě dvou známých básní Bohuslava Balbína o dr. Markovi z jeho sbírky *Examen melissaeum* vlastní elogium svého učitele, které měla v záhlaví místo názvu sdělení: *Dilecto Magistro meo, Excellentissimo Domino Doctori JOANNI MARCO MARCI, Sic parento, vitam ejus Επιτομικῶς complexus. Jacobus Dobrzensky de Nigro Ponte, Philosophiae et Medicinae Doctor;* v podobě závěrečného *Epilogu ke čtenáři (Epilogus ad Lectorem)* přidal pak další panegyrik, který je zároveň jakýmsi osobním vyznáním úcty a obdivu k zesnulému lékaři. Tytéž texty (elogium s oběma Balbínovými básněmi a oslavným epilogem) uveřejnil Dobřenský o pět let později samostatně s titulem: *LACHRYMA NONDUM ARESCENS Olim IN LITHURGIA MENTIS EXCELLENTISSIMI VIRI IOANNIS MARCI MARCI, PHILOSOPHIAE ET MEDICINAE DOCTORIS, EJUSDEM ALIQVANDO IN UNIVERSITATE HAC CAROLO-FERDINANDEA PRAGENSI PROFESSORIS, Primarii ac Senioris, Sacrae Caesareae Regiae Majestatis Consiliarii et Medici Cubicularii, Comitum Palatini, nec non Regni Boemiae Physici Jurati, Viri ob raram in Philosophicis, Mathematicis, Astronomicis, Chymicis, Medicis Scientiam, eruditionem et doctrinam, vitae morumque probitatem, alias denique praeclaras virtutum dotes toto facile Terrarum Orbe longe aestimatissimi, profusa, nunc denuo grata ejusdem Dilecti Magistri sui veneratione Bonis Omnibus Marcianarum Virtutum Admiratoribus ad aeternam memoriam Epicedio Encomiastico exhibita a JACOBO JOANNE WENCESLAO DOBRZENSKY DE NIGRO PONTE, PHILOSOPHIAE ET MEDICINAE Doc-*

³² O dr. Jakubu Dobřenském doposud neexistuje monografie, ač by si ji jistě zasloužil. Základní informace o jeho životě a díle, včetně bibliografických údajů o sekundární literatuře, přináší Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, Díl I. A–K, Praha 1988, s. 64.

*tore, ejusdem Professore publico et Odinario, Excellentissimi Marci olim fidei Discipulo, nunc Doctrinae ejus Observatore et operum posthumorum Promotore Sedulo. PRAGAE... 1684.*³³

Jak vidno, autor sám charakterizuje text jako *epicedium encomiasticum*, což bylo jedno z označení smutečních básní věnovaných zemřelým (společenskou, často akademickou celebritou, přítelem apod.) skládaných v humanismu 16. a 17. století v hojně míře.³⁴ Přesto Dobřenského text není báseň, nýbrž literární elogium, tedy oslavný životopis Marka Marci složený v podobě, jaká byla popsána výše.

Zatímco jezuitské elogium bylo v nové době vydáno a ony dvě Balbínovy básně jsou v balbínovské a markovské literatuře citovány častěji,³⁵ Dobřenského elogium zůstává nezaslouženě ve stínu jezuitských textů,³⁶ třebaže je pozoruhodné po stránce obsahové i slovesné. Text, shrnující ve zkratce (srov. επιτομικῶς) Markův život i práci, prokazuje literární ambice humanisticky vzdělaného autora: je to vpravdě básnické dílko v próze, využívající bohatou škálu poetických i rétorických ozdob, od počáteční personifikace matematiky, filozofie a medicíny v podobě tří božských bohatýrek (jakýsi triumviragínát!) oplakávajících ztrátu způsobenou jeho smrtí, přes hojné tropy a figury (časté metafory, apostrofy), slovní hříčky (např. složitá hra s etymologií názvu Markova rodného města [Lands-Crona] spojená s terminologií z oboru astrologie a astronomie, již se Marek zabýval, a zároveň se sofistickou narážkou na kvadraturu kruhu, o jejíž řešení usiloval, apod.), přes občasnou rytimizaci prozaického textu s vnitřními rýmy, až po řečnickou otázku kladenou čtenáři na samotný závěr elogia. Marek je tu zván křesťanským Euklidem, českým Platónem, pražským Hippokratem, hned poté přirovnáván k evangelistovi Markovi (autor přisoudil zesnulému, jenž přijal Iva do svého šlechtického znaku, dvojnásobné znamení Iva – symbol evangelistův i Českého království); dokonce i Markova plicní choroba je vysvětlena básnický jako zásluha ohleduplné důstojnosti smrti, jež jej nutila chodit malými kroky se zastávkami, aby tak nepospíchal do hrobu. V hlavních událostech Markova životního příběhu se Dobřenský shoduje s elogiem. Zmiňuje:

– Marciho studia filozofie a jeho zdravotní postižení, zvl. oční chorobu, která jej nutila při studiu spoléhat na paměť (Dobřenský vymyslel krásný obraz: místo papíru prý Marek používal paměť, místo pera sluch, který namáčel do učitelova hlasu, a tak se z něj stal „filozof poslechem“).

³³ Není bez zajímavosti, že k autorství onoho závěrečného panegyriku se v 2. vydání nepřiznává, jako autora uvádí jakéhosi anonymního „obdivovatele a přítele markovských ctností...“ – „Alius quidam Marcianarum Virtutum non postremus Admirator et Amicus“ (f. C1r).

³⁴ Jiné názvy básní tohoto druhu: epicedion (epicedium in obitum...), epitaphion (epitaphium), naenia in obitum..., lamentatio obitus..., iusta funebria, elegia funebris in obitum..., parentatio in funere..., monodia quae carmina lugubria in obitum..., carmen consolatorium apod. Není náhodou, že se jeden exemplář tohoto Dobřenského epicedia nachází v konvolutu jedenačtyřiceti smutečních básní české provenience ze 16. století dochovaném v NK, sign. 52 C 13, adl. 19; jiný exemplář NK s rytou podobiznou Marka Marci, uložený pod sign. 65 E 2688, pochází z Lobkovické knihovny.

³⁵ Jednu z nich přetiskl již Stanislav Vydra, Leben Bohuslav Aloys Balbins der Gesellschaft Jesu, von Königgrätz aus Böhmen, [Prag] 1788, s. 19–20 (v českém překladu Vladimíra Macourka, Život Bohuslava Balbína T. J. z Hradce Králové v Čechách, in: Jesuité a národní kultura, Hradec Králové 1936, s. 28–29; přetisk latina T. J. Jeho život a práce, Praha 1908, s. 136; jeho část cituje též Servit 1989, s. 54; připomněl jej i Svobodný 1995, s. 50–51.

³⁶ V nejnovější literatuře o Markovi Marci bylo alespoň zmíněno, byť více nevyužito (viz Svobodný 1995, s. 49).

- Markovu (vinou zdravotního stavu) neúspěšnou snahu vstoupit do řádu, odchod na teologii, odtud – v důsledku hlasového handicapu – přechod na medicínu (což autor vyjádřil důvtipnou charakteristikou obou oborů: „*Odtud, kde se říká, co víš, odešel tam, kde se předepisuje, co chceš.*“); podobně jako analista připomíná Markovy četné nemoci a výhodu této osobní zkušenosti s nemocemi při jejich léčení;³⁷ nezapomněl zdůraznit, že Markova studia lékařství trvala všehovšudy rok a hned v následujícím roce získal Marek doktorát (lapidární metaforou: „*annus Machaon!*“ – „za rok Macháonem!“ nás opět upomene na elogium).
- Markovy znalosti klasických antických a orientálních jazyků (stejně jako analista i on uvádí, že si Marek namáhal slábnoucí zrak četbou Aristotelových děl v originále vytištěných malými typy alfabety, jen aby mohl s Aristotelem „*hovořit jeho rodným jazykem*“; kvůli studiu kabaly si zakoupil díla „*nejchytřejšího rabína*“ („*versutissimi Rabbi ni opera*“; vzpomeňme na stejnou charakteristiku učeného Žida v klementinských análech: „*versutissimum hebraeum... adhibuit*“), i Dobřenský připomíná, že Marek napsal Athanasiovi Kircherovi arabsky dopis pouhých pár týdnů po návratu z Říma, kde jej Kircher přesvědčil o potřebě znalosti arabštiny.
- Markovo studium hvězdářství a jeho pozorovatelnou na střechě jeho domu, znalosti filozofie, matematiky, především pak medicíny a jeho respekt k přírodě (ovládal přírodu, protože jí sloužil, učil, že přírodu máme odkrývat, ne zakrývat; raději chtěl čekáním něco zanedbat než spěchem zabít); téměř stejnými slovy jako analista tvrdí, že Marek dělal pečetní hliníkovou zázraky, zvláště v době morové epidemie; i on cituje Kircherův dopis Markovi, v němž velký jezuitský učenec přiznává, že adresátův spis o ideách nedává z ruky a že jej téměř zná nazpaměť (citát však není totožný s jezuitských elogiem).
- Markovu obezřetnost při užívání a předpisování léků: fakt, že profesor lékařství Marek třicet let nebral žádné léky, nazývá jeho žák „*novou medicínou*“; připomíná, že Marek slíbil císaři Ferdinandovi prostředek k dlouhověkosti – nebrat žádný lék, a lituje, že nikdo nedbal Markovy rady, jinak by císařovy vnitřnosti nemusely být tak ztenčeny; zmiňuje i ony kuličky proti neplodnosti (nazývá je *sphaerulae*);
- Markovy křesťanské ctnosti:
  - pokoru (ač ji nazývá základem všech ctností, připojil ji až v druhém vydání);
  - zbožnost; stejně jako elogista i Dobřenský vysvětluje z Markovy zbožnosti jeho víru v Boha, z víry v Boha zázračnou schopnost předvídat (věrně reprodukuje slova, jimiž Marek zastavil šíření požáru ve svém dvoře, nezapomněl ani na lékařovu předpověď zřícení domu, kolem kterého šel, na víru v medailónek od generála TJ Viteleschiho, která jej uzdravila);
  - střídmost v jídle, zvláště se vyhýbal požívání masa; anekdotou dává Dobřenský poznat Markův vtíp i jeho ironii: Když jednou na hostině viděl dlouhou řadu chodů jídla, optal se hodovníků, zdali věří v nějakou modlu, které obětují takovou hromadu ptáků; obdobnými slovy jako jezuitský elogista zmiňuje i Dobřenský jiný Markův žert, vztahující se k jeho schopnosti vyrábět zlato, pronesený na obědě u kardinála Harracha, kterým pisatel dokládá učitelovu křesťanskou lásku k chudým (viz zde

³⁷ Dobřenský: „...cum tot prope morbis conflictatus, / ut in nullo dein fere laboraret Medicus, / ex quo non laborasset aliquando infirmus.“
 Annuae: „Conflictatus autem fuit tanta morborum varietate, ut experimentum in se caperet prope omnium, quos deinde curandos habuit ... archiatus.“ (Podlaha 1895, s. 505).

pozn. 9) a dodává, že tomu, komu se nelíbí Markova zbožnost, by se měl líbit alespoň jeho důvtip.

– Poslední etapu profesora života, kterou ovšem líčí daleko poetičtěji než jezuitská výroční zpráva: připomíná Markovu mrtvici a jeho sílu ve slabosti, projevivší se ještě vroucnější touhou vstoupit do jezuitského řádu, díky níž ve stáří a v nemoci dosáhl toho, co nedokázal v plné síle v mládí – přijetí do Tovaryšstva Ježíšova; zdůrazňuje přitom Markovu starost o dobrou pověst jezuitského řádu: shodně s klementinským elogistou Dobřenský tvrdí, že Marek „*sám o své vůli*“ koncipoval prohlášení, v němž se staral, aby jeho knihy nepřinesly Tovaryšstvu nějakou poskvrnu (řečeno téměř stejnými slovy jako v jezuitských análech), a proto „*autentickou rukopisnou listinou*“ (tak chápu spojení *authentico χειρογράφω* dosvědčil, že on je jejich autorem. Dobřenský zároveň potvrzuje výroky jezuitů, že Marek usiloval o vstup do řádu již od dětství; o svém milovaném učiteli dokonce prohlašuje (účinnost svého tvrzení zvyšuje básnickou epiforou), že Marcus Marci „*svými snahami a ctností žil jako jezuita, zemřel jako jezuita a byl pohřben jako jezuita*“. Pohřben byl v řeholním oděvu, v jakém bývali pohřbeni jezuité, a v hrobě, kam bývali ukládáni řeholníci, obrazně s Dobřenským řečeno, jeho pohřební oděv byl týž jako oděv ctností, jímž se odíval za svého života.

Údaje jezuitského elogia Dobřenský ve svém elogiu obohatil například o tituly některých Markových děl, jež dále rozvádí v básnických obrazech (zmínku o jím vydaných spisech *Liturgia mentis* a *Othosophia* připojil až ve 2. vydání svého elogia); jinde přidává informaci, že do zprávy o pitvě císaře Ferdinanda III. vepsal Marek vlastní sentenci v podobě imperativu: „*Medica modice*“ = „*Leč s mírou*“; tu a tam připojil Dobřenský další sentence a maximy: např. (patrně Markovo) nabádání: „*Media tantum in extremis, non extreme*.“ („*Léčebné prostředky užívat v krajním případě, ne v krajní míře.*“); jinde pokládá za podivuhodný paradox, že lidé, ač nenacházejí důležité věci, které hledají, přesto nacházejí důležitější věci, které nehledají; na samém konci glosuje vzpomenutou shodu Markova života a smrti v duchovních intencích jezuitského řádu větou: „*Qualis vita, mors est ita*.“ („*Jaký život, taková i smrt.*“) Největším Dobřenského vkladem však dle mého je tvůrčí zpracování Markova života z hlediska básnického jazyka, plného pozoruhodných tropů (zvl. metafor) a figur:[†]

Bene Lachrymae vestrae,
 Divinae Trium-Viragines;
 Mathematica, Philosophica, Medica!
 Quam πολυμαθῆς Theatrum perdidistis!
 Christianum Euclidem!
 Boëmum Platonem!
 Pragensem Hyppocratem!

[†] Za základ edice byl zvolen text 1. vydání před spisem *Liturgia mentis seu Disceptatio medica, philosophica et optica De natura Epilepsiae...*, Ratisbonae 1678, ff. b1–b4, c1–c3; exemplář NK v Praze, sign. 48 C 16, v textovém aparátu označený siglem R. Odlišností od textu 2. vydání: Praeae 1684, ff. A1–A4, B1^v; ex. NK v Praze, sign. 65 E 2688, značeného zde P, jsou v textovém aparátě zaznamenány, nejsou zde však evidovány rozdíly v grafické úpravě textu, v interpunkci, v psaní velkých a malých počátečních písmen, v užívání písmen *i* či *j* pro označení polokonsonantu *j* (huius x huius), v užívání písmen *u* a *v* v pozici hlásky *v* (triverit x truerit) apod. Marginální glosy R, které jsou v P otlačeny pod textem elogia a je na ně v textu odkázáno indexy (a) – (gg), jsou v této edici uvedeny v poznámkách pod čarou. Přepis se řídil stejnými zásadami jako u předcházejících textů.

JOANNEM MARCUM MARCI,
 Quem Natura eum sibi est molita,
 ut non erubesceret,
 Seu intima sua³⁸ illum docere,
 seu ab illo discere.
 Cujus Natales si requiris,
 Praesagia invenis:
 Adeo necdum natus, jam *coronatus*,
 in Patriam sortitus est *Lands-Cronam*³⁹
 Novo iterum omine:
 Dum in hujus *Coronae ambitu*,
 Quem olim, Patriae *firmitati*, *quadraret*,
 Genethliacus illi *Circulum* praesentavit.
 Quid egistis Progenitores?
 Sic non *totus* prope *caput* credebatur
 Joannes, //
 Nisi in Cunas abiret ei *Corona*,
 Quas illis tunc Patriae tumultus
 intempestive agitaret!
Marcus a Patre *Marco* nascitur,
 in Sacramento *Marcus* renascitur.
 Bis Marcus!
 Insigni⁴⁰ Patri,
 Unum Marcum insignior addit Filius!
 Mirere hominis praesagium:
 Marcus appellatur:
 Ut Marcus Medicus a Coelo Austriaco,
 Ut Marcus Evangelista a Coelo Empyrio,
 Suo uterque in Insigne Leone illustratur!⁴¹
 Nemo indignetur Nomenclatorum parcitati,
 Qui tantis gestis uno tantum Nomine praelusissent;
 Futurus Boëmiae delictum,
 bis gemino Marci nomine,
 bis gemino Boëmorum Leoni destinatur.
 Sensit tantam Animam Corpus,⁴²
 sub onere illius a puero flaccescebat,⁴³
 Nam in phtysin⁴⁴ lapsus,⁴⁵
 Singula prope respiria, dabant doloris suspiria!

³⁸ *sua*] om. P.

³⁹ *Natus Lands-Cronae Boëmorum A. 1595.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁴⁰ Insigni] P; in signi R.

⁴¹ *In insigne accipit leonem, quod etiam habet Boëmia.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁴² *Infirmum corpus nactus.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁴³ flaccescebat] flaccescens P.

⁴⁴ phtysin] Phtysim P.

⁴⁵ *Primum ex φθίσει laborat, in prima juvena.*] add. in marg. R; ex Phtysi... ad paginae calcem P.

Sed
 magnis passibus ad mortem procedens,
 ne properaret,
 urbana morbi^{45a} gravitas effecit;
 Dum paucis exactis passibus, sistendum illi fuit,
 ut respiraret.
 Est haec antiqua magnarum animarum Philosophia.
 Fugiunt magnifica saepe corporum palatia:
 Dominae in tuguriis,
 Grandes in minutis. //
 Subinde sibi restitutus,⁴⁶
 Nova-domo Olomucium,
 a mitioribus ad severiores Musas, evocatur:
 a profectu, ab aetate,
 messurus ubique laureas,
 ne coronatior nasceretur, quam viveret.
 In infantia adhuc, non infantili contractu,⁴⁷
 ob continuas aegritudines,⁴⁸
 Marci oculi
 Vegetiorem sui visus partem
 in census⁴⁹
 Intellectui cesserunt:⁵⁰
 Exin Marcus,
 tam firmus mente quam infirmus fronte,
 praevidebat animo, quae non videbat oculo,
 Philosophus ex auditu!
 Aude aliquid, Mater Philosophia!
 Occulta tu oculis,
 Sub solo aurium arcu triumphali,
 Marci caput ingressa,
 nihil lacrymabile in via habuisti!
 Ita Marcus,
 Memoriam accipiens pro papyro,
 Quam⁵¹ in Magistri voce intingeret,
 pro calamo habuit auditum!
 I jam:
 Dic aliquem genuinas magis Marco habuisse Musas,
 Si habes, quem ostendas,

^{45a} *morbi*] *mortis* P.

⁴⁶ *Curatur a phtisi radicibus Enulae.*] add. in marg. R; om. P.

⁴⁷ *Laborat ex oculis ita, ut scribere non possit Lection.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁴⁸ ob continuas aegritudines.] om. P.

⁴⁹ in census] P; incensus R.

⁵⁰ *Solo tamen auditu proficit plurimum.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁵¹ Quam] P; quem R.

magis habuisse, *Mnemosynes**⁵² filias.
 Ut,⁵³
 quam diu ob inualetudinem frustra petiit,
 impetraret Societatem JESU,
 a Philosophia abiit ad Theologiam.⁵⁴//
 Sed ne voce, qua laboravit, egeret,⁵⁵
 pulchro remedio,
 Inde, ubi, quod *scis*, dicitur,
 eo abiit, ubi, quod *vis*, praescribitur:⁵⁶
 Abscessit ad Medicinam!
 Magnam scientiae hujus habuit Magistram,
 Patientiam:
 cum tot prope morbis conflictatus,⁵⁷
 ut in nullo dein fere laboraret Medicus,
 ex quo non laborasset aliquando infirmus.
 Hic vero te attentum cupio, Lector!⁵⁸
 Annum unum tantum Discipulus Marcus;
 et alterum jam Doctor,
 Professor,
 Regni Physicus,
 Celeber Medicus!
 Didicit, quae nemo scivit docere,
 Docere potuit, quae nemo quivit discere,
 Adeo supra Naturam,
 ut quam illa vix per lustra,
 Hanc ille per annum Lauream maturaret.
 Nec ingeniosa mors,
 Per quater mille annos tanta mala invenit,
 quot ille remedia didicit,
 annuus Machaon!
 Inde protinus
 Peregrinas linguas prope omnes sibi fecit domesticas,⁵⁹
 Coeleste aliquid in eo nactus,
 ut non plures prope *Coeli* fulgurantis characteres,
 Tonantis sonum,
 quam Marci scribentis aut loquentis intelligerent.
 Totum Orbem litterarum in linguae suae figuram redegit

⁵² *h.e. memoriae.] add. in marg. R; in textum P insertum.

⁵³ Petit Societatem JESU ingredi.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁵⁴ Theologiam studet.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁵⁵ Exilem vocem habet.] add. in marg. R; om. P.

⁵⁶ Transit ad Medicinae studium.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁵⁷ Multis morbis affligitur.] add. in marg. R; om. P.

⁵⁸ Profectus ejus in Medicinae studio.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁵⁹ Scientia linguarum: praeter nostrates vernaculas, Boëmicam et Germanicam, et exteris, Italicam, Gallicam, Hispanicam.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

Chorographus://
 Ita ibi *Latinos, Graecos, Hebraeos, Chaldaeos,*
Arabes, Syros,
 Omnes,
 Ubi Musae habitassent, Regiones numerares;
 Ne ulla lingua locutae sciantur literae,⁶⁰
 quam ille ignoraret.
 Ut facilius ab Aristotele grandiora arcana impetraret,
 Humanissimo illicio usus,
 Nativa ipsius lingua cum illo loquebatur,
 Quin, caecutiente etiam senecta
 Minutissimo characterere Graeco⁶¹
 Aristotelem lectitare deprehensus,
 quod forte *minus de litera* quam *sensu*
 Aristotelis laboraret.
 Sacras linguas,
 Tres Linguarum Gratias,
 cum Cabalae ancillatu,⁶²
 Empta ad id primi versutissimique Rabbini
 opera,
 magno studio,
 majori (more suo) profectu
 comparavit.
 Arabicam, Svasore Kircheri, ita aggressus,
 Ut pauculas intra Hebdomadas, Roma redux,
 Epistolam jam Arabicam scriberet
 Monitori.
 Geometriae addictior, quod castissima,⁶³
 Astronomiae, quod coelestissima,
 Utraque adamavit illius ingenium, utraque mores,
 Suam sibi supra tectum extruxit speculam;
 Se ipso altior, dum Astronomus.
 Inde plerumque pernox
 Quid stellae concentu suo ostenderent, //
 Quid aspectu clamarent;
 Audiebat oculis, videbat auribus.
 Nulli *errori* unquam addictus,
Errores amavit planetarum,
Defectus coluit coeli Luminarium:
 Sed tam *integre*,
 Ut ad tanta etiam *exempla*,

⁶⁰ literae] litterae P.

⁶¹ Graeca lectione Aristotelis multum delectatur.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁶² Cabalam operose perdiscit ex primo Rabbino.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

Suos errores nunquam admisceret.
 Inde
 non tantum Caesarum et Principum,
 Sed summorum etiam Astronomorum
 ad illum refugium.
 Qui, si quando ipsi *Error*es fierent,
Errorum suorum admisere *Hypothesin*⁶⁴ ab illo
 non inviti.
 Sed non ita suas e Marco sibi rapuere partes,⁶⁵
 Scientiarum reliquae,
 Ut non totus Mediciana superesset.
 Alibi ille sibi⁶⁶ par, hic etiam Major.
 Et Philosophus Mathematicusque Marcus nulli inferior,
 nisi Marco Medico.
 Intractabiles Morborum Bucephali
 Ingenium Marci agnovere pro Alexandro,
 pro Fabio Hannibales.
 Festinabat ille lente:
 Etiam dum properaret cunctator,
 Properans, dum cunctaretur.
 Naturae Dominus, quia servus;
 Minister, non Magister,
 Eruendam Naturam, non obruendam docuit,
 Manuducendam, non raptandam.
 In curandis morbis felix maluit esse quam fortunatus, //
 Expectando volens potius negligere
 Quam properando occidere.
 Quin et infensus iis,
 Qui domesticos morbos, exteris tantum remediis curaturi,⁶⁷
 Medicinarum virtutem aestimant ex pretio.
 Tanquam illae per tanta itinera
 Magnum virtutis suae tributum
 Non penderent tempori, magis fraudi.
 Medicum volebat esse virginem:
 Qui⁶⁸ tantum ante se positam terram intueretur,
 Nec nisi ad magnum tumultum alio aspiceret.⁶⁹
 Ad sui quisque horizontis rotam hebetatam acueret sanitatem!

⁶³ *Geometriae et Astronomiae studium et exinde apud summa mundi capita et ingenia aestimantur.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁶⁴ *Hypothesin*] *Hypothesim* P.

⁶⁵ *Extraordinaria in morbis curandis perita et successus.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁶⁶ ille sibi] sibi ille P.

⁶⁷ *Inimicus exterarum medicinarum patrias commendat: Terra sigillata Boemica pestem et omne genus morborum curat.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁶⁸ Qui] P; Quae R.

⁶⁹ alio aspiceret] respiceret P.

Sola terra sigillata grandia Marcus fecit miracula!
 Cujus hic uno milliari etiam ad currus copia.
 Grassante Praegae peste,
 Huius unius pauxillo venenum omne fugit et fugavit.
 Adeo a vita ipsa *sigillatam* hanc terram *diceres*,
 Aegrorum vix immissa ori,
 Sensit vitae sigillum mors,
 Nil aegrius⁷⁰ ferens quam tam vili remedio exturbari.
 Medicus etiam tunc est Medicus, dum Consiliarius:⁷¹
 Non tantum praescribens, sed et⁷² proscribens.
 Ipsam etiam quandoque Medicinam,
 Joannes Marcus Marci,
 Medicorum Sapientissimus, Sapientissimorum Medicus,
 Supremis vitae XXX annis
 In vivum Corporis sui Nosodochium
 (audite novam Medicinam!)
 nullam omnino admisit medicinam.
 Eiusdem autor⁷³ Ferdinando III.
 Diuturnae vitae pollicitus medium, nullum remedium.
 Luge, orbate orbis, Marciani consilii neglectum! //
 Adeo per frequentatam medicinarum acrimoniam
 In membranulas tenuata Ferdinandi viscera,
 In papyrum Marco obtulit Anatomia,
 Cui suam ille inscriberet maximam:
*Medica modice!*⁷⁴
 Media tantum in extremis, non extreme.
 Mira tamen Medicinae Marcus habuit,
 Etiamnum arcana:
 Inter reliqua Sphaerulas conficiebat,⁷⁵
 Quas, dum haec Intelligentia movit, omnia commovit:
 Amabaeum *diceres* cecinisse Archimedi,
 Ut non magis ille in sphaerulam contraheret Coelum
 Quam terraquam Iste.
 Adeo nil boni Medicinalis habuerit terra,
 quo hic non⁷⁶ polleret globus;
 Quia nil habuit tabifici mali,
 quod non ille pelleret.

⁷⁰ aegrius] vilis P.

⁷¹ *Commendat, suo etiam exemplo, rarissimum medicinarum usum, quod specialiter Ferdinando III. suadet.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁷² et] etiam P.

⁷³ autor] P; Autor R.

⁷⁴ *Axioma infirmorum et Medicorum.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁷⁵ *Alia medicina specialis et καθολική* add. in marg. R; om. P.

⁷⁶ hic non] P; non hic R.

Ipsi adeo sterili vetulae,⁷⁷
 Ut mirabilior esset,
 Non juventutem reddidit, sed in senio faecunditatem,
 Magno posteritatis emolumento,
 Quia grandi magnae prosapiae subsidio.
 Sed Marcum immortalem non fecerint, quae praescrispsit,
 Fecerunt, quae scripsit.⁷⁸
 Liber illius de Ideis,
 de arcu Coelesti,
 de motus Figurarum Rectilinearum proportione,
 De Veteri Philosophia,
 Lithurgia[!] mentis et Othosophia:⁷⁹
 Is semper est,
 Ut si natura non agit, ut Marcus docet,
 Optet egisse.
 Arcum Coelestem, ingenium illius, sibi vertit in arcum
 triumphalem; //
 Nec magis Thaumantias *uno passu* Orientem junxit
 Occidenti
 Quam Marcus gloriâ.
 Ideas illius natura sibi sumpsit pro Idea,
 Philosophiam pro Magistra.
 Magnus Kircherus semper Athanasius,
 Quo volumen hoc reponeret,
 Exquisitissimam elegit Bibliothecam,
 Propriam memoriam.
 Ita testatus familiari ad Marcum epistola;
*Se librum illius manibus non dimittere, memoria
 jam totum prope tenere.*
 Magnum hoc arcanum,
 Quod, ut addisceret *mundus*, tanta opus fuit aetate,
 Marco Magistro!
 Quid illius Labyrinthus?
 Habes ibi plurimas ad Quadraturam circuli vias:
 Ut, si alter tantum illas triverit Marcus,
 Futurus sit Theseus.
 Quin et per motus Rectilineorum proportionem,
 Per omnia ingenia *currentis*, huius quaestionis quaesiit *quietem*.
 Est certe *Circulus* gloriosa Ixionis *rota*,
 Ad quam⁸⁰ elevata Deus condemnat ingenia, ut commendet.

⁷⁷ Sterilitatem vetulae curat.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁷⁸ Lib^{ri} ab eo scripti, qui expressius narrant^{ur} in Praef^{atione} ad Lect^{orem}.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁷⁹ Lithurgia mentis et Othosophia:] add. P.

⁸⁰ Ad quam] P; adquam R.

Mirabili paradoxo:
 Ut magna quidem, quae quaerunt, non inveniant,
 reperiant tamen⁸¹ majora, quae non quaerunt;
 Ita imbecillitas humana
 capit saepe etiam, quae non cupit,
 dum, quae capit, non nimium cupit.
 At at erige te jam, penna,
 Altum vides culmen, ad quod evoles,
 Marci animam; //
 Virtutem Christianam!⁸²
 In tanto⁸³ Intellectus regno non servivit voluntas:
 Inter tanta scientiarum impendia nulla virtutis dispendia,
 Nam Marcus scientiis commodatus, non dotatus,
 Faenus pro virtute exigebat.
 Inde rarissimos scientiarum ex studiis tulit fructus:⁸⁴
 Humilitatem:
 Primam virtutum omnium basim;
 quam adeo sibi semper amicam fecit,
 Ut minimos docere, a minimis etiam doceri non erubesceret,
 affabilis et gratus omnibus, qui sprevit neminem.⁸⁵
 Pietatem:⁸⁶
 Semper DEO affixus.
 Interdum etiam ita infixus,
 Ut sensu ante Divinitatis atrium praestolante,
 Per horas altissima mente DEO inhaereret.
 Inde domestica in Deum pietas, ex pietate fiducia,
 Ex fiducia etiam prodigia.⁸⁷
 Villam illius, quam Marcellinum dixit,
 Igneus Pyrata incidens Vulcanus,
 Ut Marci opes occuparet plures, etiam charos involvit.
 Jamque nulla via, qua evaderent, omnis, qua invaderentur.
 Hic collecto Marcus spiritu,
 sta, exclamat, *Creatura DEI!*
 Tria verba, tres Oceani!
 Adeo omni trabium straminisque ante os, relicto pabulo,
 Jeiunium ignis addidit obedientiae.
 Has calentissimas febres dum dispellit Medicus;⁸⁸
 I jam

⁸¹ tamen] om. P.

⁸² Virtutes Marci.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁸³ In tanto] P; Intanto R.

⁸⁴ rarissimos... fructus] P; rarissimum... fructum R.

⁸⁵ Humilitatem... sprevit neminem.] add. P, cum nota ad paginae calcem: Humilitas.

⁸⁶ Pietas erga Deum, studium Orationis. Quolibet feriali die Sacrificio Missae domesticorum aliquis interfuit Marco sic jubente.] add. in marg. R; Pietas erga Deum] ad paginae calcem P.

⁸⁷ Fiducia in Deum, qua incendium extinguit.] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁸⁸ Has calentissimas ... Medicus:] om. P.

et conjice: quid erit illius eloquentia,
 Cuius tres voces jam flumen sunt!
 Alias sacro, a Mutio Vitellesco, Soc. JESU Generali,⁸⁹
 accepto *Numismate*,
 Roma redux,
 A delirante jam prope febris, ita se protinus *exolvit*,
 ut socios comitaretur.
 Aspectam aliquando fortuito domum, //
 Nullo indicio, ruituram momento praedicat.⁹⁰
 Et ecce!
 Simul omnia fiebant:
 Marcus praedixit et recessit; domus intremuit et ruit.
 Praeclarus Physiognomus,
 Qui aspectu aedium mortes praevidet,
 providet⁹¹ suae.
 Tanta victus parsimonia,⁹²
 Ut annos aliquot omni carne abstineret,
 Tenui legumine contentus.
 Ingenti ciborum ante se visa caterva,⁹³
 Num idolum se crederent, interrogabat,
 Cui tanta volucrum strage litaretur?
 Fuit Marcus tanta Chymicae artis fama,⁹⁴
 Ut Auri conficiendi modum invenisse spargeretur.
 Interrogatus de eo in *Cardinalis ab Harrach* mensa,
 Artem simulavit, dissimulando.
 Jamque a Procerum Curiosiore,
Ecquonam proventu, interrogatus,
 stupente corona,
Centuplo omnino, reponit.
 Gaudentibusque arcanum aperit:
Pauperi, ait, *amore Christi nummum aureum*
largior,
 Et ex Alchymiae Christianae legibus,
Centuplum lucrora.
 Placeat Marci ingenium, si pietas non placet.
 Sed enim in portu sumus, Marce!
 Liganda navis, solvendum Corpusculum,
 Enavigatum est!
 Et en ad extrema⁹⁵ delapsus Marcus,

⁸⁹ *Sacro Numismate curat se continuo a febris.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁹⁰ *Praevidet et evadit aedium ruinam.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁹¹ providet] et providet P.

⁹² *Temperantia aliquot annis carnibus abstinet.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁹³ *Ciborum multitudinem irridet.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁹⁴ *Quam Chymiam calluerit.*] add. in marg. R; om. P.

⁹⁵ ad extrema P] adextrema R.

Aegrotare non coepit, sed desiit; //
 Nam catarrho apoplectico tactus,⁹⁶
 Cessit immortalitati;
 Quae Testamenti more non valet, nisi a *Morte*.
 Sed enim
 Videte infirmi Marci firmitatem!⁹⁷
 Quae tantis conatibus nequirit valens, perfecit aegrotus,
 Dum a pueritia petitam, ferventius in senio expetitam,
 Impetrat sibi Societatem JESU.
 Quo eodem fletu, velut ex lacryma coryli,⁹⁸
 Conficiebat eorum coecitati collyrium;
 qui
 cum possent, non inirent,
 vel cum iniissent, egredierentur
 hanc Societatem.
 Cuius in nigro candorem habitu
 tam charum habuit,
 Ut authentico, sponte sua, caveret χειρογράφω⁹⁹
 Ne a suis Libris aliqua macula aspergeretur,
 testatus¹⁰⁰
 hos a se Authore¹⁰¹ prodiisse,
 Dum ipse necdum Societatem intravisset,
 In qua,
 Dum sibi optat vitam longam,
 non invitatus incipit,
 Omni longa longiorem,
 aeternam!
 Inde enim novello Jesuitae
 pro Tyrocinio,
 Agon mortualis:
 ubi
 Militanti Compagniae JESU
 Consueto Sacramento rite inauguratus; //
 Triumphantique (ut sperare licet) mox adlectus,
 Vix caepta pugna,
 Obtinet victoriam
 et in brevi Religiosam vitam consumit,
 fulminis more;
 Agentis grandia, tempore non grandi,
 In veste Religiosa,

⁹⁶ *Moritur ex apoplexia.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁹⁷ *In morbo supremo suscipitur in Societatem JESU.*] add. in marg. R; ad paginae calcem P.

⁹⁸ *Quid maxime tunc defleverit.*] add. in marg. R; om. P.

⁹⁹ χειρογράφω] Chyrographo P.

¹⁰⁰ *Protestatio de suis libris.*] add. in marg. R; om. P.

¹⁰¹ Authore] P; Autore R.

funus elatus est,
 in sepulchrum Religiosorum.
 Credite jam illud:
Qualis ita, mors est ita.
 Vixit Marcus,¹⁰²
 Studiis et virtute *Jesuīta*,
 Mortuus est *Jesuīta*,
 Sepultus est *Jesuīta*!
 Eo nempe funebris pompae habitu,
 Marcus sepulchrum deducendus erat,
 quo habitu virtutum duxit vitam.
 Bene jam illi precare, Lector!
 Et tanti admiratione facinoris attonitus,
 quaere:
 In terra grande hoc opus fecerit,
 an jam in Coelo?

Jak vidno, prof. Dobřenský tu prokázal podrobnou znalost nejenom Markovy osobnosti a jeho děl, ale i jeho životních osudů. Řadu údajů z učitelova života znal z vlastní zkušenosti, o jiných se mohl dozvědět přímo od svého učitele.¹⁰³ Svědectví Markova žáka a nástupce, který se se svým učitelem v jeho posledních letech jistě často stýkal a jeho smýšlení dobře znal (u nějž bychom navíc mohli o důvodech, proč by podporoval jezuitu v jejich případném klamu, pouze spekulovat), dle mého dosti oslabuje pochybnosti Zdeňka Servíta a jeho skeptický pohled na tvrzení jezuitů o blízkému vztahu dr. Marka k Tovaryšstvu, na jeho přání vstoupit do řádu alespoň na konci života a na uskutečnění jeho touhy.

Třebaže je Dobřenského literární elogium daleko poetičtější než jezuitské elogium Marka Marci uveřejněné v *litterae annuae* klementinské koleje, obsahově i lexikálně vy-

¹⁰² *Moritur in veste et conditur sepultura Societatis JESU Praegae ad S. Clementem] add. in marg. R; ad paginam calcem P.*

¹⁰³ O vřelém vztahu prof. Dobřenského k jeho učiteli Markovi Marci svědčí též samotný závěr jeho epilogu (Epilogus ad Lectorem) k výše citovanému sborníku několika Markových děl, která připravil k vydání po autorově smrti (Liturgia mentis, Ratisbonae 1678, f. Q4r). I zde prokázal profesor lékařství velký talent slovesného tvůrce, samozřejmě v tehdejší rétorickém duchu literární tvorby: „...Virum habuit Patria nostra, sed Virum talem, quales hinc inde per Orbem, non mensibus, sed seculis, subinde parturire solet Natura. Virum non vagum, et tamen toti Orbi notum; non venalem, et tamen amice socialem; non frequentem, et tamen omnium conversatione expetitur; non ambitiosum, et tamen in omni Vita honoratum; non garrulum, et tamen linguarum etiam abstrusiorum peritum; non tristem, et tamen profundissime theoreticum; non DEO sacrum, et tamen Theologum; non rixosum, et tamen per omnia Philosophum; non mirabilem, et tamen Mathematicum; non privatam, et tamen Chemicum; non communem, et tamen celeberrimum Medicum. Virum denique Artium et Scientiarum omnium peritissimum, omnibus aequa lance et aestimatam et amatam. Hic tamen Vir cecidit, cheu! Non prostratus morbo, quia semper abstemius; non casu, quia semper felix; non fato, quia semper Coelo charus. Sed lege universali, debito Originali et sententia Mortis inevitabili, ante paucula Annorum millia omnibus Adae posteris lata et lecta, citatus, se stitit, plenus dierum, plenus meritum, plenus encemiorum Non obiit, sed abiit. Quo? Quo citatur, quo imus, quo tridimus vicissim et tridimur omnes? Doleo super te, Vir Doctissime et Optime! Doleo! Doleo! Dolet et vos *Piisque Manibus bene precamini*, quotquot per Orbem degitis, Viri Eruditi, seu Sacri, seu Profani, seu Aristotelici, seu Hermetici, seu Galenici, seu Historici, Virtuosi, Curiosos et quolibet nomine Animi Cultores Studiosi. Ego, qui Appendicem hanc posthumo tanti Viri Operi maestissimum adscribo, Venerandam Viri Canicem saepius a longe puer aspexi, Sepulchro vicinior, subinde interius adultior inspexi. Morientis Actum Ultimum, Aeternitate felici dignum, super omnia reliqua suspexi. Qualem illum? Scio ego, et inter paucos scio. Valet, viri Docti, et ut *Joannem Marcum Marci* in Beata Aeternitate conveniatis, ita vivite!“

kazuje mnohdy velmi nápadné shody s jezuitským nekrologem (nemůže být náhoda, jestliže v jezuitském elogiu stojí: „*sola terra sigillata... innumera fecit miracula*“ a u Dobřenského: „*Sola Terra sigillata, grandia Marcus fecit miracula!*“ či jestliže elogium hovoří o Markově prohlášení slovy: „*Ne vero... nota aspergeretur Societati ex libris a se typo editis... chirographo cavit*“ a Dobřenský píše: „*ut authentico... caveret χειρογράφω, ne a suis Libris aliqua macula aspergeretur*“). Z těchto a dalších zjevných shod vyplývají dva možné závěry: buď měl Dobřenský k dispozici jezuitské elogium Marka Marci, když skládal své elogium, a byl jím silně ovlivněn, nebo byl autorem předlohy jezuitského elogia on sám a analista, jehož charakteristika autora podkladů jakožto člověka důvěrně známého Markova životního příběhu („*tanti viri vita... nobis a viro gestorū Marci intime gnaro est tradita*“) se vztahovala na Dobřenského, opisoval právě od něho. To by mj. znamenalo, že by klementinští jezuité museli prof. Dobřenskému zpřístupnit své písemnosti o Markovi předtím, než napsal učitelův životopis, který zase oni následně využili pro elogium v *litterae annuae*. Pravděpodobnější se mi jeví první varianta, která ovšem otevírá pole dalším dohadům o autorství životopisné předlohy klementinského elogia Marka Marci.

Josef Smolka nevylučuje možnost, že autorem jezuitského elogia byl Bohuslav Balbín, jemuž by analistova charakteristika autora předlohy rovněž odpovídala. Víme, že od doby, kdy jej dr. Marek léčil z černých neštovic, byl jezuitský historik důvěrným Markovým přítelem, který provázel lékaře i na návštěvách pacientů a zapisoval si lékařovy životní zásady: pod názvem *Monita quaedam medica ad valetudinem conservandam ex familiaribus colloquiis clarissimi aetate sua medici et Bohemiae Hippocratis Marci Marci collecta* je uveřejnil Dobřenský (viz dále). Srovnáme-li pasáže o Markových zdravotních zásadách v klementinském elogiu se zápisy Balbínovými, najdeme tu věcné shody, nenajdeme však shody lexikální či stylistické; oba texty se neshodují dokonce ani v citování Markových oblíbených úsloví:

Monita: „...frequentem habebat in ore (quod irridebant aemuli): Sinamus agere naturam! Illa dabit indicium! Adjuvemus naturam, et his similia.“

Annuae: „...inspectionem aegri clauderet eodem semper epilogo: Videamus, quid faciat natura. Qua quasi parabola aut proverbio deridebatur cautissima viri prudentia.“

Sepsání děkovné básně věnované dr. Markovi (viz zde pozn. 35) i Markových zásad dle svých zápisků neopomněl Balbín připomenout ve svém historickém přehledu učenosti v Čechách *Bohemia docta*, v níž věnuje dvě pasáže Markovi Marci a jeden medailon Dobřenskému. V první zmínce o Markovi Balbín píše, že milovaného lékaře oslavil ve své básni ve sbírce epigramů a opakuje tvrzení jezuitů, že doktor Marek ve smrti došel splnění svého dávného přání, totiž že po složení řeholních slibů byl přijat do Tovaryšstva, oblečen do řeholního roucha a pohřben mezi jezuitu: „...*laudes ejus et in me perpetuam benevolentiam et amorem celebravi carmine, quod Epigrammatis inserui. At Marcus, quod in vita diu et multis precibus quaesierat, in morte invenit, scilicet: Societati Jesu etiam votis Religionis editis adscriptus et vestem nostram indutus inter nos tumulatur...*“¹⁰⁴ V pasáži věnované Dobřenskému jezuita uvádí, že to je znamenitý doktor a obzvláštní přítel, jako lékař známý v Čechách i v Itálii, kde si zřídil lékařskou praxi v Parmě, že byl i Markovi velmi drahý a ten jej proto „*přítáhl zpět do vlasti*“; historik se neopomněl zmínit

¹⁰⁴ Citováno z Candidova vydání *Bohemia docta. Tractatus I.*, Praegae 1777, s. 145–146.

i o tom, že Dobřenský ke své posthumní edici Markovy *Otosophie* připojil jeho – Balbínovy zápisky Markových zásad zdravého života, které on od milovaného doktora odpolechl a zaznamenal.¹⁰⁵

Balbín cituje Marka i v prvních knihách *Miscellanei* i na jiných místech svého rozsáhlého díla.¹⁰⁶ Mám za to, že měl dost příležitostí, aby se zmínil i o svém životopise Marka Marci jako o předloze elogia v *litterae annuae*, pokud byl jeho autorem. Pokud je mi zatím známo, neučinil tak ani v korespondenci ani ve svých vydaných pracích, ač v jiných případech, kdy autor textu obvykle nebýval uváděn (jezuitské nekrology) nebo byl uveden nepravdivě (arcibiskup Sobek z Bílenberka vydal práce Brideliovy a Balbínovy pod svým jménem), Balbín své autorství nesmlčel.

Ať byl autorem předlohy jezuitského elogia kdokoli, je zřejmé, že všechny zde citované dobové prameny o životě Jana Marka Marci se shodují v posouzení mimořádné Markovy osobnosti jako vědce i člověka a že všechny přímo i nepřímo potvrzují Markův dobrovolný a vlastně vytoužený vstup do řádu na smrtelné posteli, pravda, za okolností z hlediska předepsaného postupu Tovaryšstva nestandardních a z pohledu dnešního lékařství vzbuzujících pochybnosti (viz diagnóza prof. Servíta). Moderní věda přistupuje ke zkoumání historických pramenů s obezřetností, mnohdy s nedůvěrou, přezkoumává jejich tvrzení, případně hledá důvody rozporu mezi podáním pramenů a jeho interpretací, k níž došla na základě současných poznatků toho kterého oboru. Pokud však všechny nám známé dobové prameny odporují závěrům dnešní vědy, neměla by i ona přezkoumat své stanovisko? Neměli bychom připustit, že diagnóza našeho současníka, opírající se právě jen o údaje historických pramenů, může být mylná?

MARTIN SVATOŠ

Testimonia de vita Joannis Marci Marci (Zeugnisse vom Leben und Tod des Johann Marcus Marci)

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz befasst sich mit Schriftquellen des 17. Jh., die zeitgenössische Zeugnisse vom Leben, Wirken und der wissenschaftlichen Arbeit des Professors der medizinischen Fakultät der Prager Universität, Johann Marcus Marci (1595–1667) bringen. Es handelt sich hierbei vor allem um jesuitische Schriftstücke amtlichen Charakters, darunter in erster Linie der Jahresbericht (die sog. *litterae annuae*) des Jesuitenkollegs St. Klement in der Prager Altstadt für 1667, dem am Ende ein *elogium* beigelegt ist, also ein Nekrolog auf Markus Marci als verstorbenes Mitglied der Gesellschaft Jesu; der Verfasser des Elogiums beruft sich auf den handschriftlichen Lebenslauf von Markus Marci als seine wichtige Informationsquelle, deren Urheber ein uns nicht näher bekannter, „mit Markus' Taten eingehend vertrauter Mann“ war. Verfasser des Aufsatzes gibt den Inhalt des Elogiums wieder und konfrontiert dessen Angaben mit anderen zeitgenössischen Quellen und mit dem Urteil des Arztes Zdeněk Servít, der in seiner 1989 erschienenen Monografie über Markus Marci die Behauptung der Jesuiten anzweifelt, Markus sei auf seinem Totenlager dem Orden beigetreten. Eine weitere wichtige Quelle ist die Korrespondenz zwischen dem römischen Generaloberen der SJ und ihrer böhmischen Provinz, die weitere indirekte Zeugnisse über den Beitritt von Markus Marci zum Jesuitenorden enthält. Der Wortlaut zweier für Böhmen bestimmter Briefkonzepte des Generaloberen der SJ in Rom findet sich in dem Aufsatz abgedruckt.

Eine andere Quelle für unsere Kenntnis des Lebens von Markus und für das Verständnis, wie das Wirken dieses Gelehrten von seinen Zeitgenossen wahrgenommen wurde, sind literarische Elogia (prosaische Panegyrika) auf Markus Marci, die von Absolventen der Prager Universität verfasst wurden, darunter auch von Prof. Jakub Jan Dobřenský, einem Schüler und Nachfolger von Markus an der medizinischen Fakultät der Karl-Ferdinands-Universität in Prag. Verf. dieses Aufsatzes charakterisiert diese Elogia, vergleicht ihre Informationen mit den jesuitischen Quellen und druckt sie in vollem Wortlaut ab; er beschäftigt sich auch mit der Frage, ob Prof. Dobřenský der Urheber der biografischen Unterlagen für die Abfassung des Jesuitennekrologs auf Markus Marci hätte gewesen sein können bzw. ob nicht Bohuslav Balbín der Verfasser des Jesuitenelegiums war, wie dies Josef Smolka annimmt. In beiden Fällen kommt der Verfasser zu dem Schluss, dass dies wenig wahrscheinlich war.

Wer auch immer der Autor der Vorlage für das Jesuitenelegium gewesen ist, offensichtlich ist jedenfalls, dass sämtliche in dem Aufsatz zitierte zeitgenössische Quellen über das Leben des Johann Marcus Marci in ihm übereinstimmend eine aussergewöhnliche Persönlichkeit sowohl als Wissenschaftler wie als Mensch sehen und dass alle Quellen den auf dem Totenlager vollzogenen freiwilligen, ja ersuchten Beitritt Markus' zum Jesuitenorden direkt und indirekt bestätigen. Allerdings erfolgte besagter Beitritt unter Umständen, die, vom Standpunkt des reglementierten Vorgehens der SJ aus betrachtet, unüblich waren und, vom Standpunkt der heutigen Medizin, zweifelhaft erscheinen. Dennoch ist der Verfasser dieses Beitrages der Meinung, dass die moderne Wissenschaft die historischen Quellen mehr respektieren sollte, als sie dies im Falle von Markus Marci bisher zu tun gewillt war.

¹⁰⁵ „*Jacobus Dobrzensky Pragensis et Medicinae Doctor praestantissimus et felicissimus, amicus singularis et ipse scriptis Mathematicis et Medicis Italiae et Bohemiae notus idemque Marco, dum vita manebat, charissimus, quem Marcus in Italia haerentem et jam Parmae feliciter medentem in Patriam retraxit... Incepit etiam Professoris sui Marci Physica et Mathematica Opuscula a se conservata in lucem proferre, qualia sunt: Liturgia mentis et aliud Opusculum, cui titulus est: Otosopia, cui libello mea quaedam addidit praecepta sane vivendi, quae ego a Doctore Marci mei amantissimo audieram et multorum hortatu annotaveram.*“ (Ibid., s. 146–147.)

¹⁰⁶ K tomu viz např. Rejzek 1908, s. 305–309, 315.

Články

MATEMATIKA V PRAŽSKÉM KLEMENTINU V LETECH 1600–1740*

KAREL MAČÁK

I. Úvod

1. Vývoj studia problematiky

Za první práci pojednávající (kromě jiného) o historii matematiky pěstované v pražském Klementinu lze asi považovat spis Stanislava Vydry *Historia matheseos in Bohemia et Moravia cultae*, který vyšel v Praze v roce 1778.¹ Spis obsahuje životopisy 98 matematiků, kteří působili v Čechách v době od 15. do 18. století² a je dodnes považován za důležitý pramen k historii matematiky v českých zemích.

V 19. století na Vydru v plném rozsahu nikdo nenavázal. Josef Smolík sice začal zpracovávat historii matematiky v českých zemích, vydal však pouze první část svého spisu³ týkající se období do roku 1622; pro další období už jenom začal shromažďovat materiál a napsal dvě dílčí studie.⁴ Projev F. J. Studničky při jmenování rektorem české pražské univerzity⁴ končí sice Stanislavem Vydrou a časovým rozsahem tedy přesahuje uvedenou Smolíkovu práci, nepřináší však takřka nic nového.

V roce 1961 vyšel (posmrtně) článek prof. Quido Vettera *Vývoj matematiky v českých zemích od r. 1620 do konce 17. století*;⁶ v tomtéž roce vyšla kniha *Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*.⁷ Tyto dvě práce byly na dobu zhruba čtyřiceti let jedinými pracemi, které se zabývaly matematikou pěstovanou v Klementinu v 17. a v první polovině 18. století.⁸ Významným příspěvkem pro bádání v této oblasti sice byl bio-

* Příspěvek vznikl v rámci grantu GAČR 201/03/0038 a byl podpořen výzkumným záměrem MSM 245100302.

¹ V tomtéž roce vyšel i v Lipsku a Frankfurtu.

² Spis sice začíná krátkou zmínkou (čtyři řádky) o jednom matematikovi ze 14. století, ale až na tuto výjimku je v něm pojednáno o 15.–18. století.

³ Josef Smolík, *Mathematikové v Čechách od založení university Pražské až do počátku tohoto století*. Vyňato z časopisu *Živa*, Praha 1864.

⁴ Tyto studie se týkaly Jana Marka Marciho a Juana Caramuela z Lobkovic. O Smolíkovi jako historikovi matematiky viz Karel Mačák, Josef Smolík – první český historik matematiky, in: *Rozpravy Národního technického muzea 145, Dějiny vědy a techniky 3* (ed. J. Folta), NTM Praha 1997, s. 67–71.

⁵ František J. Studnička, *O mathematickém učením na universitě pražské od jejího založení až do počátku našeho století a o vlasteneckém tu působení profesora Stanislava Vydry*, Praha 1888; v r. 1898 vyšlo jako součást knihy *Bohatýrové ducha od téhož autora*.

⁶ Quido Vetter, *Vývoj matematiky v českých zemích od r. 1620 do konce 17. století*, in: *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 6*, Praha 1961, s. 211–220. O Q. Vetterovi a jeho významu pro historiografii matematiky v českých zemích viz Luboš Nový, *Místo Quido Vettera v rozvoji dějin matematiky*, *Dějiny věd a techniky 23*, 1990, 3, s. 129–145.

⁷ Luboš Nový a kol., *Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*, Praha 1961.

⁸ Druhá polovina 18. století byla zpracovávána podrobněji v pracích L. Nového, *Matematika v Čechách v 2. polovině 18. století*, in: *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky 5*, Praha 1960, s. 9–113; Týž, *Matematika na pražské universitě v druhé polovině 18. století*, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae*

bibliografický slovník I. Čornejové a A. Fechtnerové⁹ z roku 1986, ale pokud se dějin matematiky týče, nikdo na něj nenavázal dalším studiem problematiky.¹⁰

Po roce 1990 se situace změnila. Důležitý mezník představovalo vydání čtyřsvazkových dějin Karlovy univerzity,¹¹ kde byla otázka vyučování matematice na pražské univerzitě zasazena do širšího kontextu.¹² Pokud se speciálně dějin matematiky týče, objevily se po několika menších článcích i monografie G. Schuppenera a K. Mačáka zabývající se uvedenou problematikou.¹³ K prohloubení poznání této problematiky přispěla rovněž výstava *Utilitas matheseos. Jezuitská matematika v Klementinu 1602–1773*, kterou uspořádala Národní knihovna ČR v Zrcadlové kapli Klementina v listopadu 2002.¹⁴

Celkově tedy lze říci, že základní fakta týkající se klementinské matematiky jsou v současné době dost dobře známa, i když další studium pramenů může pochopitelně přinést nové poznatky. Na daná fakta ovšem mohou existovat různé názory a jedna a tatáž skutečnost může být vykládána různým způsobem. Cílem předloženého příspěvku je proto zrekapitulovat hlavní fakta týkající se matematiky pěstované v Klementinu v 17. a první polovině 18. století a pokusit se o jejich zařazení do širších souvislostí.

2. Pojetí problematiky

Předložený příspěvek je pojat jako pojednání z oblasti historie vyučování matematice, přičemž tento obor je považován za součást obecných dějin matematiky. Při zpracování příspěvku proto bylo vycházeno z původních matematických pramenů (ať už rukopisných nebo tištěných), nebyly však zkoumány žádné archivní prameny vztahující se k životopisům, organizační problematice a podobným záležitostem; v tomto směru bylo použito pouze sekundární literatury.

V souvislosti s uvedeným pojetím příspěvku je třeba v první řadě upozornit na to, že pojem matematika měl v 17. a 18. století zcela jiný význam, než má dnes. V evropském středověkém školství byla náplň dnešní matematiky tradičně vykládána v rámci tzv. *quadrivia* tvořeného aritmetikou, geometrií, astronomií a disciplínou zvanou *musica*, což byla v podstatě nauka o hudebních intervalech.¹⁵ Jezuité na tuto tradici navázali a v rámci předmětu zvaného matematika vykládali a studovali celou řadu problémů, které dnes jsou

Pragensis 2, 1961, 1, s. 35–57; Týž, Jan Tesánek a Newtonova Principia Mathematica Philosophiae Naturalis, Dějiny věd a techniky 35, 2002, 1, s. 1–21.

⁹ Ivana Čornejová – Anna Fechtnerová, Životopisný slovník pražské univerzity. Filozofická a teologická fakulta 1654–1773, Praha 1986 (dále jen Čornejová – Fechtnerová).

¹⁰ Za zmínku např. stojí skutečnost, že skripta Jaroslav Šedivý a kol., Antologie matematických didaktických textů. Období 1360–1860, Praha 1987, určená pro studenty matematicko-fyzikální fakulty UK, představují významné dílo v historiografii české matematiky, ale o matematice vyučované v Klementinu v letech 1600–1740 v nich není skoro nic.

¹¹ František Kavka – Josef Petrání (red.), Dějiny Univerzity Karlovy I–IV., Praha 1995–1998.

¹² Z hlediska našeho příspěvku je obzvlášť zajímavá stať Marie Pavlíkové – Ivana Čornejová, Filozofická fakulta, in: Dějiny Univerzity Karlovy II. (1622–1802), Praha 1996, s. 99–135.

¹³ Tyto monografie budou v předloženém příspěvku často citovány, a proto na ně v dalším textu budeme odkazovat jenom jmény autorů: Georg Schuppener, Jesuitische Mathematik in Prag im 16. und 17. Jahrhundert (1556–1654), Leipzig 1999 (dále jen Schuppener); Karel Mačák – Georg Schuppener, Matematika v jezuitském Klementinu v letech 1600–1740, Edice Dějiny matematiky, sv. 18, Praha 2001 (dále jen Mačák – Schuppener); Georg Schuppener – Karel Mačák, Prager Jesuiten-Mathematik von 1600–1740, Leipzig 2002 (dále jen Schuppener – Mačák).

¹⁴ Tiskem byl vydán katalog této výstavy s doprovodným komentářem; autory katalogu byli J. Kašparová a K. Mačák.

¹⁵ Přesněji řečeno, v *musice* byly studovány číselné poměry výšek (v dnešní terminologii kmitočtů) tónů tvořících hudební intervaly; Cassiodorus (asi 485–80) napsal: „Musica est disciplina quae de numeris loquitur“ (citováno podle Jaromír Černý, Středověká hudba, in: Pavel Špunar a kol., Kultura středověku, 2. vyd., Praha 1995, s. 199).

předmětem samostatných disciplín. Náplň jezuitské matematiky byla ještě pestřejší než u klasického *quadrivia*, ze kterého sice ustoupila do pozadí *musica*, ale objevila se řada nových témat, z nichž uvedme například dvě části dnešní geometrické optiky zvané *katoptrika* (nauka o odrazu světelných paprsků) a *dioptrika* (nauka o lomu světelných paprsků) nebo disciplínu zvanou *architectura militaris*, která (v podstatě) pojednávala o vyměňování vojenských opevnění; jako téma, které lze (podle našeho názoru) považovat za typické pro jezuitskou matematiku (aspoň v Klementinu) uvedme konstrukci slunečních hodin (příslušná část matematiky se nazývala *horologia*, *gnomonica* nebo i jinak).

Zdá se dokonce, že v rámci matematiky pěstované v Klementinu byla matematika v dnešním pojetí až do 18. století pouhou pomůckou a nástrojem k řešení problémů astronomických, horologických a dalších. V celém 17. století nebyl vydán v Klementinu jediný spis, který by bylo možné z dnešního hlediska označit za matematický; skutečnost, že některý spis má v názvu matematiku, svědčí pouze o tom, že spis byl považován za matematický podle tehdejších hledisek, nevypovídá však nic o jeho obsahu z hlediska dnešní matematiky.

Chceme-li tedy mluvit o matematice v pražském Klementinu, je nejprve třeba říci, máme-li na mysli matematiku v dnešním pojetí nebo v pojetí tehdejším. Tento příspěvek je věnován v první řadě matematice v dnešním smyslu tohoto slova, na doplnění je pojednáno i o některých pracích (z dnešního hlediska) fyzikálních a astronomických. Ostatní části tehdejší matematiky byly ponechány stranou; celou širší disciplínu, kterou jezuité nazývali matematika, by snad bylo možné zpracovat ve sborníku sestaveném kolektivem odborníků, ne však v jednom článku napsaném jedním člověkem.

Budeme-li se zde tedy z uvedeného hlediska zabývat klementinskou matematikou, pak vzniká otázka, které prameny jsou pro toto téma relevantní. Obecně je jasné, že by se mělo jednat o matematické spisy, které byly v Klementinu napsány, uplatnit toto kritérium však není snadné. Pokud se rukopisů týče, jen málokdy lze jednoznačně zodpovědět otázky autorství, data a místa vzniku. Abychom se těmto problémům vyhnuli, budeme se v tomto příspěvku zabývat (až na jednu výjimku) pouze rukopisy, u kterých je z údajů v nich uvedených zřejmé, že aspoň zčásti vznikly v pražském Klementinu, i když je možné, že tím zužujeme pohled na klementinskou matematiku. Pokud se tištěných prací týče, ani zde není snadné stanovit místo vzniku takové práce. Jezuité působili po celém světě a u některých prací je známo, že byly napsány v jednom městě a vytištěny v jiném městě; to se týká i Prahy. Někteří jezuité navíc poměrně často přecházeli z jedné koleje do druhé a je možné, že některá práce vznikala postupně na několika místech. Abychom tuto otázku zbytečně nekomplikovali, budeme se zde zabývat pouze pracemi, které byly napsány příslušníky jezuitského řádu a byly vytištěny v Praze. Toto kritérium je jednoduché a jasné; navíc lze předpokládat, že knihy vytištěné v Praze jednak odpovídaly úrovni matematiky pěstované v Klementinu, jednak tuto úroveň nejvíce ovlivňovaly.

Pokud se přidržíme uvedených hledisek, pak v současné době je známo devět jezuitských matematických rukopisů ze 17. a první poloviny 18. století, které (aspoň částečně) vznikly v Praze,¹⁶ a třináct tištěných jezuitských matematických prací, které byly v 17. sto-

¹⁶ Snad by k nim bylo možné přičíst další dva, které do klementinské knihovny přešly z profesního domu na Malé Straně (i když u nich není znám ani autor, ani místo a doba vzniku). Navíc je jeden rukopis Georgia Thomase z r. 1721 uveden v knize S. Vydry, Historia matheseos, na s. 65, nepodařilo se nám ho však najít. O zmíněných rukopisech podrobněji viz Mačák – Schuppener, s. 71 nn. Širší pohled na otázku klementinských matematických rukopisů viz Schuppener – Mačák, s. 151 nn.

letí vydány v Praze.¹⁷ Tyto spisy představují základní prameny pro předložený příspěvek, i když se neomezíme pouze na ně.

3. Časové vymezení příspěvku

Jak známo¹⁸ jezuitský řád¹⁹ je řád řeholních kleriků založený Ignácem z Loyoly (1491–1556) a schválený papežem Pavlem III. ústně v roce 1539 a písemně v roce 1540. Do Prahy přišli jezuité roku 1556 na žádost českých katolických stavů a císaře Ferdinanda I.; od tohoto císaře získala jejich kolej²⁰ v roce 1562 akademická privilegia, a bývá proto někdy nazývána *Ferdinanda*. Po složitém období třicetileté války byl vývoj této koleje završen císařem Ferdinandem III. jejím začleněním do Karlo-Ferdinandovy univerzity. Historie jezuitského Klementina končí rokem 1773, kdy byl jezuitský řád zrušen papežem Klementem XIV.

Pokud se výuky matematiky v Klementinu týče, zdá se, že v ní je možné rozlišit tři období:

1. Období do konce 16. století

Pro toto období nemáme žádné písemné dokumenty svědčící o tom, co a jak se v Praze z matematiky učilo. Zachoval se sice dopis, který Ignác poslal 12. 2. 1556 pražským jezuitům a nabádá v něm ke konání matematických přednášek,²¹ zdá se však, že realita byla jiná a že výuka matematiky (pokud vůbec probíhala) měla nevalnou úroveň.²² Pražská kolej sice měla kontakty s římským centrem i v oblasti matematiky,²³ ale otázka, jaké místo vlastně má mít matematika v celkové koncepci jezuitského vzdělávání, nebyla dlouho jasná ani na nejvyšších místech řádu. Teprve v roce 1599 byl schválen jezuitský studijní řád *Ratio atque institutio studiorum S. J.*, který tyto otázky definitivně vyřešil; tento studijní řád platil beze změny až do zrušení jezuitského řádu v roce 1773.

V pravidlech pro profesora matematiky se zde říká: „*Posluchačům fyziky ať jsou ve škole vysvětlovány asi třičtvrtě hodiny Eukleidovy ‚Základy‘; jakmile v nich budou po dvou měsících dost zběhlí, ať je připojeno něco z geografie nebo nauky o sféře²⁴ nebo z toho, co je obvykle se zájmem posloucháno, a to s Eukleidem buď tentýž den nebo jiné dny.*“²⁵

V pravidlech pro provinciála se o matematice říká: „*Ať také poslouchají všichni filozofové ve druhém roce filozofie ve škole asi třičtvrtě hodiny výklad matematiky. Jestliže by*

¹⁷ Dvě další tištěné práce Theodora Moreta z let 1633 a 1667 uvádí Vydra, *Historia matheseos*, s. 48, nepodařilo se nám je však najít. Podrobněji viz Mačák – Schuppener, s. 75 nn.; Schuppener – Mačák, s. 42 nn.

¹⁸ Viz např. Ivana Čornejová, *Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuité v Čechách*, Praha 1995.

¹⁹ Přesný název je *Societas Jesu*, což je tradičně překládáno jako *Tovaryšstvo Ježíšovo*.

²⁰ Jezuitská kolej byla postupně budována na místě, na kterém stál původně dominikánský klášter s kostelem sv. Klimenta; podle tohoto kostela bývá tato kolej neoficiálně nazývána Klementinum.

²¹ Viz Jaroslav Ovečka, *Výbor z listů a instrukcí sv. Ignáce z Loyoly*, Praha 1940, s. 283, kde se říká: „Uvaž se, zda nebude vhodná přednáška o případech ze svědomí; nějaká přednáška z matematiky se konej, ať je, jak je.“ Dopis sice napsal z Ignácova pověření jeho sekretář Polanko, nelze však pochybovat o tom, že vyjadřuje Ignácovy názory.

²² Podrobné pojednání o této otázce viz Schuppener.

²³ V Národní knihovně ČR je např. pod signaturou 14 J 197 uložen spis Christophera Clavia, *In sphaeram Ioannis de Sacro Bosco commentarius*, Romae 1581 s rukopisným příspěvkem na titulní straně: „*Collegii Praeensis ad S. Clementem P. Christophorus Clavius dono dedit 9. 9bris 1581*“; připomeňme, že Clavius byl jedním z nejvýznamnějších jezuitských matematiků za celou dobu existence tohoto řádu.

²⁴ Tj. z astronomie.

²⁵ „*Physicae auditoribus explicet in schola tribus circiter horae quadrantibus Euclidis elementa; in quibus postquam per duos menses aliquantisper versati fuerint, aliquid Geographiae, vel Sphaerae, vel eorum, quae libenter audiri solent, adiungat, ideoque cum Euclide, vel eodem die, vel alternatibus diebus.*“

potom někteří byli schopní a náchylní k tomuto studiu, ať jsou cvičeni po kurzu v soukromých lekcích.“²⁶

Z uvedených pravidel je zřejmé, že po zavedení zmíněného studijního řádu získala matematika pevné místo ve struktuře jezuitské výuky, její náplň však byla stanovena poměrně volně a rozhodující úlohu zřejmě měla osobnost profesora. Hodinový rozsah předmětu byl malý, provinciál však mohl talentovaným studentům umožnit další studium matematiky a toto „dvojstupňové“ studium matematiky bylo zřejmě velice šťastným řešením, protože umožnilo na jedné straně poskytnout všem studentům jakési základní matematické vzdělání, na druhé straně umožnilo (v případě zájmu a potřeby) vychovat specialisty, z nichž někteří byli ve své době vysoce ceněni.

2. Období let 1600–1740

Na začátku tohoto období je už postavení matematiky ve výuce v jezuitských kolejích pevně dáno a začínají se objevovat i písemné doklady o výuce matematiky v Klementinu.

Jak už bylo řečeno, v roce 1654 došlo ke vzniku Karlo-Ferdinandovy univerzity. Tato skutečnost neměla na výuku matematiky vůbec žádný vliv, protože filozofická fakulta této univerzity zůstala plně v rukách jezuitů a matematika se vyučovala právě na této fakultě. To samozřejmě neznamená, že by výuka matematiky probíhala stále stejně. Jak už bylo řečeno, jezuitský studijní řád vymezil náplň předmětu zvaného matematika velice volně a je pochopitelné, že v průběhu let se tato náplň měnila a vyvíjela, nicméně zhruba až do roku 1740 tyto změny byly poměrně pomalé a nepřiliš výrazné; záleželo hlavně na kvalitách příslušného profesora.

3. Období po roce 1740

V roce 1740 nastoupila na český trůn pozdější císařovna Marie Terezie, a tím začalo v habsburské monarchii období bohaté na nejrůznější reformy; to přineslo i do výuky matematiky v Klementinu celou řadu změn jak organizačních, tak obsahových. Vzhledem k tomu, že tento příspěvek je věnován předešlému období, nepovažujeme za nutné zabývat se zde touto problematikou podrobněji, poznamenejme jenom, že podle našeho názoru lze za konec „jezuitské“ matematiky v Klementinu považovat rok 1804, kdy zemřel poslední jezuitský profesor matematiky Stanislav Vydra.

Předložený příspěvek bude věnován druhému z uvedených období. Bude uspořádán v podstatě chronologicky, přičemž pozornost bude věnována jak různým tématům, která se objevovala v klementinské matematice, tak i některým jezuitům, kteří aspoň krátce působili v Klementinu jako profesori matematiky.

4. Úroveň jezuitské matematiky

Než přistoupíme k výkladu o klementinské matematice, považujeme za vhodné krátce se vyjádřit k otázce úrovně matematiky pěstované v jezuitských kolejích, a to jednak proto, že názory publikované v literatuře jsou dosti rozporné, jednak proto, že z tohoto hodnocení do jisté míry vyplývá i koncepce předloženého příspěvku.

²⁶ „*Audiant & secundo Philosophiae anno Philosophi omnes in schola tribus circiter horae quadrantibus Mathematicam praelectionem. Si qui praeterea sint idonei, & propensi ad haec studia, privatis post cursum lectionibus exerceantur.*“

Nejprve je třeba připomenout, že jezuité byli řeholní řád, nikoli vědecká společnost, vědecká činnost (včetně matematiky) byla pro jezuitu pouze jedním z mnoha úkolů, kterými se zabývali, a to zdaleka ne tím nejdůležitějším. Pokud se matematiky týče, jezuité ji v první řadě učili. Jejich školství bylo sice orientováno převážně na filozofii a teologii, bylo však založeno na dobrém všeobecném vzdělání, a v tomto všeobecném vzdělání měla matematika po schválení studijního řádu v roce 1599 pevné místo. Jak už bylo řečeno, základní výuka matematiky byla povinná pro všechny, talentovaným zájemcům mohlo být umožněno pokračování v dalším hlubším studiu.

Pokud se oné povinné matematiky týče, jednalo se o matematiku určenou převážně pro nastávající filozofy a teology, a navíc o matematiku pojatou daleko širše, než je matematika pojímána dnes. Na základě dochovaných rukopisných záznamů přednášek (ať už je pořídili profesori nebo studenti) lze říci, že výklad byl elementární a (z dnešního hlediska) povrchní, poskytoval však základní informaci o dosti širokém okruhu problémů; ostatně v jezuitském studijním řádu je výslovně řečeno, že studentům má být vykládáno to, „co je obvykle se zájmem posloucháno.“ Zdá se nám, že z dnešního hlediska by snad bylo možné jezuitskou výuku povinné matematiky charakterizovat jako výuku nepříliš důležitého všeobecně vzdělávacího přírodovědného předmětu, tato výuka však byla součástí pevného vzdělávacího systému a byla jí věnována systematická pozornost.

Pokud se případného pokračování v dalším studiu matematiky týče, není jasné, jak toto nepovinné studium matematiky bylo organizováno, domníváme se však, že za jisté měřítko jeho úrovně by snad bylo možné považovat úroveň matematických disertací, které byly tištěny a veřejně obhajovány. Zaměření těchto disertací je opět velice široké a s dnešní matematikou většinou nemají nic společného, na jejich základě lze však říci, že jezuité na jedné straně měli velice dobrý přehled o všem, co se v Evropě v matematice (v tehdejšímu smyslu tohoto slova) dělo, ale až na výjimky sami nové poznatky nepřinášeli. Domníváme se proto, že pokud se historie vyučování matematice týče, jsou jezuité nepřehlédnutelní nejen u nás, ale v celé Evropě. Z dnešního hlediska je udivující širší záběr jezuitské matematiky, ale z téhož dnešního hlediska musíme mít oprávněné kritické připomínky k hloubce jejich záběru. Je ovšem otázkou, nakolik je hodnocení jezuitské výuky matematiky dnešními měřítky vůbec adekvátní; jezuité prostě pojímali předmět zvaný matematika jinak.

Pokud se samostatné odborné činnosti jezuitů v oblasti matematiky týče, věnovali se jí jen málokterí jezuité. Navíc se stávalo, že matematicky talentovaný jezuita nemohl pokračovat ve své odborné činnosti, protože byl pověřen úkoly zcela nematematickými, které byly v danou chvíli pro řád důležitější; u českých jezuitů to lze dobře ilustrovat na životní dráze Jakuba Kresy, o které bude pojednáno v dalším.

Uvážíme-li navíc skutečnost, že jen malá část tehdejší matematiky byla shodná s dnešním pojmáním tohoto pojmu, pak nás nemůže překvapit, že při studiu matematiky pěstované v Klementinu nenalezneme nic, co by podstatně změnilo obecně rozšířené názory na historii evropské matematiky v tom smyslu, v jakém chápeme matematiku dnes. Díváme-li se na matematiku z dnešního hlediska, pak lze říci, že jen málokterí jezuité ovlivnili podstatněji vývoj světové (resp. evropské) matematiky a zcela jistě ho neovlivnili jezuité pražští, i když se zde najdou zajímavé detaily, které poznatky o historii evropské matematiky doplňují a prohlubují.

Odlišný obrázek však dostaneme, podíváme-li se na matematiku tehdejšíma očima. Mnozí jezuité byli jako matematici ve své době velice ceněni (i když se v celé řadě pří-

padů jednalo – z dnešního hlediska – o astronomy) a týkalo se to i některých jezuitů pražských. Nalezneme-li tedy v literatuře nějaké hodnocení jezuitské matematiky, je vždy rozumné podívat se na to, jedná-li se o hodnocení matematiky v dnešním smyslu tohoto slova nebo v tehdejšímu smyslu; tato dvě pojetí matematiky jsou si natolik vzdálená, že se fakticky jedná o dvě různé disciplíny označované z historických důvodů stejným názvem.

Podíváme-li se na závěr na situaci v českých zemích, pak je třeba říci, že v 17. a první polovině 18. století se u nás kromě jezuitů skoro nikdo matematikou systematicky nezabýval,²⁷ a pokud se vyučování matematice týče, pak v tomto období u nás jezuité neměli konkurenci. Stručně lze říci (možná s jistou nadsázkou, která však je malá), že dějiny matematiky v českých zemích ve sledovaném období jsou (až na několik výjimek) dějinami jezuitské matematiky; ať už je náš názor na jezuitskou matematiku jakýkoli, nelze vytvořit úplný a spolehlivý obraz vývoje české matematiky, ponecháme-li stranou matematiku pěstovanou v jezuitských kolejích.

II. Matematika v Klementinu 1600–1740

5. Klementinská matematika 1600–1630

Nejstaršími doklady o matematice pěstované v Klementinu jsou dva rukopisy. Prvním z nich je rukopis chovaný v Národní knihovně ČR v Praze pod signaturou XII G 7, který vznikl (aspoň zčásti) ve školním roce 1601–1602 v jezuitské koleji ve Štýrském Hradci a celý jeho obsah je čistě matematický, přičemž (aspoň zčásti) představuje záznamy matematických přednášek. Jeho autorem je pravděpodobně tehdejší tamní profesor matematiky Joannes Baptista l'Abbe (okolo 1574 Vídeň – 1623 Vídeň), který se později (v r. 1604) stal profesorem matematiky v Klementinu, a tak se asi jeho rukopis dostal do Prahy, kde už zůstal.²⁸

Nejstarším známým jezuitským matematickým rukopisem, který vznikl přímo v Praze, je rukopis s názvem *Methodus Mathematicae Disciplinae*, který je částí jednoho rukopisného konvolutu z fondu metropolitní kapituly pražské; nyní je tento konvolut uložen v archivu Pražského hradu pod signaturou M 161 a náš rukopis se v něm nachází na f. 93^r–143^r. Je datován rokem 1614 (f. 93^r) a jako jeho autor je na f. 95^r uveden Joannes Naritius (1583 Bielsko-Biala – v r. 1618 vystoupil z jezuitského řádu a další údaje o něm nejsou známy), který byl v letech 1611–1615 profesorem matematiky v Klementinu.²⁹

Kromě uvedených rukopisů nemáme žádné písemné doklady o klementinské matematice před rokem 1630; můžeme pouze konstatovat, že v celém tomto období chyběla v Klementinu výrazná osobnost, která by pozvedla úroveň výuky matematiky. Přitom v Praze působil v letech 1628–1631 nejvýznamnější jezuitský matematik první poloviny 17. století Gregorius a Sancto Vincentio (1584 Bruggy – 1667 Gent), jeden z mála jezuit-

²⁷ Ponecháváme stranou poměrně krátké období působení významných matematiků a astronomů na pražském dvoře Rudolfa II; k tomu viz např. Schuppener, s. 57 nn.; Mačák – Schuppener, s. 37 nn. Po zániku této „rudolfínské“ skupiny se u nás sice objevovali významní matematici (v tehdejšímu smyslu tohoto slova) i mimo jezuitský řád (jmenujme např. Jana Marka Marciho), jednalo se však (podle našeho názoru) o izolované výjimky.

²⁸ Podrobněji o tomto rukopisu viz Karel Mačák, *Mathematik in jesuitischen Kollegien um das Jahr 1600*, in: Jaroslav Foltá (ed.), *Science and Technology in Rudolfinian Time*, Praha 1997, s. 138–149; Schuppener, s. 124 nn.; Schuppener – Mačák, s. 174 nn.

²⁹ Podrobněji o tomto rukopisu viz Mačák – Schuppener, s. 40 nn.; Schuppener – Mačák, s. 203 nn.

ských matematiků, kteří jsou zmiňováni i v současných dějinách matematiky. Gregorius přišel do Prahy na žádost císaře Ferdinanda II. (podle některých údajů jako zpovědník) a často se uvádí, že byl i profesorem matematiky v Klementinu, nebyly však nalezeny žádné archivní dokumenty dokazující toto tvrzení.³⁰ Je ovšem možné, že Gregorius se nějak na výuce matematiky v Klementinu podílel, i když nebyl profesorem; se souhlasem provinciála mohl například vyučovat nadané studenty matematice *privatis post cursum*, jak to umožňoval jezuitský studijní řád.

V každém případě je jisté, že Gregorius se v Praze matematikou zabýval, své pražské výsledky však publikoval jinde s mnohaletým odstupem a je otázkou, zda jeho působení v Praze mělo vůbec nějaký vliv na úroveň klementinské matematiky. Pokud je známo, vyšel v Praze jediný matematický spis, který na Gregoria přímo navázal, tento spis však nevznikl v Klementinu, a do našeho příspěvku proto vlastně nepatří.³¹ Zdá se tedy, že Gregorius u nás nikoho a nic podstatně neovlivnil, což mohlo být způsobené možná i tím, že Gregorius vysoko přesahoval matematickou úroveň tehdejších klementinských profesorů matematiky. Je to škoda, protože Gregorius je považován za jednoho z předchůdců tzv. infinitesimálního počtu, jehož objevení představovalo významný předěl v historii matematiky,³² a z tohoto hlediska lze Gregoriův pobyt v Praze považovat za ojedinělou šanci pro rozvoj matematiky v českých zemích, která však nebyla využita.

Z hlediska tohoto příspěvku je však důležité, že Gregorius byl v Praze postižen mrtvicí, a dostal proto pomocníka, kterým byl Belgičan Theodor Moretus.³³ Moretus už zůstal až do smrti v české provincii Tovaryšstva Ježíšova³⁴ a stal se onou první výraznou osobností, která až do jeho příchodu klementinské matematice chyběla.

6. Theodor Moretus (1602–1667) a počátky fyziky v Klementinu

V jezuitském studijním řádu *Ratio atque institutio studiorum* byla náplň matematiky stanovena poměrně volně, a proto byla úroveň výuky tohoto předmětu v každé koleji silně závislá na osobě profesora matematiky. Pro většinu jezuitů však představovala profesura matematiky jen malý stupínek na cestě k jiným úkolům v řádu a málokterý jezuita se věnoval matematice po celý život, takže nepřekvapuje, že úroveň výuky matematiky

³⁰ Podrobněji o této otázce viz Schuppener, s. 101 nn.; Mačák – Schuppener, s. 48 nn. Otázkou rovněž zůstává, zda by si klementinští jezuité nechali líbit jmenování profesora od císaře. Na druhou stranu je však faktem, že Gregorius bývá uváděn jako klementinský profesor matematiky již v některých pražských jezuitských spisech ze druhé poloviny 17. století, kdy ještě mohli žít pamětníci Gregoriova působení v Praze (viz např. nápis na Gregoriově obrázku v knize Georgius Weis, *Gloria Universitatis Carolo Ferdinandae Pragensis...*, Pragae 1672; reprodukce obrázku je v knize Anna Fechtnerová, *Rectores collegiorum Societatis Iesu in Bohemia, Moravia ac Silesia...*, Praha 1993, obrazová příloha na konci II. dílu).

³¹ Jednalo se o spis *Elucidatio Geometrica Problematis Austriaci sive Quadraturae Circuli Feliciter tandem detectae per R. P. Gregorium a St. Vincentio*, který vyšel v Praze v r. 1654; v Národní knihovně ČR se nacházejí pod signaturami 14 J 125/Přív. a 49 E 15 dva exempláře této práce, které se liší pouze tištěnou dedikací. Jeho autorem byl Godefridus Aloysius Kinner z Löwenturnu; jedinou podrobnější informací o tomto autorovi jsme našli v již zmíněné knize S. Vydry, *Historia matheseos*, s. 49 nn. Kinner pocházel ze Slezska a nebyl jezuitou; podle Stanislava Sousedíka, *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Praha 1997, s. 195, byl kanovníkem u Všeoh svatých na Hradě pražském. Byl zřejmě velice vzdělaným člověkem, podle Vydry byl „AA. LL., Philosophiae, Iuris utriusque & Theologiae Doctor.“ Ve své době se musel těšit velice dobré pověsti, protože působil jako učitel matematiky arcivévody Karla Josefa (1649–1664), bratra císaře Leopolda I.

³² K periodizaci dějin matematiky viz např. D. J. Struik, *Dějiny matematiky*, Praha 1963, s. 204 nn.

³³ Povšimněme si toho, že Gregorius nedostal za pomocníka žádného z pražských jezuitů, i když o jejich náboženské úrovni asi nelze pochybovat; za pomocníka dostal Theodora Moreta, který byl jeho žákem v matematice.

³⁴ Termín česká provincie je z dnešního hlediska poněkud nepřesný; tato provincie v oné době zahrnovala i Moravu a Slezsko.

v prvních desetiletích existence řádu byla většinou poměrně nízká. Pokud se Prahy týče, zdá se, že první osobností, která výrazně zvýšila úroveň matematiky pěstované v Klementinu, byl až belgický jezuita Theodor Moretus.³⁵

Moretus se narodil v roce 1602 v Antverpách. Byl vnukem známého antverpského tiskaře Christopha Plantina a příbuzným Balthasara Moreta, který po Plantinově smrti převzal jeho firmu. V roce 1618 vstoupil do jezuitského řádu; uvádí se, že během studií byl jeho učitelem matematiky již zmíněný Gregorius a Sancto Vincentio. Jak už bylo řečeno, Moretus přišel do Prahy na Gregoriovu žádost v roce 1630 a v české provincii S. J. už zůstal až do smrti. Působil jako profesor matematiky v Praze, Olomouci a Vratislavi, v důsledku událostí třicetileté války však pobýval i v dalších jezuitských kolejích (Znojmo, Jihlava, Březnice, Klatovy, Nisa, Hlohov), které neměly charakter vysoké školy; zde se věnoval nejen činnosti učitelské, ale plnil i řadu různých náboženských a administrativních funkcí. Zemřel v roce 1667 ve Vratislavi.

Moretus napsal přes dvacet prací, které vyšly tiskem,³⁶ a zhruba polovinu z nich lze považovat podle tehdejších měřítek za práce matematické, z dnešního hlediska jde však vesměs o práce fyzikální nebo astronomické. Z historického hlediska se nám jeví jako zajímavé obzvláště Moretovy práce fyzikální. „Fyzika“ byla v jezuitských kolejích studována od začátku, jednalo se však o fyziku jako součást filozofie v tom smyslu, v jakém tento pojem chápal Aristoteles. U Moreta se však jedná o počátky fyziky v dnešním smyslu toho slova; v oné době byla pro rozlišení někdy označována jako *physica experimentalis*.

Moretovy práce mají převážně charakter disertací,³⁷ což v tehdejší době většinou znamenalo, že práci napsal profesor, který pak obhajobě předsedal, zatímco student práci svého profesora pouze obhajoval. V tomto smyslu je Moretus autorem prvních matematických (v tehdejší chápání pojmu matematika) disertací, které byly v Klementinu obhajovány, čímž lze doložit, že jeho příchod skutečně znamenal zásadní zvýšení úrovně výuky matematiky. Nejstarší z nich by měla pocházet z roku 1633, nepodařilo se nám ji však najít, takže nejstarší klementinskou „matematickou“ disertací, kterou můžeme vidět, je disertace z roku 1641.³⁸ Obhajoval ji jistý Ferdinand Ernest svobodný pán z Bukova a obsahově vychází ze spisu známého starověkého mechanika Herona Alexandrijského *Spiritualium liber*; pokud bychom chtěli stručně charakterizovat její obsah, snad bychom mohli zopakovat Kroessovu³⁹ formulaci, že spis obsahuje „*verschiedene Untersuchungen über künstliche Brunnen*“; z dnešního hlediska by asi nejspíš byl zahrnut do hydrostatiky. Nejednalo se tedy o pouhé spekulace ve smyslu aristotelovské fyziky (Aristoteles není v celé disertaci ani jednou citován), nýbrž o popis řešení konkrétních úloh, při řešení však není použito žádného matematického aparátu a neobjevují se zde žádná nová a originální řešení.

³⁵ Asi nejpodrobnější prací o Theodoru Moretovi je Hermann Hoffmann, *Der Breslauer Mathematiker Theodor Moretus S. J. (1601–1667)*, Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur 107, 1934, s. 118–155.

³⁶ Jejich seznam viz např. Schuppener, s. 176–177.

³⁷ K problematice disertací se ještě vrátíme v 9. kapitole.

³⁸ Disertace má název *De fontibus problema mathematicum...* a nachází se v Národní knihovně ČR pod signaturou 5 G 42/Přív. Překlad této disertace pořídil dr. Z. Uhlíř z Národní knihovny ČR; byl publikován (s paralelním latinským textem) v práci Karel Mačák – Zdeněk Uhlíř, *Počátky fyziky v pražském Klementinu*, in: *Sborník příspěvků ze VII. mezinárodního semináře o dějinách fyziky* (Richtava, Slovenská republika, září 2000), Bratislava 2001, s. 7–33.

³⁹ Alois Kroess, *Geschichte der böhmischen Provinz der Gesellschaft Jesu*, Bd. II/2, Wien 1938, s. 654.

Moretus je zajímavý také tím, že si od mladých let psal jakýsi vědecký deník, do kterého si zapisoval různé problémy a jejich řešení, psal do nich koncepty některých prací, vkládal do nich některé dopisy, které dostal, a koncepty odpovědí na ně, přičemž u některých záznamů uvádí datum a místo pořízení zápisu. Část těchto deníků se zachovala v rukopisném fondu Národní knihovny ČR a představují cenný materiál ke studiu dějin fyziky ve druhé a třetí čtvrtině 17. století.⁴⁰

V knize *Legatus Uranicus*, která vyšla v Praze v roce 1683 (jsou v ní publikována i některá Moretova astronomická pozorování), je Moretus označen jako „*Provinciae nostrae Archimedes*“. Jedná se sice o hodnocení dobově podmíněné, přesto se však domníváme, že dobře vystihuje zásadní význam Moretovy osobnosti v dějinách matematiky (v dnešním pojetí ovšem spíše v dějinách fyziky) v českých zemích.

7. Valentin Stansel (1621–1705), astronomie a sluneční hodiny

Zatímco Moretus byl ve své době významným představitelem fyzikální problematiky v rámci tehdejší matematiky, Valentin Stansel byl podobně významným představitelem tehdejší astronomie, která však rovněž byla považována za součást matematiky.

Stansel se narodil v roce 1621 v Olomouci.⁴¹ Do jezuitského řádu vstoupil v roce 1637 a po studiích v Praze působil krátce jako profesor matematiky v Praze a v Olomouci; v Praze byla pod jeho vedením obhájena disertace věnovaná tehdy klasické problematice měření výšek, vzdáleností a podobným otázkám.⁴² V roce 1656 byl na vlastní žádost vyslán na misií; po krátkém pobytu v Portugalsku, kde působil jako profesor matematiky a astronom v Lisabonu a v Evoře, odjel v roce 1657 do Brazílie, kde prožil takřka padesát let jako misionář a profesor matematiky na jezuitské koleji v Bahii. Tam také v roce 1705 zemřel.

Stansel je autorem více než deseti tištěných prací, z nichž většina je věnována astronomii. Výsledky, kterých dosáhl v Brazílii, byly v Evropě známé a ceněné; jedno jeho brazilské pozorování komety cituje i Isaac Newton ve svém fundamentálním díle *Principia mathematica philosophiae naturalis* (1. vydání 1687).⁴³ Udržoval zřejmě trvalé kontakty i s klementinskou kolejí, o čemž svědčí vydání jeho spisu *Legatus uranicus* v Praze v roce 1683; neznámý pražský editor v něm doplnil Stanselova brazilská pozorování rozsáhlými údaji z pozorování provedených jezuitskými astronomy po celé Evropě.⁴⁴

Stansela tedy lze považovat za klementinského představitele jezuitské astronomie.⁴⁵ Jak už bylo řečeno, astronomie představovala neoddelitelnou součást jezuitské matematiky jak z hlediska výukového, tak z hlediska badatelského, a jezuité ji uměli využít i pro účely misionářské. Připomeňme v této souvislosti například dva jezuité z české provincie S. J., Francisca Tillische (1670–1716) a Karla Slavička (1678–1735), kteří díky svým as-

⁴⁰ Jedná se o rukopisy XIV G 7 a VI B 12 a, b. Podrobněji o nich viz Schuppener – Mačák, s. 191 nn., resp. s. 157 nn.

⁴¹ Základní informace o Stanselovi viz Čornejová – Fechtnerová, s. 434 nn.

⁴² Disertace má název *Dioptra geodaetica...* a v r. 1654 ji obhájoval jistý Christophorus Ferdinandus Turek a Sturmfeld et Rosenthal.

⁴³ Podrobněji o Stanselových pozorováních komet viz J. Casanovas – P. C. Keenan, *The observations of comets by Valentin Stansel, a seventeenth century missionary in Brazil*, Archivum Historicum Societatis Iesu 62, 1993, s. 319–330.

⁴⁴ Obsah tohoto spisu viz Schuppener, s. 184–185.

⁴⁵ V Národní knihovně ČR se sice dochoval jeden Stanselův čistě matematický rukopis (sig. XIV G 8, fol. 78^v–87^v); podrobnosti viz Schuppener, s. 114 nn.; Schuppener – Mačák, s. 194 nn.), ale to nemění nic na tom, že z dnešního hlediska patří Stanselovo dílo až na výjimky do oblastí astronomie.

tronomickým znalostem dosáhli významného postavení na čínském císařském dvoře.⁴⁶ V Praze působil po návratu z misí v Číně nějaký čas i francouzský jezuita a astronom François Noël (1651–1729) a vydal zde tiskem výsledky svých zahraničních pozorování. Přihlédneme-li ještě k již zmíněnému pražskému vydání Stanselových pozorování, pak lze říci, že pražští jezuité byli dobře informováni o výsledcích astronomických pozorování, která prováděli jejich řádoví spolubratři po celém světě.

Astronomie přinášela ovšem v oné době i „ideologicky“ háklivý problém uspořádání sluneční soustavy. Jezuité přirozeně respektovali církevní odsouzení Koperníkova heliocentrického systému, zdá se však, že v této záležitosti postupovali velice umírněně. V přednáškách pro studenty uváděli Koperníkův systém jako jeden z několika existujících modelů sluneční soustavy, který byl sice církevními autoritami odsouzen, pokud je považován za skutečně existující, je však možné ho používat jako matematické hypotézy. To bylo v souladu s tehdejšími chápáním role astronomie jako matematické disciplíny: úkolem astronomie bylo počítat z napozorovaných údajů budoucí polohy planet, předpovídat zatmění Slunce a Měsíce a řešit podobné konkrétní problémy, ne však rozhodovat o uspořádání vesmíru; to bylo úkolem filozofie a (hlavně) teologie.

Chápání Koperníkova systému jako hypotézy bylo navíc zdůrazněno tím, že z něj plynula existence paralax hvězd, ty však nebyly pozorovány ani nejlepšími astronomy oné doby. Žádný z astronomů tehdy neměl ani přibližnou představu o tom, jaké jsou skutečné rozměry sluneční soustavy a jak velká je vzdálenost sluneční soustavy i od nejbližší slávice, proto neměřitelnost hvězdných paralax byla chápána jako důkaz jejich neexistence a tedy jako jeden z argumentů proti heliocentrickému systému.

Jezuité se proto přikláněli buď k systému uspořádání sluneční soustavy, jehož autorem byl Tycho Brahe (1546–1601), nebo k systému italského jezuita Giovanni Battisty Riccioliho (1598–1671).⁴⁷ Zdá se však, že se ideologicky sporným otázkám spíše vyhýbali a zabývali se většinou neutrálními tématy, která navíc měla i význam praktický. Pro Klementinum jsou asi nejtýpičtějším tématem sluneční hodiny; návody k jejich sestrojování se objevují v mnoha klementinských matematických rukopisech.

Na stěnách Klementina se zachovalo celkem třináct slunečních hodin.⁴⁸ Dvanáct z nich se nachází na stěnách budov Klementina ve třech klementinských nádvořích, třinácté jsou umístěny na východní stěně astronomické věže. Předpokládá se, že prvních dvanáct vzniklo zhruba ve stejné době (třetí čtvrtina 17. století), třinácté (na astronomické věži) jsou asi o sto let mladší. Všechny hodiny jsou malovány technikou *al fresco*. Z hlediska tohoto příspěvku je zajímavé, že za konstruktéra těchto hodin bývá považován Valentin Stansel, neznáme však žádný fakt, který by tuto hypotézu podporoval; v době, kdy byly hodiny realizovány, působil již Stansel na misích v Brazílii a není znám žádný písemný dokument svědčící o jeho podílu na přípravě těchto hodin.

⁴⁶ Tillisch působil krátce (v r. 1701) jako profesor matematiky v Klementinu; základní informace o něm viz Čornejová – Fechtnerová, s. 479 nn. Slaviček v Praze studoval teologii, ale nikdy zde nepůsobil jako profesor; základní informace o něm lze najít v předmluvě ke knize Karel Slaviček, *Listy z Číny*, ed. Josef Kolmaš, Praha 1995; autorem předmluvy je první editor Slavičkových dopisů J. Vraštil.

⁴⁷ Astronomická problematika se objevuje i v umělecké výzdobě Klementina. V tzv. starém matematickém sálu Klementina je na nástrojných freskách zobrazen Tycho Brahe v rozhovoru s Ricciolim, menší fresky znázorňují čtyři různé planetární systémy (viz Petr Voit, *Pražské Klementinum*, Praha 1990, s. 66–67).

⁴⁸ Podrobný popis klementinských slunečních hodin viz Bedřich Polák, *Staropražské sluneční hodiny*, Praha 1986; plánek jejich rozmístění a stručný popis viz Jaroslava Kašparová – Karel Mačák, *Utilitas matheseos. Jezuitská matematika v Klementinu (1602–1773)*, Praha 2002, s. 55 nn.

8. Výuka matematiky v Klementinu

Jak už bylo řečeno, veškerá výuka v jezuitském řádu probíhala podle studijního řádu *Ratio atque institutio studiorum* z roku 1599. Základní kurz matematiky byl zařazen do druhého ročníku filozofické fakulty a museli ho tedy absolvovat i nastávající lékaři, právníci a teologové; úroveň tohoto základního kurzu sice byla poměrně elementární, zájemci o hlubší proniknutí do matematiky však mohli (se souhlasem patera provinciála) pokračovat ve studiu matematiky *privatis* (viz poznámka 26).

I když zmíněný studijní řád platil beze změny až do rozpuštění jezuitského řádu v roce 1773, je přirozené, že konkrétní forma a obsah výuky matematiky se v průběhu dvoustoleté existence řádu měnila a vyvíjela a navíc byla ovlivněna osobností přednášejícího profesora. Je tedy problematické vyslovovat nějaké obecné soudy o tom, jak jezuité učili matematice; rozumnější je zabývat se konkrétními spisy dokumentujícími výuku matematiky na konkrétní koleji v konkrétní době.

Základní pramen ke studiu této problematiky představují rukopisy obsahující jednak studentské záznamy z přednášek, jednak přípravy profesorů na přednášky.⁴⁹ V tomto směru jsou zajímavým dokumentem např. rukopisné záznamy z přednášek, které konal v Klementinu ve školním roce 1677/78 jezuita Matthaeus Coppelius (1642–1682). Dochovaly se dva různé exempláře záznamů těchto přednášek; jeden z nich je uložen ve Strahovské knihovně, druhý v knihovně františkánů u Panny Marie Sněžné na Novém Městě pražském.⁵⁰ Záznamy prokazují šíři jezuitské výuky předmětu zvaného matematika; kromě nepříliš rozsáhlých částí čistě matematických obsahuje výklad základů astronomie, konstrukce slunečních hodin, geografie a dalších „matematických“ disciplín. Ještě větší šíři záběru prokazují rukopisy, jehož autorem je pravděpodobně olomoucký a vratslavský profesor matematiky Gabriel Patz (1630–1699).⁵¹ V úvodu rukopisu podává přehled témat, která zařazoval do výuky matematiky v Olomouci a Vratislavi v letech 1667–1691; rukopis se sice netýká přímo Prahy, ale vzhledem k častému přecházení profesorů mezi Prahou, Olomoucí a Vratislaví lze předpokládat, že situace na všech těchto jezuitských kolejích byla podobná.⁵²

⁴⁹ Za přípravu profesora na přednášky lze podle našeho názoru považovat např. již zmíněný rukopis XII G 7 (viz kap. 5).

⁵⁰ Oba rukopisy mají stejný název *Apiaria mathematica...*; tento název dal svým přednáškám pravděpodobně sám Coppelius. Strahovský rukopis má signaturu DD IV 22, rukopis z františkánské knihovny má signaturu Ud 27 a děkujeme paní dr. M. Svobodové z oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR za upozornění na tento rukopis. Strahovský rukopis je podrobněji popsán v Mačák – Schuppener, s. 83 nn.; Schuppener – Mačák, s. 57 nn. Františkánský rukopis se liší od strahovského pouze v nepodstatných písařských detailech.

⁵¹ Jedná se o rukopis uložený v Národní knihovně ČR pod signaturou XII G 6. Podrobněji je o něm pojednáno v Schuppener – Mačák, s. 172 nn. Autor není v rukopisu uveden, porovnáme-li však v rukopisu uvedené seznam témat matematických přednášek, konaných v jednotlivých letech v Olomouci a Vratislavi, s publikovanými seznamy profesorů matematiky v Olomouci a Vratislavi, pak zjistíme, že uvedená místa a léta matematických přednášek se takřka přesně kryjí s profesorským působením jezuitu Gabriela Patze. Seznam profesorů matematiky v Olomouci a Vratislavi lze najít např. v práci K. A. F. Fischer, *Jesuiten-Mathematiker in der deutschen Assistenz bis 1773*, Archivum Historicum Societatis Iesu 47, 1978, s. 159–224.

⁵² Pokud se dalších dochovaných záznamů z matematických přednášek v Klementinu týče, v knihovně premonstrátského kláštera v Teplé je uložen pod signaturou d 22 rukopis obsahující záznamy z pražských přednášek G. Schönbergera z r. 1636, pod signaturou d 23 rukopis obsahující záznamy z pražských přednášek již zmíněného T. Moreta z r. 1635. Datování Schönbergerových přednášek je poněkud nejasné; podle údajů v Schuppener, s. 175, byl Schönberger profesorem matematiky v Klementinu v letech 1633–1634. Podrobnější informace o obou rukopisech viz Schuppener – Mačák, s. 200 nn. V knihovně strahovského kláštera je pod signaturou DD IV 23 uložen rukopis obsahující záznamy z pražských přednášek J. Kresy ze šk. r. 1685/86; stručná informace o tomto rukopisu viz Mačák – Schuppener, s. 153; Schuppener – Mačák, s. 125. V Národní knihovně ČR je pod signaturou IX F 12 uložen záznam z přednášek, které konal v Klementinu v r. 1703 F. Lehman; děkujeme paní dr. M. Svobodové z oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR za upozornění na tento rukopis. Podrobnější informace o tomto rukopisu vyjde ve sborníku *Miscellanea* oddělení rukopisů a starých tisků NK ČR, sv. 17 v r. 2003.

Tištěné učebnice v dnešním smyslu se objevují poměrně pozdě. Pravděpodobně první pražskou učebnicí matematiky je malá knížka,⁵³ jejímž autorem byl dlouholetý jezuitský profesor matematiky Ignatius Mühlwenzel (1690–1766, profesorem matematiky střídavě v Praze, Olomouci a Vratislavi byl v letech 1724–1766). Jeho učebnice vyšla v roce 1736 v Praze a prokazuje už jiné pojetí předmětu „matematika“ než v letech předešlých: kromě matematiky už neobsahuje nic jiného, tj. žádnou astronomii, sluneční hodiny a podobná témata; její největší část je věnována geometrii a snad by bylo možné charakterizovat ji jako elementární úvod ke studiu Eukleidových *Základů*.⁵⁴

Učebnice obsahuje i část aritmetickou; protože z hlediska celkového charakteru tohoto příspěvku se nám aritmetické úlohy jeví jako dostupnější širšímu okruhu čtenářů, uvedme zde na dokreslení úrovně tehdejší výuky aritmetiky dvě úlohy z této učebnice:

„20 zedníků vystavělo zed' za 10 dnů. Za kolik dnů by vystavělo tuto zed' 50 zedníků?“⁵⁵

„10 lidí utratí 4 zlaté za 3 dny. Za kolik dní utratí 100 lidí 2000 zlatých?“⁵⁶

U první úlohy udává Mühlwenzel výsledek 4 dny, u druhé 150 dní.

9. Matematické disertace

Disertace (někdy se užívá rovněž termínu these)⁵⁷ byly psány a obhajovány k různým účelům:

1. *Pro consequenda laurea*, tj. pro dosažení akademické hodnosti (doktor, magistr, bakalář);
2. *Exercitationis gratia*, tj. pro veřejné cvičení během studia;
3. *Pro coronide*, tj. na závěr studia.

Otázka autorství disertací je složitá. Obhajoby probíhaly většinou pod předsednictvím některého profesora a někdy obhajovalo stejnou práci pod předsednictvím téhož profesora několik studentů. Konkrétní role profesora při přípravě disertace mohla být různá, u matematických disertací však lze předpokládat, že práce byla vždy napsána předsedajícím profesorem a student ji pouze obhajoval. Tento názor vychází z faktu, že předsedající profesori byli vždy ještě autory dalších matematických prací, zatímco u žádného defenda nebyl nalezen ani náznak nějaké další matematické činnosti; celkově se tedy zdá, že tehdejší obhajoba připomínala z dnešního hlediska spíše veřejnou zkoušku konanou podle textu napsaného zkoušejícím profesorem. Ve většině případů disertace neobsahovaly původní vědecké výsledky, ale představovaly kompilaci z děl jiných autorů, čímž prokazovaly učenost a erudici svého autora.

Klementinské matematické disertace lze rozdělit do dvou skupin lišících se nejen dobou vzniku, ale i obsahem.

První skupinu představují disertace vzniklé zhruba ve druhé a třetí čtvrtině 17. století; o jedné z nich už bylo pojednáno v souvislosti s Theodorem Moretem. Jejich náplň byla v souladu s tehdejší širokým pojetím matematiky a z dnešního hlediska by se ve většině

⁵³ Její název je *Fundamenta mathematica ...*; jeden její exemplář je uložen v Národní knihovně ČR pod signaturou 49 G 172.

⁵⁴ Podrobněji je o této učebnici pojednáno v Mačák – Schuppener, s. 97 nn.; Schuppener – Mačák, s. 91 nn.

⁵⁵ Mühlwenzel, s. 16: „20 murarii aedificarunt murum intra 10 dies. Quot diebus eundem murum aedificassent murarii 50?“

⁵⁶ Mühlwenzel, s. 18: „10 homines 4 aureos expendunt diebus 3. 100 homines 2000 aureos quot diebus expendent?“

⁵⁷ O problematice klementinských disertací všeobecně viz Josef Tříška, *Disertace pražské univerzity 16.–18. století*, Praha 1977.

případů nejednalo o disertace matematické, ale (nejspíše) fyzikální. Matematika v dnešním pojetí se objevuje pouze na začátku disertace Joannese Hankeho (1644–1713)⁵⁸ z roku 1676 (obhajoval ji V. Scheffer⁵⁹), kde je pojednáno o tzv. dokonalých číslech; k této části uvedené disertace se ještě vrátíme.

Další skupina matematických disertací se objevuje až v polovině 18. století. Zde už dochází ke zřetelnému oddělení problematiky fyzikální od problematiky matematické a objevují se i disertace čistě matematické; vzhledem k časovému vymezení našeho příspěvku se zde touto skupinou disertací už nebudeme zabývat.

Vraťme se k matematické části Hankeho disertace.⁶⁰ Z celkového rozsahu 20 stránek je dokonalým číslem věnováno cca 1,5 stránky. Z matematického hlediska se jedná o klasickou problematiku, kterou se zabývali už staří Řekové. Přirozené číslo se nazývá dokonalým, je-li součtem svých vlastních dělitelů; nejmenší dokonalé číslo je šestka, protože šestka je dělitelná jedničkou, dvojkou a trojkou a současně $6 = 1 + 2 + 3$. Dalším dokonalým číslem je 28, protože 28 je dělitelné čísly 1, 2, 4, 7, 14 a současně $28 = 1 + 2 + 4 + 7 + 14$. Již Eukleides znal jistou postačující podmínku pro to, aby nějaké číslo bylo dokonalé, ale – stručně řečeno – dokonalá čísla jsou v matematice studována dodnes, protože stále je zde mnoho věcí nejasných.⁶¹ Hanke v uvedené části disertace shrnuje tehdy známé výsledky při hledání co největších dokonalých čísel; hlavním pramenem, ze kterého vychází (ne však jediným) je polský matematik Jan Brožek (Joannes Broscius) (1585–1652).

Pokud bychom na základě této disertace chtěli hodnotit jezuitské matematiky z odborného hlediska, mohli bychom říci, že autoři disertací (tj. profesori předsedající při obhajobě) dobře znali nejnovější literaturu v oboru, který je zajímal, ale na druhé straně neobsahují tyto disertace žádné původní myšlenky nebo výsledky. Možná by se dalo říci, že jezuité jako matematici byli dobrými učiteli, ale nebyli originální; znali hodně, ale nerozvíjeli to dále.

10. Vnější vlivy

Matematika v pražském Klementinu nepředstavovala žádnou speciální vědeckou disciplínu, ale nedílnou součást všeobecného vzdělání na filozofické fakultě, a tato fakulta byla propojena mnoha vazbami s dalšími jezuitskými školami rozsetými takřka po celé

⁵⁸ Základní informace o Hankem viz Čornejová – Fechtnerová, s. 148–149.

⁵⁹ Vitus Scheffer žil v letech 1648–1717 a základní informace o něm je v knize Čornejová – Fechtnerová na s. 395–396; podrobnější informace o něm jsou v článku Hermann Hoffmann, P. Vitus Scheffer und seine Academia amoris, Archivum Historicum Societatis Iesu 5, 1936, s. 177–202. Byl plodným autorem (Hoffmann uvádí 44 jeho spisů), ale nikdy nenapsal nic matematického, takže lze považovat za jisté, že autorem disertace byl Hanke a Scheffer ji pouze obhajoval; není proto žádný důvod, aby Scheffer byl považován za matematika a astronoma, natož za vynikajícího. Toto Schefferovo hodnocení pochází pravděpodobně od Stanislava Vydrny, který v knize Historia matheseos na s. 54 píše, že Scheffer byl „Mathematicus excellens“, ale ani Vydrna neříká, proč Scheffera takto hodnotí. Scheffer je příkladem studenta, u kterého máme doložené obhajoby dvou disertací. První obhájil již v r. 1673; předsedajícím byl profesor Georgius Firmus a disertace s názvem Assertiones ex universa Aristotelis philosophia měla charakter čistě filozofický. Jedná se o osmistránkový spisek, který byl obhajován ještě třemi dalšími defendenty a všechny tyto čtyři disertace se nacházejí v Archivu Univerzity Karlovy pod signaturou A 76 (viz též Triška, Disertace pražské univerzity, s. 50). Zajímavé je, že jedním z těchto defendentů byl pozdější známý matematik Jakub Kresa, o kterém bude řeč v 12. kapitole tohoto příspěvku.

⁶⁰ Název disertace byl Theses mathematicae...; jeden exemplář je uložen v Národní knihovně ČR pod signaturou 14 J 126/Přív. 5. Podrobný výklad včetně kopie dvou „matematických“ stránek disertace viz Mačák – Schuppener, s. 114 nn.; Schuppener – Mačák, s. 70 nn.

⁶¹ Je např. zajímavé, že všechna dosud známá dokonalá čísla jsou sudá, není však dokázáno, že by dokonalé číslo nemohlo být liché. Stručně shrnutí současného stavu bádání lze najít např. v článku Eduard Fuchs, Co ještě nevíme o přirozených číslech (2), Učitel matematiky 7, 1998/99, s. 65–67.

Evropě i leckde mimo ni; navíc byla (vzhledem k misionářské orientaci jezuitského řádu) v kontaktu s myšlenkovými proudy nekatolickými. Je proto vhodné povšimnout si také některých významných osobností jak uvnitř jezuitského řádu, tak i mimo něj, které sice nepůsobily přímo v oblasti klementinské matematiky, ale výrazně přispívaly k formování vědy pěstované na jezuitských školách a tím nepřímo ovlivňovaly i klementinskou matematiku.

Z pražských učenců je nepochybně nutné zmínit se o Rodrigu de Arriagovi (1592–1667).⁶² Do Prahy přišel z rodného Španělska v roce 1625 a působil na pražské teologické fakultě až do smrti; vyrostl zde v nejvýznamnějšího představitele jezuitské filozofie tehdejší doby a jeho zásluhou získala pražská univerzita evropskou pověst v oblasti teologie a filozofie. Arriagova díla byla studována nejen na dalších jezuitských školách, ale vzbudila pozornost i mimo jezuitský řád; zabýval se jimi například i G. W. Leibniz.

Své názory Arriaga shrnul ve dvou velkých dílech, z nichž první vyšlo v roce 1632 v Antverpách pod názvem *Cursus philosophicus* (následovala další vydání); další pod názvem *Disputationes theologicae* vyšlo postupně v osmi svazcích v letech 1643–1655 v Antverpách a zůstalo nedokončené. Z našeho hlediska je zajímavé, že ve svém prvním spisu věnuje Arriaga pozornost i empirickým přírodním vědám, hlavně tehdy vznikající experimentální fyzice. Píše zde například o tom, že opakoval Galileiho pokusy s volným pádem těles a ověřil, že různé těžká tělesa padají stejně rychle; tyto pokusy konal jednak v chrámu sv. Salvátora v Praze (pouštěl různě těžké kameny „*ex cuppula templi nostri Pragensis*“), jednak (asi) na Karlštejně („*ex arce Calstaniensis*“).

Arriaga ve svém prvním spisu zaujal i stanovisko k jedné z klíčových otázek tehdejší přírodovědy, tj. k otázce o správnosti geocentrického nebo heliocentrického uspořádání sluneční soustavy. Referuje o obou teoriích a konstatuje, že v současnosti nelze rozhodnout o jejich správnosti („*Non est animus in praesenti totam hanc questionem ex professo tractare et omnia utriusque partis argumenta ad trutinam revocare*“), ale své osobní názory dává najevo tím, že pro heliocentrickou teorii podle něj mluví pečlivá pozorování vykonaná novými přesnými přístroji, především pomocí dalekohledu („*...diligens observationes, quas novis exquisitisque instrumentis adiuti invenerunt et praecipue ope tubi optici subsidio*“), zatímco její odpůrce označuje za nejlítější obhájce mínění zděděného po předcích („*...avatarum opiniorum acerrimi propugnatores*“). Když byl v roce 1633 (tj. rok po vyjití Arriagova spisu) definitivně odsouzen Galileo Galilei, Arriaga svůj názor nezměnil a požádal své řádové představené o povolení zastávat některé téze, které nesměly být na řádových školách vyučovány; jeho žádosti bylo vyhověno, a tak se Arriagův názor na heliocentrickou a geocentrickou soustavu objevil beze změny i v dalších vydáních jeho spisu *Cursus philosophicus* (poslední vydání vyšlo v roce 1669 v Lyonu).

Z jezuitských učenců mimopražských jistě nelze přehlédnout Athanasia Kirchera (1602–1680), který byl ve své době asi nejznámějším jezuitským učitелеm v Evropě. Jeho dílo lze v jistém smyslu charakterizovat jako zcela protikladné k dílu Arriagovu; zatímco Arriaga soustředěně zkoumal základní pojmy filozofie a teologie, Kircher byl typický barokní polyhistor zabývající se nejrůznějšími tématy, jejichž zpracování publikoval v celé řadě spisů (většinou dosti objemných); některé z nich obsahují i témata patřící do tehdejší

⁶² Pokud se Arriagy týče, vycházíme zde z knihy Sousedík, Filozofie v českých zemích, s. 100 nn. Přehledná informace o Arriagovi viz Čornejová – Fechtnerová, s. 4–6.

ší matematiky. Asi největší věhlas mu přineslo „rozluštění“ egyptských hieroglyfů, které sice nebylo správné, ale to v oné době nikdo nevěděl.

Kircher nikdy nebyl v Čechách, udržoval však rozsáhlou korespondenci s učiteli v celé Evropě a jeho kontakty sahaly i do Klementina; v rukopisu VI B 12b jsou například vloženy dva Kircherovy dopisy Theodoru Moretovi. Další klementinský profesor Melchior Hanel (1627–1689) se znal s Kircherem osobně;⁶³ Kircher mu věnoval jeden exemplář své knížky *Diatriba. De prodigiosus crucibus...*⁶⁴ a Hanel napsal pro Kircherovu knihu *Oedipus Aegyptiacus* české věnování císaři Ferdinandovi III.

Zatímco ve druhé polovině 17. století byl Kircher všeobecně uznávaným učencem, v dalších staletích byla jeho díla podrobena přísné kritice a většina z nich se ocitla zcela mimo zájem historiků. Dnes lze pozorovat oživení zájmu o Kircherův myšlenkový odkaz, i když se ukázalo, že mnohé z jeho prací byly nepodložené spekulace, přece jen jeho dílo představuje nedílnou součást vývoje evropské vědy a v tomto směru v něm lze najít leccos zajímavého.⁶⁵

Na závěr této kapitoly věnujme pozornost Christianu Wolffovi. Narodil se v roce 1679 ve Vratislavi a zemřel v roce 1754 v Halle. Nebyl katolíkem, natož jezuitou, a nikdy nepůsobil v Praze, přesto se zde o něm zmíníme, a to z několika důvodů.⁶⁶ Wolff získal v průběhu svého života věhlas hlavně jako filozof, známé však byly i jeho spisy matematické, které sice nepřinášely žádné původní poznatky, ale představovaly solidní shrnutí a přehled tehdejších matematických znalostí. Základem Wolffových učebnic byl původně čtyřsvazkový německý spis *Anfangsgründe aller mathematischen Wissenschaften* (Halle 1710), který se pak rozrostl na pětisvazkový latinský spis *Elementa matheseos universae* (vyšel opět v Halle postupně v letech 1713–1741). Z těchto spisů byla v průběhu 18. století po celé Evropě pořizena řada stručnějších výtahů, z nichž některé vyšly ve více vydáních, a v tomto smyslu lze Wolffa považovat za matematika, který v 17. století výrazně ovlivnil výuku matematiky v celé Evropě, tudíž i v Praze; připomeňme v této souvislosti, že po zrušení jezuitského řádu byla na všech univerzitách v rakouské monarchii zavedena jako povinná učebnice matematiky kniha *Mathesis Wolffiana*.⁶⁷

Wolff ještě matematiku pojímá velice široce, zcela v duchu 17. století, takže jeho učebnice matematiky obsahují například optiku, hydrostatiku, civilní a vojenskou architekturu a řadu dalších nauk, které byly typické pro disciplínu zvanou matematika v 17. století. Pokud se však matematiky v dnešním smyslu slova týče, obsahují Wolffovy spisy už i základy infinitesimálního počtu, tj. (v dnešní terminologii) diferenciálního a integrálního

⁶³ Základní informace o Melchioru Hanelovi viz Čornejová – Fechtnerová, s. 146–147 (v roku narození je malá tisková chyba; v knize je uvedeno 1647, správně má být 1627).

⁶⁴ Viz exemplář uložený v Národní knihovně ČR pod signaturou 21 J 43.

⁶⁵ Zdá se, že asi nejlepším zdrojem informací o Kircherovi je internet; uvedme zde jako příklad adresu <http://www.uni-wuerzburg.de/mineralogie/kircher/kircher.html>. Z knižních publikací uvedme Thomas Leinkauf, *Mundus combinatus*, Berlin 1993 (tato kniha ovšem není orientována matematicky, ale filozoficky); z časopiseckých článků např. H.-J. Vollrath, *Das Organum mathematicum – Ein Lehrmittel des Barock*, *Journal für Mathematik-Didaktik* 24, 2003, s. 41–58.

⁶⁶ O Wolffovi jako filozofovi a jeho vlivu v českých zemích viz Sousedík, *Filosofie v českých zemích*, s. 265 nn. O Wolffovi jako matematikovi viz např. Werner Jentsch, *Christian Wolff und die Mathematik seiner Zeit*, in: *Christian Wolff als Philosoph der Aufklärung in Deutschland. Wissenschaftliche Beiträge der Martin-Luther-Universität Halle – Wittenberg* 32, 1980, s. 173–180.

⁶⁷ Autorem této učebnice pochopitelně nebyl Wolff, který v té době byl již více než dvacet let mrtev; jako výtah z Wolffových spisů ji připravil Joseph Anton Nagel, který byl v té době direktorem fyzikálních a matematických studií na vídeňské univerzitě, tj. byl vídeňským kolegou pražského direktora Josefa Steplinga (viz např. Carl Wurzbach, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, Bd. 20, Wien 1869, s. 31 nn.).

počtu (pod názvem *analysisin infinitorum*). Skutečnost, že i tyto části Wolffovy učebnice vzbudily v jezuitském řádu pozornost a byly studovány, prokazuje například rukopis uložený v Národní knihovně ČR pod sig. XII G 9b, ve kterém je více než 70 stránek věnováno podrobným výpiskům právě z Wolffovy *analysisin infinitorum*.

Wolff ovlivnil i rozvoj experimentální fyziky v Klementinu; tato problematika sice již leží mimo časové vymezení našeho příspěvku, ale přesto se zde aspoň krátce o ní zmíníme. Wolffův vliv v této oblasti zřejmě úzce souvisel s celkovou změnou filozofických koncepcí, k nimž došlo v Klementinu okolo poloviny 18. století.⁶⁸ V letech 1755–1758 zde vyšly takřka současně dvě učebnice se stejným názvem *Institutiones philosophicae*; autorem jedné z nich (třísvazkové) byl Antonius Boll (1721–1792), druhou napsal Caspar Sagner (1721–1781) a byla čtyřsvazková. Pokud se fyziky týče,⁶⁹ Bollova kniha se opírá o učebnici jezuita Josepha Redelhammera (1713–1761), která vyšla v roce 1755 ve Vídni; myšlenkově se tato učebnice kloní spíše ke klasické Aristotelově fyzice. Sagnerova učebnice se údajně v rozsáhlé míře opírala o Steplingovy rukopisy a míří spíše k modernímu Newtonovu pojetí, snad proto byla úspěšnější; dočkala se dvou dalších vydání v Praze a jednoho v Piacenze. Obě tyto knihy po filozofické stránce vycházejí z Wolffa a zatímco v Sousedíkově knize⁷⁰ jsou uváděny jako doklad filozofického vývoje v českých zemích, v dějinách exaktních věd⁷¹ jsou tytéž knihy uvedeny jako první učebnice fyziky vzniklé v českých zemích.

11. Kombinatorika

Základy kombinatoriky dnes představují běžnou součást středoškolského kurzu matematiky. V jezuitské matematice zaujímal kombinatorika zvláštní místo, protože jezuité ji většinou vykládali nikoli v rámci matematiky, ale v souvislosti s problémy filozofickými; může to souviset s tím, že právě takového přístupu použil již dříve zmíněný významný jezuitský matematik Christopher Clavius v komentáři k Sacroboscovu spisu o sféře (tj. o astronomii). Použití kombinatorických úvah (nikoli však matematických) ke studiu filozofických problémů rozpracoval katalánský filozof a teolog Raimund Lull (asi 1232–1316) a v tomto smyslu lze některé jezuitské filozofy zabývající se kombinatorikou považovat za Lullovy pokračovatele.

O tom, že pro jezuitu byla kombinatorika běžnou součástí nematematických úvah, svědčí i (pravděpodobně) nejstarší česká kombinatorická úloha, která se objevuje v knize *Brausírna lidského jazyka...* vydané v Klementinu v roce 1637. Je to český překlad latinského spisu německého jezuita Hieronyma Drexelia (1581–1638), ve kterém je pojednáno o nejrůznějších hříších, které lze spáchat jazykem (tj. mluvením: např. lež, pomluva atd.). V této knize se objevuje úloha,⁷² jejíž matematická formulace znamená nalezení všech permutací (tj. všech možných uspořádání) šesti prvků; výsledek je 720. Pater Drexelius nebyl matematikem a uvedená kniha nepředstavuje odborné teologické pojednání, ale náboženskou knihu určenou (v dnešní terminologii) široké čtenářské veřejnosti. Vý-

⁶⁸ Viz Sousedík, *Filosofie v českých zemích*, s. 262 nn.

⁶⁹ Přebíráme zde hodnocení uvedené v knize Nový a kol., *Dějiny exaktních věd v českých zemích*, s. 112.

⁷⁰ Sousedík, *Filosofie v českých zemích*, s. 267.

⁷¹ Nový a kol., *Dějiny exaktních věd v českých zemích*, s. 112.

⁷² Její text lze najít v Mačák – Schuppener, s. 137, německý překlad u Schuppener – Mačák, s. 108–109. Je zajímavé, že tuto úlohu uvádí i Stanislav Vydra ve své poslední knize *Počátkové Aritmetiky* na s. 249–250 (kniha byla vydána L. Janderou v r. 1806).

skyt kombinatorické úlohy ve spisu tohoto druhu svědčí o tom, že v první polovině 17. století byly v jezuitském řádu základní kombinatorické poznatky součástí všeobecného vzdělání a jezuité jich běžně používali. Poznamenejme pro zajímavost, že překladatelem uvedené knihy byl pravděpodobně jezuita Jiří Ferus Plachý, strýc známého klementinského profesora Jiřího Plachého, proslulého při obraně Prahy před Švédy v roce 1648.

Za projev barokního lullismu v českých zemích je považována kniha Caspara Knittela⁷³ (1644–1702) *Via regia ad omnes scientias et artes*,⁷⁴ která vyšla poprvé v Praze v roce 1682. Kniha bývá zmiňována nejen v dějinách filozofie, ale i v dějinách matematiky, protože obsahuje část, ve které jsou vykládány některé jednoduché matematické kombinatorické problémy. Knittel ovšem není matematicky ani filozoficky původní; sám uvádí, že vychází z prací jezuitů Christophera Clavia, Athanasia Kircherera, Caspara Schotta a Sebastiana Izquierda. Přesto byla jeho kniha úspěšná a dočkala se několika vydání.

Jedním z kombinatorických problémů, kterému se jezuité občas věnovali, bylo sestrojování tzv. magických čtverců; jeden takový magický čtverec je dokonce vyobrazen jako součást fresky na stropě tzv. barokního sálu Klementina.⁷⁵ Magický čtverec lze stručně popsat jako čtvercovou tabulku, do které jsou postupně vepsána čísla 1, 2, 3, ... až do zaplnění celé tabulky, přičemž součty čísel v každém řádku, v každém sloupci i v každé úhlopříčce jsou stejné. Magický čtverec na stropě klementinského barokního sálu má tvar

4	9	2
3	5	7
8	1	6

a pod ním je napsáno $\boxed{NB: 15}$, neboť součet každého řádku, každého sloupce a každé úhlopříčky je roven 15. Je to nejmenší a historicky nejstarší magický čtverec; Číňané ho znali už ve starověku.

Není to jediný magický čtverec v klementinské matematice; například magický čtverec rozměru 7 x 7 lze najít v rukopisu Theodora Moreta VI B 12a na f. 6^v. Jeho součet řádků, sloupců a úhlopříček je 175; Moretus k tomu poznamenává, že to byl počet let Abrahamova života. I tento čtverec byl znám již dříve, Moretus ho pouze přebírá.

Inspirací pro klementinské matematiky mohl být spis již zmíněného Athanasia Kircherera *Oedipus Aegyptiacus*, který vyšel v Římě v letech 1652–1654; Kircher se totiž domníval, že magické čtverce vznikly ve starověkém Egyptě a proto zařadil do uvedeného spisu kromě výkladu o egyptských hieroglyfech a dalších zajímavostech starověkého Egypta i jednu metodu sestrojování magických čtverců.⁷⁶ Ve skutečnosti vznikly magické

⁷³ Základní informace o Knittelovi viz Čornejová – Fechtnerová, s. 209–210.

⁷⁴ K filozofickému zařazení této knihy viz Sousedík, *Filosofie v českých zemích*, s. 210 nn. K matematickým souvislostem viz např. Eberhard Knobloch, *Musurgia universalis: unknown combinatorial studies in the age of baroque absolutism*, *History of Science* 17, 1979, s. 249–275. Podrobnější výklad kombinatorické části Knittelovy knihy je v Mačák – Schuppener, s. 140 nn.; Schuppener – Mačák, s. 111 nn. Úvod ke kombinatorické části Knittelovy knihy přeložil dr. Z. Uhlíř; překlad byl publikován (s paralelním latinským textem) v Karel Mačák – Zdeněk Uhlíř, *Počátky kombinatoriky v pražském Klementinu*, *Časové úvahy* 9, Liberec 2000.

⁷⁵ Viz obrázek č. 88 in: Voit, *Pražské Klementinum*, s. 59.

⁷⁶ Kircherova metoda je vyložena v knize Vladimír Karpenko, *Tajemství magických čtverců*, Praha 1997, s. 17 nn., s. 171 nn.

čtverce ve starověké Číně a do Evropy pronikly asi až ve 14. století přes indické a arabské matematiky; posledním spojovacím článkem byla pravděpodobně Byzanc.

12. Jakub Kresa

Jakub Kresa⁷⁷ byl v období před rokem 1740 pravděpodobně jediným českým jezuitským matematikem, který se systematicky zabýval matematikou v dnešním slova smyslu a bývá občas i dnes zmiňován v dějinách evropské matematiky v souvislosti s historií trigonometrie. Narodil se v roce 1648 ve Smržicích u Prostějova, po vstupu do jezuitského řádu a noviciátu v Brně studoval v Praze a pak několik let (zhruba v období 1681–1686) působil na filozofické fakultě nejprve v Olomouci, potom v Praze. V Olomouci také vznikla jeho první tištěná práce, a to astronomicky orientovaná disertace *Gemmula mathematica...*,⁷⁸ kterou pod jeho vedením obhajoval jistý Joannes Carolus Josephus Tatetius; z období jeho pražského působení se zachoval rukopisný záznam jeho matematických přednášek, který pořídil jistý Joannes Christophorus John.⁷⁹

Už v průběhu studií se projevil Kresův mimořádný jazykový talent, který asi hrál důležitou roli v jeho dalším životě; údaje v literatuře se poněkud rozcházejí, ale zdá se, že nakonec ovládal jedenáct jazyků: češtinu, němčinu, latinu, řečtinu, hebrejštinu, italštinu, francouzštinu, španělštinu, portugalštinu, katalánštinu a angličtinu. V roce 1686 byl Kresa svými řádovými představenými vyslán do Španělska, aby tam působil jako profesor matematiky v Madridu a v Cádizu. V této funkci prožil ve Španělsku zhruba patnáct let a stal se oblíbeným a úspěšným učitelem, který kromě univerzitní výuky poskytoval ve velké míře i soukromé hodiny. S tím může souviset Kresův posudek (*Censura*) knihy *Analysis geometrica* (Cádiz 1698),⁸⁰ který autor knihy Hugo d'Omerique připojil k úvodním částem svého spisu.

Kresa napsal ve Španělsku dvě práce, obě španělsky. První z nich byla disertace *Theses mathematicae*,⁸¹ kterou v jezuitské koleji v Cádizu obhajoval v roce 1688 patnáctiletý šlechtic Don Iñigo de la Cruz Manrique de Lara Ramirez de Arellano Mendoza y Alvarado... (titul tohoto šlechtice zabírá v práci několik řádků a končí etc.). V rozporu s tehdejšími všeobecnými zvyklostmi není v disertaci uveden *praeses*, který obhajobu vedl a byl skutečným autorem disertace, ale o Kresově autorství není třeba pochybovat.

Další Kresovou španělskou prací byl překlad Eukleidových *Základů* do španělštiny, vydaný v roce 1689 v Bruselu.⁸² Překlad byl dedikován shora uvedenému donu Iñigovi de la Cruz a ve velice aktivním věnování se Kresa také zmiňuje o tom, že byl *praesesem* při obhajobě shora uvedené disertace. Překlad neobsahuje celé Eukleidovy *Základy*, ale pouze prvních šest knih a pak knihu jedenáctou a dvanáctou. Kresa tedy přeložil pouze geometrické knihy a vynechal sedmou až desátou knihu, které lze charakterizovat jako aritmetické nebo číselně teoretické, a proto pak musel vynechat i čistě geometrickou knihu třináctou pojednávající o pravidelných konvexních mnohostěnech (nazývaných též pla-

⁷⁷ Základní údaje o Kresovi viz Čornejová – Fechtnerová, s. 237–239; podrobným článkem o Kresově životě s odkazy na archivní prameny je práce A. Jemelka, *O životě a činnosti matematika P. Jak. Kresy, S. J., Časopis pro pěstování matematiky a fysiky* 42, 1912/1913, s. 501–509.

⁷⁸ Jeden exemplář této disertace je uložen v Národní knihovně ČR pod signaturou 14 J 126/Přív. 6.

⁷⁹ Rukopis je uložen ve Strahovské knihovně pod signaturou DD IV 23.

⁸⁰ V Národní knihovně ČR je uložen jeden exemplář této knihy pod signaturou 14 J 118. Podle titulní stránky se jedná jen o první část (*Pars prima de planis*); další části této knihy (pokud existují) se nám nepodařilo najít.

⁸¹ Jeden exemplář tohoto spisu se nachází v Národní knihovně ČR pod signaturou 49 B 11.

tonskými tělesy), protože při důkazech jejich vlastností používá Eukleides i výsledků sedmé až desáté knihy. Místo vynechaných knih Kresa připojil překlad vybraných Archimedových spisů; zde Kresa využil prací francouzského jezuitského matematika Andrease Tacqueta (1612–1660).

V souvislosti s tzv. válkou o dědictví španělské byl Kresa v roce 1701 svými řádovými představenými ze Španělska odvolán a vrátil se do Klementina, nikoli však jako profesor matematiky, ale jako profesor teologických kontroverzí. Není znám žádný jeho spis z této oblasti, zato je však známo, že i v této době poskytoval soukromé matematické lekce; jeho nejznámějším žákem asi byl Ferdinand Ernest Karel hrabě z Herbersteinu, který působil v Praze jako předseda apelačního soudu a vydal několik matematických prací. Toto druhé Kresovo působení v Praze však netrvalo dlouho.

Už v roce 1704 se Kresa vrací do Španělska, tentokrát však nikoli jako univerzitní profesor, ale jako zpovědník na dvoře arcivévody Karla Habsburského (1685–1740), který jako uchazeč o španělský trůn vstoupil do války o dědictví španělské. V té době bylo Kresovi 56 let a celý svůj předešlý život strávil na různých jezuitských kolejích a univerzitách, nyní se však ocitl v centru závažných politických událostí; byl svědkem toho, jak Karel Habsburský byl svými přívrženci nejprve korunován na španělského krále Karla III. a později se stal císařem Karlem VI. V roce 1714 skončila válka o dědictví španělské; v tomtéž roce Kresa požádal o uvolnění ze služby u dvora a jeho žádosti bylo vyhověno. Vrátil se do Brna, kde už nezaujímal žádné oficiální funkce, a v roce 1715 zde zemřel.

V roce 1715 vyšla v Praze pod názvem *Arithmetica Tyro-Brunensis* malá učebnice elementární školské matematiky.⁸³ Autor v ní není uveden, ale všechny prameny uvádějí jako jejího autora Jakuba Kresu a je tedy možné, že se jedná o malý spisek z posledního roku Kresova života.

Stěžejní Kresovo dílo s názvem *Analysis speciosa trigonometriae sphaericae: primo mobilis: triangulis rectilineis: progressionis arithmeticae & geometricae: aliisque variis problematis applicata...* však vyšlo až v roce 1720 v Praze a není jasné, kdo ho vlastně připravil k tisku.⁸⁴ Podle citací v knize lze soudit, že Kresa zde vychází hlavně z prací některých anglických matematiků; uvedme z nich například Johna Harrise a jeho anglicky psaný spis *Lexicon technicum ...* vydaný v Londýně v roce 1704. Hlavním přínosem Kresova spisu je důsledný algebraický přístup k řešení trigonometrických problémů, který je ilustrován na velkém počtu příkladů týkajících se řešení trojúhelníka jak rovinného, tak i sférického, přičemž úlohy na sférický trojúhelník jsou většinou astronomicky motivované.⁸⁵

Jakuba Kresu lze považovat za příklad nadaného člověka pocházejícího ze skromných poměrů, který mohl v oné době rozvinout svůj talent pouze díky jezuitskému řádu; současně však může být na Kresovi ukázáno, že pro jezuitský řád nebylo rozvíjení Kresova matematického talentu tím nejdůležitějším. Snad by se dalo říci, že Kresa ve své práci vždy naplňoval jezuitskou zásadu „*Omnia ad maiorem Dei gloriam*“; mohla-li *ad maiorem Dei gloriam* posloužit matematika, věnoval se matematice, a mohlo-li *ad maiorem Dei gloriam* posloužit něco jiného, věnoval se něčemu jinému.

⁸² Jeden exemplář tohoto překladu se nachází v Národní knihovně ČR pod signaturou 49 B 12.

⁸³ Jeden exemplář je uložen v Národní knihovně ČR pod signaturou 49 F 47.

13. Matematické muzeum a astronomická věž v Klementinu

V roce 1722 bylo v Klementinu otevřeno tzv. matematické muzeum a v tomtéž roce byla dokončena výstavba klementinské tzv. astronomické věže. Zdá se, že významnou roli přitom sehrál tehdejší provinciál P. Franciscus Retz (1673–1750), který byl zřejmě pozoruhodnou osobností v dějinách jezuitského řádu nejen v českých zemích, ale i v širším měřítku; v letech 1730–1750 byl dokonce generálem S. J. Obě tato zařízení však měla dosti rozdílné osudy.

Matematické muzeum představovalo v podstatě sbírku různých přístrojů, přírodnin, knih a různých kuriozit; ve spisu Joannesa Kisslinga (1713–1748) *Compendium physicae experimentalis* z roku 1747 je například otištěn obrázek mineralogické sbírky z matematického muzea.⁸⁶ Podobná muzea byla vytvářena na mnoha jezuitských univerzitách; jedno z nejznámějších založil Athanasius Kircher v Římě a je v literatuře uváděno jako *Musaeum Kircherianum*; přehled sbírek tohoto muzea byl vydán v bohatě ilustrované knižní podobě.⁸⁷ Pokud se pražského matematického muzea týče, lze soudit, že nevzniklo jednorázovým zakládacím aktem teprve v roce 1722, ale vytvářelo se postupně v průběhu několika desetiletí a může sloužit jako doklad dlouhodobého a trvalého zájmu jezuitů o přírodní vědy. Lze to doložit např. na jednom exempláři knihy Petra Ryffa *Questiones geometricae*, který je uložen v Národní knihovně ČR pod signaturou 14 E 3; na jeho titulní straně⁸⁸ je provenienční přípisek matematického muzea z roku 1638, což by mohlo nasvědčovat tomu, že počátky matematického muzea v Klementinu by mohly souviset s pražským působením již zmíněného Theodora Moreta. Jiným faktem svědčícím pro dřívější existenci muzea je skutečnost, že mezi lidmi zaslouživšími se o toto muzeum je uváděn i Jakub Kresa,⁸⁹ který pobýval v Praze naposled v roce 1704 a roku 1715 zemřel. Lze tedy soudit, že organizační osamostatnění matematického muzea v rámci klementinské koleje v roce 1722 bylo pouze vyvrcholením dlouhodobého vývoje trvajícím skoro sto let. Toto organizační osamostatnění se konkrétně projevilo tím, že byl jmenován první *Praefectus musei mathematici*. Stal se jím Caspar Pflieger (1665–1730), který je znám především jako autor dvou globů umístěných dnes v tzv. barokním sálu Klementina; zanechal však i rukopisné záznamy z astronomických přednášek,⁹⁰ které konal v letech 1686–1688 v Praze Joannes Hanke.

Matematické muzeum se od svého otevření těšilo značnému zájmu hostů a návštěvníků Klementina, po zrušení jezuitského řádu v roce 1773 však došlo k rozptýlení jeho sbírek do nejrůznějších institucí. Dochoval se soupis exponátů a vyobrazení některých z nich; ojedinělé exponáty z bývalého matematického muzea lze nalézt v některých dnešních sbírkách.

V porovnání s matematickým muzeem byla astronomická věž zařízením skutečně nově vybudovaným, dlouho však sloužila pouze jako věž vyhlídková bez nějakého vědeckého

⁸⁴ Jeden exemplář je uložen v Národní knihovně ČR pod signaturou 49 B 38.

⁸⁵ Podrobněji je o této knize pojednáno v Mačák – Schuppener, s. 160 nn.; Schuppener – Mačák, s. 133 nn. Jsou zde také kopie tří stran Kresovy knihy s jednou úlohou.

⁸⁶ Jeden exemplář knihy je uložen v Národní knihovně ČR pod signaturou 49 B 2; zmiňovaný obrázek se nalézá za s. 68.

⁸⁷ Viz Philippus Bonanni, *Musaeum Kircherianum...*, Romae 1709. Jeden exemplář se nachází v Národní knihovně ČR pod signaturou 23 A 11.

⁸⁸ Kopie této titulní stránky je publikována jako příloha k článku Karel Mačák, Ke vzniku matematického muzea v Klementinu, *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15, Praha 1996; s. 74–78, příloha na s. 214.

⁸⁹ Viz Vydra, *Historia matheseos*, s. 60 a 96.

významu, o čemž svědčí skutečnost, že první *Praefectus speculae astronomicae* byl jmenován až v roce 1750; stal se jím Joseph Stepling.

III. Závěr

14. Pokračování po roce 1740

Jak už bylo řečeno, výuka matematiky na jezuitských kolejích (a tedy i v Klementinu) probíhala od roku 1599 až do zrušení řádu v roce 1773 podle jednotného studijního řádu, tento studijní řád však ponechal matematické poměrně značnou volnost a rozhodně nelze říci, že by se výuka matematiky v jezuitském řádu řídila nějakým strnulým schématem. Uvažíme-li navíc, že se jezuitské školství vyvíjelo více než dvě stě let, pak asi nelze vyslovit nějaké obecně platné soudy o náplni a úrovni výuky matematiky na jezuitských kolejích všeobecně; rozhodující vždy byla osobnost profesora matematiky, který na konkrétní koleji v konkrétním časovém období působil.

Pokud se pražského Klementina týče, pokusili jsme se v tomto příspěvku ukázat důležité osobnosti a charakteristické rysy klementinské matematiky v 17. a první polovině 18. století. Je zřejmé, že pražští jezuitští matematici nijak neovlivnili vývoj evropské matematiky, i když ve své době byli mnozí z nich vysoce ceněni; pokud se matematiky v dnešním smyslu týče, pak v současných pracích z dějin matematiky z nich bývají okrajově zmiňováni jen Kresa a Knittel. Žádný z pražských jezuitských matematiků před rokem 1740 nezareagoval na nejvýznamnější matematický objev tohoto období, totiž na objev infinitesimálního počtu, a to i přesto, že jeden z nejvýznamnějších předchůdců infinitesimálního počtu – Gregorius a Sancto Vincentio – působil několik let v Praze.

Pokud se dalšího vývoje klementinské matematiky týče, domníváme se, že celá první polovina 18. století byla v Klementinu poznamenána pomalou, leč vytrvalou změnou základních filozofických koncepcí, s čímž souvisela i změna pojetí výuky matematiky. Tyto změny neměly v žádném případě charakter náhlých zvrátů a navenek se projevovaly postupně; jako viditelný příklad dlouhodobě probíhajícího vývoje připomeňme otevření matematického muzea v roce 1722 spojené s výstavbou klementinské astronomické věže. Považujeme za možné předpokládat, že uvnitř jezuitského řádu byli vždy jak lidé orientovaní progresivně, tak i členové konzervativní, a bylo do jisté míry otázkou vnějších okolností a podmínek, kteří z nich se spíš prosadí. Po nástupu Marie Terezie na trůn byly vnější podmínky příznivější pro jezuitu orientovanou progresivně; takoví lidé v řádu nevznikli na příkaz Marie Terezie, ale existovali a pracovali v něm už dlouhá léta. To vedlo k tomu, že po roce 1740 se charakter matematiky pěstované v Klementinu rychle změnil; zde už lze (alespoň částečně) mluvit o matematice v dnešním smyslu, tj. o matematice bez fyziky a astronomie,⁹¹ a v rámci této matematiky už postupně dochází i k recepci tehdy moderních matematických disciplín, hlavně diferenciálního a integrálního počtu.⁹²

⁹⁰ Rukopis je uložen v Národní knihovně ČR pod signaturou XII G 9c.

⁹¹ Připomeňme, že v r. 1747 byla zřízena samostatná profesura *physicae experimentalis et metaphysicae* (Corneyová – Fechtnerová, s. XX); důležitým pramenem k historii experimentální fyziky v Klementinu je Cassian Halaschka, Versuch einer geschichtlichen Darstellung dessen, was an der Karl-Ferdinandischen Universität zu Prag in der Experimentalphysik gearbeitet wurde..., Prag 1818.

⁹² Jistá zpoždění a nezaplněné mezery však v pražské jezuitské matematice zůstaly až do konce; připomeňme například teorii pravděpodobnosti, kde první tištěná práce vyšla v Haagu v r. 1657, ale v Praze první pravděpodobnostní úlohu publikoval až Stanislav Vydra v r. 1779, tj. se zpožděním více než stoletým.

Pokud bychom chtěli uvést aspoň jména nejvýznamnějších klementinských matematiků z tohoto období,⁹³ nemohli bychom přehlédnout Josefa Steplinga (1716–1778), Jana Tesánka (1728–1788) a Stanislava Vydra (1741–1804). Všichni zůstali ve svých funkcích i po zrušení jezuitského řádu a působili v Klementinu až do smrti;⁹⁴ úmrtí Stanislava Vydry lze považovat za konec „jezuitské“ matematiky na pražské univerzitě.

KAREL MAČÁK

Mathematik im Prager Klementinum in den Jahren 1600–1740

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel versteht sich als eine Abhandlung aus der Geschichte des Mathematikunterrichts, wobei diese Geschichte für einen Teil der allgemeinen Geschichte der Mathematik steht. Der Terminus „Mathematik“ war im 17. und in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts viel breiter als heute gefasst, was auch in diesem Artikel teilweise respektiert wird, so dass hier nicht nur über Mathematik im heutigen Sinne, sondern auch über Physik und Astronomie gesprochen wird. Zwar kommen schon 1556 Jesuiten nach Prag, doch die ersten mathematischen Handschriften, die mit der Mathematik im Klementinum etwas zu tun hatten, entstehen erst am Anfang des 17. Jahrhunderts. 1740 wurde Maria Theresia böhmische Königin – mit ihr begann eine Periode, die an verschiedenen Reformen und Änderungen sehr reich war; diese Reformen beeinflussten auch den Mathematikunterricht im Klementinum, weshalb diese Abhandlung mit dem Jahr 1740 endet; zudem ist der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts bereits eine andere Abhandlung in diesem Sammelband gewidmet. Die Abhandlung ist in vierzehn Kapiteln eingeteilt. Die ersten vier Kapitel stellen eine Einführung dar; hier werden die allgemeinen Aspekte der jesuitischen Mathematik im Prager Klementinum behandelt. Die Kapitel 5–13 sind verschiedenen Themen aus der Geschichte der Mathematik im Klementinum gewidmet; das letzte Kapitel stellt ein Schlusswort dar.

⁹³ Podrobněji o tomto období viz práce L. Nového uvedené v poznámce 8 a příslušné kapitoly v knize Dějiny exaktních věd v českých zemích uvedené v poznámce 7.

⁹⁴ Nebyli to ovšem ani zdaleka jediní exjezuité, kteří působili na pražské univerzitě i po zrušení jezuitského řádu; uvedme například, že po Steplingově smrti se stal ředitelem klementinské astronomické věže další exjezuita Franciscus Zeno (1734–1781) a po jeho smrti další dřívější příslušník jezuitského řádu Antonín Strnad (1746–1799), po Tesánkově smrti se stal direktorem matematických a fyzikálních studií bývalý jezuita Joannes Diesbach (1729–1792), a možná by se našly další případy.

OBRAZ JOSEFA THOMAYERA (1853–1927) V OČÍCH JEHO PŘÁTEL A NÁSLEDOVNÍKŮ I V JEHO VLASTNÍCH

JIŘÍ HAVLÍK

1. Několik slov o pramenech a literatuře

„Spisovatel Thomayer ve svém článku ve *Zvonu* stěžuje si, že nezná původ našeho knedlíku. To probudilo ve mně vzpomínku na tuto historku, kterou jsem ve svém dětství slyšela od jedné staré ženy vyprávět.“¹ Možná prazvláštní doklad o recepci díla českého lékaře, mohl by poznamenat některý z náhodných čtenářů, avšak přesto dle mého názoru působivý a vypovídající mnohem více o četbě jeho díla než mnohé pokusy o literární navázání či zobrazení díla. Snad je trochu škoda, že pochází z pera spisovatelky a překladatelky, nikoliv od prosté stařenky, jakých dopisovalo do Zibrtova *Českého lidu* nemálo. Přesto: Gusta Alstrová-Žárecká-Kiesewettrová – autorka vcelku neznámá, kterou nenajdeme ani v *Lexikonu české literatury*. Doklad pochází z počátku minulého století – z doby, kdy autor byl poměrně čten a respektován. Jeho příznivci ho znali pod několika pseudonymy – R. E. Jamot, J. Kúrka² a byl nejen uznávaným lékařem, ale i ceněným spisovatelem, kvůli němuž rostl počet odběratelů *Zvonu* a který se pohyboval uvnitř literárního světa „starých“.

Reminiscence na jeho dílo se však objevují i později. Poslední z nich byla pravděpodobně knížka Otty Duba (1909–1987) nazvaná *Rytíř ducha* – poslední nedokončený Dubův životopisný román, ale i značně aluzivní text (už samotný název odkazuje na vlastní Thomayerovy paměti *Z pouti životní*). Je do jisté míry možné pojímat tento román jako doklad o vnímání Thomayerova díla v současnosti, avšak musíme odlišit bezděčný doklad, který se objevil v rukopise pro *Český lid*, v záplavě dokladů záměrných, od tohoto jediného osamělého dokladu z konce osmdesátých let 20. století. Odlišit bezděčný doklad o recepci od dokladu znázorňujícího obraz lékaře-spisovatele, který nás bude zajímat především.

Budu tak vycházet hlavně ze vzpomínkových a literárních textů. O Thomayerovi se zmiňují různě mnozí lékaři a spisovatelé ve svých memoárech. Vystupuje u literátů Františka Serafínského Procházky (1861–1939), Serváce Bonifáce Hellera (1845–1922), Aloise Jirásky (1851–1930), Antonína Klášterského (1866–1938) i u lékařů Ladislava Syllaby

¹ Gusta Alstrová-Žárecká, O původu českého knedlíku, in: M. Sládek – J. Štursová, Šel psotník po humnech, aneb Zaříkání, (s)prosté pohádky, potěšitelné studie a vyprávění z českého venkova i města minulého století, Tanvald 1997, s. 52.

² Tento pseudonym Vopravilův slovník nezaznamenává. Thomayer pod ním publikoval ve *Zvonu* své aforistické texty nazvané Hořká zrnka.

(1868–1930), Vladimíra Vondráčka (1895–1978) či Josefa Pelnáře (1872–1964). Pro ilustraci obrazu jsem však vybral pouze tři ze zmiňovaných autorů – V. Vondráčka, L. Syllabu a F. S. Procházkou. Právě jejich texty se mi jeví nejvíce příznakově pro pohled na obraz Josefa Thomayera v memoárových textech.

Je zřejmé na místě zmínit se o charakteru literárního útvaru nazývaného *paměti*, abychom mohli posoudit, pro jaké účely se dají takové texty využít. *Malý labyrint literatury* podává tuto definici: „*Paměti. Jinak též memoáry (francouzsky la mémoire = paměť, památka). Dílo, v němž autor vypráví své vzpomínky na události, jež prožil, a na lidi, s nimiž se setkal. Stojí na rozhraní mezi literaturou věcnou a uměleckou a poměr mezi strohou dokumentarností a literární fikcí se v nich mění podle toho, jak je „pamětník“ upřímný a odolává pokušení se stylizovat. Jsou-li paměti spolehlivé, pokud jde o sdělovaná fakta, bývají důležitým pramenem poznání, jsou-li napsány se smyslem pro umělecké podání, stávají se rovnoprávnou součástí beletrie.*“³ Taková definice však pro naše potřeby nedostačuje. Všechny texty ji totiž v mnoha směrech překračují. Předně, paměti nejsou pouze vzpomínkovým textem, který by psal autor „z paměti“. Nejednou se vyjadřuje ke světovým událostem, kterým nebyl přítomen, ale které působily na utváření jeho doby, o nichž se dozvěděl z dobového tisku či odjinud. Tak nejednomu dílu tohoto žánru předchází studium novin, sekundární literatury, jiných pamětí... Jako by se autor snažil napsat ne subjektivní reflexi doby, v níž žil, ale kroniku proloženou vlastními zážitky. Někdy se pohybuje v modelu deníkového záznamu činěného ovšem *ex post*, jindy po letech či časových etapách, což je běžnější příklad. Koneckonců samotné paměti J. Thomayera začínají krátkým exkurzem o historii jeho předků podle toho, co se autor dočetl. Thomayer na literaturu, v níž své informace našel, dokonce výběrově odkazuje. Psycholog a psychiatr Vladimír Vondráček se přímo jmenuje reprezentantem své doby a z tohoto postu popisuje v širokém záběru jednak svůj vlastní život a jednak události let druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Tak když líčí svá studia na lékařské fakultě, líčí nejen všechny učitele, kteří tam tehdy i dříve přednášeli, ale i tehdejší stav lékařské vědy a její nejvýznamnější osobnosti.⁴ Za jeho memoáry stojí snaha o zařazení vlastních vzpomínek do kulturněhistorického kontextu.

Paměti bych rád odlišil od jednorázových vzpomínkových řečí. Budu tady pracovat s výroční řečí k Thomayerovým sedmdesátinám z pera Karla Václava Raisa (1859–1926). Byla publikována ve *Zvonu* v roce 1923. Později byla zařazena do třetího svazku souboru Raisových vzpomínkových textů *Ze vzpomínek*.⁵ Výroční řeči zcela obecně mají hodnotící charakter, z větší části pak kladně hodnotící či oslavný. K. V. Rais ve své chvalořeči na svého přítele vzpomíná s láskou a rozbíhá se do několika dlouhých stránek, kde své vzpomínky prokládá citáty z korespondence a z jubilantových vlastních pamětí.

*Z pouti životní*⁶ napsal Thomayer snad jako jedinou knížku přímo pod vlastním jménem. Utvářela obraz autora naprosto adresně, zatímco jiné, starší i mladší knížky vycházely pod pseudonymem, ač se postupně začalo jednat o veřejné tajemství. R. E. Jamot nejednou psal o Thomayerovi ve třetí osobě, jako by mluvil o někom jiném. Vzpomínkovými

³ Dušan Karpatský, *Malý labyrint literatury*, Praha 1997, s. 374.

⁴ Celé Vondráčkovy (1895–1978) paměti jsou vydány ve třech svazcích. Vladimír Vondráček, *Lékař vzpomíná (1895–1920)*, Praha 1973 (2. vyd. 1978); *Týž, Lékař dále vzpomíná (1920–1938)*, Praha 1977; *Týž, Konec vzpomínání (1938–1945)*, Praha 1988.

⁵ Karel Václav Rais, *O prof. J. Thomayerovi*, in: *Ze vzpomínek III*, Praha 1930, s. 151–169; *Týž, O prof. J. Thomayerovi k sedmdesátinám*, *Zvon* 23, 1923, č. 26, s. 353–355; č. 27, s. 370–373.

⁶ Josef Thomayer, *Z pouti životní*, in: *Týž, Ze zápisů lékaře* (ed. Otakar Mohyla), Praha 1977, s. 17–124.

texty se to v Thomayerově tvorbě jen hemží, a také proto jsem vybral pouze jednu knížku, aby se práce neplodně nerozrostla přes možnosti čitelnosti a účelnosti.

Blízko výroční řeči stojí nekrolog. Ten má stručně hodnotit život a dílo osobnosti bezprostředně po její smrti.⁷ Autory mnoha nekrologů jsou jeho lékařští žáci – internisté Ladislav Syllaba a Josef Pelnář nebo lékař a spisovatel František Skácelík. Syllabův nekrolog je značně panegyrický. Tak se jeví i nemálo projevů ze smuteční schůze Spolku lékařů českých při příležitosti úmrtí J. Thomayera a nemálo nekrologů ostatních i z per literárních kritiků a dokonce politiků. Zde se dá mluvit o snaze zobrazit ideálního představitele společnosti českých lékařů – lékaře všestranného, s vlasteneckým cítěním a sociálně prospěšnými snahami, představitele vlastence, který budoval českou vědu a kulturu.

Už padla zmínka o románu Otty Duba. Ale Dub není jediný, kdo zobrazil Thomayera jako literární postavu uměleckého díla. Patří k němu i povídka Františka Pražáka (1885–1947) *Pasák hus*⁸ a podle V. Vondráčka i jeden z románů Karla Matěje Čapka-Choda, ale o tom níže.

Bylo by zajímavé pozorovat i způsob zobrazování jiných a jeho „portrétní umění“. Článek by pak ovšem musel dostat jinou etiketu, aby v něm čtenář hledal i tyto informace. Místo toho se zaměřím na něco jiného. Nahlédneme do jeho deníků, které s mezerami zachycují léta 1904–1923,⁹ abychom viděli vlastní bezděčné autorovo svědectví o sobě samém. Od konce roku 1915 snad počítal, že zápisníky bude někdo číst a možná i s jejich vydáním, k němuž však nedošlo.¹⁰ Pod vlivem tohoto faktu a pochopitelně světové války se značně proměňuje jejich skladba. V prvních najdeme převážně záznamy o počasí a řídké zmínky o výletech „vycházkové společnosti“ (J. Thomayer, A. Jirásek, K. V. Rais, Z. Winter – zlaté jádro plus eventuálně L. Syllaba). Později si do nich lepil výstřížky z novin o počasí a cenách potravin. Od roku 1915 pak přibývají záznamy nejen o válečných událostech, skepse nad několikrát ohlášeným a slibovaným blížícím se mírem, ale i záznamy o literárních událostech doby, které konzervativního Thomayera zaujaly nebo občas spíš značně iritovaly. Stejně tak jsou tu už od prvních deníků zmínky o politických událostech, kde se zračí jeho odpor proti sociální demokracii, všeobecnému volebnímu právu apod. Zmínky o vlastní literární činnosti rovněž houstnou (byť ona sama řídké) až v pozdějších zápisnicích. Podrobněji se jim budu věnovat v samostatné kapitole.

Jako pomocné prameny o recepci díla mi sloužil velký soubor korespondence uložené v Thomayerově osobním fondu v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP). V článku jsem ji jako pramen nevyužil, avšak sloužila jako nutné pozadí pro studium života Josefa Thomayera.¹¹ Pokud však chceme ukázat obraz, jaký vytvářela soudobá publicistika, nepomohou nám materiály soukromé a nevydané.

⁷ Karpatský, *Malý labyrint literatury*, s. 322, heslo Medailon.

⁸ František Pražák, *Dětství vynikajících lidí českých*, Praha 1939. Znovu viz také František Pražák, *Pod křídly domova*, Praha 1948.

⁹ V osobním fondu Josefa Thomayera v Literárním archivu Památníku národního písemnictví (dále jen LA PNP) je uloženo deset zápisníků, které na sebe přibližně navazují.

¹⁰ „9. XII. Domníval jsem se, že psaní zápisníků zanechám. Ale přítomná pohnutá doba přináší tolik různých zpráv, že považuji za prospěšno je zapisovati a tak zachovati.“ LA PNP, fond Josef Thomayer, *Zápisníky počínaje 9. prosincem 1915 – 18. prosincem 1916*.

¹¹ Edicí Thomayerovy korespondence je poskrovnu. Přímá vlastně neexistuje. Ve všech případech jde o edice korespondence něčoho jiného, v níž se vyskytnou dva tři dopisy od Thomayera. Viz např.: František Batha (ed.), *Alois Jirásek: Dopisy 1871–1927*, Praha 1965; Bedřich Frida, *Mladá léta Jaroslava Vrchlického v zrcadle dopisů, jež psal svému strýci a bratrovi*, Praha 1931. Několik zmínek je možné najít v monografii o Gustavu Eimovi. Viz Helena Kokešová, *Gustav Eim. Životopisná studie a edice korespondence*, Praha 1999.

Tím se dostávám k vlastní literatuře o tématu. Jedinou monografií sepsal na začátku dvacátých let minulého století pozitivistický literární historik Jan V. Sedlák (1889–1941).¹² Rozděлил ji do tří částí, v nichž postupně vylíčil jeho život, dílo a osobnost. Je podložena mnoha vzpomínkovými články, poznámkami z korespondence s Jaroslavem Vrchlickým, pamětí Aloise Jiráka, Serváce Bonifáce Hellera a dalších.¹³ Rozebírá tu nejen jeho články a beletristické práce, ale i populárně naučnou produkci. Ilustruje jeho osobnost a pokládá základy pro všechny další práce. Spolu s Thomayerovými pamětmi a vzpomínkovými články se stává jedním z pramenů utváření obrazu racionálního píšícího lékaře, který měl kontakty s uměleckou špičkou nejen lumírovského kruhu.

V devadesátých letech připravovalo nakladatelství Melantrich v edici *Osudy pokrokových osobností naší minulosti* novou monografii. Pracovali na ní S. Bartůšková a J. Švejnoha. V roce 1993 byla v tisku,¹⁴ avšak nakladatelství Melantrich zanedlouho zkrachovalo a edici po něm nikdo nepřevzal, ani jeho dnešní stejnojmenný pokračovatel.

Dále jsou tu slovníková hesla o něm a zmínky v monografiích o jeho blízkých přátelích a souputnících. Tak informace najdeme v *Biografickém slovníku pražské lékařské fakulty*, v monografiích o A. Jiráskovi, J. Vrchlickém, K. M. Čapka-Chodovi atd.¹⁵

2. Jak Thomayera zobrazují druzí

2.1. Paměti

2.1.1. Vladimír Vondráček – obraz svérázného intelektuála

Tyto paměti mají celkem tři svazky. Nás bude zajímat jen první z nich. Nejdřív snad několik slov o autorovi, abychom zjistili, z jakého titulu tento psychiatr o internistovi Thomayerovi píše. Vladimír Vondráček studoval na pražské lékařské fakultě, kde jedním z jeho učitelů byl i J. Thomayer. V roce 1938 se stal Vondráček sám jejím profesorem. Svým zaměřením zasahoval do psychiatrie, endokrinologie a farmakologie. Věnoval se i popularizaci své hlavní disciplíny, tj. psychiatrie. Ale nebyl pouze řadovým studentem profesora vnitřního lékařství. Psal o Thomayerovi jako o lékařském poradci a lékaři vlastní rodiny.

Mluví o něm přibližně takto: „*Tu přišel Mistr Hippokras de gratia divina a nebylo lepšího v ten čas in arte medicina.*“¹⁶ A znal i jeho patriotismus: „*Svůj kraj miloval možno říci nezřízenou, nekritickou láskou. Své žáky si vybíral podle možnosti z tohoto kraje, jedině tam se narodili čtyři lidé. Nejhoupější jsou z Prahy a okolí, ti trpí chorobou, které říkal ‚dementia mesobohemica‘.*“¹⁷ O tom máme doklady i odjinud, avšak tady nás zají-

má něco docela jiného, než pouhý fakt Thomayerovy lásky k jeho kraji. Totiž styl, jakým o něm Vondráček mluví. Ponechme stranou, že podobně jako Thomayer vsouvá do textu latinská slovní spojení a věty. Líčí Thomayera jako svérázného intelektuála, jednoho z nejlepších doktorů, kterého vzápětí ironizuje historkou spojenou s jeho vyjížděkami do Říčan: „*O tom, zda pojedete, nebo nepojedete, rozhodoval rtuťový barometr umístěný v jeho pracovně na klinice – Dr. Emil Sieber (1879–1964), později profesor interny v Brně, ho podkládal dvacetihaléři, aby stoupal, aby měli na sobotu od šéfa pokoj.*“¹⁸ Takových historek z vyprávění má Vondráček ve svých pamětech víc než dost.

O Thomayerově literární činnosti mluví v jednom odstavci a hodnotí ji takto: „*Jeho sebrané spisy vydaly na tři tlusté svazky a dobře se čtou.*“¹⁹ Většinou však mluví o Thomayerově osobnosti, dílo zanechává stranou, a to i to odborné. Naopak zmiňuje „zřejmou“ literární aluzi. Snad? Těžko říct, jiné doklady jsem pro toto tvrzení nenašel a odkud své domněni čerpá Vondráček, nevím. „*Profesor, od něhož se dává vyšetřovat Vondřejc, byl asi Thomayer.*“²⁰ V románu *Antonín Vondřejc* z let 1917–1918 K. M. Čapka-Choda vystupuje prý v postavě lékaře samotný Thomayer, dokonce i ordinace v románu zobrazená je ordinace Thomayerova. Snažil jsem se najít pro to podklady v korespondenci obou autorů, avšak bezúspěšně.²¹ Každopádně neznám žádný jiný doklad, že pod lékařem z *Antonína Vondřejce* čtenáři J. Thomayera odhalovali běžně. Proto tuto knihu do pramenů utváření obrazu Thomayerovy osobnosti nezařazuji.

U K. M. Čapka-Choda není možná nezajímavé poznamenat, jak se postupně vzdaloval od „figurkového realismu“ a přibližoval k naturalismu. Vzdaloval se tak vlastně žánrově od Thomayera a blížil se naopak tomu, co Thomayer otevřeně kritizoval. Thomayer si nejednou postěžoval, aniž by kohokoli jmenoval, že v moderní literatuře řadí souchotiny a tyfus o mnoho více než ve skutečnosti. Zde bychom mohli snadno považovat ze terč této kritiky nejedno z děl K. M. Čapka-Choda.²²

Vondráček charakterizuje Thomayera dále jako svérázného intelektuála: „*Měl rád prosté lidi, rád na klinice žertoval s trhokyněmi, které ho měly ve velké oblibě. Říkal jim ‚matko‘. Ženy oslovoval matko, paní, ženská. Když o nich psal, používal slova ženština, což nemyslel nijak hanlivě. Jednou vyšetřoval slečnu Hennerovou, pozdější paní Pujmanovou. Vyzval ji, aby si odložila. Ona odložila šaty na vyšetřovací pohovku. ‚Co to děláte, ženská, tam si lehnete.‘ Jednou se mu stručné povely nevyplatily. Řekl jedné venkovanice: ‚Jděte za plentu a vymočte se.‘ Ona šla za plentu a vymočila se, nikoliv však do*

¹² Tamtéž.

¹³ Tady se čtenář musí optat, zda se skutečně „dobře čtou“? Sebrané spisy Josefa Thomayera vyšly v 11 svazcích v letech 1919–1925 a tlustý je toliko svazek první Příroda a lidé, jinak jsou vše útlé knížky dosahující okolo necelých 200 stránek. První díl paměti V. Vondráčka vznikl souběžně, a je tedy možné, že V. Vondráček ještě nemusel mít ponětí o příštích svazcích. To se však zdá vzhledem k reklamám ve Zvonu nepravděpodobné (kdyby skutečně Thomayerovu produkci sledoval s „vřelým zájmem“).

¹⁴ Vondráček, Lékař vzpomíná, s. 95.

¹⁵ Korespondence přijatá od K. M. Čapka-Choda představuje 14 dopisů, pojednávajících o Čapkově vystoupení z družstva Zvon, děkovné dopisy za knížky, které mu Thomayer daroval atd. Viz LA PNP, fond Josef Thomayer, Korespondence přijatá, Karel Matěj Čapek-Chod.

¹⁶ Jako „figurkový realismus“ označil směr prvních děl K. M. Čapka-Choda František Kovárna. Viz František Kovárna, K. M. Čapek-Chod. Postavy a dílo, Praha 1936, s. 12 n. Thomayerovu zmiňovanou kritiku viz v kapitole Básníci a lékařství (in: Thomayer, Ze zápisů lékaře, s. 291–298). Zvláště závěr: „V povídkách módních spisovatelů českých zuřil souchotiny hůře než mezi pražskou chudinou... Moderní realisté rozumějí poměrům nemocí a věcí medicínských zrovna tak dobře, jako druhdy as „pošetilí“ romantikové. A při vši dotěrné zevrubnosti, se kterou líčí například Zola vykloubení v kloubu pažním, prozrazuje na jednom místě falešné gramatikální spojení, že psal něco, čemu nerozumí.“ (s. 298)

¹² Jan. V. Sedlák, Josef Thomayer. Studie literární, Praha 1923.

¹³ Servác Bonifác Heller (1845–1922), český prozaik, novinář a politik. Redaktor Národních listů (1870–1916) a Květů (1879–1899).

¹⁴ Doklad o přípravě této publikace viz Karel Beránek – Ludmila Hlaváčková – Jana Nosáková – Eva Rozsíválová – Petr Svobodný, Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939 (dále jen BSPLF), II. (L–Ž), Praha 1993, s. 124–126. Zmiňují tam práci Švejnohy a Bartůškové v tisku.

¹⁵ Jen namátkově viz Jaroslava Janáčková, Alois Jirásek. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, Praha 1987; Bohuš Balajka, Jaroslav Vrchlický. Odkazy pokrokových osobností naší minulosti, Praha 1979; Josef Šach, Karel Matěj Čapek-Chod, Praha 1949. BSPLF, s. 124–126. Tam viz i další články a studie roztroušené po Sbornících společnosti Jaroslava Vrchlického, Časopisu lékařů českých atp.

¹⁶ Vondráček, Lékař vzpomíná, s. 94.

¹⁷ Tamtéž. Jenom na okraj, Vladimír Vondráček se nenarodil nikde jinde než v Praze – i on tedy dost možná podle svých vlastních vzpomínek na Thomayera trpěl onou chorobou.

jedné ze sklenic, které tam byly připraveny, ale na podlahu.“ A jinde: „Když jsem myslel, že je v právu, stával se agresivním. Sám jsem ho jednou slyšel vyprávět, jak jednou na venkově jel kamsi kočárem. S kočím se předem dohodl na určitém obnosu. Asi po hodině jízdy prohlásil kočí, že dál nepojede, když mu za jízdu nedá více, než si smluvili. Thomayer vstal a rozkřikl se na něho: „Chlape, já vás z toho kozlíku shodím a dojedu si to sám.“²³ Kolik je skutečná událost, skutečné Thomayerovo vyprávění, Vondráčková konfabulace či prostá fabulace, jde u takovýchto historek rozlišit jen ztěží. Některé Vondráček vybral z Thomayerových pamětí *Z pouti životní* či z dalších jeho knížek, některé zřejmě z osobního styku a po dalších pramenech většinou jen tápeme. Důležitá je ale v tuto chvíli pro nás funkce takových vyprávění v pamětech. Je to místo, v němž tyto paměti oscilují mezi autobiograficky dokumentární a uměleckou prózou. Jde vlastně o nepřímou charakteristiku postavy. To, že jde o postavu skutečnou, je tu vedlejší. Princip nepřímé charakteristiky postavy se objevuje i u dalších – Vrchlického, který se celými paměťmi jen několikrát mihne,²⁴ doktora Josefa Hamerníka (1810–1887), u něhož dokonce převažuje, a dalších osobností kulturního a lékařského světa na pomezí 19. a 20. století. Navíc jsou „články“ o jednotlivých „postavách“ od sebe odděleny čarou, jako by každá z nich tvořila své příběhy, které až *ex post* splynou v jediný – příběh doby. Jsou mezi nimi i jemné přechody a návaznosti, které narušují dojem samostatných „reportáží“ o osobách veřejného života. Tak například: „*Thomayerovi se připisuje mnoho historek, které se však ve skutečnosti týkají Hamerníka.*“²⁵ Následuje „reportáž“ o Hamerníkovi. Tento způsob – členění na reportáže laděné mezi humoristiku a publicistiku a jejich závěrečné spojování – má původ mimo jiné právě u popisovaného Thomayera, z jehož článků nejednou Vondráček čerpal, a jak vidno nejen pramenně, ale i literárně.

2.1.2. Ladislav Syllaba – Thomayerův oblíbený žák, přítel a spolupracovník

Od Ladislava Syllaby toho o Thomayerovi uslyšíme ještě hodně. Jeho vzpomínky však zařazují pro přehlednost k ostatním pamětím, ač mnohé ostatní texty v jeho případě jsou také plně „vzpomínky“. Od počátku dvacátého století o Thomayerovi psali téměř výlučně jeho známí, či lidé, kteří s ním přišli do styku jako s učitelem. Jeho literární a uměleckí přátelé postupně umírali (Rais, Winter, Myslbek), a tak brzo zbývala jen mladší generace, kterou si Thomayer vychoval na lékařské fakultě. Pozornost mladších literárních tvůrců, snad s výjimkou K. M. Čapka-Choda, který však zemřel necelých čtrnáct dní po něm, zřejmě smrt spisovatele (nemluvím o lékaři) J. Thomayera nevyvolala.

Mé vzpomínky na profesora Thomayera publikoval L. Syllaba už po Thomayerově smrti ve smutečním čísle *Časopisu lékařů českých*. Začíná se zřetelným smutkem: „*Po třetí v životě беру do ruky pero, abych psal vzpomínky na profesora Thomayera. Po první se tak stalo v Jubilejním sborníku Thomayerově r. 1901, tj. v době, kdy se má asistentura*

²³ Vondráček, *Lékař vzpomíná*, s. 94, 96.

²⁴ Vrchlický je tu zmíněn i v souvislosti s Thomayerem: „Vrchlického Thomayer nabádal, aby se nedával stíhat pokaždé jinak, národ prý pak ani neví, jak vlastně jeho největší básník vypadá.“ Tady jde vlastně o dvojnásobnou nepřímou charakteristiku. Intelektualizovanější Thomayer (v očích V. Vondráčka) nabádá trochu vzhledově avantgardního Vrchlického k rozumnosti. Tak se připojuje k zobrazení této dvojice „racionálního lékaře-prozaika“ a „emocionálního poety“.

²⁵ Vondráček, *Lékař vzpomíná*, s. 97. U vzpomínek na Hamerníka nejednou cituje paměti Thomayerovy! Tak viz kupř. Thomayer, *Z pouti životní*, in.: *Ze zápisů lékaře*, s. 75.

u Thomayera chýlila ke konci a kdy on sám byl blízek svého životního cíle, kliniky. Po druhé jsem se rozepsal o Thomayerovi podle svých vzpomínek při jeho sedmdesátce, tedy v době, kdy již kliniku opustil a žil ve vědeckém ústraní. Po třetí mám o něm psátí teď, kdy je jeho tělo již obráceno v prach a popel.“²⁶ Přesto se tento text od dvou předchozích dosti značně liší. Ladislav Syllaba byl už tou dobou známou a váženou osobností českého lékařství, nebyl to už jen student či následovník, ale skutečný Thomayerův nástupce na poli interní medicíny, ve Spolku lékařů českých, a pokud žák, tak ne jen tak ledajaký, ale spolu s Josefem Pelnářem ten nejvýznamnější. Také proto mohl své vzpomínky soustředit z nemalé části na sebe samého i ve smutečním čísle za Thomayera. Více než polovina textu líčí vlastně život Syllabův, do nějž jako usměrňovatel, přítel a pomocník zasahoval právě zesnulý Thomayer. Je tu nejeden obrázek ze života Syllabovy rodiny – tak například: Syllaba onemocněl těžkou plicní chorobou. Jeho léčby se ujal sám jeho učitel. „*Když o čtyři léta později slavil Thomayer pětadvacáté výročí svého doktorátu, naučila žena malou naši Anču tomuto říkání: Pane profesore, / když jsem byla malinká, / uzdravil Jste mého tatínka, / proto Vám přeje, / co srdce hřeje, / Vaše Aninka. // Anča, vedená matkou s kytičkou v ruce, předříkala své přání statečně. Thomayer byl dojat, vzal si Anču na klín a honem hledal, co by jí dal na památku; našel pro ni pěkný safír. – Ještě po letech, když již nám dávno umřela, vzpomínal na její roztomilost.*“²⁷

Obrázek srdečný a z tak blízkého soukromí jak Syllabova tak Thomayerova, který si mohl Aničku Syllabovou oblíbit také jako dědeček, který sám žádné děti neměl. Spisovatel a lékař je tu najednou zobrazen jako člověk zcela přirozený a bezprostřední. Doposud spíše svérázný intelektuál a lékař tu najednou vystupuje téměř jako otec svých žáků a dědeček dcery jednoho z nich, byť byl Syllaba o pouhých patnáct let mladší a zemřel pouhé tři roky po svém učiteli. O svém vztahu k němu píše toto: „...*připadá mi, že jsem za ty desítky let od prvních počátků našich styků nestárl a nezestárl. Tak stárou, neproměnnou hodnotou byl pro můj život náš vzájemný poměr. Se své strany byl jsem Thomayerovi stejně upřímně oddán ve své šesté desítce životní jako ve svých dvaceti letech, ctíl jsem stejně jeho duchovní velikost, když jsem se u něho učil, jako když jsem již sám něco uměl, ba vlastně jsem se u něho učil stále, při každém styku, při každém rozhovoru s ním, jak v medicíně, tak v moudrosti životní, ba až do jeho posledních chvil, kdy ukázal, jak umírá muž.*“²⁸ A jak umírá muž vypisuje o několik stránek dále, když popisuje poslední dny Thomayerova života. Před nimi ještě zmiňuje, jak během jeho srdeční arytmie převzal spolu s Pelnářem polemiku o léčení zánětu slepého střeva, kterou Thomayer vedl s chirurgem Otakarem Kukulou (1867–1925), jak se v den sedmdesátých narozenin velkého lékaře na odpočinku shromáždili v hojném počtu i s děkanem lékařské fakulty prof. Karlem Weignerem (1874–1937) a jak mu Pelnář odevzdal svou velkou monografii,²⁹ dermatovenerolog František Šamberger (1871–1944) slavnostní číslo časopisu *Česká dermatologie* a on sám první archy své práce o poklepu a poslechu.³⁰ Tak podobně stáli

²⁶ Ladislav Syllaba, *Mé vzpomínky na profesora Thomayera*, *Časopis lékařů českých* (dále jen ČLČ) 66, 1927, č. 45, s. 1701–1704. Text z jubilejního sborníku cituji níže. Druhý ve Zvonu v č. 27 a 28 jsem nezohlednil a z výročních řečí k sedmdesátinám jsem vybral pouze Raisovu.

²⁷ Tamtéž, s. 1702.

²⁸ Tamtéž, s. 1701.

²⁹ Josef Pelnář, *Choroby z poruch mimokorové šedi mozkové*, Praha 1923.

³⁰ Ladislav Syllaba, *Nauka o lékařském poklepu a poslechu*, Praha 1925.

v kruhu okolo Thomayera tito tři a praktický lékař František Rosol (nar. 1888) 18. října 1927. „Všichni blízcí žáci Thomayerovi se kolem něho vystřídali v jeho posledních chvílích. Neumíral osamělý starý muž, umíral otec četné milující rodiny. Zachovali jsme jeho přání a nerušili jsme jeho klidu. S úctou jsme pozorovali, jak snášel tělesné utrpení beze slova stesku... Konec byl klidný, bez smrtelného zápasu. V šest hodin ráno, dne 18. října přestal být tep hmatný, po sedmé hodině dech celou noc hluboký se stal povrchním, potom asi deset dechů tichých, konečně jeden, jež jsme sotva zaslechli. Před půl osmou nebylo více slyšení zvuků srdečních. Profesor Thomayer od nás tiše odešel... Již brzo dopoledne bylo tělo zvěčnělého mistra plno plničko květin.“³¹

2.1.3. František Serafinský Procházka – kolega z redakce Zvonu

F. S. Procházka se podle vlastního svědectví poprvé setkal s Thomayerem v roce 1888, kdy přispíval do Šimáčkova *Světozoru*. Častěji se s ním začal stýkat až od roku 1900, tedy po založení *Zvonu*. Bohatší korespondence mezi nimi pochází z let 1913–1927 (po korespondenci s K. V. Raisem a A. Jiráskem patří k jedné z největších).³² Jeho vlastní „paměti“ však nejsou nijak široké. Pro *Časopis lékařů českých* napsal *Hrst poznámek k životu a dílu profesora Josefa Thomayera*.³³ I tady roste Thomayer jako svérázný intelektuál, ale vzhledem k tomu, že autorem textu je spisovatel, přítel a přispěvatel *Zvonu*, roste i akcent na dílo literární.

„Jak si Thomayer uměl redaktora dobrat, když se mu něco v textu nelíbilo, dokládám citátem jeho koresp. lístku z r. 1917. „Milý příteli! Mám výbornou myšlenku! Ať Zvon vypíše cenu pro toho, kdo rozumí kritice Sezimovy knihy *Za přeludem* v posledním *Zvonu*. To vzbudí veliký interest pro list a nebude to nic státi, neboť kritice jistě nikdo rozumět nebude. Zasloužilý pisatel kritiky by zasluhoval delší dovolenou. S pozdravem‘ atd. A to byla moderní kritika!“³⁴ Tak naráží Procházka na jeho přímou a odpor vůči literární kritice. Navíc zobrazuje poprvé mezi vzpomínajícími Thomayera jako redaktora *Zvonu*, který se cítil jaksí povinován držet úroveň tohoto časopisu. Procházka představuje Thomayerovo okolí ve *Zvonu*, do něhož sám spolu s J. Vrchlickým a A. Klášterským (vzpomen-li jen epigramisty, tedy autory aforistických a fejetonistických textů ve *Zvonu*) zapadal. Upozornil také čtenáře *Časopisu lékařů českých* na to, že i v současné době, tedy už posmrtně, vychází jedna Thomayerova próza.³⁵

Věnoval se jednotlivým svazkům Thomayerových spisů a neohlízel se na fakt, že za života jich vyšlo jedenáct, že v nich chyběla próza *Žlutné listí* a že do nich nebyla ani nikým doplněna poslední próza právě vycházející ve *Zvonu* a nemálo dalších. Jako by s autorem pomalu umíralo i dílo beletristické a jeho čtenářstvo. Ale nepředbíhejme událostem.

Mluvil o jeho cestách po Evropě, procházkách s přáteli, hledal inspirace jeho děl a charakterizoval je. Pobízel i literární badatele: „*Zvláštní kapitoly by zasluhoval kulturně-historický obsah jeho díla a jeho figurkářství*.“³⁶ Zůstal bohužel doposud nevyslyšen. Do-

³¹ Ladislav Syllaba, *Mé vzpomínky na profesora Thomayera*, s. 1704.

³² Milena Borotová, *Josef Thomayer*, Praha 1959; LA PNP, fond Josef Thomayer.

³³ František S. Procházka, *Hrst poznámek k životu a dílu profesora Josefa Thomayera*, ČLČ 66, 1927, č. 45, s. 1698–1700.

³⁴ Tamtéž, s. 1698. Autora kritiky se mi bohužel zjistit nepodařilo. Je podepsán šifrou -fer., kterou Vopravil ve svém slovníku neuvádí. Kritiku samu příp. viz Karel Sezima, *Za přeludem*, *Zvon* 17, 1917, s. 266–267.

³⁵ Josef Thomayer, *Drobné historky*, *Zvon* 28, 1927–1928, č. 7, s. 85–87. Toto číslo vyšlo 27. října 1927.

³⁶ Procházka, *Hrst poznámek k životu a dílu profesora Josefa Thomayera*, s. 1700.

klady ze spisů dále demonstuje Thomayerovo vlastenectví a skepsi vůči slovanské vzájemnosti a sám končí apelem na svou současnost: „*A nutká mne uvést ke konci ještě tato slova Thomayerova o rozštěpení československém: „Žádnému Němci jaktěživo nenapadne, aby se považoval za co jiného než za Němce. Co se v obdobné otázce u Slovanů děje, netřeba vykládati. Každý zná ten truchlivý fakt, že se Slovinci od spisovně češtiny... nadobro odtrhli, takže se našli lidé, kteří pokrevní příbuzenství češtiny se slovenštinou popírali a popírají. Ale pro mne toto štěpení většního kmene slovanského v drobné větve menší je jen důkazem, jak málo Slované jsou schopni větších kulturních plánů i výkonů, jak málo jsou plemenem státotvorným.‘ Osudem pravdivých slov velikých lidí zajisté není, aby zapadla v hluši.“³⁷ Tímto apelem se blíží Procházka výročním řečem a nekrologům, k nimž přejdu v následující kapitole.*

* * *

Tak se před námi vyjevily troje paměti. Vondráček zobrazil Thomayera vlastně z největší dálky. Takové podobné obrázky, jaké o něm vylíčil, sepsal sám Thomayer o nejněm z svých přátel. Pro Vondráčka byl také jedním z mnoha a mnoha, kdo v jeho širokém díle vystupoval. Navíc ze všech tří byl jeho styk s Josefem Thomayerem nejkratší. L. Syllaba strávil se svým profesorem téměř čtyřicet let života a nahlédl tak do jeho nejbližšího soukromí, jaké nezobrazil ani A. Jirásek, který s ním strávil přibližně stejnou dobu. Je to snad právě v tom, že Syllaba a Thomayer byli kolegové z profese, snad proto, že mezi nimi nebyl jen vztah přátelský, ale i úcta žáka ke svému učiteli a spolupracovníkovi. Ale nejde jen o to. Internista sepsal své vzpomínky nedlouho po smrti vzpomínáného. Proto je v nich tak bezprostředně vylíčen zážitek smrti bližního. Proto se podobně jako paměti F. S. Procházky blíží nekrologu. Nejsou vlastně pravými paměťmi, ale nejsou ani pravými nekrologem, neboť ten obvykle neobsahuje citované dopisy a vzpomínky na život nekrologistův. Obraz, jaký tyto tři texty vytvářejí je však o mnoho bohatší, než jaký přinesou nekrology. Nebylo by totiž nesnadné nalézt velmi podobné morální a vlastenecké apely, chválu a stesk u mnoha dalších představitelů Thomayerovy generace, která postupně vymírala, a Thomayer byl vlastně mezi posledními z ní.

2.2. Výroční řeči a nekrology – Thomayerův „kult“

2.2.1. Ladislav Syllaba a Thomayerova lékařská škola

V roce 1901 k 25. výročí udělení doktorátu Josefu Thomayerovi uspořádali jeho žáci jubilejní sborník, v němž se vedle odborných studií objevila i oslavná řeč z pera Ladislava Syllaby.³⁸ Takové jubilejní sborníky vyšly péčí L. Syllaby celkem tři.³⁹ Thomayerovi žáci v nich vydávali své práce z oboru lékařství, které v nemálo případech navazovaly na Thomayerovo odborné dílo, i když souvislost s ním zřetelně nebyla podmínkou pro publikaci. V posledním ze sborníků vyšla také kompletní Thomayerova odborná bibliografie.

³⁷ Tamtéž, s. 1700.

³⁸ Ladislav Syllaba, *Několik vzpomínek z let asistentkých*, in: Ladislav Syllaba (red.), *Thomayerův jubilejní sborník*, Praha 1901, s. 246–248.

³⁹ Ladislav Syllaba (red.), *Thomayerův jubilejní sborník*, Praha 1901; Týž (red.), *Soubor prací na počest sedesátých narozenin prof. Dra Josefa Thomayera*, Praha 1913; Ladislav Syllaba – Josef Peňáz (red.), *Třetí soubor prací na počest prof. Dra. Josefa Thomayera k jeho sedmdesátinám*. 23. března 1853 – 23. března 1923, I–II., Praha 1923.

Poslechněme už ale několik slov ze Syllabovy výroční řeči: „Byl krásným ten ruch, v jehož středu jsem stál a který dovede Thomayer na svém působišti kolem sebe vyvolati.“⁴⁰ Ano, Syllaba se skutečně účastnil i literárních dýchánek a procházek s A. Jiráskem, K. V. Raísem a dalšími. To je ale jen začátek panegyriky. „Nezůstalo však jen při vzdělání odborném. Muž takového širokého rozhledu jako Thomayer dovedl si osvojití znamenitý vliv i na povšechné vzdělání těch, kdož byli kolem něho. Zajímá se sám o všechny projevy kulturního života, od literatury a umění k politice a všednímu žití společenskému, rozprávěl rozhovor o tom všem, libuje si ty, kdož si přinesli již s sebou vyšší úroveň vzdělání povšechného, a sugestivně nabádáje ty, kdož zůstali pozadu. Nejedna kolega teprve na podnět Thomayerův poznal půvab Valdštejnské zahrady s její líbeznou terrassou či snivou zadumanost starého Židovského hřbitova a květu černého bezu...“⁴¹ Tak jako by vidoucí Thomayer zasvěcoval mladé lékaře nejen *in artem medicinae*, ale i do krás okolního světa. Muž se širokým rozhledem, učitel *ars medicinae* ale i *ars vitae et videndi*. Tak ho tu představuje Syllaba.

Ovšem v panegyrice by neměly chybět rétorické figury, exklamace atp. Nepodceňujme našeho „pěvce“. Tady je máme: „*Láska k přírodě! Ta dovede vylouditi v duši Thomayerově tóny měkké, citové, tak že by se podivil ten, kdož ho blíže nezná.*“ A jinde: „*Měkčnost a náladovost ustupuje plamenné ohnivosti tam, kde přichází k slovu druhý hlavní představitel citového nitra Thomayerova, láska k národu! Celý živý temperament se tu uplatňuje, chodská neústupnost nabývá vrchu a výmluvné slovo získává úctu mladších, třeba někdy mluvčí ve své satiře až příliš šlehal snahy jejich. Jsem přesvědčen, že i ti kolegové, kteří v našem kruhu poliklinickém představovali zákopníky směrů odlehklých od Thomayerova starovlastenectví, skláněli se nejednou v duchu před nadšením, se kterým hlásá náš profesor svou zásadu: „pro humanismus a kosmopolitismus nezapomínat na národnost!“⁴²*

V takovém duchu se nesou i další projevy L. Syllaby. Ale není to jediný prostředek, jímž vytvářel „kult“ lékaře-vlastence-vzdělance-spisovatele. Stál u vydání všech tří jubilejních sborníků J. Thomayera. Stál také v čele pořadatelského výboru smuteční schůze Spolku lékařů českých, uspořádané 24. října 1927 v posluchárně kliniky prof. Františka Šambergera.⁴³ Tak vlastně následoval svého učitele, který předsedal tryzně za zakladatele české interny Bohumila Eiselta (1831–1908). Jeho smrt uzavřela jednu velkou etapu dějin interního lékařství, Thomayerova v Syllabových očích (ale nejen v nich) druhou.

V nekrologu za J. Thomayera, publikovaném ještě před schůzí, mluví převážně o jeho přínosu lékařské vědě a její popularizaci. Celý nekrolog je nabitý úctou k učiteli a láskou k přáteli. Poslechněme si aspoň první jeho slova: „*Opustil nás poslední ze zakladatelů českého vnitřního lékařství, tvůrce thomayerovské školy, vynikající a svérázný lékař, horlivý přispěvatel tohoto Časopisu (tj. Časopisu lékařů českých, J. H.), zakladatel Sborníku lékařského i klinického a Sbírký přednášek a rozprav z oboru lékařského, duch všeobecně vzdělaný, světově orientovaný, esteticky vytříbený a originální, uznávaný beletrista, di-*

⁴⁰ Syllaba, Několik vzpomínek z let asistentských, s. 246.

⁴¹ Tamtéž, s. 247.

⁴² Tamtéž.

⁴³ V Časopisu lékařů českých je jí věnována část čísla. Jsou tu projevy všech tří řečníků – internisty L. Syllaby, profesora ORL J. Císlera a dermatologa F. Šambergera. Smuteční schůze Spolku českých lékařů v Praze na paměť zvěčnělého profesora Dra Jos. Thomayera. 24. X. 1927, ČLČ 66, 1927, s. 1693–1698.

stinguovaný milovník přírody od studentských let bystrý pozorovatel života ve všech jeho projevech, výborný znalec lidí, člověk bohaté životní zkušenosti a moudrosti, zjev jadrné životnosti a iniciativní energie, plný humoru a thomayerovského vtipu, ale také s intimním vnitřním životem, jež odhaloval toliko velmi málo lidem ze svého okolí a ani těm ne zcela.“⁴⁴ Moment, který se objevuje poprvé, ale do jisté míry jde v duchu Thomayerovy heroizace – svérázný lékař, který se se svými strastmi uzavírá – nejprve si je hrdinně nepřiznává, k čemuž tendoval Syllaba dříve, či je kryje spíše z introverze, jak se to jeví zde.

24. října na schůzi mluvil takto: „*Po Rudolfovi Jedličkovi a Antonínu Heverochovi*⁴⁵ opustil jeho řady (tj. Spolku lékařů českých, J. H.) jeden z jeho největších členů, jeho čestný člen, učitel Heverochův a Jedličkův, profesor Josef Thomayer.“⁴⁶ Syllabův projev schůzi zahájil. Místnost byla k tomu účelu vyzdobena, na zdi visel Thomayerův portrét od Maxe Švabinského (1873–1962). Tryzna začala po čtvrté hodině a při projevu L. Syllaby posluchači stáli. Pro tvorbu obrazu z tohoto projevu, podotýkám, že oproti předešlým značně suchého, je důležitý snad jen poslední odstavec: „*My všichni členové Spolku českých lékařů máme před očima celý jeho mohutný a význačný zjev, vzdáváme úctu a hold celé té krásné a drahé postavě. Byl-li tyto dny v jedné posmrtné vzpomínce srovnáván se vzrostlým dubem, jsme si vědomi, jak hluboko tkvěly jeho kořeny v samé duši národa a co dobrých podnětů a počínů, přímých i nepřímých, obsáhl a chránil stín jeho rozložitě koruny.*“⁴⁷ Dejme však také slovo plzeňskému profesorovi ušního, nosního a krčního lékařství Josefu Císlerovi (1870–1948). Ten, coby Thomayerův rodák, se soustředil na jeho vztah k Trhanovu, rodině, matce, ale i na jeho tvorbu vzešlou z místních kořenů. Thomayer měl ještě čtyři sourozence, proto pomáhal své matce, která mnohdy musela za prací docházet. „*Když jsem mu jednou připomenul, že přece doma nebylo tak zle, aby se tak namáhal, pravil mi svým brskním tónem: „Což – měl jsem starou matku stále nechat se plahočit k dojení a v zimě brodit se závějemi?“ Ejhle jaký to krásný případ pro mnohé lenošivé mladé lidi, kteří se neostýchají vyčerpát své rodiče do posledního dechu!*“⁴⁸ I do smuteční řeči probleskuje Thomayerovo napomínání proti lenivosti. J. Císler líčí Thomayera také jako skvělého vypravěče, který bavil kuželkářskou společnost: „*Thomayer obyčejně nehrával – jen seděl opodál a kouřel v té době svoji nezbytnou viržinku provázel jednotlivé hody svými vtipy, které zase bývaly sledovány výbuchy obecného smíchu. A nejen to – často vůbec nechali hry a sesedli se kolem Thomayera naslouchající jeho vypravování. A jak uměl vypravovat! Byla to mnohdy nepatrná událost – ale jak ji dovedl podat!*“⁴⁹ V jeho vypravování nacházel Císler i některé literární postavy z jeho „povíděk“. Ale nemluví tu jen o jeho tvorbě figurkové, ale i o jeho prvních člancích, které Neruda označil za projevy nového směru, představovaného ve světě o mnoho starším americkým prozaikem Henrym Davidem Thoreauem (1817–1862). Thomayerovu prózu *Příroda a lidé* cení velmi vysoko a dá se to říct o jeho díle vůbec. Přidává historku z kapitoly *Thomayer a ženy*: „*A tu maně vyslovil jsem jméno slečny K., dívky to neobyčejně sličné a vzdělané, již se u nás kdysi ko-*

⁴⁴ Ladislav Syllaba, Prof. Josef Thomayer nám odešel, ČLČ 66, 1927, s. 1625.

⁴⁵ Rudolf Jedlička (1869–1926), považován za zakladatele české rentgenologie a radiologie. Antonín Heveroch (1869 – 2. 3. 1927), neurolog a psychiatr, jeden ze zakladatelů české psychiatrie, ředitel Zemského ústavu pro choromyslné v Praze (1919–1927).

⁴⁶ Ladislav Syllaba, Thomayer, Spolek českých lékařů a lékařský tisk český, ČLČ 66, 1927, s. 1693.

⁴⁷ Tamtéž, s. 1694.

⁴⁸ Josef Císler, Za profesorem Thomayerem. ČLČ 66, 1927, s. 1694.

⁴⁹ Tamtéž.

řil veškerý svobodný mužský svět, nesleduje přitom nejmenšího účele. ‚Poslyšte‘, přerušil mne Th., ‚nevíte, co se s ní stalo?‘ Řekl jsem jen, co jsem věděl, že rodina její se odstěhovala a ona přijala místo vychovatelky u nějaké šlechtické rodiny ve Vídni. A tu zase jsem postřehl, že se zrak jeho trochu zasníl – Byl tu nějaký román? Kdož to ví?“⁵⁰

Nu a poslední projev lékařův. „A umělcem bohem nadaným byl, jak víme, i prof. Thomayer. A proto měl také pozorovací smysly své ostřeji naladěny, a proto byl také nadán schopností, bystře zachycená pozorování svá vykreslit a vylíčit nejen věrně – ale i umělecky zajímavě.“⁵¹

2.2.2. Nekrology v denním tisku

Zajímavější nekrology o J. Thomayerovi sebrala redakce *Časopisu lékařů českých* a vydala je v pietním čísle. Pod titulem *Ohlas úmrtí profesora Thomayera v denním tisku* jsou tak uspořádány čtyři nekrology z *Lidových novin*, dva z *Venkova*, a po jednom ze *Samostatnosti* a *Národní politiky*. Jsou tu i další texty, vzpomínkového, či spíše pietního charakteru, včetně jedné oslavné básně Eugena Lederera (1861–1937), publikované 20. října v *Národní politice*. První nekrolog se v *Lidových novinách* objevil 18. října. Napsal ho František Skácelík. Thomayer mu je českým vědcem a českým spisovatelem. „*Nezapadl nikdy do nabubřelé vědecké ideologie německé, nepotřeboval toho. Správně napsal o něm žák jeho prof. dr. Pelnář: Kdyby byl Thomayer německým autorem, četli bychom jistě o řadě Thomayerových příznaků, Thomayerových metod vyšetřovacích... Thomayerovo rozčlenění poklepu, které objevil při rakovině a tuberkulose pobřišnice, jest známo i v cizině a leckterý německý autor paraduje jím jako vlastním objevem.*“⁵² Ne, něčeho takového český autor, český vědec skutečně nepotřebuje. Tak mluví na konci dvacátých let česká žurnalistika. Během dvacátých let nedoznává obrozenecký náboj, ale naopak ozývá se dál a zní politickým apelem na současníky. „*Správně bylo řečeno, že v Thomayerovi jako v příteli jeho Jiráskovi a Raisovi koluje v žilách krev českých buditelů, jichž ideálem bylo postavit kulturní svět český na úroveň kulturních oblastí národů nejpokročilejších, ne napodobením jejich method, přijímáním jejich názorů, nýbrž vlastním typickým pohledem na věci života, vědy i umění. Bylo těžké udržeti tyto vlastnosti a tento směr za politické éry nám nepřátelské, a přece Thomayer nepolevil. A v tom necht' stojí jako zářivý příklad mladší, šťastnější generaci!*“⁵³ Nebylo to poprvé, co měl Thomayer sloužit mladší generaci za příklad, mezi lékaři to nebylo ani naposled, ale co je důležité, nebyl ani jediný. Jak psala redakce *Zvonu* při oznámení Thomayerovy smrti: „*Rok za rokem jich ubývá, těch drahých jmen, těch zlatých jmen...*“⁵⁴ Celá jeho postupně vymírající generace – Alois Mrštík v roce 1925, K. V. Rais v roce 1926, A. Jirásek mezi posledními v roce 1930, ale výčet jmen by mohl být snadno širší – teď rostla jako příklad národního uvědomění.

Ale abych nebyl snad nařčen, že absolutizuji z jednoho článku, musím nechat mluvit další. O den později v těchže *Lidových novinách* píše literární kritik a historik Arne Novák (1880–1939), tentýž Arne Novák, který v devadesátých letech kritizoval národovectví z pozice české moderny, ale i tentýž, který se během 1. světové války obrátil k oslavě

⁵⁰ Tamtéž, s. 1695.

⁵¹ František Šamberger, Vliv prof. Thomayera na českou dermatologii, ČLČ 66, 1927, s. 1697.

⁵² František Skácelík, Josef Thomayer zemřel, ČLČ 66, 1927, s. 1710.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Univ. Prof. Dr. Josef Thomayer, Zvon 28, 1928, s. 72.

A. Jiráska a celé jeho generace, takto: „*Z velkých postav, na jejichž plecích spočíval český duševní život v předposlední generaci, odešel právě zjev vzácné monumentality a rázovitosti... byl osobností tak svéráznou, českou individualitou tak plnokrevnou, že měl málo sobě rovných mezi svými vrstevníky. Náležel k požehnanému pokolení, které se v osmdesátých letech ujalo šťastně a vítězně vedení naší národní kultury, aby nám výtvarně vybudovalo Národní divadlo, aby v poezii položilo školou Lumírovskou základy k slovesnému světoobčanství, aby vědecky vybavilo obnovenou universitu Karlovu; souvisel osobními vztahy s hlavními členy této bohatýrské družiny českých Argonautů, ať to byli malíři, básníci či učenci; sám čněl postavou i významem nad nejednoho z nich a přežil většinu svých druhů, statný Chod tělem i duchem, zosobnění i chlouba nejzápadnějších Slovanů.*“⁵⁵ Ale Novákův text není jen pietním chvalozpěvem na jednoho z „českých Argonautů“, ale na Thomayera přímo. Znovu tu zní slova o jeho svéráznosti, rázovitosti, o jeho postřehu, uzavřenosti, skutečném „chodství“. A všechny Thomayerovy rysy mají být příkladem. Stoupá k rétorickému patosu se slovy: „*Avšak vedle osobnosti, kterou člověk v podstatě přijímá z rukou osudu a jež podléhá nejprve fyzické smrti a pak odmocňující vůli dějin, ustavuje každého velkého jednotlivce ještě cosi vyššího a trvalejšího: jeho mravní vůle k dobru, jeho úsilí o kulturní pokrok, jeho snaha rozmnožení etický poklad svého národa. A tyto rysy Josefa Thomayera, tak mocné a tak životné, zůstanou příkladem i v budoucnosti.*“⁵⁶

Podobně se vyjadřuje i tehdejší předseda vlády Antonín Švehla (1873–1933) v agrárnickém *Venkově*: „*Zemřel velký člověk. Dotlouklo zlaté srdce. Padl dub, jenž vysoko vyčníval nad své okolí a kořeny svými hluboko tkvěl v zemi, kterou nade vše miloval, s kterou byl spjat celým svým já. Zemřel učenec, zemřel umělec, velký vlasti syn, pravdivý člověk, věrný přítel, neznající lsti.*“⁵⁷ Zde dostupuje patos nekrologisty vrcholu hned na počátku. Avšak postoupíme-li dál, uvidíme, že zde byla úcta motivována osobním stykem daleko jiným než kupříkladu u A. Nováka. Jsou to totiž slova Thomayerova pacienta.⁵⁸ Znal se s ním ale i z osobního styku. Z tohoto nekrologu je proto znát, že ho nenapsal ani spisovatel, ani lékař, ale člověk, který Thomayera znal a kterého Thomayer léčil, jemuž dost možná zachránil život, i když záchvaty Švehlovy nemoci měly ještě přijít.

V *Lidových novinách* vzpomínal na svého učitele ještě internista Rudolf Vanýsek (1876–1957). Také se tu objevil šifrou podepsaný medailon nazvaný *Život Josefa Thomayera*. Ani jeden z těchto textů by však pro nás nepřinesl už nic nového.

Naopak z hlediska stylového postupu nekrologu jako literárního žánru je zajímavý další text Františka Skácelíka z národně demokratické *Samostatnosti*. „*Zdá se mi, že tomu není ani tak příliš dávno, co jsem poikal profesora Thomayera na Příkopě. Je pravda: byl sice trochu pobledlý, nekračel svým pevným krokem, neulpíval bystrým pátravým zrakem na kolemjdoucích s obvyklou vážností pozorovatele – ale to všechno nemělo rázu nějaké trvalé zemlencosti a nečinilo dojem choroby, naopak: zářil z toho stále jas živelné jeho osobnosti – a teď tak nenadálá zpráva o jeho úmrtí.*“⁵⁹ Náhlá smrt? Skácelíkovo jméno

⁵⁵ Arne Novák, Josef Thomayer, ČLČ 66, 1927, s. 1704.

⁵⁶ Tamtéž, s. 1706.

⁵⁷ Antonín Švehla, Profesor dr. J. Thomayer (přetištěno z *Venkova*), ČLČ 66, 1927, 1706.

⁵⁸ Tamtéž. „*Dosud slyším jeho slova, když byl jsem smrtelně churav: Zmůžete to! Kolik to síly v tak krátké větě.*“

⁵⁹ František Skácelík, Za profesorem Thomayerem. Samostatnost ze dne 21. října 1927, ČLČ 66, 1927, s. 1709.

už tu padlo několikrát. Není bez zajímavosti, že jeden jeho nekrolog vyšel 19. října v *Li- dových novinách* a druhý (jiný) o dva dny později v *Samostatnosti*. Odběratelský kruh obou listů byl podobný. Skácelík psal rovněž beletrii z lékařského prostředí a byl rovněž povoláním lékař. Vystudoval pražskou lékařskou fakultu, a byl tak jedním z řadových Thomayerových žáků. Sám působil nejdříve jako okresní lékař v Bystřici pod Hostýnem, Světlé nad Sázavou a v Náchodě, později se stal radou ministerstva zdravotnictví v Praze. Je tedy dost pravděpodobné, že znal Thomayerův zdravotní stav.

Lékaři dávno očekávali, že přijde konec. Rakovina konečnicku, na niž Thomayer zem- řel, není nemoc, která by zabijela náhle. Pacient trpí dlouhou dobu značnými bolestmi. Nelze říct, že by něco takového přišlo náhle. V nekrologu však nemusí jít ani tolik o smut- nou realitu bolestivé smrti, jako o vykreslení její krutosti. Ještě včera chodil po Příkopech, a teď... To je postup, jehož používá nekrolog poměrně často, podobně jako krátké úsečné věty, kterými začíná A. Švehla.⁶⁰ Znovu tu nacházíme apel u Thomayera proti cizím vli- vům, u Skácelíka konkrétně proti německým: „*Věřil ve svůj národ a rád mluvil o jeho bu- doucnosti. Oprostit mladé generace od způsobu německého myšlení, od fanatičnosti me- chanisujícího pořádku německého ducha – v tom viděl záchranu před utonutím českého živlu v moři německém.*“⁶¹ Staví ho po boku Jana Sladkého Koziny. Tak i v básni (sone- tu!) Eugena Lederera.⁶²

Smuteční báseň přináší rovněž deváté číslo *Zvonu*. Ta je z pera Jana Kárníka (1870–1958). Ptáme-li se z jakého titulu ji mohl psát, pak vezme, že šlo znovu o lékaře, který v roce 1897 promoval na pražské lékařské fakultě. S Thomayerem tak zcela jistě přišel do styku už tehdy. V letech 1915–1941 přispíval do *Zvonu*, a tak se sešli spolu v jedné re- dakci.⁶³ Jeho báseň byla „pouhým“ epitafem a byla také tím jediným, čím v prvních dnech *Zvon* vzpomněl smrt svého předního redaktora. Ano, žádný nekrolog, žádné smuteční čís-

⁶⁰ Tato tvrzení se nedají brát nijak absolutně. Pro studii o nekrologu nemám sebranou dostatečnou materiálovou základnu. Proto je berme spíše jako hypotetická, avšak dosti opodstatněná, neboť podobné či totožné postupy lze zaznamenat i u nekrologů Jiráskových, Raisových a jiných. Z nekrologů proti tvrzení – stylistickému po- stupu – mluví České Slovo: „Včera dopoledne nastalo to, čemu nedovedla zabránit ani nejobětavější péče a umění jeho druhů a žáků a co se již dlouho v zasvěcených kruzích očekávalo... Bolestná rakovina, která mu krutě ztrpčovala poslední tři léta pracovitěho života, dokonala své ničivé dílo v těle úctyhodného kmeta, té- měř pětasedmdesátiletého.“ Prof. dr. Thomayer mrtev, České Slovo 19, 1927, č. 248, 19. 10., s. 1. Tento nek- rolog je však celkově sušší a obsahuje rozhodně menší dávku patosu. Je však dost možné, že při bližším ohle- dání problematiky nekrologu bychom našli mnoho příkladů obou opačných postupů a zřejmě i nemálo variant. Nekrolog zřetelně není nikdy pouhou „novinovou zprávou o smrti s krátkým medailonem o životě“.

⁶¹ František Skácelík, Za profesorem Thomayerem, s. 1709.

⁶² Eugen Lederer, Thomayer. Národní Politika 20. října, ČLČ 66, 1927, s. 1713. „Jun Pošumaví s Kozinovým čelem / a duší čistou jako jarní květy. / Chlad přísné pravdy znaly jeho rety – / a přece byl Krásna něžným hlasatelem. // Taj horských hvozdů v neprostupnu ztmělém / on doved sloučit s blankytnými vzněty, / znal sklony, jež jsou v duši lidskou vsety, / jsa šalby lichotivé nepřitelem. // Byl chrámem vědy, v kterém skrivan zpívá, / byl hrudou země, v které skryto zlato, / jak ledovec, zkad hravý pramen splývá. // Měl rád ty našich předků nivy, / jich krása kouzčila mu v duši svato / a ducha postřehem on konal divy.“ Sonet po formální strán- ce téměř dokonale (ponechme stranou, že se v podstatě nedá přednést, aniž by člověk byl mistrem). Ne óda, ale jambický sonet s obkročným rýmem a rýmujícími se verši uprostřed obou posledních trojverší. Takovou formu a ne o nic nižší si zasloužil Thomayer. Ne, nejde tu o styl, jakým se psaly oslavné básně ve dvacátých letech, tím spíše ne na jejich konci. Jde tu o styl blízký Thomayerovu příteli Vrchlickému: Eugen Lederer (1861–1937) patřil k jeho pozdním epigonům. Svě sbírky vydával právě ve dvacátých a třicátých letech. Viz Vladimír Frost (red.), Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce, 2./II. K–L, Praha 1993, s. 1151, hes- lo Eugen Leden – Lederer (autor hesla D. Holub).

⁶³ Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce. 2./II. K–L, s. 674–675, heslo Jan Kárník. Vlastním jmé- nem se jmenoval Josef Svítal. Studoval medicínu také ve Vídni a od roku 1899 nastoupil službu jako praktic- ký lékař ve Velkých Opatovicích u Jevíčka. Od roku 1906 pak nastalo sloužil v Novém Městě na Moravě. Pou- ze za první světové války pracoval jako vojenský lékař především na polské frontě. Odtud také jeho vztah k Polsku.

lo. Pouze již citované oznámení redakce o jeho smrti. Pohledme aspoň na verše: „*Chod- ská míza kořen tuží, / srdce šlechtí chodská ukolébavka, / i když maskou strohá netykav- ka... // Za tmy znaje směr / kráčels mezi pidimuži / jako Guliver, / pro nervosní maje nic- ky / v oku úsměv ironický. // Pevnou paží dřevorubců / střihals vlky mladých štěpů. / Rodné země bedliv tepu, / nedbals trhu svatokupců. / V zlaté knihy vepsán listy / vavřín skráně tvé a štít tvůj čistý! // Smrti, s níž jsi bil se stále, / tah se zdařil potutelný. / V dobré setbě žiješ dále. / Nesmrtelný.*“⁶⁴ Tolik téměř po třech nedělích domovský *Zvon*.

Jaký obraz nám tedy vyrůstá před zraky, díváme-li se na Thomayera skrze nekrology? Vlastenec, představitel vymírající generace posledních buditelů, osobnost, která přispěla málem české literatuře a obrovsky českému lékařství, Čech a především Chod, „rázovi- tý“, „svěrázný“, přímý a ironický přispěvatel *Zvonu*, přítel a lékař nemála významných osobností obou století. Obraz vskutku monumentální, ale neúplný. Bylo by chybou oče- kávat, že v nekrolozích se dočteme něco více i o Thomayerově pozůstalosti – jeho umě- lecké sbírce (vlastní ji pražská Národní galerie; nemalé množství krajin z Chodska, něko- lik Janů Sladkých, několik Thomayerů, ale to není předmětem našeho zájmu), o jeho politickém konzervatismu, zatvrzelém trvání na formách realismu napříč veškerým umě- ním, staromládenectví a zřejmém chladu k ženám obecně (tak se aspoň jeví ve svých tex- tech; milostnou korespondenci Thomayerův fond v LA PNP neobsahuje až na několik dopisů od dam, na něž však Thomayer zřejmě neodpovídal a pokud, tak jen stručně). O tom všem a mnohém dalším se dočteme až právě v jeho vlastních textech a v textech jeho přátel, které vznikaly ještě za jeho života.

2.2.3. K. V. Rais

K sedmdesátinám Josefa Thomayera připravila redakce *Zvonu* několik článků. Jejich autory byli Ladislav Syllaba a Karel Václav Rais. Podívejme se tu pouze na Raisovu vý- roční řeč. Být takto oslavován svými přáteli, spoluredaktory a žáky (mj. Jiráskem, S. B. Hel- lerem, K. M. Čapkem-Chodem atd.) jistě není svědecktívím o bezbřehém úspěchu. Nejed- nou šlo o to, že Thomayer byl prostě lékař, s nímž se hodilo být zadobře. Ale pro vytváření obrazu to má význam veliký. Formovali ho ve dvacátých letech autoři již nemoderní, avšak velice vážení. Vzpomeňme jen oslavy narozenin Aloise Jiráska z roku 1921. K. V. Rais se svých oslav ve dvacátých letech nedožil, avšak i v jeho případě můžeme mluvit o sil- ném nárůstu jeho „kultu“ jako národního klasika. Napíše-li vám slavnostní řeč národní klasik, asi něco znamenáte, a když se o vás ještě vyjadřuje v superlativech... Ale skuteč- nost našťstí není natolik schematická. Šlo také o to, jak uvidíme z druhé strany v kapito- le o Thomayerových zápisnicích, upozornit na „staré“ a ukázat hodnoty jejich tvorby, uhá- jit je před „mladými“.

Rais popisuje v jubilejní řeči svá setkání s písíicím lékařem. Přidává úryvky z kores- pondence a podtrhává funkci jejich přátelství. Nejednou ho prý Thomayer přivedl k in- spiracnímu zdroji.⁶⁵ Popisuje jeho názory, jeho osobnost, záliby. „*Má krásnou sbírku ob- razů i plastik našich mistrů, starších i pozdějších, a jsou jeho radostí. Knihovna děl vědeckých i beletristických je velká. V literárních kruzích českých měl vždy mnoho milých*

⁶⁴ Jan Kárník, Epitaf Josefu Thomayerovi, *Zvon* 28, 1927–1928, č. 9, s. 113 (10. listopadu 1927).

⁶⁵ Karel Václav Rais, O prof. J. Thomayerovi, in: K. V. Rais, Ze vzpomínek III, Praha 1930, s. 155. Původně Týž, K sedmdesátinám, *Zvon* 23, 1923.

druhů a jsou mu vděční nejen za ty styky přátelské, ale také za pomoc lékařskou, již věnoval jim i jejich rodinám. O mrtvých přátelích svých napsal nejednu srdečnou vzpomínku.“⁶⁶

Snaží se ho přibližovat jako člověka „jemného citění“. „Na jeho jemné citění ukazuje snad i to, že si na příklad za jitru po Božím hodě vánočním zajde do chrámu na Karlově, aby tam uslyšel lidový zpěv staré písně ‚Nesem vám noviny‘; nebo že si o Božím těle dojde do Břevnova, kde se průvod koná v staré klášterní zahradě.“⁶⁷

Objevují se tu však i úryvky z korespondence o dalších přátelích. Avšak i ty jsou tu pro ilustraci Thomayerova citu vůči jeho vrstevníkům a přátelům a jeho hrdinného snášení vlastních chorob a bolestí. Jeví se tu jako osoba s pochopením pro nouzi a se snahou pomoci z ní. „Dne 9. srpna 1909 mi o tom psal: ‚V Trhanově mám v chudobinci osazeného prvního almužníka, recte párek. Byl byste se zasmál, kdybyste byl slyšel, jak mu to lidé zavidí a kdo všechno si dělá laskominy na podobné místo. Také dokazují a hojnými argumenty dokládají, že první almužník byl jakživ zloděj a ‚ochlasta‘, že mým vlastním rodičům kradl atd.‘“⁶⁸

Celou řeč pak zakončuje charakteristikou Thomayerova vlastnictví. „Po všechna léta svého života byl Thomayer Čechem celou svou bytostí. Češtvím nerozuměl však jenom příslušnost k té neb oné straně politické. Jednou mi o tom psal: ‚Přicházím zase k své oblíbené konklusi, že se lidé nemění, i když si dávají jiné přívlastky politické.‘ Češtvím rozuměl asi toto: Plné vědomí každého našince, že je také částí toho národa, jenž věky po svých vlastech zápasí a pracuje pro svou pevnou budoucnost, a že je tedy povinností každého, aby na svém místě, ze všech sil svých, v duchu předků svých pracoval. Svaté dychtění, aby ten národ rostl a sílil kulturně i hospodářsky! Pouhé řeči bez opravdových skutků nic nejsou, jenom životní činy něco znamenají, jenom dle těch buďte lidé oceňováni. Jen zevnější okázalosti, které zvláště tak rádi pěstujeme, obyčejně vyzní na licho, na prázdno a nic vážného z nich není.“⁶⁹

I v tomto směru je tedy Thomayer zobrazován jako racionální realista a skeptik. To, že byl značně konzervativní, ustupuje tak trochu do pozadí a skrývá se právě za tento skepticismus. Dále Rais cituje dopis, který mu Thomayer napsal v roce 1919: „Jsem většinou odkázán sám na sebe, ale tomu jsem zvyklý a to mně nepřekáží. Nejvíce se v myšlenkách obírám našimi poměry. Republika žije svůj fešácký život, každou chvíli nějaká slavnost.“⁷⁰ Národ jako by žil v Thomayerových očích v pocitu klidu a bezpečí. Tvrdí, že málo propaguje své výtvořky a raději se nechá zásobovat zahraničními, přestože jsou naše lepší.⁷¹ Kritizuje spokojenost a laxnost, v níž vidí hlavní nebezpečí. „Národ náš má sám v sebe málo důvěry, spoléhá příliš na své rádce, sám málo přemýšlí a uvažuje, běda, mají-li rádcové málo svědomí!... Jsme věkovitými nepřáteli obklíčeni a bludné byly by řeči, že jsme už zabezpečeni a že nám nebezpečí nehrozí.“⁷² Nedívá se však skepticky pouze na Čechy. Skepticky vzhlíží i k bratrům Slovanům. „V bratry Slovanů, jmenovitě v Rusy a Poláky,

⁶⁶ Tamtéž, s. 159.

⁶⁷ Tamtéž, s. 162.

⁶⁸ Tamtéž, s. 166.

⁶⁹ Tamtéž, s. 167.

⁷⁰ Tamtéž, s. 164.

⁷¹ Kritické poznámky k cizím vlivům na český národ ale i jazyk jsou patrné již (a právě tam nejvíce) v prózách Z lidské biologie (viz s. 37–39, 72–73) a Hořká zrnka, viz pozn. 114.

⁷² Rais, O prof. J. Thomayerovi, s. 168.

má málo důvěry. Říkává: ‚My je všechny bratrsky milujeme, vše u nich sledujeme, a oni si nás sotva všimají, hledí na nás s patra a lnou spíš k jiným než k nám.‘“⁷³

Jaký je tedy Thomayer v Raisových očích? Narozdíl od jubilejních řečí Syllabových tu zaznamenáváme jistý posun. Rais vlastně vůbec nemluví o Thomayerově díle. Do pozadí ustupuje i jeho široký rozhled, tolik akcentovaný právě Syllabou. Chybí tu i jeho svéráz, představený ve Vondráčkových pamětech. Do popředí zcela jasně prostupuje racionální realista, skeptik, lékař se silným sociálním citěním, člověk, který hrdinně zapírá své neduhy a obětavě léčí neduhy druhých. Fakt, že Thomayer žil celý život sám, je zmíněn toliko po straně a jakoby mimochodem. Výrazně vystupuje především jeho osobnost – Thomayer jako národně uvědomělý a zároveň zdravě skeptický lékař, který se pohybuje ve světě spisovatelů, ale nezapomíná se svou pomocí ani na ty významem nejmenší ze svého rodného Trhanova.

2.3. Thomayer v beletrii

Už jsem zmiňoval dva případy, kdy Thomayer vystupuje jako literární postava. U Fran-tiška Pražáka se však jedná o volnou adaptaci Thomayerova vlastního textu. Navíc se jeho text jeví pro naše potřeby jako nepoužitelný. Líčí příhodu z Thomayerova dětství, prožitého v Trhanově. Je tu však představen spíše chlapec – „pasáček hus“, z něžž se jednou zrodí veliký lékař a spisovatel – idylická črta, která mohla být napsána snad o kterémkoliv Chodu. Nic, co by utvářelo a výrazně působilo na Thomayerův obraz, nic, co by k našemu obrazu přidávalo jediný významný záběr.

2.3.1. Otta Dub: Rytíř ducha

Přistoupím rovnou k životopisnému románu Otty Duba, který si bere Thomayera nikoli za předobraz, ale přímo za téma. Tím ovšem není nijak řečeno, že se drží přímo a úzce skutečnosti, že nezjednodušuje Thomayerovu životní cestu, nepřidává vlastní fabulaci, nevytváří vlastní obraz lékařovy osobnosti. Naopak toto vše dělá s velkou vehemencí od prvých stránek. Román však nestihl dopsat. Zemřel v půli práce a vydal ho Josef Valouch. Podívejme se však na celek. Už samotný název díla je převzat z Thomayerova textu. Thomayer mluví o spisovatelích a umělcích vůbec jako o rytířích ducha.⁷⁴ V titulu tohoto románu však nejde jen o označení pro umělce. Má mnohem větší a z hlediska „kultovního“ vyšší význam. Avšak budeme postupovat jako čtenář a dekodujeme ho až v závěru.

Podívejme se na předmluvu románu: „Upozornění a varování. Vážený čtenáři, spanilomyslná čtenářko! Máte v ruce knihu o zakladateli moderního oboru české medicíny, vynikajícím lékaři, který se zapsal do povědomí současníků i potomků a jehož jméno re-

⁷³ Tamtéž, s. 168.

⁷⁴ Tak z něj cituje O. Mohyla ve výboru z jeho prací (Thomayer, Ze zápisů lékaře, Předmluva O. Mohyly, s. 10): „Zdalo by se..., že pro styky tyto zanedbával jsem studium, jež mne mělo k vlastnímu povolání mému připravit. Než tomu nebylo tak. Styky s literáty a výtvarnými umělci vyhledával jsem jen ve volných chvílích. Se soudruhy univerzitními, tedy s posluchači lékařskými, společensky málo jsem obcoval. Dával jsem přednost společnosti rytířů ducha a měl jsem to štěstí, že značná část literátů a umělců, kteří se mi stali blízkými, později vyrostla v přední muže svého národa.“ Text pochází samozřejmě z Thomayerových pamětí Z poutí životní. Z Mohylovy předmluvy ho cituji z jiného důvodu. Je to totiž označení, které použil Thomayer o svých přátelích z uměleckého světa. Avšak i O. Mohyloou je bezděčně použito nejen pro ilustraci prostředí, v němž se pohyboval, ale i pro ilustraci toho, čím J. Thomayer byl. Podobně u O. Duba.

prezentuje velkou pražskou nemocnici v Krči, významné sanatorium v Karlových Varech a jiná místa... Nic tu nelze brát doslova. Ani citace hovorů, ani všechna data, ani rozmístění událostí, ba ani jména či postavy všech osob. Jde o volnou kompozici, o pokus vžít se do děje a jeho hráčů – herců, hrát s nimi jejich čas i hru, v ní a v nich pak hledat předobrazy dneška.⁷⁵ Nechme stranou „spanilomyslnou“ čtenářku jako vystřiženou z *biedermeieru* a povšimněme si spíše toho, že Dub určitou míru fikce nezakrývá, naopak spíše přiznává. Až na výjimky je mu však třeba přiznat, že se historických reálií drží. Jako prohrěšky proti historické realitě je možné vidět líčení seznámení s Vrchlickým, první publikace v *Lumíru* po Nerudově „zkoušce“, objevení pseudonymu pro Emila Frída (tedy Jaroslava Vrchlického) a tak dále. Spíš než na vyhledávání anachronismů a dokladů fabulace se zaměříme na něco jiného – obraz Thomayerovy osobnosti. V prologu se odehrává rozhovor muže se stínem: „Hovor vede kupodivu stín. Po několika úvodních větách se dostává do útoku a partnera nešetří. Nevyhýbá se ani tvrdým invektivám: ‚Je načase, aby ses ke mně přihlásil. Nemám chuť se natrvalo schovávat ve tmě pseudoanonymity. Tvé současné postavení, renomé, sláva po Praze, celém království i dál za Šumavou i Krkonošemi ještě získají, až mně [sic] zvedneš ze země a postavíš vedle sebe. Svě druhé já. Někdy lepší já.‘ Rozhovor skutečně nabývá na síle a stín R. E. Jamot dále útočí na bránícího se Thomayera: ‚Souhlasím, a právě proto, abych nezhloupl dokonale, mám tebe, kamaráde, můj milý mistře Jamote.‘ ‚Fixluješ, Spectabilis. Neutíkáš se ke mně, aby sis oddychl od denního shonu a od zástupů, které tě obtěžují – ale jež miluješ –, ale proto, že ty ke mně a já k tobě patříme. Víc než kdokoliv ke komukoliv a cokoliv k čemukoliv. Právě dnes výrazněji než kdykoliv. Jsme srostlá jednovaječná dvojčata, hříčka přírody. Ale pozor! R. E. Jamot byl dřív než MUDr. Josef Thomayer. Svou existenci ohlásil na veřejnost dávno před ním. Thomayer, hodný a pilný gymnazista, později medik, dál pak doktůrek, volentér, sekundář, asistent, zástupce přednosta kliniky byl velmi dlouho pan Nikdo, pomalu dospívající Nicka. Ale R. E. Jamot? V nejranějším věku už spisovatel, brzo nato kulturní činitel, mladý přítel velkých autorů, uznávaných autorů; vyhrazený [sic] talent, vážený a brzy ctěný; spisovatel a beletrista, esejista, estetik a moralista. Činitel. V kulturních kruzích iniciátor; v akcích pořadatel a v dalekosáhlých projektech průkopník, případně aktivista...“⁷⁶ Najednou hned na úvod charakteristika? Výčetem vlastností ne nepodobná výše zmíněné Syllabově, avšak nemá stejný účel ani stejné prvky. Liší se především tím, že Syllabovy texty jsou texty příležitostnými. Ale Dub v Upozornění a varování říká ještě jednu věc: „Není třeba ho heroizovat, sám si postavil pomník ‚kovu trvalejší‘. Ale je dobré se jím zabývat jako příkladem, který nepatří jen minulosti.“⁷⁷ Jako by hned na úvod bylo třeba vysvětlit, čím si mimo jiné postavil Thomayer pomník. Avšak jen na první pohled se tento rozhovor jeví jako něco, co je oddělené od textu, co nemá jinou funkci než jeho uvedení. Avšak podíváme-li se na konec, zjistíme, že jde s velkou pravděpodobností o funkční kompoziční prvek. Rozhovor probíhá ve dvacátých letech, kdy se chystalo souborné vydání beletristických prací J. Thomayera. V tu chvíli ho R. E. Jamot přemlouvá, aby se vydávaly *Sebrané spisy* pod jménem Josef Thomayer. Jmenuje-li se něco takového „prolog“, implikuje to také

⁷⁵ Ota Dub, Rytíř ducha. Josef Thomayer – lékař a spisovatel, Ostrava 1993, s. 7.

⁷⁶ Tamtéž, s. 9.

⁷⁷ Tamtéž, s. 7.

epilog, v němž se bude asi Thomayer dívat zpět na své životní osudy, popsané v samotném románu a bude nějakým směrem rozjímat. Jakým netuším, epilog už v knize není. Avšak prolog končí povzdechem podlehnuvšího Jamota: „Tedy nezměněně. Vytrvale a schizofrenně, odděleně. Rozštěpená bytost. Kdo chce kam... Nepřesvědčil jsem tě...“ Rozštěpená bytost? Ne, nic takového jsem o Thomayerovi z žádného pramene nezjistil. A ještě něco. Ve chvíli, kdy se připravovalo vydání Thomayerových *Sebraných spisů*, už by bylo na takovou disputaci Thomayera s Jamotem pozdě. Skrze Thomayerovy články o pseudonymu Emila Frída již čtenáři *Zlaté Prahy*,⁷⁸ *Zvonu* a dalších periodik, v nichž se jméno Jamot objevovalo, věděli, o koho se jedná. Knížky sice i nadále vycházely pod jménem R. E. Jamot,⁷⁹ ale píšíci lékař se ke svému „prohrěšku“ otevřeně přiznal už na počátku devadesátých let.

Stačí tedy jen píchnout prstíčkem vtíravého hnidopicha a stavba kompozičního rámce Dubovy knihy se zhroutí. Ale připomeňme si Upozornění a varování: „Nic tu nelze brát doslova. Ani citace hovorů, ani všechna data, ani rozmístění událostí, ba ani jména či postavy všech osob. Jde o volnou kompozici, o pokus vžít se do děje a jeho hráčů – herců, hrát s nimi jejich čas i hru, v ní a v nich pak hledat předobrazy dneška.“⁸⁰ Ano, nejde o historickou práci, ale o román, který použil postavu Thomayera jako vhodný fabulační materiál.

Ale abychom neodsuzovali šmahem. Dub coby rovněž píšíci lékař neponechává stranou ani jednu z poloh Thomayerovy tvorby. Líčí ho jak v prostředí lékařů, tak i v prostředí literárním. Pracuje s poměrně velkým množstvím pramenů, studuje Thomayerovy fondy v Literárním archivu, korespondenci, sekundární literaturu a zvláště důkladně vlastní Thomayerovy spisy, které jsou autobiografickými údaji doslova prošpikovány.

Uvedme proto příklad trochu jiného charakteru: Jedná se opět o rozhovor, tentokrát o rozhovor přátel J. Thomayera a A. Jirásky. „Kritika? Vy ji berete na vědomí? Papírníky cválající po světě na klisnách z Neumětél? Vy, já a podobní stojíme uprostřed života a z něj, z jeho čtyřrozměrnosti berem náměty, nevedeme monolog pro sebe, ale rozpravu s lidmi, živými. Oni? Přívázání ke žlabu profese, melou papír, který jim padá pod hubu, sbírají ho širokým jazykem a strkají do tlamy, drtí vzadu třenovými zuby, míchají s vazkými slinami, všiml jste si, jak jim z koutků tečou nechutným proudem? ... Děj pokračuje v tlustém střevu zahušťováním, koncentrací. Voda je vstřebávaná zpátky do jater a tkání, většinou nedostatečně, a co zbude je per viam naturelem vyhozeno, vytlačeno v porcích a odstavech. Šeredná placka sletí na zem, rozplácne se a špinavými kapkami zmaže okolí. Div se neuplivl.“⁸¹

Thomayerovo mínění o literární kritice, byť nejedna z jeho statí se dá do jejího oboru přiřadit, skutečně nijak vysoké nebylo. Pokud mám dokládat archivními prameny, postačí citace ze zápisníku z let 1905–1907. K prvnímu lednu 1906 tu má tento zápis: „Nový rok nastal za 8° R kolem třetí ranní. Vydal jsem před Vánoce knihu ‚Žlutné listí‘. Nyní horké kritiky, ty dosud psané, přesvědčení, že kritikové *Národních listů*, *Nár. Politiky* i *Zvo-*

⁷⁸ Josef Thomayer, Jak vznikl pseudonym „Vrchlický“, *Zlatá Praha* 1893, s. 146.

⁷⁹ Viz třeba R. E. Jamot: *Žlutné listí*, Praha 1905. Mimo jiné, právě tato próza do *Sebraných spisů* zařazena není. Proto ještě jiný příklad: R. E. Jamot, Po různých stezkách, Praha 1902. Ale i ta je v *Sebraných spisech* jen zčásti.

⁸⁰ Dub, Rytíř ducha, s. 7.

⁸¹ Tamtéž, s. 122.

nu uvnitř nečetli. Kritik Času ji četl, ale je to inferiorní člověk, který tendenci knihy nepostihl.“⁸² Avšak nejeden doklad by se dal najít i v jeho tvorbě.⁸³ I sekundární literatura podpoří tento britký odsudek kritiky. „*Je (Thomayer, J. H.) kritik nemilosrdný, jízlivý, štíplavý, výbušný, studeně ironický, až krutý, ale podle potřeby i vlídně shovívavý a klidný.*“⁸⁴ Thomayerův odsudek je skutečně občas až nemilosrdně příkrý. A pohrdání kritikou na vlastní tvorbu je také časté.

Rozhovor pokračuje tak, že Jirásek uklidňuje rozohněného Thomayera tím, že odpovídajícím měřítkem nejsou kritici, ale čtenáři. Těch si Thomayer skutečně cenil více. A že je svého času měl, jsme už zmínili.

Jakého Thomayera nám ale vlastně Ota Dub představuje? Přidává v Prologu rys nikde jinde nezaznamenaný – rozdvojenou osobnost. Nedohání však tento rys do absurdní výše, jde mu pouze o to, že Thomayer byl člověk dvoudomý – vědec a literát, nikoli schizofrenik. V kapitolách od sebe ale tyto dvě sféry jeho života neodděluje přísně. Jsou tu sice pasáže věnované výhradně lékařství a výhradně literatuře, ale obě tyto stránky Thomayerovy osobnosti líčené Dubem žijí integrálně pospolu. „*Beletrie mu doplňovala vnitřní svět. Na stole měl cedulku s kaligraficky vyvedeným heslem Nulla dies sine linea – ani den bez řádky, a bylo jasno, jaký obsah je tím myšlen. Co viděl, nad čím se zastavil, to hleděl sdělit. Neznámému čtenáři, široké veřejnosti. Upozornit na podrobnost, která ho překvapila, zvednout ze skutečnosti detail, dosud přehlížený, ale něčím pozoruhodný: krásou, mírem, vyrovnaností, nebo naopak šeredností, rozporem, zbytečností.*“⁸⁵ Pozorovatel, člověk, který upozorňuje na drobnosti, ale nejen to. Také, ač lékař, člověk citlivý. „*Ve dnech, kdy mu umřel nemocný – a někdy odešli na věčnost i dva –, měl nesmírný pocit smutku a viny. Bezmoc, se kterou stál nad umírajícím, mu podlamovala kolena, nejraději by klekl, ale nikdy ho nenapadlo modlit se. Oči a mysl zvednout někam nahoru, ale vždycky měl chuť zahrabat se do sebe a z hloubky odtamtud vytáhnout, co tušil, ale ještě nikdy nepoznal. Někde v nás je chyba. Měli bychom vědět víc. Vyznat se v labyrintu, najít skulinu ze tmy, rozhrnout těžkou záclonu.*“⁸⁶ Tedy touha po poznání. Tu jistě nelze autoru *Pathologie a terapie nemocí vnitřních* a mnoha menších odborných studií upřít. I pro tematizaci bezradnosti nad některými nemocemi máme z Thomayerova díla řadu dokladů.

Snad jediný O. Dub zaznamenává u svého hrdiny vývoj. „*Osmdesátá léta devatenáctého století dovedla Josefa Thomayera do údobí maximálního tvůrčího soustředění. Obě oblasti ho popadly naplno, nenechaly mu chvilku oddechu, moto nulla dies sine linea se mu vracelo jako příkaz i radost každý den. V noci se mu zdálo o formulacích pro jednu nebo obě strany, časně ráno vstával s radostí, že bude psát, večer unaven po služební rutině a vlastním přídatkem k ní lehal krásně vyčerpan a měl pocit, že stejně nespí, co chtěl.*“⁸⁷ Pojmenovává etapy zvýšené tvůrčí aktivity. Popisuje jeho odcizování od přítele z mládí J. Vrchlického, kterému se snažil zabránit, ale zřejmě nejen ze strany velkého básníka tu chybělo dostatek vůle.

⁸² Zápisky od 19. března 1905 do 30. září 1907. LA, PNP, fond Josef Thomayer.

⁸³ Viz třeba č. 9. z Hořkých zrněk. Josef Thomayer, *Pestré kapitoly*, in: *Sebrané spisy Josefa Thomayera*, Svazek 1., Praha 1925, s. 114–115.

⁸⁴ Sedlák, Josef Thomayer, s. 90.

⁸⁵ Dub, *Rytíř ducha*, s. 82.

⁸⁶ Tamtéž, s. 90.

⁸⁷ Tamtéž, s. 124.

Nejednou popisuje i svou představu Thomayerova tvůrčího postupu, který zasazuje do obrazů bouřek, romantických krajin, ale i do běžného života v nemocnici. Ani zde však nevynechává jeho popularizační tvorbu: „*Vše, co rozbíral, koncipoval pro praktickou potřebu a předpokládanou úroveň čtenáře. Rukopis psal dvakrát, poprvé se škrty, podruhé načisto. O jasnosti jeho písma prohlásil metér pan Kladivo, že není doktorské, ale učitelské, a měla by sloužit spisovatelům za povinný vzor.*“⁸⁸ Zda se tak stalo, nebylo by možná od věci zkusit prozkoumat. Znamenalo by to projít populární články představitelů thomayerovské školy. Je tu ale jedno nebezpečí. Thomayer v roli redaktora *Časopisu lékařů českých* nejednou do textů jeho příspěvatelů zasahoval, upravoval je faktograficky i stylisticky. Nemáme mnoho dokladů pro to, jak se k těmto jeho zásahům lékaři stavěli, ale lze předpokládat, že záporných reakcí bylo jen pomálu.

Úplně na závěr se Dub dostává k ožehavé otázce Thomayer a ženy. „*Josef se vykroutil z otcova stisku: Měli bychom si vyjasnit věci jednou provždycky, protože tohle téma mne zlobí. Nemám je rád. Narážky kolegů a kamarádů taky. Možná že se ožením, kdopak ví. Ale ne hned. O kuchyň a o čistotu se mi stará bytná, stojí mne pár zlatek, ale nezdržuje. Na rodinu prostě nemám čas. K manželce, jak víš, patří i děti. Až se rozhodnu, pořídím si oboje.*“⁸⁹ Tolik pragmatický a nemá čas? Dub si také vzápětí protičeří. Thomayer ne že nemá čas, ale prostě nechce: „*Abych se přiznal, líbily se mi, někdy i tři současně, ale je s nimi potíž. Bojíš se ji pohládit, políbit, polaskat, i kdyby se ti nakrásně chtělo. Jedna by pak pádila rovnou do kostela, druhá do postele jako do přestupní stanice chrámu Páně, třetí tě ujistí, že nechce víc, než co jí dáš dobrovolně, a pak vyhrožuje sebevraždou, žes ji nechal zneuctěnou. Znáš z nejbližšího okolí tolik historek a variací, že by kniha nestačila.*“⁹⁰

Takový je Dubův Thomayer. Ale ještě víc – je to člověk, který se pohybuje v prostředí, které se přímo pro píšícího doktora nabízí, aby se na něm pocvičil a ukázal v něm svůj vzor. Hodí se mu pro ilustraci velmi úspěšného doktora-spisovatele. Nevybral si Vladislava Vančuru (1891–1942), ani Františka Langra (1888–1965), ani Jaroslava Durycha (1886–1962) – rovněž původní profesí lékaře, ale Thomayera, který i ve své tvorbě literární stále zůstával racionálně popisným a stručným lékařem a navíc u své původní profese setrval. Mnohem více než Thomayer, zůstával Dub ve svých dílech stále na poli lékařství a nemocničního prostředí. U něj nenajdeme ani přírodní črty, ani vzpomínky. Thomayerova tvorba byla rozmanitější. Přesto anebo možná právě proto vystupuje Jamot-Thomayer do veliké míry skutečně jako Dubův vzor.

3. Jak Thomayer zobrazuje sám sebe

V této kapitole se budu zabývat obrazem bezděčným. Takovým, který o sobě vytváříme bez vlastního záměru, který roste z našich názorů, jež předkládáme veřejnosti, anebo to aspoň zamýšlíme (jak to předpokládám u Thomayerových zápisníků – viz výše). U takových textů, zvláště u spisovatele, je třeba mít se na pozoru před unáhlenými závěry. Je nutné ale zdůraznit, že tady nejde o Thomayera skutečného, kterého nám přiblíží jednou moderní souhrnná monografie, kterou nám jak dějiny lékařství tak literární historie doposud dluží, ale o Thomayera, jak se jeví jeho čtenáři a potenciálnímu příjemci jeho zápisníků.

⁸⁸ Tamtéž, s. 127.

⁸⁹ Tamtéž, s. 133.

⁹⁰ Tamtéž, s. 135.

3.1. Zápisníky

Zápisníky, uložené v LA PNP pocházejí z let 1905–1923.⁹¹ Pro nás se jeví jako nejzajímavější deníky z let 1905–1916, tj. zápisky, kterými Thomayer započal a které nás zpravují o jeho práci na *Žlutou listí*, *Z lidské biologie* a *Hořkých zrnkách*, o jeho reakcích na bouřlivý politický vývoj, až po zápisky, u nichž jsou náznaky zamýšleného zveřejnění – zápisníky z let válečných. Bohužel není možné v nich sledovat Thomayerovu reakci na vznik samostatného státu a první dny a měsíce jeho života, neboť právě zde zeje smutná mezera. Nemám informace, zda nejsou uloženy jinde, ale vypadá to, jako by se v zápisnicích Thomayer na léta 1917–1923 odmlčel. Pokud tomu tak skutečně bylo, zůstanou nám zřejmě skryty i důvody, proč tak učinil. Ale pohlédneme už do zápisů z konce roku 1905.

„Byly založeny pod dojmem suchého leta v roce 1904 a obsahují mnoho dat o počasí a poměrně málo memoárů. Více memoárovými jsou následující svazky.“⁹² Tak po letech hodnotil Thomayer svůj první zápisník psaný dost pravděpodobně ještě pouze pro vlastní potřebu. I v něm však krom zpráv o počasí, záznamů o jednotlivých výletech, na které vycházel sám i s přáteli, najdeme i zápisky hodné historikovy pozornosti. Nabízí totiž pohledy do jeho literární tvorby (není bez zajímavosti, že postřehy z ordinace svěřoval spíše svým lékařským zápisníkům, do těchto pronikají jen zřídka⁹³), do jeho soukromého života a do jeho politických a literárních názorů, které později výběrově včlenil do svých „fejtonů“. Tak se začtíme do některých z nich: „I. IX. – Ráno jsem zpravidla literárně pracoval. Napsal jsem pojednání o patologii spánku, článek pro *Zvon*, do zadání na ministerstvu a větší část přednášky o bídě epileptiků. Při této literární práci jsem zpravidla špatně spal. Cítím se však dobře odpočinutým.“⁹⁴ U těchto zápisů je zřejmé, že Thomayer pod „práci literární“ zahrnoval i svou práci vědeckou a populárně naučnou. Nechme teď však pro chvíli „práci literární“ stranou. Podívejme se, jak Thomayer reagoval na dění posledních měsíců roku 1905. „28. XI. – Všeobecná stávka jakožto demonstrace ve prospěch všeobecného volebního práva. Všechny rodiny zděšené. Žádné povozy ani drožka nejezdí. Dopoledne veliký... průvod přes Václavské náměstí. Za starých dob pořádali procesy náboženská, nyní se pořádají procesy politická. Zase je vidět, jak se málo lidé

⁹¹ Jedná se o deset sešitků formátu A6 s těmito tituly: Z. 1. Zápisny počínaje 19. březnem 1905 – 30. září 1907; Z. 2. Zápisny počínaje 1. říjnem 1907 – 21. červen 1909; Z. 3. Zápisny počínaje 22. červnem – 24. duben 1911; Z. 4. Zápisny počínaje 25. dubnem – 31. říjen 1912; Z. 5. Zápisny počínaje 1. listopadem 1912 – 30. září 1913; Z. 6. Zápisny počínaje 1. říjnem 1913 – 4. březem 1915; Z. 7. Zápisny počínaje 4. březnem 1915 – 20. duben 1915; Z. 8. Zápisny počínaje 9. prosincem 1915 – 18. prosinec 1916; Z. 9. Zápisny počínaje 1. lednem 1917 – 26. březem 1918; Z. 10. Zápisny z let 1923 – 1927. Tato práce není však archivní zprávou o jejich obsahu, ani jejich edicí. Nesleduje ani vývoj osobnosti v daných letech. Ten se z tohoto pramene do velké míry ani zjistit nedá. Sleduje obraz osobnosti, která se v nich jeví. Proto jenom na okraj budou zmíněny zápisky o připravovaných knížkách, o přátelích a jiné.

⁹² Zápisny od 19. března 1905 do 30. září 1907. LA PNP, fond Josef Thomayer. Hned na úvod prohršek proti chronologickému vypisování z pramene. Tento přípisek Thomayer zřejmě připojil po pozdější revizi zápisníků. Předpokládáme, že se k ní odhodlal někdy po roce 1915, kdy máme první výraznější náznak publikačního záměru. Skutečného zveřejnění se dostalo jenom několika vybraným zápisníkům z roku 1916. Ty vyšly v posledním svazku sebraných spisů: Josef Thomayer, *Ze zápisů starého lékaře*, in: *Sebrané spisy J. Thomayera*, sv. 11, Praha 1925. Zda souvisí příprava tohoto svazku s úpravou starších zápisníků, se mi zjistit nepodařilo.

⁹³ LA PNP, fond Josef Thomayer. Tyto „lékařské zápisníky“ jsou prostými kalendáři, podle nichž si Thomayer objednával pacienty. Jsou tak zajímavé spíše pro toho, koho zajímá, kdo všechno byl Thomayerovým pacientem. U těchto objednávek bývají ještě občas zápisky, které potom čteme ve člancích jako záznamy z anamnézy nemoci.

⁹⁴ Zápisny od 19. března 1905 do 30. září 1907. LA PNP, fond Josef Thomayer.

mění. Ale nyní mají sociální demokraté v české politice prim a terorizují národ.“⁹⁵ Právě v posledních měsících roku 1905 mimo jiné pod vlivem ruské revoluce vrcholily masové demonstrace za všeobecné hlasovací právo. Vláda svůj návrh volební reformy podala dne 20. října 1905 ve smyslu rozšíření kuriového systému o všeobecnou kurii. Události se však pomalu přesouvaly mimo parlamentní půdu. Narůstal počet manifestací a demonstrací. Podle O. Urbana tehdy petici s žádostí o volební reformu zaslalo osm set obcí. Přešlo se k stávkovým akcím.⁹⁶ A Thomayer? „4. XII. Z všech stran zprávy, že vzápětí po socialistických demonstracích lůza se chystá rabovat. Několik menších pokusů de facto se v posledních dnech stalo... 6. XII. – Pouvažujme! Od terorismu jedinců přešli jsme k terorismu davu. Kdo má jiné mínění než dav, tomu se tímto život co možná znepríjemní: nádvávkami, skandálem, hrozbou atd. Potvrzuje jen můj dávný náklad, že člověk jako speci-es se nemění.“⁹⁷ Prozatím jenom chladné konstatování (na jeho poměry). Osobní útoky na Thomayerovu osobnost jsem nezaznamenal, ale není vyloučené, že se ho osobně dotýkaly útoky sociálních demokratů proti konzervativnímu proudu, k němuž patřil. „I. V. (1906) – Zase mně pod okny demonstrují sociální demokrati obvyklým v tento den způsobem. Už ten jejich žvást umím z paměti. Dnes řečnil nějaký plácal*, na rampě musea povídal: ‚My demonstrujeme pro věc svobody.‘ Pěkná svoboda, jak si ji sociální demokraté představují. Kdo není s nimi, toho chtějí zničit. Poslední dobou nechtěli ani pracovat v téže době s dělníky jinak smýšlejícími. Sociální demokracie znamená pro český lid ještě větší censureování. *Ukázalo se později: V. Němec, redaktor *Práva lidu*.“⁹⁸ Přímost odsudku je u Thomayera skutečně zřetelná, navíc je vidět, jak se sám utvrzuje ve svých názorech: lidé se nemění – podléhají vášním – komu prospívá všeobecné volební právo? Tak se ptá Thomayer ve svých zápisnicích *cui prodest*...⁹⁹ Nejde tu ale jen o averzi vůči sociálním demokratům. Thomayer je o mnoho radikálnější: „24. V. – Nižší volby včera vypadly ve prospěch národních stran. V českých okresích v Čechách nezvolen žádný sociální demokrat více. Za to prošli Drtina a mluvka Masaryk. To ten český národ chytil lososa.“¹⁰⁰ S pozdějším vývojem začal mít vůči Masarykovi pozitivnější vztah. Ale nejde tu ani jen o politický konzervatismus. Ale i o konzervatismus jaksi očekávanější, totiž umělecký. Thomayer patřil ke družině *Zvonu*, a tak je pochopitelné, že v zápisnicích nazývá Stanislava Kostku Neumanna (1875–1947) „potrhlym anarchistou“, který Zvonářům nadával do „dědků“, což Neumann svého času skutečně tropil, ohrazuje se proti kritice z pozice moderny. Polemizuje i s názory některých historiků a zřejmě s tehdejšími bulvárem. Takové zprávy zaznamenáváme kupříkladu k roku 1915, kdy hájí, i když sám pro sebe, zesnulého Zeyera (který samozřejmě do *Zvonu* nepřispíval, jelikož byl už nějaký ten pátek po smrti): „I. X. – Dnes mně vypravoval Ignát Herrmann, že dle vypravování nějakého znalce literatury, mně blíže neznámého, Julius Zeyer měl náchyllost k malým dětem a že prý mu pro to hrozilo trestní vyšetřování, jemuž smrtí unikl; 22. X. – Čemuž nechci věřit. Zeyer byl na sklonku života velice nábožný.“¹⁰¹ A ještě, abychom měli nejdříve spíš výčet, i když

⁹⁵ Tamtéž.

⁹⁶ Podrobněji o politické situaci viz Otto Urban, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 518–531.

⁹⁷ Zápisny od 19. března 1905 do 30. září 1907. LA PNP, fond Josef Thomayer.

⁹⁸ Tamtéž.

⁹⁹ Tamtéž.

¹⁰⁰ Tamtéž.

¹⁰¹ Zápisny počínaje 4. březnem 1915 – 20. duben 1915, LA PNP, fond Josef Thomayer.

asi ne úplný, na němž pak budeme stavět bezděčný Thomayerův obraz, tato zmínka: „15. V. (1906) – Zase zlověstný jihovýchodní vítr a parno. Tuto příspěvek k něžnosti ženského srdce. As před půl druhým rokem psala mně Bohuslava Sakalová, učitelka a spisovatelka, s kterou jsem hrubě nikdy nemluvil, abych si ji vzal – za ženu. Odpověděl jsem že ne. Od těch dob mně poslala nepočítanou kupu dopisů. Prvé 2–3 jsem otevřel, další žádný a měl jsem je uschované. Dnes 7 hodin ráno z čista se hlásila u mých dveří, asi abych ji přijal. Odmítnul jsem. V poledne zase jsem jí poslal zpět veliký balík neotevřených dopisů. Jsem zvědav nyní, dá-li mně pokoj. Jak známe zprávu, pochybuji.“¹⁰²

Takový se jeví J. Thomayer v zápisnicích – chladný k ženám, zajímající se o politiku a kulturu s postojem konzervativce jak politického, tak uměleckého, píšící a procházející se s Raisem, Jiráskem, Wintrem, který postupně přestal docházet kvůli zhoršenému zdravotnímu stavu, a „svými lékaři“. Boj o volební právo nebyl jedinou věcí, která ho z událostí politického života zaujala. Bedlivě sledoval i soudní proces s Karlem Kramářem (1860–1937), se S. B. Hellerem, válečné události. Skepticky se vyjadřoval vůči každoročně slibovanému míru a zaznamenával rostoucí ceny potravin a s nimi rostoucí bídu. Skepse, ano to je další, co prosvítá v zápisnicích. Skepse vůči válečnému vývoji nejen ve smyslu nedůvěře míru, ale i ve smyslu nedůvěry v aktivní český odpor: „6. IV. – Včera mně povídal redaktor Nár. politiky V. Beneš, že nedávno zde měla ústavácká šlechta schůzi, na které vznešeno vypsati manifest proti chování se českého lidu v této válce, kteréžto chování prý je zemězrádné. Ale nepřišlo k tomu snad ze zakročení konservativní šlechty a celá akce se obmezila na nějaký úvodní článek v Hlasu Národa.“¹⁰³ O jeho vlastní aktivitě se však ze zápisníků nedozvíme mnoho. Pro jeho politickou angažovanost během první světové války tak zápisníky prozrazují jen několik návštěv ve válečných nemocnicích¹⁰⁴ a podpis na Manifestu českých spisovatelů. Skepse však bude právě to, co ještě uslyšíme z Thomayerových úst na následujících stránkách.

Ale dá se tu jít i do Thomayerova soukromí. Jsou tu nejen poznámky o nemocech jeho přátel a příbuzných (Winter, Thomayerova sestra, Rais), ale i o jeho vlastním zdraví. Tak už v roce 1907 si stěžuje na problémy se sluchem a v posledním zápisníku z let 1923–1927, který má záznamy ne den po dni jako předešlé, ale už jen velmi řídké, Thomayer účtuje se životem při bolestech způsobených rakovinou konečníku.

O intimním životě, až na jeden výše zmiňovaný, zápisy zcela chybí. A tak se tu zase objevuje starý mládenec, intelektuál pohybující se jaksí nade vším, kritizující soudobé dění, ale z pozice člověka starého (ač mu nebylo mnoho přes padesát) a konzervativního.

3.2. Jak Josef Thomayer vidí sebe ve svých pamětech

Jedním ze svazků sebraných spisů byly také Thomayerovy paměti, které nazval *Z pouťi životní*. Nejprve zamýšlel pro *Zvon* napsat jen Trhanovské paměti, ale později po doporučení redakce připojil i paměti na léta klatovská a pražská.¹⁰⁵ Dosvědčuje to mimo jiné František Serafínský Procházka ve svých vzpomínkách, když cituje dopis, který od něj dostal: „Mám pár stránek napsaných a pokračoval bych na jiném díle, který bych nazval

Vzpomínky klatovské. Kdyby ale první díl nenašel milosti před očima čtenářovými, nechal bych toho. Projev ze čtenářstva, bohužel, nepřišel žádný, ale nám přátelům Thomayerovým se *Vzpomínky* líbily ve své obsažné zevrubnosti, slibující zaznamenati nejednu podrobnost důležitou a zajímavou i pro kulturní historii.“¹⁰⁶ Ponechme stranou tento smutný doklad o recepci Thomayerových pamětí, který snad ještě tehdy nebyl reprezentativní.

Už jako R. E. Jamot psal přímo o Thomayerovi – tehdy však ještě o sobě mluvil ve třetí osobě. Bylo to například v próze *Vznešení žebráci*. *Z pouťi životní* začíná už Josef Thomayer menším exkurzem o původu svého jména skutečného, neboť pseudonym je koneckonců tak průhledný, že netřeba jej vysvětlovat, avšak jméno jako by odkazovalo k německým předkům.

„Anebo žil v Trhanově malý, kulhavý krejčí Pelnář, jehož některé vlastnosti sloužily mně k nakreslení obrázku *Obecní piják*, uvěřitelného v mé knize *Po různých stezkách*. Pelnář šel hlavně pro německé hutníky nahore na Černé řece a v sobotu odpoledne vycházel s rancem zhotovených šatů a ubíral se přes Chodov vzhůru do Němec, aby se vrátil v neděli večer anebo dokonce v pondělí – hodně napilý, jsa takto terčem vtipů a úsměšků trhanovské mládeže. Pelnář to také byl, jak ve zmíněném obrázku píše, jenž si kdys lehl na trhanovské návsi napříč přes silnici, když projížděly povozy s nákladem, volaje, aby jej přejel, kdo by se neostýchal vzít si na svědomí život nevinného člověka. Načež jej kočové přijíždějících povozů položili s úplným klidem do vedlejšího potoka.“¹⁰⁷ To je zajímavý jev Thomayerových pamětí. Jako by stále psal některé ze svých obrázků, líčí i zde jednotlivé zdánlivě bezvýznamné postavičky a zobrazuje tak prostředí, v němž sám vyrůstal. Píše o svém strýci, který ho vedl k lásce k přírodě. Až později píše o své první četbě cestopisu Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdruzic (1564–1621) a o kalendářích a prózách Františka Pravdy (1817–1904), které na něj měly podle jeho vlastních slov veliký vliv. Trhanov je mu plátnem, na němž ukazuje, odkud bral své postavy z dřívějších knížek, odkud rostl jeho zájem o přírodu, kde se rodil Thomayer spisovatel. Byli bychom ovšem na omylu, kdybychom tvrdili, že svou rodnou ves idealizuje. „*Vůbec se začalo i v zapadlém Trhanově mluvíti o češtině, ale ne vždy benevolentně. Kolikrát jsem slyšel otázku: „Co jen chtějí ti přepjati Češi?“*“¹⁰⁸ I když se tato poznámka vztahuje hlavně k hrabatům Stadionům, trhanovské vrchnosti, je to i z pohledu Thomayerova doklad o tom, jak pomalu pronikala česká národní agitace na některá místa (mluví o šedesátých letech).

Podobně později nesetrvává na líčení svých životních osudů a vzpomíná na celý učitelský sbor v Klatovech – na A. V. Šmilauera-Šmilovského (1837–1883), F. Hromádka (narozen 1831) a další.¹⁰⁹ Do pamětí vstupuje jeho přítel Emil Frída. Znovu líčí Vrchlického jako studenta klatovského gymnázia, kterému pomáhal se studiem, se kterým napsal své prvotiny a s nímž za studentských let tvořil tvůrčí dvojici. To všechno jsou však dostatečně známé a v mnoha monografiích Vrchlického zmiňované skutečnosti. Pro specifiku pamětí je spíše zajímavé, že Thomayer líčí právě to, z čeho vyrůstala jeho tvorba, kde brala své náměty, z čeho vyrůstal on a jak se jeho prostředí postupně měnilo: „*Dne čtvr-*

¹⁰² Procházka, Hrst poznámek k životu a dílu profesora Josefa Thomayera, s. 1700.

¹⁰³ Thomayer, *Z pouťi životní*, 26. Zajímavou shodou okolností se jednou jedním z nejvýznamnějších Thomayerových žáků stane už několikrát zmiňovaný Josef Pelnář (1872–1964), který pocházel z nedalekého Újezdu. Zda má co společného s touto trhanovskou postavičkou, se mi zjistit nepodařilo.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 39–40.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 48–52.

¹⁰² Zápisky od 19. března 1905 do 30. září 1907. LA PNP, fond Josef Thomayer.

¹⁰³ Zápisky počínaje 4. březnem 1915 – 20. duben 1915, LA PNP, fond Josef Thomayer.

¹⁰⁴ Zápisky počínaje 9. prosincem 1915 – 18. prosinec 1916, LA PNP, fond Josef Thomayer.

¹⁰⁵ Josef Thomayer, *Z pouťi životní*, in.: Týž, *Ze zápisů lékaře* (ed. O. Mohyla), Praha 1977.

těho října jmenovaného roku odejel jsem do Prahy nočním vlakem... Byla to cesta krušná. Čekalo mne velké město, v němž jsem nikdy nebyl a jehož poměrů jsem neznal. Nevěděl jsem, jak pochodím se studiem v oboru, o němž jsem se do té chvíle nikdy nestaral, nevěděl jsem, jak je to se zápisem na universitě a jaké předměty bych měl poslouchati.¹¹⁰ Přichází studovat do velkého města, kde se teprve musí proboujet do kulturních kruhů. Teprve zde vstupuje do kulturního života skrze Lumír, teprve zde poznává své skutečné vzory a učitele – Jana Nerudu, Vítězslava Háška, Josefa Václava Sládka, ale také Bohumila Eiselta či Josefa Hamerníka. Bohumil Eiselt měl na Thomayera mnohem větší vliv, než kterákoli literární osobnost – byl to zakladatel *Časopisu lékařů českých*, Spolku lékařů českých, průkopník vnitřního lékařství, který jako jeden z mála na tehdejší lékařské fakultě přednášel česky. „V ostatek byla fakulta lékařská při mém příchodu zcela německá. Profesori byli většinou starší páni, a jejich vědecká literární činnost byla jak co do jakosti, tak co do množství velmi skrovná... Zaznamenal jsem fakt ten proto, že když po letech počalo se usilovati o zřízení university české, v mnohých profesorech tehdejší university universita česká měla zapřísáhlé odpůrce. Zejména oblíbeným trumfem proti české universitě vynášeným bylo citování staré slávy university pražské vůbec a fakulty lékařské zvlášť. Universita česká, že bude vědě na újmu, stará sláva že tím utrpí a kdesi cosi. Několik málo sice četných, ale ovšem pravdivých řádek předchozích ukazuje, že aspoň při mém příchodu na universitu s tou vědeckou slávou její to nebylo tak hrozné.“¹¹¹ Obhajuje starší generaci profesorů, kteří na ní stanuli a kteří jeho, budoucího profesora vnitřního lékařství, na české univerzitě učili.

Líčí však podobně jako ve starších svých knížkách i příběhy lidí, které sám nezažil, ale které slyšel vyprávět od svých přátel – tak tu vystupuje díky malíři historických pláten Emanuelu Krescensi Liškovi (1852–1903) i Antonín Dvořák (1841–1904). E. K. Liška prý také zprostředkoval seznámení s Mikolášem Alšem (1852–1913), kterému věnoval samostatnou rozsáhlejší kapitolku, a tak bychom mohli pokračovat s Jiráskem a dalšími. Vrchlický vystupuje ještě jednou v Praze, a to ve chvíli, kdy se začínají tito dva tvůrci vzdalovat. Zatímco se ještě podílel na konečné podobě první Vrchlického sbírky, teď už mu přestával básník své nové verše posílat a spolehl se na jiné soudce a postupně se spolehal sám na sebe. Tak i odchází z paměti právě s tímto konstatováním.

Své paměti zakončuje rokem 1877, ač jejich poslední díl píše v roce 1917, těmito slovy: „Intenzivnější zaměstnání vědami lékařskými vzbudilo záhy u mne nápad psáti o látkách lékařských pro publikum nelékařské. Neměl jsem na mysli popularizovati lékařství, jak se o mně při různých příležitostech pravilo. Ale potkal jsem se při čtení přerozmanitých knih o lékařství s různými zajímavými detaily, které přímo vybízely k fejetonistickému zpracování. Měl jsem tedy na zřeteli zajímavost, a ne poučování. Beletristická krev ve mně nikdy nevymizela a připomíná mně svůj život dodneška. Dodnes se pletu mezi beletristy.“¹¹² Jeden z důkazů, že Thomayer sám sebe považoval především za lékaře a až pak za beletristu – za „rytíře ducha“.

Zmínil jsem, že Vondráček postupuje ve svých pamětech podobně. Také líčí původ svých předků, také kreslí jednotlivé postavičky, které žily v jeho okolí, ať už měly vliv se-

beměší. Vybírá k jejich charakteristice příběhy a rozhovory a snaží se dát své próze lehce humorný nádech, se kterým vedle nicotné postavičky vystoupí Jakub Arbes, Mikoláš Aleš či Alois Jirásek, kteří jsou tu pak mnohem životnější o to, že se pohybují mezi řadovými, významem malými lidmi, které Thomayer tak rád zobrazoval jinde.

Závěr

Z obrazu, který vytvářeli Thomayerovi přátelé, nám zůstal stranou obraz Jiráskův, Klášterského, Vrchlického, z lékařské společnosti pak kupříkladu Pelnářův.¹¹³ Avšak účelné bylo vybrat ilustrační vzorek. Jirásek svůj obraz vytvořil ve svých pamětech a Vrchlický bezděčně svou korespondencí se svým příbuzným, která později vyšla. Klášterský ani Pelnář neposkytovali rozsahem a obsahem svých textů významnější materiál pro sledovanou problematiku. Jejich analýza na tomto místě by vedla k narůstání textu a mnoho nového by nepřinesla.

Za pramen jsem vlastně vzal texty osobností menších z pohledu literární historie (vyjmeme-li K. V. Raise), avšak i mnoha velikých z pohledu dějin lékařství. Mnoho z těch, kteří zde mluvili a předestírali obraz svého učitele, patřilo do obou oborů, avšak literární historie je spíše pojímá jako tvůrce literárních děl menšího či většího významu, aniž by je zařadila do Thomayerovy školy, kam patřili profesně. Zcela jistě nebudeme kalkulovat s tím, zda by se literární věda měla zabývat osobnostmi, jako byl Josef Pelnář či Ladislav Syllaba. Rozhodně však do literární historie patřil jejich učitel a oni si toho byli velmi dobře vědomi a velmi si toho vážili. V něm viděli nejen zakladatele vnitřního lékařství, ale i jednoho z národních buditelů druhé poloviny devatenáctého století – někoho, na kom mohli ukázat příklad „českého lékaře“ – vědce a kulturně činnou osobnost. Svým dějinným významem byl Thomayer především lékař. Jeho literární tvorba postupně nacházela hlavní svůj ohlas právě v lékařských kruzích. Ne snad proto, že by zobrazovala lékařský život, ale spíše proto, že se jedna z největších osobností české medicíny zapsala i do jiného oboru ve své době s nemalým úspěchem, jakého dosáhlo jen málo písícičích lékařů, pro které se často Thomayer stal jejich učitelem nejen v medicíně.

Snad také práce několika postřehy přispěla ke studiu memoárové literatury a něco málo řekla o nekrologu, který nebyl vždy jen žánrem publicistiky. Otázka funkce nekrologu a jeho vývoje zůstala otevřená, a samotného by mě zajímalo, jaké místo by zaujaly zde citované texty v typologii, která by mohla vyrůst při širší materiálové studii tohoto útvaru, který se jeví jako zajímavý pro kulturní historii; nejen pro studium vnímání smrti významné osobnosti, ale spíše pro to, jakou funkci míval v průběhu svých dějin, jak líčil své „hrdiny“ a co různými způsoby jejich zobrazení sledoval. Možná řekla něco málo nového o Thomayerovi samotném, jehož knižní monografii nám jak dějiny lékařství tak literární historie dluží.

Zakončeme na tomto místě Thomayerovým vlastním fejetonem: „Dost často potkám se s českou knihou, nejrozmanitějšího obsahu, zejména však beletristického anebo historického, o jejíž existenci jsem neměl potuchy. Časopisy české, které čtu, ji nezaznamenaly a nějaký orgán pro bibliografii pohříchu nemáme. Přál bych si věděti, kam konečně tato

¹¹⁰ Tamtéž, s. 70.

¹¹¹ Tamtéž, s. 80.

¹¹² Tamtéž, s. 124.

¹¹³ Antonín Klášterský, A všechny odešly ty staré, družné tváře, in: Týž, Vzpomínky a portréty, Praha 1934, s. 415–427; Josef Pelnář, Profesor Dr. J. Thomayer, ČLČ 60, 1921, s. 365–372.

okolnost povede. Jisto jest, že jednou literární historik při sbírání materiálu k dějinám české literatury k ustrnutí svému pozná, že existují knihy, o nichž nevěděl. Tím dána bude literárním historikům nová úloha k práci...¹¹⁴ Ještě tehdy sám píšící lékař nevěděl, že jeho knihy potká jednou ne nepodobný osud. Povědomí o tom, že Thomayer také psal vlastní knížky, je dnes značně mizivé. Snad jen mezi literárními historiky a historiky lékařství je ještě slušné, ale podíváme-li se zpět na vydání jeho knížek, setkáváme se od doby vydání sebraných spisů už jen s edicemi Otakara Mohyly z konce sedmdesátých let. Obraz všestranného píšícího doktora přestal být společensky aktuální. Narodil od jeho současníků, o nichž se vehementně mluví, kteří se vydávají stále, ale čtou rovněž málo, musíme konstatovat, že o Thomayerovi se dnes ani nemluví, ani se nečte, ani nevydává. Zůstal jen společníkem a svědkem osudů těch druhých, úspěšnějších.

JIRÍ HAVLÍK

Das Bild Josef Thomayers (1853–1927) in den Augen seiner Freunde und Nachfolger sowie in seinen eigenen Augen

ZUSAMMENFASSUNG

Der Aufsatz beschreibt Prof. MUDr. Josef Thomayer aus der Sicht seiner nächsten Verwandten, Freunde und Schüler, aber auch seiner Nachfolger. Er versucht ein Bild zu unterbreiten, wie es von Ärzten wie Vladimír Vondráček oder Ladislav Syllaba, František Serafínský Procházka und anderen entworfen wurde. Als Quellen dafür sind vor allem Memoirentexte, Nekrologe und Gedenkansprachen gewählt worden. Eine besondere Sicht erforderte das Werk von Otta Dub *Rytíř ducha* [Ritter des Geistes]. Neben diesem literarischen Bild ist in einigen Fällen auch Thomayers eigenes Schaffen herangezogen worden (*Z poutí životní* [Aus Lebensbänden], *Hořká zrnka* [Bittere Körner], *Žlutné listí* [Gelb färbt sich das Laub], *Z lidské biologie* [Von menschlicher Biologie]). Neben veröffentlichten Texten sind auch Thomayers Tagebücher berücksichtigt worden, die er in den Jahren 1905–1923 führte (deponiert im Literaturarchiv der Gedenkstätte für nationales Schrifttum). Diese bislang wenig genutzte Quelle enthält viele interessante Dokumente zu Thomayers Denken, Leben und in einigen wenigen Fällen auch zur Genese einiger seiner literarischen Arbeiten.

¹¹⁴ Josef Thomayer, *Z lidské biologie a jiná prosa*, in: Josefa Thomayera sebrané spisy z oboru lehké prosy, sv. 4, Praha 1920, s. 70.

VÝUKA ROMÁNSKÝCH JAZYKŮ NA UNIVERZITĚ KARLOVĚ ZA PRVNÍ REPUBLIKY

MARIE ŠTEMBERKOVÁ

Úvod

Romanistika na Univerzitě Karlově měla po první světové válce ty nejlepší předpoklady ke zdárnému rozvoji. Francie se totiž stala hlavním spojencem mladého československého státu, s nímž se bez omezení pěstovaly styky na všech úrovních – politické, diplomatické, hospodářské, školské i kulturní. Měly sice dlouholetou tradici ještě z doby monarchie, nyní se však těšily prvořadému zájmu a přízni československé politické reprezentace.

V Paříži zřídila československá vláda za přispění vlády jugoslávské a francouzské již roku 1919 *Institut d'Études Slaves* (Slovanský ústav), pro veřejnost byl otevřen od 17. října 1923. V Praze recipročně vznikl roku 1920 z iniciativy francouzské vlády *Institut Français de Prague*, nazývaný též *Institut Ernest Denis*, na jehož provoz finančně přispívalo ministerstvo školství a národní osvěty. Pro Čechy byl francouzský slavista, historik, autor díla *Konec samostatnosti české* vždycky Arnoštem Denísem, a jeho počestné křestní jméno se dostalo i do českého názvu ústavu, který tehdy sídlil v Ostrovní ulici číslo 6, později se přestěhoval do Štěpánské ulice. Profesor Denis, z jehož podnětu byl založen pařížský Slovanský ústav, projevil ochotu přednášet na Univerzitě Karlově, a profesorský sbor filozofické fakulty jeho iniciativu uvítal.¹ Francouzský slavista přijel 31. října 1920 do Prahy, a jen krátce se zotaviv z namáhavé cesty, spěchal na univerzitu, kde jej na slavnostním shromáždění akademické obce přivítal Josef Pekař. Ernest Denis se poté zúčastnil otevření Francouzského ústavu v Praze, vystoupil ještě před studenty shromážděnými na jeho počest v sále na Žofíně, ale přednášet již nemohl. Těžká choroba jej donutila k předčasnému návratu do Paříže, kde zemřel 5. ledna 1921.²

V pražském ústavu působil profesorský sbor složený převážně z rodilých Francouzů, mezi nimiž se octlo i několik ruských emigrantů. Přednášeli o organizaci školství a vzdělání ve Francii, o francouzské kultuře, historii a ekonomice, vedli kursy francouzštiny pro československé studenty včetně těch, jejichž mateřskou řečí byla němčina, a rovněž kursy „československého“ jazyka. Někteří z nich se postupně stali lektory na Univerzitě Karlově, Masarykově univerzitě v Brně, Univerzitě Komenského v Bratislavě, Českém vysokém učení technickém a zejména Vysoké škole obchodní, jež byla jeho součástí, České vysoké škole technické v Brně a dalších vysokých školách v republice.

¹ Archiv Univerzity Karlovy (dále jen AUK), fond Filozofická fakulta (dále jen FF), Protokol schůze profesorského sboru fakulty filozofické 23. a 30. října 1919, inv. č. 38, karton 3.

² O pražské návštěvě Ernesta Denise hovoří Zpráva o studijním roku 1920–1921, kterou podal odstoupující rektor Dr. František Mareš, in: Univerzita Karlova v Praze v roce 1920–21, Praha, nákladem akademického senátu Univerzity Karlovy 1921, s. 5–6.

Z iniciativy prezidenta republiky T. G. Masaryka byla v Praze na podzim 1919 zřízena *École Française* (Francouzská škola), která se postupně rozrůstala, nabízejíc různé typy a stupně vzdělání. V jejím rámci se kromě školy mateřské, obecné a večerních kursů francouzštiny zformovalo Francouzské reálné gymnázium s právem veřejnosti, přizpůsobující se ve svých osnovách výuce na československých státních gymnáziích. Tento krok byl nutný, poněvadž jinak by bylo zůstalo soukromou školou a maturitní zkoušky na něm složené by byly absolventa neopravňovaly k imatrikulaci na vysoké škole. Francouzské reálné gymnázium tudíž spadalo pod pravomoc ministerstva školství a národní osvěty, a navíc se těšilo zájmu francouzského zastupitelského úřadu v Československu. V jeho profesorském sboru působili vedle sebe Češi a Francouzi, často lidé ze smíšených manželství, případně i ruští emigranti, z nichž většina vyučovala kratší či delší dobu také na Univerzitě Karlově nebo na jiných čs. vysokých školách. Z tohoto stručného výkladu snad dostatečně přesvědčivě vyplývá, že českou univerzitní romanistiku je nutné chápat v širokých souvislostech.

Ředitelem semináře pro románskou filologii na Filozofické fakultě Karlovy univerzity byl až do konce letního semestru 1919 jeho zakladatel Jan Urban Jarník.³ V květnu 1918 dosáhl penzijního věku sedmdesáti let, a byl již tedy prakticky „na odchodu“. V zimním běhu 1919/20 zůstalo ředitelské místo neobsazeno, od letního semestru 1920 byl do této funkce jmenován Maxmilian Křepinský (1875–1971), který na základě prezidentského dekretu z 24. září 1919 obdržel stolicí románské filologie. Přednášel historickou srovnávací mluvnici románských jazyků, zabýval se též vlivem slovanských jazyků na rumunštinu.⁴ Jeho kolega Prokop Miroslav Haškovec, s nímž v letech 1908–1913/14 suploval za profesora Jarníka vedení semináře, přešel od zimního semestru 1920/21 na Masarykovu univerzitu v Brně.⁵ K romanistice můžeme volně počítat i dva profesory, kteří nebyli jmenováni výhradně pro románské obory. První z nich, Václav Tille (1867–1937), byl od 24. října 1911 držitelem stolice srovnávacích dějin literatur, jeho vrstevník František Xaver Šalda (1867–1937) se v roce 1916 na filozofické fakultě habilitoval. Po válce navrhl profesorský sbor fakulty jeho jmenování řádným profesorem pro dějiny moderních literatur západoevropských, stalo se tak prezidentským dekretem datovaným 30. ledna 1919. Oba, Tille i Šalda, svým vzděláním i osobními zájmy tíhli k francouzské kultuře, což se projevovalo i v náplni jejich univerzitních čtení. V letním semestru 1920 ohlašuje přednášku o spisovné franštině soukromý docent Karel Titz (1880–1940) – také on přešel na podzim téhož roku, podobně jako kolega Haškovec, na brněnskou univerzitu. Do Prahy se vrátil v létě 1932. U tématu „románská filologie“ nelze opominout ani vědce, který k se-

³ V roce 1908, tedy po dovršení šedesátky, přestal být prof. Jarník v seznamu osob a ústavů české univerzity uváděn jako ředitel románského semináře, až do studijního roku 1913/14 figuroval na jeho místě jako zatímní ředitel soukromý docent Maxmilian Křepinský. Na základě Jarníkova osobního spisu (AUK, FF, inv. č. 340) se přesvědčíme o tom, že prof. Jarník se změnami srozuměn nebyl, došlo k nim bez jeho souhlasu. Korespondoval v té věci s děkanátem FF UKF, který jeho argumenty uznal; od školního roku 1914/15 byl již pravidelně uváděn jako ředitel románského semináře až do svého penzionování.

⁴ O Maxmilianu Křepinském viz Vladimír Uhlíř, 90 ans du professeur Maxmilian Křepinský, in: *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 1966, seš. 4, *Romanistica Pragensia* 4, Praha, Universita Karlova 1966, s. 109–115; Týž, *Travaux et publications du professeur Maxmilian Křepinský*, tamtéž, s. 117–121; Josef Dvořák, *Soupis prací prof. Dr. M. Křepinského*, in: *Časopis pro moderní filologii* 29, 1946, s. 183–184; Vladimír Uhlíř, 95 ans du professeur Maxmilian Křepinský, in: *Acta Universitatis Carolinae – Philologica* 1971, seš. 1, *Romanistica Pragensia* 7, Praha, Universita Karlova 1971, s. 197; Jan Šabršula, *Nécrologie: Maxmilian Křepinský* 9. 10. 1875 – 8. 5. 1971, tamtéž, s. 198.

⁵ Období 1918–1938 v dějinách UK zpracovávají *Dějiny Univerzity Karlovy*, sv. 4, 1918–1990, red. Jan Havrůnek a Zdeněk Pouta, Praha 1998, zejména viz kapitola Josef Petráň, *Filozofická fakulta, výklad o romanistice* na s. 146–147.

mináři nepatřil – Josefa Chlumského, zprvu mimořádného, od 26. 7. 1923 řádného profesora fonetiky se zvláštním zřetelem na fonetiku experimentální. V rámci svých čtení čas od času věnoval jeden semestr fonetice jazyka francouzského.

Výuka francouzštiny

Za první republiky přednášeli na československých vysokých školách v počtu sice nevelkém, ale nepřehlédnutelném, smluvní profesori. Byli to cizinci placení zpravidla vládami spřátelených států, které se na jejich pedagogické misi dohodly s čs. ministerstvem školství a národní osvěty a ministerstvem zahraničí. Spojenecké svazky s Francií způsobily, že občané této země přednášeli čs. studentům již krátce po vzniku republiky.

Dne 5. května 1920 byl smluvním profesorem francouzské literatury a francouzských institucí při Univerzitě Karlově jmenován rodák z Montauban André Tibal (nar. 1. srpna 1882), zaměřením germanista, který se v roce 1911 habilitoval na pařížské univerzitě pro obor německá literatura.⁶ Stal se prvním ředitelem Francouzského ústavu v Praze a současně se zapojil do práce románského semináře, kde vedl francouzské oddělení. V jeho přednáškách přicházela ke slovu témata literárněvědná, politologická a historická: francouzská literatura doby romantismu, vývoj francouzského myšlení v 19. století (Taine, Renan, Michelet, Guinet), francouzská věda na sklonku 19. století (Claude Bernard, Pasteur, Berthelot, Henri Poincaré), obraz Slovanů ve francouzské literatuře 1800–1850. André Tibal přednášel na Univerzitě Karlově do konce letního semestru 1925, poté se vrátil, vázán služebními povinnostmi, do Francie.⁷

Francouzská vláda poslala za prof. Tibala náhradu v osobě Alberta Pauphilet (nar. 13. dubna 1884 v Isle Saint-Denis), který byl pověřen konáním přednášek a cvičení o francouzské literatuře 6. dubna 1926;⁸ na rozdíl od svého předchůdce se nestal smluvním profesorem. Na filozofické fakultě setrval do konce letního semestru 1939, po prázdninách se již do Protektorátu nevrátil, jelikož se jeho země ocitla ve válečném stavu s nacistickým Německem. Jeho časový záběr byl širší než Tibalův – přednášel o různých druzích a žánrech francouzské literatury od středověku po dvacáté století, specifický zájem měl o antická témata a způsob jejich adaptace. Výlety do politiky a filozofie ve svých čteních nepodnikal. Třebaže se ve fakultních posluchárnách nevěnoval jazykovědě, spolupracoval s kolegou Josefem Chlumským a rentgenologem Bohumírem Pollandem na analytické fonetické studii o francouzských vokálech.⁹

Praktická výuka francouzštiny, zajišťovaná lektory, se ve srovnání s předválečnou dobou značně rozšířila. Zatímco roku 1905 musel prof. Jarník obratně argumentovat, aby ministerstvo kultu a vyučování přesvědčil o potřebnosti třetího francouzského lektora,¹⁰ byl nyní počet tří lektorů považován za minimum. Po většinu meziválečných semestrů pů-

⁶ AUK, FF, André Tibal – personálie, inv. č. 733.

⁷ André Tibal styky s Československem nepřerušil – roku 1926 vyšel jeho překlad knihy Stanislava Nikolaua, *Géographie de la Tchécoslovaquie*, Prague, Librairie des professeurs tchécoslovaques 1926, 146 s.

⁸ AUK, FF, Albert Pauphilet – personálie, inv. č. 567.

⁹ Albert Pauphilet – Josef Chlumský – Bohumír Polland, *Radiografie francouzských samohlásek a polosamohlásek: s 45 radiografiemi a 39 skizkami*, Praha, Česká akademie věd a umění (ČAVU) 1938, 91 s., 84 obr. příl. O Bohumíru Pollandovi viz Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939, díl 2., L–Ž, uspořádali Ludmila Hlaváčková a Petr Svobodný, Praha 1993, s. 236.

¹⁰ AUK, FF, Jules Eugène Pichon – personální spis, inv. č. 585, připsal J. U. Jarníka profesorskému sboru z 25. 10. 1905.

sobili v románském semináři čtyři lektoři francouzštiny. Důležité bylo, že profesorský sbor zásadně změnil přístup k českým uchazečům o jazykový lektorát. Ve schůzi sboru dne 27. listopadu 1919 byl jednomyslně přijat návrh na zřízení deseti kursů francouzštiny, přičemž dva kursy pro začátečníky všech univerzitních fakult a dva kursy pro začátečníky – posluchače filozofické fakulty měly být svěřeny českému lektorovi.¹¹ Na základě dlouholetých zkušeností s výukou moderních jazyků se profesori naučili oceňovat, že některé gramatické a stylistické jevy vysvětlují posluchačům jejich krajané lépe než cizinci, kteří navzdory znalosti češtiny (v některých případech jdoucí skutečně do hloubky) přece jen museli pocítovat určitou bariéru. Pověřování Čechů jazykovými lektoráty jistě souviselo také s poválečným rozmachem pedagogiky – metodice vyučování zejména na středních školách začala být věnována pozornost těžko srovnatelná s dobou předcházející. Proto také do svého výkladu zařadím portréty dvou lektorů pověřených přednášet o metodice vyučování moderních jazyků.

Přes tento příznivý vývoj se výuka francouzštiny těsně po převratu nerozvíhala právě hladce. Jediný „válečný“ lektor tohoto jazyka na českých vysokých školách, Švýcar Louis Feller, zemřel 17. ledna 1919.¹² Tuto smutnou událost poněkud vyvážilo jmenování Eugène Bestauxe lektorem, shodou okolností v den narozenin prezidenta Masaryka 7. března 1919.¹³ Bestaux si podal žádost o lektorát již 14. února 1918, ale její kladné vyřízení nemůžeme přičíst k dobru vídeňskému ministerstvu kultu a vyučování. Svých povinností se ujal ještě v letním semestru 1919, zpočátku měl čtyřhodinový úvazek týdně. Počínaje letním semestrem 1920 obdržel učební příkaz vést kursy šest hodin týdně: z toho připadaly dvě hodiny na vedení praktického oddělení seminárního, do něhož měli přístup jen řádní posluchači fakulty, mimořádní pouze v případě, že celkový počet účastníků nepřekročil patnáct. Dvouhodinový praktický kurs pro pokročilé filozofy směli navštěvovat řádní i mimořádní posluchači, hospitanti pouze v případě, že celkový počet návštěvníků nepřekročil dvacet. Dvouhodinový kurs francouzských reálií byl přístupný posluchačům filozofické fakulty bez omezení. Za každou semestrální hodinu pobíral lektor Bestaux 300 korun, za půl roku to bylo 1800 korun, ročně 3600 korun.

Na konci letního semestru 1920 požádal Eugène Bestaux o zvýšení remuneratione. „*Jako Francouz nemám na českém venkově příbuzných ani známých i musím veškeré potřeby pro pětičlennou rodinu opatřovati i za ceny velmi vysoké,*“ poznamenal v žádosti a zakončil ji poznámkou dotýkající se postavení smluvních profesorů: „*Konám svou práci se stejnou svědomitostí jako profesori placení vládou francouzskou i prosím, aby mi hmotné poměry byly též snesitelně upraveny.*“¹⁴ Profesorská komise pro věci lektorské (Maximilian Křepinský, Josef Janko, Jiří Polívka) byla ochotna jeho žádost podporovat s podmínkou, že bude zvýšena také remuneratione ostatních lektorů. Takto formulovaný „plošný“ požadavek však na ministerstvu školství a národní osvěty podporu nenalezl.

¹¹ AUK, FF, Protokol o schůzi profesorského sboru konané dne 27. listopadu 1919, inv. č. 38, karton 3. Na tuto schůzi se odvolává přípis komise (Václav Tille, Vilém Mathesius, Arnošt Kraus) z 23. 12. 1919 doporučující udělení lektorátu Rudolfu Břejchovi, viz AUK, FF, Rudolf Břejcha – personální spis, inv. č. 110.

¹² O L. Fellerovi viz mou stať Praktická výuka románských jazyků na české univerzitě v Praze do konce první světové války, AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis (dále jen AUC–HUCP) 42, 2002, 1–2, s. 84–104, zde s. 90–92.

¹³ AUK, FF, Eugène Bestaux – Personální spis, inv. č. 98. O životní a profesní dráze E. Bestauxe do konce první světové války viz mou stať Praktická výuka románských jazyků na české univerzitě v Praze, l. c., s. 95–96.

¹⁴ AUK, FF, Eugène Bestaux – Personální spis, inv. č. 98, žádost E. Bestauxe ze dne 15. 6. 1920.

V seznamech přednášek Univerzity Karlovy byl Bestaux uveden naposledy v zimním semestru 1921/22. S Prahou se ale nerozloučil hned: podržel si nadále lektorát na Českém vysokém učení technickém, jehož seznam osob jej uvádí ještě v akademickém roce 1924/25. Přispíval literárně-kritickými články a recenzemi do Rutteovy revue *Cesta*, poslední jím podepsaný článek v ní vyšel roku 1923.¹⁵ V Praze vydal první svazek své *Bibliographie tchèque*,¹⁶ obsahující knižní a časopisecké publikace o českých zemích a Slovensku v západoevropských jazycích. Plánovaný druhý svazek, v němž hodlal předložit soupis publikací o stejném tématu v jazycích slovanských, už patrně nevyšel.

„Bestaux byl bystrý a vzdělaný člověk s jemným smyslem pro literaturu,“ charakterizoval ho ve svých memoárech Hanuš Jelínek, „...ale jeho krajané posuzovali příkře jeho chování za války a Bestaux se uchýlil potom v Paříži v ministerstvu obchodu.“¹⁷ Od roku 1904 působil totiž na univerzitě a obchodní akademii v Innsbrucku, a získal dokonce rakouské občanství. Za první světové války byl na základě udání internován ve sběrném táboře u Lince. Po propuštění se zřejmě snažil na sebe příliš neupozorňovat, aby nevznikly pochybnosti o jeho loajalitě vůči státu, jehož občanem tehdy byl.

Od zimního semestru 1919/20 byl na základě dekretu MŠANO z 12. června 1919 jmenován druhým lektorem francouzštiny vedle E. Bestauxe doktor práv univerzity v Paříži a zároveň absolvent studia romanistiky tamtéž Alexis Louis Castan, narozený 25. června 1881 v Loděve (departement Hérault). Jeho jmenování doporučil ještě profesor Jarník, odcházející do penze, dopisem z 27. května 1919. Uvedl v něm, že uchazeč pobyl delší dobu v Anglii, jižní Africe, Německu, Rakousku a také v Čechách, kde „byl v Mělníce při vypuknutí války internován a kde dosud žije“.¹⁸ Castan vyučoval zpočátku čtyři hodiny týdně, od letního semestru 1920 mu zvýšili úvazek na šest hodin týdně; při sazbě 300 korun za semestrální hodinu pobíral ročně 3600 korun. Od 1. října 1921 vyučoval osm hodin týdně, remuneratione tedy stoupla na 4800 korun ročně, od akademického roku 1923/24 na 6400 korun ročně.

Alexis Louis Castan si dokonale osvojil češtinu, takže se uplatnil jako překladatel právních textů ve službách československého ministerstva zahraničí. Do francouzštiny převédl například i osnovu čs. trestního zákona. Vyučoval francouzštinu v kursech pro službu diplomatickou a konzulární, které při právnické fakultě zřídil těsně po válce prof. Josef Gruber (1865–1925).¹⁹ K právnické fakultě se Castan ještě těsněji přimkl od studijního roku 1928/29, kdy se sám nabídl, že by s radostí konal s posluchači praktická cvičení z francouzské právní terminologie.²⁰ Jeho iniciativa byla vděčně přijata, takže ve třicátých letech měli studenti práv možnost rozšiřovat si jazykovou kvalifikaci ve svém oboru.²¹

¹⁵ Byla to recenze na knihu André Beaunier, *La jeunesse de Madame de La Fayette*, *Cesta* 5, 1923, s. 467–468.

¹⁶ Eugène Bestaux, *Bibliographie tchèque contenant un certain nombre d'ouvrages sur la Tchéco-Slovaquie, en langues diverses (à l'exclusion des langues slaves), rangés dans l'ordre méthodique, alphabétique et de matières*. 1re fascicule, Prague, édité par les soins de l'Office des étrangers Cizinecký úřad 1920, 105 s.

¹⁷ Hanuš Jelínek, *Zahučaly lesy*. Kniha vzpomínek, Praha 1947, s. 474.

¹⁸ AUK, FF, Alexis Louis Castan – personální spis, dopis J. U. Jarníka profesorskému sboru FF z 27. 5. 1919.

¹⁹ V dotazníku datovaném 11. 12. 1923 uvedl Castan celkem pět křestních jmen: Alexis Louis Pierre Joseph Elisée.

²⁰ AUK, fond Právnická fakulta (PF), Kursy pro službu diplomatickou a konzulární, inv. č. 504–510.

²¹ AUK, PF, Cvičení z francouzské právní terminologie, dopis A. L. Castana děkanovi PF z 23. 6. 1928, inv. č. 501; dopis je psán francouzsky.

²² Tamtéž, přípis z 28. 8. 1928 adresovaný ministerstvu školství a národní osvěty, v němž děkanát PF oznamuje zařazení praktických cvičení z francouzské právní terminologie do seznamu přednášek. Ministerstvo vzalo tuto zprávu na vědomí přípisem z 19. 10. 1928.

V seznamech přednášek Univerzity Karlovy se jméno Alexise Louise Castana objevuje do letního semestru 1939. V zimním běhu 1939/40 pochopitelně uveden není, univerzita ho však považovala za svého zaměstnance do 30. listopadu 1939. Právě toto datum uvedl rektorát UK v potvrzení odeslaném v říjnu 1956 Státnímu úřadu důchodového zabezpečení. Alexis Castan, který v červnu 1956 dovršil pětasedmdesát let života, požádal totiž Univerzitu Karlovu prostřednictvím francouzské penzijní pojišťovny o započtení služebních let. Univerzita mu potvrdila dvacet let a jeden měsíc s dodatkem, že „podle vyšetření z posledních dnů byl Dr. Alexis Louis Castan dlouhá léta překladatelem v ministerstvu zahraničních věcí ČSR.“²²

Na podzim 1919 se do Prahy vrátil lektor Léon Chollet, narozený 9. března 1883 v Saint-Brieuc v Bretani, který na české univerzitě působil již před válkou²³ a nyní měl zájem v učitelské činnosti pokračovat. Profesorský sbor filozofické fakulty ho plně podporoval, v tomto duchu se vyjádřil rovněž děkan Václav Novotný v podání ministerstvu školství a národní osvěty. Nadřízený úřad odpověděl přípisem, v němž projevil souhlas, aby Léon Chollet „počínaje zimním semestrem 1919/20 zahájil opět svoji činnost lektorskou.“²⁴ Do seznamů přednášek UK se Cholletovo jméno dostalo až v letním běhu 1920, jelikož v době, kdy se o obnovení jeho lektorátu jednalo, byly seznamy přednášek pro zimní semestr již vytištěny. Výnosem MŠANO ze 16. dubna 1920 byl Léonu Cholletovi určen šestihodinový učební příkaz: vedení dvouhodinového praktického oddělení seminárního, dvouhodinový kurs pro začátečníky filozofy a dvouhodinová pro pokročilé všech fakult. Při obvyklé remuneraci 300 korun za jednu semestrální hodinu pobíral 3600 korun *per annum*. Od školního roku 1921/22 mu příkaz rozšířili o dvouhodinovou francouzských reálií po kolegovi Eugènu Bestauxovi, který se s univerzitou rozloučil.

Ze zachovaného osobního spisu vyplývá, že L. Chollet zařazoval do svých kursů i témata v učebním příkazu neuvedená, konkrétně francouzštinu pro obchodníky. Profesorský sbor FF mu vytýkal neúplné semestrální zprávy o výuce, k nimž nebyly přiloženy prezenční listiny. Trval rovněž na tom, aby francouzský lektor nepřipouštěl ve svých kursech větší počet posluchačů, než bylo stanoveno.²⁵

O Léona Cholleta projevila zájem Univerzita Komenského v Bratislavě. Děkan její filozofické fakulty Josef Hanuš si v dopise ministerstvu školství a národní osvěty z 8. května 1922 postěžoval: „Jedním z nejnápadnějších nedostatků naší fakulty byl dosud ten, že nemáme ani profesora romanistiky, ba ani lektora francouzské řeči, po níž mezi studenty naší univerzity i mezi širším obecněním jest tolik zájmu.“ Odvolává se na doporučení prof. Václava Tilleho, tlumočil návrh profesorského sboru filozofické fakulty bratislavské univerzity, „aby p. Leon Chollet byl jmenován *chargé de cours* (učební příkaz řeči a literatury francouzské /5 h týdně/) při naší fakultě.“ Ministerstvo zaslalo pražské filozofické fakultě oficiální dotaz, zda má být tomuto návrhu vyhověno.²⁶ Děkanát filozofické fakul-

²² AUK, FF, Castan – personálie. Státní úřad důchodového zabezpečení se obrátil s žádostí o potvrzení služebních let na Závodní výbor ROH Rektorátu Univerzity Karlovy celkem třikrát: 26. 1., 17. 3. a 29. 4. 1956. Rektorát UK potvrzení zaslal teprve po urgencích 11. 10. 1956.

²³ Zde uvádím přesné datum a místo Cholletova narození; o jeho působení na pražské univerzitě před válkou viz mou stať Praktická výuka románských jazyků na české univerzitě v Praze, I. c., s. 94–95.

²⁴ AUK, FF, Léon Chollet – personální spis, inv. č. 320, přípis děkanátu FF adresovaný MŠANO z 15. 9. 1919, odpověď ministerstva z 4. 10. 1919.

²⁵ Tamtéž, dopis prof. Křepinského profesorskému sboru FF z 14. 3. 1922; dopis děkanství FF Léonu Cholletovi z 20. 3. 1922.

²⁶ Ministerstvo zaslalo pražské filozofické fakultě dotaz 22. 6. 1922, dopis bratislavského děkanátu je k němu přiložen, AUK, FF, Personálie L. Cholleta.

ty Univerzity Karlovy proti Cholletovu jmenování do Bratislavy zásadně nic nenamítal, žádal však zároveň, aby ministerstvo kladně vyřídilo návrhy „1) z 20. března 1922 čís. 1612 na zastupování churavého lektora Rudolfa Břejchy Drem. Vladimírem Bubnem, 2) z 24. března čís. 1646 na připuštění F. Lannesa za lektora francouzského jazyka.“²⁷ O působení tří zmíněných lektorů vykládám v dalším textu. MŠANO přípisem z 23. října 1922 adresovaným děkanství filozofické fakulty bratislavské univerzity svolilo, „aby lektor Karlovy university v Praze Leon Chollet byl pověřen konáním pěti hodinových přednášek o řeči a literatuře francouzské na tamní fakultě“²⁸ počínajíc studijním rokem 1922/23.“

Je zajímavé, že datum ministerského přípisu, 23. října 1922, nese rovněž písemný rozklad Maxmiliána Křepinského k danému případu. Pisatel upozorňuje, „že dosavadní zřízení našich universit neznají hodnoty, *chargé de cours* a že tedy není ani možno, aby p. Léon Chollet byl *chargé de cours* jmenován. Není však také možno, aby p. Chollet byl jmenován profesorem filozofické fakulty, poněvadž jeho studia nevyhovují požadavkům, které se na profesora filozofické fakulty činí.“ Léon Chollet může ovšem dostat učební příkaz přednášet o francouzské literatuře, „poněvadž jej k tomu prof. Tille podle přípisu děkanství filozofické fakulty v Bratislavě vřele doporučuje. Učební příkaz z francouzské řeči,“ pokračuje prof. Křepinský, „bude však radno omeziti na mluvnici praktickou, poněvadž historických studií p. Ch. nikdy nekonal. Zároveň se bude musít jasně a dopodrobna určit jeho učební příkaz z praktické mluvnice, tak aby vyhovoval potřebám filozofické fakulty v Bratislavě. Neboť v posledních dvou bězích konal p. Chollet na zdejší fakultě jiné přednášky než konati měl a jeho semestrální zprávy o jeho činnosti lektorské se omezovaly na reprodukci názvů přednášek.“²⁹ Na referát prof. Křepinského, obsahující opatrně formulované výhrady vůči kvalifikaci a pedagogické činnosti lektora Cholleta, děkanát filozofické fakulty v Praze nakonec nečekal a odpověděl ministerstvu, jak bylo řečeno v předchozím textu, již 4. října. Ředitele románského semináře se zřejmě poněkud dotklo, že bratislavská univerzita požádala o radu v záležitosti vhodných francouzských učitelů prof. Tilleho, který v semináři provizorně řídil literárněvědné oddělení, a byl tedy jeho podřízeným.

Seznam přednášek UK zaznamenává Cholletovy kursy ještě v zimním běhu 1922/23, v letním běhu 1923 tu již uvedeny nejsou. Léon Chollet zůstal oficiálně lektorem Univerzity Karlovy, „povereným konáním přednášek o řeči a literatuře francouzské“.³⁰ V Bratislavě vyučoval pět hodin týdně v rámci románského semináře, kromě toho ohlašoval dvě až tři hodiny *cours publics*. Od letního semestru 1929/30 měl šest hodin v semináři a dvě hodiny „publikum“. V témž semestru byl jmenován lektorem Masarykovy univerzity v Brně, kde vedl týdně dva dvouhodinové kursy francouzského jazyka pro začátečníky a pokročilé, kromě toho kurs francouzských reálií.³¹ V Brně učil do konce letního semestru 1939, v seznamu přednášek na zimní semestr 1939/40 je u jeho jména poznámka: „Oznámí později.“³² Na Slovensku byla ovšem situace jiná než v Protektorátu Čechy

²⁷ Tamtéž, dopis děkanátu FF UK, podepsaný Gustavem Friedrichem, nese datum 4. října 1922.

²⁸ Míněna je Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislavě; kopii tohoto přípisu poslalo MŠANO na vědomí děkanství filozofické fakulty UK v Praze, zachovala se v personáliích L. Cholleta.

²⁹ AUK, FF, personálie L. Cholleta.

³⁰ Tak ho uváděl Soznam osob a ústavov University Komenského v Bratislave, Nákladom akademického senátu University Komenského v Bratislave 1924, 1925 atd.

³¹ Seznam přednášek, které se budou konati na Masarykově universitě v Brně v letním běhu 1929/30. Nákladem Masarykovy university v Brně 1929 (obdobně v následujících semestrech).

³² Seznam přednášek, které se budou konati na Masarykově universitě v Brně v zimním běhu studijního roku 1939–40, s. 60 a 63.

a Morava: bratislavská univerzita ho vedla ve stavu osob po celou druhou světovou válku. S účinností od 1. ledna 1946 byl Léon Chollet jmenován smluvním suplujícím profesorem na Filozofické fakultě Slovenské univerzity, jak se tehdy bratislavská univerzita dočasně jmenovala. Zároveň se stal ředitelem tamějšího románského semináře, v obou těchto funkcích setrval do roku 1950. V Bratislavě měl od dvacátých let trvalé bydliště,³³ zato do Brna již po válce nedojížděl. Za rozvíjení československo-francouzských styků byl bretaňský rodák vyznamenán za první republiky řádem Bílého lva 5. třídy, po válce se stal mimořádným členem Slovenskej učenej spoločnosti.

Před vznikem republiky působili na české univerzitě jako lektoři francouzštiny výhradně rodilí mluvčí. Po roce 1918 se postoj filozofické fakulty vůči českým uchazečům změnil: byli dokonce vítáni, samozřejmě za předpokladu, že vedle nich vyučovali v dostatečném počtu lidí, jimž byla francouzština mateřskou řečí. Obrat byl jistě poplatný zvýšené pozornosti, jež byla proti dřívějšímu věnována pedagogice a jejím metodám. Hledali se zkušení praktikové ze středních škol, schopní podělit se o své poznatky s adepty středoškolské profesury, kterých byla mezi studenty naprostá většina.

Nezbývá nám než na chvíli překročit hranice fakultní romanistiky a nahlédnout do pedagogického semináře. Jeho počátky sahají do doby krátce po vzniku české univerzity, přesně do zimního semestru 1883/84. Během první světové války procházel organizačními změnami, ve školním roce 1915/16 byl rozdělen na oddělení soustavné, vedené Františkem Drtinou (1861–1925), a oddělení metodické, v jehož čele stanul mimořádný profesor Otakar Kádner (1870–1936). Dne 26. června 1917 si podal žádost o povolení lektorátu pro speciální metodiku moderních jazyků (německého a francouzského, popřípadě anglického) Jaroslav Otakar Hruška.³⁴ Pocházel z evangelické rodiny v Humpolci v Čechách, kde se narodil 25. července 1866. Po studiích moderní filologie, zejména románské a germánské, na české univerzitě v Praze a evangelické teologie na univerzitě v Lipsku složil státní zkoušky z francouzštiny, němčiny a češtiny, opravňující ho vyučovat na středních školách. Vystřídal několik mimopražských působišť, až roku 1909 zakotvil na staroměstské reálce v Dušní ulici. Roku 1897³⁵ získal doktorát filozofie na podkladě srovnávací disertační práce z literatur francouzské a italské *O poměru Sofonisby G. Trissinovy k Sofonisbě Mairétové*.³⁶ Svou žádost o lektorát mohl J. O. Hruška opřít o bohatou publikační činnost, v níž zpočátku významné místo zaujímaly evangelické tradice v české literatuře. Posléze ho natrvalo upoutala metodika vyučování moderním jazykům, v níž se stal uznávaným odborníkem, povolávaným do různých zkušebních komisí. Od roku 1912 zasedal ve zkušební komisi pro kandidáty učitelství na školách středních: zpočátku zkoušel adepty z němčiny, po roce 1918 také z francouzštiny. V jeho osobní bibliografii vynikal zejména syntetický spis *Metodologie jazyka francouzského a německého*.³⁷

Jelikož lektorát pro speciální metodiku moderních jazyků do té doby na univerzitě neexistoval, radila se o Hruškově žádosti dokonce pětičlenná komise – germanista Josef Janko (referent), ředitel pedagogického semináře František Drtina, klasický filolog František

Groh, botanik Karel Domin a experimentální fyzik Bohumil Kučera. Přítomnost zástupců přírodovědných a exaktních oborů by nás neměla překvapit, víme-li, že právě na přírodovědecké fakultě, osamostatnivi se od humanitních oborů v roce 1920, se metodika středoškolské výuky různých předmětů utěšeně rozvíjela. Zato poněkud zaráží nepřítomnost prof. Jarníka, třebaže francouzštiny se měl diskutovaný lektorát týkat přednostně. Zřejmě ji zavinily zdravotní důvody. Na otázku, zda je takový lektorát vůbec nutný, odpovídala komise kladně, poukazujíc zvláště na tu partii žádosti, v níž se uchazeč rozepisoval o vyučovacích metodách z hlediska praktického. „*Kollise s pedagogickým seminářem tu po mínění podepsané komise není; naopak cviky navrhované, které mají býti věrným obrazem učitele-filologa v školní hodině, byly by vhodným doplněním řečeného semináře po stránce eminentně praktické* [podtrhla komise] *a mohly by, kdyby v budoucnosti došlo k zamýšlenému rozšíření pedagog. semináře tímto směrem ve všech oborech vyučovacích, prostě býti k němu přičleněny.*“³⁸ Podepsaná komise oceňovala, že uchazeč o lektorát ví, „kde je jeho místo“ na fakultě. Náplň svých hodin orientoval ryze praktickým směrem, usiluje vypěstovat v kandidátech středoškolského učitelství umění učit, pohotovost, „*Fertigkeit*“, schopnost prakticky zužitkovat teorii, jejíž základy si osvojili v přednáškách a pedagogickém semináři.

Žádost filozofické fakulty o zřízení lektorátu metodiky moderních jazyků z ledna 1918 vídeňské ministerstvo nevyřídilo, svou roli tu jistě hrály finanční důvody. Teprve v nových poměrech po zániku monarchie se záležitost pohnula. Na ministerském výnosu z 14. června 1919, jímž byl Jaroslav O. Hruška „*připuštěn za lektora (učitele v užším smyslu) pro speciální metodiku moderních jazyků s praktickými cvičeními*“,³⁹ je podepsán tehdejší ministr školství a národní osvěty Gustav Habrman. Za jeho úřadování byl na ministerstvo povolán ředitel pedagogického semináře František Drtina, který tak mohl začít prosazovat novou koncepci školské politiky. V rámci jeho semináře také nový lektor působil. Jeho praktická cvičení, jichž měl osm hodin týdně, byla hojně navštěvována.

Netrvalo dlouho a Jaroslav O. Hruška se včlenil i do řad učitelů romanistiky. Koncem roku 1921 požádal „*o veniam docendi pro jazyk francouzský na základě historickém a všeobecně srovnávacím*“,⁴⁰ k žádosti přiložil spis *Passé inděfni a časy s ním soutěžící*, který sice dosud nevyšel tiskem, nicméně byl do tisku připraven. Komise, kterou tvořili Maxmilian Křepinský, Josef Zubatý a Otakar Jiráni, doporučila s ohledem na celkovou vědeckou činnost uchazečovu další habilitační řízení „*pro deskriptivní mluvnici nového jazyka francouzského*“. Dne 22. června 1922 absolvoval lektor Hruška se zdarem habilitační kolokviium ve schůzi profesorského sboru, který schválil rovněž jeho přednášku na zkoušku *Složené časy v jazyce francouzském*. Kupodivu mu nebyla prominuta, přestože už na fakultě pár semestrů vyučoval. *Venia docendi* byla potom na základě doporučení profesorského sboru filozofické fakulty UK schválena pro obor „*mluvnice nového jazyka francouzského*“.⁴¹

³³ AUK, FF, Personálie J. O. Hrušky, referát z 19. 1. 1918 adresovaný profesorskému sboru FF, podepsání profesora Janko (referent), Drtina, Groh, Domin, Kučera.

³⁴ Tamtéž, výnos MŠANO čj. 14688 z 14. 6. 1919.

³⁵ Tamtéž, žádost J. O. Hrušky o udělení veniae docendi z 11. 12. 1921.

³⁶ Tamtéž, žádost děkanátu FF o udělení veniae docendi J. O. Hruškovi, adresovaná MŠANO, s datem 8. 7. 1922. Ministerstvo potvrdilo výnosem z 18. 8. 1922, aby „profesor staroměstské realky v Praze, Dr. Jaroslav Hruška připuštěn byl za soukromého docenta deskriptivní mluvnice nového jazyka francouzského“. V záležitosti Hruškovy habilitace psalo děkanství FF ministerstvu znovu, a to 22. 12. 1922: „Po kolokviu a po přednášce na zkoušku bylo však komisí shledáno, že lze navrhnouti Dra Hrušku za soukromého docenta pro mluv-

³³ Seznamy osob University Komenského uvádějí adresu Bratislava, Nový svet 692.

³⁴ AUK, FF, Jaroslav O. Hruška – personální spis, inv. č. 307.

³⁵ Matrika doktorů UK, sv. 1, pag. 471. J. O. Hruška měl promoci 30. června 1897. V doktorské matrice je uvedeno datum narození 25. června 1866, ve všech ostatních pramenech je však důsledně uváděn 25. červenec 1866.

³⁶ AUK, fond Disertace české univerzity, Hruškova disertace je evidována pod č. 144, což je zároveň číslo protokolu o rigorózních zkouškách, které absolvoval.

³⁷ Jaroslav O. Hruška, *Metodologie jazyka francouzského a německého*, Praha 1916, 324 s.

Čerstvě jmenovaného docenta čekaly se změnou postavení na fakultě i nové povinnosti. Ohlašoval týdenní dvouhodinovou převážně na téma francouzské skladby, v níž se zaměřil přednostně na složené časy se zřetelem k ostatním románským jazykům; v tomto směru se rozrůstala i jeho osobní bibliografie.⁴² Složenými časy se zabýval rovněž v referátu předneseném na 1. sjezdu čs. profesorů filosofie, filologie a historie roku 1929 v Praze. V pedagogickém semináři nadále vzdělával adepty středoškolské profesury v metodách, jež měly výuku moderních jazyků učinit radostnou hrou, přesně tak, jak si to v 17. století přál velikán našich dějin. Roku 1921 zavedl v redakci *Časopisu pro moderní filologii* přílohu *Didaktická hlídka* a redigoval ji až do své smrti. O metodice vyučování publikoval četné úvahy a články, pro ministerstvo školství psal posudky o učebnicích němčiny, francouzštiny a angličtiny, které měly být zařazeny do výuky na státních školách. Vrátil se ke své rozsáhlé monografii z doby válečné, kterou chtěl znovu vydat, tentokrát ve dvou dílech. Podařilo se mu publikovat pouze díl první, zcela přepracované a rozšířené vydání *Metodologie jazyka francouzského*. Druhý díl, *Metodologie jazyka německého*, který rovněž podstatně přepracovával, zůstal nedokončen.

Jaroslav O. Hruška nepatřil k nejmladším, když roku 1919 vstupoval na dráhu vysokoškolského učitele, pozdní nástup však zdárně vyrovnával agilní činností. Filozofická fakulta ji oceňovala a z podnětu profesora Křepinského se hodlala zasadit o udělení mimořádné profesury. Profesorský sbor ve svém sezení 13. června 1929 ustanovil komisi ve složení Maxmilian Křepinský, Otakar Jiráni, Oldřich Hujer, která měla vypracovat příslušné dobrozdání.⁴³ Jaroslav O. Hruška však na vrcholu sil náhle zemřel dne 5. srpna 1929 v Hradci Králové a o tři dny později byl pochován do rodinné hrobky v Třebechovicích pod Orebem.⁴⁴

Trvalo téměř tři roky, než se objevil vhodný učitel metodiky, navíc ochotný přednášet bez remunerace. Jméno Jaromíra Fialy se objevuje poprvé v seznamu přednášek UK na letní semestr 1934. Rodák z Postoloprta (nar. 30. prosince 1892) vystudoval filozofickou fakultu české univerzity v Praze, jeden semestr strávil na univerzitě v Poitiers. Získal středoškolskou aprobaci pro výuku latiny a francouzštiny, 18. února 1922 mu byl udělen doktorát filozofie na základě disertační práce *Quae fides Velleio Paterculo habenda sit in imperatoris Augusti rebus describendis* a úspěšně vykonaných rigorózních zkoušek z klasické filologie, starověkého dějepisu a filozofie.⁴⁵ Jeho žádost o lektorát metodiky jazyka francouzského byla usnesením profesorského sboru filozofické fakulty schválena 16. června 1932, ministerstvu školství však trvalo celých osm měsíců, než Jaromíra Fia-

nici jazyka novofrancouzského, a návrh na takto upravenou veniam legendi byl profesorským sborem schválen, avšak v původní zprávě komise nedopatřením zůstal neopraven, takže ve zmíněném výnosu ministerstva nemohla být venia legendi pana kandidáta uvedena přesně tak, jak se sbor na tom usnesl. Na základě usnesení profesorského sboru FF z 26. 10. 1922 žádalo děkanství, aby byl výnos patřičně opraven. Ministerstvo vyhovělo změnou výnosu datovanou 30. 1. 1923, v níž potvrdilo nové usnesení profesorského sboru, „aby profesor staroměstské reálky v Praze, Dr. Jaroslav Hruška připuštěn byl za soukromého docenta mluvnice nového jazyka francouzského.“

⁴² Hruškovu rozsáhlou studii o složených časech otiskl *Časopis pro moderní filologii*: Složené časy v jazyce francouzském se zřetelem k ostatním jazykům románským. Část všeobecná. A Doba předrománská, ČMF 13, 1927, č. 3; B Doba románská, ČMF 14, 1927–1928, č. 1, 2.

⁴³ AUK, FF, Personálie J. O. Hrušky, návrh prof. Křepinského na volbu komise k udělení titulu mř. profesora dr. Hruškovi z 13. 6. 1929.

⁴⁴ Nekrolog na J. O. Hrušku z pera Maxmiliana Křepinského byl otištěn v publikaci Inaugurace rektora dne 5. prosince 1929, III. Dodatky ke zprávě odstoupujícího rektora, Praha, Karlova universita 1929, s. 46–48.

⁴⁵ AUK, Matrika doktorů UK, sv. 5, pag. 2020.

lu pověřilo konáním lektorských cvičení v metodice jazyka francouzského se zvláštním zřetelem k praktickému výcviku v užívání jazyka při vyučování na středních školách. Zároveň upozornilo, že „nemůže jmenovanému povolití z rozpočtových důvodů honorování těchto cvičení“.⁴⁶

Lektor Fiala přednášel tedy bez remunerace dvě hodiny týdně, rozšíření počtu hodin tu nepřicházelo v úvahu již z finančních důvodů. Na rozdíl od Jaroslava Hrušky nebyl veden v rámci pedagogického semináře, náplň svých lekcí konzultoval s ředitelem románského semináře Křepinským, jehož prostřednictvím se rovněž obracel na vedení fakulty.⁴⁷ Jeho akademická dráha se ubírala v úzce vymezených kolejkách, a tudíž není divu, že hlavním zdrojem obživy mu i nadále zůstala středoškolská profesura – dlouhá léta působil na spolukovém dívčím reálném gymnáziu v Praze 7. Nejinak tomu bylo i po druhé světové válce, kdy ve svých lekcích pokračoval, při zachování stejného počtu týdenních hodin. Od počátku školního roku 1950/51 nebylo jeho lektorské cvičení schváleno jako nezbytná součást plánovaného studia oboru, a přestalo být proto uváděno v seznamech přednášek. Středoškolský profesor a univerzitní lektor Jaromír Fiala, který publikoval též v oboru muzikologie⁴⁸ a překládal Balzaca, zemřel v Praze 15. května 1967.

Jaké vlastnosti měl mít po první světové válce český uchazeč o lektorát francouzštiny? Především měl být „dokonale znalý jazyka francouzského“, mít „náležitě vzdělání odborné a praktickou zkušenost pedagogickou“.⁴⁹ Koncem roku 1919 splňoval tyto předpoklady profesor sedmé hodnostní třídy na státní reálce v Karlíně Rudolf Brejcha. Narodil se 15. prosince 1865 v Klášterci nad Ohří, po maturitě na akademickém gymnáziu v Praze studoval filologické obory na české filozofické fakultě v Praze. Sedm let působil jako vychovatel, poté složil státní zkoušky z němčiny a francouzštiny opravňující ho vyučovat na vyšších reálkách. Úctyhodné jazykové znalosti si prohluboval studijními pobyty v Paříži, Ženevě, Cambridge a Oxfordu.

Rudolf Brejcha měl blízko k T. G. Masarykovi, patřil ke stálým spolupracovníkům *Athenaea*. Tam také vyšel jeho překlad spisu Hippolyta Taina *Les origines de la France contemporaine*,⁵⁰ z Masarykova podnětu přeložil rovněž *Sociologii* Augusta Comtea.⁵¹ Do češtiny převedl také myšlenky Johna Locke a výchově⁵² a známý spis Rousseauův *Emil čili O vychování*.⁵³

K lektorátu jazyka francouzského byl Rudolf Brejcha připuštěn od 16. dubna 1920, vedl dvouhodinové praktické cvičení seminární a k tomu dva tříhodinové kursy pro začá-

⁴⁶ AUK, FF, Jaromír Fiala – personální spis, inv. č. 196, výnos MŠANO ze 14. 2. 1933.

⁴⁷ Jeho přednáška bývala v seznamech přednášek UK ohlašována v oddíle Cvičení lektorů, Ostatní kursy jazykové a jiné. Viz například Seznam přednášek, které se budou konati na Univerzitě Karlově v Praze v letním běhu 1937, nákladem Akademického senátu University Karlovy v Praze, Praha [1937], s. 65.

⁴⁸ Vydal například Smetanovy mužské sbory Věno a Modlitba, Praha 1948.

⁴⁹ Viz AUK, FF, Rudolf Brejcha – personální spis, inv. č. 110; citát je z přípisu komise z 23. 12. 1919, doporučující udělení lektorátu francouzštiny Rudolfu Brejchovi, podepsáni Václav Tille, Vilém Mathesius, Arnošt Kraus.

⁵⁰ Hippolyte Taine, Psychologie jacobinismu, z francouzštiny přeložil Rudolf Brejcha, Athenaeum 4, 1887–1888, s. 1–7, 85–90, 109–121.

⁵¹ Auguste Comte, Sociologie, dle výtahu J. Rigova z francouzštiny přeložil Rudolf Brejcha, Praha [1890], 458 s.; Auguste Comte, Sociologie, přeložil Rudolf Brejcha, dle originálu doplnil a nově zpracoval Emanuel Chalupný, Praha 1927, 466 s.

⁵² John Locke, Několik myšlenek o vychování, o studování, přeložil Rudolf Brejcha, úvod napsal Otakar Kádner, Praha, Dědictví Komenského 1906, 239 s.

⁵³ Jean-Jacques Rousseau, Emil čili O vychování, 1. díl, přel. Rudolf Brejcha, Jaroslav Novák, Milan Svoboda, úvod Jaroslav Novák, Praha, Dědictví Komenského 1910, 249 s.

tečníky ze všech fakult Univerzity Karlovy. Za osmihodinový pedagogický úvazek pobíral remuneraci 4800 korun ročně. Počátkem zimního semestru 1920/21 se R. Brejcha vzdal lektorátu, ale v seznamech přednášek UK jsou jeho cvičení ještě uvedena. V letním semestru 1921 požádal o obnovení lektorátu, v čemž mu ministerstvo školství na doporučení profesorského sboru vyhovělo.⁵⁴ Lektor Brejcha však pro těžkou nemoc nebyl schopen v zimním běhu 1921/22 dokončit výuku. Trpěl zřejmě duševní chorobou, neboť měl úředně ustanoveného opatrovníka – svého bratra Jana Brejchu, na jehož adresu měly být zasílány platy náležející nemocnému.⁵⁵ Rudolf Brejcha zemřel 10. května 1923,⁵⁶ jeho pohřbu v pražském krematoriu se 14. května zúčastnil děkan fakulty Gustav Friedrich.

Zesnulý působil na fakultě příliš krátce, a po své dočasné rezignaci navíc s přestávkou, takže jeho výuka nemohla zanechat trvalé stopy. Na jaře 1922, kdy těžce onemocněl, byl ředitel románského semináře postaven před dilema, má-li jeho hodiny rozdělit mezi ostatní lektory, nebo doporučit lektora nového. Rozhodl se pro druhou možnost, totiž „aby prof. Dr. Vladimír Buben byl pověřen zastupováním prof. Brejchy do té doby, dokud nebude tento moci se opět ujmouti svého úkolu“.⁵⁷

Navržený kandidát Vladimír Buben pocházel z Hradce Králové, kde se narodil 25. září 1888 v rodině sedláře. Vystudoval na tamějším vyšším gymnáziu, po sedm semestrů poslouchal přednášky z románské a germánské filologie na pražské filozofické fakultě, v posledním, letním semestru 1911 se vzdělával na pařížské univerzitě. Úspěšně složené státní zkoušky z francouzštiny a němčiny jej opravňovaly k výuce na středních školách. Vystřídal několik mimopražských reálce, až roku 1921 na sedm let zakotvil na I. české státní reálce v Ječné ulici. Dne 13. 6. 1914 dosáhl na základě disertační práce *Relativní chronologie vysouvání nepřizvučných samohlásek ve staré francouzštině* a řádného rigorózního řízení titulu doktor filozofie.⁵⁸

V době, kdy se jednalo o zastupování nemocného R. Brejchy, bylo již v plném proudu Bubnovo habilitační řízení. *Venia legendi* pro obor srovnávací mluvnice románských jazyků mu byla udělena 23. srpna 1923, dva měsíce poté, 25. října 1922, byl připuštěn k lektorátu jazyka francouzského.⁵⁹ Na radu profesorského sboru požádal ministerstvo školství o úplnou dovolenou na reálce, aby se mohl ve větším klidu věnovat pedagogickým povinnostem na univerzitě. Jelikož mu byla udělena pouze poloviční dovolená, ohlašoval kromě dvouhodinové docentské přednášky jenom dvě hodiny v praktickém oddělení románského semináře a jeden tříhodinový začátečnický kurs pro posluchače všech fakult.⁶⁰ Teprve pro školní rok 1926/27 udělil ministr školství Vladimíru Bubnovi úplnou dovolenou od učebního úvazku na střední škole. Jeho kursy na fakultě se proto zdvojnásobily: v praktickém oddělení semináře vyučoval týdně čtyři hodiny, pro posluchače všech fakult vedl dva tříhodinové kursy. Kromě toho mu bylo v semináři svěřeno nově zřízené

⁵⁴ AUK, FF, Personálie R. Brejchy, doporučení děkanství FF je datováno 11. 7. 1921, výnos MŠANO č. 68699 je z 24. 9. 1921.

⁵⁵ Personálie R. Brejchy, dopis Jana Brejchy děkanátu FF z 27. 4. 1922. JUDr. Jan Brejcha, nar. 22. 2. 1867 v Trzcínici (Halič), promoval na české univerzitě Karlo-Ferdinandově 29. 10. 1892.

⁵⁶ V personáliích R. Brejchy není parte, úmrtí oznámil fakultě Pohřební ústav Františka Strnada, Praha 2, Lípová 470, dne 10. 5. 1923; na tomto oznámení je připsána poznámka: „Pohřbu účastnil se pan děkan.“

⁵⁷ AUK, FF, Vladimír Buben – personální spis, inv. č. 114, přepis Maxmiliána Křepinského profesorskému sboru ze 14. 3. 1922.

⁵⁸ AUK, Matrika doktorů UK, sv. 3, pag. 1346.

⁵⁹ Ministerské výnosy z 23. 8. 1922 a 25. 10. 1922 jsou v Bubnových personáliích.

⁶⁰ AUK, FF, Vladimír Buben – personální spis, dopis Vladimíra Bubna děkanství FF 21. 9. 1923.

přípravné oddělení.⁶¹ Posluchači se do jeho kursů jen hrnuli, například v zimním běhu 1925/26 měl 171 posluchačů, zatímco jeho třem francouzským kolegům se ve stejném období přihlásilo dohromady 160 posluchačů.⁶²

Akademická dráha zavála Vladimíra Bubna na Univerzitu Komenského v Bratislavě, kde se stal 17. ledna 1928 mimořádným, 31. března 1931 řádným profesorem. S Prahou, kde měl až do počátku roku 1932 trvalé bydliště, se loučil postupně, což platí především pro univerzitu. Ponechal si *veniam legendi*, na úřad lektorský však „s *díky resignoval*“;⁶³ nadále vedl pouze přípravné oddělení románského semináře. Od letního semestru 1932 se vzdal docentury na Univerzitě Karlově,⁶⁴ ustala i jeho činnost v přípravném oddělení semináře. Rozpad republiky v březnu 1939 způsobil, že byl Vladimír Buben převeden z Bratislavy na Masarykovu univerzitu v Brně. Jeho další akademická dráha se již časově vymyká našemu tématu. Dne 6. března 1946 byl jmenován řádným profesorem románské filologie na Univerzitě Karlově, od roku 1952 vedl katedru romanistiky na tehdejší filologické fakultě, jež se na několik let oddělila od filozoficko-historických oborů. Důležité funkce zastával rovněž v nově ustavené Československé akademii věd, ale pro těžkou chorobu je nemohl trvale vykonávat. Jeho život se uzavřel dne 9. srpna 1956 v Praze.

Jmenování soukromého docenta a zároveň lektora Bubna do Bratislavy se připravovalo delší dobu. Dá se tak soudit z návrhu profesora Křepinského, datovaného 27. října 1925, aby bylo včas postaráno o jeho nástupce, jelikož bylo jasné, že Vladimír Buben hodlá na svůj lektorát rezignovat.⁶⁵ Místo něho doporučoval pisatel gymnaziálního profesora Josefa Dvořáka, narozeného 20. července 1894 v Praze na Žižkově, kde jeho rodina vlastnila činžovní dům (v padesátých letech mu měla tato skutečnost značně přitížit). Tento původním zaměřením klasický filolog, který získal doktorát filozofie na základě disertace *Otázka zpracování III. řeči Aischinovy* a úspěšně složených zkoušek z klasické filologie, starověkého dějepisu a filozofie,⁶⁶ se po první světové válce sblížil s propagátorem česko-francouzských styků Paulem Alléonem. V roce 1922 se stal sekretářem tohoto přítele českého národa, který byl krátce nato jmenován lektorem Univerzity Karlovy. K jeho osobnosti se ještě vrátím. Jistě i na jeho přímluvu obdržel Josef Dvořák stipendium francouzské vlády, a mohl tak studijní rok 1922/23 strávit na *École des Hautes Études* v Paříži. Zdokonalil se ve francouzštině a prohloubil si vzdělání ve srovnávací indoeuropeistice, zejména návštěvou přednášek Antoina Meilleta, předsedy pařížského *Institut d'Études Slaves*, a Josepha Vendryese. V první polovině dvacátých let zpracovával spolu s Karlem Rocherem-Skálou (1863–1934) učebnice románských jazyků na základě latiny, k čemuž byl svým klasickým vzděláním přímo předurčen.

Přes svou nevšední erudici i praxi středoškolského učitele měl Josef Dvořák jednu těžko přehlédnutelnou vadu – v době, kdy se jeho budoucí lektorát projednával, dlel dosti daleko od Prahy, vyučoval totiž na reformním reálném gymnáziu ve Zvolenu. Prof. Křepinský se proto ke svému návrhu vrátil 12. června 1926 s energickou žádostí, aby byl dr. Dvořák od školního roku 1926/27 přeložen do Prahy a pedagogický úvazek na střední škole mu

⁶¹ Tamtéž, výnos MŠANO z 24. 5. 1924.

⁶² Tamtéž, přepis prof. Křepinského profesorskému sboru z 12. června 1926; pisatel těmito imponujícími čísly podporuje argument, že český lektor je nenahraditelný.

⁶³ Tamtéž, Bubnovův dopis děkanátu FF z 27. 1. 1928.

⁶⁴ Tamtéž, dopis V. Bubna, v němž rezignuje na docenturu, je datován v Bratislavě 6. 2. 1932.

⁶⁵ AUK, FF, Josef Dvořák – personální spis, inv. č. 184; přepis Maxmiliána Křepinského z 27. 10. 1925.

⁶⁶ AUK, Matrika doktorů UK, sv. 4, pag. 1600. Josef Dvořák promoval 11. prosince 1918.

byl snížen na minimum. Ministerstvo se na naléhání profesorského sboru filozofické fakulty rozhodlo vyjít vstříc zatím jen na půl cesty – od května 1927 Josefa Dvořáka přeložilo na reálné gymnázium v Jilemnici. To byl sice pokrok, leč podkrkonošské město bylo od Prahy také příliš daleko. Obrat nastal od 1. března 1928, kdy se Josef Dvořák stal členem profesorského sboru státního reálného gymnázia na Smíchově. Jen o dva měsíce dříve byl Vladimír Buben oficiálně jmenován extraordinařem v Bratislavě.

Úsilí o zachování českého lektora ve výuce francouzštiny bylo korunováno vítězstvím. Výnosem č. 21209/28-IV z 23. února 1928 svolilo ministerstvo školství a národní osvěty, aby byl Josef Dvořák ustanoven lektorem jazyka francouzského s učebním příkazem deseti hodin týdně. Jejich rozložení mezi studenty romanistiky a posluchače všech univerzitních fakult bylo stejné jako u jeho předchůdce. Učební příkaz se v akademickém roce 1931/32 rozšířil o dvě hodiny paralelního kursu pro kandidáty I. státní zkoušky. I v případě Josefa Dvořáka se totiž ukázalo, že profesorský sbor vsadil na české lektory právem. Jeho lekce byly záhy přeplněny tak, že nutně docházelo k porušení předpisů o maximálním počtu posluchačů. Děkanát se proto osmělil ještě více, žádaje v následujících letech zřízení dalšího paralelního kursu. Tentokrát ministerstvo setrvalo v odmítavém postoji, doporučujíc fakultě, aby se postarala o rovnoměrnější zaplnění kursů Dvořákových francouzských kolegů.⁶⁷ Této rady však profesorský sbor uposlechnout nehodlal, jelikož rodilí Francouzi nemohli podle dosavadních zkušeností přiměřeně zastoupit lektora českého.

Fakulta rovněž podporovala opakované žádosti Josefa Dvořáka o snížení pedagogického úvazku na střední škole. Výnosem z 5. srpna 1930 zredukovalo MŠANO žadatelův úvazek pro školní rok 1930/31 na osm hodin týdně, v dalších školních letech však bylo ochotno slevit nanejvýš na 15–14 hodin týdně. Děkan Jiří Horák se proti postupu ministerstva ostře ohradil, poukazuje na to, že lektor německého jazyka dr. Richard Messer dostal na německé obchodní akademii v Praze úplnou dovolenou. „*Sbor upozorňuje na tuto velikou nesrovnalost a naléhavě žádá, aby se ve věcech toho rázu vždy postupovalo, pokud možno, stejně u žadatelů českých i německých.*“⁶⁸ Náročná argumentační „hra“ s ministerstvem školství o povolení dalšího paralelního kursu francouzštiny a snížení Dvořákovy úvazku na pražských gymnáziích (ve třicátých letech měnil místo čtyřikrát) pokračovala přesto až do konce první republiky.

Josef Dvořák se mezitím úspěšně habilitoval, od 1. června 1933 mu byla udělena *venia legendi* z románského jazykozpytu. Na ještě vyšší příčku akademického žebříčku vystoupil po válce, kdy ho prezident republiky dekretem z 9. ledna 1948 s účinností od 1. října 1946 jmenoval ordinářem téhož oboru. Profesura znamenala i konec jeho lektorských kursů francouzštiny. Pracoval především v lingvistice, literárněvědných tématach se dotýkal pouze okrajově. Věnoval se historické mluvnici francouzštiny i současné podobě tohoto jazyka, publikoval rovněž stati o gramatice a syntaxi dalších románských jazyků, z nichž – jak uvedl v jednom kádrovém dotazníku – aktivně ovládal ještě italštinu, pasivně španělštinu a rumunštinu. Jeho vynikající didaktické schopnosti a oblíbenost u studentů museli, byť velice neradi, připustit i pisatelé záporných posudků v padesátých letech, jimž vadil jeho třídní původ, politické názory a nikoli na posledním místě i zděděný čin-

⁶⁷ Personálie J. Dvořáka, přípis MŠANO děkanství filozofické fakulty z 6. 6. 1934.

⁶⁸ Tamtéž, koncept dopisu Jiřího Horáka ministerstvu z 4. 11. 1932.

žovní dům.⁶⁹ Po dovršení pětadesáti let byl profesor Dvořák předčasně penzionován, teprve Pražské jaro 1968 pro něj znamenalo rehabilitaci a návrat na fakultu. Zemřel v Praze 20. května 1980.

Předchozí výklad nemá budit dojem, že filozofická fakulta rezignovala na služby zahraničních lektorů. Spíše naopak – rodilí mluvčí byli nadále nenahraditelní (byť z jiných důvodů než jejich čeští kolegové) a fakulta jen vítala, působilo-li jich více vedle sebe. V životopisném nástínu Josefa Dvořáka padlo jméno Paula Alléona, jehož případ vybočuje z běžné kariéry univerzitního lektora. Narodil se roku 1864, pracoval jako úředník ve správě francouzských drah, ale ještě v mladém věku oslepl, a musel proto zanechat zaměstnání. V roce 1910 pobyl celý rok v Čechách a na Moravě a seznámil se tu s mnoha spisovatelí a novináři. Jeho dům v Paříži se od té doby stal útočištěm mladých lidí z českých zemí, kteří přijížděli do Francie studovat nebo se jen tak porozhlédnout po světě. Za války spolupracoval s Ernestem Denísem v *Ligue Franco-Slave* a podněcoval různé iniciativy, jež měly přimět francouzskou vládu k oficiálnímu uznání českých exilových orgánů.⁷⁰

Po válce vyjádřila Filozofická fakulta Univerzity Karlovy Paulu Alléonovi dík za vše, co učinil pro rozvoj česko-francouzských styků, a zejména pro české studenty. Vědouc o jeho stísněných hmotných poměrech, vymohla mu na ministerstvu školství a národní osvěty finanční podporu, aby se mohl léčit ve slovenských lázních. Dosáhla také jeho jmenování lektorem francouzštiny: v ministerském výnosu ze dne 14. prosince 1922 bylo podotknuto, že rozsah učebního příkazu a výše remuneration budou stanoveny až po dohodě s ním. Paul Alléon však vůbec nezačal na Univerzitě Karlově vyučovat – možná pro vysoké životní náklady a bytové poměry v poválečném československém státě, možná pro svůj zrakový handicap, zcela jistě však pro nedostatečné pedagogické zkušenosti. Vést cvičení ve fakultních posluchárnách bylo přece jen cosi jiného, než ve vlastním bytě na pařížské Rue de la Clef hostit české studenty a občas je opravit, jestliže se nesprávně vyjádřili. Počátkem roku 1923 přišel profesorský sbor filozofické fakulty s další iniciativou – v Paříži měl být ustanoven „*stálý rádce stipendistů československých i všech, kdo jdou do Paříže za účely studijními*“. Tato funkce měla být placena, od jejího nositele se očekávalo, že bude mimo jiné „*moderním filologům věnovat nějaký čas týdně, upozorňovat je na chyby ve výslovnosti, ve vazbách, v užívání slov atd., aby se nevraceli domů s týmiž nedostatky, s kterými se na cestu vydávali*“, jak ironicky poznamenal profesor Křepinský.⁷¹ Pro tuto funkci se podle názoru filozofické fakulty nikdo nehodil lépe než právě Paul Alléon. Prostřednictvím ministerstva školství a národní osvěty byl návrh v říjnu 1923 odeslán generálnímu sekretariátu *Institut d'Études Slaves* v Paříži. Nepodařilo se mi sice vypátrat, zda byl nakonec plně realizován, jisté je pouze, že Paul Alléon zůstal nadále kontaktní osobou pro Čechy navštěvující Francii. *Ottův slovník naučný nové doby* o něm informuje, že „*je zástupcem Sociétés des Gens des Lettres v Paříži pro ČSR*“.⁷² Univerzita Karlova ho vždy

⁶⁹ Tamtéž, viz například posudky z pera Karla Lívanského z 26. 2. 1953 a 20. 8. 1955, fakultní Závodní rady ROH z 23. 6. 1955, Zdeňka Vančury z 1. 7. 1955 a Jana O. Fischera z 3. 7. 1955.

⁷⁰ AUK, FF, Paul Alléon – personální spis, inv. č. 69.

⁷¹ Tamtéž, návrh Maxmiliana Křepinského schválil profesorský sbor FF na schůzi dne 25. 1. 1923 a odeslal ministerstvu 3. 2. 1923.

⁷² *Ottův slovník naučný nové doby*, dílu prvního svazek první, Praha 1930, s. 91–92. V Československu byl dobře znám i Paulův bratr Romain Alléon (nar. 1867), který rovněž pracoval ve správě francouzských drah a byl stížen slepotou. V Paříži řídil vlastní školu správné výslovnosti a deklamace. Ve 20. a 30. letech často přijížděl do ČSR a v hodinách francouzštiny na středních školách recitoval francouzskou poezii. O těchto vystoupeních se můžeme dočíst, listujeme-li výročními zprávami středních škol z období první republiky.

považovala za jakéhosi čestného lektora, který sice ani nezačal s výukou, ale nikdo si netroufl mu to vyčítat. Jeho případ je názornou ilustrací, jak šalamounsky se někdy postupuje vůči lidem, kteří mají sice ohromné zásluhy, ale chybí jim odborná kvalifikace.

Dostatečnou kvalifikací se mohl naopak prokázat Ferdinand Lannes, narozený 26. června 1862 v Peyrelongue (podhůří Pyrenejí). Na univerzitě v Bordeaux studoval především filozofii a sociologii, vlastní pedagogická praxe ho orientovala také k lingvistice a literární vědě. Záhy po absolutoriu odešel do Ruska a vyučoval nejprve na gymnáziu v Oděse. Roku 1898 byl jmenován lektorem francouzštiny na univerzitě v Moskvě. Vyučoval rovněž ve Vyšších ženských kursech a v Pedagogických kursech pro vzdělávání ruských profesorů ve francouzském jazyce. V roce 1921 ho francouzské ministerstvo školství odvolalo z Ruska a poslalo do Prahy, kde se ucházel o lektorát na Univerzitě Karlově. Jeho žádost přišla filozofické fakultě vhod, jelikož ředitel románského semináře právě hledal vhodnou náhradu za Eugèna Bestauxe. Od 21. října 1922, kdy ministerstvo školství a národní osvěty oficiálně souhlasilo s jeho přípuštěním k lektorátu, vedl Ferdinand Lannes jedno oddělení v románském semináři (dvě hodiny týdně), dva souběžné kurzy pro začínající filozofy a dvouhodinovku pro posluchače všech fakult, celkem tedy osm týdenních hodin, honorovaných obvyklou sazbou 300 korun za jednu semestrální hodinu.

Lektorát Ferdinanda Lannese, který byl shodou okolností nejstarším pedagogem románského semináře, probíhal bez výkyvů až do konce letního semestru 1939.⁷³ Po prázdninách onoho roku se již do Prahy nevrátil, jelikož jeho rodná země mezitím vyhlásila válku hitlerovskému Německu. Po druhé světové válce své služby univerzitě nenabídl, jak učinila většina lektorů; musíme ovšem brát v úvahu, že mu v roce 1945 bylo třiaosmdesát let. Z dochovaných pramenů si lze jen obtížně utvořit jasný obraz, jakým byl učitelem, nemohu se tu opřít ani o svědectví těch, kdo navštěvovali jeho kurzy. Zdá se, že nepatřil k osobnostem oslňujícím zástupy posluchačů, ale své povinnosti plnil svědomitě, aniž by vznášel osobní nároky. Profesorský sbor byl s jeho výukou spokojen a na jeho služby stále reflektoval. Bibliografie lektora Lannese je rozsáhlá a všestranná. V souladu se svým filozofickým vzděláním věnoval prvořadou pozornost vývoji filozofického a politického myšlení ve Francii a Rusku, dlouhodobý pobyt ve východoevropské říši jej inspiroval k hlubším studiím o ruské literatuře a francouzsko-ruských kulturně politických vztazích. Po příchodu do Československa se zaměřil více na bohemistiku, třebaže ruskou tematiku neopustil – kromě literatury ho zajímal přednostně vývoj českého politického myšlení a některé klíčové momenty české historie. Tak přispíval svou nenápadnou, leč solidní hřívnou k upevnění francouzsko-českých styků, a byl také oceněn Řádem Bílého lva V. třídy za občanské zásluhy, který mu prezident republiky propůjčil dne 5. května 1933.

„Maje zřetel k autonomii university pražské dovoluji si obrátiti se přímo na Vás, pane rektore, a nikoliv prostřednictvím ministerstva vyučování, s prosbou, abyste si [sic!] neobtěžoval laskavě mi oznámiti považujete-li mne stále ještě za lektora jazyka francouzského na universitě pražské a počítáte-li se zahájením mých kursů v prvním semestru.“⁷⁴ Dopis začínající touto větou obdržel v říjnu 1919 rektor Univerzity Karlovy Josef Zubatý. Odesílatelem byl Jules Eugène Pichon, jeden z předválečných vedoucích praktického oddělení románského

⁷³ AUK, FF, Ferdinand Lannes – personální spis, inv. č. 441.

⁷⁴ AUK, FF, Jules Eugène Pichon – personální spis, inv. č. 585; Pichonův dopis má hlavičku Congrès de la Paix, Délégation tchécoslovaque, datován je „V Paříži, dne 9. října 1919.“

semináře.⁷⁵ Po válce byl pro svoje hluboké znalosti československé problematiky a přátelský vztah k českému a slovenskému národu jmenován členem Studijního výboru pro dokumentaci Pařížské konference, československé delegaci na mírovém jednání sloužil rovněž jako tlumočnick. Své sympatie k Čechům měl o rok později ještě upevnit sňatkem s Barborou Liškovou. Univerzita nejenže ho nepřestala považovat za svého lektora, nýbrž zasadila se i o to, aby mu byla dodatečně proplacena remunerace za letní semestr 1914, kterou si již nestačil vyzvednout. V zahájení kursů ještě v letním semestru 1920 však J. E. Pichonovi zabránily jiné aktivity, jimiž byl plně vytížen. V témž roce byl totiž jmenován generálním tajemníkem mezinárodní plebiscitní komise, mající za úkol realizovat rozdělení sporného území Těšínska mezi Československo a Polsko. Od roku 1921 vydával časopis *Gazette de Prague*, mezi jehož přispěvatele náleželi mimo jiné i významní představitelé české kultury.

Pichonův návrat na filozofickou fakultu se proto odehrál s určitým zpožděním. Od letního běhu 1923 vedl dvouhodinové praktické oddělení francouzštiny v románském semináři a navíc dvouhodinový kurs pro začínající posluchače filozofické fakulty. V seznamu přednášek na tento semestr sice uveden není, ale svoje povinnosti splnil a lektorskou zprávu o svých kursech odevzdal, jelikož mu byla bez problémů doporučena výplata remunerace. Od zimního běhu 1923/24 do zimního běhu 1926/27 jsou jeho cvičení uváděna v seznamech přednášek UK již pravidelně. Na návrh filozofické fakulty byl Jules Eugène Pichon od konce roku 1926 pověřen kulturní misí ve Francii. V Paříži, kde byl v úzkém kontaktu s Ústavem slovanských studií, působil jako prostředkovatel vědeckých a kulturních styků mezi Francií a Československem a šířitel zasvěcených informací o české společnosti a její kultuře. Na univerzitě mu byla udělena a později prodloužena dovolená od učebního úvazku ve školních letech 1926/27, 1927/28 a 1928/29. Děkanát filozofické fakulty, přestože byl ministerstvem školství včas upozorněn, nepožádal již o dovolenou na rok 1929/30 – J. E. Pichon se totiž rozhodl zůstat natrvalo ve Francii, a lektorátu se patrně sám vzdal. Ve dvacátých a třicátých letech vydal několik publikací reportážního charakteru o Československu a výbor z české prózy a poezie. Jako první svazek *Collection Aventinum*, která byla společným podnikem pařížského nakladatele Bernarda Grasseta a Otakara Štorcha-Mariena, vyšel jeho překlad románu *Turbína* Karla Matěje Čapka-Choda.⁷⁶

Náhradu za Pichona, zpočátku provizorní, od roku 1929 definitivní, nalezla filozofická fakulta v Bretonci Jeanu Pasquierovi, narozeném 28. června 1901 v Brestu. Absolvent pařížské *École normale supérieure*, na níž studoval především literaturu francouzskou, provensálskou a italskou, vyučoval ve Francouzském ústavu Ernesta Denise. Ministerstvo školství a národní osvěty výnosem č. 158.136/26-IV z 23. února 1927 schválilo návrh filozofické fakulty na jmenování Jana Pasquiera lektorem, ale s výhradou, „že jmenování nevezjde z uvedeného výkonu nárok na lektorskou odměnu“.⁷⁷ Děkanát se později proti tomuto rozhodnutí ozval, opíraje se o argument, že ze státních prostředků nebyvají honorováni smluvní profesori, placení zpravidla vládami svých zemí; toto opatření se však netýká lektorů, kteří podobné příjmy nemají. Ministerstvo dodatkem ke zmíněnému výnosu povolilo lektoru Pasquierovi za čtyři týdenní hodiny lektorskou remuneraci 400 korun za semestrální hodinu, celkově tedy 1600 korun za semestr.

⁷⁵ O Pichonově působení na pražské univerzitě před válkou viz mou stať Praktická výuka románských jazyků na české univerzitě v Praze, I. c., s. 93–94.

⁷⁶ Viz mou stať Karel Čapek a francouzská kultura. 2. část: Osobnost a dílo Karla Čapka ve Francii, Zpravodaj Společnosti bratří Čapků, č. 41, 2002, s. 54–55.

⁷⁷ AUK, FF, Jean Pasquier – personální spis, inv. č. 558.

Od podzimu 1931 se Jean Pasquier ujal redigování *Revue Française de Prague*, na jejích stránkách publikoval již dříve bystré kritiky francouzské a české beletrie i literatury naučné a drobnější překlady, na nichž spolupracoval většinou s Hanušem Jelínkem. Oba jsou podepsáni také pod překladem Halasových *Starých žen*.⁷⁸ Lektor Pasquier přispíval do *Lumíra*, *Hosta*, *Literárního světa* a dalších českých časopisů. Jeho pedagogická dráha na Univerzitě Karlově skončila obdobně, jako tomu bylo u jeho krajanů, vypuknutím druhé světové války. Po ní se již zřejmě do Prahy nevrátil.

Jediná žena mezi francouzskými lektory, Madeleine Davidová (Madeleine Jeanne Georgette David), narozená 7. října 1902 v Paříži, přišla do Prahy v roce 1925 jako stipendistka pařížského *Institut d'Études slaves*. V té době studovala na Sorbonně filozofii, sociologii a psychologii a připravovala disertaci *Masaryk et les tendances de la philosophie tchèque contemporaine*. Na jejím základě jí byl 15. června 1926 udělen v Paříži diplom vysokých studií filozofických. Pražský pobyt jí pomohl úspěšně vystudovat také češtinu na *École nationale des langues orientales vivantes* (Státní škola živých východních jazyků) v Paříži, kde získala diplom v červnu 1927.⁷⁹

Po absolutoriu zůstala Madeleine Davidová v Praze jakožto členka francouzské univerzitní mise. Vyučovala filozofii na Francouzském reálném gymnáziu,⁸⁰ v *Institut Français de Prague* pracovala jako knihovnice a navíc v letech 1927–1931 redigovala *Revue Française de Prague*; redakci poté od ní převzal Jean Pasquier. Od roku 1930 spolupracovala s Orientálním ústavem jako redaktorka francouzské části *Archivu orientálního* a o tři léta později se stala aktivní členkou této instituce.⁸¹ V její redakci vyšla francouzská část příspěvků mezinárodního filozofického kongresu, který se konal v Praze roku 1934. Známému slavistovi André Mazonovi, pozdějšímu čestnému doktorovi Univerzity Karlovy, pomáhala při druhém vydání jeho *Grammaire de la langue tchèque*.⁸² Přeložila do francouzštiny první dva díly Čapkových *Hovorů s TGM* pod názvem *Entretiens avec Masaryk*⁸³ a pustila se i do obtížného třetího dílu *Myšlení a život*, který však knižně pravděpodobně nevyšel. K českému národu se trvale připoutala i ve svém soukromém životě, když se 14. března 1928 provdala za Karla Vokouna, úředníka na ministerstvu železnic.

Madeleine David-Vokounová⁸⁴ měla tedy za sebou celé desetiletí bohaté a všestranné činnosti, když se 2. března 1937 ucházela o lektorát jazyka francouzského na Univerzitě Karlově. Profesori Křepinský a Titz, kteří měli za úkol zformulovat doporučení na minis-

⁷⁸ František Halas, *Vieilles femmes*. Traduit du tchèque par H. Jelínek et J. Pasquier, Prague 1936.

⁷⁹ Tato fakta najdeme v jejím osobním spise, viz AUK, FF, Madeleine Vokounová, roz. Davidová – osobní spis, inv. č. 782.

⁸⁰ Její jméno se objevuje v *Septième Annuaire du Gymnase Réal (Lycée) Français de Prague, Année scolaire 1928–29, Praha 1929*; oznámení o tom, že opustila školu, je v *Quatorzième Annuaire du Gymnase Réal (Lycée) Français de Prague, Année scolaire 1935–36, Prague 1936*.

⁸¹ Orientalistice se Madeleine David-Vokounová věnovala od 30. let systematicky, z tohoto oboru také publikovala. Její vědecký přínos pochvalně zhodnotil Bedřich Hrozný v předmluvě k její knize *Les dieux et le destin en Babylonie*, Paris, Presses Universitaires de France 1949.

⁸² André Mazon, *Grammaire de la langue tchèque. Deuxième édition, revue et augmentée*, Paris, Librairie ancienne Honoré Champion 1931. Madeleine David-Vokounová není uvedena jako spoluautorka, ale autor jí děkuje v předmluvě, s. 11.

⁸³ Karel Čapek, *Entretiens avec Masaryk*, traduits du tchèque par Madeleine David, Paris, Librairie Stock – Delamain et Boutelleau 1936. Úryvky z překladu 3. dílu *Hovorů* vyšly pod názvem *La religion de Masaryk* v *La Revue Française de Prague* 16, 1937, Numéro spécial, s. 53–63. O těchto překladech a okolnostech s nimi spojených viz mou již citovanou stať Karel Čapek a francouzská kultura, s. 57–61.

⁸⁴ Její přijetí se objevuje v podobě velmi rozmanité. Ona sama se před válkou podepisovala David-Vokounová, po válce Vokoun-David. Ve Francii publikovala pod svým dívčím jménem Madeleine David. V úředních pramenech se její příjmení píše Vokounová-Davidová, David-Vokounová, Davidová-Vokounová, Vokoun-David.

terstvo, označili její znalost jazyka českého za „velmi pěknou“.⁸⁵ Je ovšem pravda, že žádost o lektorát i *curriculum vitae* podala v češtině, ale v následujících letech, kdy již působila jako lektorka, se na děkana fakulty a představené románského semináře písemně obracela většinou ve své mateřštině. Ve výnosu MŠANO z 8. dubna 1937, jímž ministerstvo souhlasilo s jejím lektorátem, nechyběl dovětek, „že jí tím nevzejde nárok na honorář ze státní pokladny“. Madame David-Vokounová neprotestovala, neozval se ani profesorský sbor, jak tomu bylo v případě jejího kolegy Jeana Pasquiera. Tentokrát byla totiž situace jiná: kromě ní působili na filozofické fakultě jako lektori tři její krajané – Castan, Lannes a Pasquier. Profesorský sbor, znaje dobře zdrženlivý postoj ministerstva ve finančních otázkách, zřejmě usoudil, že žádat o remuneraci by bylo naprosto marné, a nová lektorka byla o tvrdé realitě jistě předem poučena. Za práci spojenou s vedením dvouhodinového kursu v rámci semináře a dvouhodinovou lektorskou přednáškou pro posluchače všech fakult byla tudíž odkázána na kolejně. Na začátku zimního semestru 1939/40 zůstala Madeleine David-Vokounová jako jediná z francouzských lektorů na univerzitě, přesněji – vrátila se z prázdninového pobytu v rodné zemi 15. srpna 1939. Její postavení v románském semináři se proto značně posílilo, poněvadž byla pověřena vedením všech jeho praktických oddělení místo svých nepřítomných kolegů.

Další osudy této nevšední osobnosti časově překračují téma mé stati, proto je pouze stručně nastíním. Za okupace žila Madeleine David-Vokounová v Protektorátu a vyučovala svému rodnému jazyku mimo rámec institucí, které nacisté uzavřeli (jde samozřejmě o Univerzitu Karlovu, Francouzský ústav Ernesta Denise, Francouzské reálné gymnázium), v počátečním období (do heydrichiády) dokonce ještě připravovala zájemce na státní zkoušku z francouzštiny. Po válce se opět ujala svých lektorských povinností, ale vědouc dobře, že má na víc, požádala profesorský sbor filozofické fakulty o pověření přednáškami z dějin francouzského myšlení ve filozofickém semináři. To jí povoleno nebylo, směla na dané téma přednášet pouze v rámci lektorských cvičení. Větší štěstí měla na obnovené Univerzitě Palackého v Olomouci. Od zimního semestru 1946/47 do roku 1951 působila na její filozofické fakultě jako hostující profesorka pověřená přednáškami o dějinách francouzského myšlení, kromě toho vedla i lektorské kursy francouzského jazyka a literatury. Rokem 1951 končí i její pedagogická dráha na Univerzitě Karlově.

* * *

Až do počátku dvacátých let působili lektori pouze na fakultě filozofické, ostatní fakulty tuto kategorii učitelů neměly. Od počátku dvacátých let se situace změnila: nově ustavená přírodovědecká fakulta, která vznikla oddělením matematicko-fyzikálních, chemických, přírodovědných a zeměpisných oborů od filozofické fakulty, stála o to, aby v jejím učitelském sboru působili také pedagogové tohoto typu. Ministerstvo v zásadě nic nenamítalo, proto byl postupně jmenování lektorů pro metodiku vyučování různých přírodovědných předmětů, jejichž cvičení byla hojně navštěvována. Není divu, vřdyt většina absolventů přírodovědecké fakulty odcházela učit na střední školy, pouze menšina nalezla uplatnění ve vědecké a výzkumné práci. Ve výuce jazyků projevovovala fakulta rovněž snahu o určitou samostatnost, přestože filozofická fakulta nabízela kursy všem univerzitním studentům. Hned v první polovině dvacátých let se jí podařilo získat vlastního

⁸⁵ Personálie Madeleine David-Vokounové, referát M. Křepinského a K. Titze je datován 16. 3. 1937.

lektora angličtiny Toma Oakese Hirsta, působícího zároveň na filozofii. Ve svých cvičeních se specializoval na anglický odborný jazyk. Je pozoruhodné, že z filozofické fakulty (kde ovšem měla jeho cvičení jinou náplň) pro malý zájem posluchačů odešel, ale na přírodovědě se udržel do samého začátku druhé světové války, přestože si na docházku a úroveň zdejších posluchačů neustále stěžoval.⁸⁶

Pokud jde o francouzský odborný jazyk, vyvinula se situace dosti zvláště. Profesori zeměpisných oborů Václav Švampera a Jiří V. Daneš si vyhlédli vhodného muže, který již úspěšně působil na jiných čs. vysokých školách, a navíc získal doktorát na přírodovědecké fakultě UK. Byl to Alfred Julien Désiré Fichelle, narozený 15. října 1889 v Paříži, absolvent univerzity v Lille, kde byl pověřen přednáškami ze zeměpisu. Ve dvacátých letech přišel do Prahy jako profesor *Institut Français Ernest Denis*, na němž vyučoval francouzské moderní dějiny, hospodářství a zeměpis. Od října 1922 byl pověřen přednáškami na Masarykově univerzitě v Brně: pětihodinový týdnění úvazek dělil mezi politické a sociální dějiny Francie od Velké francouzské revoluce do první světové války, výklad historických textů a zeměpis Francie.⁸⁷ Od školního roku 1923/24 se stal honorovaným docentem hospodářského a průmyslového zeměpisu Francie na České vysoké škole technické v Brně.⁸⁸ Na přírodovědecké fakultě v Praze podal disertaci *Études de la géographie humaine sur quelques communes de la haute vallée de la Deule*, která byla posouzena příznivě. Poté složil rigorózní zkoušky z geografie, antropologie a filozofie věd přírodních a 3. července 1925 byl při promoci slavnostně prohlášen doktorem přírodních věd.⁸⁹

Na moravských vysokých školách působil Alfred Fichelle do konce zimního semestru 1925/26. Začátkem roku 1926 se totiž stal správcem Francouzského institutu v Praze, a nemohl již do Brna dojíždět. Právě tehdy se chopili iniciativy již zmínění profesori Švampera a Daneš, kteří usoudili, „že by bylo velikou škodou ponechati nevyužitkovánu tuto sílu pro naši fakultu, pro niž dr. Fichelle choval vždy upřímné sympatie“. Ve svém doporučujícím příspěvu profesorskému sboru, který se měl stát podkladem pro oficiální žádost, vyjádřili snahu „získat zároveň možnost našim posluchačům seznámiti se jednak s francouzskou školou geografickou, dnes nad jiné vynikající, jednak s francouzskou terminologií odbornou“.⁹⁰ Alfred Fichelle měl být pozván ke konání kursů o Francii a francouzské geografii, o udělení lektorátu se v žádosti nehovořilo. Ministerstvo školství a národní osvěty výnosem ze dne 23. února 1926 vyhovělo fakultě a zmocnilo její děkanát, aby dr. Alfreda Fichella pozval „ke konání pravidelných kursů o zeměpisu Francie a francouzském zeměpisu vůbec“ a aby tyto kursy byly pojaty do seznamu univerzitních přednášek. Nechybělo ani finanční „ohrazení“, že si totiž Fichellovo jmenování nevyžádá „žádných finančních nákladů a jiných závazků“. Ani v ministerském výnosu nepadlo o lektorátu ani slovo.

⁸⁶ O Hirstovi píše ve stati *Language Courses in the English Seminar of Charles University During the First Republic*, in: *Magister noster*, Pocta profesorů Janu Havránkovi (v tisku); do angličtiny přeložil Frederick Snider.

⁸⁷ Seznamy přednášek Masarykovy univerzity v Brně ho poprvé uvádějí v letním semestru 1923, naposledy v zimním semestru 1925/26.

⁸⁸ Program České vysoké školy technické v Brně ho uvádí poprvé ve školním roce 1923/24, je uveden ještě v roce 1926/27 – ve skutečnosti však již od letního semestru 1926 na této škole nepřednášel.

⁸⁹ AUK, Matrika doktorů UK, sv. 6, pag. 2529.

⁹⁰ AUK, fond Přírodovědecká fakulta (dále jen PŘF), Alfred Fichelle – personální spis, inv. č. 205; citovaný dopis profesorů Švampera a Daneše je z 15. 1. 1926.

Co však takové pozvání ke konání kursů znamenalo konkrétně? Nejasné postavení Alfreda Fichella na přírodovědecké fakultě snad nejlépe vystihuje skutečnost, že se zachovaly dva jeho personální spisy.⁹¹ Jeden je zařazen v aktech profesorů pozvaných k přednáškám na fakultě, druhý v aktech lektorů. Zajímavé je rovněž porovnat, na kterém místě ho uváděly jednak seznamy přednášek UK publikované semestrálně, jednak stavy osob a ústavů UK vydávané na začátku každého studijního roku. Seznamy přednášek zařazovaly jeho kurs mezi přednášky profesorů a docentů, zatímco ve stavech osob natrvalo zakotvil v oddílu Ostatní síly učitelské, který se členil následovně: a) Alfred Fichelle, b) Lektorů (jejich počet se blížil deseti), c) Smluvní lektorů (o této kategorii učitelů pohovořím v závěru své stati). Dr. Fichelle nebyl smluvním profesorem placeným svou vládou jako jeho krajan André Tibal na filozofické fakultě, ani smluvním lektorem, neboť v tom případě by byl musel pobírat plat z prostředků československého státu na základě pevné smlouvy. Mezi profesory cizích univerzit rovněž tak docela nepatřil: na univerzitě v Lille byl pouze pověřen přednáškami ze zeměpisu (*chargé de cours*); profesorský titul, u jeho jména dosti často používaný, se vázal k jeho učitelské činnosti ve Francouzském ústavu v Praze, což nebyla vysoká škola. Ať už bylo jeho právní postavení jakékoli, jedno je jisté: plat nedostával žádný.

Jeho pedagogický úvazek na přírodovědě byl ovšem malý – hodina týdně, a to se nezměnilo do začátku války. Zatímco jména jeho krajanů, s výjimkou Madeleine David-Vokounové, ze seznamu přednášek UK v zimním semestru 1939/40 mizejí, kurs *Géographie économique de France* je i tehdy zařazen. Alfred Fichelle přednášel o zeměpisu Francie a jejích území v severní Africe, velkou pozornost věnoval jednotlivým regionům, ale také ekonomice a finančním otázkám. Ve své publikační činnosti se zaměřoval na hospodářství československého státu a jeho exportní vyhlídky,⁹² o Československu pravidelně referoval v časopise *Annales de Géographie*.⁹³ Jeho stálou tribunu zůstávala přirozeně také *Revue Française de Prague*, v roce 1938 byl jmenován ředitelem Francouzského ústavu Ernesta Denise. Do budovy ústavu ve Štěpánské ulici za ním posluchači přírodovědecké fakulty od poloviny třicátých let docházeli i na univerzitní přednášky, předtím se jeho kurs konal na Albertově v prostorách geografického ústavu a semináře. Za zásluhy o upevnění česko-francouzských styků byl Alfred Fichelle odměněn Řádem Bílého lva 3. třídy.

Za první republiky měla vlastní lektory i právnická fakulta, která se ještě před válkou neúspěšně pokoušela získat lektora řečnictví. Od školního roku 1929/30 tu konal lektorské kursy profesor politické ekonomie na *Institut Français de Prague* Maurice Virlogeux, narozený 16. června 1898. Přednášel o problematice francouzského práva veřejného a soukromého. Lektor filozofické fakulty Alexis Louis Castan, o němž již byla řeč, tu vedl kursy o francouzské právní terminologii.

Výuka italštiny

Z první světové války vyšla Československá republika jako spojenec Italského království. Ani mocenský nástup fašismu bezprostředně neohrozil vztahy mezi oběma státy:

⁹¹ AUK, PŘF – první personální spis Alfreda Fichella má inv. č. 205 a je zařazen v aktech profesorů cizích univerzit; druhý personální spis má inv. č. 575 a je zařazen v aktech lektorů. Pisemnosti v obou personálních spisech se zhruba kryjí, ve spise inv. č. 575 jsou některé pisemnosti z pozdějších let, které ve spise inv. č. 205 chybějí.

⁹² Například *La Tchécoslovaquie, État exportateur, Revue économique internationale* 1922, s. 399–425.

⁹³ Například *Les débouchés maritimes de la Tchécoslovaquie, Annales de géographie* 30, 1921, s. 241–248.

ochlazovaly se teprve postupně, zvláště ve třicátých letech v důsledku Mussoliniho expanzivní politiky v Africe. Na obou stranách však panoval trvalý zájem o rozvíjení kulturních a vědeckých styků. Roku 1923 byl v Praze z iniciativy italského vyslanectví a čs. ministerstva školství a národní osvěty založen přeměnou již existujícího spolku *Circolo Italiano* Ústav italské kultury (*Istituto di Cultura Italiana*), na jeho financování se kromě MŠANO podílelo italské ministerstvo zahraničí, které vysílalo a platilo jednoho učitele italštiny. Prvním předsedou ústavu byl jeho spoluzakladatel Method Jan Zavoral, opat strahovské premonstrátské kanonie, v této funkci jej později nahradil kancléř prezidenta republiky Přemysl Šámal.

Na Univerzitě Karlově neexistovala dosud samostatná stolice italského jazyka a literatury, přednášky a cvičení z tohoto oboru se konaly v širokém rámci románské filologie. K italské tematice, zejména k dílu Dantovu, se v přednáškách opakovaně vracel František Xaver Šalda, na jehož volnější vazby k románskému semináři bylo již poukázáno. Pozornost, byť ne soustavnou, jí věnoval také Václav Tille.

Díky osobě Nicolý d'Alfonso, který byl od května 1915 až do vyhlášení příměří v listopadu 1918 internován v rakouském Drosendorfu,⁹⁴ byly již v letním semestru 1919 obnoveny praktické kursy italského jazyka. Navráťivší se lektor se znovu ujal řízení praktického oddělení románské semináře pro italštinu, v němž vypisoval dvě dvouhodinovy – pro začátečníky a pokročilé. Kromě toho vyučoval čtyři hodiny týdně posluchače všech fakult; při sazbě 300 korun za semestrální hodinu pobíral ročně 4800 korun. Od zimního semestru 1931/32 mu byl učební příkaz snížen z osmi hodin týdně na šest.⁹⁵

Nicola d'Alfonso patřil mezi lektory ke stálícím, na univerzitě a také na Vysoké škole obchodní, která byla součástí Českého vysokého učení technického, působil až do uzavření českých vysokých škol v listopadu 1939. Navíc měl po několik let úvazek na Státní konzervatoři hudby. Jeho kursy prošla naprostá většina studentů romanistiky, ale i posluchači jiných oborů jako například Josef Polišenský, který vedle historie studoval angličtinu. Na d'Alfonsovi ho popuzovalo jeho profašistické zaměření.⁹⁶ Italští lektoři v Československu pravděpodobně nenáleželi k bojovníkům proti režimu ve své zemi, ale na druhé straně jim nelze upřít zásluhy o rozvoj česko-italských kulturních styků. Sám d'Alfonso horlivě propagoval českou kulturu v Itálii, v roce 1923 vydal reprezentativní publikaci o Československu, vybavenou četnými fotografiemi.⁹⁷ Po druhé světové válce se na filozofickou fakultu vrátil, ale pro nevyléčitelnou chorobu, která se zatím přihlásila, a svízelné poměry v rodině se nemohl lektorským kursům již tolik věnovat. Zemřel v Praze 3. ledna 1947 po téměř čtyřicetiletém pedagogickém působení na univerzitě a technice.

Vlády spojeneckých zemí nezdědka vystupovaly iniciativně a pokoušely se diplomatickou cestou prosadit na československé vysoké školy své kandidáty, jejichž kvalifikace vždy přesně neodpovídala oborům, jimž měli vyučovat. Filozofická fakulta proto s určitou rezervovaností přijímala smluvního profesora Andrého Tibala, původním zaměřením germanistu, o němž byla již v této stati řeč. Jeho přednášky o francouzské literatuře však byly velmi erudované, takže ho fakulta v roce 1926 nerada ztrácela. Značné rozpaky za-

vládly na univerzitě koncem roku 1920 nad osobou kandidáta, kterého italská vláda navrhovala jako profesora italského jazyka a literatury. Samotný návrh na zřízení stolice tohoto oboru na odpor nenarazil, neboť romanisté pocítovali její absenci, nebyli si však jisti, zda oficiální uchazeč bude jejím vhodným držitelem. Giovanni (Gianni, Giani) Stuparich, narozený 4. dubna 1891 v Terstu, vyučoval sice na středních školách kromě latiny a němčiny také italštinu, ale italské literatuře se nikdy nevěnoval ani badatelsky ani pedagogicky. V Praze neměl přijít do známa, neboť tu před válkou – jsa ještě poddaným rakouského císaře – dva a půl roku studoval na německé univerzitě. Ve studiích pak pokračoval v *Istituto di Studi Superiori* ve Florencii, kde roku 1915 získal kvalifikaci srovnatelnou s doktorátem filozofie. Po promoci vstoupil jako dobrovolník do italské královské armády. Pilně publikoval v různých časopisech články o poměrech ve střední Evropě, psané s velkými sympatiemi vůči malým národům, jmenovitě Čechům, o Masarykovi a Benešovi, o výhledech v československo-italských vztazích.

Politické názory stavěly Stupariche v očích profesorského sboru do světla velmi příznivého, proto také bylo v celé záležitosti dosaženo kompromisu. Sbor navrhl, aby byl Giovanni Stuparich ustanoven lektorem italského jazyka, což ministerstvo akceptovalo výnosem ze dne 22. února 1922. O profesuře italské řeči a literatury se již nehovořilo. Nový lektor se ujal svých povinností ještě v letním semestru 1922: v semináři vedl dvouhodinové praktické cvičení italštiny a dvě hodiny týdně přednášel posluchačům všech fakult o italské kultuře. Jmenován byl zatím provizorně do 31. července 1923, tedy na tři semestry, ale tento úvazek zdaleka nenaplnil. Nevrátil se do Prahy již na podzim 1922 z prázdninového pobytu v Terstu, svou rezignaci na lektorát však neposlal Univerzitě Karlově přímo, fakulta se o ní dověděla prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí. Generální konzulát Československé republiky v Terstu poté sdělil, že pobyt v Praze zanechal v dr. Stuparichovi zřejmě nepříjemný dojem, neboť přestal publikovat články o Československu a s Čechy, kteří ho přišli navštívit, jednal údajně se zdvořilým chladem. Ani dopis ze 4. listopadu 1922, v němž děkanát filozofické fakulty vyslovil „*upřímné politování*“ nad jeho odchodem z Prahy a zároveň „*vřelý dík za svědomitě a úspěšně konání přednášek Vašich*“, nemohl „rozlitý ocet“ vysušit. Přesné příčiny zatrpklosti Giovanniho Stupariche nelze z dochovaných pramenů zjistit.⁹⁸

Světlem protřelí diplomaté italští a českoslovenští se však na sebe nadále přátelsky usmívali. Italská strana pohotově nabídla na uprázdněné lektorské místo náhradníka, který tentokrát v profesorském sboru rozpaky nevzbuzoval. Literární kritik a básník Bindo Chiurlo, narozený 13. října 1886 v Cassaccu u severoitalského města Udine, byl absolventem univerzity v Padově, na níž získal také doktorát. V osobní bibliografii mohl vykázat četné práce o italské literatuře, speciální zájem měl o písemnictví rodného Furlandska (Friuli) – roku 1919 založil *Società Filologica Friulana*. V reakci na jednomyslné usnesení profesorského sboru filozofické fakulty ustanovilo MŠANO výnosem ze dne 30. listopadu 1922 Bindu Chiurla lektorem italštiny s povinnostmi stejnými, jaké plnil jeho předchůdce. Dne 23. dubna 1923 si podal žádost o habilitaci, k níž kromě jiných potřebných dokladů přiložil spis *Carlo Goldoni e il Friuli nel settecento* a další své publikace. Habilitační kolokvium proběhlo ve schůzi profesorského sboru dne 14. června 1923, přednáška na zkoušku byla uchazeči, známému skvělým řečnickým projevem, odpuštěna.

⁹⁴ O jeho předválečném působení na české univerzitě a válečných osudech viz mou stať Praktická výuka románských jazyků na české univerzitě v Praze, I. c., s. 98–99.

⁹⁵ AUK, FF, Nicola d'Alfonso – personální spis, inv. č. 67.

⁹⁶ Josef Polišenský, *Historik v měnícím se světě*, Praha 2001, s. 55.

⁹⁷ Nicola d'Alfonso, *La Cecoslovacchia*, Praha 1923.

⁹⁸ O spleťtém případě povolání G. Stupariche na UK viz AUK, FF, Giovanni Stuparich – personální spis, inv. č. 683 – Stuparich se později stal významným prozaikem, který své křestní jméno psal zásadně „Giani“.

„Pan Chiurlo splnil tudíž všechny podmínky nutné k habilitaci z jazyka a literatury italské způsobem vynikajícím,“ referuje děkanát 19. června 1923. „Sbor profesorský vyslovuje politování, že nemůže navrhnouti ministerstvu školství a národní osvěty potvrzení p. kandidáta za docenta Karlovy university, poněvadž neovládá vyučovací jazyk český; navrhuje však, aby pan Bindo Chiurlo byl ustanoven na základě vykonaných zkoušek smluvním profesorem italské řeči a literatury filosofické fakulty v Praze, analogicky jako je pan Tibal smluvním profesorem řeči a literatury francouzské.“⁹⁹

Tak se i stalo. Dekretem prezidenta republiky ze dne 19. března 1924 byl Bindo Chiurlo ustanoven smluvním profesorem italské řeči a literatury s účinností od 1. října 1923 na dobu tří let bez nároku na požitky od československého státu. Platila ho italská vláda, jak bylo v případě smluvních profesur obvyklé. Jeho učební úvazek byl stejný jako u mimořádných a řádných profesorů – přednášel pět hodin týdně, nestal se však členem profesorského sboru a neúčastnil se jeho zasedání. V roce 1923, kdy žádost děkanátu teprve procházela běžnými úředními procedurami, byl v Praze zřízen Ústav italské kultury. Smluvní profesor *in spe* přispěl při zakládání svými organizačními schopnostmi, byl proto jmenován ředitelem jeho školské sekce pořádající jazykové a osvětové kursy. S ředitelem vědecké sekce tohoto ústavu, zemským archivářem Janem Bedřichem Novákem uvedl v život a redigoval časopis *Rivista Italiana di Praga*. Jeho básnickou sbírku *Strofi* přetlumčila do češtiny Nina Tučková pod názvem *Nahá země*, a co je zvláště pozoruhodné – česká verze vyšla v Udine, nikoli v Praze.¹⁰⁰

V říjnu 1926 byla Bindu Chiurlovi smluvní profesura prodloužena. Po celou dobu svého působení na univerzitě vedl lektorské kursy italštiny v románském semináři a za tuto práci mu byla vyplácena remunerace. Jeho přednášky a cvičení uvádí ještě seznam přednášek na zimní semestr 1930/31, ve skutečnosti však s výukou nezačal, protože se 6. září 1930 smluvní profesury i lektorátu vzdal. Ještě v témž roce odešel do Itálie a stal se profesorem na univerzitě v Turíně.

Dalšího smluvního profesora italské řeči a literatury získala Univerzita Karlova od zimního semestru 1932. Byl jím jmenován Arturo Cronia, narozený 23. prosince 1896 v dalmatském Zadaru, patřícím tehdy Rakousko-Uhersku, od roku 1920 přičleněném k Itálii (po druhé světové válce ho získala Jugoslávie, od roku 1991 je součástí Chorvatska). Zabýval se vztahy mezi slovanskými literaturami a vzájemnými vztahy mezi kulturou italskou a kulturou slovanských národů, zejména pak českého a slovenského. Do Prahy přišel vyzbrojen pedagogickými zkušenostmi z Masarykovy univerzity v Brně, kde byl smluvním profesorem od letního běhu 1930; obor italského jazyka a literatury zároveň suploval na Univerzitě Komenského v Bratislavě. Tam měl navíc lektorský úvazek – vedl kursy italštiny pro studenty romanistiky i pro posluchače všech fakult.¹⁰¹

Croniova pražská profesura probíhala se zdarem, umocněným ještě vydáním publikace *Čechy v dějinách italské kultury: tisíciletá žeň* a studií o Petru Bezručovi.¹⁰² Výuku

⁹⁹ AUK, FF, Bindo Chiurlo – personální spis, inv. č. 317.

¹⁰⁰ Bindo Chiurlo, *Nahá země*, z italštiny přeložila Nina Tučková, Udine, Aquileja 1929. V tiráži knihy se píše: „Nahá země je první knihou od středověku v Itálii česky tištěnou. Její vydání podává nový důkaz přátelských styků italsko-českých. Vytiskla tiskárna Carnia, vydalo nakladatelství v Udine v březnu 1929.“ Autorem předmluvy je F. X. Šalda, adresující autorovi slova plná uznání.

¹⁰¹ Viz Seznamy osob a ústavů Masarykovy university v Brně a Soznamy přednášek, které sa budú konat na Univerzite Komenského v Bratislave, 1930–1932.

¹⁰² Arturo Cronia, *Čechy v dějinách italské kultury: tisíciletá žeň*, Praha 1936; Studie Petr Bezruč vycházela na pokračování in: *Rivista di letteratura slave* 5, 1930, s. 443–458, tamtéž 6, 1931, s. 279–306, 343–412.

v zimním semestru 1936/37 jejich autor již nedokončil, protože v prosinci 1936 se musil stěhovat do Padovy – italské ministerstvo vyučování ho jmenovalo profesorem na tamější univerzitě.¹⁰³ Na Československo však nezapomněl, o čemž svědčí jeho zpracování české mluvnice a monografie o dantovských vlivech v literatuře české a slovenské.¹⁰⁴ Arturo Cronia zemřel v Padově 11. května 1967.

Jeho nástupce, kterého italská strana navrhla současně s Croniovým odvoláním, připadal filozofické fakultě málo vhodný. Dosavadní řádný profesor slovanské filologie na univerzitě v Padově Ettore Lo Gatto, narozený 20. května 1890 v Neapoli, byl totiž rusista. Soupis jeho publikovaných prací komentovala profesorská komise filozofické fakulty (Maxmilian Křepinský, Karel Titz, Václav Tille) slovy, že „italská literatura je tu jen činitelem podružným“. Fakulta mohla jistě navrhovaného kandidáta odmítnout a vyžádat si odborníka na italský jazyk a literaturu, komise však přes svoje vážné výhrady k takovému kroku neradila. Obávala se totiž, že by se nenašel muž požadovaných vlastností ochotný zároveň opustit Itálii a odejít do neznámého prostředí, a to nebyl jediný důvod. „Druhým důvodem je precedenční případ prvního smluvního profesora francouzské literatury: ani francouzské vládě nebylo před lety možno navrhnouti naší fakultě profesora literatury francouzské, nýbrž jen literatury německé. Při žárlivosti, s níž zastupitelstva cizích států sledují náš poměr ke každému z nich, by jistě se strany italské bylo vykládáno aspoň za zaujatost, kdyby fakulta nepřijala její návrh, když předtím přijala obdobný návrh, vycházející ze strany jiné.“¹⁰⁵

Smířlivý postoj profesorského sboru se stejně jako kdysi v případě profesora Tibala nakonec vyplatil. Smluvní profesor Ettore Lo Gatto se ve výuce příznivě uvedl, navíc uměl dobře česky. Do rodného jazyka přeložil Masarykův spis *Rusko a Evropa*. Od zimního běhu 1939/40 rozšířil svůj úvazek ještě o přednášku na Vysoké škole obchodní. Po válce se Ettore Lo Gatto do Prahy vrátil a filozofická fakulta požádala pro něj o udělení smluvní profesury za stejných podmínek jako před válkou. Jeho další akademickou kariéru na Univerzitě Karlově však zhatilo několik okolností: nepřívznivý politický vývoj v Československu, nabídky univerzit z Anglie a Holandska, a možná i nepřilíš dobrý zdravotní stav.

Od smluvních profesorů se nyní vrátíme k lektorům, jejichž počet se rozšiřoval nejen ve francouzštině. Když v roce 1923 vznikl v Praze Ústav italské kultury, byl v něm učitelem italštiny jmenován Oscar Zaccaria, narozený 6. června 1882 ve Vicenze. V Praze bydlel ještě před první světovou válkou a živil se výukou italštiny, nějaký čas ve škole moderních jazyků řízené Alexisem Véquaudem. Dne 14. června 1911 se oženil s Amálií Gráfovou. Jeho žádost o lektorát podpořil profesor Křepinský pochvalným svědectvím o uchazečových učitelských schopnostech. Oficiální ustanovení lektorem italštiny bylo ministerstvem potvrzeno 10. června 1924, takže již od zimního běhu mohl začít s praktickými kursy pro pokročilé posluchače všech fakult v rozsahu dvou, od zimního semestru 1927/28 čtyř hodin týdně.¹⁰⁶

V samotném románském semináři Zaccaria angažován nebyl, nevedl žádné praktické oddělení pro studenty románské filologie. Ptáme se, proč se tak stalo, když byly jeho

¹⁰³ AUK, FF, Arturo Cronia – personální spis, inv. č. 135.

¹⁰⁴ Arturo Cronia, *La fortuna di Dante nelle letterature Ceca e Slovaca: dal secolo XIV ai giorni nostri*, Padova 1964.

¹⁰⁵ Referát zmíněné komise nese datum 28. 1. 1937, viz AUK, FF, Ettore Lo Gatto – personální spis, inv. č. 454.

¹⁰⁶ AUK, FF, Oscar Zaccaria – personální spis, inv. č. 812.

schopnosti hodnoceny tak vysoko. Odpověď zřejmě musíme hledat v jeho nedokončeném středoškolském vzdělání. Maxmilian Křepinský o něm napsal v doporučujícím referátu: „Opustiv gymnasium svého rodiště připravoval se k zaměstnání, kterému nezměnitelná překážka nedovolila, aby se věnoval. Proto se obrátil k vyučování italskému jazyku...“¹⁰⁷ O jaké zaměstnání mohlo jít? Profesor Křepinský mlčí, ale odpověď nám možná poskytne pražský adresář z roku 1910, v němž je Oscar Zaccaria uveden jako „pianista“, nikoli učitel italského jazyka. Muž, jemuž se nesplnil velký životní sen, nerezignoval a také na Univerzitě Karlově a od počátku třicátých let i na Vysoké škole obchodní působil jako dobrý, svědomitý učitel, bez výkyvů plnící své povinnosti. Po znovuootevření českých vysokých škol v roce 1945 byly jeho lektorské kursy obnoveny, po smrti lektora d'Alfonza převzal jeho cvičení. Na filozofické fakultě působil Oscar Zaccaria do roku 1951.

Po rezignaci Binda Chiurla se neoficiálně vědělo, že jeho nástupcem má být Arturo Cronia. V mezidobí, kdy se vleklelo úřední jednání, přijala filozofická fakulta kladně žádost Vincenza Ciprianiho o lektorát italštiny. Uchazeč se narodil 30. září 1895 v Bardolinu u Verony, dosáhl doktorátu práv na univerzitě v Modeně a poté vyučoval na gymnáziu italštinu. Výnosem MŠANO z 26. listopadu 1931 byl jmenován bezplatným lektorem italštiny, jeho jednohodinový kurs italského jazyka a dvouhodinová italská literatura byly oznámeny dodatečně, protože na jejich zařazení do seznamu přednášek bylo již pochopitelně pozdě.¹⁰⁸ Cipriani však pravděpodobně přednášel pouze v zimním běhu 1931/32, v následujících letech nejsou již jeho kursy nikde zaznamenány.

V červnu 1938 předložilo italské ministerstvo zahraničí československému ministerstvu školství a národní osvěty návrh, aby byl jmenován „lektorem jazyka italského pro pokročilé a rázu vědeckého“ Andrea Giorgio Valentino, narozený 14. března 1910 v Piana dei Greci u Palerma. Kandidát byl informován, že se o jeho záležitosti rozhodne v profesorském sboru filozofické fakulty, a proto se obrátil osobním, česky psaným a navíc okolovaným dopisem na jejího děkana. Odvolával se v něm na přání profesora Lo Gatta, „aby posluchačům docházejícím do jeho přednášek dostalo se filologicko-vědecké přípravy přiměřenější vysokoškolskému vyučování a takového rázu, aby posluchačům bylo usnadněno zhotovování prací o italské literatuře v oboru románské filologie“.¹⁰⁹ Pozoruhodná je formulace „filologicko-vědecká příprava“: víme totiž, že lektoři byli vždy tlačeni do role praktiků, kteří mají vštěpovat studentům určité schopnosti a dovednosti, ale nesmějí se přitom plést do vědy, neboť ta je hájeným územím profesorů a docentů. Dělení vysokoškolských pedagogů na „vědce“ a „praktiky“ bývalo často iluzorní – k této otázce se ještě vrátím v závěru své stati.

Podstatné je, že se filozofická fakulta proti Valentinovi nestavěla; zřejmě akceptovala nevysslovený názor, že na požadovaný úkol nestačí stávající italští lektoři d'Alfonso a Zaccaria. A. G. Valentino byl připuštěn k lektorátu 25. dubna 1939, v dopise ze 6. května 1939 adresovaném děkanovi fakulty se i nadále projevoval jako muž vědoucí, co se sluší a patří: „Dovolím si osobně se dostaviti k Vaší Spectabilitě, abych Vám složil svou poklonu a přijal příslušné pokyny pro zahájení kursu v příštím školním roce 1939–40.“ A. G. Valentino vedl cvičení od začátku zimního běhu 1939/40 až do násilného uzavření českých

¹⁰⁷ Tamtéž, dopis z 14. 5. 1924.

¹⁰⁸ AUK, FF, Vincenzo Cipriani – personální spis, inv. č. 129.

¹⁰⁹ AUK, FF, Andrea Giorgio Valentino – personální spis, inv. č. 762; citovaný dopis je ze 17. 11. 1938.

vysokých škol. Po válce začal opět vyučovat již od mimořádného letního semestru 1945 a pokračoval do letního semestru 1949. Poté mu děkanát sdělil, že jeho lektorát nebyl „úsporných důvodů“ prodloužen na studijní rok 1949/50, jelikož „bylo zavedeno zbytečně několik jazykových lektorských kursů italského jazyka, z nichž každý byl navštěvován jen docela malým počtem posluchačů“.¹¹⁰

O prosperitě italštiny na univerzitě výmluvně svědčí rostoucí počet lektorů. Nejprve byl jen jeden, od roku 1922 dva lektoři. V období smluvní profesury Binda Chiurla, který zároveň vedl praktické kursy, a na podzim 1939 působili na fakultě současně tři italští lektoři. Profesorský sbor rozšiřování praktické výuky vítal, ne však za každou cenu – nepřijal každého, kdo se právě namanul. O tom se měla přesvědčit zaměstnankyně Ústavu italské kultury Virginia Laudí, jež na jaře 1923, kdy byl již angažován Chiurlo, zažádala o lektorát. Byla odmítnuta s odůvodněním, že „fakulta má dostatečný počet lektorů jazyka italského“.¹¹¹

Výuka španělštiny, katalánštiny a portugalštiny

Na rozdíl od Francie a Itálie nepatřilo Španělsko ke spojencům mladého československého státu, na druhé straně na něm neulpěl stín spojenectví s Ústředními mocnostmi. Za první světové války zachovalo neutralitu, takže na jeho území nacházeli útočiště státní příslušníci obou bojujících stran. To se přihodilo tehdejšímu profesorovi Československé obchodní akademie v Praze a budoucímu lektoru katalánštiny na Univerzitě Karlově Rudolfovi Slabému. V červenci 1914 odjel do Barcelony na mezinárodní sjezd vyšších učilišť obchodních, a tam také uvízl, když Španělsko bezprostředně po vyhlášení války uzavřelo hranice. Na Pyrenejském poloostrově zůstal nakonec dobrovolně a svého kroku nelitoval, sice by si byl pobyt neprodělný až do roku 1926. V Barceloně zřídil vlastní obchodní akademii a překladatelskou kancelář, po válce vyvinul velké úsilí o prohloubení českošpanělských kulturních styků, zejména hudebních. Roku 1924 zorganizoval spolu s Oskarem Nedbalem a Jaroslavem Kvapilem zájezd české opery do Barcelony a Madridu. Na filozofické fakultě univerzity v Barceloně byl roku 1922 jmenován *profesor libre* (což zhruba odpovídalo našemu soukromému docentovi) slovanských jazyků a literatur, hesly o slovanském světě přispíval do rozsáhlé *Enciclopedia Espasa*.

Po stránce politické nemělo Španělsko Alfonse XIII. mnoho společných zájmů nejen s Československem, ale ani s dalšími střeoevropskými státy, protože rozpad staleté habsburské říše ho vůči nim jistě nemohl naladit vstřícně. Na druhé straně tu neexistovaly třetí plochy (územní spory, postavení národnostních menšin), které tak často otravují vztahy států bezprostředně sousedících. V roce 1923 nastolil v zemi vojenskou diktaturu Miguel Primo de Rivera y Orbaneja, který ke svým přátelům rozhodně nepočítal T. G. Masaryka a Edvarda Beneše, ani Antonína Švehlu. Není tudíž divu, že se španělské úřady

¹¹⁰ Tamtéž, dopis děkanátu z 8. 11. 1949.

¹¹¹ Přestože Virginia Laudí nezačala na fakultě vyučovat, dochoval se její personální spis, viz AUK, FF, Virginia Laudí – personální spis, inv. č. 442. Její žádost v něm chybí, je tu jen záporné vyjádření prof. Křepinského z 23. 4. 1923, jehož pisatel argumentuje také tím, „že žadatelka je vázána úřadovat v Istituto di Cultura Italiana po určitou dobu denní“; dále koncept dopisu děkanátu FF z 4. 5. 1923, v němž se doporučovalo žadatelce nevyhovět, a konečně kopie dopisu MŠANO z 16. 5. 1923 adresovaného Virginii Laudí, v němž je její žádost zamítnuta.

v roce 1928 výrazně nepodílely na vzniku Španělského a iberoamerického ústavu v Praze (*Instituto Español e Iberoamericano de Praga*). Ten byl založen z podnětu ministerstva školství a národní osvěty přeměnou ze spolku *Círculo español*, působícího již několik let. Předsedou ústavu se stal primář pražské nemocnice alžbětinek Jaroslav Lenz (1868–1955), který propagoval španělskou kulturu, mimo jiné i vlastními překlady španělské literatury; za své zásluhy byl jmenován španělským honorárním vicekonzulem v Praze. Ústav zahrnoval několik sekcí včetně portugalsko-brazilské, pořádal též kursy španělštiny, později i portugalštiny.

Hispanistika se jako samostatný obor na meziválečné Univerzitě Karlově neprofilovala, z předválečné doby však přetrvál zájem o praktické kursy španělštiny, které od dubna 1908 až do svého vážného onemocnění na podzim 1918 vedl Otakar Janota. Jazyk Cervantesův a Unamunův však neměl na fakultě rovnocenné postavení s francouzštinou a italštinou, protože v románském semináři nebylo před válkou zřízeno praktické oddělení španělštiny;¹¹² tento stav trval ostatně až do konce dvacátých let.

Je určitou ironií, že první poválečná lektorka španělštiny byla zároveň první ženou, která mohla v Československu vyučovat na univerzitě. Aniž náležela k průkopnicím ženského vysokoškolského studia, dokonce aniž měla středoškolské vzdělání ukončené maturitou, předběhla o téměř pět let doktorku filozofie Miladu Paulovou, která se úspěšně habilitovala 30. července 1925, a přednášet tedy začala teprve od zimního semestru 1925/26. Až prozradím datum narození oné dámy, bude jasné, že již z věkových důvodů nemohla patřit ke studentkám prvního dívčího gymnázia Minerva, natožpak absolventkám filozofické fakulty, kde směly ženy studovat jako řádné posluchačky od roku 1897. Jmenovala se Antonie Dickertová, za svobodna Noháčová, narodila se v Praze 7. října 1862. Vzdělávala se především ve Vídni a Švýcarsku, z jejího osobního spisu není jasné, v jakých školách. Pravděpodobně studovala jazyky, protože pak působila jako soukromá učitelka řeči v Mnichově a Paříži. Od roku 1889 pokračovala v této činnosti ve vzdálené Argentíně, v Buenos Aires řídila dokonce ústav řeči a hudby. Provdala se za pruského důstojníka Hanse Lorenze Dickerta, instruktora argentinské armády, organizované podle německého způsobu. Po jeho smrti v roce 1907 se vrátila do Prahy a vyučovala tu soukromě francouzštinu, němčinu, španělštinu a portugalštinu; byla též stálou přísežnou soudní tlumočnicí obou jazyků Iberského poloostrova.

Profesorský sbor filozofické fakulty, postavený před povinností vyjádřit se k její žádosti o lektorát španělštiny, neměl na vybranou – jiný uchazeč se nehlásil. Přitom bylo důležité, aby španělština zůstala na univerzitě zachována alespoň ve formě lektorských kursů, když už bylo sotva možné doufat, že by byl získán smluvní profesor španělské řeči a literatury. Žadatelce sice chybělo vzdělání, jímž se bez problémů prokazovali ostatní lektoři, zato se jí nedala upřít solidní znalost jazyků a dlouholetá pedagogická zkušenost umocněná pobytem v cizojazyčném prostředí. Antonie Dickertová byla tudíž připuštěna k lektorátu výnosem MŠANO ze dne 17. prosince 1920, její jméno registruje seznam univerzitních přednášek poprvé v letním semestru 1921. Vyučovala dvě hodiny týdně začátečníky, dvě hodiny pokročilé. Praktické oddělení španělského jazyka však v románském semináři nevzniklo, její kursy nebyly proto v seznamech přednášek nikdy uváděny v jeho rámci.

¹¹² O všech těchto skutečnostech viz mou již vícekrát citovanou stať Praktická výuka románských jazyků na české univerzitě v Praze, I. c., s. 99–100.

nybrž pouze v oddílu Cvičení lektorů. Důvodem jistě bylo, že neměla vzdělání požadované pro vedoucího takového seminárního oddělení; domnívám se ale, že tu hrály roli i důvody jiné. Pochopí je ten, kdo se zahloubá do jejího osobního spisu a s trochu pobaveným úsměvem pročítá její komentáře k jednotlivým rubrikám osobního dotazníku, který vyplňovala.¹¹³ Rezolutní matrona poněkud generálského vzhledu (soudím tak podle její fotografie) měla daleko k „panence v koutě“: v podrobné bibliografii svých článků a překladů, již pravidelně doplňovala, neopomněla uvádět redakce či nakladatelství, v nichž byla přehlížena, zneuznávána, odsunována na pozdější termín. Páni profesori bezpochyby cítili potřebu držet ji v určitých mezích.

Jméno lektorky Dickertové se s železnou pravidelností objevovalo v seznamech univerzitních přednášek až do uzavření českých vysokých škol. Stejně horlivě vyučovala i na Vysoké škole obchodní, ruské univerzitě, nepřehlédnutelnou aktivitu vyvíjela rovněž ve Španělském a iberoamerickém ústavu v Praze. Na fakultu se vrátila ještě po druhé světové válce: poslední položkou v jejích personáliích je oznámení děkanátu z 22. října 1945, že se její cvičení překládají do jiné posluchárny. Antonie Dickertová zemřela v Praze 12. května 1946 ve věku třiaosmdesáti let.

Dvě praktická oddělení španělštiny v románském semináři byla zřízena výnosem MŠANO z 31. března 1930; měla se řídit obdobnými stanovami jako jiná jazyková oddělení. Jejich vedením byl o měsíc později, 30. dubna, pověřen nově jmenovaný lektor Ginés Ganga y Tremiño, narozený 31. května 1900 v obci Elche u Alicante v jihovýchodním Španělsku. Absolvent *Universidad Central* v Madridu přiložil k žádosti kromě jiných úředních dokladů též vysvědčení o úspěšném lektorském působení na univerzitě a vyšší obchodní škole v Toulouse a ještě na dalších školách ve Francii.¹¹⁴ Očekávání profesora Křepinského nebylo zklamáno: rodilý mluvčí, do jehož ryzí kastilštiny se jistě nikdy nevloudily latinoamerikanismy, se mimo univerzitní půdu uplatnil také na Vysoké škole obchodní a ve Španělském a iberoamerickém ústavu, kde vedl kursy španělského jazyka a literatury. Na svou funkci rezignoval osobním dopisem děkanovi filozofické fakulty 12. června 1933, v němž oznamoval, že „opouští navždy Prahu“.

Zatímco don Ginés Ganga vystupoval vždycky sám za sebe, bez oficiální podpory ze španělské ambasády, u jeho nástupce tomu mělo být jinak. Ve Španělsku se totiž mezitím radikálně změnily poměry: monarchická forma vlády byla vystřídána republikánskou. Noví představitelé státu se snažili o co nejširší politické, kulturní a hospodářské styky s co největším počtem zemí, mezi nimiž demokratické Československo zaujímal pozici žádoucího partnera. Španělské ministerstvo zahraničí i jeho zastupitelské úřady v cizině si bedlivě všímaly, jak je španělská filologie zařazována do výuky na univerzitách. Nepřeslechly proto ani volání Masarykovy univerzity v Brně po vlastním lektorovi španělštiny. *Centro de Estudios Históricos* v Madridu vyhlásilo na toto místo konkurs, z něhož vyšel vítězný rodák z Galicie Francisco Javier Fariña y Alonso. Ministerstvo zahraničí ho potom oficiálně vyslalo do Brna, v dubnu 1933 obdržel od své vlády roční důchod za účelem studia sociálních ústavů v Československu a soudobé literatury československé.

¹¹³ Právě z tohoto osobního spisu čerpám faktografií její životní dráhy, viz AUK, FF, Antonie Dickertová – osobní spis, inv. č. 159. Viz též gratulační článek Sedmdesáté narozeniny slaví dnes pí. Ant. Dickertová roz. Noháčová..., *Národní listy* 7. 10. 1932, podepsáno šifrou G.

¹¹⁴ AUK, FF, Ginés Ganga y Tremiño – osobní spis, inv. č. 230.

Licenciát Ústřední univerzity v Madridu v oboru historie a národního hospodářství Francisco Javier Fariña se narodil v přístavu La Coruña 12. října 1891, tedy v den, kdy uplynulo přesně 399 let od objevení Ameriky. Ještě za diktatury Primo de Rivery redigoval národohospodářské časopisy, či úzce spolupracoval s jejich vydavateli. V ministerstvu práce republikánské vlády, kde zastával funkci šéfa oddělení, se zabýval rozmisťováním pracovních sil, a seznámil se tak do hloubky se sociálními problémy cizinců ve Španělsku. Absolvoval kurs pro lektory španělštiny, organizovaný madridským Výborem pro prohloubení studií (*Junta para Ampliación de los Estudios*). Na brněnské akademické půdě, ale i mimo ni, začal působit v letním semestru 1933. V červnu téhož roku se rozloučil s Prahou Ginés Ganga a španělská vláda se postavila za Fariňovu kandidaturu na uprázdněný lektorát na Univerzitě Karlově. Profesorský sbor filozofické fakulty neměl rád současné pedagogické působení ve dvou vzdálených městech, a v takových případech stavěl vždycky uchazeče před dilema buď – anebo, u Francisca Fariña však přimhouřil oko, neboť o jeho pedagogické zapojení stál. Doporučující zprávu psal profesor Karel Titz, který sám přes deset let působil v Brně, a teprve od podzimu 1932 se vrátil do Prahy. Kolegy ve sboru v ní informoval, že kandidát „...slíbil upravit rozvrh svůj tak, aby tím netrpělo jeho působení na Karlově universitě. Bude bydlet v Praze.“¹¹⁵ Nežůstalo jen u slibu: v osobní žádosti o lektorát ze 14. října 1933, adresované profesorskému sboru, uvádí Francisco Fariña adresu Břetislavova 18, Praha 12; v Praze pak ovšem vícekrát měnil bydliště.

K lektorátu na Univerzitě Karlově byl připuštěn výnosem MŠANO z 20. listopadu 1933, na rozdíl od svého předchůdce nepobíral od čs. státu remuneraci. V románském semináři řídil dvě praktická oddělení: dvouhodinový kurs španělštiny a dvouhodinovou španělské kultury. Pravidelně dojížděl na výuku do Brna, přednášel také ve Španělském a iberoamerickém ústavu. Oženil se s československou občankou německé národnosti Gertrude Hille Neubert. V květnu 1939 byl na zákrok španělského vyslanectví, v němž stoupenci generála Franca získali postupně převahu nad republikány, zbaven obou lektorátů – pražského a brněnského. Za války zůstal v Protektorátu, jehož úřady se k němu chovaly nepřátelsky. V srpnu 1945 se děkanát filozofické fakulty zasadil o to, aby byla odčiněna nespravedlnost spáchaná na Fariňovi a vrácen mu lektorát. Stalo se tak: don Francisco se vrací nejen do pražských, ale též brněnských poslucháren, vedle toho vede kursy na Univerzitě Palackého v Olomouci. Poměry po převzetí moci komunisty musely však rozčarovat muže smýšlejícího sice levicově, zároveň ale upřímně demokraticky. Rozhodl se proto svou práci v Československu ukončit a v únoru 1949 se s manželkou a třemi syny vystěhoval do Venezuely. Francisco Javier Fariña y Alonso, ač původním vzděláním nebyl filolog, ovlivnil studenty romanistiky i jiných oborů nejen solidními znalostmi a šíří svého rozhledu, nýbrž také jako člověk. S láskou a úctou na něho vzpomínali jeho žáci Josef Polišenský a Lubomír Martinec.¹¹⁶

Roku 1928 se zásluhou Rudolfa Jana Slabého, o jehož pobytu ve Španělsku již byla řeč, dostala do výuky katalánština. Nový lektor, připuštěný ke své funkci 15. února 1928, se narodil 25. ledna 1885 v Černožicích u Hradce Králové, studoval moderní filologii na

¹¹⁵ Titzovu zprávu i další dokumenty týkající se Fariňova lektorátu viz AUK, FF, Francisco Javier Fariña Alonso – personální spis, inv. č. 193.

¹¹⁶ J. Polišenský, Historik v měnícím se světě, o Fariňovi na s. 55, 67, 69, 79; Lubomír Martinec, Recordando al profesor Francisco Fariña, Ibero-Americana Pragensia 28, 1994, s. 169–171, do španělštiny přeložila Jana Králová.

české univerzitě a získal středoškolskou aprobaci pro češtinu, němčinu a těsnopis. V červnu 1922 byl jmenován soukromým docentem jazyků a literatur slovanských na univerzitě v Barceloně. Po návratu do Čech podal na Univerzitě Karlově disertační práci *Havlíčkův poměr k Rusku a jeho překlady z ruštiny* a na základě rigorózních zkoušek (hlavní rigorózum musel opakovat) získal doktorát filozofie.¹¹⁷ Pro katalánštinu nemohl být přijat kandidát povolanejší, neboť Rudolf Slabý pilně překládal z katalánštiny do češtiny a naopak, mimo jiné *Babičku* Boženy Němcové, operní libreta, dramata Aloise Jiráska a Jaroslava Kvapila, o jejichž uvedení v barcelonských divadlech se také přičinil. Jeho lektorské kursy ovšem nebyly navštěvovány masově, a profesorský sbor projevil tak předvídavost, když jeho úvazek omezil na dvě hodiny týdně (žadatel počítal původně se čtyřmi hodinami rozdělenými spravedlivě mezi začátečníky a pokročilé). Za svou práci pobíral normální remuneraci jako většina lektorů.¹¹⁸

Mnohostranné aktivity Rudolfa Slabého nelze v tomto příspěvku postihnout. Působil jako stálý přísežný soudní tlumočnický jazyk španělského, katalánského, portugalského a německého, na Čs. obchodní akademii získal definitivu a vedle češtiny a němčiny tu nyní vyučoval španělštinu. Psal učebnice španělštiny, populární příručky pro návštěvníky iberoamerického světa, podílel se na práci slovníkářské.¹¹⁹ Patřil k aktivním členům Španělského a iberoamerického ústavu v Praze, řídil jeho turistickou a sportovní sekci. Nepatřil k přívržencům španělské vlády lidové fronty, proto si zřejmě nerozuměl s většinou tehdejších intelektuálů, podporujících boj proti Francovým povstalcům. Po druhé světové válce se směl s určitým zpožděním na filozofickou fakultu vrátit, ale katalánština se již na rozvrhu neudržela. Vyučoval nyní španělštinu, jeho úvazek vzrostl na čtyři hodiny týdně. Po únoru 1948 nemohl již, očividně z politických důvodů, na univerzitě působit. Zemřel v Praze 2. července 1957.

Styky s Portugalskem, které žilo ve stínu mocného souseda, nebyly nikdy příliš intenzivní, po první světové válce však mohl jejich rozvoji napomoci fakt, že Portugalsko jako tradiční britský spojenec válčilo od roku 1916 na straně Dohody. Navíc mělo republikánskou formu vlády již od roku 1910, kdy musel zemi opustit král Manuel II. Diplomatické styky na úrovni vyslanectví byly mezi Československem a Portugalskem navázány v roce 1921. Po vojenském převratu v roce 1926 a zejména ve třicátých letech za režimu reprezentovaného bývalým profesorem ekonomie Antóniem de Oliveira Salazarem vztahy mezi demokratickou republikou a korporativisticky založeným státem citelně ochladly. Kulturní a hospodářské kontakty ovšem zcela neustaly: portugalská vědci a technici občas zavítali do Prahy na nějaký mezinárodní kongres, nebo se sem vydali na studijní cestu. Za hlubším poznáním poměrů sem přijížděli novináři a publicisté, žádného z nich však nenapadlo, že by se tu mohl na nějaký čas usadit a požádat o lektorát na univerzitě.¹²⁰ Praktické kursy portugalštiny byly proto zcela v rukou Čechů ovládajících tento jazyk. Vždyť i portugalsko-brazílskou sekci Španělského a iberoamerického ústavu řídil vrchní odborný rada ministerstva zahraničních věcí Jiljí Pořízek, který učil portugalštinu na Vysoké škole obchodní.

¹¹⁷ Matrika doktorů UK, sv. 7, pag. 3235; promoce 31. 1. 1930.

¹¹⁸ AUK, FF, Rudolf Slabý – personální spis, inv. č. 652.

¹¹⁹ Z jeho bohaté bibliografie připomínám alespoň Španělsky na cesty. Praktická konverzační příručka, Praha 1939; Španělsky rychle a všude, Praha 1940; Čech ve Španělsku a španělské Americe (španělsky), Praha 1937.

¹²⁰ Historií česko-portugalských vztahů se zabývá Jan Klíma, Dějiny Portugalska, Praha 1996, s. 230–246.

Na rozdíl od něho první lektor portugalštiny na Univerzitě Karlově Jaroslav Cechl nepracoval ve vládních úřadech, nýbrž byl středoškolským profesorem. Narodil se 21. května 1880 v Nepasicích u Hradce Králové, studoval na filozofické fakultě v Praze, kde získal středoškolskou aprobaci pro francouzštinu a němčinu. V roce 1902/03 navštěvoval kursy španělštiny a portugalštiny, jež organizovala *Société philomatique* v Paříži, v letním semestru 1904 se ve Vídni zapsal do románského semináře známého filologa Wilhelma Meyer-Lübka a studoval v něm staroportugalské texty. Španělštině a portugalštině se věnoval i během přípravy na doktorát, kdy k rigoróznímu řízení podal disertační rozpravu *O poměru akkusativu prostého a akkusativu s á v Poema del Cid a Berceovi*, kterou posuzoval Jan Urban Jarník a germanista Václav Emanuel Mourek. Hlavní rigorózou skládal z románské a germánské filologie, promoci měl 28. července 1913.¹²¹

K Cechlově žádosti o lektorát portugalštiny se referent profesor Křepinský stavěl velmi vstřícně, oceňoval také jeho pobyt v Portugalsku v letech 1926/27, kdy mu MŠANO udělilo stipendium; v důsledku plicní choroby, která měla budoucího lektora pronásledovat i nadále, se prodloužil na bezmála rok. Prof. Křepinský nepovažoval za potřebné zvláště zdůvodňovat „potřebu lektorátu jazyka portugalského, jediného spisovného jazyka, pro nějž lektorát dosud na naší fakultě není zřízen“.¹²² V tom ovšem přeháněl, je ale možné, že měl na mysli pouze jazyky románské. Lektorát portugalštiny byl zřízen 13. září 1928, tedy o půl roku později než lektorát katalánštiny; v seznamu přednášek pro zimní semestr 1928/29 není Jaroslav Cechl ještě uveden, ale z jiných písemností v jeho personáliích vyplývá, že zahájil výuku po jmenování. Dostal příkaz vést kursy dvě hodiny týdně při obvyklé lektorské remuneraci. Vždy se sešel dostatečný počet posluchačů, z nichž někteří, mezi nimi také budoucí lektor španělštiny Jaroslav Kuchválek, k němu chodili i několik let. Proto také ředitel románského semináře podpořil v roce 1931 jeho žádost o rozšíření výuky portugalštiny na čtyři hodiny týdně, aby tak mohli být snadněji odděleni úplní začátečníci od pokročilých; učinil tak s jedinou výhradou – o počtu hodin se mělo rozhodnout vždy na začátku každého běhu podle počtu zájemců, o rozhodnutí pak mělo být neprodleně informováno ministerstvo.

Lektor Cechl nebyl osobností zdaleka tak agilní jako jeho kolegové Fariña či Slabý, ve srovnání s nimi téměř nepublikoval, což ho stavělo do nevýhodné pozice. Vleklá choroba způsobila, že ve školním roce 1938/39 vůbec nevyučoval. Vycházíme-li z dochovaných dokumentů, byl učitelem svědomitým, který podle svých sil a možností položil základy praktické výuky portugalštiny na filozofické fakultě, když už při stávajících mezistátních vztazích nebylo možno pomyslet na smluvního profesora pro obor portugalského jazyka a literatury. Působil na fakultě ve stejné funkci ještě po druhé světové válce, odešel na odpočinek roku 1951, tedy ve svých jednáctiděsáti letech. Potom už bylo na jiných, aby na jeho činnost navázali.

Výuka rumunštiny

Zájem o Rumunsko, jeho jazyk a kulturu zapustil kořeny na české univerzitě v samých jejích počátcích. Stalo se tak zásluhou profesora Jana Urbana Jarníka, který se ještě za studií ve Vídni naučil rumunsky a poté se tomuto jazyku věnoval již soustavně. K hlavním

¹²¹ AUK, Matrika doktorů UK, sv. 3, pag. 1298.

¹²² Posudek prof. Křepinského z 10. 6. 1928 a další dokumenty týkající se Cechlova lektorátu viz AUK, FF Jaroslav Cechl – personální spis, inv. č. 124.

tématům jeho univerzitních čtení jak ve Vídni, tak od roku 1882 v Praze, proto patřila historická mluvnice rumunštiny, případně srovnávací mluvnice románských jazyků. K praktickým kursům rumunštiny tehdy ještě situace nedozrála.¹²³ Za první světové války navštěvoval profesor Jarník v pražských lazaretech rumunské vojáky ze Sedmihradska, kteří se tu léčili ze zranění utrpených na frontě. Snažil se být všestranně nápomocen těmto mužům vytrženým z domova, ve své naprosté většině negramotným, a sestavil dokonce praktickou příručku, která měla zdravotnickému personálu posloužit k lepšímu dorozumění s nimi.¹²⁴ O raněné vojáky ze Sedmihradska projevoval hluboce lidský zájem také opatřitel premonstrátského kláštera na Strahově Method Jan Zavoral, který se po válce stal zaníceným propagátorem česko-rumunských vztahů, a spolu s Jarníkem je vyhledával i v mimopražských nemocnicích.

Energický nástup rumunštiny na poválečné univerzitě se odehrával na pozadí příznivě se rozvíjejících vztahů československo-rumunských. Rumunsko, které obdobně jako Itálie prošlo komplikovanými přeměnami od spojení s Trojspolkem přes neutralitu až po těžce prosazené vystoupení po boku dohodových států, bylo tedy ve stejném táboře jako Československo. Spolu s ním a Jugoslávií se navíc sdružilo v Malé dohodě, mocenském seskupení majícím zabránit restauraci habsbursko-lotrinského rodu ve střední Evropě a revizionistickým snahám Maďarska. Odlišný politický režim v obou státech jistě příliš nepřispíval ke vzájemnému sblížení, tím spontánněji se však rozvíjely kulturní styky, nezátížené složitou politickou a diplomatickou hrou. V adventním období 1920 byl v Praze založen Česko-rumunský spolek, pořádající koncerty rumunské hudby a jazykové kursy pro širší veřejnost. Prvním předsedou byl zvolen profesor Jarník,¹²⁵ po jeho smrti v roce 1923 Msgre. Method Zavoral, který do rumunštiny přeložil české a slovenské pohádky Boženy Němcové; za zásluhy o přátelství mezi Rumunskem a Československem ho univerzita v Kluži (Cluj-Napoca) odměnila čestným doktorátem filozofie. Z podnětu MŠANO a s jeho finanční podporou se spolek roku 1927 přeměnil v Československo-rumunský ústav v Praze (*Institutul Cehoslovac-Român din Praga*), na jehož činnost přispívala hmotně i rumunská vláda. Disponoval bohatou knihovnou, vybudovanou ze štědrých darů takových osobností, jako byl historik, literární vědec a politik Nicolae Iorga, v roce 1940 zavražděný fašistickou Železnou gardou. Ústav, organizující přednášky, koncerty a jazykové kursy, záhy otevřel pobočky také v Brně a Bratislavě.

Na jeho práci se svědomitě podílel tehdejší honorární konzul Rumunska v ČSR Jiří Staca. Tento Rumun pocházející z Makedonie, který za první republiky získal československé občanství, v Čechách natolik zdomácněl, že své křestní jméno Gheorghe psal vždycky, bez výjimky, v české podobě; zachová ji tedy i tato studie. O výuku rumunštiny na UK se měl přičinit zcela mimořádně, přiblížíme si tedy jeho osobnost. Jiří Staca se narodil 19. února 1884 v makedonské Samaríně ve velmi chudé rodině, záhy ztratil oba rodiče. Jejich jména v univerzitních dokumentech nikdy neuváděl, v matrice doktorů jsou v rubrice *Nomen, patria et status parentum* pouze dva křížky. Do Prahy na univerzitu však nepřišel bez krejčaru v kapse, neboť nebyl osvobozen od kolejného. Podporovala ho totiž, jako ostatně i jiné

¹²³ Zavádějící je proto tvrzení otištěné v publikaci Kurt W. Treptow (ed.), *Dějiny Rumunska*, Praha 2000, s. 409: „Od roku 1882 vedl [Jarník] kurzy rumunštiny na pražské Karlově univerzitě.“

¹²⁴ Jan Urban Jarník, *Rozmluvy s raněnými vojiny rumunské národnosti*, Praha 1914, 7 s.

¹²⁵ Všestranné zásluhy profesora Jarníka vyzdvihl Traian Ionescu-Nișcov ve stati Jan Urban Jarník mezi Rumuny. *Dialog velkého přátelství*, AUC–HUCP 16, 1976, 1, s. 7–35.

Rumuny narozené v Makedonii, rumunská vláda. Jako řádný posluchač studoval v letech 1905–1909 na české univerzitě v Praze, sblížil se tu s profesorem Jarníkem a naučil se česky. Kromě toho navštěvoval po pět semestrů jako mimořádný posluchač německou univerzitu. Středoškolskou aprobaci obdržel pro výuku francouzštiny a němčiny na vyšších školách reálných. Jako disertaci podal jazykovědnou studii *Syntaktické užívání infinitivu v Merlinu*, po úspěšně složených rigorózních zkouškách z románské a germánské filologie a z filozofie byl dne 25. července 1910 prohlášen v Karolinu doktorem filozofie.¹²⁶

Ustavení lektorátu rumunského jazyka na filozofické fakultě se událo tempem na zdejší poměry přímo závratným. 1. března 1919 si Jiří Staca podává příslušnou žádost, profesor Jarník ji uznanými slovy doporučuje profesorskému sboru 6. března, děkanát odesílá žádost na ministerstvo 10. března a již 19. března je kandidát připuštěn k lektorátu s učením příkazem čtyř hodin týdně, rozdělených rovnoměrně mezi začátečníky a pokročilé.¹²⁷ Zároveň jsou v románském semináři zřízena dvě praktická oddělení rumunštiny – jedno pro začátečníky, druhé pro pokročilé – a Staca se stává jejich vedoucím. Má tedy rovnocenné postavení s francouzským kolegou Bestauxem a Italem d'Alfonsem, postavení, kterého lektor španělštiny dosáhne teprve v roce 1930 a o němž lektoři katalánštiny a portugalské budou moci nanejvýše snít.

Jiří Staca měl bohaté zkušenosti středoškolského učitele: po čtyřech letech na Čs. obchodní akademii, kde vyučoval francouzštinu, přešel od podzimu 1915 na reálné gymnázium na Vinohradech. V prosinci 1921 se habilitoval z italské a rumunštiny na Vysoké škole obchodní, později mu zde byla udělena profesura. Překládal do češtiny, většinou za pomoci rodilých Čechů, díla předních rumunských prozaiků; díky jemu ožily na pražských jevištích ostře satirické hry Iona Lucy Caragialea a hravé komedie Gheorghe Cipriana. Rumunským čtenářům se naopak v jeho přetlumočení otevíraly neznámé stránky české literatury. Roku 1928 začal s některými spolupracovníky, jmenovitě Boženou Hudíkovou, připravovat rumunsko-český slovník. Dílo pokročilo natolik, že byly některé jeho části od roku 1938 dávány do tisku ve Státní grafické unii v Praze; za okupace však byl tisk přerušen. Po válce byl slovník přepracován, doplněn a zredigován v souladu s moderními lexikografickými požadavky, vyšel ale až po smrti muže, který byl jeho *spiritus agens*.¹²⁸ Jiří Staca se vrátil na filozofickou fakultu hned v mimořádném letním semestru 1945, takže kontinuita rumunštiny byla zajištěna. Jelikož ale jeho hlavním působištěm zůstávala Vysoká škola obchodní, jejímž profesorem byl, spatřovala fakulta „perspektivnějšího“ muže v jeho krajanovi Traianu Ionescu-Nișcovovi. Tento doktor filozofie Karlovy univerzity, který promoval v roce 1937, působil v letech 1946–1948 jako lektor rumunštiny, vedle jazykových cvičení přednášel o rumunské kultuře ve vztahu ke slovanským literaturám. Profesorský sbor navrhl v roce 1948 jeho jmenování smluvním profesorem rumunské řeči a literatury, což se neuskutečnilo, neboť kandidát byl rumunskou vládou z Československa odvolán. Rumunistika se zformovala jako samostatný studijní obor v roce 1950. Její vývoj probíhal již bez účasti prvního lektora rumunštiny, nelze mu však upřít, že k jejímu profilování významně přispěl svým dlouholetým nepřetržitým působením

na akademické půdě i mimo ni. Jiří Staca, který měl trvalé bydliště poblíž Vinohradského divadla, zemřel v Praze 14. června 1958.

Závěr

Praktickou výuku románských jazyků nelze chápat odtrženě od celkového vývoje univerzitní romanistiky. Její poválečný stav jsem nastínila v úvodu, nyní se pokusím o její charakteristiku na prahu druhé světové války. Od 6. srpna 1932, kdy byl profesorem Univerzity Karlovy jmenován Karel Titz, dosud působící v Brně, byli na filozofické fakultě dva profesori pro široce pojatý obor románská filologie – vedle Titze nástupce profesora Jarníka Maxmilian Křepinský. Od roku 1937 byli oba spolufediteli románského semináře, v němž společně vedli oddělení lingvistické, zatímco řízením přípravného oddělení byl pověřen Karel Titz. Oddělení literárně-vědné řídil „provizorně“ až do své smrti v červnu 1937 Václav Tille. Definitivní vedení mu svěřeno nebylo, jelikož náplní svého ordinariátu – srovnávací dějiny literatur – náležel k semináři pouze volně. Kromě toho tu existovalo oddělení francouzské, zřízené pro smluvní profesory – André Tibala a jeho nástupce Alberta Pauphileta, který však status smluvního profesora neměl. Rovněž v oddělení italském se ve vedení vystřídali smluvní profesori Bindo Chiurlo, Arturo Cronia a Ettore Lo Gatto. Velkými proměnami prošla za první republiky praktická oddělení: podstatně se rozšířila pro výuku francouzštiny a také italské, nově byla založena praktická oddělení pro španělštinu a rumunštinu. Do výuky byla zařazena, byť pouze v rámci lektorských kursů mimo seminář, také katalánština a portugalská. Srovnáváme-li tento stav se stavem na jiných čs. vysokých školách, pak nesmíme opomenout jedno prvenství Masarykovy univerzity, a sice v provensálštině. Kursy tohoto jazyka tam počátkem dvacátých let vedl, byť krátce, lektor francouzštiny André Guiraud, jinak též profesor Francouzského ústavu Ernesta Denise, s jehož lektorátem původně počítala pražská filozofická fakulta.¹²⁹

Smluvní profesury byly jistě velmi užitečné, nemohly však zajistit plynulý vývoj určitého oboru. Jejich držitelé totiž neměli rovnocenné postavení s profesory řádnými a mimořádnými: nepodíleli se na vedení fakulty, nezkoušeli u státních ani rigorózních zkoušek, neposuzovali disertační práce. Navíc vyučovali ve své mateřské řeči, takže jejich přednášky a semináře mohli navštěvovat pouze studenti, kteří v příslušném oboru již dosáhli určité úrovně. Proto znamená v historii pražské romanistiky důležitý přelom jmenování prvního řádného profesora dějin francouzské literatury 31. ledna 1938 s účinností od 1. března téhož roku. Stal se jím dosavadní profesor Univerzity Komenského v Bratislavě Josef Kopal (1883–1966), jenž se zároveň ujal vedení literárněvědného oddělení semináře. Obor italského jazyka a literatury se v tomto směru osamostatnil až po druhé světové válce. Nadějný nástup hispanistiky ve třicátých letech nevyvrcholil bohužel ani smluvní profesurou, natožpak profesurou mimořádnou, či dokonce řádnou. Francisco Javier Fariña byl sice dobrý pedagog, ale před svým příchodem do Československa nikdy na vysokých školách nevyučoval; jiná vhodná osoba se nenašla. Hispanistika se podobně jako italská filologie osamostatnila až po válce. Pokud jde o obor rumunského jazyka a li-

¹²⁶ Matrika doktorů UK, sv. 3, pag. 1112.

¹²⁷ Zmíněné dokumenty i další písemnosti týkající se Jiřího Stacy viz AUK, FF, Jiří Staca – personální spis, inv. č. 665.

¹²⁸ Jiří Staca, Rumunsko-český slovník. Spolupracovali Vladimír Hořejší, Ioan Săcăreanu, Zdeněk Wittoch, Praha 1961. O okolnostech vzniku slovníku viz Předmluva, s. 5–6.

¹²⁹ Viz Zpráva o studijním roku 1920–1921, kterou podal odstupující rektor Dr. František Mareš, in: Universita Karlova v Praze v roce 1920–21, Praha 1921, s. 10. Prof. Mareš informuje mimo jiné o tom, že lektorem francouzštiny byl jmenován „Dr. André Guiraut [sic!]“. André Guiraud nemá v AUK personální spis, jeho jméno neuvádějí ani seznamy přednášek ani seznamy osob a ústavů UK.

teratury, napadají člověka otázky, které tato stať ani nemůže zodpovědět. Proč nebyl Jiří Staca navržen alespoň na mimořádného profesora? (Jelikož měl československé občanství, smluvní profesura u něho nepřipadala v úvahu.) Jistě, byl by se musel na filozofické fakultě dříve habilitovat, ale proč tak neučinil? Proč se rozhodl pro akademickou dráhu na Vysoké škole obchodní? Praxe ukázala, že to byl šťastný krok, který ho přes soukromou docenturu dovedl až k profesuře. Bylo mu snad na filozofické fakultě dáno najevo, že s něčím takovým na univerzitě, byť náleží k jejím doktorům, počítat nemůže?

Hodnotit úroveň univerzitní romanistiky přísluší odborníkům povolanějším, přece však se tu nabízí srovnání s jiným filologickým oborem, anglistikou, jež se přes své akademické „mládí“ vyvíjela po převratu v roce 1918 velmi dynamicky. Byla to především zásluha profesora Viléma Mathesia, kladoucího v protikladu k většině fakultních filologů důraz na současný, živý jazyk a jeho funkční analýzu, na stylistiku a jazykovou kulturu obecně. Řediteli románského semináře Maxmilianovi Křepinskému jistě nebyla jazyková kultura lhostejná, dbal o to, aby se posluchači dovedli kultivovaně dorozumět v jazycích, jež si zvolili za předmět studia. Ve vlastních přednáškách však současný jazyk odsunoval na okraj a pokračoval v tradici, kterou tu zavedl již jeho předchůdce: zabýval se především vývojem francouzštiny a příbuzných jazyků z latiny a jejich historickou mluvnicí. Nové trendy ve světové lingvistice pro svou informaci sledoval, ale ve vlastní badatelské práci se jimi neinspiroval.

Z lektorů románských jazyků se nikdo nestal smluvním lektorem. Za doby předválečné a tím spíše válečné byl ovšem smluvní lektorát něčím neznámým, neslýchaným, k jeho prosazení došlo až za první republiky především díky dlouholetému vytrvalému úsilí lektora angličtiny Antonína Osičky a některých jeho kolegů o zlepšení sociálních podmínek lektorů či učitelů ve zvláštním smyslu, jak byli také nazýváni v zákonných ustanoveních a ministerských výnosech. Smlouvy sice neřešily jejich postavení stoprocentně, ale proti služebním příkazům znamenaly citelný pokrok. Signatář takového dokumentu, v němž druhou stranu představovalo ministerstvo školství a národní osvěty, se zavazoval k určitému počtu hodin výuky týdně na čs. vysokých školách (tedy nikoli pouze na univerzitě) za pevný roční plat (nebyl tedy již honorován podle počtu semestrálních hodin). Na anglistice dosáhl smluvního lektorátu v únoru 1928 Antonín Osička a vzápětí jeho skotský kolega John Herdman-Smith,¹³⁰ na jiných oborech například lektor ruského jazyka Alfred Bém (r. 1934); smluvní lektori působili také na přírodovědecké fakultě. Musím však dodat, že celkově jich bylo velmi málo: tato forma zaměstnaneckého poměru se ujala pouze v jednotlivých případech.

Jazykový lektorát na jedné vysoké škole nemohl svému držiteli zabezpečit existenci. Proto, jak z předchozího výkladu vyplývá, vyučovali mnozí na dvou vysokých školách – častá byla kombinace Univerzity Karlovy s Vysokou školou obchodní nebo také brněnské univerzity s bratislavskou. Někteří lektori učili na středních školách (gymnáziích, reálkách, obchodních akademiích), konzervatoři, soukromých jazykových školách, a naprostá většina z nich dávala soukromé hodiny, které zřejmě vynášely nejvíce. V zákonných ustanoveních přežíval z dřívější doby pohled na lektory jakožto na učitele, jejichž úkolem je vštepovat posluchačům praktické znalosti a dovednosti, nic více. Měli se držet v aktivě

¹³⁰ O lektorátech angličtiny viz mou studii *Language Courses in the English Seminar of Charles University during the First Republic*, in: *Magister Noster* (v tisku).

vzdálenosti od vědy, která byla považována za výhradní doménu profesorů a docentů. Skutečnost však zasazovala tomuto požadavku pořádné rány. Někteří lektori se totiž úspěšně habilitovali, nezářka postoupili ještě výše – byli jmenováni mimořádnými, ba i řádnými profesory, a přitom si ponechávali lektoráty (pouze u ordinariátu to již nebylo ani vhodné, ani obvyklé). Lze si jen těžko představit, že v docentských a profesorských přednáškách vystupovali jako ryzí teoretikové, hluboce erudovaní vědci, aby se v lektorských kursech nějakým kouzlem přeměnili v praktiky nemající s vědou nic společného. Ale i jejich kolegové, kteří se nehabilitovali a setrvali v „ranku“ lektorů, svou publikační činností mnohdy dokazovali, že metodologické základy svého oboru zvládají na vysoké úrovni (někdy i vyšší než leckterý docent či profesor). A byla tu ještě jedna okolnost – i na meziválečných univerzitách bychom marně hledali katedry či ústavy překladatelství a tlumočnictví. Ve srovnání s dobou předválečnou se zatím jen nesměle, přece však znatelně projevuje posun v nazírání na tyto činnosti. Počínají se hledat teoretické základy, obecné zákonitosti překladatelství, které tak získává reálnou šanci stát se vědním oborem, pro nějž se vyplatí zřídit mimořádnou a řádnou profesuru. Prozatím je to ovšem otázka budoucnosti.

Ve svém výkladu jsem jednotlivé lektory představovala formou životopisných medailónků. Snad se mi podařilo alespoň trochu ukázat, že to byli vesměs všestranní lidé, kteří kromě pedagogické činnosti vyvíjeli mnoho dalších aktivit: překládali, sestavovali slovníky a učebnice, vedle svého zaměstnání ještě studovali na československých vysokých školách a skládali na nich doktoráty, psali populární i odborné články a knihy, ale také básně, prózu, divadelní hry, věnovali se literární a divadelní kritice, přednášeli pro širší veřejnost, vystupovali v rozhlase, působili jako přísežní soudní tlumočníci či poradci v ministerstvech, poskytovali služby při diplomatickém jednání mezi státy, pomáhali zahraničním návštěvníkům Československa překonávat bariéry neznámého prostředí. Někteří z nich vyrostli ve skutečné osobnosti, které mají nezastupitelný podíl na kulturních stycích Československa se zahraničím. Podíl, z něhož mnohdy čerpáme dodnes.

MARIE ŠTEMBERKOVÁ

Romanischer Sprachunterricht an der Karlsuniversität während der 1. Republik

ZUSAMMENFASSUNG

Nach dem 1. Weltkrieg besaß die Romanistik an der Karlsuniversität alle Voraussetzungen zu einer erfolgreichen Entfaltung. Frankreich war der Hauptverbündete der Tschechoslowakei, und es nimmt deshalb nicht Wunder, dass sich jetzt eine größere Zahl von Hörern für Französisch, französische Literatur und französische Realienkunde einschrieb als vor dem 1. Weltkrieg. Während der Direktor des romanischen Seminars an der philosophischen Fakultät früher nur mit Mühe drei Französischlektoren durchsetzen konnte, war es in der Zwischenkriegszeit ganz normal, dass vier Französischlektoren gleichzeitig tätig waren. Von den Vorkriegslektoren waren zwei an die Universität zurückgekehrt: Jules Pichon und Léon Chollet. Der erste von beiden wurde später für eine wichtige kulturelle Aufgabe nach Paris beordert, der zweite erhielt 1923 eine Berufung an die Comenius-Universität nach Bratislava. Mehrere Nachkriegssemester lang lagen die praktischen Französischkurse in den Händen von Eugène Bestaux, 1923 wurde er von Ferdinand Lannes abgelöst, der zuvor mehrere Jahrzehnte

lang an Mittel- und Hochschulen in Russland gelehrt hatte. Vom Beginn der 1920er Jahre bis 1939 war Alexis Louis Castan im romanischen Seminar tätig, der darüber hinaus an der juristischen Fakultät französische Rechts-terminologie las. J. Pichon wurde durch Jean Pasquier ersetzt, von 1937 an leitete Madeleine David-Vokounová, die Čapeks *Gespräche mit T. G. Masaryk* ins Französische übersetzte, Sprachkurse. Das Professorenkollegium der philosophischen Fakultät betraute aber auch tschechische Muttersprachler mit dem praktischen Sprachunterricht: Rudolf Břejcha, der sehr plötzlich starb, Vladimír Buben und Josef Dvořák. Mit der Methodik des modernen Sprachunterrichts, besonders des Französischunterrichts, beschäftigte sich Jaroslav O. Hruška und nach dessen Tod Jaromír Fiala.

Anknüpfend an die Vorkriegszeit konnte sich Italienisch – was das Interesse der Hörer betraf – gleich hinter Französisch den zweiten Platz sichern. Nach einer durch den 1. Weltkrieg bedingten Pause leitete Nicola D'Alfonso, der bei der Schließung der tschechischen Hochschulen durch die Nazis zu den dienstältesten Lektoren an der philosophischen Fakultät gehörte, Sprachkurse. Daneben war seit Mitte der 1920er Jahre Oscar Zaccaria tätig. Einen Aufschwung hatten die Sprachen der Pyrenäenhalbinsel zu verzeichnen: 1930 wurde im Rahmen des romanischen Seminars eine praktische Abteilung für den Spanischunterricht eingerichtet, mit deren Leitung Ginés Ganga y Tremiño und nach dessen Weggang Francisco Fariña y Alonso betraut wurde. Einen Spanischkurs hielt auch Antonie Dickertová. Ende der 1920er Jahre erfolgte die Gründung eines Portugiesisch-Lektorats (Jaroslav Cechl) und eines Lektorats für Katalanisch (Rudolf J. Slabý). Gleich zu Beginn der 1920er Jahre wurden im Seminar praktische Abteilungen für Rumänisch gegründet, deren Leitung Jiří Staca übernahm. Im Vergleich mit der sich entfaltenden Anglistik gehörte die Romanistik in der Zwischenkriegszeit zwar nicht zu den progressiven Fächern, konnte sich aber ihr traditionell gutes Niveau bewahren. Zu verdanken ist dies auch den Lektoren, die durch ihre allseitigen Aktivitäten auch außerhalb des akademischen Rahmens zur Entfaltung der kulturellen und wissenschaftlichen Beziehungen der Tschechoslowakei mit der romanischen Welt beitrugen.

EINE LANGE FEINDSCHAFT DIE PRAGER PROFESSOREN ERICH GIERACH UND GERHARD GESEMANN IN DER TSCHECHOSLOWAKISCHEN REPUBLIK UND IM NATIONALSOZIALISMUS

OTA KONRÁD

Die Wissenschaft war niemals ein reiner geistiger Beruf, der beziehungslos zu den allgemeinen politischen Fragen der Zeit gestanden hat. Vor allem im Fall der Geisteswissenschaften kann die Wissenschaftsgeschichte anschaulich belegen, wie ihre thematische und methodische Gestaltung den politischen und gesellschaftlichen „Zeitgeist“ wieder spiegelt. Zudem gab es immer eine grosse Zahl an Wissenschaftlern, die zu den aktuellen Fragen, welche in der Gesellschaft diskutiert wurden, öffentlich Stellung genommen haben – oftmals als „unpolitische“, bzw. überparteiliche Fachleute. Die Aufmerksamkeit, welche solchen öffentlichen Auftritten der Wissenschaftler gewidmet wurde, gründete in der prestigehaften Stellung der Universitäten als einem Ort, an dem in Mitteleuropa seit dem 19. Jahrhundert am meisten die Wissenschaft betrieben wurde. Diese Feststellung rechtfertigt das Interesse, welches solch einer öffentlichen Tätigkeit der Wissenschaftler gewidmet ist.

Es sind nicht zuletzt auch die Geschichte der Deutschen in den böhmischen Ländern nach der Gründung der Tschechoslowakischen Republik und ihrer kulturellen und intellektuellen Eliten, in deren Rahmen diese Fragestellung an Bedeutung gewinnt. Zu den strukturellen Besonderheiten der böhmischen Deutschen inmitten der deutschen Minderheiten in Ost- und Mitteleuropa gehörte auch ein breit differenziertes Schulsystem, gekrönt mit Hochschuleinrichtungen, allen voran mit der Deutschen Universität in Prag. Im Folgendem soll untersucht werden, wie sich die Einstellung der sudetendeutschen Wissenschaftler zur Republik entwickelte, welche Handlungsspielräume sie real ausnützen konnten und folglich wie ihr Verhalten durch allgemeine Bedingungen beeinflusst wurde. Diese Geschichte ist hier anhand der Lebensgeschichte zweier deutscher Professoren in Prag – des Germanisten Erich Gierach und des Slawisten Gerhard Gesemann – beschrieben, die aus einer Generation stammten und an einer Universität tätig waren und trotzdem zu persönlichen Gegnern wurden. Ihre Feindschaft, die auch ihre Leben nachhaltig beeinflusste, lag nicht nur in den Unterschieden ihrer Persönlichkeiten begründet. Sie war darüberhinaus auch durch die Zeit und die allgemeine politische und gesellschaftliche Lage der 20er und 30er Jahre mitverursacht.

Erich Gierach

Erich Gierach wurde am 23. November 1881 in der heutigen polnischen Stadt Bydgoszcz (damals Bromberg, Kreis Posen) geboren. Schon während seiner Kindheit zog die Familie nach Reichenberg (Liberec) um, wo sein Vater zum Leiter eines Buchdruckunternehmens wurde. Seine Kindheits- und Jugendjahre fielen in die Zeit des wachsenden nationalen Konfliktes in den böhmischen Ländern und des sich steigernden radikalen, „völkischen“ Nationalismus der 90er Jahre.¹

Nach dem Abitur begann er mit seinen Studien an der Prager Universität. Der Student Gierach schloss sich dem studentischen Verband Germania an, der 1892 als eine völkische, auf „arischer“ Grundlage stehende Organisation der deutschen Studenten in Prag im bewussten Gegensatz zum traditionellen, liberalen Zentralverein der Lese- und Redehalle geschaffen wurde. Hier konnte er sich nicht nur mit einigen seiner späteren Prager Kollegen, sondern auch mit anderen vorwiegend aus dem böhmischen Grenzland stammenden deutschen Studenten treffen.² Nach der Ablegung der Lehramtsprüfung für die höheren Schulen für die Fächer Deutsch und Französisch und der Promotion zum Dr. phil. im Jahre 1908 lehrte er 1906–1921 an der Reichenberger Handelsakademie. Als Offizier rückte er 1914 ein und geriet in die russische Kriegsgefangenschaft, aus der er erst 1919 in seine Heimat zurückkehrte. Von seinem Lehramt in Reichenberg wurde er 1921 als Professor der älteren deutschen Sprache und Literatur an die Deutsche Universität in Prag berufen. Im Studienjahr 1925–1926 war er Dekan der Philosophischen Fakultät.

Die Prager Universität bzw. die Tschechoslowakische Republik waren ihm jedoch aus verschiedenen Gründen, die noch näher betrachtet werden sollen, bald zu eng. Schon 1926 stand er auf der Berufungsliste für den nach dem Tod von Gustav Rothe freigewordenen Berliner Altgermanistik-Lehrstuhl.³ Zu einer Universität in Deutschland – jetzt schon im „Dritten Reich“ – siedelte er jedoch erst 1936 über: vom Reichskanzler und Führer Adolf Hitler wurde er zum Professor der Altgermanistik an der Universität in München ernannt.

In seiner Münchener Zeit sollte Gierach als „der einflussreichste Altgermanist im III. Reich angesehen werden.“⁴ In München entwickelte er sein Mammutprojekt des *Sachwörterbuchs der Germanistik*, das trotz der Unterstützung der SS nicht realisiert wurde.⁵

Gierach wurde mit mehreren Preisen, bzw. Medaillen ausgezeichnet, wie z. B. mit der Medaille zur Erinnerung an den 1. Oktober 1938.⁶ Zu seinem 60. Geburtstag wurde ihm (als erstem) in Reichenberg die Ackermann-Medaille verliehen, aus gleichem Anlass gaben seine Prager Kollegen ein Festschrift heraus.⁷ Erst posthum wurde ihm von der Deut-

¹ Siehe: Jan Křen, *Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780–1918* [Die Konfliktgemeinschaft. Tschechen und Deutsche 1780–1918], Praha 1990, S. 270–279. Die Deutsche Fassung ist 1996 in München erschienen.

² Vgl. Gary B. Cohen, *Němci v Praze 1861–1914* [Deutschen in Prag 1861–1914], Praha 2000, S. 162 f.

³ Gerd Simon, *Die hochfliegenden Pläne eines „nichtamtlichen Kulturministers“*. Erich Gierachs „Sachwörterbuch der Germanenkunde“, Tübingen 1998, S. 2.

⁴ Ebd., S. 3.

⁵ Die einschlägigen Dokumenten zu diesem Projekt wurden von G. Simon herausgegeben (Simon, *Die hochfliegende Pläne*).

⁶ Gierach meldete sich freiwillig zum sudetendeutschen Freikorps und nahm an dem Einmarsch in die Tschechoslowakei teil. Siehe: Simon, *Die hochfliegenden Pläne*, 1998, S. 4.

⁷ Kurt Oberdorfer – Bruno Schier – Wilhelm Wostry (Hgg.), *Wissenschaft im Volkstumskampf*. Festschrift Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstag überreicht von Freunden, Schülern und Fachgenossen, Reichenberg 1941.

sehen Universität in Prag 1944 auch der Eichendorff-Preis der Johann-Goethe-Stiftung verliehen.

Gierach starb am 16. Dezember 1943 in München. An seinem Begräbnis in München nahm sein früherer Kollege und damaliger Prager Primator-Stellvertreter, der Historiker Josef Pfitzner teil. Nach seiner Rückkehr aus München setzte sich Pfitzner bei K. H. Frank für eine offizielle „Trauerfeier“ für Gierach in Prag ein.⁸ Eine von dem Rektor der Deutschen Universität, dem Präsident der Akademie der Wissenschaften und dem Vorsitzenden des Vereins für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern organisierte Gedächtnisfeier für den Vorkämpfer des Sudetendeutschtums, Dr. phil. Erich Gierach, fand dann am 29. 1. 1944 im Festsaal des Deutschen Hauses statt.⁹ Einen offiziellen Anschein bekam die Trauerfeier durch die Teilnahme von K. H. Frank.¹⁰

Gierach war auch in der Parteipolitik tätig: schon seit Anfang der 20er Jahre war er Mitglied der Deutschen National-Partei (DNP) und vertrat sie im Reichenberger Gemeinderat. Im Jahre 1929 wurde er von der DNP auf die Liste für den Wahl in die Nationalversammlung aufgestellt.¹¹ Nach dem 1933 die Tätigkeit der DNP von den Staatsorganen eingestellt wurde, wechselte er in die Sudetendeutsche Partei (SdP) von Konrad Henlein.

Wissenschaftlich befasste sich Gierach in seiner Prager Zeit v. a. mit der Ortsnamen-, Flurnamen- und Familiennamenforschung und Vorgeschichte im allgemeinen. Diese Forschungsrichtung diente nicht nur rein fachwissenschaftlichen Zwecken – sie ist im Zusammenhang mit dem seit der bekannten Bretholz-Diskussion entstandenen (auch politisch wichtigem) Problem von Herkunft und Geschichte der Deutschen in den böhmischen Ländern zu sehen.¹² Auch in diesem Fall trat jedoch Gierach eher als ein Initiator und Organisator verschiedener Forschungsprojekte als ein eigentlicher Forscher hervor: In diese Forschungsrichtung gliederte er nicht nur die Deutsche Universität in Prag, sondern auch die Deutsche Akademie der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowakische Republik in Prag¹³ und die Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung (später Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung) in Reichenberg ein.

⁸ Josef Pfitzner an Staatsminister SS-Obergruppenführer K. H. Frank, Prag, 24. 12. 1943, in: SÚA, ÚRP-109-4-1477. Der Brief ist auch in: Alena Mišková – Vojtěch Šustek (Hgg.), *Josef Pfitzner a protektorátní Praha v letech 1939–1945* [Josef Pfitzner und Prag in der Zeit des Protektorats in den Jahren 1939–1945], Bd. 1, Praha 2000, S. 610–612 abgedruckt.

⁹ Vgl. Einladung zur Gedächtnisfeier, in: SÚA, ÚRP-109-4-1477. Neben der musikalischen Eröffnung und Schließung der Gedächtnisfeier (Beethoven), Lesung aus dem „Ackermann von Böhmen“ und Ansprache des Rektors hielt Pfitzner die Gedächtnisrede, Ebd.

¹⁰ Zusammen mit dem SS-Sturmabführer Wolf (Leiter der Kulturabteilung im Amt des Reichsprotectors), siehe: Vermerk vom 1. 2. 1944, St. M. IV 0 – 170k/42, in: SÚA, ÚRP-109-4-1477.

¹¹ Policejní ředitelství v Praze Presidiu zemského úřadu v Praze, Praha, 29. 2. 1936, in: SÚA, PZÚ-207-719-6.

¹² Pfitzner beschreibt diesen Zusammenhang 1944 in seinem Nachruf an Gierach folgendermaßen: „Wenn die Tschechen den Sudetendeutschen Heimatrecht und Heimatboden streitig machten, dann mußte durch unanfechtbare wissenschaftliche Arbeiten der deutsche Leistungsanteil am Aufbau des Sudetendeutschtums seit den ältesten Zeiten klar herausgearbeitet werden, dann war es ebenso notwendig, die Vorgeschichtsforschung wie die Germanenkunde zu Hilfe zu rufen, die Geschichtswissenschaft in allen ihren Verzweigungen ebenso wie die gesamte Sprachwissenschaft neu auszurichten und dabei immer wieder die Frage nach Anteil und Ausmaß der Volkskräfte in den jahrtausendalten geschichtlichen Auseinandersetzungen zu erheben.“ Josef Pfitzner, Erich Gierach, ein Vorkämpfer völkischer Wissenschaft im Sudetenraum, Prager Hochschulblätter 2, 1944, H. 3, S. 3–5; hier: S. 4.

¹³ Auf Gierachs Antrag beschließt die Deutsche Gesellschaft der Wissenschaften und Künste „die systematische Sammlung aller Flurnamen im deutschen Sprachgebiete der Sudetenländern durchzuführen. Die Leitung hat vom 1. Mai 1929 an Univ.-Prof. Dr. Ernst Schwarz übernommen.“ Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 1, 1930, S. 335. Auf Gierachs Initiative beruhte auch eine sudetendeutsche Biographie, die im Rahmen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste unter dem Titel *Sudetendeutsche Lebensbilder* seit 1926 erschien. Die ersten drei Bände wurden von Gierach herausgegeben.

Die letztgenannte Institution, von Gierach und Emil Lehmann¹⁴ 1925 gegründet, stellte neben der Universität ein zweites fachwissenschaftliches Zentrum Gierachs dar. Die Reichenberger Anstalt brachte mehrere Fachzeitschriften und wissenschaftliche Reihen heraus, sie baute auch eine Sammlung von Archivmaterialien zur Geschichte der Deutschen in den böhmischen Ländern auf. Der Sitz wurde auch im Zusammenhang mit der älteren Tradition der Rivalitäten zwischen Prag und den deutschbesiedelten Gebieten bewusst ausgewählt: „Das wissenschaftliche Leben der Deutschen spielte sich bisher fast ausschliesslich in den Hauptstädten der Länder ab, vor allem in Prag, also im tschechischen Sprachgebiete. Es schien von außerordentlichem nationalen und kulturellen Werte, daß auch im geschlossenen deutschen Sprachgebiete der Wissenschaft eine Stätte bereitet werde.“¹⁵

Zu einem weiteren „Ersatz“ der Universität in Reichenberg wurden auch die von Gierach 1924 gegründeten Reichenberger Hochschulwochen, an denen nicht nur die Prager Universitätslehrer, sondern auch Vortragende aus dem Ausland teilnahmen – was auch das Interesse der tschechoslowakischen Staatsorgane weckte.¹⁶

Die auch in Reichenberg regelmäßig stattfindenden Volkshochschullehrgänge (seit 1933) wurden von der Deutschen Gesellschaft für Volksbildung (DGV) betreut. Die DGV wurde 1925 von Emil Lehman gegründet, der bis 1936 ihr Geschäftsführer war. Gierach war mehrere Jahre Obmannsvertreter. Die DGV arbeitete eng mit dem Deutschen Turnverband und darüber hinaus auch mit den anderen sudetendeutschen Verbänden zusammen.¹⁷ Obwohl Lehmann gegenüber den offiziellen Stellen die DGV für eine unpolitische „Zusammenfassung sudetendeutscher Körperschaften zum Zwecke der gemeinsamen Förderung der Erwachsenenbildung im Staate“¹⁸ hielt, funktionierte sie in Wirklichkeit als eine der quasi Mittelstellen zwischen Deutschland und dem sudetendeutschen Verbandswesen, das sich seit der ersten Hälfte der 30er Jahre immer mehr in eine „sudetendeutsche Bewegung“ unter Leitung der SdP zusammenschloss. Im September 1933 führte die Polizei eine Hausdurchsuchung in den Räumen der DGV durch.¹⁹ Sie fand die Unterlagen über die Finanzierung der Gesellschaft aus Deutschland (8000 RM

¹⁴ 1880–1964, Mittelschulprofessor, seit 1928 Geschäftsführer der Deutschen Gesellschaft für Volksbildung. Zu ihm vgl. unten.

¹⁵ Erich Gierach, Die Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung in Reichenberg, Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 1, 1930, S. 35.

¹⁶ Vgl. Policejní ředitelství v Liberci Presidiu zemského úřadu v Praze, Liberec, 2. 12. 1933, in: SÚA, PZÚ-207-1311-9. Nach dem Reichenberger Polizeidirektor „...ist es aufgrund der Art der Vorlesung und der Person des Vortragenden interveniert, grundsätzlich dann immer, handelt es sich um einen Vortragenden mit einer Fremdstaatsangehörigkeit.“ [Übersetzung O. K.], Ebd. Neben diesen Veranstaltungen rief Gierach auch die schlesische Stammeskulturwoche ins Leben, die zum ersten Mal 1925 in Reichenberg stattgefunden hat.

¹⁷ Vgl.: Andreas Luh, Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik, München 1988, S. 311 f. Auf der Hauptversammlung der Gesellschaft am 21. 1. 1934 berichtete Lehmann über den Stand der Mitgliedschaft – in der Gesellschaft wurden zu dieser Zeit 39 Verbände zusammengeschlossen, sie weist auch 189 Einzelmitglieder auf (Hauptversammlung der Gesellschaft für deutsche Volksbildung, Bohe-mia, 24. 1. 1934, in: SÚA, PZÚ-207-1311-9).

¹⁸ Protokol sepsaný dne 28. února u policejního ředitelství v Liberci s PhDr. Emilem Lehmannem bytem v Liberci, in: SÚA, PZÚ-207-1311-9.

¹⁹ Der Grund der Hausdurchsuchung war die Strafanzeige an Lehmann und die damalige Hilfskraft in der Gesellschaft Hugo Rokyta aufgrund des Gesetzes zum Schutz der Republik. Siehe: Policejní ředitelství v Liberci Státnímu zastupitelství v Liberci, Liberec, 19. 9. 1933, Opis!, in: SÚA, PZÚ-207-1311-9. Die Polizisten fanden auch Materialien über zwei Arbeitslager, die die Gesellschaft unter Führung von Lehmann und Rokyta 1933 veranstaltete. Die straffe Struktur der Lager und ihre paramilitärischen Formen weckten bei der Polizei den Verdacht, „daß die Lager noch andere Ziele als die öffentlich angegebene (freiwilliges Arbeitsdienst) verfolgten.“ [Übersetzung O. K.], Ebd.

vom Februar 1933)²⁰ und verschiedene Schriften und Bücher von Deutschland, die dann an weitere sudetendeutsche Verbände weitergeleitet werden sollten. Die gefundene Korrespondenz von Lehmann belegte, daß er an den Tagungen des Vereins für das Deutschtum im Ausland (VDA) teilgenommen hat.²¹

Auch Gierach hatte Kontakte zur VDA, und das schon seit den 20er Jahren. Er nahm als einer der Hauptredner (Thema *Volkstum und Schutzarbeit*) an der Volksdeutschen Tagung Pfingsten 1928 des VDA und des Deutschen Schulvereins Südmark in Gmunden (Österreich) teil. Da die VDA als eine „irredentistische Organisation“ in der Tschechoslowakei verboten wurde, geriet Gierach, der als Universitätsprofessor immerhin ein Staatsbeamter war, unter die Lupe der Staatsorgane.²² Zum Thema seiner Gmunder Rede veröffentlichte er gleich nach der Tagung in Gmunden in der *Marienbader Neusten Nachrichten* einen Artikel, der gewissermassen seine Auffassung von „Volksarbeit“ zusammenfasst:²³ Zuerst stellt Gierach die Hauptbedingungen und Merkmale des Volkes fest: Volk ist eine „Blutgemeinschaft“, eine „Kulturgemeinschaft“; für ein Volk ist Boden wesentlich; „das Hauptzeichen der Volkszugehörigkeit ist die Sprache“. Vor allem im Grenzland müsse sich die völkische Schutzarbeit auf die Erhaltung der Sprache konzentrieren. Das ist jedoch nicht die einzige Art der „Schutzarbeit“: „Das Volk als Blutgemeinschaft ist wie eine große Familie, jedes ihrer Mitglieder hat Anspruch auf Schutz... Die Zukunft des Volkes beruht auf seinem Nachwuchs. Der Geburtenrückgang ist eine der größten Gefahren für das Volkstum, besonders weil gerade die kulturtragenden Schichten am wenigsten Nachkommenschaft haben. Damit gehen aber dem Volk die besten Erbanlagen verloren und rassische Verschlechterung tritt an. Die rassisch wertvollsten Bestandteile des Volkes zu erhalten und zu vermehren, auch das ist eine notwendige Schutzarbeit, an die heute noch kaum gedacht wird.“²⁴

Die öffentliche Bekanntheit der Person Gierach, dieses „nichtamtlichen Kulturministers der Sudetendeutschen“,²⁵ beruhte jedoch nicht nur auf seiner wissenschaftlichen bzw. organisatorischen Arbeit in der sudetendeutschen Forschung. Im Jahre 1919 erschien in Reichenberg unter Gierachs Pseudonym Erwin Volkman die erste Auflage seines *Su-*

²⁰ Der Absender konnte nicht näher festgestellt werden. Im Bericht über die Hausdurchsuchung steht nur: „8000 RM vom 25. Februar 1933, Oberstendientendirektor [!] Jahn, Breslau.“ Policejní ředitelství v Liberci Státnímu zastupitelství v Liberci, Liberec, 19. 9. 1933, Opis!, in: SÚA, PZÚ-207-1311-9.

²¹ Zu diesem wichtigen Deutschtumverband und seiner Unterstützung der sudetendeutschen Verbände vgl. Rudolf Jaworski, Vorposten oder Minderheit? Der sudetendeutsche Volkstumskampf in den Beziehungen zwischen der Weimarer Republik und der ČSR, Stuttgart 1977, S. 118–125. Jaworski listet auch die finanzielle Beihilfe der VDA „für den sudetendeutschen Schulkampf“ in den 20er Jahren auf. Zur weiteren Finanzierung der VDA nach 1933 vgl. Jaroslav Kučera, Mezi Wilhelmstraße a Thunovskou. Finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938 [Zwischen Wilhelmstraße und Thunovská. Finanzielle Unterstützung der Sudetendeutschen Partei von dem Deutschen Reich in den Jahren 1935–1938], Český časopis historický 95 1997, S. 387–409, bes. S. 400 f. Eine Volksbildungsgesellschaft (DVG?) sollte von der VDA im Jahre 1937 30 000 Kč bekommen (Ebd., S. 407).

²² Vgl.: Presidium policejního ředitelství v Liberci Presidiu zemské správy politické v Praze, Liberec, 24. 4. 1926, Důvěrné!, in: SÚA, PZÚ-207-1377-23.

²³ Gierachs Gmunder Rede ist nur aus zweiter Hand zugänglich – aus einem Bericht der tschechoslowakischen Gesandtschaft in Wien, siehe: Presidium ministerstva vnitra Zemskému prezidentu v Praze, Praha, 29. 9. 1928, in: SÚA, PZÚ-207-1377-23. Sie deckt sich nicht mit dem Artikel in der *Marienbader Neusten Nachrichten* – nach dem zitierten Bericht sollte er in seiner Rede Volkstum und Schutzarbeit über damalige europäische Politik sprechen, und den Österreichern als einzigen Weg den Anschluß an Deutschland empfehlen.

²⁴ Erich Gierach, Volkstum und Schutzarbeit, *Marienbader Neueste Nachrichten*, 28. 6. 1928, in: SÚA, PZÚ-207-1377-23.

²⁵ Simon, Die hochfliegenden Pläne, 1998.

detendutschen Katechismus.²⁶ Trotz der Eingriffe der Zensur erreichte sein schmales Büchlein immer neue Auflagen und eine ziemlich grosse Auflagenstärke: ein in der Nationalen Bibliothek in Prag aufbewahrtes Exemplar der siebenten Auflage umfasst die Höhe von 61 000 – 70 000.²⁷ Der *Katechismus* wurde darüberhinaus auch in Zeitschriften und Tagespresse abgedruckt.²⁸ Die Leser wurden über Geschichte, Bevölkerung, Kunst, Landwirtschaft, Industrie, Schulwesen usw. der Sudetendeutschen benachrichtigt. Im ersten Teil *Aus der Geschichte* fasste Gierach in 24 Absätzen kurz und klar die böhmische Geschichte zusammen: „Das ganze Gebiet des tschechoslowakischen Staates ist alter germanischer Boden. Bevor die Slawen einwanderten, waren die Sudetenländer und die Slowakei schon länger als ein halbes Jahrtausend deutsch... Der erste König von Böhmen war der Markomane Marbod... und nicht Wratislaw noch Przemysl... Einen einheitlichen, unabhängigen Staat haben die böhmischen Slawen nie gebildet. Seit Karl dem Großen... gehörten Böhmen und Mähren zum deutschen Reiche...“²⁹

Seine geschichtliche Auffassung hielt Gierach auch auf akademischen Boden aufrecht in einer Vorlesung an der Deutschen Technischen Hochschule in Prag im Jahre 1924 sollte er behaupten, daß Böhmen vor Ankunft der Tschechen von Deutschen besetzt würde, die den Tschechen ihre Kultur übermitteln hätten. Die Tschechen hätten auf einem so niedrigem Niveau gestanden, daß sie nicht einmal fähig waren, sich selbst zu beherrschen, und einen Fremden (Samo) zum König wählen müssten. Die Przemysliden würden deutsch aufgezogen und ihre Ehefrauen waren Deutsche. Die späteren böhmischen Herrscher waren entweder direkt von Herkunft an Deutsche, oder mit Deutschen eng verwandt.³⁰

Wenn auch die hier benutzten Materialien eine detaillierte Rekonstruktion des Beruungsverfahrens von Gierach nach München nicht ermöglichen, könnte teilweise eine (subjektiv wahrgenommene) Gefahr der „drohenden Verhaftung und Einkerkelung [!] durch die Tschechen“³¹ seine Berufung in das Dritte Reich erklären. Einen Spionageverdacht konnten die tschechoslowakischen Staatsorgane im Falle Gierach zwar nicht bestätigen,³² man wusste jedoch über seine schriftliche Verbindung mit der Parteizentrale in München.³³ Die Entscheidung, dem Ruf an die zweitbestdotierte Universität im Reich zu

²⁶ Siehe: Eva Hahnová – Hans Henning Hahn, *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání* [Sudetendeutsche Erinnerungen und Vergessen], Praha 2002, S. 77–84.

²⁷ *Sudetendeutscher Katechismus*. Zusammengestellt von Erich Gierach, siebente Auflage, Leipzig, o. J.

²⁸ Hahnová – Hahn, *Sudetoněmecká vzpomínání*, S. 77.

²⁹ *Sudetendeutscher Katechismus*, S. 3 f.

³⁰ Die Vorlesung wurde in einem Brief von der Polizeidirektion in Prag an das Presidium des Landesamtes in Prag vom 29. 2. 1936 aufgrund der – jedoch nicht näher beschriebenen – „dortigen Einträge“ geschildert: *Policejní ředitelství v Praze Presidiu zemského úřadu v Praze*, Praha, 29. 2. 1936, in: SÚA, PZÚ-207-719-6. Es soll hier darauf hingewiesen werden, daß ähnliche „Fragestellung“ im Hintergrund der Forschungen, die Gierachs Kollege, der Mediävist Heinz Zatschek, an der Prager Universität gegen Ende der 30er Jahren mit seinen Doktoranden betrieb, stand. Ein Frucht dieser Forschungen stellte u. a. ein Beitrag dar, den er zusammen mit dem Prager Rassenforscher Karl Valentin Müller veröffentlichte (Heinz Zatschek – Karl Valentin Müller, *Das biologische Schicksal der Přemysliden*. Ein Beispiel für aufartende Wirkung deutscher Erblinien in fremdvölkischen Blutskreisen, *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie* 35, 1941, H. 2, S. 136–152). Vgl. auch Zatscheks Programmartikel vom 1937: Heinz Zatschek, *Volksgeschichtliche Aufgaben für die ältere sudetendeutsche Geschichte*, *Zeitschrift für sudetendeutsche Geschichte*, 1937, S. 42–55.

³¹ Gauakt Baumann (Gauamtsleiter München), 21. 11. 1941, Personalakten Gierach – Berlin Document Center, zit. nach: Simon, *Die hochfliegenden Pläne*, S. 3, Anm. 1.

³² Nach einer deutschgeschriebenen anonymen Anzeige an das Innenministerium sollte Gierach die aus Deutschland in die Tschechoslowakei geflüchtete Führer der SDP überwachen, *Presidium ministerstva vnitra Presidiu zemského úřadu v Praze*, Praha, 21. 10. 1933, in: SÚA, PZÚ-207-719-6. Die Anzeige ist dem Brief beigelegt.

³³ *Zemské četnické velitelství v Praze, oddělení Liberec, Zemskému četnickému velitelství v Praze, Liberec*, 23. 5. 1935, *Tajné*, in: SÚA, PZÚ-207-719-6. Gierach sollte aus Deutschland auch verbotene Zeitschriften

folgen, wurde zweifellos auch durch Gierachs Verbitterung nach seiner ungeglückten Rektorkandidatur im Jahre 1933 erleichtert. Aufgrund seiner charakterlichen Eigenschaften war Gierach darüber hinaus mit nicht weniger seiner Prager Kollegen verfeindet.

Gierach war allem Anschein nach eine nicht sehr angenehme Persönlichkeit. Der Germanist und Prager Kollege Gierachs Herbert Cysarz beschreibt ihn nach dem Krieg: „*Anders als seine beiden Nachbarn* [sc. die Prager Germanisten Saure und Hauffen] *schien Gierach bereits irgendwie ein Bürger des vierten Weltalters. Er blieb auch in der Wissenschaft Soldat, der unabdinglich seine Pflichten ausübte und gleiches von andern erwartete*.“³⁴ Seine „scharf ausgeprägte Persönlichkeit mit so harten Kanten“³⁵ zusammen mit seinem unversteckten Anspruch auf eine Führungsrolle in der sudetendeutschen Forschung, brachte ihm Feinde auch unter den Kollegen, die ihm sonst politisch nahestanden hätten.

Man muss noch einen Persönlichkeitszug von Gierach erwähnen, der weniger als eine charakterliche Eigenschaft, sondern eher als ein Ausdruck seiner ideologischen Überzeugung zu bezeichnen wäre: sein rasch und stark ausgeprägter Antisemitismus. Wilhelm Wostry, vor 1938 zweifellos ein Konservativer, jedoch vorwiegend in „seiner“ Wissenschaft versteckt, nach 1938/39 zu einem Historiker mit den besten Beziehungen zur neuen Machthaber gewandelt, wusste Gierachs Verdienste um die „rassische Reinhaltung“ der Universität auch entsprechend zu bewerten: „...[da] die innere Überfremdung durch das Judentum im Lehrkörper der Deutschen Universität, schon vor 1918 beträchtlich,... nun [sc. nach 1920] erst recht Rückhalt und Förderung an der Regierung und obersten Leitung der liberal-demokratischen tschechoslowakischen Republik [fand]... brauchte man kompromißlose, handelnde Männer, um den bedrohlich wachsenden Gefahren zu begegnen. Zu ihnen gehörte, ja ihr Führer wurde Erich Gierach... Solche Haltung musste ihm Gegner erwecken... es ist natürlich, dass seine Gegner alle Juden in allen Fakultäten waren.“³⁶

„*Sein Kampf gegen die jüdisch-liberalen Einflüsse*“, schreibt diesmal Josef Pfitzner, „war unerbittlich und darum schließlich auch erfolgreich. In ungezählten Fakultätssitzungen, Kommissionsberatungen und Einzelbesprechungen rang er unermüdlich um die Deutscherhaltung der Prager Hochschulen...“³⁷ Zu diesem „Kampf“ hatte er an der Universität auch mehrere Gelegenheiten – sei es z. B. in der Zeit der Steinherz-Affäre 1922, oder erst recht dann nach 1933, als an der Deutschen Universität in Prag mehrere im Reiche aus rassistischen Gründen verfolgte Professoren Zuflucht suchten.

bekommen, die (wie auch Briefe aus Deutschland) nach dem Durchlesen verbrennen sollte. *Policejní ředitelství v Liberci Presidiu zemského úřadu v Praze, Liberec*, 23. 9. 1936, in: SÚA, PZÚ-207-719-6.

³⁴ Herbert Cysarz, *Zehn Jahre Prag. Erinnerungen an die Jahre 1928–1938 samt Rückblicken und Ausblicken*, in: Rudolf Jahn (Hg.), *Grenzfall der Wissenschaft: Herbert Cysarz*, Frankfurt/Main 1957, S. 77–117; hier: S. 95.

³⁵ Erich Gierach, Abschrift, o. D., 4 S., in: SÚA, ÚRP-109-4-1477. Diese Gierachs Biographie wurde im Zusammenhang mit der Vorbereitungen der Erteilung des Eichendorff-Preises an Gierach im Jahre 1943 von Wilhelm Wostry verfasst.

³⁶ Ebd.

³⁷ Pfitzner, *Erich Gierach*, S. 5.

Gesemann war sieben Jahren jünger als Gierach – er wurde am 16. Dezember 1888 in Lichtenberg (Braunschweig) geboren.³⁹ 1909 machte er Abitur am humanistischen Gymnasium in Wolfenbüttel und studierte in München (1909/10), Berlin (1910/11) und Kiel (1911/13) Germanistik, Indische Philologie, vergleichende Sprachwissenschaft und slawische Philologie. In Kiel promovierte er 1913 zum Doktor der Philosophie. Noch während seiner Studienzeit reiste er zum Balkan (1912, 1913). 1914–1915 war er Lektor für Deutsch an der Universität und Gymnasialprofessor in Nisch. So erlebte er den Kriegsausbruch noch auf dem Balkan auf eine andere Weise als viele seiner Zeitgenossen: „Beim Ausbruch des Krieges wurde er interniert und 1915 mit den übrigen Gefangenen über Albanien nach Italien geschleppt, wo es ihm gelang, in die Heimat zu entkommen. Bis zum Ende des Krieges war er Dolmetscher für slawische Sprachen im Hauptquartier.“⁴⁰

1920 habilitierte Gesemann für Slawische Philologie an der Universität in München bei Erich Berneker mit einer kommentierten Edition der Erlanger Handschrift alter serbokroatischer Volkslieder.⁴¹ Danach war er in München als Privatdozent tätig, bis er im Dezember 1921 zum ausserordentlichen Professor an der Deutschen Universität in Prag ernannt wurde. Das Extraordinariat wurde um zwei Jahre später in ein Ordinariat umgewandelt. Seitdem besass die Deutsche Universität in Prag zwei slawistische Ordinariate (Gesemanns Professur für Slawische Philologie und den bohemistischen Lehrstuhl Franz Spinass). Er war im akademischen Jahr 1931/31 Dekan der philosophischen Fakultät und 1933/34 Rektor der Universität.

Die wissenschaftlichen Hauptinteressen von Gesemann lagen in der russischen Literatur des 19. Jahrhunderts und seit den 20er Jahren auch in der Kultur und Literatur der südslawischen Völker. Dieses Forschungsinteresse stand im Zusammenhang mit der innovativen Redefinition der – bisher vorwiegend rein sprachwissenschaftlich orientierten – Slawistik, die beide Prager Slawisten vorantrieben. Slawistik bedeutete ihnen „...im weitesten und würdigsten Sinne... Forschung und Wissenskunde des gesamten kulturellen Lebens aller slawischen Völker.“⁴² Die Durchsetzung dieser Forschungsrichtung, die zugleich auch die Geschichte und Gegenwart der slawischen Völker in sich einschloss, und mit ihr der zusammenhängende Ausbau der deutschen Slawistik in Prag, wurzelte auch in der günstigen gesellschaftspolitischen Atmosphäre der 20er Jahre – Spina, langjähriger Vorsitzender des Bundes der Landwirte und Regierungsmitglied, war nicht nur eine Integrationsfigur der deutschen und tschechischen slawistischen Forschungen, sondern darüber hinaus auch einer der bekanntesten und wichtigsten Vertreter des deutschen politischen Aktivismus.

³⁸ Zu ihm vgl. v. a.: Klaus-Hinrich Ehlers, Gerhard Gesemann (1888–1948). Slawist. „Prof. Gesemann hatte große Pläne...“ Slawistische Forschung im politischen Kontext der dreißiger und vierziger Jahre, in: Monika Glettler – Alena Mišková (Hgg.), Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik, Essen 2001, S. 351–377. Hier auch weitere Literatur.

³⁹ Folgende biographische Angaben, falls nicht anders angeführt, nach seiner Personalakten im Archiv der Karlsuniversität (AUK NU FF, PA Gerhard Gesemann).

⁴⁰ Wahlantrag „an die philosophisch-historische Abteilung“ der Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen vom 31. 1. 1927, in: AAV ČR, Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen, Karton 12, Mappe Gesemann, zit. nach: Ehlers, Gesemann, S. 351.

⁴¹ Wilhelm Zeil, Slawistik an der deutschen Universität in Prag (1882–1945), München 1995, S. 92.

⁴² Franz Spina – Gerhard Gesemann, Fünfundzwanzig Jahre Slawistik an der Deutschen Universität in Prag (1903–1928). Eine Denkschrift, Prag 1928, S. 8.

Die deutsche Slawistik in Prag konnte zweifellos von der Gründung der Republik profitieren: die Einführung des Tschechischen als Pflichtfach an den Mittelschulen verwandelte sie von einem „Orchideenfach“ in ein Fach, dessen Studentenzahl „die Durchschnittszahl einer beliebteren philologischen Disziplin (Germanistik, Romanistik, Anglistik) an einer mittelgroßen reichsdeutschen Universität.“⁴³ überstieg. Diese günstigen Ausgangsbedingungen wurden von den beiden Slawisten jedoch nicht passiv hingenommen, sondern für einen aktiven Aufbau der deutschen Slawistik in Prag ausgenützt. Ein breites Netz von außeruniversitären slawistischen Einrichtungen und Fachzeitschriften bot den deutschen Slawisten Raum für die Begegnungen und Zusammenarbeit mit ihren tschechischen Kollegen und auch mit der Vertretern der russischen und ukrainischen Emigration. 1930 erfolgte von Spina und Gesemann die Gründung der Deutschen Gesellschaft für Slawistische Forschung in Prag. Die Gesellschaft gab u. a. zwei fachwissenschaftliche slawistische Zeitschriften heraus: In der Redaktion der ersten, der *Slawischen Rundschau*, arbeiteten z. B. die deutschen Slawisten Gesemann und Rippl mit dem Redakteur der *Prager Presse* Antonín Stanislav Mágr oder mit dem bekannten Linguisten Roman Jakobson zusammen, der bei Spina und Gesemann 1929/1930 promovierte.⁴⁴ Zusammen mit dem tschechischen Slovanský ústav [Slawisches Institut] gab die Gesellschaft auch die *Germanoslavica* (seit 1931) heraus, deren „Zweck ein durchgehendes Studium der germano-slawistischen kulturellen Beziehungen und gegenseitigen Einflüsse“ sein sollte.⁴⁵

Franz Spinass Tod am 17. 9. 1938 war nur um wenige Tage dem Ende der Ersten Tschechoslowakischen Republik vorausgegangen. „Mit dem Tod der letzten deutschen Integrationsfigur für eine deutsch-tschechische wissenschaftliche Zusammenarbeit in der Prager Slawistik brachen sowohl die deutsch-slawische Redaktionsgruppe der *Slawischen Rundschau* als auch die Deutsche Gesellschaft für slawistische Forschungen endgültig zusammen.“⁴⁶ Das politisch bedeutungsvolle Jahr 1938 spiegelte sich auch in der Vorbereitung der Herausgabe einer Festschrift zu Spinass 70. Geburtstag wider, die nach Spinass Tod als eine Gedenkschrift im Rahmen der *Slawischen Rundschau* erschienen ist: Nach der Absage seiner Kollegen von der Deutschen Universität in Prag (einschließlich Gesemann), für die Festschrift einen Beitrag zu schreiben (so hat z. B. Historiker Gustav Pirchan abgelehnt, da er „andere dringende Arbeiten“ gehabt habe),⁴⁷ ist – schon zu die-

⁴³ Spina – Gesemann, Fünfundzwanzig Jahre, S. 7.

⁴⁴ Siehe: Zeil, Slawistik, S. 50. Jakobson war zugleich auch ein Protagonist einer weiteren wissenschaftlichen Organisation, – des Pražský lingvistický kroužek (PLK) [Prager Linguistische Zirkel] –, die nicht nur wegen ihrer wissenschaftlichen Bedeutung der kurzen Erwähnung wert ist: Der PLK und seine Vorlesungen stellten einen weiteren Raum für wissenschaftliche und personelle Kontakte zwischen den deutschen und tschechischen Wissenschaftler in Prag der 20er und 30er Jahren dar. Zu den Mitgliedern des Zirkels zählten nicht nur liberal und demokratisch orientierte deutsche Universitätslehrer wie z. B. die Philosophen Oskar Kraus und Ludwig Landgrebe (beide mussten nach 1938 die Universität wegen ihrer jüdischen Herkunft verlassen), sondern auch die Professoren, die nach 1938 problemlos ihre Lehrstühle behalten konnten, wie z. B. der Pädagoge Ernst Otto, Musikwissenschaftler Gustav Becking oder Slawist Eugen Rippl. Es ist bezeichnend, daß ihnen diese Kontakte gegen Ende der 30er Jahre als nicht sehr opportun erschienen und sie aus dem PLK ausgestiegen sind. (So z. B. Becking mit einem Brief an den PLK, Zbraslav, 17. 7. 1938, oder Rippl in seiner – fast entschuldigendhaften – (tschechisch) geschriebenen Mitteilung an den PLK, Praha, 9. 12. 1938. Beide Briefe in: AAV ČR, PLK.)

⁴⁵ Zpráva o činnosti Slovanského ústavu za rok 1930, 23 S., in: AAV ČR, SÚ, Karton 2, S. 16. An der Finanzierung des Zeitschriftes beteiligte sich neben dem Slovanský ústav auch die Schulministerium (im Jahre 1931 betrug seine Dotation 35000 Kč).

⁴⁶ Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 355.

⁴⁷ Pirchan an die Redaktion der Slawischen Rundschau, Prag, 14. 4. 1938, in: AAV ČR, SÚ, Karton 25.

sem Zeitpunkt – eine Gedenkschrift ohne Beteiligung seiner deutschen Kollegen im Herbst 1938 erschienen.⁴⁸

Spinas langer Weggefährte Gesemann bemühte sich in dieser Zeit jedoch schon um eine Anknüpfung an den neuen „Zeitgeist“. Wahrscheinlich im März 1939 verfasste er ein Memorandum über die „wissenschaftliche und kulturpolitische Aufgabe der Deutschen Universität Prag“, in dem er vorschlug, aus den slawistischen Einrichtungen der Prager Universität, bzw. aus der gesamten Universität, eines der Zentren der künftigen wissenschaftlichen Südosteuropaforschung und einen Ausgangspunkt der deutschen kulturpolitischen Sendung in diesem Raum zu machen.⁴⁹ Daß er bei einigen Stellen des nationalsozialistischen Systems schon seit Mitte der 30er Jahre einen ungünstigen Ruf besaß (siehe unten), hinderte zugleich andere Institutionen des „Dritten Reiches“ (v. a. das Auswärtige Amt) nicht, ihm wichtige Funktionen in der Kulturpolitik, bzw. der Kulturpropaganda des Regimes anzuvertrauen: Im Herbst 1939 wechselte Gesemann nach Belgrad, wo er zum Leiter des dortigen Deutschen Wissenschaftlichen Institutes ernannt wurde. In Belgrad blieb er, nach zweimaliger Verlängerung seiner Auslandsmission, bis zum Frühjahr 1941.⁵⁰ Im Herbst 1941 fand – auch von dem damaligen Prager Rektor Wilhelm Saure gefordert – Gesemanns Rückberufung nach Prag statt. Er konnte in Prag an seine Pläne der Umstrukturierung der Prager Universität im Zusammenhang mit den Vorbereitungen der Ostforschungszentrale von Rektor Saure anknüpfen.⁵¹

Nach seinem Rückkehr traf sich er auch wieder mit seinen ehemaligen tschechischen Kollegen, diesmal jedoch in einer ganz anderen Rollenverteilung, die in keinem Fall an ihre Zusammenarbeit vor 1938 erinnerte: Im September 1941 wurde er an die Stelle des nach Posen abgerufenen Konrad Bittner zu einem Vertrauensmann für das slawische Institut von dem Sonderbeauftragten des Reichsprotektors für die slawischen wissenschaftlichen Einrichtungen, Rektor Wilhelm Saure, ernannt.⁵² Als nur wenige Tage später der schon achtzigjährige bisherige Vorsitzende des Slawischen Instituts, Matija Murko, gleichwohl nicht ganz freiwillig,⁵³ sein Amt niedergelegt hat, wurde Gesemann von Saure mit der kommissarischen Leitung beauftragt.⁵⁴

Den Plänen von Saure, die auch Slovanský ústav einschlossen, wurde jedoch durch die sich zu Beginn des Jahres 1942 verändernde kulturpolitische Situation in Prag ein schnelles Ende bereitet, was mit der Person des nach Prag berufenen Reinhard Heydrich zusammenhing:⁵⁵ auf Heydrichs Wunsch gründete der nach Prag berufene Hans Joachim Beyer unter Mitarbeit einer Gruppe von sich um ihn versammelnden Prager Universitätslehrern die Reinhard-Heydrich-Stiftung, in die auch Slovanský ústav eingegliedert wurde. Trotzdem Gesemann zum Direktor eines Institutes in der neuen Stiftung (Institut für Volkslied und Volksmusik Ostmitteleuropas) ernannt wurde, zählte man ihn nicht zu der „volkspolitisch ausgerichteten“ Gruppe um Beyer.⁵⁶ Die Bedeutung „seines“ Instituts in der Stiftung schätzt Wiedemann als „eher gering“ ab.⁵⁷ Sein Pensionierungsantrag, offiziell mit seiner Herzkrankheit begründet, konnte auch nicht ohne einen Zusammenhang mit seiner – in seinen Augen wahrscheinlich nicht sehr wichtigen – Stellung an der Universität nach 1942 sein. Gesemann trat ab Juni 1944 in den Ruhestand und schon vor Kriegsende siedelte er von Prag nach Bad Tölz über. In Bad Tölz starb er im Alter von nur 60 Jahren am 31. März 1948.⁵⁸

Ein mitreißender Redner⁵⁹ mit schrifstellerischen Ambitionen und – könnte man einmal den Denunziationen seiner Gegner vertrauen – auch ein Liebhaber des „schwächeren Geschlechtes“: Gesemann war keine so politisch und ideologisch eindeutige Persönlichkeit wie Gierach. Lässt man die Behauptungen über seine linke bzw. marxistische Einstellung beiseite,⁶⁰ stand er zweifellos bis zum Beginn der 30er Jahre politisch unter Spinass Einfluss. Dies sollte sich in den 30er Jahren ändern, als er zweimal öffentliche Stellung übernahm: 1933/1934 wurde er zum Rektor der Deutschen Universität in Prag gewählt und 1935 – auch im Zusammenhang mit seiner Rektorzeit – kandidiert er als Spitzenkandidat der Sudetendeutschen Partei Konrad Henleins in Prag. Die Kandidatur wie auch die Art und Weise seiner Leitung der Rektorfunktion deuteten auf eine sich um die Hälfte der 30er Jahre vollziehende Abkehr von Spinass Autorität hin. Eine solche Hinwendung zur Konrad Henleins SdP war auch unter seinen Kollegen in dieser Zeit keine rare Erscheinung – die allgemeine politische Entwicklung unter den Sudetendeutschen schlug auch an der Universität durch.

1941“, in: AAV ČR, SÚ, Karton 2. Gesemann erklärte zugleich, daß alle Funktionäre auch weiter in ihren Ämtern bleiben (Ebd.): „Seine Leitung [war] unter den damals denkbaren (und später tatsächlich eintreffenden) Alternativen sicher von vergleichsweise geringerem Übel...“, Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 369.

⁵⁵ Mišková, Německá (Karlova) univerzita, S. 125–130.

⁵⁶ Vgl. Bericht des SD-Leitabschnitt Prag über Stimmung und Haltung der Hochschullehrer vom 27. 4. 1944, SÚA, ÚRP 110-4-529. Hier ist Gesemann als ein „politischer Opportunist“ bezeichnet (Ebd.) Vgl. auch: Andreas Wiedemann, Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945), Dresden 2000, S. 67–69.

⁵⁷ Ebd., S. 68.

⁵⁸ Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 375.

⁵⁹ Vgl. Cysarz, Zehn Jahre Prag, S. 103; Zeil, Slawistik, S. 44.

⁶⁰ So z. B. brachte Murko in seiner Erinnerungen Gesemanns Pensionierung mit seiner „linken Münchner Vergangenheit“ in Zusammenhang. Matija Murko, Paměti, Praha 1949, S. 237, zit. nach: Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 375 und Josef Pfitzner berichtet, daß Gesemann nachgesagt würde, „dass er während seiner Münchner Zeit mit Kurt Eisner und Genossen stark geliebäugelt habe...“, Pfitzner (an Leipziger Dozentschaftsführer), Prag, 10. 2. 1936, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45. Ein Marxismusvorwurf gehörte zu einem ständigen Repertoire der Denunziationen seiner Gegner. Gesemann nahm auch in Wirklichkeit an einer Rezeption der sowjetischen Mission in Prag am 7. 11. 1931 an Anlass des Jahrestages der bolschewistischen Revolution teil. Vgl. ein Bericht der Polizeiagenten, die die sowjetische Mission verfolgten: Receptce na sov. misi ve vile Tereze k 14. výročí SSSR dne 7. 11. 1931. Zpráva. Praha, 9. 11. 1931, in: SÚA, PRP, Karton 1302, sign.: O 7/4 sovětská stráž. Ein Jahr später hielt er bei gleicher Gelegenheit sogar eine Rede. Gesemann versuchte immer, diese Anschuldigungen damit zu entkräften, daß ihm als einem Slawisten an den guten Beziehungen mit der sowjetischen Regierung gelegen sein musste.

⁴⁸ Slawische Rundschau 10, 1938, Heft 6 (= Arbeiten zur älteren Geistesgeschichte der Westslawen. Franz Spina zum Gedächtnis). Dazu vgl.: Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 355. Das angespannte deutsch-tschechische Verhältniss im Jahre 1938 wirkte sich auch auf tschechischer Seite aus. So schrieb der tschechische Germanist Josef Janko im Juli 1938 an die Redaktion der Slawischen Rundschau: „Nach den bekannten politischen Ereignissen habe ich erfahren, daß tschechische Autoren des Spinass Sammelbandes eine tschechische Fassung ihrer Beiträgen fordern würden. Ich habe mich am 2. d. M. auf gleiche Weise ausgedrückt. Falls jedoch jetzt meine Kompatrioten einer deutschen Übersetzung zugestimmt hätten, habe auch ich nichts dagegen. Auch meine Anmerkung war in keinem Falle gegen dem sehr geehrten und lieben Gefeierten gerichtet.“ [Übersetzung O.K.], Janko redakci časopisu Slawische Rundschau, 30. 7. 1938, in: AAV ČR, SÚ, Karton 25.

⁴⁹ Vgl. Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 361.

⁵⁰ Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 359 f. Ähnlich gute Beziehungen zum Auswärtigen Amt hatte auch der Leipziger Soziologe Hans Freyer, der Gesemann bei seinen Leipziger Berufungsverhandlungen 1935–1936 förderte. Freyer war im Auftrag des Auswärtigen Amtes (nach mehreren Verlängerungen seines Auftrages) von 1938 bis zum Herbst 1944 und dann wieder im Dezember 1944 und Januar 1945 in Budapest als deutscher Gastprofessor und Leiter des dortigen Deutschen Wissenschaftlichen Institutes tätig. Siehe: UAL, PA Hans Freyer.

⁵¹ Siehe: Alena Mišková, Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945 [Deutsche (Karls) Universität von München bis zum 9. Mai 1945], Praha 2002, S. 105–108.

⁵² Saure an Prof. Murko, Präsident des Slawischen Institutes, Prag, 17. 9. 1941, in: AAV ČR, SÚ, Karton 2.

⁵³ Vgl. Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 368 f.

⁵⁴ Saure an Murko, Prag, 1. 10. 1940, in: AAV ČR, SÚ, Karton 2. Gesemann sollte bei der Übernahme des Instituts „dem Prof. Murko für seine langjährige Tätigkeit im Slawischen Institute“ danken, und zugleich ihm versprechen, „dass er [Gesemann] dafür Sorge tragen werde, dass Prof. Murko für seine Verdienste eine angemessene Anerkennung zuteil werde.“ Protokoll verfasst im Slawischen Institute in Prag den 11. Oktober

Es war jedoch nicht nur diese gesellschaftliche Atmosphäre, die z. B. die Zusammenarbeit im dichten deutsch-tschechischen slawistischen Netz in Prag beeinflusste. Die ungünstige wirtschaftliche Situation am Anfang der 30er Jahre veranlasste die Regierung auch dazu, Kürzungen der Gelder für den wissenschaftlichen Bereich durchzuführen. Die bisher großzügige staatliche finanzielle Subventionspolitik gegenüber der deutschen Slawistik, die oftmals an der Deutschen Universität von den anderen Fächern neidisch verfolgt worden war, brach nun zusammen. So musste z. B. die Redaktion der *Slawischen Rundschau* bei den Sitzungen in den Jahren 1933–1935 über die – trotz der Unterstützung des damaligen Minister Spina und finanziellen Beihilfen von der Kanzlei des Präsidenten – katastrophale finanzielle Lage der Zeitschrift erfahren.⁶¹

Die individuellen Beweggründe könnte man nie vollständig entschlüsseln. Man kann jedoch behaupten, dass die veränderte Haltung Gesemanns in politischen Fragen auch mit den allgemeinen Bedingungen, der die deutschen Universitätslehrer in Prag nach 1933 begegneten, zusammenhing: Die Machtübernahme in Deutschland bedeutete für die Prager Professoren, die sich nach einem prestigehafteren und auch besser dotierten Lehrstuhl im Reich sehnten, dass sie u. a. auch einer ideologischen Beurteilung unterzogen wurden. Auf der anderen Seite konnte ihnen als nicht sehr opportun erscheinen, sich – sie waren doch Staatsbeamte – gerade nach 1933 in einem zu viel eindeutig nationalsozialistischen Sinne zu betätigen. Mit dieser „schwierigen“ Lage, die manches Zweideutigkeit in ihrer Haltung hervorrief, mußte sich auch Gesemann abfinden, der in seinem Alter noch an einen „großen“ Lehrstuhl im Reiche hoffen konnte. Gesemann versuchte mehrmals, eine solche Professur zu erreichen bzw. sich in der reichsdeutschen Forschung zu etablieren. Er war seit Mai 1933 als Austausch- und Gastprofessor in Königsberg. Daraufhin wurde er vom Reichserziehungsministerium als einziger Kandidat für den Königsberger Slawistischen Lehrstuhl vorgeschlagen. Zum Scheitern seiner Berufung nach Königsberg trugen auch die politisch „ungünstigen“ Informationen über Gesemann bei.⁶² Dazu ist es jedoch später gekommen – schon im Mai 1933 wurde er in Prag zum Rektor gewählt. Laut einer „Information“ von Pfitzner versuchte er, sich „als nationaler Rektor“ zu „gebärden“, um seine Aussichten im Reich zu verbessern.⁶³

Erfolgreicher war Gesemann im Jahr 1935, als er von der Deutschen Akademie in München mit der Leitung ihres Südosteuropa-Ausschusses betraut wurde. Gleichwohl auch in diesem Falle führten die teilweise ungünstigen Ergebnisse der Untersuchungen durch den stellvertretenden Präsident der Akademie, die er in ihrem Auftrage 1935 in Prag über Gesemann durchführte, dazu, daß Gesemann nur mit einer „rein wissenschaftlichen Aufgabe, für die es schlechterdings keinen Besseren gibt“, in der Akademie betraut wurde.⁶⁴

Noch aussichtsreicher als im Königsberger Fall schien es für Gesemann in Leipzig. Die Leipziger Universität bemühte sich nach 1933 ihre Stellung im neuen nationalsozialistischen Wissenschaftssystem zu festigen und versuchte, ihre Osteuropaausrichtung noch

⁶¹ Dazu vgl.: AAV ČR, SÚ, Karton 2.

⁶² Dekan der Philosophischen Fakultät der Universität in Königsberg an Rektor der Universität in Leipzig, Königsberg, 3. 2. 1936, Abschrift, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45. Der Ukrainer Professor Mirschuk berichtete dem Königsberger Dekan der philosophischen Fakultät, daß Gesemann „ausgesprochen bolschewisten- und judenfreundlich [ist], hat Juden und Jüdinnen, ohne es nötig zu haben, in seinem Prager Mitarbeiterkreis...“, Ebd.

⁶³ Schreiben Pfitzner vom 10. 2. 1936, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

⁶⁴ A. O. Meyer an Leipziger Dozentenschaftsführer, München, 6. 2. 1936, Abschrift, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

stärken. Dazu gehörte natürlich auch der Stellenausbau, den auch ein Ordinariat für Geschichte und Kultur Südosteuropas in sich einschloss. Es gab jedoch nicht viele geeignete Kandidaten für eine solche Professur. Es kann nicht verwundern, daß sich das Angebot und die Nachfrage schnell ausglich und Gesemann zum einzigen Kandidat wurde. Der abermalige Berufungskrach von Gesemann gründete wieder in den Denunziationen seiner Prager Kollegen.

Ein Gesamtbild von Gesemanns Persönlichkeit zu geben fällt ziemlich schwer. Am ehesten erscheint er als ein karrierbewußter Universitätsprofessor und ein ehrgeiziger Organisator der slawischen Forschung, der sich – mindestens seit der 30er Jahre – nach einer „wichtigeren“ Stellung in Deutschland sehnte. Obwohl er lange Zeit frei von antisemitischen Vorurteilen handelte, hatte er zugleich auch keine Probleme, sich in dem Briefverkehr mit Deutschland einer Stilistik zu bedienen, die voll von antisemitischen Klischees war.⁶⁵

Konflikt

Wenn an einer Universität ein Konflikt ausbrach, handelte es sich oftmals um die interne Universitätspolitik, die neben fachlichen Unterschieden auch durch undurchsichtige persönliche Feindschaften bestimmt war. Der Konflikt zwischen Gierach und Gesemann entstand um eine an der Universität am meisten prestigehafte Stellung – um die Rekturfunktion. An der Deutschen Universität in Prag wurde der Rektor jährlich nach einem „Turnus“ gewählt. Schon im Jahre 1932 sollte die philosophische Fakultät ihren Rektor stellen. An der Reihe war der Philosoph Oskar Kraus, der jedoch wegen seiner jüdischen Herkunft keine Chancen hatte. So wurde er „übergangen“⁶⁶ und zur Wahl stand Erich Gierach, nach Pfitzner „der verdienstvolle Professor unserer Universität um das Sudeten-deutschum“. Seine Wahl scheiterte jedoch ganz – und der Grund war nicht nur der vermeintlich „vehemente Widerstand des Linkskreises“, wie wieder Pfitzner vermutete.⁶⁷ Gierach war nämlich nicht nur bei den Studenten, sondern auch bei seinen Kollegen wegen seiner Persönlichkeit sehr unbeliebt. Die Entscheidung wurde verschoben und zum Rektor wurde der „altestehende“ Rektor San Nicolo wiedergewählt, was man als ein Erfolg der völkischen Lager deuten kann, da San Nicolo diesem Lager sehr nahegestanden hat und auch nach seinem Abgang von Prag gehörte er zu den Drahtzieher der endgültigen „Nazifizierung“ der Universität vor allem in den Jahren 1938–1939.⁶⁸

⁶⁵ In einem Brief an Hans Joachim Freyer, dem Leipziger Soziologen, der seine Berufung nach Leipzig unterstützte, versuchte Gesemann, die Vorwürfe seiner Prager „Kollegen“ – u. a. Gesemanns vermeintliche „Judenfreundlichkeit“ – zu entkräften: er sei natürlich ein „nationaler“ Rektor gewesen; seine jüdischen Kollegen an der Fakultät wurden zur „Jüdischen Fakultät“, gegen die er gekämpft hätte usw. Gesemann an Freyer, 18. 1. 1937, Abschrift, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

⁶⁶ Diese „alte Sitte“, die zur Rektorswahl stehenden jüdischen Professoren überzugehen, versuchten einige Universitätsprofessoren schon im Jahre 1922 im Falle von Historiker Samuel Steinherz verwirklichen. Damals erfuhr jedoch Steinherz eine Unterstützung von dem Staatspräsident und von der tschechoslowakischen Staatsorgane und er wurde schließlich zum Rektor. Die darauffolgenden antisemitischen Ausschreitungen vor allem seitens der deutschen Studentenschaft, die bald als „Steinherz-Affäre“ bekannt wurden, konnten auch dazu beitragen, dass 1932 ein Konflikt mit der völkischen, bzw. konservativen Kräfte nicht gewagt wurde. Zugleich deutet diese „Übergangung“ mindestens auf das Fortbestehen der antisemitischen Vorurteile an der Universität hin. Zur „Steinherz-Affäre“ vgl.: Peter Arlt, Samuel Steinherz (1857–1945). Historiker. Ein Rektor zwischen den Fronten, in: Glettler – Mišková, Prager Professoren S. 71–104.

⁶⁷ Schreiben Pfitzner vom 10. 2. 1936, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

⁶⁸ Dazu vgl.: Alena Mišková, Deutsche Professoren aus den böhmischen Ländern. „Flüchtlinge“ in der Zeit vor und nach dem Münchner Verhandlungen, in: Glettler – Mišková, Prager Professoren, S. 27–44.

Nach einem Jahr wiederholte sich die Situation. Gierach war wieder ein Hauptkandidat, zum Rektor wurde jedoch Gesemann gewählt. Über die Gründe dieser Entscheidung gibt es zwei unterschiedliche Erklärungen. Für Pfitzner, der bald zum Gierachs Lager gehörte, war die Sache klar. Im Hintergrund hätten die Intrigen von Franz Spina gestanden: *„Minister Spina im Verein mit wenigen Helfern begannen schwache Gemüter durch Schreckengespenster einzuschüchtern. Die Regierung werde eine Wahl Gierachs mit der Einsetzung eines Regierungskommissars u. a. m. beantworten. Dagegen sei Gesemann ein genehmer Kandidat. So geschah das Tieftraurige: Gesemann wurde mit den Stimmen der Liberalen und Juden im Mai 1933! zum Rektor gewählt. Die nationalen Kreise fühlten sich wie vor den Kopf geschlagen, der Demokratismus und der Regierungsaktivismus Spinas hatten gesiegt. Das Lager der nationalen Deutschen war dann der Einschüchterungsversuche auf ein kleines Häuflein Aufrechter zusammengeschrumpft. Sie haben auch jetzt nicht den Kopf verloren, sondern namhaft und freimütig sich für das Gesamtdeutschtum eingesetzt.“*⁶⁹

Solche Interpretation konnte (und war dann auch wirklich) für Gesemanns Versuche, sich im Dritten Reich zu etablieren, schädlich sein. Er mußte eine andere Deutung in Deutschland verbreiten: *„Ich war damals seit dem Februar 1933 schon im Reiche, kam Anfang Mai nach Königsberg und hatte in den Tagen der nationalsozialistischen Machtergreifung etwas ganz anderes zu tun, als mich brieflich oder sonst wie von Königsberg aus in die Prager Wahl einzumischen. Die Dinge lagen so: es wurden übersprungen Ruolin, weil unfähig, Spina, weil Minister und politisch untragbar, Arthur Stein, weil Jude, dann Grohmann, obwohl Arier, aber ohne Sympathie bei den Kollegen, sodann wiederum Kraus, weil Jude, und ebenfalls zum zweiten Male Gierach. Nach Ausscheidung der Genannten war ich einfach an der Reihe und wurde, weil mir gegenüber keinerlei irgendwie geartete Bedenken bestanden, einstimmig von sämtlichen Wahlmännern gewählt und unter voller Zustimmung der nationalen Studentenschaft... [Gierach] war darum seinen Kollegen nicht genehm, weil er ein notorisch unzugängliches und ausgesprochen unfreundliches unkollegiales Benehmen an den Tag zu legen pflegte... Die Studentenschaft [machte ihm] den Vorwurf der Unfreundlichkeit, der Steifheit und der Bonzenhaftigkeit.“*⁷⁰

Es ist durchaus vorstellbar, daß einige Details der beiden Schilderungen der Wahrheit entsprachen. Was jedoch die zweite Wahl von Gierach verhinderte, waren diesmal nicht nur die bei ersten Wahl maßgeblichen Einwände gegen ihn: Im Mai 1933, als die Wahl des Rektors erfolgte, also nur ein paar Monate nach der Machtübernahme in Deutschland, mußte den pragmatischeren von den Prager Universitätsprofessoren klar sein, daß die Wahl einer so eindeutig politisch exponierten Persönlichkeit wie Gierach von dem tschechoslowakischen Staat berechtigt als eine politische Provokation bzw. als eine symbolhafte Anmeldung zum Nationalsozialismus interpretiert würde, mit allen Folgen in der Zeit einer national angespannten Situation. Die deutschen Universitätsprofessoren waren auch tschechoslowakische Staatsbeamte, die einen Eid auf die Republik leisteten.

Gierach, ein Mann, dem zweifellos an seiner Vormachtsstellung in der sudetendeutschen Wissenschaft sehr gelegen war und der auf diese Weise schon zum zweiten Male „gedemütigt“ worden ist, musste sehr verbittert sein.

⁶⁹ Ebd. Ausrufezeichen im Original.

⁷⁰ Schreiben Gesemann vom 28. 1. 1937, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

Nachwirkungen

Eine Denunziation zu schreiben könnte auch in einer demokratischen Gesellschaft unangenehme Folgen für den Betroffenen haben. Um so mehr jedoch in einem totalitären Regime, wo wichtigere Stellungen nicht nur aufgrund der fachlichen Eignung, sondern auch nach dem Grad der ideologischen Konformität und gewissen von dem Regime geforderten charakterlichen Eigenschaften zugeteilt werden. 1935 verhinderte Gierach, daß Gesemann wie ursprünglich geplant zu einem Senator der Deutschen Akademie in München ernannt wurde.⁷¹

Die Sammlung von politisch ungünstigen Beurteilungen von Gesemann, die bis in die vierziger Jahren immer wieder auftauchten und in den Universitätsmächtkämpfen entsprechend ausgenützt wurden,⁷² wurde jedoch erst später „begründet“. Eine gewisse Rolle hatte damals auch ein Zufall gespielt: Ende Januar 1936 beriet die Fakultätssitzung Leipziger Philosophischen Fakultät über die Besetzung des schon erwähnten Institutes für Geschichte und Kultur Südosteuropas. Das Institut sollte als eine Neueinrichtung zu einem Zentrum einer neuen Forschungsrichtung sein. Über die personelle Frage wurde schon im Großen und Ganzen entschieden – die Leitung sollte Gesemann übernehmen. Nach der Beendigung der Sitzung suchte der gerade von Prag berufene Germanist und Schüler Gierachs Bruno Schier den Professoren Berve in seiner Wohnung auf und teilte ihm seine Bedenken gegenüber Gesemanns Berufung mit. Berve schickte Schier zum Dekan, der den „Fall“ der Dozentenschaft überwies. An der Leipziger Dozentenschaft fand dann am 1. Februar 1936 eine Besprechung zwischen Schier und Prof. Borowski, über die ein Protokoll verfasst wurde. Schier war über den Bericht, der an der Fakultätssitzung verlesen wurde „entsetzt“ – „...überhaupt über den Umstand, dass man an eine Professur für Prof. G.[esemann] hierher denkt, weil ich der Meinung bin, dass für das Reich nur nationalsozialistisch gesinnte Männer in Betracht kommen...“⁷³ Dann führte er die – teilweise schon erwähnten – Beschuldigungen von Gesemann zusammen: seine Rektorswahl „mit Hilfe der jüdischen und liberal-demokratischen Professoren“, sein Opportunismus während seiner Rektorzeit und sogar – nach Schiers Meinung – die geschickte „Ausnützung“ der SdP für seine Prager Kandidatur. In einem Zusatz vom 3. Februar denunzierte Schier Gesemann für seine Rede in der tschechoslowakisch-sowjetischen Gesellschaft im November 1932 anlässlich der 15-Jahresfeier der Sowjetunion.⁷⁴

Einen neuen Tonfall bringt die Schilderung der sexuellen „Verstöße“ Gesemanns durch Schier: *„Die Schäferstündchen pflegten sich im Direktionszimmer des Slawischen Seminars abzuspielen, in dessen Schrank nachher durch den Assistenten Liewehr bzw. durch den Diener gewisse Gumiartikel und weibliche Wäscheartikel gefunden wurden.“* Ähnlich geht es auch in den nächsten sechs Seiten des Protokolls weiter. Zugleich verriet diese Schiers Denunziation etwas über die Atmosphäre am Slawistischen Institut: Ein Assistent, von Schier als ein „ehrlicher“ und „aufrichtiger“ Mensch beschrieben, der „in den glück-

⁷¹ K. Haushoffer (an Leipziger Dozentenschaftsführer), München, 4. 2. 1936, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

⁷² Vgl. Ehlers, Gerhard Gesemann, S. 355–361. Ehlers zitiert aus einiger der Dokumente, die im Folge des von mir unten geschilderten Leipziger Berufungsverfahrens entstanden sind.

⁷³ Besprechung zwischen Prof. Schier und Prof. Borowski, 1. 2. 1936, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

⁷⁴ Dazu vgl. das schon mehrmals zitierten Brief von Pfitzner vom 10. 2. 1936, in dem er vollständig das Bericht der Zeitung Bohemia über diesen Feier zitiert. Über Gesemanns Teilnahme an der sowjetischen Rezeption im Jahre 1931 wussten seine Gegner offensichtlich nichts (vgl. Anm 60).

lichsten Eheverhältnissen“ lebte und „daher“ über „die Vorfälle im Slawistischen Institut immer „mit einer gewissen Abscheu“ berichtete,⁷⁵ sucht die Kanzlei des Professors darauf und berichtet über seine „Funde“ den anderen Universitätslehrer.⁷⁶ Hier sei noch zu bemerken, dass Ferdinand Liewehr nach 1938 als ein Professor für die Slawistik an die Wiener Universität berufen wurde, wo er Ruf eines Nationalsozialisten erwarb.⁷⁷

Nach dieser Unterredung ersuchte die Leipziger Dozentenschaft Josef Pfitzner, Carl Cori (Prag, Zoologisches Institut), Friedrich Metz (Freiburg), San Nicolo (Münchener K. Haushoffer (Präsident der Deutschen Akademie in München) und A. O. Meyer (München) um eine Beurteilung Gesemanns. Die ausführlichste von ihnen (15 Maschinenschriften) wurde schon erwähnt – sie stammte von Pfitzners Feder. Diese aggressive Beurteilung, voll von den antisemitischen Wendungen, begann Pfitzner mit einer kurzen Schilderung von Gesemanns „Lichteseiten“: er würdigte u. a. sein Redetalent und seine Intuition und Phantasie. Viel mehr Raum brauchte er für Gesemanns „Schattenseiten“. Neben der schon erwähnten Schilderung der Rektorswahl im Mai 1933 war ihm u. a. Gesemanns Tätigkeit in deutsch-tschechischen slawistischen Einrichtungen ein Dorn im Auge: Die *Slawische Rundschau* bezeichnete er als ein publizistisches Organ, „auf das die deutsche Wissenschaft niemals stolz wird.“ Die staatliche Subvention der Zeitschrift machte aus ihm ein „bezahltes Regierungsorgan“. Und dazu noch die Zusammensetzung der Redaktion: „Der Redaktionsstab... spricht ebenso Bände. Der einflussreichste Redakteur... war Redakteur der ‚Prager Presse‘, des deutschgeschriebenen Organs des hiesigen Aussenministeriums, Mágr, ein Tscheche. Als Redakteurin für Polen fungierte neben Mágr Iza Šaunova... eine an einen arischen Tschechen verheiratete polnische Jüdin aus Lemberg. Zum dritten gesellte sich als Redakteur Dr. Jakobson hinzu, ein russischer Jude...“⁷⁸ Für Pfitzner gehörte Gesemann einfach „...zu der gottlob nicht grossen Gruppe derer, die die naturgegebenen Grenzen nicht zu sehen vermögen, die Deutsche beim Verkehr mit anderen Völkern niemals überschreiten sollen.“⁷⁹

Es war eben die ausführliche Denunziation von Pfitzner, die zusammen mit der Erklärung von Schier am meisten zum Scheitern von Gesemanns Berufung nach Leipzig beitrug. Eine bezeichnende Wende brach das Berufungsverfahren ein Jahr später, als Pfitzner selbst unter die Kandidaten für diese Professur geriet.⁸⁰

⁷⁵ Besprechung zwischen Prof. Schier und Prof. Borowski, 1. 2. 1936, S. 11, Streng vertraulich!, UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

⁷⁶ „In seiner allzugrossen Offenheit hat er [sc. Liewehr – O. K.] die Erlebnisse um G.[esemann – O. K.]... oft seinen näheren Bekannten... mitgeteilt, sodass schliesslich die Liebesabenteuer Prof. G.s' bald allgemeines Universitätsgespräch unter Studenten und Professoren wurden.“ Ebd., S. 14f.

⁷⁷ Dazu vgl. die Personalakte von Liewehr und Rudolf Jagoditsch im Wiener Universitätsarchiv (UA Wien, PA Ferdinand Liewehr, bzw. Rudolf Jagoditsch).

⁷⁸ Schreiben Pfitzner vom 10. 2. 1936, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45. Hervorhebung im Original.

⁷⁹ Ebd.

⁸⁰ Niederschrift über die Sitzung der Kommission für Besetzung der ordentlichen Professur für Geschichte und Kultur Südseuropas, Dienstag, den 29. Juni 1937, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45. Dazu konnte auch der Vorschlag von Schier beitragen, den er – nach dem er zusammen mit Pfitzner Gesemanns Berufung zum Scheitern brach – noch im Februar 1936 vorlegte: Ein neues Institut sollte sich nicht mit Südosteuropa (eigentliches Arbeitsfeld von Gesemann), sondern vorwiegend mit den böhmischen Ländern befassen. Pfitzners Forschungshauptinteresse waren die Geschichte der böhmischen Ländern, bzw. der Sudetendeutschen. Siehe Prof. Helbok an Münster, Dekan der philosophischen Fakultät der Leipziger Universität, 18. 2. 1936, in: UAL, Phil. Fak. B2/20 45.

Die Rektorswahl 1933 beinträchtigte nicht nur das Verhältnis beider Männer. Die Trennungslinie dieser Zeit blieb vor allem an der Philosophischen Fakultät teilweise auch nach 1938/39 aufrechterhalten. Wie diese alten Feindschaften noch fast zehn Jahren nach der Rektorswahl 1933 lebendig waren, zeigt die kurze Geschichte der Verleihung des Eichendorffes-Preises an Gierach.

Der Preis gehörte zur Johann-Wolfgang-Goethe-Stiftung und wurde für die Sudetendeutschen bestimmt. Er betrug 10 000 RM und sollte alle zwei Jahre vom Rektor der Deutschen Universität in Prag verliehen werden.⁸¹ Zum ersten Mal wurde Gierach für diesen Preis anlässlich seines 60. Geburtstag von Konrad Henlein im Jahre 1941 vorgeschlagen. Der Vorsitzender des Komitees des Eichendorff-Preises war damals Gustav Becking, ein Freund von Gesemann und ein Mann, der Gesemann bei seiner Abwesenheit im Mai 1933 offiziell für die Rektorswahl vorgeschlagen hatte. Dr. Kurt Oberdorffer, Leiter der Abteilung für Kultur und Wissenschaft im Amt der Gauselbstverwaltung im Reichsgau Sudetenland, hat sich an Frank gewendet, da er erfahren habe, dass Becking, zu seiner „grossen Überraschung... auch heute noch den Gegensatz zu Gierach aufrecht erhält, aus dem er sich vor Jahren gegen den nationalen Rektors-Kandidaten wandte und zusammen mit jüdisch-liberalen Professoren die Wahl Gierachs verhinderte“. Oberdorffer befürchtet, daß ein „Quertreiben angesetzt hat, mit dem Ziel, die Verleihung der Auszeichnung an Gierach um jeden Preis zu verhindern“ und bat Frank, dass er „dieser Frage“ sein „persönliches Augenmerk“ zuwende.⁸² Trotzdem zog sich die Prozedur in die Länge – weder 1941 noch im nächsten Jahr wurde der Preis verliehen. Inzwischen war es zu einer Neubesetzung des Kuratoriums gekommen – anstelle von Becking trat als neuer Vorsitzender der Historiker Wilhelm Wostry ein. Als im September 1943 der Präsident der Goethe-Stiftung beim Reichserziehungsministerium die Verleihung an Gierach offiziell beantragte, wurde sein Vorschlag abgelehnt.⁸³ Diese Entscheidung war um so überraschender, da nach Ausscheiden von Rektor Saure im März 1942 und mit der Einberufung von Hans-Joachim Beyer nach Prag die Gruppe um Becking und Gesemann an der philosophischen Fakultät stark an Einfluss verlor. Der Hintermann dieser Ablehnung war, wie der mit Beyer befreundeter SD-Leitabschnitt Prag feststellte, der ehemalige Prager Sprachwissenschaftler Erich Hofmann, der wegen seiner Uneinigkeiten mit Beyer 1943 lieber von Prag ins Reichserziehungsministerium übersiedelte.⁸⁴ Man brauchte eine gemeinsame Intervention von Henlein und Frank, um diese Entscheidung zu revidieren.⁸⁵ Nach Gierachs Tod am 16. 12. 1943 musste die Verleihung wieder aufgeschoben werden. Der Preis sollte dann schliesslich in Prag am 12. 2. 1944 von Gierachs Tochter entgegengenommen werden.⁸⁶

⁸¹ Vgl. Vermerk des Generalreferates IV/2 (Der Deutsche Staatsminister), Prag, 9. 8. 1943, Streng vertraulich!, in: SÜA, ÜRP-109-4-1477.

⁸² Dr. Kurt Oberdorffer an Herrn Staatssekretär SS-Gruppenführer Kalr Hermann Frank, Reichenberg, 19. 7. 1941, in: SÜA, ÜRP-109-4-1477.

⁸³ Sicherheitsdienst des Reichsführers SS. SD-Leitabschnitt Prag an den Deutschen Staatsminister für Böhmen und Mähren SS-Obergruppenführer K. H. Frank, Prag-Bubenstch, 4. 11. 1943, in: SÜA, ÜRP-109-4-1477.

⁸⁴ Zu seinem Rücktritt von den Ämtern des Dekans und Prorektors im März 1943 hat ihn „Die Gepflogenheit des Herrn Prof. Beyer, seine Beziehungen zu der Dienststelle des Herrn Reichsprotectors zu Aktionen hinter den Kulissen zu benutzen...“ veranlaßt. Hofmann an Rektor, Prag, 16. 3. 1943, in: AUK, RNU, C2/2.

⁸⁵ Konrad Henlein an den Herrn Reichsminister für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung Pg. Rust, 6. 11. 1943, Durchschlag, in: SÜA, ÜRP-109-4-1477; Der Deutsche Staatsminister K. H. Frank an Herrn Reichsminister Dr. Rust, 15. 11. 1943, Durchschlag, Ebd.

⁸⁶ Der Rektor der Deutschen Karls-Universität Kläusing an das Ministeramt bei dem Herrn Deutschen Staatsminister für Böhmen und Mähren, Prag, 4. 2. 1944, in: SÜA, ÜRP-109-4-1477.

Zusammenfassung

Als unmittelbar nach 1938/39 die deutschen Universitätslehrer in Prag auf die vorherigen Jahre der deutschen Wissenschaft in den böhmischen Ländern zurückblickten, erschienen ihnen ihre Forschungsarbeit als ein integraler Bestandteil des sudetendeutschen Kampfes, der in die Ereignisse der Jahre 1938 und 1939 mündete, bzw. sie sogar mitverursachte.⁸⁷ Einen im Nachhinein ähnlich konstruierten „Geschichtsautomatismus“ begegnet man auch in ihren Erinnerungen aus der Zeit nach 1945: diesmal wurde jedoch diese Entwicklung nicht als Ausdruck ihrer bewussten Bemühungen, sondern als eine Folge einer nationalistisch voreingenommenen und nicht gerade umsichtigen Politik der Tschechen gedeutet. Wie jedoch auch die hier behandelten Fallbeispiele zeigen, war die Lage in der sudetendeutschen Wissenschaft vor 1938 weit komplizierter. Es hing im Großen und Ganzen von den Universitätslehrern selbst ab, ob sie sich wie Gierach für einen gegen die Republik gerichteten Volkstumskampf entschieden, oder ihre liberalen und demokratischen Grundsätze bejahend ein normales Arbeitsverhältnis mit den tschechischen Kollegen eingingen – sei es auch nur wegen der Einsicht, daß eine solche Zusammenarbeit auch für sie von Vorteil wäre.

Die Möglichkeiten einer unvoreingenommenen Zusammenarbeit wurden jedoch seit Beginn der 30er Jahre aus verschiedenen Gründen immer weniger ausgenutzt. Man sollte z. B. nicht den Einfluss, welche die Machtübernahme im Reich auf die deutschen Universitätslehrer in Prag im ideologischen Sinne ausübte, unterschätzen. Von großer Wichtigkeit war zugleich die Tatsache, daß sich in Deutschland nach 1933 ein ideologiegeprägtes totalitäres Regime durchsetzte, das gegenüber der Tschechoslowakischen Republik immer aggressiver wurde. Die daraus resultierende gespaltene Haltung einiger Universitätslehrer war zweifellos ein Ausdruck eines schnell wachsenden Opportunismus unter ihnen. Eine breitere wissenschaftlich begründete Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus, die eben in dieser Zeit nicht nur unter den deutschen Universitätslehrern in Prag Not getan hätte, blieb aus: die liberal und demokratisch gesinnten Kreise an der Universität waren immer kleiner und dazu noch den ideologischen und auch antisemitischen Attacken im Universitätsalltag ausgesetzt.

Die Feindschaft zu Gierach, bzw. zu dem völkischnationalen Lager an der Universität war für Gesemann, der auch in der Wissenschaft des „Dritten Reiches“ Fuß fassen wollte, gefährlich. Wie sich jedoch nach 1938/39 herausstellte bot auch das totalitäre nationalsozialistische Regime Möglichkeiten für seine ehrgeizigen Pläne, die erst nach dem Sieg des aggressiven Lagers um Hans Joachim Beyer an der Prager Universität endgültig scheiterten. Dann schien ein günstiger Zeitpunkt gekommen zu sein, die mißglückte Rektorkandidatur von Gierach in den Jahren 1933 und 1934 mit der Verleihung eines prestigehaften Preises „wiedergutzumachen“, wie sich Wilhelm Wostry ausdrückte.⁸⁸ Der frühe Tod von Gierach setzte jedoch einer Wiedergutmachung dieses „alten Unrechts“ ein endgültiges Ende.

⁸⁷ Vgl. z. B. ein Bilanzartikel von Wostry, wo diese Tendenz klar hervortritt: Wilhelm Wostry, *Sudetendeutsche Geschichte 1918–1938. Forschung und Darstellung*, in: Hermann Aubin – Otto Brunner – Wolfgang Kohle – Johannes Papritz (Hgg.), *Deutsche Ostforschung. Ergebnisse und Aufgaben seit dem ersten Weltkrieg*, S. 488–30.

⁸⁸ Erich Gierach. Abschrift, o. D., 4 S., in: SÚA, ÚRP-109-4-1477 (wie Anm. 35).

Kürzungen

AAV ČR, SÚ	Archiv Akademie věd České republiky [Archiv der Akademie der Wissenschaften der Tschechischen Republik], fond: Slovanský ústav [Fond: Slawisches Institut]
AAV ČR, PLK	Archiv Akademie věd České republiky, fond: Pražský lingvistický kroužek [Fond: Prager Linguistische Zirkel]
AUK RNU	Archiv Univerzity Karlovy [Archiv der Karlsuniversität], fond: Rektorát Německé university [Fond: Rektorat der Deutschen Universität]
AUK NU FF	Archiv Univerzity Karlovy, Německá universita, Filozofická fakulta [Archiv der Karlsuniversität, Deutsche Universität, Philosophische Fakultät]
SÚA, PZÚ	Státní ústřední archiv [Staatliches Zentralarchiv], fond: Zemský úřad Praha [Fond: Landesamt Prag]
SÚA, PŘP	Státní ústřední archiv, fond: Policejní ředitelství Praha [Fond: Polizeidirektion Prag]
SÚA, ÚRP	Státní ústřední archiv, fond: Úřad říšského protektora, Praha [Fond: Amt des Reichsprotektors, Prag]
UAL, Phil. Fak.	Universitätsarchiv Leipzig, Philosophische Fakultät
UAL, PA	Universitätsarchiv Leipzig, Personalakten
UA Wien	Universitätsarchiv Wien

OTA KONRÁD

Dlouholeté nepřátelství. Pražští profesori Erich Gierach a Gerhard Gesemann v Československu a v období národního socialismu

RESUMÉ

Erich Gierach a Gerhard Gesemann patřili k významným představitelům pražské Německé univerzity ve dvacátých a třicátých letech. Na jejich příkladě ukazuje článek různé modely jednání a politických postojů sudetoněmeckých profesorů. Germanista Erich Gierach (nar. 1881) byl povolán v roce 1921 na profesuru starší německé řeči a literatury z Liberce, kde působil jako středoškolský profesor na obchodní akademii. Ve školním roce 1925/1926 byl děkanem filozofické fakulty. Jeho rektorská kandidatura v letech 1932 a 1933 však ztroskotala, v neposlední řadě i kvůli jeho neskrývanému německo-nacionálnímu postoji. V roce 1936 byl povolán na, v té době již „zglajchšaltovanou“, Mnichovskou univerzitu. Gierach zemřel v roce 1943 v Mnichově. Smuteční slavnost v Praze, jejímž iniciátorem byl jeho bývalý pražský kolega historik a tehdy již i politik Josef Pfitzner, se konala koncem ledna 1943 v Německém domě, mj. i za účasti K. H. Franka.

Gierach patřil již od počátku dvacátých let k nacionálnímu táboru. Gierachovo politické přesvědčení se neodráželo pouze v jeho vědecké činnosti – byl také členem DNP a po jejím zániku také SdP. Snad ještě významnější je však jeho „osvětová činnost“, ležící na hranici mezi vědeckým a politickým působením. Centrem těchto aktivit se stal Liberec a místní *Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung*, založená Gierachem a Emilem Lehmannem, či *Deutsche Gesellschaft für Volksbildung*, jejímž místopředsedou byl Gierach po několik let. Posledně jmenovaná organizace si kladla za cíl sjednocovat sudetoněmecký spolkový život a fungovala jako jakýsi prostředník s Německem. Gierachovo jasné politické přesvědčení, stejně tak jako jeho aktivity na pomezí vědy a spolkové politiky, nemohly uniknout československým státním orgánům. Jak z dostupného archivního materiálu vyplývá, udržoval Gierach již od poloviny dvacátých let styky nejenom s říšskoněmeckými organizacemi, věnujícími se „zahraničnímu Německu“, ale později i s mnichovskou centrálou NSDAP. Podezření ze špionáže ve prospěch nacionálně socialistického Německa se však československým orgánům – podle dostupného materiálu – nepodařilo potvrdit. Jak se však zdá, mohlo jeho povolání do Mnichova v roce 1936 souviset i s jeho stále více ohroženou pozicí v ČSR.

O sedm let mladší Gesemann byl v mnohem Gierachův protipól. Gesemann byl na pražskou univerzitu povolán v roce 1921 nejprve jako mimořádný profesor slavistiky. Německá slavistika zažívala ve dvacátých a zčásti

ti i ve třicátých letech nezpochybnitelný rozvoj, který souvisel nejenom s obecnými podmínkami (např. zavedení češtiny jako povinného předmětu na středních školách), ale ve velké míře i s osobností druhého významného představitele meziválečné slavistiky a významného „aktivistického“ politika Franze Spiny. Spina i Gesemann založili v roce 1930 mimouniverzitní slavistické pracoviště (*Deutsche Gesellschaft für slawistische Forschung in Prag*), které se významným způsobem podílelo na spolupráci mezi českými a německými slavisty v ČSR. Měníci se politická situace od poloviny třicátých let však ovlivnila i tuto spolupráci. Gesemann, od května 1933 rektor univerzity, vedl v roce 1935 kandidátku SdP v Praze. Gesemannovo měnění se politické přesvědčení souviselo nepochybně i s jeho snahou prosadit se i v Německu. Nepřátelství s Gierachem, respektive s nacionálním táborem na univerzitě, které propuklo v souvislosti s volbami rektora v roce 1932 a především v roce 1933, však zabránilo tomu, aby získal například profesuru v Lipsku, kde patřil mezi nejvážnější kandidáty. Mužem v pozadí celého souboru negativních Gesemannových posudků, byl Pfizner a jeho denunčiací dopis lipskému vedení svazu docentů. Po okupaci a převedení Německé univerzity pod říšskou správu se Gesemann pokoušel vydobýt si významné postavení na pražské univerzitě. Vhodné podmínky pro jeho plán vytvoření centra východoevropského výzkumu na pražské univerzitě nastaly poté, co se rektorem univerzity stal Wilhelm Saure, sledující podobné cíle. Gesemann se vrátil na univerzitu v roce 1941 ze svého dvouletého působení v Bělehradě, kde byl z pověření německého ministerstva zahraničí ředitelem tamního Německého vědeckého institutu. Saure – jako „pověřenc říšského protektora pro slavistická vědecká zařízení“ – jmenoval Gesemanna svým „důvěrníkem“ ve Slovanském ústavu a po rezignaci jeho dosavadního předsedy Matija Murka i jeho „komisařským“ správcem. Saureho plány na vybudování východoevropského badatelského centra však záhy zhatil příchod Reinharda Heydricha do Prahy. Pod vedením Heydrichova chráněnce H. J. Beyera se k moci na univerzitě dostali profesori, kteří byli s Gesemannem nepřátelští již od třicátých let. Gesemann byl penzionován v roce 1944 (oficiálně kvůli zdravotním problémům), ještě před koncem války přesídlil do Bad Tölz, kde v roce 1948 zemřel.

Jak již bylo naznačeno, oba muži se lišili nejenom z charakterového hlediska, ale především i jako zastánci různých modelů politického či obecně společenského postoje k Československé republice. Jejich otevřené nepřátelství vyvrcholilo v roce 1933 v souvislosti s volbou rektora, která navíc vedla i k dlouhotrvajícímu rozštěpení vyučujících na Německé univerzitě na několik táborů. Následky tohoto nepřátelství ovlivňovaly nakonec život a kariéru obou profesorů.

Záměrem článku však nebyl pouze popis vnitřních, často malicherných, sporů a nepřátelství na univerzitě. Příklad obou profesorů ukazuje, že – na rozdíl od sebeinterpretace řady sudetoněmeckých profesorů po roce 1938, kteří svoje působení v Československé republice viděli (či se snažili vidět) jako integrální součást „sudetoněmeckého boje“, který nutně vyústil do událostí let 1938 a 1939 – byl obraz německé vědy v Československé republice daleko bohatší. Záleželo v podstatě na samotném vědci, jestli se – podobně jako Gierach – rozhodl pro negativní postoj vůči republice, či se přihlásil k demokratickým a liberálním zásadám státu a spolupracoval s českými kolegy – i kdyby to bylo pouze z ryzího pragmatismu. Od počátku třicátých let a především pak v souvislosti s lednem 1933 v Německu se však i tato spolupráce stávala stále obtížnější. Jak ukazuje i příklad Gerharda Gesemanna, mohla za odklonem od dosavadního víceméně pozitivního postoje k republice některých z nich stát nejenom ideologická proměna, ale i pragmatická úvaha, která především těm z profesorů, kteří se toužili prosadit i v Německu, velela nevystupovat příliš veřejně ve prospěch republiky, ale spíše získat zásluhy, které by mohly být v Německu oceněny. Na druhou stranu však pro ně – jako pro státní zaměstnance – nepřipadala v úvahu ani příliš nápadná pronacistická činnost. Výsledný oportunismus se brzy rozšířil u řady z nich a tolik potřebná důkladná a široká kritika nové totalitní ideologie se na Německé univerzitě nekonala – naopak: nemála skupina liberálních a demokratických profesorů, kteří se později stali obětmi rasových a politických čistek a následně mnozí z nich i nacistické vyhlazovací politiky, se stávala ve stále větší míře terčem ideologických a antisemitských útoků.

PROFESOŘI JMENOVANÍ V LETECH 1948–1950 NA ČESKÝCH VYSOKÝCH ŠKOLÁCH*

MARKÉTA DEVÁTÁ

Vysoké školství prošlo v desetiletí předcházejícím období 1948–1950 bezprecedentním vývojem: uzavření českých vysokých škol v letech 1939–1945, personální ztráty v pedagogických sborech, obnovování vysokého školství po roce 1945, mimořádný počet uchazečů o studium v prvních poválečných letech. Zásahy ministerstva školství do autonomie vysokých škol spojené s jejich obnovou ve školním roce 1945/1946, vznik nových škol a fakult, to vše jsou skutečnosti, před jejichž důsledky stálo vysoké školství v roce 1948. Rovněž nelze opomenout politicko-společenské změny, jimiž prošla česká společnost v důsledku válečného konfliktu. V rovině profesního a politického řízení školství pak vliv prof. Zdeňka Nejedlého (a jeho školské koncepce) v jeho prvním poválečném působení ve funkci ministra školství a další omezování vysokoškolské autonomie po únoru 1948 legitimizované a dokonané vysokoškolským zákonem z 18. května 1950, spojené s jeho druhým funkčním obdobím.¹

Záměrem této práce je potvrzení či vyvrácení hypotézy (která se nabízí), zda a jak se promítly politické změny ve společnosti na jmenování osob, které představují nejvyšší autority v pedagogické a vědecké činnosti na vysokých školách. Jinými slovy řečeno, zda byla učiněna (a v jaké míře) jmenování profesorů v rámci „politické objednávky“. Zda v období 1948–1950 převažují mezi jmenovanými profesory osoby, spojené s demokratickým režimem, nebo zda můžeme konstatovat nástup prověřených komunistických kádřů, angažujících se v politických čistkách a udávajících směr na již očištěných školách.

V letech 1945–1949 přibýly do struktury českých vysokých škol nově zřízené školy² – Akademie múzických umění, Janáčkova Akademie múzických umění v Brně, Vysoká škola uměleckoprůmyslová, Vysoká škola politická a sociální, Vysoká škola sociální v Brně, Vysoká škola politických a hospodářských věd (s plánovaným tisícem studentů pro každý ročník), byly ustanoveny pedagogické fakulty při Univerzitě Karlově (včetně poboček v Plzni a Českých Budějovicích) a Masarykově univerzitě v Brně, pobočky Lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Plzni a Hradci Králové, byla obnovena Univerzita Palackého v Olomouci se čtyřmi fakultami. To představovalo značné nároky na sestavení nových pedagogických sborů a tato skutečnost se také promítla do souboru vysokoškolských

* Práce vznikla za finančního přispění MŠMT v rámci podpory projektu výzkumu a vývoje LN 00A041.

¹ Srov. např. Jan Havránek, Stav a proměny vysokých škol 1945–1953, in: Blanka Zilynská – Petr Svobodný (edd.), Věda v Československu v letech 1945–1953, Praha 1999, s. 15–19.

² A naopak, jiné školy z této struktury zmizely: Německá univerzita v Praze, německé vysoké technické školy v Praze a Brně (zrušeny dekrety prezidenta republiky č. 122 a 123/1945 Sb. z 18. 10. 1945 se zpětnou platností k 17. 11. 1939), Ruská a Ukrajinská svobodná univerzita.

profesorů jmenovaných v období let 1948–1950. Zároveň to také dokládá skutečnost, že nelze uvažovat v kontextu vysokých škol a v kontextu jmenování jejich pedagogů o kontinuálním vývoji, který by v letech 1945–1950 mohl navazovat na vývoj vysokého školství z První republiky.

Ještě než do vývoje zasáhly válečné události, byly profesorské sbory ochuzeny o desítky profesorů vládním nařízením č. 379/38, kterým byla snížena věková hranice pro penzionování univerzitních profesorů ze 70. na 65. a postupně až na 63. rok věku.³ Po uzavření vysokých škol byli vysokoškolští pedagogové převedeni na dovolenou s čekatelným a z existenčních důvodů si mnozí byli nuceni najít jiná zaměstnání, po válce se ne všichni ke své předešlé práci na vysoké škole vrátili. K tomu musíme vzít v úvahu úmrtí, a to jak přirozená, tak v důsledku nacistické perzekuce.

Poválečná konstituování profesorských sborů nebyla rozhodně snadnou záležitostí. Do sborů se nevrátilo 42 řádných a 28 mimořádných profesorů oproti stavu z ledna 1938.⁴ Tyto ztráty ještě více vynikly v kontrastu s enormním počtem posluchačů, kteří se na vysoké školy po válce hlásili, jak z řad předválečných posluchačů, tak z řad několika ročníků maturantů, kteří dokončili středoškolská studia za války. Tuto situaci školy a ministerstvo řešily jednak novými jmenováními, jednak úvahami o reformě školství a o zavedení *numera clausu* či výběru uchazečů o vysokoškolské studium.⁵

Konsolidace poměrů na vysokých školách v období let 1945–1947 se začala destabilizovat počínajícími útoky komunistických představitelů proti autonomii vysokoškolských institucí a některým představitelům akademické obce již v závěru roku 1947⁶ a zcela novou a bezprecedentní situaci přinesly změny po 25. únoru 1948. Snaha komunistů o vypořádání se s politickými protivníky odstartovala bezprostřední politické zásahy i na vysokých školách. Okamžité jmenování prof. Zdeňka Nejedlého na místo ministra školství, uvolnění demisi předchozího ministra za národní socialisty, Jaroslava Stránského, umožnilo kontrolu ministerstva komunisty, kde již 23. února vznikl Akční výbor Národní fronty.⁷ Analogické akční výbory, vytvořené na vysokých školách a jejich fakultách, pak spustily stavidla represím proti představitelům demokratického režimu – propouštěním ze zaměstnání, trestním postihům včetně věznění, vyhnáním řady pedagogů do emigrace.⁸

³ Archiv UK, fond Rektorát UK, 1939–40, Koncept rektorské zprávy za akademický rok 1938/39. Na UK bylo tímto nařízením penzionováno 21 profesorů; v případě lékařské fakulty to představovalo jednu třetinu všech profesorů. Viz též Josef Petráň, Univerzita Karlova ve dnech mnichovské krize 1938, AUC–HUCP 41, 2001, 1–2, s. 59–99; Michal Šimůnek, „Mládí vpřed“ a lékařská fakulta UK v Praze 1938–1939, AUC–HUCP 42, 2002, 1–2, s. 105–122.

⁴ SÚA, fond Ministerstvo školství, karton 342. Přehled o stavu a potřebě vysokoškolských profesorů, asistentů a vědeckých úředníků na vysokých školách – systemizace. Vypracováno MŠO v roce 1946. V něm se uvádí, že v lednu 1938 působilo na vysokých školách 346 řádných a 96 mimořádných profesorů, oproti 304 řádným a 68 mimořádným profesorům z října 1945.

⁵ Viz Antonín Kostlán, Die Prager Professoren in den Jahren 1945 bis 1950. Versuch einer prosopographischen Analyse, in: Monika Glettler – Alena Míšková (Hg.), Prager Professoren 1938–1948, Essen 2001, s. 605–655, zde 615–616 a 647–655.

⁶ Zřejmě nejvýznamnějším veřejným vystoupením útočícím na vysoké školy bylo prohlášení komunistického ministra Václava Kopeckého z prosince 1947, jehož ostré výpady byly bezpochyby vyvolány zásadním nesouhlasem komunistů s volbou prof. Engliše – vysokoškolského pedagoga, ale také prvorepublikového ministra financí – rektorem UK. Bližší viz Jan Havránek – Zdeněk Pousta (red.), Dějiny Univerzity Karlovy 1348–1990, sv. IV, Praha 1998, s. 267; Jaroslav Cechura, Rektorský rok Karla Engliše, in: B. Zilyská – P. Svobodný (red.), Věda v Československu, s. 255–273.

⁷ Viz Věstník ministerstva školství a osvěty IV, 1948, sešit 5–6.

⁸ Literatura uvádí 4742 případů emigrace z řad inteligence za období 1948–1951, což představovalo 29 % z celkového rozsahu emigrace. Viz Jiří Maňák, Sociální aspekty politiky KSČ vůči inteligenci v letech 1947–1953,

a na uvolněná místa umožnily vstup osobám, sympatizujícím s novým režimem. Tento vývoj se již bezprostředně týkal i osob, o nichž pojednává tato práce, totiž profesorů, jmenovaných na české vysoké školy v letech 1948–1950.⁹

V období od 1. ledna 1948 do 31. 12. 1950 bylo na české vysoké školy jmenováno 226 profesorů. Pět profesorů bylo jmenováno v tomto období dvakrát,¹⁰ bylo tedy uskutečněno 231 jmenování. Jmenování byla excerpována z *Věstníků ministerstva školství a národní osvěty*, respektive *Věstníků ministerstva školství, věd a umění* (dále jen *Věstník*).¹¹

Součástí práce jsou dvě přílohy. První představuje **Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950**, a to abecedně řazený s osobními daty (Příloha I/A), seznam řazený podle škol a fakult s údaji o působení a akademických funkcích profesorů na škole (Příloha I/B) a seznam řazený chronologicky podle jmenování s poznámkami k jmenování (Příloha I/C). Příloha II, tzv. **Politické rozvrstvení přednášejících**¹² je tabulka s údaji o politickém hodnocení pro jednotlivé školy a fakulty.

Jmenování profesorů se řídila zákonem č. 79 Sb. z 13. 2. 1919, podle něhož byli profesori vysokých škol jmenováni prezidentem republiky k návrhu většiny profesorského sboru, definitivně a na doživotí. V praxi proces jmenování probíhal obvykle tak, že návrh profesorského sboru byl zaslán na ministerstvo školství, které je s vyjádřením předložilo vládě; ta rozhodla v plénu a poté dostal věc k podpisu prezident a uskutečnil jmenování. Definitivnímu jmenování většinou předcházelo jmenování mimořádné.¹³ Též bylo možno provést profesorské jmenování smluvní s danou časovou lhůtou. Po vyjití nového vysokoškolského zákona v květnu 1950 se návrhy na jmenování nových profesorů podávaly nově zřízeným Státním výborem pro vysoké školy, který byl sice ze dvou

Revue dějin socialismu 9, 1969, č. 5, s. 675–706, zde s. 689. Viz též Pavel Urbášek, Únor 1948 a tzv. studijní prověrky na Univerzitě Palackého v Olomouci, Vlastivědný sborník moravský 54, 2002, 1–2, s. 37–51 a 137–143; Jiří Pulec – Jiřina Kalendovská, Masarykova univerzita v letech 1948–1949, Časopis Slezského zemského muzea, série B – Vědy historické 35/1, 1996, s. 69–95; Vladimíra Hradecká, KSČ a tzv. studijní prověrky na pražských vysokých školách, in: B. Zilyská – P. Svobodný (red.), Věda v Československu, s. 275–286.

⁹ Národohospodář a sociální demokrat Karel Maiwald emigroval brzy po svém jmenování v červenci 1948 na Vysokou školu politickou a sociální, viz Josef Tomeš (ed.), Český biografický slovník XX. století, II., Praha–Litomyšl 1999, s. 317. Církevní historik Jan Kapistrán Vyskočil byl po únoru 1948 zatčen a odsouzen za protistátní činnost, viz A. Kostlán, Die Prager Professoren s. 635. Historici Oldřich Říha, Václav Husa, Jaroslav Charvát a filozof Ludvík Svoboda byli 5. března 1948 – v týž den, kdy byla vykonána první „očista“ akčními výbory – pověřeni pedagogickou činností na FF UK, viz Dějiny UK, IV, s. 438. Od března 1948 se stal řádným pedagogem Vysoké školy obchodní ČVUT ekonom Vilém Šáda, do té doby externí spolupracovník školy, v době, kdy ze školy byli nuceni odejít jiní profesori, např. národohospodář Josef Macek, viz A. Kostlán, Die Prager Professoren, s. 631.

¹⁰ Ve třech případech jde o první jmenování mimořádnými profesory a jejich následné potvrzení na téměř místě ve funkci řádných profesorů (PhDr. Vilém Chmelář, profesor psychologie na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně; RNDr. Rudolf Brdička, profesor fyzikální chemie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy; MUDr. František Lédl, profesor ORL na Lékařské fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). PhDr. Karel Galla byl jmenován v září 1948 řádným profesorem sociologie na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity a v září 1950 řádným profesorem filozofie na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy. PhDr. Ludvík Svoboda, řádný profesor filozofie a sociologie na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy (září 1948), byl v prosinci 1949 jmenován řádným profesorem filozofie na Filozofické fakultě téže univerzity.

¹¹ Věstník ministerstva školství a osvěty IV, 1948, sešity 1–24; Věstník ministerstva školství, věd a umění V, 1949, sešity 1–29, VI, 1950, sešity 1–36.

¹² Tzv. politické rozvrstvení přednášejících představuje soubor dokumentů vypracovaných Ústředním kulturně propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ v roce 1950, nyní uložený ve Státním ústředním archivu. Viz Příloha II, s. 230.

¹³ Pavel Mates – Petr Průcha – Jan Svatoň, Vývoj organizace a řízení československých vysokých škol v letech 1918–1983, Praha 1984, s. 20.

třetin obsazen vysokoškolskými učiteli, nicméně všichni členové výboru byli jmenováni ministrem školství, věd a umění, a tudíž kontrola ministerstva nad výborem byla dostatečná.

Proces jmenování trval v některých konkrétních případech měsíce a v jiných roky. Zde lze zřejmě vystopovat (pokud se nedochoval přímý důkaz¹⁴) skutečnost „politické objednávky“.¹⁵ Deset jmenování bylo uskutečněno *in memoriam*; v šesti případech vysokoškolských pedagogů – obětí nacistické okupace (tedy s více než čtyřletým zpožděním od poválečné právní konsolidace), čtyři jmenování jsou jiné povahy.¹⁶

Vzhledem k časovému skluzu mezi jmenováními a působením na vysoké škole (zejména na nově zřízených školách), které bylo dočasně řešeno jednotlivými pověřenými pedagogickou činností, nalezneme v souboru i jmenování celého profesorského sboru, a sice na Akademii múzických umění v srpnu 1949 (AMU byla založena v roce 1945 a od školního roku 1946/1947 se již vyučovalo). Jmenování byla definována se zpětnou platností (převážně od října 1946, resp. 1948). Analogická situace se opakovala na Janáčkově Akademii múzických umění i například na Vysoké škole uměleckoprůmyslové.¹⁷

Specifický vývoj pedagogické kariéry lze sledovat u profesorů, působících v meziválečném období na Univerzitě Komenského v Bratislavě.¹⁸ Tito pedagogové byli v důsledku politického vývoje na Slovensku převedeni z Bratislavy na české univerzity dle § 3 a § 7 nařízení vlády česko-slovenské č. 382/1938 Sb. z 23. 12. 1938 o úpravě některých služebních poměrů státních zaměstnanců se zřetelem k autonomii země slovenské. Na Karlovu univerzitu bylo z Bratislavy takto převzato nebo převedeno 19 profesorů.¹⁹ Převedení se uskutečnila k 1. 1. 1939. Tato právní úprava byla ale po válce zrušena dekretem prezidenta republiky č. 59/1945 Sb., jímž se zrušují jmenování veřejných zaměstnanců z doby nesvobody.²⁰ Neplatnost ustavení nesla s sebou (pomineme-li pocit opakované

¹⁴ V osobním spise JUDr. Jiřího Hájka, který byl v r. 1948 habilitován pro obor politických věd na Vysoké škole politické a sociální a v r. 1949 jmenován profesorem politických věd na Vysoké škole politických a hospodářských věd, se nalézá doklad o telefonické urgenci ministra Nejedlého ohledně urychlení jmenování (týkalo se i L. Štolla, jenž získal profesuru bez doktorátu). Viz SÚA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, osobní spis.

¹⁵ PhDr. Ludvík Svoboda, habilitován r. 1948 pro filozofii a sociologii na PedF UK, jmenován profesorem na téže fakultě r. 1949. JUDr. Jaromír Blažke, advokát, předseda Akčního výboru na PF MU, jmenován profesorem občanského práva a právní filozofie bez habilitace. MUDr. Jaroslav Hrbek, v roce 1948 habilitován i jmenován mimořádným profesorem. Na druhé straně případy, kdy návrhy na profesuru byly odeslány na ministerstvo k vyřízení ještě před válkou, nejsou výjimkou.

¹⁶ MUDr. Vladimír Bergauer, popraven 24. 10. 1942 v Mauthausen; PhDr. Josef Fischer, filozof, popraven 19. 2. 1945 v Brandenburku; MUDr. Jan Jesenský, popraven 24. 10. 1942 v Mauthausen; RNDr. Jaroslav Mrkos, geodet, zemřel 16. 7. 1942 v Mauthausen; RNDr. František Ulrich, mineralog, zemřel 20. 10. 1941 na Pankráci v důsledku smrtelného zranění při zatýkání gestapem; MUDr. Emil Zikmund, gynekolog, zemřel 14. 2. 1945 v Praze při náletu cestou z kliniky. RNDr. et PhMr. Eduard Bureš, od r. 1920 asistent organické laboratoře chemického ústavu na PřF UK, zemřel r. 1940 na akutní tuberkulózu; akad. malíř Oldřich Kerhart, r. 1946 pověřen konáním přednášek na PedF UK, zemřel r. 1947; ThDr. et PhDr. Romuald Perlík, r. 1929 habilitován pro církevní hudbu na ThF UK, zemřel během jmenovacího procesu r. 1947; PhDr. et PhMr. Otto Pročke, chemik, zemřel r. 1941 na nemoc z povolání.

¹⁷ Viz Příloha I/C, s. 221.

¹⁸ PhDr. Jan Eisner, archeolog; PhDr. Václav Chaloupecký, historik; MUDr. Jan Lukeš, patolog; MUDr. Jaroslav Mělka, fyziolog; MUDr. Miloš Netoušek, hematolog; MUDr. Bohuslav Polák, farmakolog; PhDr. Viktor Teissler, lékařský fyzik; ThDr. Jan Kapistran Vyskočil, církevní historik; MUDr. Bedřich Wiškovský, otolaryngolog. Na Komenského univerzitě působil ve 20. letech i Otakar Chlup, který zde založil a vedl Pedagogický seminář v letech 1923–7. V Bratislavě pracoval jako externista, kmenově působil na Masarykově univerzitě v Brně.

¹⁹ AUK, fond RUK, 1939–40, Koncept rektorské zprávy za akademický rok 1938–9. Srv. pozn. 3.

²⁰ Prof. Eisner, který neodešel již v roce 1938, byl v březnu 1939 jako český občan propuštěn Slovenským štátem ze státní služby a v červenci téhož roku převzat do služeb Protektorátu.

osobní křivdy) komplikace v podobě právního postavení na škole²¹ a tato situace byla narovnána až novým poválečným jmenováními dotyčných osob.

Co tedy lze říci v obecnější rovině ke jmenováními z let 1948–1950? Porovnáme-li počty profesorských jmenování ve sledovaných třech letech, zjistíme výrazný pokles jmenování v roce 1950 – pouhých 18 jmenování, oproti roku 1948, kdy bylo uskutečněno 112 jmenování, a roku 1949, ve kterém proběhlo 101 jmenování. Lze předpokládat, že počátky procesu jmenování, která proběhla v letech 1948–1949, s výjimkou případů rychlého vyřízení jmenování „politických kádřů“, spadají do období předúnorového, tedy ještě v rámci poválečné rekonstrukce profesorských sborů a konstituování sborů na nově zřízených školách. Naproti tomu pouhých osmnáct jmenování v roce 1950 zřejmě odráží vyčkávání spojené s očekáváním nové zákonné úpravy, jež se předpokládala po změně režimu po únoru 1948, tj. novým vysokoškolským zákonem č. 58/1950 Sb. To také dokládá posun ke „kladnému“ politickému hodnocení, srovnáme-li hodnocení politických postojů profesorů v chronologickém sledu jejich jmenování. Tak například všichni profesori ze souboru, hodnocení jako „reakční“, byli jmenováni v roce 1948, rovněž z celkového počtu 33 „indiferentních“ profesorů bylo 23 jmenováno v roce 1948.²²

Četnost jmenování ve sledovaném období na jednotlivých vysokých školách udává následující přehled:

Univerzita Karlova	75 jmenování	32,5 % ze souboru
Masarykova univerzita	30 jmenování	13,0 % ze souboru
ČVUT	29 jmenování	12,5 % ze souboru
Univerzita Palackého	26 jmenování	11,3 % ze souboru
Vysoká škola technická Brno	16 jmenování	6,9 % ze souboru
AMU	16 jmenování	6,9 % ze souboru
Vysoká škola uměleckoprůmyslová Praha	15 jmenování	6,5 % ze souboru
Vysoká škola báňská Ostrava	5 jmenování	2,2 % ze souboru
Vysoká škola zemědělská Brno	5 jmenování	2,2 % ze souboru
JAMU	4 jmenování	1,7 % ze souboru
Husova čsl. fakulta bohoslovecká	3 jmenování	1,3 % ze souboru
Vysoká škola politická a sociální Praha ²³	3 jmenování	1,3 % ze souboru
Vysoká škola veterinární Brno	3 jmenování	1,3 % ze souboru. ²⁴

Jestliže se vrátíme k předloženému problému, zda existovala v letech 1948–1950 „politická objednávka“ nového režimu na jmenování nových vysokoškolských profesorů s cílem změnit světónázorovou strukturu přednášejících na českých vysokých školách, co lze konstatovat při pohledu na soubor z hlediska jeho politického hodnocení? V roce 1950

²¹ Na lékařské fakultě Masarykovy univerzity bylo na zasedání profesorského sboru v roce 1947 prof. Teisslerovi a prof. Lukešovi upřeno hlasovací právo z důvodu, že nejsou de iure právoplatnými členy sboru. Prof. Teissler uvažoval o soudním sporu (zda k němu došlo, není z dokumentů jasné). V r. 1949 žádá o penzionování, je muž bylo vyhověno. Viz SÚA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, osobní spis. Nelze pominout ani další důvody – kariérní („služební stáří“) i ekonomické (započítávání let do penze).

²² Viz tzv. politické rozvrstvení přednášejících, Příloha II, s. 230.

²³ Jmenování na Vysoké škole politických a hospodářských věd byla začleněna pod Vysokou školu politickou a sociální z důvodu organizačního i personálního propojení.

²⁴ Více viz Příloha I/B, s. 211.

bylo v souboru jmenovaných profesorů 61 % profesorů, členů KSČ, 10 % představuje profesory – většinou nestraníky – s tzv. kladným vztahem k lidově-demokratickému režimu, 10 % tvoří profesori, jejichž politické postoje byly indiferentní, 6 % profesorů bylo „reakčních“ (9 % souboru zůstalo nezařazeno). Pokud tato čísla porovnáme se souhrnnou statistikou vysokoškolských pedagogů (56 % straníků, 8 % „pokrokových“, 24 % „indiferentních“ a 12 % „reakčních“²⁵), zjistíme posun vstřícných politických postojů nově jmenovaných profesorů k novému režimu, který ovšem není zvláště významný. Lze konstatovat, že „politická objednávka“ se týkala spíše jednotlivců, než celé skupiny.²⁶

Zajímavé hodnocení umožňuje relace politických postojů k zastávaným akademickým funkcím na škole. Šedesát devět profesorů, kteří zastávali po roce 1948 akademické funkce (děkan, proděkan, resp. rektor, prorektor), představuje 30 % z celého souboru. Téměř 90 % profesorů, zastávajících po roce 1948 akademické funkce, bylo straníků.

Z různých hledisek včetně hlediska sociální identifikace je evidentní, že sledovaný soubor nepředstavuje žádný homogenní celek, který nespojuje ani generační ani názorová spřízněnost. Jsou v něm obsaženy jak osoby odcházející „demokratické“ generace, tak osoby, kterým nový režim umožnil profesní kariéru bez ohledu na jejich odborné předpoklady. Některé profesory ze souboru postihla již očista akčními výbory škol a fakult v roce 1948, jiní profesori ze souboru v těchto akčních výborech zastávali funkce. Ti, jejichž vztah k novému režimu byl vstřícný, převažovali.

Z hlediska profesního působení najdeme v souboru osobnosti – zakladatele nových specializovaných vědeckých oborů a odborných pracovišť (zejména na nově založených školách), či osobnosti, které významným způsobem posunuly poznání ve svých již profi-
lovaných oborech. K jejich průkopnické práci se odkazují dodnes další generace jejich sledovníků.²⁷

²⁵ SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, arch. j. 306–329. Viz též pozn. 64.

²⁶ Viz pozn. 14–15.

²⁷ Bohuslav Albert – zakladatel Bařovy nemocnice ve Zlíně; Miloš Bič – prof. starozákonní vědy, spoluautor ekumenického překladu Starého zákona; Rudolf Brdička – zakladatel oboru fyzikální chemie; František Burian – zakladatel plastické chirurgie; Karel Cejp – vybuřoval mykologické pracoviště na UK; Dominik Čapek – zakladatel leteckého lékařství; Jan Eisner – jeden ze zakladatelů slovenské archeologie; František Herles – zakladatel kardiologie; Otto Jírovec – zakladatel humánní parazitologie; Jaromír Kurz – jeden ze zakladatelů očního lékařství; Vladimír Kyzlink – potravinářský chemik, stál u zrodu Fakulty potravinářské a biochemické technologie VŠCHT; Karel Maiwald – významný národohospodář; Ivan Málek – mikrobiolog; František Němejc – zakladatel moderní paleontologické školy; Miloš Netoušek – jeden ze zakladatelů hematologie; Arnold Pavlík – ortoped, autor ortopedické pomůcky, tzv. Pavlíkových třmenů; Jaroslav Pojer – průkopník enzymologie; Bohuslav Polák – zakladatel farmakologie na Slovensku; Jaroslav Průšek – zakladatel pražské sinologické školy; Miloslav Seeman – zakladatel foniatrie; Josef Sekanina – mineralog, objevil a popsal tři nové druhy nerostů; Vladimír Skalička – zakladatel ugrofinistiky na UK; Eduard Skarnitzl – jeden ze zakladatelů farmacie; Miloš Sovák – zakladatel logopedické školy; František Šorm – zakladatel Ústavu organické chemie a biochemie ČSAV; Vladimír Vondráček – zakladatel psychofarmakologie a lékařské psychologie; Otto Wichterle – jeden ze zakladatelů makromolekulární chemie, objevitel hydrogelů; Bedřich Wiškovský – zakladatel dětského ORL lékařství ad.

Příloha I

Seznamy vysokoškolských profesorů jmenovaných v letech 1948–1950 na české vysoké školy

Seznamy jsou sestaveny na základě excerptce jmenování z *Věstníků ministerstva školství a národní osvěty*, respektive *Věstníků ministerstva školství, věd a umění*. V daném období bylo uskutečněno 231 jmenování a bylo na české vysoké školy jmenováno 226 profesorů.

Příloha I/A představuje jmenný seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950, abecedně řazený, s životopisnými údaji, s politickým hodnocením a politickou příslušností.²⁸ Akademické hodnosti uvedené za jménem jsou přepisem z *Věstníků*.

Přílohou I/B je seznam řazený podle škol a fakult s údaji o typu jmenování (řádné – mimořádné – smluvní), o délce působení profesorů na dané škole a akademických funkcích, které zde zastávali.²⁹

Příloha I/C – je seznam řazený chronologicky podle jmenování s technickými poznámkami o jmenování (zejména jde o jmenování se zpětnou účinností, neboť faktické pedagogické působení profesorů v mnoha případech časově značně předcházelo samotnému aktu jmenování).

²⁸ Politické hodnocení je sestaveno na základě tzv. politického rozvrstvení přednášejících, viz Příloha II, s. 230. Údaje o politické příslušnosti pocházejí jak z výše uvedených archiválií, tak z jiných pramenů – viz Bibliografie, s. 250.

²⁹ Údaje o akademických funkcích jsou uvedeny dle oznámení o akademických volbách ve Věstnících ministerstva, nebo pocházejí z jiných pramenů – viz Bibliografie, s. 250.

Příloha I / A

Seznam profesorů jmenovaných na českých vysokých školách podle abecedního řazení

Co lze o sledovaném souboru říci z hlediska některých kategorií sociální identifikace? V následujících tabulkách jsou uvedeny přehledy četnosti jevů – rok narození, rok úmrtí a místo narození.³⁰

Tab. 1 – Přehled podle data narození

období	narozeno	%
1874–1880	3	1,3
1881–1890	33	14,6
1891–1900	74	32,7
1901–1910	93	41,2
1911–1917	23	10,2

období	narozeno	období	narozeno
1891–1895	37	1896–1900	37
1901–1905	53	1906–1910	40

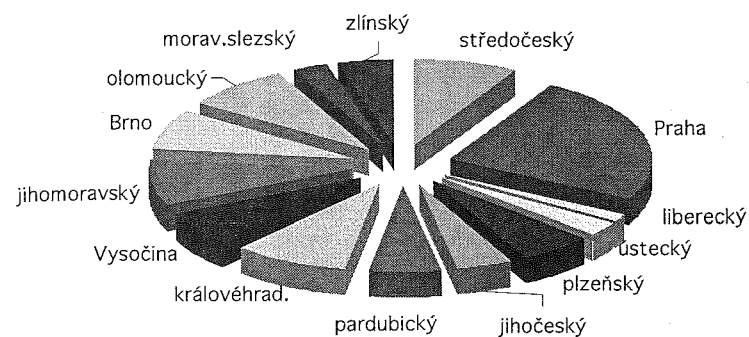
Tab. 2 – Přehled podle data úmrtí

období	počet úmrtí	období	počet úmrtí
1940–1950	16	1976–1980	32
1951–1955	17	1981–1985	20
1956–1960	17	1986–1990	18
1961–1965	18	1991–1995	10
1966–1970	18	1996–2000	12
1971–1975	32	neurčeno	16

Tab. 3 – Přehled podle místa narození

místo narození – kraje		místo narození – kraje		místo narození – zahraničí	
středočeský	17	královéhradecký	19	Francie	1
Praha	50	Vysočina	13	Itálie	1
liberecký	3	jihomoravský	18	Rakousko	8
ústecký	5	Brno	14	Rusko	4
plzeňský	8	olomoucký	17	Španělsko	2
jihočeský	9	moravskoslezský	6	Ukrajina	2
pardubický	12	zlínský	9	neurčeno	8

³⁰ Neurčena zůstala některá data úmrtí a místa narození – viz tabulky 2 a 3.

Graf k tab. 3 – Přehled podle místa narození – Česká republika – kraje

Z dat uvedených v první tabulce vidíme, že třetina pedagogů dosáhla profesury mezi padesátým až šedesátým rokem věku a přes 40 % pedagogů mezi čtyřicátým až padesátým rokem věku. Rozhodně nejde o generačně homogenní skupinu, věkový rozdíl mezi nejstarším a nejmladším profesorem je 43 let (nejmladším profesorem ze souboru se stal Arnošt Klíma ve věku 34 let na pedagogické fakultě UK).

Z údajů z druhé tabulky lze konstatovat, že většina profesorů, přišlých na vysoké školy v období 1948–1950, zde působila do konce šedesátých let, kdy významná skupina dosáhla penzijního věku. Dále mnozí odešli (ať již z vlastního rozhodnutí nebo z donucení) v nové vlně politických změn po roce 1968.³¹

Místa narození, viz třetí tabulku a graf, jsou zde uvedena podle stávajících krajů (z jihomoravského kraje je vyjmuta Brno jako sídelní město druhé české univerzity a uvedeno samostatně). Místa narození podle obcí se nacházejí v souhrnné tabulce této přílohy. Místa narození mimo Českou republiku jsou uváděna v podobě současných státních celků. Když pomíneme větší počty míst narození v univerzitních městech a bezprostředním okolí, stojí za povšimnutí větší výskyt lokalit v královéhradeckém kraji, dále v pardubickém a na Vysočině, tedy v oblasti na česko-moravském pomezí, ležící mezi oběma univerzitními městy. Rovněž zajímavý je poměrně vysoký počet narozených na Moravě (v poměru k Čechám), zejména v olomouckém a jihomoravském kraji.

Nyní obrátíme pozornost na složení souboru z hlediska politických postojů. Zde se kromě jiných pramenů opírám zejména o již zmíněný dokument, tzv. politické rozvrstvení přednášejících.³² Tabulka č. 4 představuje přehled o souboru z hlediska zastávaných politických postojů.

Kategorie A představuje členy KSČ, kteří do strany vstoupili před únorem 1948. Z toho devět osob bylo předválečných či válečných členů strany a 45 jich vstoupilo do

³¹ Ze sledovaného souboru profesorů nadále působí bohoslovec Miloš Bič (*1910) a režisér Otakar Vávra (*1911). [Prof. Bič zemřel 28. 4. 2004. Pozn. aut.]

³² Viz Příloha II, s. 230.

Tab. 4 – Přehled podle politického hodnocení

kategorie	počet	%		
A	79	35,0	z toho sociální demokraté	%
B	59	26,1		
C	22	9,7		
D	32	14,2		
E	13	5,8		
nezařazeni	21	9,3		

strany bezprostředně po válce (v letech 1945–1946). Kategorie B, tedy osoby, které do KSČ vstoupily v rozmezí po únoru 1948 a před koncem roku 1950,³³ obsahuje významnou skupinu členů sociální demokracie, kteří byli do KSČ sloučeni či převedeni. Ze strany národně socialistické přestoupili do KSČ po únoru 1948 čtyři profesori, jeden již v roce 1947. Celkem přes 60 % bylo tedy v souboru profesorů – straníků. Kategorie C, tj. „pokrokoví“, představuje v užívaném prameni osoby bez stranické příslušnosti, ale s „kladným vztahem k lidově-demokratickému zřízení“. Kategorie D a E, tedy „indiferentní“ a „reakční“, jsou svým označením jednoznačně vymezeny.³⁴

Zajímavé hodnocení umožňuje srovnání akademických funkcí ve vztahu k zastávaným politickým postojům. Vzhledem k tomu, že ve sledovaném období volby do akademických funkcí byly nahrazeny jmenováními a cesta k politickým zásahům do personálních otázek s tím spojených naplno otevřena, jsou tyto údaje ještě zajímavější z hlediska svrchu předloženého problému, totiž zda existovala „politická objednávka“ nového režimu na jmenování nových vysokoškolských profesorů s cílem změnit svět názorovou strukturu přednášejících. Akademické funkce (děkanské a proděkanské, resp. rektorské a prorektorské), jež byly předmětem hodnocení, vliv nových vysokoškolských profesorů na školách ještě zvýšily.

Třetina souboru profesorů zastávala po roce 1948 akademické funkce (funkce z dřívějšího působení nebyly do hodnocení zahrnuty). Přes 80 % profesorů ze souboru, zastávajících po roce 1948 akademické funkce, bylo straníků (viz tabulku 5).

Pětina souboru profesorů se rovněž věnovala vědecké práci mimo vysoké školy v nově založené Československé akademii věd. Ač bylo jistě přáním prvního zvoleného prezidenta akademie Z. Nejedlého využít reorganizace vědeckého života³⁵ k personálním změnám, přece jen nebylo možné vybudovat novou akademii v celé šíři vědeckých oborů pouze z osob spojených s novým režimem. Proto přehled politického hodnocení pro profesory působící v ČSAV nevyznívá tak jednoznačně pro většinu členů KSČ jako u profesorů s akademickými funkcemi na vysokých školách (viz tabulku 6).

³³ Tzv. politické rozvrstvení přednášejících bylo vypracováno v roce 1950.

³⁴ Je evidentní, že zařazení do kategorií C až E muselo být provedeno na základě více méně subjektivního hodnocení. K dokumentu se nenašly žádné zmínky o metodice provádění a není tudíž jasné, kdo posudky psal, zda „zvenčí“ ministerští úředníci, nebo zda ti je zpracovávali na základě materiálů, které byly pořízeny „uvnitř“ jednotlivých škol.

³⁵ Srv. např. Magdaléna Pokorná, Sjednocením proti jednotě. Spor o budoucí podobu akademie věd, in: B. Zilyská – P. Svobodný (edd.), Věda v Československu, s. 105–120.

Tab. 5 – Přehled politického hodnocení ve vztahu k akademickým funkcím

kategorie	počet	%
A	42	56,7
B	20	27,0
C	4	5,4
D	2	2,7
E	1	1,4
nezařazeno	5	6,8
celkem	74	100,0

Tab. 6 – Přehled politického hodnocení ve vztahu k působení v ČSAV

kategorie	počet	%
A	21	46,7
B	8	17,8
C	4	8,9
D	8	17,8
E	3	6,6
nezařazeno	1	2,2
celkem	45	100,0

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle jmen)

Jméno	jmenování na škole	narození	úmrť	místo narození	okres / země	polit. hodn.*	polit. příslušnost
Albert Bohuslav s.d. MUDr.	LF UK	1890	1952	Kostelec n. Orlicí	Rychnov n. Kněžnou	A	KSC (1945)
Bašta Jan ř. pr. Ing. Dr.	ČVUT	1899	1996	Pleš	Pleš	C	bezpartijní
Bělá Antonín RNDr.	PedF MU	1899	1976	Horní Moštěnice	Přerov	A	KSC (do 2/1948)
Bělčí Jaromír s.d. PhDr.	FF UP	1914	1977	Kyjov	Hodonín	A	KSC (1945)
Benš Adolf st. pr. uměl. pr. škol Ing. arch.	VŠUP	1898	1982	Pardubice	Pardubice	A	KSC (1945)
Bergauer Vladimír s.d. MUDr.	LF UK	1894	1942	Písek	Písek	A	KSC (1945)
Bezdiček Vilbald Ing. Dr. techn.	ČVUT	1906	1991	Vídeň	Rakousko	A	KSC (1945)
Blí Miloš s.d. ThDr.	Husova čs. evang. f.	1910	2004	Vídeň	Rakousko	D	bezpartijní
Blaquez Juan Dr.	ČVUT	1914	1991		Španělsko		
Blatný Josef bezpl. mř. pr. MUDr.	LF UP	1891	1952	Horní Újezd	Přerov	B	KSC (po 2/1948)
Blažke K. Jaromír JUDr.	PF MU	1910	1966	Uherský Brod	Uherský Brod	A	KSC (do 2/1948)
Blecha Jiří s.d. MUDr.	LF UK	1907	1987	Roudnice n. L.	Litoměřice	A	KSC (do 2/1948)
Böhm Josef mř. pr. Ing. Dr.	VST Brno	1907	1993	Opava	Opava	B	KSC (po 2/1948)
Bok Josef st. pr. hud. konzerv.	AMU	1890	1962	Nechanice	Hradec Králové	D	bezpartijní
Bořkovec Pavel	AMU	1894	1972	Praha	Praha	B	KSC (po 2/1948)
Bouček Jaroslav mř. pr. Ing. Dr.	VST Brno	1903	1985	Vídeň	Rakousko	C	bezpartijní
Brdička Rudolf RNDr.	PF UK	1906	1970	Praha	Praha	D	bezpartijní
Brousil Antonín M.	AMU	1907	1986	Písek	Písek	A	KSC (do 2/1948)
Burší Eduard s.d. Dr. a PhDr.	PF UK	1892	1940	Písek	Písek	A	
Burian František bezpl. mř. pr. MUDr.	LF UK	1881	1965	Praha	Praha	D	bezpartijní
Cejpl Karel s.d. Dr.	PF UK	1900	1979	Rokyčany	Rokyčany	D	bezpartijní
Cordón Antonio	FF UK	1892	1980	Vídeň	Španělsko	C	bezpartijní
Čapek Dominik s.d. MUDr.	LF UK	1890	1966	Vídeň	Rakousko	C	bezpartijní
Černohorský Zdeněk s.d. RNDr.	PedF UK	1910	1990	Chroustovice	Chrudim	A	KSC (1945)
Černý Václav st. pr. hud. konzerv.	JAMU	1900	1982	Hodolany	Olomouc	A	KSC (do 2/1948)
Daneš Vladislav s.d. Ing. Dr.	ČVUT	1907	1982	Pardubice	Pardubice	A	KSC (1945)
Daniel František st. pr. hud. konzerv.	AMU	1888	1962	Pardubice	Pardubice	A	KSC (1945)
David Václav s.d. MUDr.	LF UK	1892	1976			D	SD, do KSC nepřijít
Dobiáš František s.d. ThDr.	Husova čs. evang. f.	1907	1972	Třebíč	Třebíč	E	SD
Doležal Metod prof.	AMU	1885	1971	Hradec Králové	Hradec Králové	B	KSC (po 2/1948)
Dotčí Robert	FF UK	1917		Bologna	Itálie		
Dvořák Josef s.d. PhDr.	FF UK	1894	1980			E	bezpartijní
Dvořák Karel st. pr. uměl. pr. škol.	VŠUP	1893	1950	Praha	Praha	D	bezpartijní
Eckert Otto	VŠUP	1910	1995	Rakovník	Rakovník	A	KSC (1945)
Ečer Bohuslav s.d. JUDr.	PF MU	1893	1954	Hranice	Přerov	B	SD sloučen, neprovořen
Eisner Jan ř. pr. FF KU PhDr.	FF UK	1885	1967	Dolní Brádo	Chrudim	D	bezpartijní

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle jmen) pokračování

Jméno	jmenování na škole	narození	úmrť	místo narození	okres / země	polit. hodn.*	polit. příslušnost
Fanderlík Milota s.d. Ing. Dr.	VST Brno	1905	1999	Praha	Praha	B	SD sloučen
Fatter František Ing. Dr. techn.	ČVUT	1901	1979	Havičkův Brod	Havičkův Brod	C	SD sloučen, vyskrtnut
Fiala František s.d. Ing. arch.	ČVUT	1895	1957	Praha	Praha	B	SD sloučen
Fila Emil st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1882	1953	Chropyně	Kroměříž	B	KSC (3/1948)
Fingerland Antonín s.d. MUDr.	LF UK	1900	1999	Jičín	Jičín	E	bezpartijní
Fischer Josef PhDr.	FF UK	1891	1945	Kolín	Kolín		SD
Fišárek Alois st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1906	1980	Prostějov	Prostějov	A	KSC (1945)
Florovský Antonín PhDr.	FF UK	1884	1968	Jelšavačgrad	Rusko	D	bezpartijní
Fukátko Jaroslav PhDr.	ČVUT	1898	1966			A	KSC (1945)
Galla Karel PhDr.	PedF UK	1901	1987	Nový Jičín	Nový Jičín	A	KSC (do 2/48) před SD
Götz František	AMU	1884	1974	Vyskov	Vyskov	A	KSC (1945)
Hádk Jirí s.d. JUDr.	LF UP	1906	1974	Hustopeče	Břeclav	A	KSC (1945)
Hájek Zdeněk s.d. PhDr.	VSPHV	1913	1993	Křhanice	Benešov	B	SD, sloučen
Hájek Zdeněk s.d. PhDr.	PedF MU	1894	1958	Suchdol	Kutná Hora	B	KSC (po 2/1948)
Hajn Miloslav Ing. Dr. techn.	ČVUT	1894	1963	Žamberk	Ústí nad Orlicí	D	bezpartijní
Hejduk Bohdan s.d. MUDr.	LF MU	1900		Bystrice n. Pernštejnem	Žďár nad Sázavou	B	SD sloučen
Heries František s.d. MUDr.	LF UK	1900	1991	Praha	Praha	C	bezpartijní
Hochman Bohumil JUDr.	VST Brno	1909	1950	Brno	Brno	A	KSC (do 2/1948)
Honzík Karel s.d. Ing. arch. Dr.	ČVUT	1900	1966	Le Croisic	Francie	A	KSC (1945)
Hora František mř. pr. MUDr.	LF MU	1902	1955	Brno	Brno	A	KSC (1945) před SD
Hrabák Josef s.d. PhDr.	PedF MU	1912	1987	Brno	Brno	A	KSC (1/1948)
Hrbek Jaromír s.d. MUDr.	LF UK	1914	1992	Zlín	České Budějovice	A	KSC (1937)
Husa Václav PhDr.	FF UK	1906	1965	Brandýs n. Labem	Praha-východ	A	KSC (1945)
Chalupecký Václav ř. pr. KU PhDr.	FF UK	1882	1951	Dětenice	Jičín	E	do 1939 nár. něm.
Charvát Jaroslav PhDr.	PedF UK	1904	1988	Třebíč	Třebíč	A	KSC (1945) před '39 SD
Chlumský Vladimír mř. pr. Ing.	VST Brno	1911	1981	Praha	Praha	B	KSC (po 2/1948)
Chlupek Otakar ř. pr. FF MU PhDr.	PedF UK	1875	1965	Boskovice	Blansko	A	KSC (1921)
Chmelář Vilém s.d. PhDr.	FF MU	1892	1988	Přerov	Přerov	B	SD sloučen
Chupák Jan s.d. Ing. RCDr.	ČVUT	1905	1972	Žárovice	Prostějov	A	KSC (1945) před SD
Janaček Karel s.d. PhDr.	FF UP	1906	1986	Brno	Brno	D	bezpartijní
Janaček Antonín s.d. MVDr.	VŠ veterinární Brno	1905				B	KSC (po 2/48) před nár. soc.
Jedlička Alois s.d. PhDr.	PedF UK	1912	2000	Brno	Brno	A	KSC (1924)
Jedlička Vladimír s.d. MUDr.	LF UK	1896	1973	Praha	Praha	C	bezpartijní
Jelínek Vincenc s.d. MVDr.	VŠ veterinární Brno	1896	1962	Jihlava	Jihlava	A	KSC (1923)
Jesenský Jan s.d. MUDr.	LF UK	1904	1942	Praha	Praha		
Jirkovský Rudolf mř. pr. RNDr.	VŠ báňská Ostrava	1902	1989	Rakovník	Rakovník	B	KSC (po 2/1948)

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle jmená) pokračování

Jméno	imеноvání na škole	narození	úmrť	místo narození	okres / země	polit. hodn.*	polit. příslušnost
Jirovec Otto s.d. Dr.	PřF UK	1907	1972	Praha	Praha	C	bezpartijní
Kabelík Jan bezpl. mř. pr. MUDr.	LF UP	1891	1979	Přerov	Přerov	D	bezpartijní
Kalaš Julius JUDr.	AMU	1902	1967	Praha	Praha	B	SD sloučen
Kalousek František PhDr.	PedF MU	1901	1988	Bučovice	Vyškov	A	KSC (do 2/1948)
Kaplíček Josef st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1899	1962	Vysoké Mýto	Ústí nad Orlicí	C	bezpartijní
Kellner Adolf mř. pr. PhDr.	FF MU	1904	1953	Štramberk	Nový Jičín	B	KSC (po 2/1948)
Kerhart Oldřich akad. malíř	PedF UK	1895	1947	Poděbrady	Nymburk		
Kittrich Josef Ing. arch.	ČVUT	1901	1968	Bernartice	Písek	A	KSC (1931)
Klečka Antonín bezpl. mř. pr. Ing. Dr.	ČVUT	1888	1957	Praha	Praha	A	KSC (do 2/1948)
Klika Jaromír PhDr.	PřF UK	1899	1957	Praha	Praha	B	do '34 agr., do '48 nár. soc.
Klika Otakar Ing.	ČVUT	1900	1979	Praha	Praha	B	SD sloučen
Klíma Arnošt s.d. PhDr.	PedF UK	1916	2000	Ostrava	Ostrava	A	KSC (1938)
Klímeš Ferdinand Ing. Dr. techn.	ČVUT	1912	1994	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Knobloch Eduard s.d. MUDr.	LF UK	1898	1957	Praha	Praha	E	bezpartijní
Knobloch Rudolf s.d. MUDr.	LF UK	1905	1976	Stuknov	Děčín	B	SD sloučen
Kostomarov Boris s.d. Ing. Dr. techn.	VŠZ Brno	1897	1974	Charkov	Ukrajina	A	KSC (1-2/1948)
Koštal Hostislav s.d. RNDr.	LF UP	1905	1980	Brno	Brno	D	bezpartijní
Kotyza František s.d. MUDr.	LF UK	1906	2000	Prostějov	Prostějov	C	bezpartijní
Koutský Karel RNDr.	PedF MU	1897	1964	Louny	Louny	A	KSC (do 2/1948)
Král Emanuel s.d. MVDr.	VŠ veterinární Brno	1911	1950	Kutná Hora	Kutná Hora	B	KSC (po 2/1948)
Krejcar Jaromír akad. arch.	VŠT Brno	1895	1950	Hundshheim	Rakousko		od 1946 SD sloučen
Krejčí Karel mř. pr. PhDr.	FF UK	1904	1979	Praha	Praha	B	bezpartijní
Kruta Vladislav s.d. MUDr.	LF UK	1908	1979	Bělá p. Bezdězem	Mladá Boleslav	E	bezpartijní
Křečan Jaromír s.d. MUDr.	LF UK	1888	1981	Beněšov	Beněšov	A	KSC (1924)
Kudláček František st. pr. hud. konzerv.	JAMU	1894	1972	Milavsko	Písek	B	KSC (po 2/1948)
Kundera Ludvík st. pr. h. konzerv. PhDr.	JAMU	1891	1971	Brno	Brno	A	KSC (1946)
Kunský Josef mř. pr. RNDr.	PřF UK	1903	1977	Sušice	Klatovy	A	KSC (1945)
Kuraš Mečislav s.d. RNDr.	PedF UP	1905	1964	Prostějov	Prostějov	B	SD sloučen
Kurial Antonín mř. pr. arch. Ing.	VŠT Brno	1907	1963	Břeclav	Břeclav	A	KSC (1945)
Kurz Jaromír mř. pr. MUDr.	LF UK	1895	1966	Praha	Praha	D	bezpartijní
Kutal Albert s.d. PhDr.	FF MU	1904	1976	Hranice	Přerov	C	bezpartijní
Kvapil Jaroslav st. pr. hud. konzerv.	JAMU	1892	1958	Holešov	Kroměříž	B	KSC (po 2/1948)
Kybal Antonín st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1901	1971	Nové Město n. Metují	Brno	B	KSC (1946)
Kyzlink Vladimír s.d. Ing. Dr. techn.	VŠZ Brno	1915	1950	Brno	Brno	B	SD sloučen
Lecl František MUDr.	LF UP	1890	1959	Chrudim	Chrudim	A	KSC (1945)
Lejhánek Gustav MUDr.	LF UP	1907	1973	Videň	Rakousko	B	KSC (po 2/1948)

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle jmená) pokračování

Jméno	imеноvání na škole	narození	úmrť	místo narození	okres / země	polit. hodn.*	polit. příslušnost
Lukáš Josef mř. pr. MUDr.	LF UK	1902	1975	Beněšov	Beněšov	A	KSC (1945)
Lukeš Jan ř. pr. LF KU MUDr.	LF MU	1885	1958	Kralupy n. Vltavou	Mělník	B	bezpartijní
Mačák Jan bezpl. mř. pr. PhDr.	VŠT Brno	1881	1964	Dačice	Jindřichův Hradec	D	KSC (po 2/48) před nár. soc.
Mačera Vladimír Ing. Dr.	ČVUT	1905	1997	Dobrušky	Pízeň	A	KSC (do 2/1948)
Maiwald Karel bezpl. ř. pr. JUDr.	VŠPS Praha	1902	1979	Brno	Brno	C	SD nepřeveden
Mátek Ivan s.d. LF UK MUDr.	LF UK	1909	1994	Zábřeh na Moravě	Šumperk	A	KSC (1943)
Markalouš Bohumil PhDr.	FF UP	1882	1952	Klatovy	Klatovy	B	SD sloučen
Martinec Theodor s.d. RNDr.	PedF MU	1909	1989	Morkovice	Kroměříž	B	KSC (po 2/1948)
Mašek Jaroslav s.d. Ing. arch. Dr.	ČVUT	1893	1956	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Mathiesius Bohumil mř. pr.	FF UK	1888	1952	Praha	Praha	A	KSC (do 2/1948)
Mélka Jaroslav s.d. MUDr.	LF UP	1904	1992	Brno	Brno	B	KSC (po 2/1948)
Meml Vojtěch Ing. Dr.	VŠT Brno	1907	2000	Pízeň	Pízeň	B	SD sloučen
Mikoláš Vladimír s.d. MUDr.	LF UK	1901	1980	Praha	Praha	D	bezpartijní
Milén Eduard akad. malíř	PedF MU	1891	1976	Frydštejn v Čechách	Semily	B	KSC (po 2/1948)
Moravec Karel st. pr. hud. konzerv.	AMU	1880	1959	Pelhřimov	Pelhřimov	D	bezpartijní
Mirkos Jaroslav RNDr.	VŠT Brno	1901	1942	Praha	Praha		
Muzika František st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1900	1974	Praha	Praha	C	bezpartijní
Mydlarčík Vladislav s.d. Ing. Dr.	VS báňská Ostrava	1911	1974	Hořice	Jičín	B	KSC (po 2/1948)
Myslivec Václav s.d. Ing. Dr. techn.	ČVUT	1903	1976	Hořice	Jičín	A	KSC (do 2/1948)
Nejepsa Robert Ing.	ČVUT	1906	1985	Kročeňlavy	Kladno	D	bezpartijní
Němec František s.d. RNDr.	PedF UP	1905	1983	Třebíč	Třebíč	B	KSC (po 2/1948)
Němejc František bezpl. mř. pr. RNDr.	PřF UK	1901	1976	Slezská Ostrava	Ostrava	D	bezpartijní
Netoušek Miloš ř. pr. KU MUDr.	LF UK	1889	1968	Slavkov	Uherské Hradiště	A	KSC (do 2/1948)
Novák Jaromír mř. pr. PhDr.	FF MU	1901	1981	Praha	Praha	A	KSC (1946)
Novák Jiří s.d. RNDr.	PřF UK	1902	1971	Uherský Brod	Uherský Brod	B	SD sloučen
Novák Josef mř. pr. PřF MU RNDr.	ČVUT	1905	1950	Letovice	Blansko	D	bezpartijní
Novák Vlad. Jan PhDr.	PřF UK	1882	1951	Brno	Brno	B	SD sloučen
Obenberger Jan s.d. PhDr.	PřF UK	1892	1964	Praha	Praha	D	bezpartijní
Okuněv Nikolaj PhDr.	FF UK	1896	1949	Petrohrad	Rusko		
Orlov Alexandr s.d.	PřF UK	1899	1948	Kolomna	Rusko		
Ořahnová-Popelková Jiřina mř. pr. PhDr.	PedF UK	1904	1985	Praha	Praha	B	SD sloučena
Pacák Oldřich mř. pr. RNDr.	PedF UK	1882	1968	Nová Paka	Jičín	C	bezpartijní
Palčíková-Mildeová Emilie st. pr.	VŠUP	1892	1973	Náchod	Náchod	D	bezpartijní
Pavlica František MUDr.	LF UP	1899	1980	Tasov	Hodonín		
Pavlík Arnold MUDr.	LF UP	1902	1962	Slavkov	Uherské Hradiště	B	KSC (po 2/1948)
Pečírka Jaromír st. pr. uměl. pr. škol doc.	VŠUP	1891	1966	Praha	Praha	A	KSC (1946)

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle jména) pokračování

Jméno	Jmenování na škole	narození	úmrť	místo narození	okres / země	polit. hodn.*	polit. příslušnost
Pelc Antonín	VŠUP	1895	1967	Lišany	Rakovník	A	KSC (1946)
Perlik Romuald s.d. PhDr.	bohosl. f. UK	1882	1947	Rokycany	Rokycany		
Pleskot Václav s.d. Dr. techn.	ČVUT	1907	1982	Přelouč	Pardubice		
Plicka Karel	AMU	1894	1987	Vídeň	Rakousko	B	SD sloučen
Podhradský Jan s.d. Ing. Dr.	VŠZ Brno	1897	1969	Moravský Krumlov	Znojmo	B	SD sloučen
Polák Bohuslav ř. pr. LF KU MUDr.	LF UK	1886	1955	Jihlava	Jihlava		
Poláček Ivan s.d. PhDr.	FF UP	1915	1984	Pardubice	Pardubice	C	bezpartijní
Popel Karel mř. pr. MUDr.	LF MU	1899	1971	Kutná Hora	Kutná Hora	B	KSC (po 2/1948)
Potoček Jan s.d. RNDr.	VŠT Brno	1904	1990	Brno	Brno	C	bezpartijní
Primus František mř. pr. Ing. Dr.	ČVUT	1909	1989	Praha	Praha		
Procke Otto s.d. Dr. a PhDr.	PřF UK	1889	1941	Praha	Praha		
Procháčka Jaroslav s.d. Ing. RNDr.	VŠT Brno	1907	1975	Peruc	Louny	A	KSC (1947)
Průšek Jaroslav mř. pr. PhDr.	FF UK	1906	1980	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Pujman Ferdinand Ing.	AMU	1889	1961	Praha	Praha	B	KSC (po 2/1948)
Racek Jan s.d. PhDr.	FF MU	1905	1979	Jihlava	Jihlava	B	KSC (po 2/1948)
Rapant Vladislav s.d. MUDr.	LF UP	1902	1982	Bučovice	Vyškov	E	SD převeden neprovozen
Riedel Gustav JUDr.	FF MU	1912	1980	Uherské Hradiště	Uherské Hradiště	A	KSC (1936)
Richter Václav s.d. FF MU PhDr.	FF UP	1900	1970	Třešt	Jihlava	B	KSC (po 2/48) před nár. soc.
Rost Rudolf s.d. RNDr.	VŠ baňská Ostrava	1912	1999	Libušín	Kladno	B	KSC (po 2/1948)
Roth Jaroslav s.d. Ing. Dr. techn.	ČVUT	1898	1973	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Rozehnal Bedřich mř. pr. arch. Ing.	VŠT Brno	1902	1984	Boskovice	Blansko	A	KSC (do 2/1948)
Riha Oldřich PhDr.	FF UK	1911	1974	Hlučický	Hradec Králové	A	KSC (1945)
Sádlo Karel P. st. pr. hud. konzerv.	AMU	1898	1971	Praha	Praha	D	bezpartijní
Seeman Miloslav mř. pr. MUDr.	LF UK	1892	1975	Nový Bydžov	Hradec Králové	D	bezpartijní
Sejпка Josef mř. pr.	PedF UK	1885	1952	Sušice	Klatovy	A	KSC (1946)
Sekanina Josef mř. pr. RNDr.	PřF MU	1901	1986	Knínice	Blansko	E	bezpartijní
Scholz Jaromír s.d. Ing. Dr. techn.	VŠZ Brno	1905	1991	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Skalička Vladimír mř. pr. PhDr.	FF UK	1909	1991	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Skarznitz Eduard PhDr. a PhDr.	LF UK	1894	1970	Chlumec n. Cidlinou	Hradec Králové	D	bezpartijní
Slabhoudek František s.d. MUDr.	LF UP	1897	1963	Pelhřimov	Pelhřimov	C	bezpartijní
Smetana Pavel st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1900	1986	Zákupy	Česká Lípa	A	KSC (1946)
Smolář Václav Ing. Dr. techn.	VŠT Brno	1903	1993	Jičín	Jičín	B	KSC (po 2/1948)
Souček Josef B. mř. pr. ThDr.	Husova čs. evang. f.	1902	1972	Praha	Praha	E	bezpartijní
Sovák Miloš s.d. MUDr. et PhDr.	PedF UK	1905	1989	Bechyně	Tábor	B	bezpartijní
Stimad Julius mř. pr. Ing. Dr.	VŠT Brno	1910	1964	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Stimadel Antonín st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1910	1975	Trojanovice	Nový Jičín	A	KSC (1946)

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle jména) pokračování

Jméno	Jmenování na škole	narození	úmrť	místo narození	okres / země	polit. hodn.*	polit. příslušnost
Suza Jindřich mř. pr. Dr.	PřF UK	1890	1951	Třebíč	Třebíč	D	bezpartijní
Svěrák František s.d. PhDr.	PedF MU	1906	1976	Boskovice	Blansko	B	KSC (po 2/1948)
Svoboda Ludvík ř. pr. PedF UK PhDr.	FF UK	1903	1977	Čejč	Hodonín	A	KSC (do 2/1948)
Svoboda Pravdomil s.d. Ing. Dr. techn.	ČVUT	1908	1978	Prostějov	Prostějov	A	KSC (do 2/1948)
Svolinský Karel st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1896	1986	Svatý Kopeček	Olomouc	C	bezpartijní
Šáda Vilem Ing. RCDr.	ČVUT	1904	1980	Strakonice	Strakonice	A	KSC (1945)
Šantavý František MUDr.	LF UP	1915	1983	Hroznová Lhota	Hodonín	B	KSC (po 2/1948)
Šercl Miroslav s.d. MUDr.	LF UP	1908	1972	Praha	Praha	B	KSC (po 2/1948)
Šimon Jaroslav s.d. Ing. Dr.	VŠZ Brno	1895	1968	Moravice	Jičín	C	bezpartijní
Škorpil Ferdinand s.d. MUDr.	LF UK	1903	1950	Praha	Praha	E	bezpartijní
Šlechta Jaroslav s.d. Ing. Dr. techn.	ČVUT	1907	1971	Praha	Praha	A	KSC (1947) do '45 nár. soc.
Šnajdr Stanislav Ing. arch. Dr.	ČVUT	1911	1982	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Šorm Fr. mř. pr. Ing. Dr. techn.	ČVUT	1913	1980	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Štěpánová-Kurzová Ilona	AMU	1899	1975	Lvov	Ukrajina	C	bezpartijní
Štol Ladislav smř. pr.	VŠPHV	1902	1981	Jablonec n. Nisou	Jablonec n. Nisou	A	KSC (do 2/1948)
Štván Antonín Ing. Dr.	VŠT Brno	1892	1967	Praha	Praha	B	SD sloučen
Šuf Jirí bezpl. mř. pr. RNDr.	VŠ baňská Ostrava	1891	1976	Moskva	Rusko	B	KSC (po 2/1948)
Teissler Viktor ř. pr. KU MUDr.	PedF UK	1906	1987	Louny	Louny	A	KSC (1945)
Tesarová Růžena st. uč. odb. škol	PedF MU	1902	1962	Chrudim	Chrudim	D	bezpartijní
Tomášková Jaromíra st. pr. h. konzerv.	AMU	1892	1957	Moravská Třebová	Svitavy	A	KSC (1946)
Toul František mř. pr. RNDr.	PřF MU	1900	1953	Jaroměř	Trutnov	A	KSC (1945)
Trapl Miroslav s.d. PhDr.	PedF UP	1899	1979	Moravec	Pelhřimov	B	SD sloučen
Trtílek Josef s.d. RNDr.	PedF MU	1908	1983	Tišnov	Brno	A	KSC (do 2/1948)
Ulrich František mř. pr. Dr.	PřF UK	1899	1941	Hradec Králové	Hradec Králové	A	KSC (do 2/1948)
Urban Bohumil akad. m.	PedF MU	1903	1997	Kostelec n. Labem	Mělník	A	KSC (do 2/1948)
Váňa Josef PhDr.	PedF UK	1899	1966	Praha	Praha	A	KSC (1945)
Vávra Otakar	AMU	1911	1966	Hradec Králové	Hradec Králové	A	KSC (do 2/1948)
Vejvodský Václav s.d. MUDr.	LF UP	1896	1977	Praha	Praha	E	bezpartijní
Vodická Felix mř. pr. PhDr.	PedF UK	1909	1974	Innsbruck	Rakousko	C	bezpartijní
Vojíšek Václav bezpl. ř. pr. PhDr.	FF UK	1883	1974	Praha	Praha	E	do 1939 nár. dem.
Vondráček Vladimír bezpl. mř. pr. MUDr.	LF UK	1895	1978	Praha	Praha	D	bezpartijní
Vorálek Karel Ing.	VŠ baňská Ostrava	1882	1982	Prostějov	Prostějov	C	bezpartijní
Vyskočil Jan K. A. ř. pr. ThDr. a PhDr.	bohosl. f. UK	1886	1956	Postoupky	Kroměříž		
Wagner Josef st. pr. uměl. pr. škol	VŠUP	1901	1957	Jaroměř	Trutnov	B	KSC (po 2/1948)
Wála Jirí st. pr.	PedF UK	1897	1960			A	KSC (1945)

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle jména) pokračování

jméno	jmenování na škole	narození	úmrtí	místo narození	okres / země	polit. hodn.*	polit. příslušnost
Wiedermann Bedřich ř. pr. st. konzerv.	AMU	1883	1951	Ivanovice	Vyškov	D	bezpartijní
Wichterle Otto s.d. Ing. Dr.	ČVUT	1913	1998	Prostějov	Prostějov	D	bezpartijní
Wiškovský Bedřich ř. pr. LF KU MUDr.	LF UK	1891	1953	Dvůr Králové n. Labem	Trutnov	D	bezpartijní
Zachoval Ladislav s.d. RNDr.	PfF UK	1906	1982	Vyškov	Vyškov		bezpartijní
Zapletal Karel mř. pr. RNDr.	PfF MU Brno	1903	1972	Velká Bíteš	Brno	B	KSČ (po 2/1948)
Zelenka Ladislav ř. pr. hud. konzerv.	AMU	1881	1957	Praha	Praha	B	KSČ (po 2/1948)
Zemánková-Kunzova Heřv. s.d. MUDr.	LF UP	1912	1953	Brno	Brno	E	bezpartijní
Zikmund Emil bezpl.mř. pr. MUDr.	LF UK	1874	1945	Praha	Praha		
Zvejška František s.d. RNDr.	PedF UP	1901	1954	Moravská Třebová	Svitavy	B	SD sloučen
Žák Bedřich s.d. MUDr.	LF UP	1892		Biskupice	Prostějov	D	KSČ (1948)

* politické rozvrstvení dle hodnocení vypracovaného kulturně propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ v roce 1950
 A – v KSČ před únorem 1948, B – v KSČ po únoru 1948, C – pokrokoví, D – indiferentní, E – reakční

Příloha I / B

Profesorská jmenování na jednotlivých vysokých školách

Z hlediska jmenování profesorů z let 1948–1950 je samozřejmě zajímavé vysledovat podíl jmenování na jednotlivých školách a fakultách. Zde musíme vzít zejména v úvahu, zda jde o školy staršího založení či školy nové, vzniklé až po válce. V následujícím přehledu uvádím počet jmenování na jednotlivých školách a fakultách, jejich procentuální podíl vůči celkovému počtu jmenování na českých vysokých školách (u fakult podíl vůči všem jmenovaným na dané vysoké škole) a podíl jmenovaných profesorů vůči celkovému stavu vysokoškolských pedagogů na dané škole v roce 1950.³⁶

škola / fakulta	počet jmenování	% podíl jmenování na škole ze souboru / na fakultě ze školy	% podíl ze všech pedagogů na škole / fakultě ³⁷
AMU	16	6,9	30,2
ČVUT	29	12,5	7,0
f. architektury	6	20,7	7,2
f. stavební	4	13,8	14,8
f. strojní a elektro	6	20,7	20,0
f. chemicko-technologická	4	13,8	22,2
f. zemědělská a lesnická	3	10,3	8,6
f. hospodářských věd	4	13,8	22,2
f. speciálních nauk	2	6,9	11,1
Husova čs. bohoslovecká f.	3	1,3	15,8
JAMU	4	1,7	13,3
Masarykova univerzita	29	12,5	16,5
f. filozofická	7	23,3	16,3
f. právnická	2	6,6	18,2
f. přírodovědecká	3	10,0	10,0
f. lékařská	5	17,2	15,1
f. pedagogická	12	40,0	20,3
Univerzita Karlova	77	33,3	18,5
f. filozofická	16	21,3	14,2
f. právnická	0		
f. přírodovědecká	15	20,0	19,5
f. lékařská	18	24,0	15,2
f. lékařská Hradec Králové	4	5,3	16,0
f. lékařská Plzeň	6	8,0	19,3
f. pedagogická	16	21,3	84,2
f. teologická	2	2,6	
Univerzita Palackého	26	11,3	21,5
f. filozofická	5	19,2	25,0
f. lékařská	17	65,4	65,4
f. pedagogická	4	15,4	6,6
f. bohoslovecká	0		
Vysoká škola báňská	5	2,2	23,8
Vysoká škola politická a sociální Praha	3	1,3	3,6
Vysoká škola technická Brno	16	6,9	17,7
f. architektury	3	18,7	27,3
f. stavební	6	37,5	18,7
f. strojní a elektro	4	25,0	15,4
f. chemicko-technologická	3	18,7	14,3
VŠUP	15	6,5	60,0
Vysoká škola veterinární	3	1,3	18,7
Vysoká škola zemědělská	5	2,2	12,8

³⁶ Údaje převzaty z tzv. Politického rozvrstvení přednášejících, viz Příloha II, s. 230.

³⁷ Údaje k r. 1950.

K výše uvedenému přehledu ještě jeden údaj: 226 profesorů jmenovaných v letech 1948–1950 představuje 16,5 % všech vysokoškolských pedagogů na českých vysokých školách roku 1950.

U nově založených škol lze pozorovat rozdílný podíl profesorských pedagogů vůči ostatním přednášejícím, na VŠUP (60 %), AMU (přes 30 %) a na JAMU (13 %), ve všech třech případech jde o první definitivní jmenování na škole.

Na olomoucké univerzitě zaujme 17 jmenování na lékařské fakultě, tj. 65 % ze všech jmenování na škole. Tato jmenování zajistila plný stav kmenových učitelů na fakultě, na rozdíl od fakult filozofické a pedagogické, kde se výuka zajišťovala s pomocí mnoha externistů (na filozofické fakultě působili jako externisté ze „souboru“ A. Florovskij, J. Hájek, K. Maiwald, J. Průšek, J. Racek, V. Skalička, mimo soubor dlouhodobě např. Josef Polišínský).³⁸

Pouhá tři jmenování na Vysoké škole politické a sociální v Praze vyplývají z vývoje této školy. Škola byla založena v roce 1945³⁹ pro studium společensko-sociálních věd na principu názorové plurality (v rámci Národní fronty), o dva roky později vznikla Vysoká škola sociální v Brně,⁴⁰ obdobná svým založením. Roku 1949 byla ustavena Vysoká škola politických a hospodářských věd,⁴¹ která navázala na VŠPS v Praze, VŠS v Brně a Vysokou školu obchodní při ČVUT (resp. tehdy již vysokou školu věd hospodářských). Tyto školy byly zároveň zrušeny, respektive byly včleněny do fakult nové VŠPHV a tímto přestaly existovat. VŠPHV však již vznikla jako škola pro výchovu komunistických kádřů⁴² a podmínkou pro přijetí na tuto vysokou školu nebylo středoškolské vzdělání ukončené maturitou.

Zřízení pedagogických fakult bylo velkým tématem poválečného školství. Problémy s jejich založením spočívaly mimo jiné v tom, že měly být vloženy do svazku univerzit. K těmto návrhům se však akademické senáty stavěly rezervovaně. Také osoby, reprezentující tento program, zejména profesori Zdeněk Nejedlý a Otakar Chlup, oba dlouholetí členové komunistické strany, budily jisté obavy z politického ovlivňování věci.⁴³ Pedagogické fakulty byly ustaveny dekretem č. 132 Sb. o vzdělání učitelů z 27. 10. 1945. Přesto, že šlo o stěžejní téma ministra školství Z. Nejedlého, uvedení pedagogických fakult provázely problémy a až v listopadu 1947 se ustavil první profesorský sbor na PedF UK

³⁸ Viz Jan Navrátil (ed.), Kapitoly z dějin olomoucké univerzity 1573–1973, Ostrava 1973, s. 316–367. Nově pak P. Urbášek, c. d.

³⁹ Škola byla založena dekretem prezidenta republiky č. 140 Sb. z 26. 10. 1945. Návrh na založení podal Svaz novinářů. Srv. P. Mates – P. Průcha – J. Svatoň, Vývoj, s. 54.

⁴⁰ Návrh podali národně socialističtí poslanci. Škola se ustavila zákonem č. 124 Sb. z 21. 2. 1945. Srv. P. Mates – P. Průcha – J. Svatoň, Vývoj, s. 54. Viz též Jiřina Kalendovská, Vysoká škola sociální v Brně, Universitas č. 1, 1995, s. 39–44.

⁴¹ VŠPHV založena zákonem č. 227/1949 Sb. se třemi fakultami – hospodářskou, politicko-diplomatickou a společenských nauk. Srv. P. Mates – P. Průcha – J. Svatoň, Vývoj, s. 72. Viz též František Kavka – Blanka Zilinská (edd.), Jak a proč vznikla Vysoká škola politických a hospodářských věd v Praze (VŠPHV) a co bylo důvodem jejího zániku?, AUC–HUCP 42, 2002, 1–2, s. 149–171.

⁴² Viz Hlavní zásady reformy VŠPS, shrnutí výsledků porady z března 1949 za účasti L. Štolla, J. Hájka, Č. Císaře aj.: „Škola má zůstatí formálně veřejnou vysokou školou [...]. Prakticky bude však školou strany, vychovávající kádry pro hospodářsko finanční správu, vnitřní a zahraniční správu, novináře a teoretické pracovníky.“ SÚA, fond 19 – Ústřední kulturně propagační komise a oddělení ÚV KSČ 1945–1955, arch. j. 319/1. Viz též Blanka Zilinská, Fond „Pedagogická fakulta“ v Archivu UK a svědectví archivů o vzniku fakultního sboru PedF, in: Pavla Lipertová – Jaroslava Pešková, Hledání učitele, Praha 1996, s. 266–292.

⁴³ Akademický senát UK uplatňoval mimo jiné výhrady i k jednotlivým kandidátům ustavujícího se pedagogického sboru na nové fakultě. Na jednání akademického senátu UK 27. 10. 1946 o pedagogických fakultách byla např. vznesena námítka proti kandidatuře dr. Svobody s tím, že by filozofii na PedF UK měl přednášet marxista. Přes výhrady byly kandidatury projednány a schváleny beze změn (18. 12. 1946). Srv. P. Mates – P. Průcha – J. Svatoň, Vývoj, s. 51.

s 16 profesory, 22 suplenty a 22 asistenty, ostatní výuka byla zajišťována externisty.⁴⁴ Na pedagogických fakultách v Brně a Olomouci byla první jmenování uskutečněna až v červenci 1948 (na Masarykově univerzitě), respektive v listopadu 1949 (na Palackého univerzitě). Na PedF MU bylo jmenováno celkem dvanáct profesorů, kteří představovali 20 % ze všech pedagogů na fakultě v roce 1950. Naproti tomu na PedF UP byla uskutečněna pouze čtyři jmenování, což představovalo pouhých 6,6 % ze všech pedagogů na fakultě v roce 1950. Tento minimální stav kmenových profesorů svědčí o skutečnosti, že výuka byla zajišťována externisty, ať již z jiných fakult univerzity či z jiných škol vůbec, nebo nehabilitovanými. Na PedF UK bylo jmenováno 16 profesorů, z toho 11 řádných a pět mimořádných, z nichž čtyřem, jmenovaným v listopadu 1947 mimořádnými profesory, byla udělena profesura řádná.⁴⁵ Profesori tvořili celých 84 % ze všech pedagogů na fakultě v r. 1950.

V přehledu jmenování na Univerzitě Karlově (celkem 77 jmenování, což představuje třetinu všech jmenování z celého souboru) jistě zaujme skutečnost, že v tomto období nebyl jmenován žádný nový profesor na právnické fakultě, přestože v období 1947–1949 odešli tři profesori do výslužby, dva zemřeli, jeden emigroval, čtyři členové profesorského sboru byli postaveni akčním výborem mimo službu a dalších devět profesorů bylo nuceno odejít do důchodu do konce roku 1951.⁴⁶

Právnické fakulty prošly vůbec v období 1945–1950 složitým vývojem. Zahájení činnosti právnické fakulty na nově zřízené Univerzitě Palackého v Olomouci (zákonem č. 35/1946 Sb.) mělo být provedeno následně ministerským nařízením. Nastupující politický systém však otevření právnické fakulty již nepovolil. Právnickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně se nepodařilo v poválečné rekonstrukci personálně stabilizovat. Třetina zde jmenovaných či habilitovaných pedagogů v období 1945–1947 přenesla svá *venia docendi* na jiné fakulty nebo školy. Po únoru 1948 proběhla na fakultě „očista“ akčními výbory, na jejímž základě byli propuštěni tři profesori – mezi nimi i JUDr. Jaroslav Stránský, bývalý ministr školství, který později emigroval – jeden profesor byl distancován a jeden přemístěn; přemístění se dále týkalo ještě jednoho docenta.⁴⁷ Byla provedena výměna vedoucích ústavů, kam byli ustaveni nově jmenovaní profesori Blažka a Ečer.⁴⁸ Vládním nařízením z 27. 6. 1950⁴⁹ pak byla právnická fakulta v Brně zrušena a od školního roku 1950/1951 mělo být studium soustředěno do Prahy (menší část studentů i pedagogů byla také převedena do Bratislavy⁵⁰). Stagnace v personálním stavu na pražské právnické fakultě kontrastuje s aktivitou ministerstva spravedlnosti, při kterém vznikla Právnická škola pracujících pro dělnické kádry.⁵¹

⁴⁴ Viz Dějiny UK, IV, s. 515–516.

⁴⁵ J. Otáhalová-Popelová, F. Vodička, O. Pacák a J. Sejpka. Viz B. Zilinská, c. d.

⁴⁶ Viz Dějiny UK, IV, s. 383.

⁴⁷ SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, Přehled personálních opatření v důsledku očisty AV 1948, arch. j. 289. Viz J. Pulec – J. Kalendovská, Masarykova univerzita, c. d.

⁴⁸ František Jordán (ed.), Dějiny Univerzity v Brně, Brno 1969, s. 242.

⁴⁹ Vládní nařízení bylo publikováno výnosem ministerstva školství č. j. 124.874/50, více viz F. Jordán (ed.), Dějiny Univerzity, s. 269.

⁵⁰ SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, Personální opatření na vysokých školách, arch. j. 273/2.

⁵¹ Srv. Dějiny UK, IV, s. 297.

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle školy)

škola	jméno	jmenování	rok/m	působení / funkce na škole**
AMU – dramatický odbor	Götz František	ř. pr. autorství a prakt. dramaturgie	1949/08	1950-53 prorektor
AMU – filmový odbor	Brousil Antonín Martin	ř. pr. filmové dramaturgie	1949/08	1949-70 rektor
AMU – filmový odbor	Kalaš Julius JUDr.	mř. pr. hudby a zvuku ve filmu	1949/08	1950-53 proděkan
AMU – filmový odbor	Plicka Karel	mř. pr. kompozice filmového obrazu	1949/08	1950-53 děkan
AMU – hudební odbor	Vávra Otakar	smluvní pr. filmové režie a střihu	1950/09	1949/08
AMU – hudební odbor	Bok Josef st. pr. hud. konzerv.	mř. pr. hry na flétnu	1949/08	1949/08
AMU – hudební odbor	Bořkovec Pavel	mř. pr. skladby	1949/08	1949/08
AMU – hudební odbor	Daniel František st. pr. hud. konzerv.	ř. pr. houslové hry	1949/08	1949-50 děkan
AMU – hudební odbor	Doležil Metod prof.	ř. pr. řízení sboru v osobním stavu	1948/09	1946-48 děkan
AMU – hudební odbor	Moravec Karel st. pr. hud. konzerv.	ř. pr. violové hry a komorní interpretace	1949/08	
AMU – hudební odbor	Pujman Ferdinand Ing.	ř. pr. operní režie	1949/08	
AMU – hudební odbor	Sádlo Karel P. st. pr. hud. konzerv.	mř. pr. hry na violoncello	1949/08	
AMU – hudební odbor	Štěpánová-Kurzová Ilona	ř. pr. klavírní hry	1949/08	
AMU – hudební odbor	Tomášková Jaromíra st. pr. h. konzerv.	ř. pr. zpěvu	1949/08	† 1951
AMU – hudební odbor	Wiedermann Bedřich ř. pr. st. konzerv.	ř. pr. varhanní hudby	1949/08	1946-49 rektor
AMU – hudební odbor	Zelenka Ladislav ř. pr. hud. konzerv.	ř. pr. violoncello	1949/08	
ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.	Fiala František s.d. Ing. arch. Dr.	ř. pr. plánování obcí a krajů	1949/11	1950-53 proděkan
ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.	Honzik Karel s.d. Ing. arch. Dr.	mř. pr. teorie architektury	1949/12	1949-50 děkan
ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.	Kittrich Josef Ing. arch.	mř. pr. architektury	1949/08	1948 trestán AV
ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.	Mašek Jaroslav s.d. Ing. arch. Dr.	ř. pr. vnitřní úpravy a zařízení budov	1949/12	
ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.	Šlechta Jaroslav s.d. Ing. Dr. techn.	mř. pr. teoret. nauk inženýrských	1949/11	
ČVUT VŠ chem.-techn. inženýrství	Šnajdr Stanislav Ing. arch. Dr.	mř. pr. zemědělského stavitelství	1948/01	1950-53 proděkan
ČVUT VŠ chem.-techn. inženýrství	Daneš Vladislav s.d. Ing. Dr.	ř. pr. fyzikální chemie	1949/06	
ČVUT VŠ chem.-techn. inženýrství	Klika Jaromír PhDr.	ř. pr. techn. botaniky	1948/09	
ČVUT VŠ chem.-techn. inženýrství	Šorm Fr. mř. pr. Ing. Dr. techn.	ř. pr. technologie org. látek a výbušnin	1949/12	
ČVUT VŠ inženýr. stavitelství	Wichterle Otto s.d. Ing. Dr.	mř. pr. plastických hmot	1949/12	1950-53 rektor
ČVUT VŠ inženýr. stavitelství	Bezdiček Vilibald Ing. Dr. techn.	ř. pr. melioraci	1950/01	1950-53 proděkan
ČVUT VŠ inženýr. stavitelství	Klímeš Ferdinand Ing. Dr. techn.	mř. pr. železničního stavitelství	1950/07	
ČVUT VŠ inženýr. stavitelství	Maděra Vladimír Ing. Dr.	ř. pr. technologie vody, hygieny sídlišť	1949/12	
ČVUT VŠ inženýr. stavitelství	Roth Jaroslav s.d. Ing. Dr. techn.	ř. pr. vodárenství a stokování	1948/07	
ČVUT VŠ speciálních nauk	Novák Josef mř. pr. PFF MU RNDr.	ř. pr. matematiky	1948/07	1950-53 děkan
ČVUT VŠ speciálních nauk	Pleskot Václav s.d. Dr. techn.	mř. pr. matematiky	1950/01	
ČVUT VŠ stroj.-el. techn. inženýrství	Bašta Jan ř. pr. Ing. Dr.	ř. pr. teorie elektrických strojů	1948/07	
ČVUT VŠ stroj.-el. techn. inženýrství	Fetter František Ing. Dr. techn.	ř. pr. obecné elektrotechniky	1948/07	
ČVUT VŠ stroj.-el. techn. inženýrství	Hajn Miroslav Ing. Dr. techn.	ř. pr. stavby letadel	1948/01	

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle školy) pokračování

škola	jméno	jmenování	rok/m	působení / funkce na škole**
ČVUT VŠ stroj.-el. techn. inženýrství	Klika Otakar Ing.	ř. pr. konstr. el. techniky slaboproudou	1949/06	
ČVUT VŠ stroj.-el. techn. inženýrství	Nejepsa Robert Ing.	mř. pr. všeob. strojíctví	1948/07	
ČVUT VŠ stroj.-el. techn. inženýrství	Primus František mř. pr. Ing. Dr.	ř. pr. mechanické technologie	1949/11	
ČVUT VŠ věd hospodářských	Blasquez Juan Dr.	smluvní pr. španělské řeči a literatury	1950/01	
ČVUT VŠ věd hospodářských	Fukátko Jaroslav PhDr.	bezpl. ř. pr. podnikového hospodářství	1948/07	
ČVUT VŠ věd hospodářských	Janáček Jan s.d. Ing. RCDr.	ř. pr. finanční vědy a práva	1948/07	1950-53 děkan
ČVUT VŠ věd hospodářských	Sáda Vilém Ing. RCDr.	ř. pr. podnik. hospodářství	1948/07	1948-50 děkan
ČVUT VŠ zem. a lesn. inženýrství	Klečka Antonín bezpl. mř. pr. Ing. Dr.	ř. pr. podnikářství a pastevního hosp.	1949/08	
ČVUT VŠ zem. a lesn. inženýrství	Myslivec Václav s.d. Ing. Dr. techn.	ř. pr. podniku a mat. genetiky	1948/09	
ČVUT VŠ zem. a lesn. inženýrství	Svoboda Pravdomil s.d. Ing. Dr. techn.	mř. pr. péstění lesa	1948/09	
Husova čs. evang. f. bohosl.	Bič Miloš s.d. ThDr.	mř. pr. vědy starozákonné	1948/07	
Husova čs. evang. f. bohosl.	Dobiáš František s.d. ThDr.	mř. pr. systematické teologie	1948/06	
Husova čs. evang. f. bohosl.	Souček Josef B. mř. pr. ThDr.	ř. pr. novozákonné vědy	1948/07	
JAMU – hudební odbor	Cerný Václav st. prof. hud. konzerv.	mř. pr. hry na violoncello	1949/08	1950-53 proděkan
JAMU – hudební odbor	Kudláček František st. prof. hud. konzerv.	ř. pr. hry houslové	1949/08	1950-53 děkan
JAMU – hudební odbor	Kundera Ludvík st. prof. h. konzerv. PhDr.	ř. pr. hry na klavír	1949/08	1948-53 rektor
JAMU – hudební odbor	Kvapil Jaroslav st. prof. hud. konzerv.	ř. pr. skladby	1949/08	
MU FF Brno	Chmelář Vilém s.d. PhDr.	mř. pr. psychologie	1948/*	1948-49 děkan
MU FF Brno	Chmelář Vilém mř. pr.	ř. pr. psychologie	1949/12	1948-49 děkan
MU FF Brno	Keilner Adolf mř. pr. PhDr.	ř. pr. slovanské jazykovědy	1949/06	
MU FF Brno	Kutal Albert s.d. PhDr.	ř. pr. dějin umění	1948/*	
MU FF Brno	Novák Jaromír/Mirkol/ mř. pr. PhDr.	ř. pr. filosofie	1949/12	1950-53 proděkan
MU FF Brno	Racek Jan s.d. PhDr.	mř. pr. hudební vědy	1948/*	
MU FF Brno	Riedel Gustav JUDr.	sml. pr. dialekt. a hist. materialismu	1949/12	1950 emigrace ?
MU LF Brno	Hejduk Bohdan s.d. MUDr.	ř. pr. patologie a chirurgie	1949/12	1950-53 proděkan
MU LF Brno	Hora František mř. pr. MUDr.	ř. pr. patologie a interny	1949/12	1938-39 rektor Komenského univerzity
MU LF Brno	Lukeš Jan ř. pr. LF KU MUDr.	ř. pr. mikrobiologie	1948/07	
MU LF Brno	Poppek Karel mř. pr. MUDr.	ř. pr. neuropsychiatrie	1948/07	1950 pensionován na vlastní žádost
MU PedF Brno	Teissler Viktor ř. pr. KU MUDr.	ř. pr. lékařské fyziky	1948/07	
MU PedF Brno	Bělář Antonín RNDr.	mř. pr. fyziky	1949/06	
MU PedF Brno	Galla Karel s.d. PhDr.	ř. pr. sociologie	1948/09	
MU PedF Brno	Hájek Zdeněk s.d. PhDr.	mř. pr. slovanšských dějin	1948/07	1950-53 proděkan
MU PedF Brno	Hrabák Josef s.d. PhDr.	mř. pr. české a slov. literatury	1948/07	
MU PedF Brno	Kalousek František PhDr.	mř. pr. obecných a čs. dějin	1949/06	
MU PedF Brno	Koutský Karel RNDr.	mř. pr. matematiky a destruk. geom.	1949/06	

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle školy) pokračování

škola	jméno	jmenování	rok/m	působení / funkce na škole**
MU PedF Brno	Martinec Theodor s.d. RNDr.	mř. pr. obec. a systemat. biologie	1948/07	1953 prorektor
MU PedF Brno	Milán Eduard akad. malíř	ř. pr. výtvarné výchovy	1948/07	
MU PedF Brno	Svěrák František s.d. PhDr.	ř. pr. českého a slov. jazyka	1949/06	
MU PedF Brno	Tesarová Růžena st. uč. odb. škol	mř. pr. pedagogiky	1949/12	
MU PedF Brno	Trtílek Josef s.d. RNDr.	ř. pr. chemie	1948/07	
MU PF Brno	Urban Bohumil Stanislav akad. m.	ř. pr. výtvarné výchovy	1949/06	1949-50 děkan
MU PF Brno	Blažke K. Jaromír JUDr.	ř. pr. občansk. práva a právní filosofie	1949/03	† 1954
MU PF Brno	Ečer Bohuslav s.d. JUDr.	ř. pr. mezinár. práva trestního	1948/09	
MU PF Brno	Sekánina Josef mř. pr. RNDr.	ř. pr. mineralogie	1948/07	1957 uvolněn z pedagog. činnosti
MU PF Brno	Toul František mř. pr. RNDr.	ř. pr. anorganické chemie	1948/06	1950-53 prorektor, † 1953
MU PF Brno	Zapletal Karel mř. pr. RNDr.	ř. pr. petrografie a užité geologie	1948/01	1950-53 děkan
UK FF	Cordón García Antonio	smluvní pr. španělské řeči a literatury	1948/12	
UK FF	Dotli Robert	smluvní pr. italské řeči, liter. a dějin	1950/09	
UK FF	Dvořák Josef s.d. PhDr.	ř. pr. románského jazykozpytu	1948/01	1958-9 neprošel třídné polit. prověřkou
UK FF	Eisner Jan ř. pr. FF KU PhDr.	ř. pr. všeob. archeologie a prehistorie	1948/07	1958-9 neprošel třídné polit. prověřkou
UK FF	Fischer Josef PhDr.	ř. pr. filosofie	1949/08	jmenování in memoriam
UK FF	Florovskij Antonin PhDr.	ř. pr. ruských dějin	1948/07	1957 pensionován
UK FF	Husa Václav PhDr.	mř. pr. českých a slov. dějin	1949/06	
UK FF	Chatoupecký Václav ř. pr. KU PhDr.	ř. pr. 6s. dějin	1948/07	† 1951, 1948 šetření AV
UK FF	Krejčí Karel mř. pr. PhDr.	ř. pr. polského jazyka a literatury	1948/07	1954-8 prorektor, 1958-9 ř. polit. prověrka
UK FF	Mathesius Bohumil mř. pr.	ř. pr. sovětské literatury	1948/12	† 1952
UK FF	Okuněv Nikolaj PhDr.	ř. pr. byzantských a vých. evr. dějin	1948/07	† 1949
UK FF	Průšek Jaroslav mř. pr. PhDr.	ř. pr. čínské a japonské řeči a liter.	1949/06	
UK FF	Říha Oldřich PhDr.	mř. pr. všeob. dějin novověkých	1949/12	1950-52 proděkan, 52-4 děkan, 58-60 proděkan
UK FF	Skalička Vladimír mř. pr. PhDr.	ř. pr. obecného jazykozpytu	1949/12	1949-50 proděkan, 1951-52 děkan
UK FF	Svoboda Ludvík ř. pr. PedF UK PhDr.	ř. pr. filosofie	1948/07	1952-3 prorektor
UK FF	Voříšek Václav bezpl. ř. pr. PhDr.	ř. pr. pomocných věd historických	1949/08	1958-9 neprošel třídné polit. prověřkou
UK LF	Albert Bohuslav s.d. MUDr.	ř. pr. pomocného lékařství	1948/07	
UK LF	Bergauer Vladimír s.d. MUDr.	mř. pr. obecné biologie	1948/07	jmenování in memoriam
UK LF	Burňan František bezpl. mř. pr. MUDr.	ř. pr. plastické chirurgie	1948/09	
UK LF	Čapek Dominik s.d. MUDr.	bezpl. pr. letecké fyziologie	1949/12	
UK LF	Heres František s.d. MUDr.	mř. pr. patologie a interny	1948/07	
UK LF	Jedlička Vladimír s.d. MUDr.	mř. pr. patologie a interny	1948/07	
UK LF	Jesenský Jan s.d. MUDr.	mř. pr. zubního lékařství	1948/06	jmenování in memoriam
UK LF	Kruta Vladislav s.d. MUDr.	mř. pr. fyziologie (téžasné práce)	1948/09	

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle školy) pokračování

škola	jméno	jmenování	rok/m	působení / funkce na škole**
UK LF	Kurz Jaromír mř. pr. MUDr.	ř. pr. očního lékařství	1950/01	
UK LF	Lukáš Josef mř. pr. MUDr.	ř. pr. porodnictví a gynekologie	1949/06	1950-52 děkan
UK LF	Netoušek Miloš ř. pr. KU MUDr.	ř. pr. patologie a interny	1948/06	
UK LF	Polák Bohuslav ř. pr. LF KU MUDr.	ř. pr. farmakologie	1948/07	
UK LF	Seeman Miloslav mř. pr. MUDr.	ř. pr. foniatrie	1950/01	
UK LF	Skamitzl Eduard PhDr. a PhMr.	bezpl. ř. pr. farmakognosie	1948/09	
UK LF	Škorpil Ferdinand s.d. MUDr.	mř. pr. patologické anatomie	1948/06	† 1950
UK LF	Vondráček Vladimír bezpl. mř. pr. MUDr.	mř. pr. farmakologie	1948/07	† 1953
UK LF	Wiśniewski Bedřich ř. pr. LF KU MUDr.	ř. pr. ORL	1948/09	jmenování in memoriam
UK LF	Zikmund Emil bezpl. mř. pr. MUDr.	mř. pr. porodnictví a gynekologie	1949/08	
UK LF Hradec Králové	Blecha Jiří s.d. MUDr.	mř. pr. dětského lékařství	1948/06	
UK LF Hradec Králové	Fingerland Antonín s.d. MUDr.	ř. pr. patologické anatomie	1948/09	
UK LF Hradec Králové	Knobloch Eduard s.d. MUDr.	ř. pr. soudního lékařství	1948/07	
UK LF Hradec Králové	Málek Ivan s.d. LF UK MUDr.	mř. pr. lékařské mikrobiologie	1948/07	
UK LF Píseň	David Václav s.d. MUDr.	ř. pr. patologie a chirurgie	1948/07	1954-63 rektorem UP
UK LF Píseň	Hrbek Jaromír s.d. MUDr.	mř. pr. neurologie	1948/09	
UK LF Píseň	Knobloch Rudolf s.d. MUDr.	mř. pr. očního lékařství	1948/06	
UK LF Píseň	Kotýza František s.d. MUDr.	mř. pr. ORL	1950/04	1950-52 děkan, 59-60 proděkan
UK LF Píseň	Křečan Jaromír s.d. MUDr.	ř. pr. zubního lékařství	1948/06	1949-50, 52-3 děkan, 57-9 proděkan LF UK
UK LF Píseň	Mikoláš Vladimír s.d. MUDr.	ř. pr. porodnictví a gynekologie	1948/07	1953-60 proděkan
UK PedF	Černohorský Zdeněk s.d. RNDr.	mř. pr. botaniky	1949/12	1950-52 proděkan
UK PedF	Galla Karel PhDr.	ř. pr. filosofie	1950/09	1956-8 proděkan FF UK
UK PedF	Charvát Jaroslav PhDr.	mř. pr. všeob. dějin středověkých	1949/12	1952-4 prorektor
UK PedF	Chlup Otakar ř. pr. FF MU PhDr.	ř. pr. pedagogiky	1948/07	1945-8 děkan, 48-9 proděkan
UK PedF	Jedlička Alois s.d. PhDr.	mř. pr. českého jazyka	1950/04	1952-53 proděkan
UK PedF	Kerhart Oldřich akad. malíř	ř. pr. výtvarné výchovy	1948/07	jmenování in memoriam
UK PedF	Klíma Arnošt s.d. PhDr.	mř. pr. českých a slov. dějin	1950/04	
UK PedF	Otáhalová-Popelová Jiřina mř. pr. PhDr.	ř. pr. filosofie	1949/08	1949-53 rektorka UP
UK PedF	Pacák Oldřich mř. pr. PhDr.	ř. pr. mineralogie a petrografie	1949/12	† 1952
UK PedF	Sejčka Josef mř. pr.	ř. pr. ornamentiky a vácného kreslení	1949/12	
UK PedF	Sovák Miloš s.d. MUDr. et PhDr.	mř. pr. defektologie	1950/04	
UK PedF	Svoboda Lučvik s.d. PhDr.	ř. pr. filosofie a sociologie	1948/07	
UK PedF	Tardý Vladimír s.d. RNDr. a PhDr.	ř. pr. filosofie a sociologie	1949/12	1952-53 děkan
UK PedF	Váňa Josef PhDr.	ř. pr. pedagogiky	1950/04	1950-52 děkan
UK PedF	Vodička Felix mř. pr. PhDr.	ř. pr. české literatury	1949/06	1949-50 děkan

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle školy) pokračování

škola	jméno	jménování	rok/m	působení / funkce na škole**
UK PedF	Wála Jiří st. pr.	ř. pr. tělesné výchovy	1949/12	
UK PFF	Bureš Eduard s.d. Dr. a PhM.	mř. pr. aplik. analytické chemie	1948/01	jmenování in memoriám
UK PFF	Brdička Rudolf Dr.	mř. pr. fyzikální chemie	1948/01	
UK PFF	Cejpl Karel s.d. Dr.	bezpl. mř. pr. soustavné botaniky	1948/01	
UK PFF	Jiravec Otto s.d. Dr.	mř. pr. zoologie a parazitologie	1948/01	
UK PFF	Klika Jaromír PhDr.	ř. pr. techn. botaniky	1949/06	
UK PFF	Kunský Josef mř. pr. RNDr.	ř. pr. geomorfologie a fyz. zeměpisu	1949/12	1950-51 proděkan
UK PFF	Námec František bezpl. mř. pr. RNDr.	bezpl. ř. pr. fytopatologie	1948/07	
UK PFF	Novák Jiří s.d. RNDr.	mř. pr. mineralogie	1948/07	1950-52 děkan, 58-60 prorektor
UK PFF	Novák Vladimír Jan PhDr.	smluvní pr. fyzikálního zeměpisu	1949/06	† 1951
UK PFF	Obenberger Jan s.d. PhDr.	bezpl. mř. pr. entomologie	1948/07	
UK PFF	Orlov Alexandr s.d.	mř. pr. petrografie a mineralogie	1948/01	† 1948
UK PFF	Procházka Otto s.d. Dr. a PhM.	mř. pr. organické chemie	1948/01	jmenování in memoriám
UK PFF	Suza Jindřich mř. pr. Dr.	ř. pr. kryptogamologie a geobotaniky	1948/01	† 1951
UK PFF	Ulrich František mř. pr. Dr.	ř. pr. experimentální mineralogie	1948/01	jmenování in memoriám
UK PFF	Zachoval Ladislav s.d. RNDr.	mř. pr. věd. fotografie, fotochemie	1949/12	1952-5 proděkan MFF UK
UK ThF	Perlik Romuald s.d. PhDr.	ř. pr. církevní hudby	1948/01	jmenování in memoriám
UK ThF	Vyskočil Jan K. A. ř. pr. ThDr. a PhDr.	ř. pr. 6s. církevních dějin	1948/07	1949-50 děkan, † 1956
UP FF Olomouc	Bělíč Jaromír s.d. PhDr.	mř. pr. českého jazyka	1949/11	1949-53 děkan, 53-7 rektor VŠPdG
UP FF Olomouc	Janaček Karel s.d. PhDr.	ř. pr. klasické filologie	1948/09	1948-49 děkan
UP FF Olomouc	Markalous Bohumil PhDr.	ř. pr. estetiky	1948/09	† 1952
UP FF Olomouc	Poldauf Ivan s.d. PhDr.	mř. pr. anglického jazyka	1949/12	1950-53 proděkan, 53-5 děkan VŠPdG
UP FF Olomouc	Richter Václav s.d. FF MU PhDr.	ř. pr. dějin umění	1948/09	1948-49 proděkan
UP LF Olomouc	Blatný Josef bezpl. mř. pr. MUDr.	ř. pr. patologie a interny	1948/01	1947-48 proděkan
UP LF Olomouc	Hádlík Josef s.d. MUDr.	mř. pr. psychiatrie a neuropatologie	1948/01	1950-53 prorektor, 53-4 rektor
UP LF Olomouc	Kabelík Jan bezpl. mř. pr. MUDr.	bezpl. ř. pr. hygieny a mikrobiologie	1948/01	
UP LF Olomouc	Košťál Rosislav s.d. RNDr.	mř. pr. lékařské fyziky	1948/01	1948 trestán AV
UP LF Olomouc	Lédl František MUDr.	mř. pr. ORL	1948/01	1948-48 proděkan
UP LF Olomouc	Lédl František mř. pr. MUDr.	ř. pr. ORL	1949/08	1948-50 děkan
UP LF Olomouc	Lejhanec Gustav MUDr.	mř. pr. patologie, kožních a pohl. chor.	1948/01	1950-53 děkan
UP LF Olomouc	Mělka Jaroslav s.d. MUDr.	ř. pr. patologie	1948/01	1959-60 proděkan LF UK HK
UP LF Olomouc	Pavlica František MUDr.	mř. pr. patologické anatomie	1948/01	1948 distanc. AV, 1950 ukončen prac. poměr
UP LF Olomouc	Pavlik Arnold MUDr.	mř. pr. ortopedie	1948/01	
UP LF Olomouc	Rapant Vladislav s.d. MUDr.	ř. pr. patologie a chirurgie	1948/01	
UP LF Olomouc	Slabiňoudek František s.d. MUDr.	bezpl. mř. pr. sociálního lékařství	1948/01	

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (řazení podle školy) pokračování

škola	jméno	jménování	rok/m	působení / funkce na škole**
UP LF Olomouc	Šantavý František MUDr.	mř. pr. obecné biologie	1948/01	
UP LF Olomouc	Šercl Miroslav s.d. MUDr.	mř. pr. neurologie	1948/01	
UP LF Olomouc	Vejdovský Václav s.d. MUDr.	ř. pr. očního lékařství	1948/01	1948, 1953-8 děkan
UP LF Olomouc	Zemánková-Kunzova Hedv. s.d. MUDr.	mř. pr. farmakologie	1948/01	† 1953
UP LF Olomouc	Zák Bedřich s.d. MUDr.	mř. pr. stomatologie	1948/01	
UP PedF Olomouc	Kuraš Mečislav s.d. RNDr.	mř. pr. obecné chemie	1949/11	
UP PedF Olomouc	Němec František s.d. RNDr.	mř. pr. mineralogie a petrografie	1949/11	
UP PedF Olomouc	Trapl Miroslav s.d. PhDr.	ř. pr. občanské nauky	1949/11	1949-50 děkan
UP PedF Olomouc	Zvejska František s.d. RNDr.	mř. pr. geologie	1949/11	
VŠ báňská Ostrava	Jirkovský Rudolf mř. pr. RNDr.	ř. pr. anorg. a analyt. chemie	1948/07	
VŠ báňská Ostrava	Mydlarčík Vladislav s.d. Ing. Dr.	mř. pr. obecného strojírenství	1950/01	1950-53 rektor
VŠ báňská Ostrava	Rost Rudolf s.d. RNDr.	mř. pr. mineralogie a petrografie	1949/08	1952-4 děkan PFF UK
VŠ báňská Ostrava	Šuf Jiří bezpl. mř. pr. RNDr.	ř. pr. geologie a paleontologie ložisek	1949/12	
VŠPHV, Praha	Vorálek Karel Ing.	bezpl. mř. pr. hornictví	1949/12	
VŠPHV, Praha	Štol Ladislav smi. pr.	ř. pr. polit. věd	1949/11	1948-53 prorektor
VŠPHV, Praha	Maiwald Karel bezpl. ř. pr. JUDr.	ř. pr. polit. věd	1948/07	1950-53 rektor
VŠ veterinární Brno	Janeček Antonín s.d. MVDr.	ř. pr. národního hosp. a řm. vědy	1949/12	po 1948 odešel do exilu
VŠ veterinární Brno	Jelínek Vincenc s.d. MVDr.	mř. pr. chemie	1949/12	
VŠ veterinární Brno	Král Emanuel s.d. MVDr.	ř. pr. patologie, patol. anatomie, histol.	1948/07	1950-53 rektor
VŠT Brno, odbor arch. a poz. stav.	Krejcar Jaromír akad. arch.	mř. pr. architektury	1948/01	† 1950
VŠT Brno, odbor arch. a poz. stav.	Kurial Antonín mř. pr. arch. Ing.	ř. pr. stav., arch. a ornament. kreslení	1949/12	1950-53 děkan
VŠT Brno, odbor arch. a poz. stav.	Rozehnal Bedřich mř. pr. arch. Ing.	ř. pr. uživatelských staveb	1949/12	
VŠT Brno, odbor chemické inž.	Fanderlík Milota s.d. Ing. Dr.	bezpl. mř. pr. sklářství	1950/01	
VŠT Brno, odbor chemické inž.	Macků Jan bezpl. mř. pr. PhDr.	ř. pr. techn. mikroskopie	1948/01	
VŠT Brno, odbor chemické inž.	Potoček Jan s.d. RNDr.	mř. pr. technické fyziky	1949/12	1950-53 děkan
VŠT Brno, odbor inž. stav.	Böhlm Josef mř. pr. Ing. Dr.	ř. pr. vyšší geodesie	1949/12	
VŠT Brno, odbor inž. stav.	Hochman Bohumil JUDr.	ř. pr. národn. hospod.	1949/12	
VŠT Brno, odbor inž. stav.	Mencl Vojtěch Ing. Dr.	ř. pr. stavby železnic a tunelů	1950/09	
VŠT Brno, odbor inž. stav.	Mírkos Jaroslav RNDr.	mř. pr. vyšší geodesie	1949/12	jmenování in memoriám
VŠT Brno, odbor inž. stav.	Procházka Jaroslav s.d. Ing. RNDr.	mř. pr. geodet. astronomie a geofyziky	1949/12	
VŠT Brno, odbor inž. stav.	Stván Antonín Ing. Dr.	ř. pr. praktické geometrie	1948/07	
VŠT Brno, odbor strojní a el. techn.	Bouček Jaroslav mř. pr. Ing. Dr.	ř. pr. prakt. fotografie, kinematografie	1949/12	
VŠT Brno, odbor strojní a el. techn.	Chlumský Vladimír mř. pr. Ing.	ř. pr. techn. termiky	1949/12	
VŠT Brno, odbor strojní a el. techn.	Smolař Václav Ing. Dr. techn.	ř. pr. letecké aerodynamiky	1948/07	1950-53 proděkan

škola	jméno	jmenování	rok/m	působení / funkce na škole**
VŠT Brno, odbor strojn. a el. techn.	Štrnad Julius mř. pr. Ing. Dr.	ř. pr. slábo proudé techniky drátové	1949/12	1950-53 prorektor
VŠUP	Benš Adolf st. pr. uměl. pr. škol Ing. arch.	ř. pr. užité architektury	1948/09	1948-49 rektor
VŠUP	Dvořák Karel st. pr. uměl. pr. škol	ř. pr. užité plastiky v kameni a kovu	1949/06	† 1950
VŠUP	Eckert Otto	mř. pr. pro obor porcelánu	1949/06	
VŠUP	Fila Emil st. pr. uměl. pr. škol	ř. pr. užité malby a mosaiky	1948/09	† 1953
VŠUP	Fišárek Alois st. pr. uměl. pr. škol	ř. pr. textilního umění (tisky)	1948/09	
VŠUP	Kaplický Josef st. pr. uměl. pr. škol	ř. pr. pro obor skla	1949/06	
VŠUP	Kybal Antonín st. pr. uměl. pr. škol	ř. pr. pro obor textilu	1949/06	
VŠUP	Muzika František st. pr. uměl. pr. škol	ř. pr. užité grafiky (propag. umění)	1949/06	
VŠUP	Paličková-Mildeová Emilie st. pr.	mř. pr. pro obor textilu (Krajka)	1949/06	
VŠUP	Pěčířka Jaromír st. pr. uměl. pr. škol doc.	ř. pr. dějin umělecké tvorby	1948/09	
VŠUP	Pelc Antonín	ř. pr. užité grafiky (novin. kresba)	1949/06	1950-53 prorektor
VŠUP	Smetana Pavel st. pr. uměl. pr. škol	mř. pr. užité architektury	1949/06	1949-53 rektor
VŠUP	Štrnadel Antonín st. pr. uměl. pr. škol	mř. pr. užité grafiky (typografie)	1948/09	
VŠUP	Svolinský Karel st. pr. uměl. pr. škol	mř. pr. užité plastiky v kameni a kovu	1949/06	
VŠUP	Wagner Josef st. pr. uměl. pr. škol	mř. pr. rybařství a hydrobiologie	1948/07	1949-50 děkan hosp. odb.
VŠZ Brno	Kostomarov Boris s.d. Ing. Dr. techn.	mř. pr. technologie ovoce a zeleniny	1948/09	
VŠZ Brno	Kyzlink Vladimír s.d. Ing. Dr. techn.	mř. pr. speciální zootechniky	1950/01	
VŠZ Brno	Pochradský Jan s.d. Ing. Dr. techn.	mř. pr. sadovnictví a kvělinářství	1949/06	1950-53 rektor
VŠZ Brno	Scholz Jaromír s.d. Ing. Dr. techn.	mř. pr. spec. produkce rostlinné	1950/01	
VŠZ Brno	Šimon Jaroslav s.d. Ing. Dr.			

** funkce na škole do školního roku 1959/60
od šk. r. 1952/3 do 1958/9 nerefektuje rozdělení filosofické fakulty na filosoficko-historickou a filologickou fakultu a přejmenování přírodovědecké fakulty na geologicko-geografickou a rovněž na rozdělení lékařské fakulty od r. 1953

Příloha I / C Profesorská jmenování 1948–1950 podle chronologického řazení

Porovnáme-li počty profesorských jmenování ve sledovaných třech letech, zjistíme výrazný pokles jmenování v roce 1950 – pouhých 18 jmenování, oproti roku 1948, kdy bylo uskutečněno 112 jmenování, a roku 1949, ve kterém proběhlo 101 jmenování.

V lednu 1948, ještě ve funkčním období ministra školství JUDr. Jaroslava Stránského, proběhlo jmenování 31 profesorů. Vícenásobná jmenování se uskutečnila na PŘF UK (osm profesorů) a zejména na LF UP (šestnáct profesorů, 5 řádných, 11 mimořádných, tj. veškerá jmenování na této fakultě ve sledovaném období⁵²). V červnu 1948 bylo jmenováno šest profesorů na lékařských fakultách Univerzity Karlovy. V červenci téhož roku proběhlo 41 jmenování, mj. sedm na fakultách ČVUT, pět na PedF v Brně, šest na FF UK a osm dalších jmenování na lékařských fakultách UK. Ještě před zahájením školního roku 1948/1949 bylo jmenováno 25 profesorů; sedm na lékařských fakultách UK, pět na Vysoké škole uměleckoprůmyslové.

V červnu 1949 byly předány jmenovací dekrety dvacet pět novým profesorům. Pět jmenování proběhlo na PedF Masarykovy univerzity a dalších deset na VŠUP. V srpnu téhož roku se uskutečnilo opět dvacet pět jmenování, mezi nimi vícenásobná jmenování na Akademii múzických umění v Praze – třináct profesorů⁵³ a čtyři na Janáčkově akademii v Brně. V listopadovém termínu se uskutečnilo 11 jmenování, z nich čtyři na ČVUT, rovněž čtyři na PedF v Olomouci⁵⁴ a dvě na Vysoké škole politické a sociální v Praze.⁵⁵ Poslední jmenování v roce 1949 proběhla v prosinci, kdy bylo jmenováno 39 profesorů, mj. šest na ČVUT, pět na PedF UK a deset na Vysoké škole technické v Brně.

V roce 1950 pak proběhla jmenování v lednu (osm profesorů), v dubnu (pět profesorů – čtyři na PedF UK) a v září (čtyři profesori).

Jmenování, jejichž proces nebýval ani v minulosti krátkodobou záležitostí – jak ostatně některé dotčené osoby zaznamenávaly⁵⁶ –, se uskutečňují v době, která se s dobou, kdy byla jmenování zahájena, v mnohém liší; zcela určitě to platí pro období 1938–1950.

Lze usuzovat, že zahájení procesu většiny jmenování, která proběhla v letech 1948–1949, spadá do období předúnorového, tedy ještě v rámci poválečné rekonstrukce profesorských sborů a konstituování sborů na nově zřízených školách. Naproti tomu pouhých osmnáct jmenování v roce 1950 zřejmě odráží nejistotu dotčených kruhů ohledně nové podoby vysokého stupně školství, jež se předpokládala po změně režimu po únoru 1948 a která také přišla po dílčích změnách zásadní právní úpravou, tj. vysokoškolským zákonem č. 58/1950 Sb. a jeho podstatnými novelizacemi z 50. let.

Srovnáme-li hodnocení politických postojů profesorů v chronologickém sledu jejich jmenování, zjistíme, že posun ke „kladnému“ hodnocení je zřetelný. Například všichni

⁵² Pouze děkanu této fakulty, MUDr. Františku Lédlovi, jmenovanému mimořádným profesorem, byla v srpnu 1949 potvrzena řádná profesura.

⁵³ Z 16 profesorů jmenovaných ve sledovaném období, dvě jmenování tomuto předcházela (v září 1948 byli na hudební odbor AMU jmenováni Metod Doležil a Ladislav Zelenka) a jedno se uskutečnilo o rok později (v září 1950, kdy byl smluvním profesorem pro filmovou režii a stříh jmenován Otakar Vávra).

⁵⁴ První poválečná a do konce roku 1950 jediná jmenování.

⁵⁵ Ladislav Štoll a Jiří Hájek.

⁵⁶ Srv. např.: Otakar Odložilík, Deníky z let 1924–1948, Milada Sekyrková (ed.), I–II, Práce z dějin vědy 5, Praha 2002, zde I, např. s. 684.

profesoři ze sledovaného období, hodnocení jako „reakční“, byli jmenováni v roce 1948, Rovněž z celkového počtu 33 profesorů, charakterizovaných jako „indiferentní“, bylo 23 jmenováno v roce 1948. Srovnaj následující tabulky.⁵⁷

Jmenování 1948 leden – srpen	
A	15
B	20
C	8
D	19
E	10
celkem + nehodnocených	72 + 13

Jmenování 1949 leden – srpen	
A	24
B	13
C	5
D	6
E	0
celkem + nehodnocených	48 + 2

Jmenování 1950 leden – prosinec	
A	8
B	4
C	2
D	2
E	0
celkem + nehodnocených	16 + 2

Jmenování 1948 září – prosinec	
A	11
B	8
C	1
D	4
E	3
celkem	27

Jmenování 1949 září – prosinec	
A	25
B	13
C	6
D	2
E	0
celkem	46 + 4

⁵⁷ Kategorie A – členové KSČ před únorem 1948, B – členové KSČ po únoru 1948, C – pokrokoví, D – indiferentní, E – reakční. Viz tzv. politické rozvrstvení vypracované kulturně propagační komisí sekretariátu ÚV KSČ, Příloha II, s. 230.

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (chronologicky podle jmenování)

rok/měsíc	Věstník	jméno	škola	poznámka ke jmenování	polit. hodn.
1948/*	IV/3	Chmelař Vilém PhDr.	MU FF Brno	*chybí datum	B
1948/*	IV/3	Kůral Albert PhDr.	MU FF Brno	*chybí datum	C
1948/*	IV/3	Racek Jan PhDr.	MU FF Brno	*chybí datum	B
1948/01	IV/4	Daneš Vladislav Ing. dr. techn.	CVUT VS chem.-techn. inženýrství		A
1948/01	IV/4	Zapletal Karel RNDr.	MU PFF Brno		B
1948/01	IV/4	Perlík Romuald PhDr.	UK bohosl. f.	od 4/47 in memoriám	E
1948/01	IV/4	Dvořák Josef PhDr.	UK FF	od 10/46	D
1948/01	IV/4	Bureš Eduard RNDr. et PhMr.	UK PFF	od 5/40 in memoriám	D
1948/01	IV/4	Cejp Karel dr.	UK PFF	od 1/47	D
1948/01	IV/4	Jirovec Otto dr.	UK PFF	od 5/41	C
1948/01	IV/4	Orlov Alexandr	UK PFF	od 5/41	D
1948/01	IV/4	Procházka Otto RNDr. et PhMr.	UK PFF	od 5/41	D
1948/01	IV/4	Surza Jindřich dr.	UK PFF	od 5/41	D
1948/01	IV/4	Ulrich František dr.	UK PFF	od 5/41 in memoriám	D
1948/01	IV/4	Blatný Josef MUDr.	UP LF Olomouc		B
1948/01	IV/4	Hadlik Josef MUDr.	UP LF Olomouc	od 10/46	A
1948/01	IV/4	Kabelík Jan MUDr.	UP LF Olomouc	od 10/46	D
1948/01	IV/4	Koštál Rostislav MUDr.	UP LF Olomouc		D
1948/01	IV/4	Lédl František MUDr.	UP LF Olomouc		A
1948/01	IV/4	Lejhanec Gustav MUDr.	UP LF Olomouc		B
1948/01	IV/4	Mělka Jaroslav MUDr.	UP LF Olomouc	od 10/46	B
1948/01	IV/4	Pavlica František MUDr.	UP LF Olomouc		B
1948/01	IV/4	Pavlik Arnold MUDr.	UP LF Olomouc		B
1948/01	IV/4	Rapant Vladislav MUDr.	UP LF Olomouc		E
1948/01	IV/4	Slabihoudek František MUDr.	UP LF Olomouc	od 10/46	C
1948/01	IV/4	Santavý František MUDr.	UP LF Olomouc		B
1948/01	IV/4	Sercl Miroslav MUDr.	UP LF Olomouc		B
1948/01	IV/4	Vejvodský Václav MUDr.	UP LF Olomouc		E
1948/01	IV/4	Zemánková-Kuncová Hedvika MUDr.	UP LF Olomouc		E
1948/01	IV/4	Zák Bedřich MUDr.	UP LF Olomouc		D
1948/01	IV/4	Krejcar Jaromír ak. arch.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		B
1948/01	IV/4	Macků Jan PhDr.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		B
1948/01	IV/7	Hajn Miroslav Ing. dr. techn.	CVUT VS stroj.-el. techn. inženýrství	od 3/48	D
1948/06	IV/13	Dobiáš František ThDr.	Husova evang. bohosl. f.		E

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (chronologicky podle jmenování)
pokračování

rok/měsíc	Věstník	Jméno	škola	poznámka ke jmenování	polit. hodn.
1948/06	IV/13	Toul František RNDr.	MU PFF Brno		
1948/06	IV/13	Jesenský Jan MUDr.	UK LF	od 5/42 in memoriám	B
1948/06	IV/13	Netoušek Miloš MUDr.	UK LF		
1948/06	IV/13	Škorpil Ferdinand MUDr.	UK LF	od 5/46	A
1948/06	IV/13	Blecha Jiří MUDr.	UK LF Hradec Králové		E
1948/06	IV/13	Knobloch Rudolf MUDr.	UK LF Pízeň		A
1948/06	IV/13	Křečan Jaromír MUDr.	UK LF Pízeň	od 1/46	B
1948/07	IV/15-16	Novák Josef RNDr.	ČVUT VŠ speciálních nauk		A
1948/07	IV/15-16	Bašta Jan Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ strojí.-el. techn. inženýrství		D
1948/07	IV/15-16	Fetter František Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ strojí.-el. techn. inženýrství	od 5/46	C
1948/07	IV/15-16	Nejepsa Robert Ing.	ČVUT VŠ strojí.-el. techn. inženýrství	od ukonč. dšavad. prac. poměru	C
1948/07	IV/15-16	Fukátko Jaroslav PhDr.	ČVUT VŠ věd hospodářských		D
1948/07	IV/15-16	Janaček Jan RCDr.	ČVUT VŠ věd hospodářských		A
1948/07	IV/15-16	Sáda Vilém Ing. RCDr.	ČVUT VŠ věd hospodářských		A
1948/07	IV/15-16	Bič Miloš ThDr.	Husova evang. bohosl. f.		D
1948/07	IV/15-16	Souček Josef ThDr.	Husova evang. bohosl. f.		D
1948/07	IV/15-16	Lukeš Jan MUDr.	MU LF Brno		E
1948/07	IV/15-16	Popěk Karel MUDr.	MU LF Brno		D
1948/07	IV/15-16	Teissler Viktor MUDr.	MU LF Brno		D
1948/07	IV/15-16	Hájek Zdeněk PhDr.	MU PedF Brno		D
1948/07	IV/15-16	Hrabák Josef PhDr.	MU PedF Brno		B
1948/07	IV/15-16	Martinec Theodor RNDr.	MU PedF Brno		A
1948/07	IV/15-16	Mlién Eduard ak. malíř	MU PedF Brno		B
1948/07	IV/15-16	Trtílek Josef RNDr.	MU PedF Brno		B
1948/07	IV/15-16	Sekamina Josef RNDr.	MU PFF Brno		A
1948/07	IV/15-16	Vyskočil Jan ThDr. et PhDr.	UK bohosl. f.		E
1948/07	IV/15-16	Eisner Jan PhDr.	UK FF	od 1945	D
1948/07	IV/15-16	Florovskij Antonín PhDr.	UK FF		D
1948/07	IV/15-16	Chaloupecký Václav PhDr.	UK FF		D
1948/07	IV/15-16	Krejčí Karel PhDr.	UK FF		E
1948/07	IV/15-16	Okunev Nikolaj PhDr.	UK FF		B
1948/07	IV/15-16	Vojtěšek Václav PhDr.	UK FF		
1948/07	IV/15-16	Bergauer Vladimír MUDr.	UK LF		E
1948/07	IV/15-16	Herles František MUDr.	UK LF	in memoriám	
1948/07	IV/15-16	Jedička Vladimír MUDr.	UK LF		C

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (chronologicky podle jmenování)
pokračování

rok/měsíc	Věstník	Jméno	škola	poznámka ke jmenování	polit. hodn.
1948/07	IV/15-16	Polák Bohuslav MUDr.	UK LF		
1948/07	IV/15-16	Vondráček Vladimír MUDr.	UK LF		D
1948/07	IV/15-16	Málek Ivan MUDr.	UK LF Hradec Králové		A
1948/07	IV/15-16	David Václav MUDr.	UK LF Pízeň		D
1948/07	IV/15-16	Mikoláš Vladimír MUDr.	UK LF Pízeň		D
1948/07	IV/15-16	Chlup Otakar PhDr.	UK PedF		A
1948/07	IV/15-16	Kerhart Oldřich ak. malíř	UK PFF	in memoriám	D
1948/07	IV/15-16	Němejc František RNDr.	UK PFF		B
1948/07	IV/15-16	Novák Jiří RNDr.	UK PFF		D
1948/07	IV/15-16	Oberberger Jan PhDr.	UK PFF		D
1948/07	IV/15-16	Jelinek Vincenc MVDr.	VŠ veterinární Brno		A
1948/07	IV/15-16	Maiwald Karel JUDr.	VŠFS Praha		C
1948/07	IV/15-16	Smolař Václav Ing. dr. techn.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		B
1948/07	IV/15-16	Štván Antonín Ing. dr. techn.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		B
1948/07	IV/15-16	Kostomarov Boris Ing. dr. techn.	VŠZ Brno		A
1948/09	IV/19	Doležal Metod	AMU		B
1948/09	IV/19	Šorm František Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ chem.-techn. inženýrství		A
1948/09	IV/19	Myslivec Václav Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ zem. a lesn. inženýrství		A
1948/09	IV/19	Svoboda Pravdomil Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ zem. a lesn. inženýrství		A
1948/09	IV/19	Ečer Bohuslav JUDr.	MU PF Brno	od 7/48	B
1948/09	IV/19	Burian František MUDr.	UK LF		D
1948/09	IV/19	Kruta Vladislav MUDr.	UK LF		E
1948/09	IV/19	Skarmitzl Eduard PhDr. et PhMlr.	UK LF		D
1948/09	IV/19	Wiškovský Bedřich MUDr.	UK LF		D
1948/09	IV/19	Fingertand Antonín MUDr.	UK LF Hradec Králové	od 4/46	E
1948/09	IV/19	Knobloch Eduard MUDr.	UK LF Hradec Králové		E
1948/09	IV/19	Hrbek Jaromír MUDr.	UK LF Pízeň		A
1948/09	IV/19	Svoboda Ludvík PhDr.	UK PedF		A
1948/09	IV/19	Janaček Karel PhDr.	UP FF Olomouc		D
1948/09	IV/19	Markalous Bohumil PhDr.	UP FF Olomouc		B
1948/09	IV/19	Richter Václav PhDr.	UP FF Olomouc		B
1948/09	IV/19	Jirkovský Rudolf RNDr.	VŠ báňská Ostrava		B
1948/09	IV/19	Bens Adolf Ing. arch.	VŠUP	od 10/1947	A
1948/09	IV/19	Filla Emil	VŠUP	od 10/1947	B
1948/09	IV/19	Fišátek Alois	VŠUP	od 10/1947	A

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (chronologicky podle jmenování)
pokračování

rok/měsíc	Věstník	Jméno	škola	poznámka ke jmenování	polit. hodn.
1948/09	IV/19	Pečířka Jaromír	VŠUP	od 10/1947	A
1948/09	IV/19	Štírnadel Antonín	VŠUP		A
1948/09	IV/19	Kyzlink Vladimír Ing. dt. techn.	VŠZ Brno		B
1948/09	IV/20	Zelenka Ladislav	AMU		B
1948/09	IV/20	Galla Karel PhDr.	MU PedF Brno	od 10/48	A
1948/12	V/2	Antonio Corlón	UK FF	od 10/48	C
1949/03	V/8	Mathesius Bohumil	UK FF	od 10/48	A
1949/03	V/8	Jaromír Blažke JUDr.	MU PF Brno	od 10/48	B
1949/06	V/13	Keilner Adolf PhDr.	MU FF Brno	od 10/48	A
1949/06	V/13	Bělař Antonín RNDr.	MU PedF Brno	od 10/48	A
1949/06	V/13	Kalousek František PhDr.	MU PedF Brno	od 10/48	A
1949/06	V/13	Koutský Karel RNDr.	MU PedF Brno	od 10/48	B
1949/06	V/13	Svěrák František PhDr.	MU PedF Brno	od 10/48	A
1949/06	V/13	Urban Bohumil ak. malíř	MU PedF Brno	od 10/48	A
1949/06	V/13	Husa Václav PhDr.	UK FF	od 10/48	A
1949/06	V/13	Průšek Jaroslav PhDr.	UK FF	od 10/48	A
1949/06	V/13	Říha Oldřich PhDr.	UK FF		A
1949/06	V/14	Vodička Felix PhDr.	UK PedF		C
1949/06	V/14	Klíka Jaromír PhDr.	ČVUT VŠ chem.-technolog. inženýrství		B
1949/06	V/14	Klíka Otakar Ing.	ČVUT VŠ stroj.-el. techn. inženýrství		B
1949/06	V/14	Lukáš Josef PhDr.	UK LF	od 11/48	A
1949/06	V/14	Scholz Jaromír Ing. dr. techn.	VŠZ Brno		A
1949/06	V/22	Dvořák Karel	VŠUP	od 10/47	D
1949/06	V/22	Eckert Otto	VŠUP	od 10/48	A
1949/06	V/22	Kaplický Josef	VŠUP	od 10/47	C
1949/06	V/22	Kybal Antonín	VŠUP	od 10/47	A
1949/06	V/22	Muzika František	VŠUP	od 10/47	C
1949/06	V/22	Paličková – Mldeová Emilie	VŠUP	od 10/48	D
1949/06	V/22	Pelc Antonín	VŠUP	od 10/48	A
1949/06	V/22	Smetana Pavel	VŠUP	od 10/47	A
1949/06	V/22	Svolinsky Karel	VŠUP	od 10/47	C
1949/06	V/22	Wagner Josef	VŠUP	od 10/47	B
1949/06	V/29	Novák Vladislav Jan PhDr.	UK PFF	od 10/47	B
1949/08	V/23	Kittrich Josef Ing. arch.	ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.	od 4/48	B
1949/08	V/23	Klečka Antonín Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ zem. a lešn. inženýrství	od 10/48	A

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (chronologicky podle jmenování)
pokračování

rok/měsíc	Věstník	Jméno	škola	poznámka ke jmenování	polit. hodn.
1949/08	V/23	Fischer Josef PhDr.	UK FF	od 1/45 in memoriám	A
1949/08	V/23	Albert Bohuslav MUDr.	UK LF		
1949/08	V/23	Zikmund Emil MUDr.	UK LF	od 2/45 in memoriám	B
1949/08	V/23	Otáhalová – Popelová Jitka PhDr.	UK PedF	od 10/48	A
1949/08	V/23	Ledl František MUDr.	UP LF Olomouc	od 10/48	B
1949/08	V/23	Rost Rudolf RNDr.	VŠ báňská Ostrava	od 10/48	D
1949/08	V/24	Bok Josef	AMU	od 10/48	B
1949/08	V/24	Bořkovec Pavel	AMU	od 10/46	A
1949/08	V/24	Brousil Antonín	AMU	od 10/46	A
1949/08	V/24	Daniel František	AMU	od 10/46	A
1949/08	V/24	Götz František	AMU	od ukonč. dosavad. prac. poměru	A
1949/08	V/24	Kalaš Julius	AMU	od 10/48	B
1949/08	V/24	Moravec Karel	AMU	od 10/46	D
1949/08	V/24	Plička Karel	AMU	od 10/48	B
1949/08	V/24	Pujman Ferdinand	AMU	od ukonč. dosavad. prac. poměru	B
1949/08	V/24	Sádlo Karel	AMU	od 10/48	D
1949/08	V/24	Štěpánová – Kurzová Ilona	AMU	od 10/46	C
1949/08	V/24	Tomášková Jaromíra	AMU	od 10/46	A
1949/08	V/24	Wiedermann Bedřich	AMU	od 10/46	D
1949/08	V/24	Černý Václav	JAMU	od 10/48	A
1949/08	V/24	Kudláček František	JAMU		B
1949/08	V/24	Kundera Ludvík PhDr.	JAMU	od 10/48	A
1949/08	V/24	Kvapil Jaroslav	JAMU		B
1949/11	V/30	Primus František Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ stroj.-el. techn. inženýrství		B
1949/11	V/30	Fiala František Ing. arch.	ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.		A
1949/11	V/30	Mašek Jaroslav Ing. arch.	ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.		A
1949/11	V/30	Šnajdr Stanislav Ing. arch.	ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.		A
1949/11	V/30	Bělíč Jaromír PhDr.	UP FF Olomouc		B
1949/11	V/30	Kuraš Mečislav RNDr.	UP PedF Olomouc		B
1949/11	V/30	Němec František RNDr.	UP PedF Olomouc		B
1949/11	V/30	Trapl Miroslav PhDr.	UP PedF Olomouc		B
1949/11	V/30	Zvejska František RNDr.	UP PedF Olomouc		B
1949/11	V/30	Hájek Jiří JUDr.	VŠPS Praha		B
1949/11	V/30	Stoll Ladislav	VŠPS Praha		A
1949/12	VI/2	Wichterle Otto Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ chem.-techn. inženýrství		D

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (chronologicky podle jmenování)
pokračování

rok/měsíc	Věstník	Jméno	škola	poznámka ke jmenování	polit. hodn.
1949/12	VI/2	Šlechta Jaroslav Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.		A
1949/12	VI/2	Bezdiček Vilibald Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ inženýr. stavitelství		A
1949/12	VI/2	Roth Jaroslav Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ inženýr. stavitelství		A
1949/12	VI/2	Chmelář Vilém PhDr.	MU FF Brno		B
1949/12	VI/2	Novák Jaromír PhDr.	MU FF Brno		A
1949/12	VI/2	Riedel Gustav JUDr.	MU FF Brno		A
1949/12	VI/2	Hejdušek Bohdan MUDr.	MU LF Brno		B
1949/12	VI/2	Hora František MUDr.	MU LF Brno		A
1949/12	VI/2	Tesařová Růžena	MU PedF Brno		A
1949/12	VI/2	Skalička Vladimír PhDr.	UK FF		A
1949/12	VI/2	Svoboda Ludvík PhDr.	UK FF		A
1949/12	VI/2	Čapek Dominik MUDr.	UK LF		C
1949/12	VI/2	Černoňanský Václav RNDr.	UK PedF		A
1949/12	VI/2	Charvát Jaroslav PhDr.	UK PedF		A
1949/12	VI/2	Pacák Otařich RNDr.	UK PedF		C
1949/12	VI/2	Sejčka Josef	UK PedF		A
1949/12	VI/2	Tardy Vladimír PhDr. et RNDr.	UK PedF		A
1949/12	VI/2	Wála Jiří	UK PedF	od 12/49	A
1949/12	VI/2	Brožka Rudolf RNDr.	UK PFF		D
1949/12	VI/2	Kunský Josef RNDr.	UK PFF		A
1949/12	VI/2	Záchoval Ladislav RNDr.	UP FF Olomouc		C
1949/12	VI/2	Poldauf Ivan PhDr.	VŠ báňská Ostrava		B
1949/12	VI/2	Šuf Jiří RNDr.	VŠ báňská Ostrava		C
1949/12	VI/2	Vorálek Karel Ing.	VŠ veterinární Brno		B
1949/12	VI/2	Janeček Antonín MVDr.	VŠ veterinární Brno		B
1949/12	VI/2	Král Emanuel MVDr.	VŠ veterinární Brno		B
1949/12	VI/2	Böhm Josef Ing. dr. techn.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		B
1949/12	VI/2	Bouček Jaroslav Ing. dr. techn.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		C
1949/12	VI/2	Hochman Bohumil JUDr.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		A
1949/12	VI/2	Chlumský Vladimír Ing.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		B
1949/12	VI/2	Kuriál Antonín Ing. arch.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		A
1949/12	VI/2	Mříkos Jaroslav RNDr.	VŠT Dr. E. Beneše Brno	in memoriam	C
1949/12	VI/2	Potočka Jan RNDr.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		C
1949/12	VI/2	Procházka Jaroslav RNDr.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		A
1949/12	VI/2	Rozehnal Bedřich Ing. arch.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		A

Seznam vysokoškolských profesorů jmenovaných na českých vysokých školách v letech 1948–1950 (chronologicky podle jmenování)
pokračování

rok/měsíc	Věstník	Jméno	škola	poznámka ke jmenování	polit. hodn.
1949/12	VI/2	Sirnád Julius Ing. dr. techn.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		A
1949/12	VI/4	Honzík Karel Ing. arch.	ČVUT VŠ arch. a pozem. stavit.		A
1949/12	VI/8	Blaquez Juan dr.	ČVUT VŠ věd hospodářských	od 1/50	A
1950/01	VI/8	Klimeš Ferdinand Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ inženýr. stavitelství		A
1950/01	VI/8	Pleskot Václav dr. techn.	ČVUT VŠ speciálních nauk		A
1950/01	VI/8	Kurz Jaromír dr.	UK LF		D
1950/01	VI/8	Seeman Miloslav MUDr.	UK LF		D
1950/01	VI/8	Mydlářčík Vladislav Ing. dr. techn.	VŠ báňská Ostrava		A
1950/01	VI/8	Fanderlík Milota Ing. dr. techn.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		B
1950/01	VI/8	Pochradský Jan Ing. dr. techn.	VŠZ Brno		B
1950/01	VI/8	Šimon Jaroslav Ing. dr. techn.	VŠZ Brno		C
1950/04	VI/14	Jedička Alois PhDr.	UK PedF		A
1950/04	VI/14	Klíma Arnošt PhDr.	UK PedF		A
1950/04	VI/14	Sováč Miloš MUDr. et PhDr.	UK PedF		B
1950/04	VI/14	Váňa Josef PhDr.	UK PedF		A
1950/04	VI/15	Kotýza František MUDr.	UK LF Píseň		C
1950/07	VI/23	Macěra Vladimír Ing. dr. techn.	ČVUT VŠ inženýr. stavitelství		A
1950/09	VI/34	Vávra Otakar	AMU	od 10/49	A
1950/09	VI/34	Dotti Robert	UK FF	od 10/49	A
1950/09	VI/34	Galla Karel PhDr.	UK PedF		A
1950/09	VI/34	Mencí Vojtěch Ing. dr. techn.	VŠT Dr. E. Beneše Brno		B

* politické rozvrstvení dle hodnocení vypracovaného kulturně propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ v roce 1950
A – v KSČ před únorem 1948, B – v KSČ po únoru 1948, C – pokrokoví, D – indiferentní, E – reakční

Příloha II

Tzv. Politické rozvrstvení přednášejících

Tzv. politické rozvrstvení přednášejících představuje soubor dokumentů vypracovaných Ústředním kulturně propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ⁵⁸ v roce 1950, nyní uložený ve Státním ústředním archivu.⁵⁹ Součástí dokumentu ke každé vysoké škole či fakultě vysoké školy je situační zpráva o obecném politickém vývoji vyučujících i studentů, a to v kapitole před únorem 1948 a po něm. Dále dokument obsahuje jmenové seznamy jednotlivých vysokoškolských pedagogů se stručným politickým a osobním hodnocením⁶⁰ podle jejich zařazení do uvedených kategorií: A – členové KSČ před únorem 1948; B – členové KSČ po únoru 1948; C – pokrokoví; D – indiferenti; E – reakční. Tyto údaje byly pak zpracovány do grafu, který je rovněž součástí zprávy.

Mimo tento soubor dokumentů (tzv. politické rozvrstvení přednášejících – v archivu uloženo pod názvy jednotlivých vysokých škol) lze nalézt k problematice politických opatření na vysokých školách další dokumenty, např. *Přehled personálních opatření v důsledku očisty akčních výborů v roce 1948*⁶¹ nebo *Zápisy z prověrek stranických profesorských kádří, 1948–1949*,⁶² dokumentující, jakým způsobem se strana chovala ke svým členům.⁶³

Z tzv. politického rozvrstvení přednášejících jsem použila data pro profesory ze souboru a pro souhrnný přehled vytvořila grafy pro jednotlivé školy a fakulty, zahrnující osoby ze souboru, analogické grafům z pramene. Ty zpracovávají „politické rozvrstvení přednášejících“, tj. jsou v nich zahrnuti profesori, docenti a další pedagogové, pověřeni konáním přednášek a cvičení.⁶⁴ Je třeba připomenout, že dokumenty Ústředního kulturně propagačního oddělení sekretariátu ÚV KSČ pracují nejen s fakty (členství – nečlenství v KSČ), ale i s politickými kategoriemi, které jsou ryze subjektivní a tendenční a v neposlední řadě politicky nekorektní (kategorie C–E). Jsou dokladem společensko-politického prostředí na vysokých školách z počátku 50. let. Poslední graf představuje sumarizaci předchozích.

Nejdříve několik technických poznámek ke grafům: statisticky ne významnou položku představují tzv. nezařazení, v celkovém počtu 21 případů (9 %). Jde jednak o devět jmenování *in memoriam*, tři „nekategorizované“ profesory v důsledku jejich úmrtí do roku 1950.⁶⁵ Dále dvě jmenování na ThF UK, pro kterou nezískalo Ústřední kulturně pro-

⁵⁸ Ústřední kulturně propagační oddělení sekretariátu ÚV KSČ, od r. 1945 do r. 1949 jako kulturně propagační komise, spravovalo agendu agitace a propagace (I. oddělení), škol, vědy a umění (II. oddělení) a kultury (III. oddělení). V průběhu let 1945 až 1955 bylo několikrát reorganizováno.

⁵⁹ SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, arch. j. 306–329.

⁶⁰ Tato hodnocení kromě faktických informací (členství v politických stranách) s sebou přináší zajímavá svědectví o době a jeho slovníku tehdejších úředníků (viz dále).

⁶¹ SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, arch. j. 289.

⁶² SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, arch. j. 304.

⁶³ Z prověrky dr. Řetovského z PFF UK (členem prověřkové komise byl mj. dr. Katětov): „Řekni nám svou sebekritiku.“ [...] „Kde máš odznak?“ [...].

⁶⁴ Grafy z tzv. politického rozvrstvení přednášejících viz Markéta Devátá, Příspěvek k dějinám vysokých škol 1948–1950 na základě dobových dokumentů, in: Antonín Kostlán (ed.), Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003, Práce z dějin vědy 6, Praha 2003, s. 631–651.

⁶⁵ Viz Příloha I/B– Seznam – řazení podle školy – působení/funkce na škole, s. 214–220.

pagační oddělení podklady pro hodnocení. Zbýlých sedm „nekategorizovaných“ profesorů nebylo vůbec v dokumentech nalezeno.⁶⁶ Dále je třeba uvést, že jmenování na Vysoké škole politických a hospodářských věd byla začleněna pod Vysokou školu politickou a sociální z důvodu organizačního i personálního propojení.⁶⁷

Jestliže skutečnost politického hodnocení konfrontujeme s hypotézou, že jmenování podléhala „politické objednávce“, zjistíme, že v kategoriích politicky „přijatelných“ pro tehdejší režim, tj. v kategoriích A–C (straníci a pokrokoví), nalezneme 71 % profesorů, takže více než jedna čtvrtina profesorů, jmenovaných v období 1948–1950, byla pro režim nepřijatelná!⁶⁸

Součástí „politického šetření“ ministerstva na vysokých školách, jehož výsledkem je soubor popisovaných dokumentů, byla i sestavená osobní hodnocení jednotlivých pedagogů. Jestliže v případě zjišťování pokrokovosti či nepokrokovosti a stranickosti či nestranickosti můžeme ještě věřit, že úředníkům šlo o statistiku, pak u osobních hodnocení je celkem zřejmé, že tato hodnocení byla vypracována pro další kolo vypořádání se s „politicky neuvědomělými“ pedagogy. Osobní hodnocení, kde odborná způsobilost pro pedagogickou činnost rozhodně nebyla stěžejním předmětem posouzení, jsou plná politické nekorektnosti.⁶⁹ Zatím co v některých případech se negativní posudky na další kariéře dotyčné osoby nepodepsaly,⁷⁰ v jiných ano.⁷¹

Některé profesory ze souboru postihla již očista akčními výbory škol a fakult v roce 1948. Akční výbor FF UK navrhoval distancování prof. Chaloupeckého, které však bylo později odvoláno.⁷² K odvolání mohlo dojít kvůli možné intervenci Z. Nejedlého, který uznával Chaloupeckého práce o slovanské minulosti.⁷³ Na LF UP byl trestán akčním výborem prof. Pavlica za projevy negativního postoje k lidově-demokratickému zřízení⁷⁴ a v roce 1950 mu byl zrušen pracovní poměr.⁷⁵ Prof. Mašek, jmenovaný na ČVUT, byl

⁶⁶ Z dostupných informací ale nevyplývá, že by v roce 1950 na škole, kde byli jmenováni, již nepůsobili.

⁶⁷ JUDr. Jiří Hájek a Ladislav Stoll byli ve školním roce 1948/1949 prorektory, resp. rektory obou zmíněných škol. Vysoká škola politická a sociální byla zřízena v říjnu 1945. Vysoká škola politických a hospodářských věd byla zřízena pro potřeby direktivního řízení národního hospodářství podle sovětského vzoru zákonem č. 227/1949 Sb. Na základě vládního nařízení č. 40/1952 Sb. došlo k její úplné reorganizaci. Viz též F. Kavka – B. Zilyská, c. d.

⁶⁸ Integrace inteligence do mocenského systému přijetím členství ve straně byla předpokladem pro její další kariéru. V opačném případě představovala nebezpečí pro systém, nebo systém by ohrožoval jejich postavení. Viz J. Maňák, Sociální aspekty, s. 685–686.

⁶⁹ V hodnoceních lze nalézt vyjádření jako: „Bud se dovede skvěle přetvařovat, nebo je to politický analfabet.“ (prof. Josef Sekanina, mineralog), nebo „Nebezpečný. Jízlivý, ironický, drzý.“ (prof. Josef Dvořák, filolog).

⁷⁰ MUDr. Jaromír Hrbek, profesor neurologie na LF UK v Plzni, sice možná i ve spojitosti s ministerským hodnocením změnil působiště, neboť od r. 1951 (do r. 1984) přednášel na LF UP v Olomouci, nicméně jeho kariéra se úspěšně vyvíjela: na UP byl proděkanem a děkanem LF a devět let rektorem, akademikem a ministrem školství v l. 1969–1971, kdy se podílel na politických čistkách [viz Zdeněk Pousta, Raketový nástup nového školního roku prof. Jaromíra Hrbka, in: Antonín Kostlán (ed.), Věda v Československu v období normalizace (1970–1975), Práce z dějin 4, Praha 2002, s. 413], měl v hodnocení zaznamenáno: „Pro porušení stranické disciplíny ve funkci člena KV KSČ zproštěn všech politických funkcí. Dá se obtížně zvládnouti pro své charakterové vlastnosti a silný individualismus.“

⁷¹ Naproti tomu malíř a prof. VŠUP František Tichý byl zařazen v hodnocení mezi reakční s posudkem: „Případ třídní zrady. Alkoholik.“ a v následujícím roce propuštěn. Po nervovém zhroucení a neúspěšné léčbě již tvořil jen výjimečně a v roce 1961 zemřel.

⁷² SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, Přehled personálních opatření v důsledku očisty AV 1948, arch. j. 289.

⁷³ Viz A. Kostlán, Die Prager Professoren, s. 641.

⁷⁴ SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, Přehled personálních opatření v důsledku očisty AV 1948, arch. j. 289. Viz též P. Urbásek, c. d. nebo Zdeněk Jirásek, Perzekuce školství Moravy a českého Slezska, Časopis Slezského zemského muzea, série B – Vědy historické, XLVIII/1, 1998, s. 59–96.

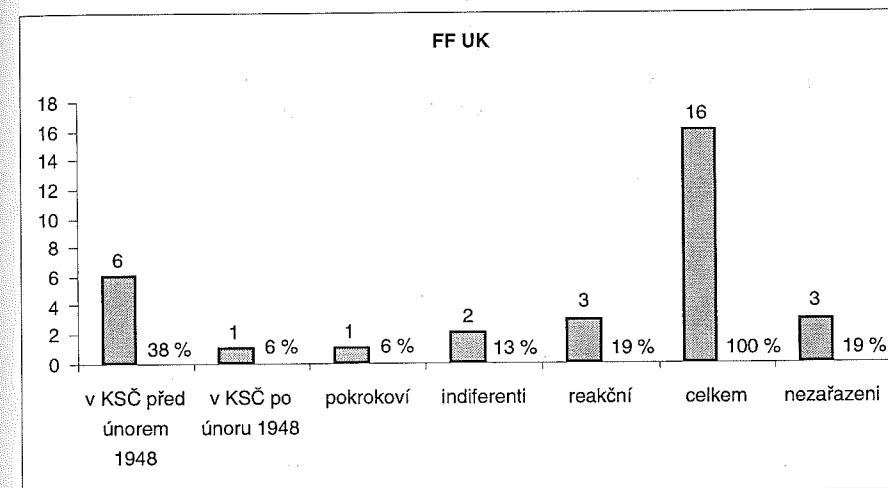
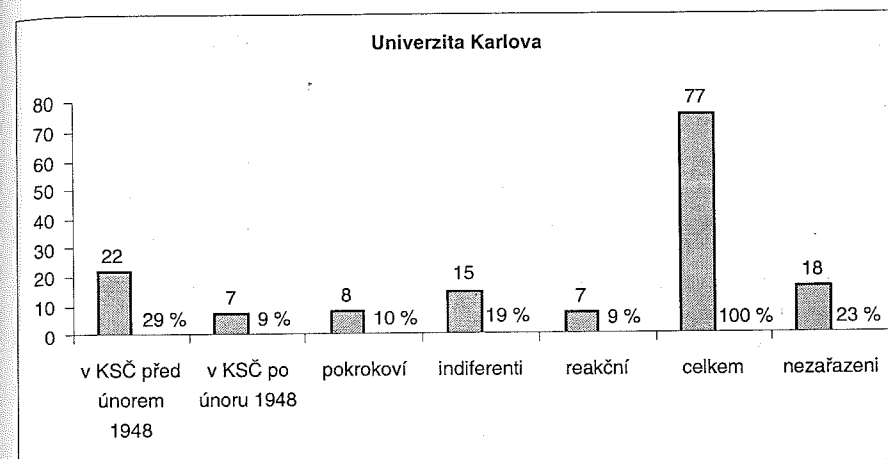
⁷⁵ SÚA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty, osobní spis.

potrestán přemístěním.⁷⁶ „Očista akčními výbory“ postihla v roce 1948 celkem 67 profesorů a docentů českých vysokých škol.⁷⁷

Jak jsem již zmínila výše, negativní posudky měly jistě vliv na další politické postihy, v důsledku nových třídně-politických prověrek, které proběhly na vysokých školách v období let 1958 až 1959. Na jejich základě bylo zbaveno vysokoškolského působení minimálně šest profesorů ze souboru.⁷⁸

Další politické prověrky, tentokrát po roce 1968, postihly další profesory, jmenované na vysoké školy v letech 1948–1950, včetně těch, kteří byli v roce 1948 nadšenými budovateli nového režimu (v souladu s historickou zkušeností o revoluci požírající své děti), ty však spadají již mimo období, které sledujeme.⁷⁹

„Politické rozvrstvení“ profesorů jmenovaných 1948–1950 vypracované Ústředním kulturně propagačním oddělením sekretariátu ÚV KSČ (rok 1950)

⁷⁶ SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, Přehled personálních opatření v důsledku očisty AV 1948, arch. j. 289.

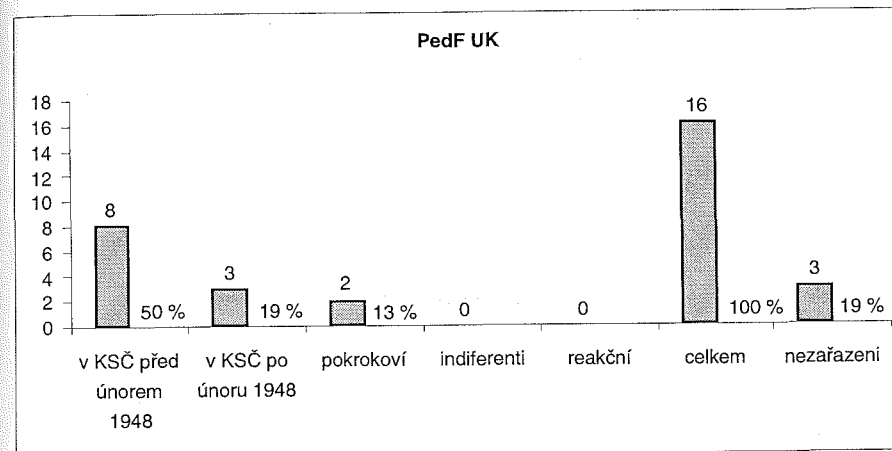
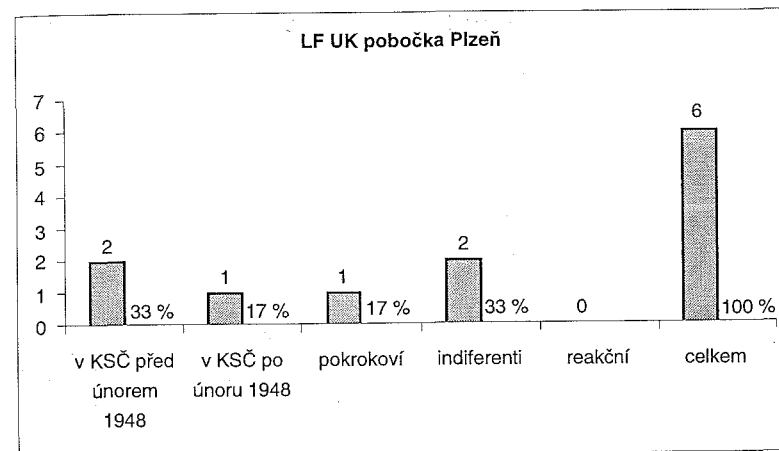
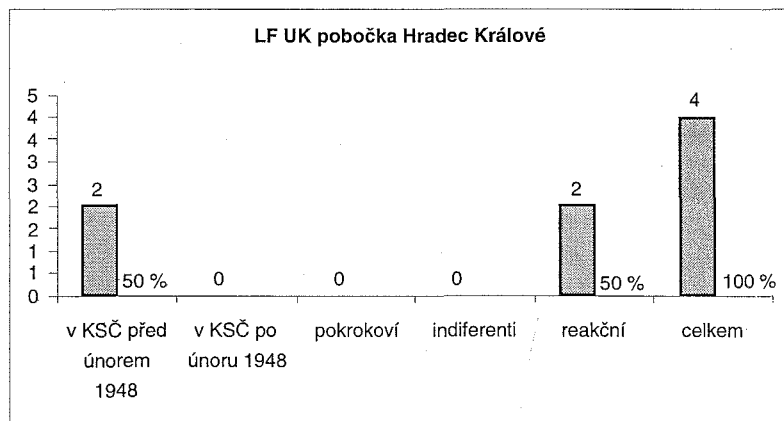
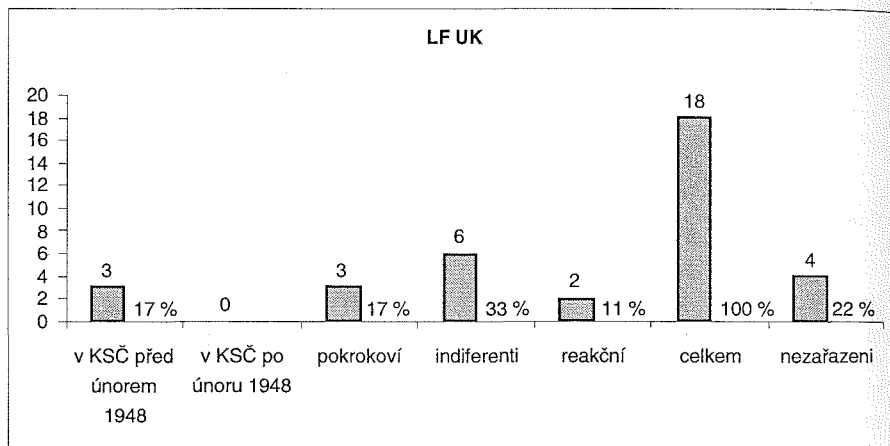
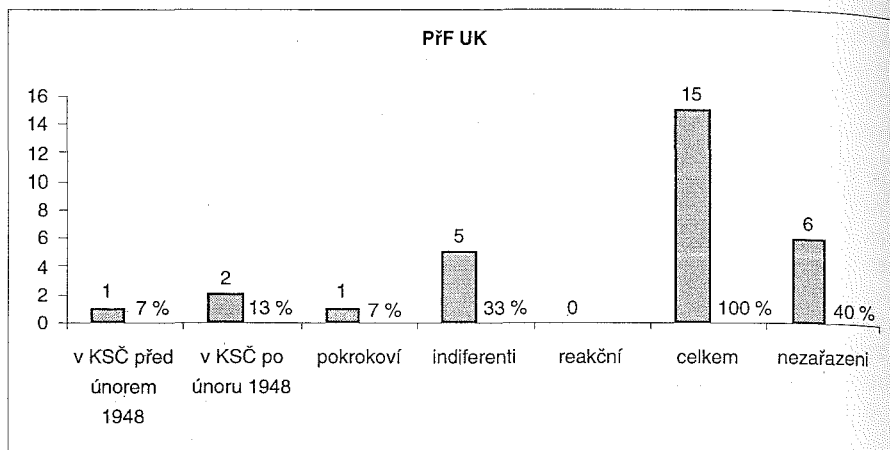
⁷⁷ V rámci očisty akčními výbory na českých vysokých školách bylo realizováno 11 případů propuštění, 13 pensionování, 17 přemístění, 9 dočasných distancí a 17 pozastavení přednáškové činnosti – zbavení docentury. SÚA, bývalý Archiv Ústavu dějin KSČ, Ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační oddělení ÚV KSČ, Přehled personálních opatření v důsledku očisty AV 1948, arch. j. 289. Ta opatření akčních výborů při provádění očisty, která byla realizována v rozporu se zákonnými předpisy, legalizoval zákon č. 213 z 21. 7. 1948. Viz J. Maňák, Sociální aspekty, s. 684. Šrov. též literaturu v pozn. 8.

⁷⁸ Mimo jiné již zmínění profesori Josef Šekanina a Josef Dvořák, dále Jan Eisner, Antonín Florovskij, Karel Krejčí a Václav Vojtíšek.

⁷⁹ Např. Jiří Hájek, Arnošt Klíma, Vladimír Tardý.

PF UK

Nebyl jmenován žádný profesor.

PedF UK pobočka České Budějovice

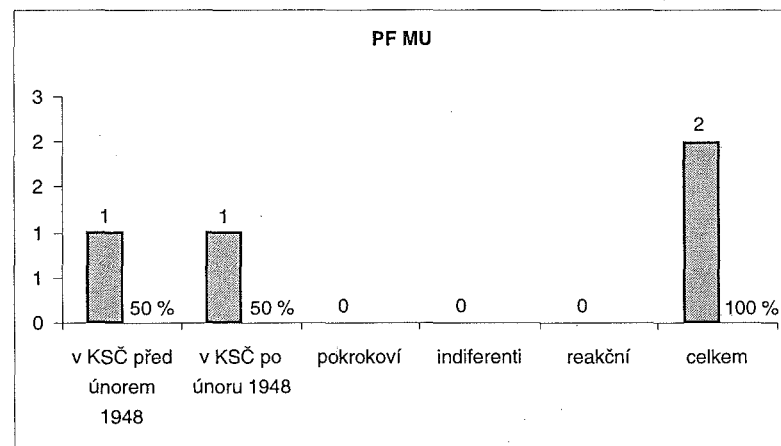
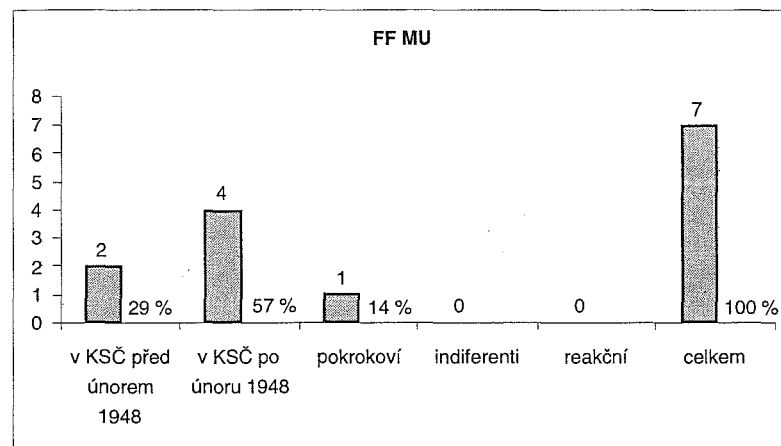
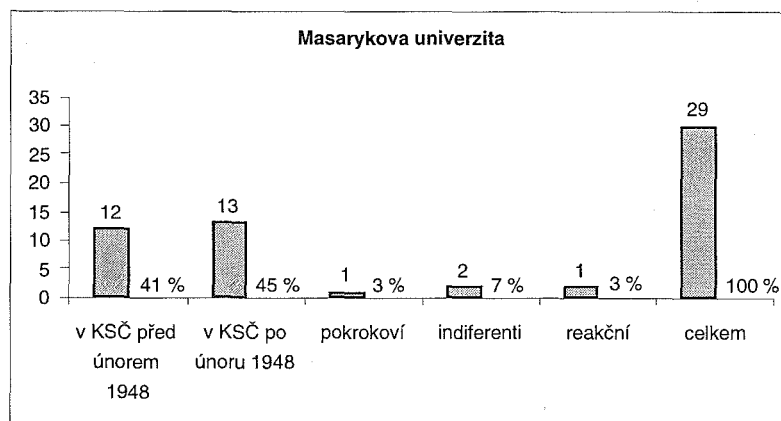
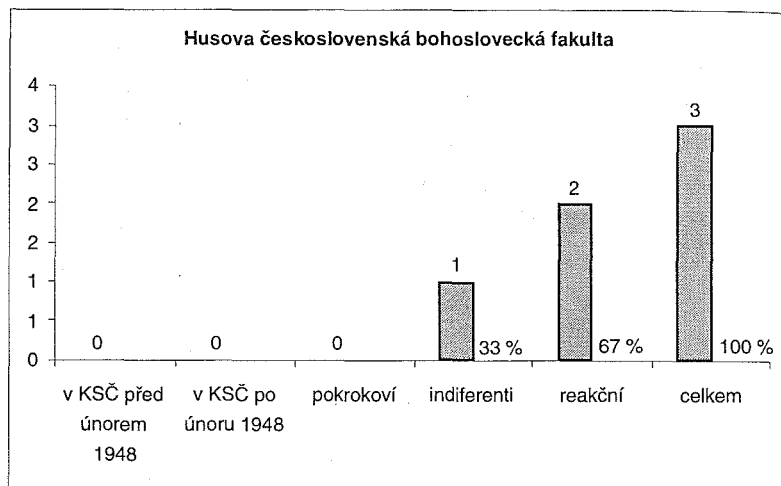
Nebyl jmenován žádný profesor.

PedF UK pobočka Plzeň

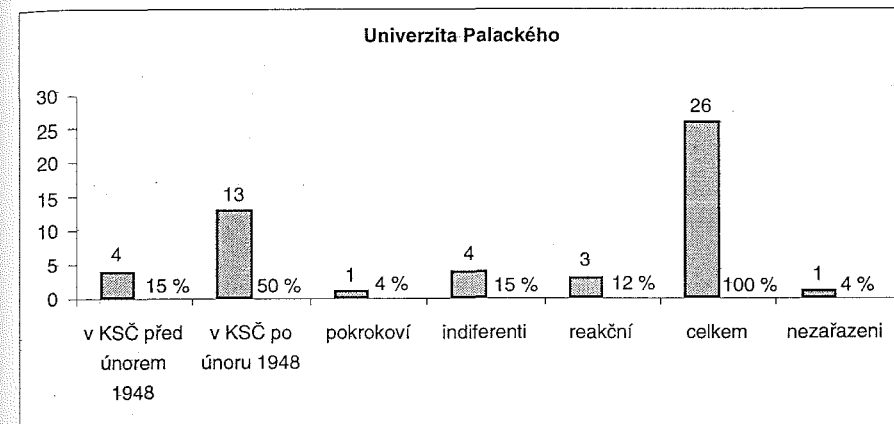
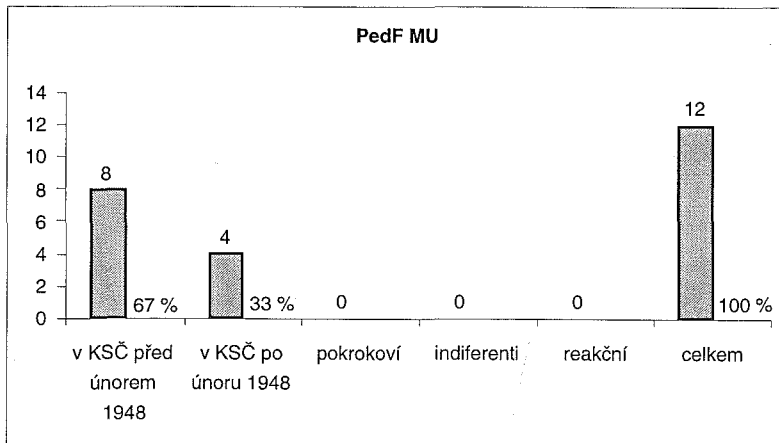
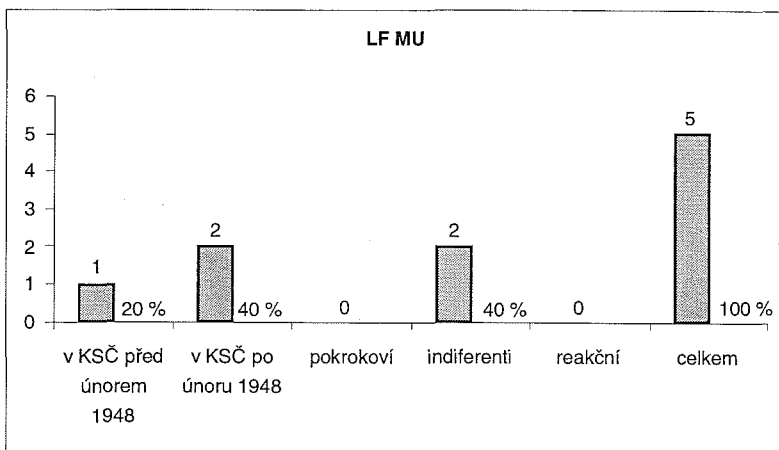
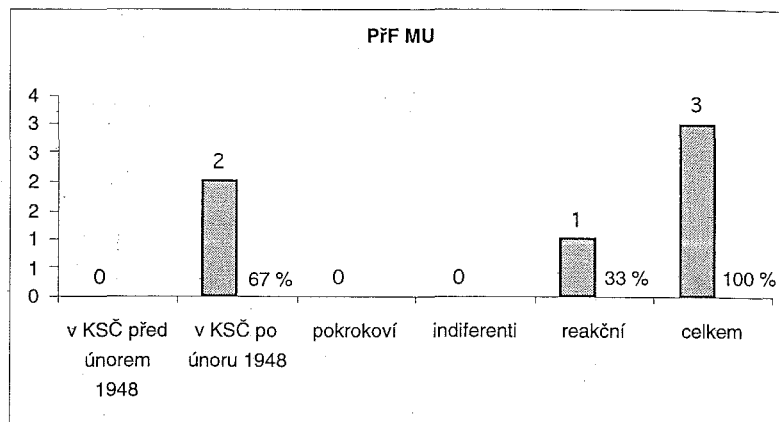
Nebyl jmenován žádný profesor.

Theologická fakulta UK

Byli jmenováni dva profesoři.

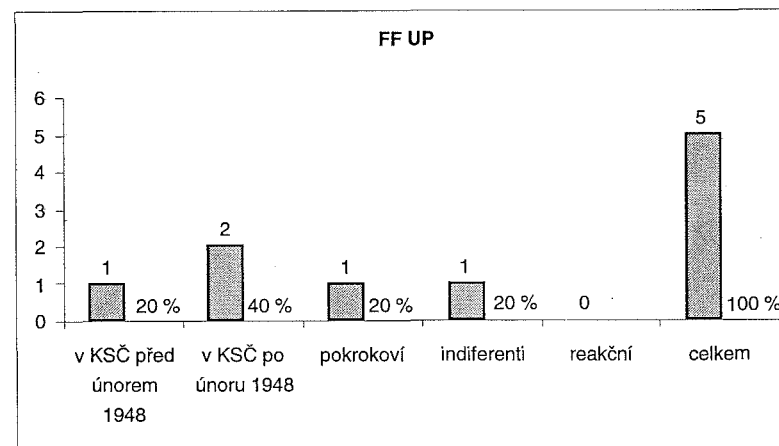

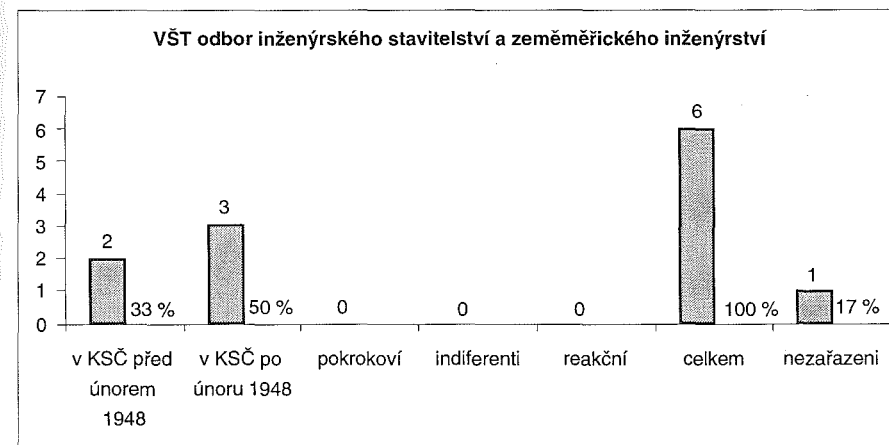
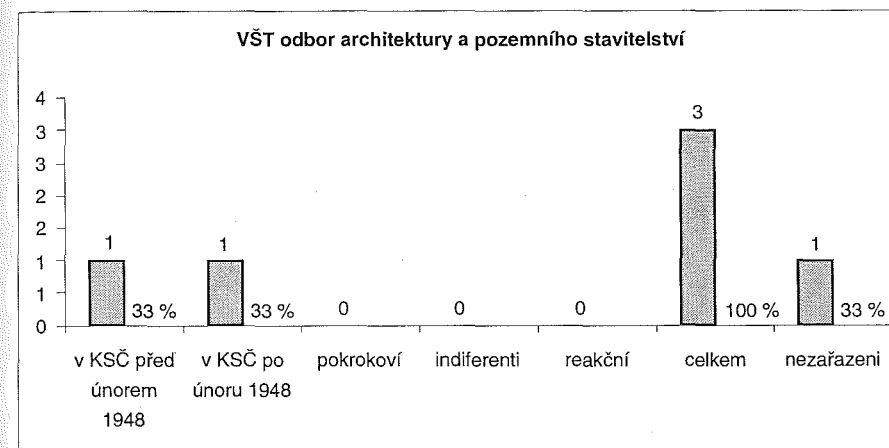
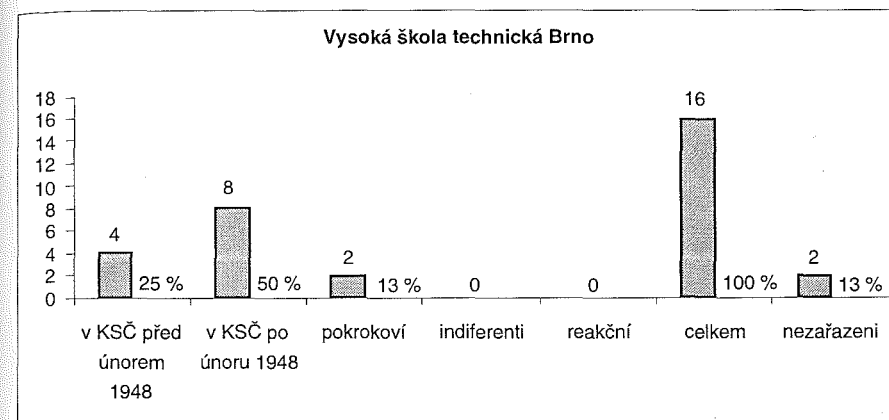
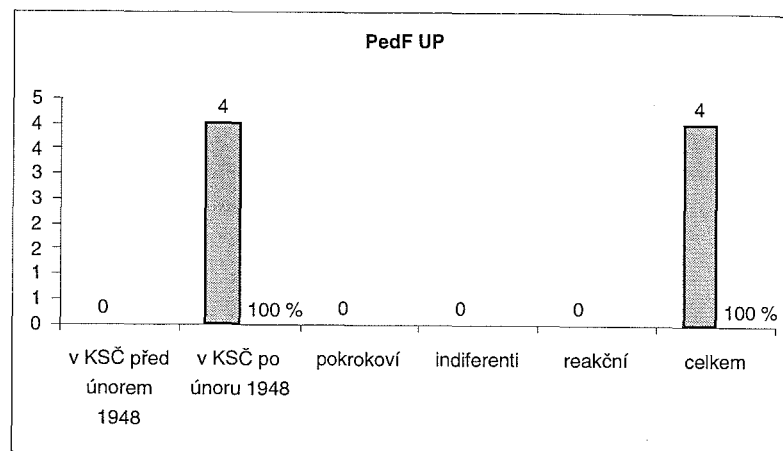
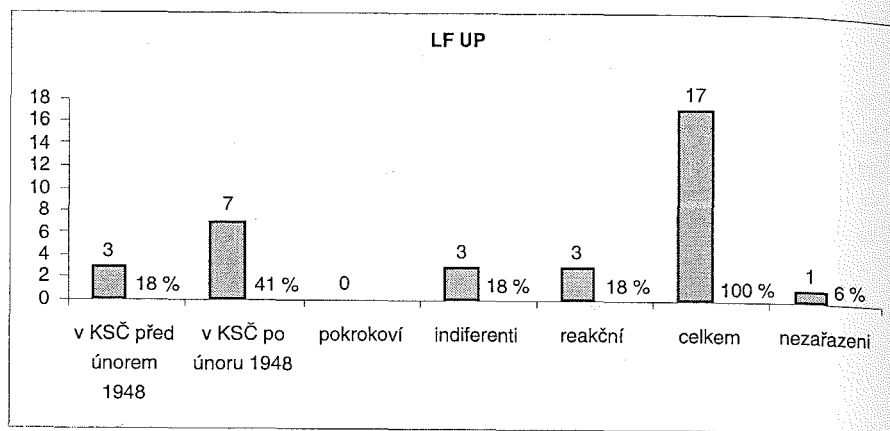

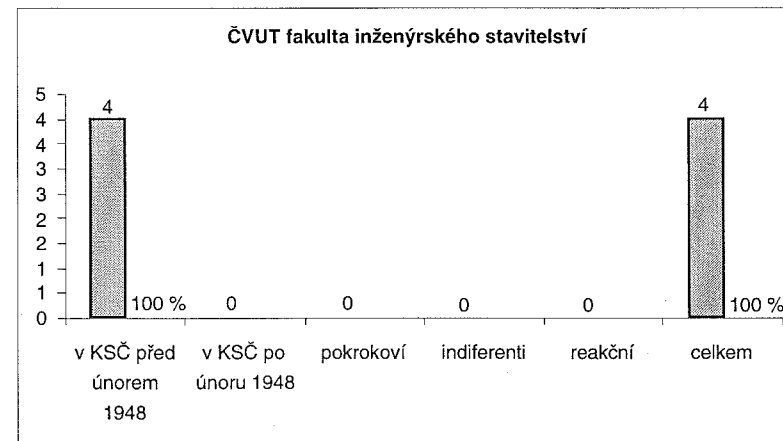
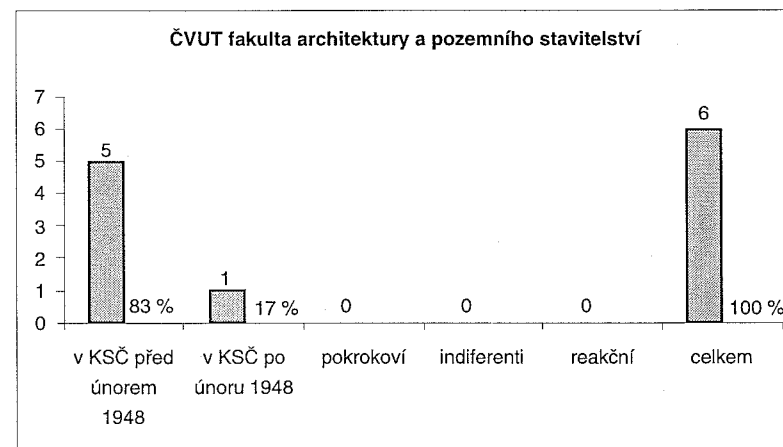
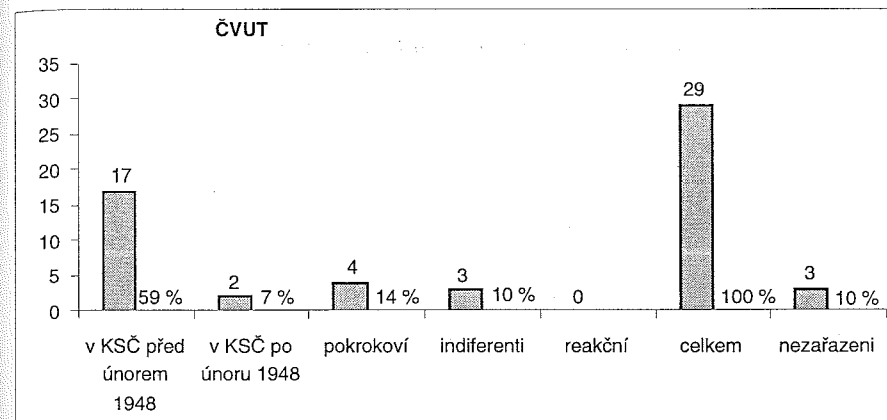
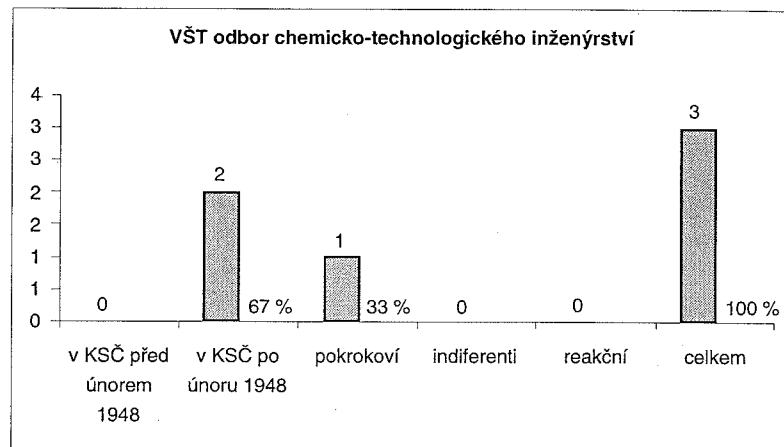
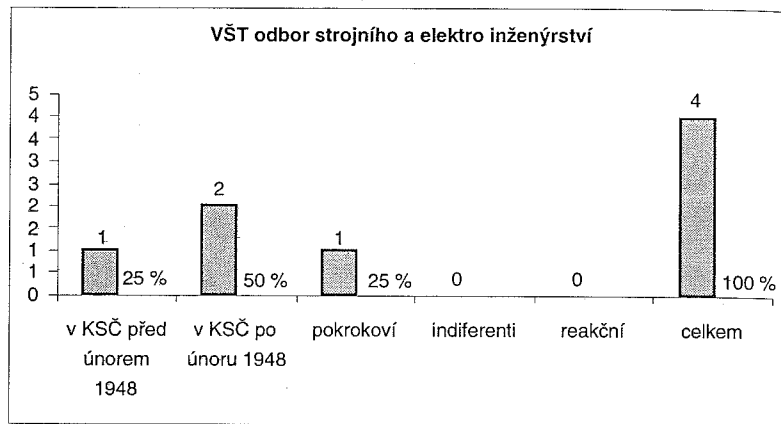

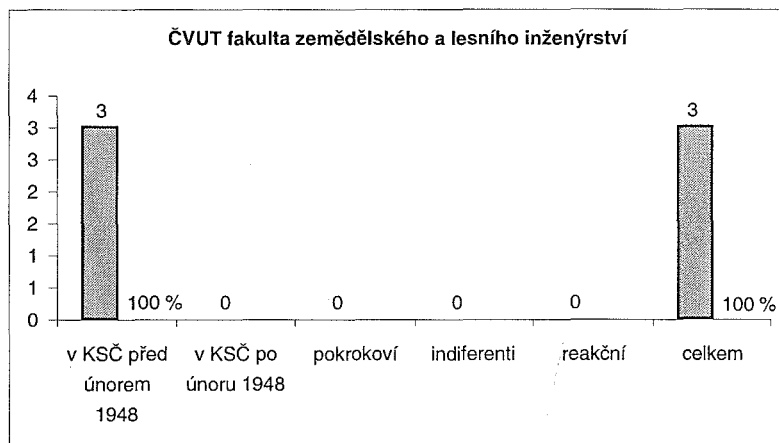
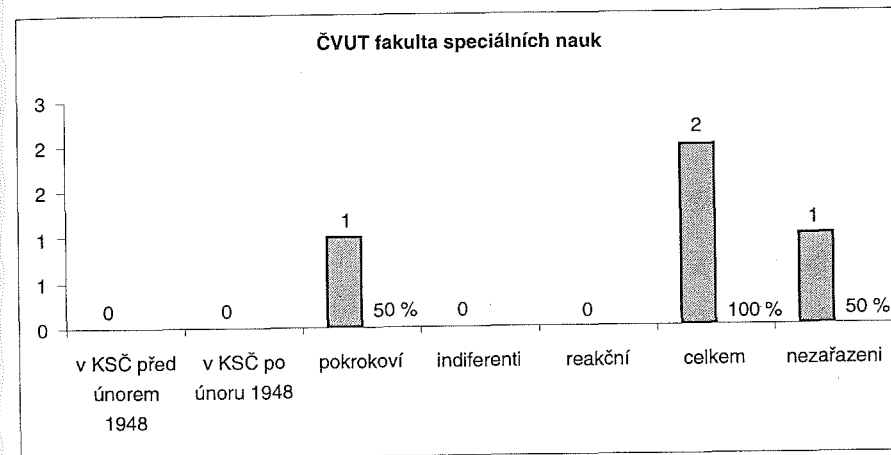
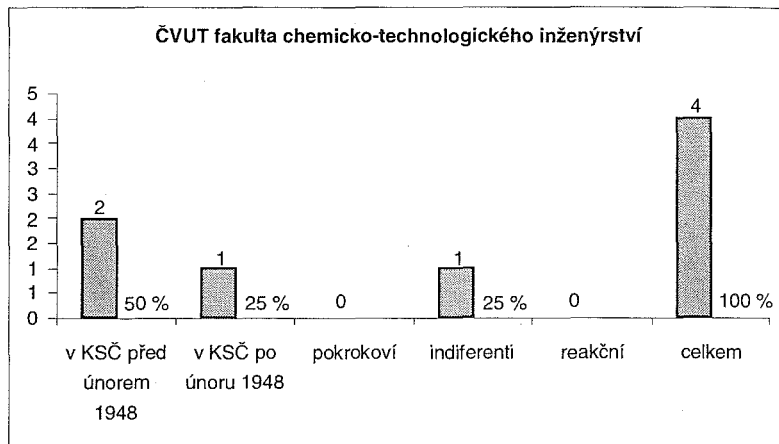
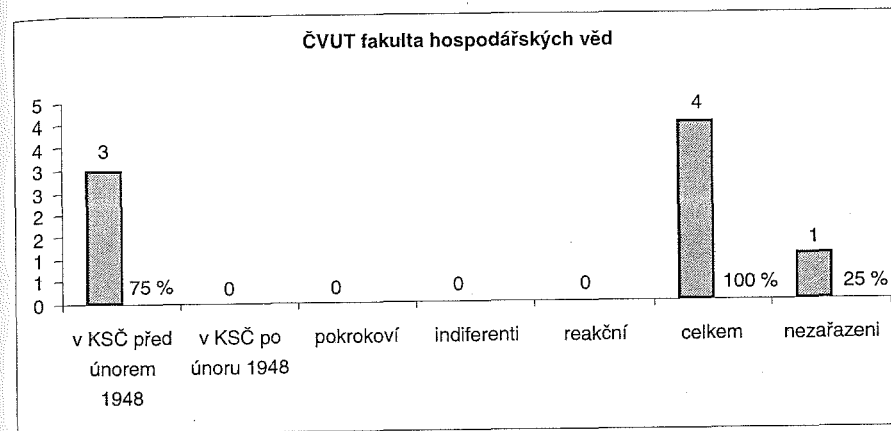
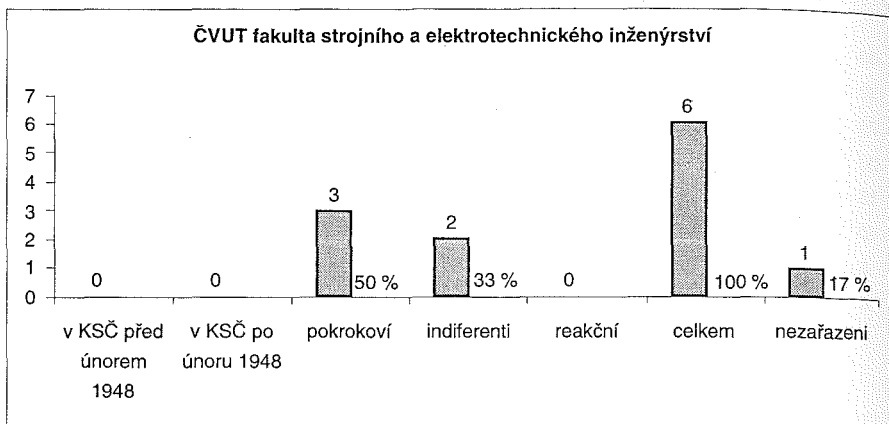
Cyriometodějská bohoslovecká fakulta UP

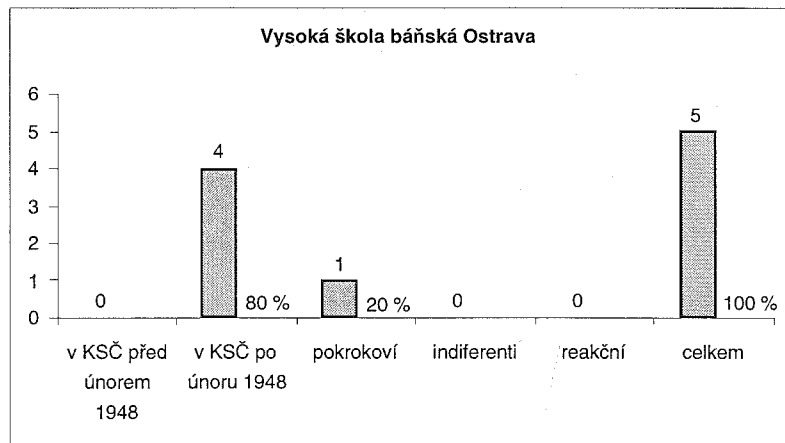
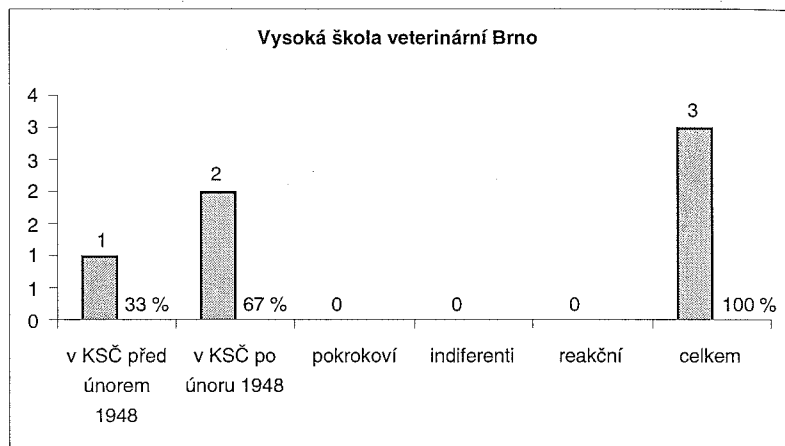
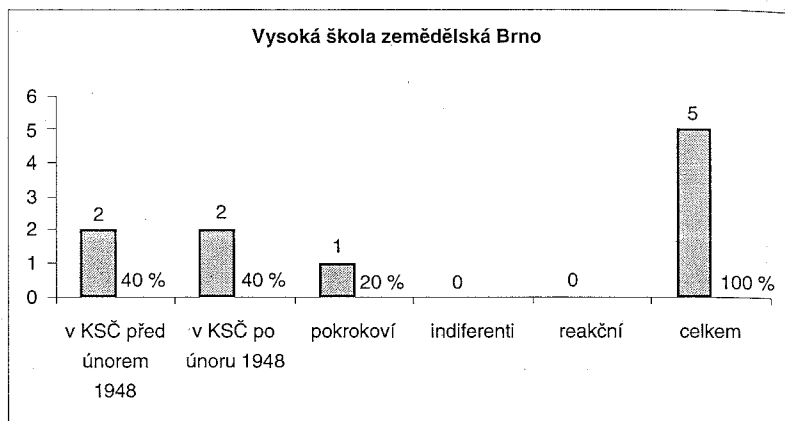
Nebyl jmenován žádný profesor.

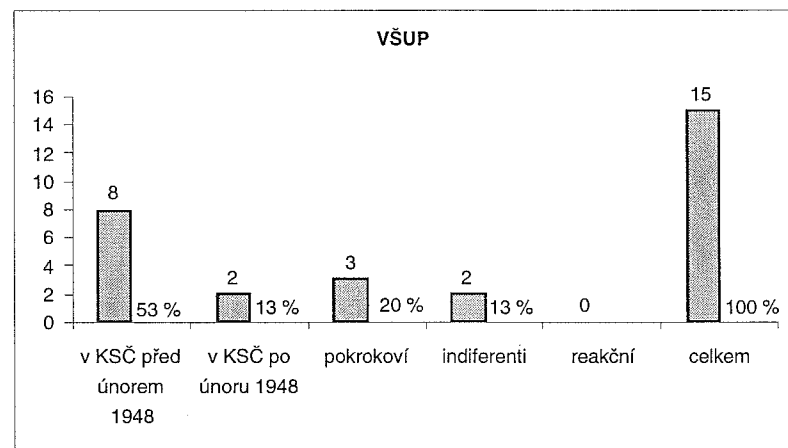
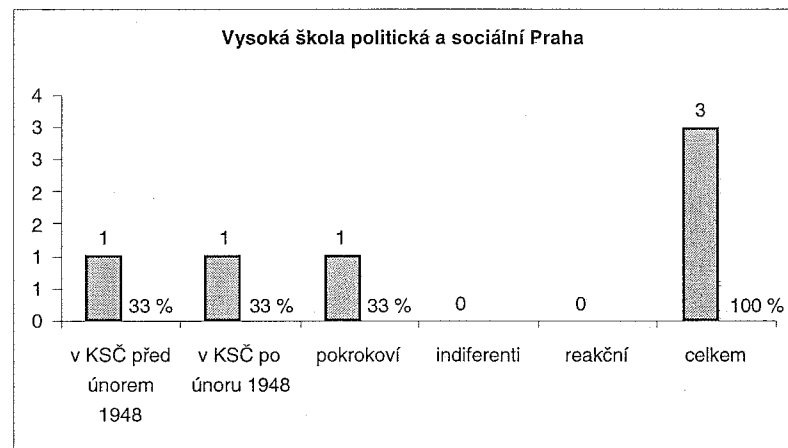

Vysoká škola sociální Brno

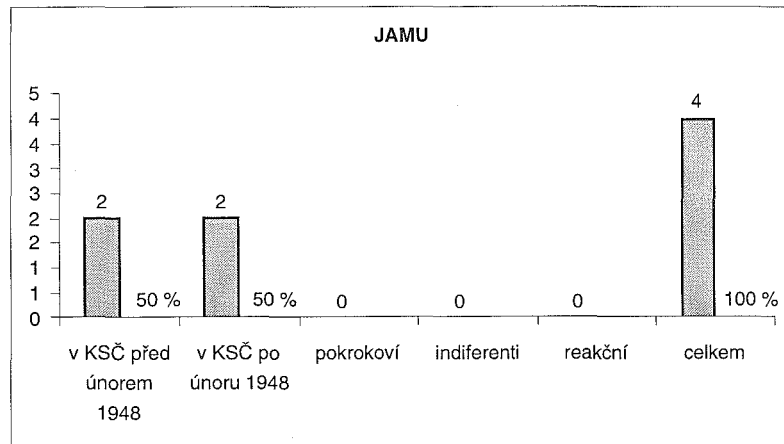
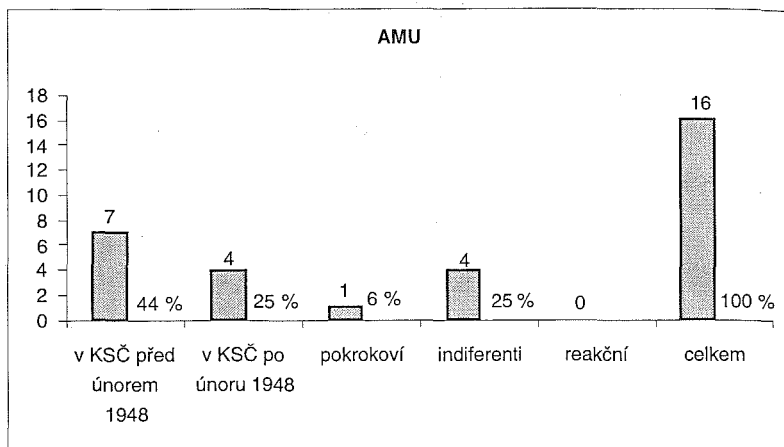
Nebyl jmenován žádný profesor.

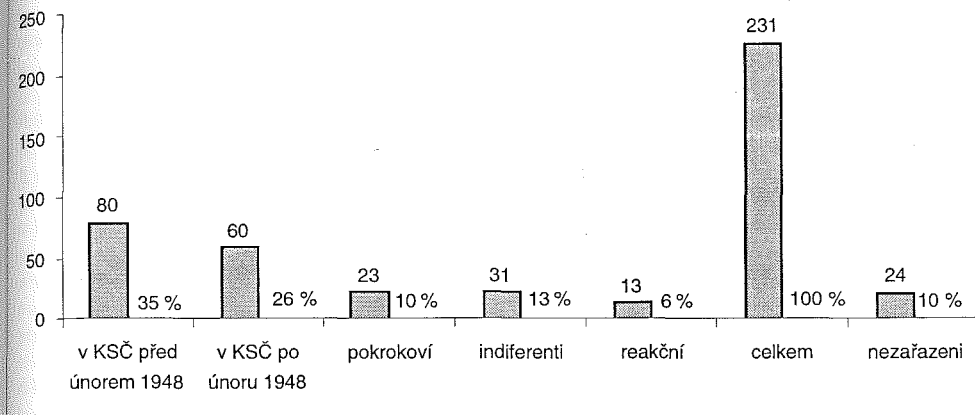

AVU

Nebyl jmenován žádný profesor.

České vysoké školy – profesorská jmenování 1948–1950

Bibliografie

1. Hana BARVÍKOVÁ (ed.), Věda v českých zemích za druhé světové války, Praha 1998
2. Hana BARVÍKOVÁ (ed.), Věda v Československu v letech 1953–1963, Praha 2000
3. Karel BUNDÁLEK, Almanach ke 40. výročí založení Janáčkovy akademie múzických umění v Brně, Brno 1987
4. John CONNELLY, Captive University. The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956, Chapel Hill 2000
5. Jindra DUCHOŇOVÁ, Seznam akademických funkcionářů University Karlovy v letech 1945–1984, Zprávy AUK 6, 1984, s. 58–117.
6. Dvacet let Lékařské fakulty Karlovy university v Hradci Králové 1945–1965, Hradec Králové 1965
7. Monika GLETTLER – Alena MÍŠKOVÁ (Hgg.), Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik, Essen 2001.
8. Jan HAVRÁNEK – Zdeněk POUŠTA (edd.), Dějiny University Karlovy, IV., Praha 1998
9. Zdeněk HORNŮF, Plzeňský lékařský sborník 1945–1955, Plzeň 1956
10. Miloslav CHLUPÁČ, AMU – Akademie múzických umění v Praze, Praha 1970
11. Václav JIRÁSEK, Dějiny I. interní kliniky, Praha 1996
12. Zdeněk JIRÁSEK, Perzekuce školství Moravy a českého Slezska, Časopis Slezského zemského muzea, série B – Vědy historické, XLVII/1, 1998, s. 59–96
13. František JORDÁN (ed.), Dějiny University v Brně, Brno 1969
14. Jiřina KALEDOVSKÁ, Vysoká škola sociální v Brně, Universitas 1995, č. 1, s. 39–44
15. František KAVKA – Blanka ZILYNSKÁ (edd.), Jak a proč vznikla Vysoká škola politických a hospodářských věd v Praze (VŠPHV) a co bylo důvodem jejího zániku?, AUC–HUCP 42, 2002, 1–2, s. 149–171.
16. Antonín KOSTLÁN, Die Prager Professoren in den Jahren 1945 bis 1950. Versuch einer prosopographischen Analyse, in: Monika Glettler – Alena Míšková (Hgg.), Prager Professoren 1938–1948, Essen 2001, s. 605–655.
17. Hana KRÁČMAROVÁ, Působení KSČ na pražských vysokých školách před únorem 1948, AUC–HUCP 7, 1966, 1, s. 7–46
18. Jiří MAŇÁK, Sociální aspekty politiky KSČ vůči inteligenci v letech 1947–1953, Revue dějin socialismu 9, 1969, 5, s. 675–706
19. Pavel MATES, Masarykova universita v Brně, Brno 1991
20. Pavel MATES – Petr PRŮCHA – Jan SVATŮN, Vývoj organizace a řízení československých vysokých škol v letech 1918–1983, Praha 1984
21. Ján MLYNÁRIK, Českí profesori na Slovensku I, Praha 1994
22. Milan MORÁŇ, Šedesát let české školy architektury v Brně: 1919–1979, Brno 1980
23. Jan NAVRÁTIL (ed.), Kapitoly z dějin olomoucké university 1573–1973, Ostrava 1973
24. Josef PETRÁŇ, Univerzita Karlova ve dnech mnichovské krize 1938, AUC–HUCP 41, 2001, 1–2, s. 59–99
25. Jiří PULEC – Jiřina KALEDOVSKÁ, Masarykova univerzita v letech 1948–1949, Časopis Slezského zemského muzea, série B – Vědy historické 35/1, 1996, s. 69–95
26. Ročenka pedagogické fakulty Masarykovy university v Brně, Brno 1948
27. Michal ŠIMŮNEK, „Mládí vpřed“ a lékařská fakulta UK v Praze 1938–1939, AUC–HUCP 42, 2002, 1–2, s. 105–122
28. Josef TOMEŠ (ed.), Český biografický slovník XX. století, I.–III., Praha–Litomyšl 1999
29. Pavel URBÁŠEK, Únor 1948 a tzv. studijní prověrky na Univerzitě Palackého v Olomouci, Vlastivědný sborník moravský 54, 2002, 1–2, s. 37–51 a 137–143
30. Zdeněk VANČURA, České vysoké učení technické, Praha 1986
31. Miloslav VÁVRA, Padesát let Vysoké školy zemědělské v Brně, I.–II., Brno 1968–1969
32. Petr WYSLYCH, Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Ostrava 1999
33. Blanka ZILYNSKÁ, Fond „Pedagogická fakulta“ v Archivu UK a svědectví archivů o vzniku fakultního sboru PedF, in: Pavla Lipertová – Jaroslava Pešková, Hledání učitele, Praha 1996, s. 266–292
34. Blanka ZILYNSKÁ – Petr SVOBODNÝ (edd.), Věda v Československu v letech 1945–1953, Praha 1999
35. Blanka ZILYNSKÁ – Petr SVOBODNÝ (edd.), Česká věda a Pražské jaro (1963–1970), Praha 2001

MARKĚTA DEVÁTÁ

Von 1948–1950 an den tschechischen Hochschulen ernannte Professoren

ZUSAMMENFASSUNG

Die Studie befasst sich mit der Situation an den tschechischen Hochschulen in den ersten Jahren des neuen kommunistischen Regimes in der Tschechoslowakei in Verbindung mit den neu ernannten Professoren an den Hochschulen. Ziel der Arbeit ist die Verifizierung bzw. Falsifizierung der (sich anbietenden) Hypothese, inwieweit (und in welchem Ausmaß) die Ernennung der Professoren im Rahmen eines „politischen Auftrages“ erfolgte. Verfasserin hat sich mit dem Ernennungsprozess unter folgenden Gesichtspunkten beschäftigt:

1. Charakteristik der ernannten Personen (Geburtsort, Alter, politische Identifizierung, akademische Funktion, Tätigkeit in Wissenschaftsorganisation), 2. der Anteil der Ernennungen an den einzelnen Hochschulen, 3. chronologische Entwicklung und Anzahl der Ernennungen. Teil der Arbeit ist auch die Veröffentlichung einiger Archivmaterialien aus dem Bestand des ehemaligen Archivs der Geschichte der KPTsch (Staatliches Zentralarchiv SÚA), die die politische Einschätzung der Hochschulpädagogen betrifft; daraus hat Verfasserin – unter anderem – Erkenntnisse geschöpft, die sie zu nachstehenden Schlussfolgerungen veranlassen: 1950 waren unter den ernannten Professoren 61 % Mitglieder der KPTsch, 10 % der Professoren – zumeist keine Parteimitglieder – hatten ein sog. positives Verhältnis zum volksdemokratischen Regime, 10 % der Professoren waren politisch indifferent, 6 % der Professoren waren reaktionär (9 % der Professoren blieben unklassifiziert). Wenn man diese Zahlen mit der Gesamtstatistik der Hochschulpädagogen vergleicht (56 % Parteimitglieder, 8 % „fortschrittlich“, 24 % „indifferent“ und 12 % „reaktionär“), dann stellen wir eine Verschiebung der politischen Haltung der neuernannten Professoren zugunsten des neuen Regimes fest, die allerdings nicht besonders bedeutsam ist. Es bleibt festzuhalten, dass der „politische Auftrag“ eher Einzelpersonen als eine ganze Gruppe betraf.

Recenze

**Paul Shore, *The Eagle and the Cross. Jesuits in Late Baroque Prague*,
*Institute of Jesuit Sources, Saint Louis 2002, 267 s., ISBN 1-880810-46-8.***

V roce 2002 vzešla z několikaleté práce amerického historika Paula Shora knižní publikace věnovaná tématu, kterým se zabývá již poměrně dlouho. Už v roce 1996 se v časopise vydávaném centrální jezuitskou kurií *Archivum Historicum Societatis Iesu* objevila jedna z prvních jeho studií na toto téma.¹ Je třeba ocenit, že čerpá nejen z bohemikálních pramenů archivu římské kurie Tovaryšstva Ježíšova, ale i z těch, které jsou uloženy ve Státním ústředním archivu, v Národní knihovně v Praze a v Moravském zemském archivu v Brně.

Prvním, co však českého čtenáře-historika zaujme, je skladba citované literatury. Dosavadní výsledky bádání v oblasti dějin jezuitského řádu a vůbec doby pobělohorské v české historiografii se Paulu Shorovi jeví značně nepříznivě. K jeho škodě však o mnoho nepříznivěji, než jaké ve skutečnosti jsou. Celkem správně se mu podařilo postihnout některé momenty vývoje zájmu o tuto problematiku, ale mnohé z nich prostě vynechal. Po vcelku dobrém zhodnocení historiografie 19. století tu nepadne ani zmínka o nové vlně zájmu vzbuzené ve třicátých letech 20. stol. Tak tu zcela chybí citace byť i jediné práce Zdeňka Kalisty, Josefa Vašici, Viléma Bitnara, Antonína Novotného...² Netýká se to však bohužel pouze barokistické renesance let třicátých, ale i té, která přišla s lety šedesátými. Ze sedmdesátých a osmdesátých let tu pak chybí zohlednění studií Pavla Preisse, o raném osvícenství od Josefa Haubelta a dalších poměrně přínosných prací. Literatura let posledních je přehlédnuta poměrně dobře.

Ale je vhodné pojmenovat spíše ty kladné stránky, protože je jich nemálo a byla by škoda, kdybychom knihu odložili kvůli takovýmto nedostatkům, když my, čeští čtenáři, máme možnost napravit je vlastní snahou. Předně se jedná o vůbec první monografii o jezuitách v Praze ve 2. polovině 18. století. Nejednou se dostává za významnými osobnostmi mimo Prahu a nejednou přesahuje i stanovené období. Zde je možná jeden z kamenů úrazu, na němž se opět střetne s českým historikem. Když jsem bral knihu poprvé do ruky, čekal jsem, že v ní budou popsány dějiny jednotlivých pražských kolejí, případně i s rezidencemi náležejícími pod jejich správu. A vlastně jsem se ani nedozvěděl, kde v Praze jaké koleje (případně jaký profesní dům) byly, a to ani v první kapitole nazvané *From Vic-tory to Crisis (1556–1765)*, kde by možná data a okolnosti založení jednotlivých domů

¹ Paul Shore, *The Suppression of the Society of Jesus in Bohemia*, *Archivum Historicum Societatis Iesu* (dále jen AHSI) 65, 1996, s. 138–156.

² Viz především: Antonín Novotný, *Praha Temna (1719–1729)*, Praha 1946; Týž, *Z Prahy dozívajícího baroka (1730–1740)*, Praha 1947; Týž, *O Praze mládí F. L. Věka (1757–1792)*, Praha 1940. Čtenář by mohl recenzentovi oponovat jejich značnou jazykovou obtížností, způsobenou Novotného stylem, který rozhodně nešetří archaismy, bohatým lexikem či větnými periodami. Avšak na to je nutno namítnout, že P. Shore Novotného styl, byť jen z krátkého textu zná, a potíže mu zjevně nečinil, neboť na něj bohatě odkazuje. Mám na mysli: Antonín Novotný, *Pražská sensace A. D. 1694*, *Aventinský magazín* 4, 1930, s. 10–17. (Viz též Týž, *Pražské sensace*, Praha 1937.)

nebyly úplně zbytečnou přítěží. Celá kniha je totiž postavena úplně jinak, a proto upustme od takového nároku a pohlédněme na její strukturu.

V kompozici knihy je možné rozkrýt celkem čtyři části. Jako první část chápeme *Introduction*, jako druhou vlastní úvodní kapitoly *From Victory to Crisis a Jesuits and the Long Twilight of the Baroque*. Další se po vzoru současné historie všedního dne věnuje jednotlivým okruhům působnosti jezuitského řádu – *Among the People* misíím a šíření kultů nových světců, *Jews and Jesuits* židovské otázce, *Schools* modelu jezuitského školství a jeho vlivu na následující vývoj a *The Men of Prague* obsahuje kupodivu ne vyličení vztahu jezuitů k běžnému pražskému obyvatelstvu, či zařazení jezuitské komunity do organismu města, ale medailónky významnějších postav pražských jezuitských kolejí. Naproti tomu poslední část *After the Fall* líčí skutečně situaci černých otců po zrušení řádu.

V úvodu podává Shore stručný náznakový obraz o době, o níž se chystá psát, totiž zhruba o letech 1750–1773. K tomu přidává několik základních charakteristik povahy jezuitského řádu, zmiňuje jeho misijní a vzdělávací činnost a jen několika slovy se dotýká *Ratia studiorum*.

Zajímavější jsou dvě následující kapitoly. V první z nich líčí něco, co by se spíše než shrnutím dějin jezuitských kolejí v Praze v letech 1556–1765, jimiž kapitolu vymezuje, dalo nazvat *Marginalia historica rerum jesuitarum (pragensium) spectanda*. Přidavné jméno jsem dal do závorky, protože se nedá mluvit o tom, že by se autor zaměřil pouze na pražské realie. Proč však volím výraz *marginalia*? V kapitole jsou totiž silně akcentovány události z dnešního hlediska se jeví jako velmi zajímavé a řekněme spektakulární. To by však předpokládalo mimo jiné to, že se autor zmíní širě o kanonizaci a kultu Jana Nepomuckého, na čemž měl řád účast vpravdě nemalou. Oproti tomu je tu věnován až nadměrně velký prostor případu Šimona Abelese (zavražděn 1694), který je v celé knize probírána na mnoha místech. Druhou osobou, která prostupuje celou knihou, je Antonín Koniáš. Prostor věnovaný jiným významným osobnostem jezuitského řádu už nezbyvá. Dostává se na ně až v posledních kapitolách knihy (*The Men of Prague a After the Fall*).

Letům 1556–1620 jsou tu věnovány pouhé dvě a půl strany, z nichž se dozvíme jen o založení kostela sv. Salvátora, a zřízení dvou škol univerzitního typu – na Starém Městě a v Olomouci. Přitom zřetelně Shore nepojímá toto datum jako mezník. To vzhledem k tématu vcelku není divu. Tím je tu vlastně až rok 1622, kdy přechází univerzita pod jednotnou správu jezuitského řádu a zaniká protestantská Karlova univerzita.

Zde přerušuje chronologický výklad a věnuje se *Ratii studiorum* a novému právnímu ustanovení Karlo-Ferdinandovy univerzity. Postupně se pak zastavuje u klíčových událostí, kterými mu jsou v roce 1625 morová epidemie, v letech 1631–32 saská okupace Prahy, kdy jezuité museli univerzitu opustit, spor s arcibiskupem v roce 1636, či rok 1638, kdy byla univerzita prohlášena kongregací pro šíření víry za papežskou fundací. Dalším mezníkem je pak rok 1654, kdy byla Karlova univerzita definitivně sloučena s Klementínem.

Zabývá se i pobytem Rodriga Arriagy a dalších významnějších osobností tehdejšího vědeckého světa. Na to plynně navazuje výkladem o tom, proč byla doba pobělohorská popisována jako „doba temna“ (toto označení bere zcela jasně jako termín a v souladu s tím ho v závorce přepisuje nepřeložené) a zároveň proti němu staví obhajobu podloženou skladbou jezuitského řádu po stránce etnické a jazykové. Za stejným účelem zmiňuje Bedřicha Bridela, Felixe Kadlinského a Bohuslava Balbína, kterého staví na roveň s Janem Amosem Komenským.

Od toho volně přechází k židovské problematice a vraždě Šimona Abelese, které vyleňuje zatím největší prostor z doposud popisovaných událostí. Od ní se volně překlene k postavě Antonína Koniáše, kterého srovnává s Abrahamem a Santa Clara. Vrací se zpět do roku 1680, zmiňuje se o situaci poddaných, lidové víře a kultu svatých. Zde uvádí v jednotlivostech chybné informace. Když mluví o propagaci nových světců, mystifikuje v obou uváděných příkladech.³ Kult svatého Rocha jako patrona proti moru byl v letech 1713–1714, kdy zmiňuje jeden z návratů epidemie, opomínaje pohromy v letech 1680, 1649 atd., v Čechách běžný již nejméně dvě stě let a je spojen rovnou měrou s prostředím františkánským, dominikánským, augustiniánským i jezuitským. Panna Rozálie se nijak nedělila se svatou Apolenou o patronát nad nemocnými s bolestmi zubů, ale naopak právě ona to byla, koho jezuitský řád, ovšem v Praze opět spolu s bosými augustiniány, prosazoval jako ochránkyni proti ráně morové.⁴

Následuje velmi výstižný popis vlivu *pietatis austriacae* na *pietas bohemica*. V závěru kapitoly pak líčí krizi jezuitského řádu a univerzity 60. let 18. století. Tam už bychom nedostatků našli daleko méně, pokud vůbec nějaké. Bez úvodu, byť zmatečného, by však kniha dost zřejmě nenalezla pochopení. Tak události 17. století dodávají jakési pozadí předešlého vývoje pro velmi dobře postihnutou 2. polovinu století následujícího. Je jen škoda, že to předešlé století je líčeno nesoustavně a z 18. století se někam vytratila jeho první polovina.

Ale již k druhé úvodní kapitole nazvané *The Jesuits and the Long Twilight of the Baroque*. Vykládá v ní barokní estetiku na příkladu dvou jejích reliktních: úcty Pražského Jezulátka a Vavákových pamětí. Od nich se pak dostává k její obecné charakteristice. Chce tak mimo jiné ukázat její zakotvenost v české kultuře. Vůbec valnou částí knihy směřuje k poukazu na návaznost a propojenost dvou v mnoha aspektech tak protikladných období, jakými bylo na jedné straně baroko a na druhé straně české osvícenství konce 18. století.

Posléze se obrací zpět přímo k jezuitům, představuje největší české dílo o jezuitských zámořských misích, Tannerovu *Societas Jesu usque ad sanguinis*. Odtud pak dál líčí barokní zbožnost, za jejíž výrazné rysy považuje i snahy o oslavení židovského chlapce Šimona Abelese, stejně jako o kanonizaci Jana Nepomuckého. O Nepomukovi však téměř nemluví, necituje ani Ryneše, ani Polce, ani Vlnase, a dokonce ani Pekaře, což může být i příčinou, proč se bez zdráhání vrací k teorii o substituci tohoto světce za Jana Husa.⁵ Popisuje prožitek víry, jaký ilustrují prameny jezuitské provenience 18. století, i samotnou touhu černých Otců po misích. Připomíná i tehdejší pojmání hříchu jako války proti

³ Shore, *The Eagle and the Cross*, s. 30.

⁴ Na šíření kultu svaté Rozálie spolupracovalo товариštvo s řádem bosých augustinánů, kteří v kostele sv. Václava na Zderaze přechovávali její ostatky. O kultu ochránců proti moru mi není známá žádná rozsáhlejší studie z doby před rokem 2000, kdy P. Shore dokončoval práci na knize. Avšak je celkem snadné najít si tyto údaje v jakékoli encyklopedii církve či světců. Za informaci o patronátu sv. Apoleny proti bolesti zubů vděčím Míloši Sládkovi. K problému viz krom prací J. Royta, které Shore jinde cituje: Jiří Havlík, *Kult svatých patronů proti moru v Praze v letech 1679–1681*, in: Ivana Čornejová (ed.), *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci (Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna 4.–5. 6. 2003)*, Praha 2003, s. 332–362.

⁵ Josef Pekař, *Tři kapitoly z boje o sv. Jana Nepomuckého*, in: Týž, *O smyslu českých dějin*, Praha 1990, s. 275–313; J. V. Polc – V. Ryneš, *Svatý Jan Nepomucký, I. Život, II. Úcta, Řím 1972; Vít Vlnas, Jan Nepomucký. Česká legenda*, Praha 1993; Zdeněk Kalista, *Česká barokní pout, Žďár nad Sázavou 2001*. U poslední citované práce lze namítnout, že ve chvíli, kdy byl P. Shore v Praze, ležela stále ještě v rukopise v Literárním archivu PNP. I tak si myslím, že by Kalistovo jméno nemělo být zapomenuto v evidenci českého bádání o jezuitce a baroku probírané v úvodu a první kapitole knihy.

Bohu, samotných kněží jako vojáků Kristových a trestů Božích jako bitvy proti hříšníkům. Úctu k relikviím, při níž se rozvinulo ověřování jejich pravosti a posvěcování, opět konané především jezuitským řádem.⁶

Jak je už ve světové historiografii zvykem, věnuje Shore nemalou část knihy dějinám mentalit. Tak i jeden z pododdílů této kapitoly nese název *The Baroque Mentality*. Ukazuje v ní na několika příkladech barokní obsesi kostlivci a smrti. Neomezuje se přitom pouze na české reálie, ale čerpá i z prostředí holandského a přímo italského, když poukazuje na Frederika Ruysche (1638–1731) či na kryptu římského kapucínského kostela na Via Veneto. Znovu dokládá její projevy ještě i z pražských a chomutovských *litterae annuae* druhé poloviny šedesátých let 18. století. I v tomto ohledu se vrací k barokní zbožnosti, kultu svatých relikvií a k postavám A. Koniáše a Š. Abelese. Za počátek pozvolného pádu barokní doby pokládá Shore až konec 18. století, kdy definitivně nastupuje nový věk především spolu s reformami Josefa II. v osmdesátých letech.

Vstupme nyní do třetí a nejpřínosnější části knihy. Kdo se dostal až sem, začíná sklízet ovoce své trpělivosti. Zde opravdu přichází *opus magnum*, věnované doposud téměř nedotčené problematice. Zde Shore vstupuje na pole, jemuž se věnuje již od studie v AHSI a na němž i přes opomenutí několika titulů sekundární literatury téměř nemá v české historiografii konkurenci. Právě v této části spočívá pravý důvod proč tuto knihu číst a studovat.

Začíná kapitolou *Among the People*, v níž se zaměřil na jezuitské misie a šíření kultů světců v druhé polovině 18. století. Všechny kapitoly jsou v této části vlastně jakoby rozvinutím a obohacením v úvodních částech již nastíněného. Tak v této kapitole vysvětluje význam českých zemí pro habsburskou monarchii a důvody pro setrvalou zvýšenou pozornost habsburských vládců zaměřenou na ně. Důležité je i upozornění na to, že se jezuitští misionáři v té době již téměř beze zbytku rekrutovali z řad českého zemského obyvatelstva.⁷ Dále už vystupují pramenné doklady ohlasu snah jezuitských Otců v té době. Shore se nejdříve podrobně věnuje misím vnitřním. *Litterae annuae* zaznamenávají osoby, které konvertovaly „*ab Husso*“ i „*ab Alcorano Persarum*“. V těchto případech opět Shore popouští uzdu svému rozletu a udává případy až z Kladska. Avšak ani v 2. polovině 18. stol. se nejednalo jen o misie pouze mezi heretiky (tedy evangelíky), ale i mezi katolickým obyvatelstvem. Vzápětí v oddíle „*Si sciant legere...*“ zpochybňuje skutečnost konfesionálního uvědomění lidových vrstev, následuje tak M. E. Ducreux, a stejně jako ona dochází k závěru, že přesvědčení vycházela často mnohem spíše z knih, které lidé vlastnili a jež si navzájem předčítali, než z uvědomění toho, kde začíná a končí které vyznání. Tak popisuje i Koniášovo pálení knih jako skutečné potírání protestantismu ne

⁶ Zde jenom na okraj poznámku, která se netýká Shoreovy knihy. Opravdu se tak dělo v našich zemích „především“ u jezuitů? Není výrazná úloha jezuitského řádu v českých dějinách až příliš akcentována oproti jiným církevním řádům? Nehraje tu roli poměrně velké množství pramenů a ve srovnání s dějinami ostatních řádů v potridentském období i poměrně velké množství literatury? Není to zkrátka jen tím, že o jezuitěch to víme, zatímco o kupříkladu kapucínech nikoli? Není trochu anachronismem věnovat tak intenzivní pozornost jezuitskému řádu a především skrze jeho aktivitu popisovat život z víry v době pobělohorské v českých zemích? Neměli bychom tady mluvit opatrněji a čekat s definitivními výroky o podílu jednotlivých řádů, ale i světského kněžstva a bratrstev na analýzu jejich působení v jednotlivých krajích a oblastech a až potom vyslovovat syntetické závěry?

⁷ Zde cituje S. Harrisona Thomsona, který dochází k poznatku, že podobný jev se dá pozorovat již v první polovině 17. století. Mluví o výrazné menšině, pokud ne dokonce většině, zemsky českých členů již v roce 1618. Viz S. Harrison Thomson, *Czechoslovakia in European History*, Princeton 1943, s. 210. Citaci přejímám od Shora. Viz Shore, *The Eagle and the Cross*, s. 75.

v jeho hodnotách, ale v jeho základech, které vychází z předpokladu: nebudou-li mít nekatolické knihy, bude mezi nimi méně skutečných nekatolíků.

Dalším misijním nástrojem pojmenovává šíření kultů svatých. Mezi nimi stále hraje hlavní roli Panna Marie. V tomto kultu zaznamenává po roce 1751 vznik mariánských sodalit, které byly zřízeny speciálně pro ženy a dívky. Vzhledem k bohaté frekvenci a oblíbenosti poutí do Kladska a Slezska mluví o „polonizaci“ tohoto kultu. Přitom nijak neopomíná pouti na Svatou Horu, do Mariazell či Maria-Schein. Sleduje kult zemských patronů a zvláštních jezuitských světců, do té doby dosti ojedinělých – sv. Aloise Gonzagy a sv. Stanislava Kostky.

Od toho přechází k „misím“, tedy doslova posláním do císařských služeb. Mnozí jezuitští Otcové sloužili u císařského dvora jako zповědníci a u armády jako armádní kaplani. Ve svých pramenech nenalézá doklady k tomu, že by jezuitští kaplani u armády pobírali heretické knihy tak jako u civilního obyvatelstva. Vyvozuje z toho, že vojáci asi převážně číst neuměli. Částečně proti tomu mluví elogium P. Jana Victorina z roku 1680, v němž je popisováno, jak tento Otec, sloužící u vojska nejdříve v Erfurtu a později usazený na pražském ostrově Štvanice, knihy sbíral.⁸ Může se však dost dobře jednat o topos, nebo o zvláštní situaci, která se naskytl v civilním vojenském ležení.

Kromě misí u vojsk, ve věznicích a nemocnicích popisuje Shore i misie do vzdálených zemí, jako do Mexika (Ignác Tirsch, S. J.) ale i do Ruska, Saska, Transylvánie, Valaška. Snaží se také postihnout reflexi jezuitského působení u obyvatelstva. Následuje tu výzkumy M. E. Ducreux a V. L. Tapiéa. Neopomene přitom citovat v tomto ohledu často připomínané paměti Františka Vaváka.

Židovskou otázku 2. poloviny 18. století řeší v kapitole *Jews and Jesuits*. Tento vztah podává bez idealizace. Jedná se však o pokračování misijní činnosti. Útoky proti judaismu, které se čas od času objevovaly, lze interpretovat v souvislosti s podobnými útoky proti různým proudům protestantismu. Tuto souvislost Shore neuvádí, nicméně líčí misijní působení mezi převážně pražským židovským obyvatelstvem. Uvádí příklady, v nichž využívali jezuité děti a ženy ke konverzi celých rodin. Smutným neúspěšným pokusem podobného druhu je mimo jiné starší případ Šimona Abelese. Snažili se také podporovat velmi řídké sňatky mezi židy a křesťany.⁹ Všimá si zajímavého faktu, že konverze od judaismu jsou v jezuitských pramenech popisovány mnohem barvitěji. Často líčení dosahuje až dramatických rozměrů. Neopomíná ani představit obraz židovské společnosti v jezuitských pramenech. Neobrácení židů tu vystupují jako „někdo jiný“, prezentování postavami Loebla Kurtzhandla či Judy Süsse Oppenheimera.

Organizaci školství v řádu Tovaryšstva Ježíšova v 2. polovině 18. století je věnována další kapitola. Shore se snaží postihnout i jeho vliv na další vývoj způsobů výuky a systému vzdělávání vůbec. Na některých místech porovnává jezuitský školský systém s benediktinským a piaristickým. Na základě synopsí a záznamů popisuje veřejná představení jezuitských gymnázií, veřejné disputace absolventů filozofie a teologie a podobné další způsoby výuky a prezentace.

Podává zajímavé doklady o kontaktech s jinými řády, když zmiňuje, že v chebském gymnáziu studovalo na konci šedesátých let deset františkánů z uherské provincie sv. Jana

⁸ Elogium P. Joannis Victorini Praegae in obsequio pestiferorum militum A. 1680. 5. Aug. pie in D(omino) defuncti, in: *Litterae annuae Provinciae Bohemiae Soc. Jesu 1677–1680*, Národní knihovna v Praze, sig. MS VIII C 14.

⁹ Shore, *The Eagle and the Cross*, s. 131.

Kapistrána.¹⁰ Od šedesátých let však také pozoruje pokles důležitosti jezuitského vlivu na pražskou univerzitu. V druhé polovině a zvláště pak ke konci 18. stol. se univerzita musela vyrovnávat s krizí. Shore hledá její příčiny a popisuje její příznaky i tehdejší způsoby jejího řešení. Mobilita jezuitských Otců a mezi nimi i učitelů se stávala v nové situaci expanze vědních poznatků obtíž. Někteří Otcové nepřecházeli pravidelně (kupříkladu Josef Stepling zůstal v Praze přes dvacet let), ale přesto stále nebyly nijak řídké případy i pouze ročních pobytů. Také až zde se dozvídáme o postavení jezuitských kolejí v prostředí města Prahy. Shore tu jejich pozici srovnává s Vídní a kapitolou uzavírá postavením české metropole mezi ostatními říšskými městy.

V poslední kapitole oddílu před námi defilují Josef Stepling (s. 187–191), František Zeno (s. 191–192), Ignác Cornova (s. 192–194), Stanislav Vydra (s. 194–196), František Pubitschka (s. 196–198) a Franz Expedit von Schönfeld (s. 198–199), pravděpodobně poslední jezuitský český básník. Až v jejím závěru se věnuje pozici řádu mezi ostatními, jeho vlivu na osobnosti jiných řádů (G. Dobner, K. R. Ungar, F. Š. Rautenstrauch) a postavení v prostředí pražské inteligence.

Poslední oddíl přesahující vlastně už zaměření knihy popisuje osudy bývalých jezuitů i jezuitského majetku, ale i duchovního dědictví v době po zrušení řádu. Dostává se tak nejen k Dobrovskému, ale i k Josefu Jungmannovi, který byl žákem Stanislava Vydry. Překlenutím cézury v dějinách řádu, který byl v roce 1814 obnoven, se tak přehupuje k nastínění jejich situace na počátku 19. století. To už však přestupuje rámeček definitivně a také naposledy.

I přes nedostatky zmíněné na začátku tohoto textu je potřeba knihu číst, studovat a nechat se jí inspirovat pro lepší poznání problematiky. Položme si otázku, zda nejsou zápor, které jsem této knize vytkl, také zčásti vinou naší české historiografie, která se přece jen na dané téma orientovala jen zřídka a mezerovitě. Tak bychom měli Shorovu knihu ocenit, neboť je dost možné, že český badatel, který si vytkne podobné téma, bude vycházet především z ní.

Jiří Havlík

Armin Kohnle – Frank Engehausen (Hgg.), Zwischen Wissenschaft und Politik. Studien zur deutschen Universitätsgeschichte. Festschrift für Eike Wolgast zum 65. Geburtstag, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2001, 630 s., ISBN 3-515-07546-1

Heidelberský profesor novějších dějin E. Wolgast je badatel s neobyčejně rozsáhlým tematickým i chronologickým rejstříkem: jeho výzkumné i pedagogické zájmy, v jejichž centru tradičně stojí období a politická i teologická problematika německé reformace, sahají od medievistiky až k současným dějinám.¹ Dokládá to bibliografie, otištěná v recenzovaném sborníku na s. 598 nm. Nejnovější knižní položkou je tu závažná a inspirující, materiálově objevná Wolgastova kniha o německé, bezprostředně poválečné sebereflexi, respektive vnímání Třetí říše.²

Trvalým těžištěm Wolgastových prací je univerzitní problematika – od středověku po 20. století.³ Je proto pochopitelné, že právě ji zvolili vydavatelé jako jednotící linku jubilejního sborníku. Přispělo do něj 34 historiků několika generací, a to autorů namnoze velmi zvučných jmen (zmiňme alespoň Notkera Hammersteina, Heriberta Smolinskyho či Klause Hildebranda). Jednotlivé příspěvky, které tu nelze systematicky popisovat, a je tedy nutno omezit se jen na subjektivní výběr prací zásadní povahy, rozdělili editoři do šesti oddílů.

Prvá část (sedm studií) je věnována univerzitám ve středověku a raném novověku. Hned po úvodním příspěvku Jürgena Miethke o papežských zakladatelských privilegiích univerzit a o pojmu *studium generale* v říšském kontextu 14. století přichází závažná syntetizující studie Antona Schindlinga o reformách vzdělání v raně novověké říši.⁴ Autor se v ní podle vlastních slov pokouší podat (citacemi aktuální literatury bohatě podloženou) bilanci výzkumu o 16.–18. století a načrtnout perspektivy dalšího výzkumu univerzit tohoto období.⁵

Schindling zdůrazňuje, že silná a výkonná generace předreformačních humanistů sice vytvořila početná, myšlenkově bohatá a brilantní literární díla, nepodařilo se jí však hlouběji zakotvit vzdělanostní struktury, které by humanistické programy plně etablovaly do školské praxe. To se zdařilo až reformaci, bez níž by humanismus nedošel institucionalizovaného a stabilizovaného působení v laicizující se a v proměnách vztahu šlechty a měšťanstva stavovsly nově se strukturující společnosti, v níž se vzdělání stávalo kritériem so-

¹ Srovnej např. moji recenzi na Wolgastovu knihu: Reformierte Konfession und Politik im 16. Jahrhundert. Studien zur Geschichte der Kurpfalz im Reformationszeitalter, Heidelberg 1998, in: AUC–HUCP 40, 2000, s. 106–107.

² Eike Wolgast, Die Wahrnehmung des Dritten Reiches in der unmittelbaren Nachkriegszeit (1945/46), Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg 2001, 360 s. I zde se Wolgast věnuje univerzitám: zejména tu analyzuje projevy rektorů z let 1945/46 a ukazuje jejich pojmovou vágnost při posuzování právě ukončeného období, okázalou apolitičnost řečníků a jejich neochotu alespoň k náznaku vnímání vlastní spoluúčasti na nacismu. Místo toho nalezneme prezentování univerzit jako „počestného“ prostoru mimo kontext politických událostí, které se údajně „sesypaly na univerzity jako lavina“. Takřka vůbec nebyly v rektorských projevech připomínány oběti nacismu. Tón i vokabulář poválečných německých funkčních elit zůstal tvrdě nacionalisticko-nacistický.

³ Srovnej zejména: Eike Wolgast, Die Universität Heidelberg 1386–1986, Berlin 1986.

⁴ Anton Schindling, Bildungsreformen im Reich der Frühen Neuzeit – Vom Humanismus zur Aufklärung, s. 11–25.

⁵ Z bohaté starší Schindlingovy produkce k dějinám univerzit tu připomeňme alespoň: Humanistische Hochschule und freie Reichsstadt, Wiesbaden 1977 (srovnej moji recenzi in: AUC–HUCP 21, 1981, 1, s. 131–133) a též, Die humanistische Bildungsreform in den Reichsstädten Straßburg, Nürnberg und Augsburg, in: W. Reinhard (Hg.), Humanismus und Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts, Weinheim 1984, s. 107–120.

¹⁰ Shore, The Eagle and the Cross, s. 165.

ciálního statutu. „*Erasmovská syntéza křesťansky interpretované antiky zvýraznila v dobovém myšlení možné kontradikce a určujícím způsobem působila coby křesťanský humanismus.*“ Reformační sekularizace klášterů uvolnila pak ohromné objemy finančních prostředků, které – s oporou v Lutherově tezi, že kláštery byly původně školami – umožnily provést velkorysou vzdělanostní reformu v duchu „religiózní renesance“ (slovy štrasburského Johanna Sturmia, je třeba vzdávat čest v kostele Bohu a ve škole Cicerovi).

Heslo „*cuius regio, eius religio*“ znamenalo podle Schindlinga pro současníky zcela přirozeně „*cuius regio, eius instructio*“ a vedlo k etablování tří vzdělanostních systémů, které na území staré říše vydržely až do jejího zániku.⁶ Významné přitom bylo, že všechna nová založení univerzit zůstala vázána na císařská privilegia a ve všech třech systémech udílené akademické hodnosti tak měly obecnou říšskou platnost. Všem třem jim byl společný i způsob humanistické recepce antiky. Aristotelská neoscholastika se tu okolo roku 1600 snoubila s rozvojem filozoficky vnímané rétoriky, opřené o Cicerona. Tvrdé jádro humanistické recepce antiky a vědecké filologie zůstalo nedotčeno obecnou konfesionalizací a – v kombinaci s konfesně neutrální recepcí římského práva – se stalo bází sekulárního vědění a myšlení. Na vrcholu konfesionalizačních procesů v Evropě okolo roku 1600 získala v říši tato sekulární tendence nové mocné impulsy obratem pozdního nizozemského humanismu k lipsianismu, neostocismu a recepci Tacitova díla.⁷

Osvícenské reformy neuvolnily v institucionální oblasti ani formativní, ani strukturální síly, srovnatelné s impulsy období humanismu a reformace. „*Osvícenství otevřelo nové myšlenkové horizonty, ale vyvíjelo se v rámci stávajících institucí, které nebyly podstatně zpochybněny.*“ Dvorskí učenci sice svojí prestiží zastínili univerzitní profesory, státní učené společnosti a dvorské akademie se však nestaly alternativou univerzit. „*Pro další vývoj německých dějin mělo však zásadní význam, že jako instituce duchovního vývoje působily nadále univerzity a ne vůči univerzitnímu prostředí uzavřené rezidenční akademie a učené společnosti při panovníckých dvorech. Tím se vývoj německých zemí v 18. století odlišoval od situace ve Francii a Anglii, kde univerzity ztratily duchovně vůdčí roli ve prospěch vědeckých akademií.*“

Schindling ostře vystupuje proti rozšířené legendě o kvalitativní nadřazenosti nových akademií nad univerzitami a gymnázii a soudí, že přes klíčový význam přechodu od humanismu k osvícenství zůstaly pro celou dobu rozhodující prvky dlouhodobé kontinuity. „*Raný novověk musí být v oblasti dějin vzdělání pojímán jako kontinuita od časného 16. až do pozdního 18. století. Césury leží po roce 1500 a po roce 1800, nikoliv mezi těmito daty,*“ zní jeho facit.

⁶ Schindling tu shrnuje výsledky svých studií: *Schulen und Universitäten im 16. und 17. Jahrhundert. Zehn Thesen zu Bildungsexpansion, Laienbildung und Konfessionalisierung nach der Reformation*, in: W. Brandmüller (Hg.), *Studien zur Konzilien- und Reformationsgeschichte. Festschrift f. R. Bäumer*, Bd. 2, Paderborn 1988, s. 561–570; *Týž, Die katholische Bildungsreform zwischen Humanismus und Barock*. Dillingen, Dole, Freiburg, Molsheim und Salzburg. Die Vorlande und die benachbarten Universitäten, in: H. Maier – V. Press (Hgg.), *Vorderösterreich in der frühen Neuzeit*, Sigmaringen 1989, s. 137–176; *Týž, Bildung und Wissenschaft in der Frühen Neuzeit 1650–1800*, München 1999 (2. vyd.); *Týž, Institutionen gelehrter Bildung im Zeitalter des Späthumanismus, Bildungsexpansion, Laienbildung, Konfessionalisierung und Antike-Rezeption nach der Reformation*, in: S. Holtz – D. Mertens (Hgg.), *Nicodemus Frischlin (1547–1590). Poetische und prosaische Praxis unter den Bedingungen des konfessionellen Zeitalters*, Bad Cannstatt 1999, s. 81–104; dále P. Herde – A. Schindling (Hgg.), *Universität Würzburg und Wissenschaft in der Neuzeit. Beiträge zur Bildungsgeschichte*. Festschrift f. P. Baumgart, Würzburg 1998.

⁷ Schindling tu odkazuje na práci H. L. Clotz, Hochschule für Holland. Die Universität Leiden im Spannungsfeld zwischen Provinz, Stadt und Kirche, 1575–1619, Stuttgart 1998.

Situace se podle Schindlinga zásadně změnila až počátkem 19. století v důsledku ohromného strukturálního zničení velkých částí Německa, zejména tradičního jádra říše na jihu a západě. „*Zrušení univerzit a gymnázií v důsledku francouzské okupace, sekularizace a zánik říše ztenčily síť vzdělávacích institucí především v katolických částech říše. Mělo to dva důsledky: jednak nastolení dostředivé protestantsko-pruské kulturní hegemonie, jednak vznik ‚katolického vzdělanostního deficitu‘, patrného až do druhé poloviny 20. století.*“ Tato césura vytvořila novou celkovou vzdělanostní konstelaci v Německu a drasticky proměnila podmínky pro zprostředkovávání vzdělání. „*Posun těžiště z rakousko-jihoněmecko katolického prostoru k středoněmecko-severoněmecké protestantské vzdělanostní oblasti se dějnotvorným vývojem s předstihem hlásil již v 18. století. V tomto kontextu je třeba stejně tak poukázat na úspěch reformních univerzit Halle a Göttingen jako na rozvoj německé národní literatury.*“

V katolické oblasti se brzdou stával jezuitsko latinský model vzdělání. „*Šance zásadní reorientace po zrušení jezuitského řádu r. 1773 byla sice využita..., ale především v Rakousku, tomto vůdčím katolickém státě, byla zúžena vypjatým etatismem josefínské reformní politiky. Josefínismus viděl v univerzitách pouze úzce funkční státní instituce. Kameralisty iniciovaná diskuse o hrozící záplavě akademicky vzdělaných osob a o nutnosti příškrčení počtu studentů byla sice rozšířena v celém německém osvícenství. Nikde však z ní nebyly vyvozeny tvrdší konsekvence než v habsburské monarchii, kde císař Josef II. degradoval řadu univerzit na lycea a prostřednictvím vysokých poplatků za studium redukoval počet zájemců o studium, aby dostal pod kontrolu úřednický dorost. Paralelní tendence se sice objevily i v Prusku – sem patří zavedení maturit – ale v Rakousku přece působily negativní důsledky etatistické politiky josefínismu dlouhodoběji a v konkurenci s protestantským severem, především s Pruskem, způsobily jeho zaostávání.*“⁸ Jak v Prusku, tak zejména v Rakousku se státní pozornost přesunula do dosud zcela opomíjené oblasti základního vzdělání.

Věnoval jsem tu mimořádně velkou pozornost Schindlingově studii, protože jsem přesvědčen, že by se měla stát východiskem i pro podstatnou českou diskusi o charakteru a kontinuitě nebo diskontinuitě vývoje univerzit, akademického vzdělání, kultury, ale možná i dalších historických kategorií (politická kultura, národ atd.) od jagellonských časů po dobu předbřeznovou.

Z dalších prací první části sborníku zaujme důkladná pramenná studie Albrechta P. Luttenbergera, *Zur Universitätspolitik der bayerischen Herzöge in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts* (s. 26–48). Autor zpracoval období Albrechta V. a Viléma V. Bavorského a úsilí obou vévodů o reformu univerzitní politiky v jejich vévodství. Jejich snaha byla dle autora vedena zjištěním, že „*v rámci prohlubujícího se formování raně moderní státnosti, jejíž funkčnost byla v neposlední řadě závislá na úspěšnosti elity optimálně vzdělaných juristů*“ bylo třeba reagovat na „*vystoupením Martina Luthera vysoce výbušně aktualizovanou nutnost církevní reformy a obnovy, jejímž předpokladem bylo zvýšení kvalifikační úrovně kléru.*“ Již vévoda Vilém IV. se proto od 40. let orientoval na jezuitu. Celá čtyři desetiletí pak ingolstadtská – katolická – univerzita vedla ostrý boj s řádem, který odmítal akceptovat zavedené zemské i akademické zvyklosti, byl však pedagogicky úspěšný a měl v podstatě soustavnou vévodskou podporu. Univerzita posléze definitivně prohrála a roku

⁸ Srovnej A. Schindling, *Theresianismus, Josephinismus, katholische Aufklärung*, WDGB 50, 1988, s. 215–224.

1588 musela předat artistickou a teologickou fakultu zcela do rukou jezuitů. Podrobně Luttenbergovo líčení nutně vybavuje celou řadu paralel s pražskou pobělohorskou situací.

Druhá část sborníku soustřeďuje v osmi příspěvcích pozornost na 19. a 20. století. Čtenáře spíše zklame než inspiruje Hildebrandův článek *Universitäten im Dritten Reich – eine Historische Betrachtung* (s. 194–202), v němž se autor ve starokonzervativním duchu snaží přesunout veškerou odpovědnost za sebenacifikaci německých univerzit na „fanatiky z řad studentstva“, kteří údajně způsobili takový neklid, zmatek a odpornou anarchii, že tím přímo vyvolali nutnost státního zásahu. „*Ta mylná cesta, po níž se německé univerzity vydaly spolu s dalšími institucemi, byla výsledkem individuálních selhání a institucionální perverze: totalitární režimy se ostatně vyznačují právě tím, že takřka neposkytují alternativy k tomu, že se člověk stává spoluviníkem.*“⁹

Daleko podnětější je příspěvek Hans-Peter Ullmanna, „*Ponderare non numerare? Überlegungen zu den Finanzen deutscher Universitäten im „langen“ 19. Jahrhundert*“ (s. 159–172). Autor připomíná, že navzdory existenci několika monografií zůstává problematika univerzitních financí, respektive otázka financování univerzitní vzdělanosti v 19. století bez spolehlivé báze. Zkoumá proto vývoj finančního podílu univerzit ve výdajích na vědu, podíl na zemských, respektive státních rozpočtech a konečně sleduje strukturu příjmů a vydání jednotlivých vybraných univerzit.

Ullmann dochází k tomu, že výdaje na univerzity v relaci k celku výdajů na vědu koncem 19. století klesaly, přičemž zátěž financování vysokých škol se podstatným způsobem přesouvala ze zemských do státního rozpočtu. Okolo roku 1900 obecně říše i jednotlivé německé státy (při strmém absolutním vzrůstu od inflace neočištěných rozpočtových sum) redukovaly (!) procentuální podíl univerzit na svých rozpočtech. Náklady na vysoké školy se v rozpočtech jednotlivých německých států pohybovaly zhruba mezi 0,5 a 1 %. Autor ovšem upozorňuje, že dešifrovat a metodicky spolehlivě převést údaje zkoumaných rozpočtů na společného jmenovatele jak v čase, tak ve vzájemném (natož pak mezinárodním) srovnání je takřka nemožné. Podstatné části rozdělovaných prostředků nadto v jednotlivých státech neprocházely řádným, nýbrž vždy i mimořádnými rozpočty.

Je nicméně zřejmé, že státní výdaje na univerzity začaly od 60. let růst jako celek rychleji než dříve. Stejně masivně jako státní dotace však stoupaly i podstatné vlastní příjmy univerzit z klinik, institutů a nadací. Šlo tu o oscilující přesouvání těžiště mezi státními dotacemi a vlastními univerzitními příjmy. Nárůst univerzitních rozpočtů přitom nebyl podle autora nesen rozvojem příjmových kapitol univerzitních rozpočtů, nýbrž růstem jejich výdajů. Zřetelné je to zejména v 70. letech a na počátku 20. století.

Potřeby univerzit rostly paralelně s nárůstem jejich studentské frekvence. Jestliže na univerzitách pozdějšího vilémovského Německa studovalo v předbřeznové době asi 12 000 mladíků, od roku 1870 začal podstatný růst počtu imatrikulací. Roku 1914 bylo již v říši zapsáno přes 60 000 studentů, čtyřnásobek počtu z roku 1870. Daleko větší význam pro rozvoj univerzitních výdajů mělo však „zvědečtění“ akademické vědy, spojené s rozvojem institutů, laboratoří, klinik a seminářů. Rostly rozpočtové náklady na jejich vybavení, vysoké stavební náklady pak univerzity kryly mimorozpočtovou cestou. Oproti tomu

osobní výdaje rostly minimálně: na univerzitách stagnoval počet ordinářů, váha výuky i výzkumu se jednoduše přesouvala na stále početnější mimořádné profesory a hlavně soukromé docenty. Ležely-li v polovině století dvě třetiny výuky na ordinářích, zbyla jí na nich po roce 1900 jen třetina. Podstatný díl nákladů na personální rozvoj univerzit tak přejímaly rodiny mladých univerzitních učitelů.

Pro českého čtenáře je významný nejen tento nepříjemně aktuální závěr Ullmannovy studie, ale i skutečnost, že jeho příspěvek vychází mj. z nikoliv zanedbatelné, byť i autorem zřejmě právem z metodologických posic kritizované německé literatury. Česká historiografie univerzit oproti tomu zatím vnímá finančně hospodářskou stránku dějin jako významnou jen pro 14.–17. století, pak se nám toto téma jaksi vytrácí. Monumentální „jubilejní“ Dějiny Univerzity Karlovy jsou této naší slabiny „důstojným“ dokladem.

Kratší třetí část Wolgastova sborníku je věnována mezinárodním vztahům německých univerzit v novověku, čtvrtá, biografická, přináší šest studií k období 1848–1939. Pátá část je věnována dějinám heidelberské univerzity. Z osmi příspěvků je tu nejpodstatnější studie Wernera Moritze o odnímání doktorských titulů na heidelberské universitě za nacistismu (s. 540–562). Jediným příspěvkem šesté části, nazvané „výhled“ je článek Reinera Wiehla o víře a vědění tváří v tvář krizi humanismu.

Kniha o univerzitách mezi vědou a politikou je ve svém úhrnu závažným a inspirujícím vkladem do univerzitní historiografie. Sympatický historik Eike Wolgast si takovou významnou poctu za své celoživotní badatelské i publikační úsilí více než zaslouží.

Jiří Pešek

⁹ Soudím, že zde se Hildebrand rozchází s názorem badatele, k jehož počtě napsal svoji studii. Srovnej: Eike Wolgast, *Die Universität Heidelberg im Dritten Reich*, in: *die Geschichte der Universität Heidelberg. Vorträge im Wintersemester 1985/86*, Heidelberg 1986, s. 186–216; Týž, *Die Universität Heidelberg in der Zeit des nationalsozialismus*, *Zeitschrift f. Geschichte des Oberrheins* 135, 1987, s. 359–406.

Otakar Odložilík, Deníky z let 1924–1948.

K vydání připravila Milada Sekyrková,

Svazek I. 1924–1939, 764 s., svazek II. 1939–1948, 656 s., Výzkumné centrum pro dějiny vědy, Praha 2002, ISBN 80-238-9887-6, ISSN 1213-1199.

Díky ediční práci Milady Sekyrkové se nám dostává rozsáhlá edice deníků historika Otakara Odložilíka. Deníky jsou vydány v plném rozsahu. Edice je uvozena osobními vzpomínkami Stanleje B. Winterse (svazek I, s. 7–12) a vstupní studií editorky (I, s. 13–22), seznamující se základními momenty Odložilíkova života (působení v Archivu ministerstva vnitra, činnost na UK, zahraniční studijní cesty, první exil 1939–1945, odchod do druhého exilu 1948; prvotní poměrně značná československá orientace a angažovanost) a s povahou deníků a zásadami uplatněnými při jejich vydávání. Subjektivní ráz tohoto typu pramene (na nějž Milada Sekyrková upozorňuje – I, s. 13–14) nemusí být nikterak na škodu, právě naopak. Při zvýšené vnímavosti současného dějepisce vůči subjektivitě (jak dějinných aktérů, tak badatelů)¹ a při rostoucí oblibě tzv. „egohistorie“ jsou tyto prameny stále více zohledňovány. Odložilíkovy deníky jsou však z určitých hledisek viděno pramenem informačně velmi bohatým (např. vzájemné styk a četnost kontaktů mezi osobnostmi české historické vědy), z mnoha jiných hledisek však možná zůstanou za očekáváním nejednoho čtenáře (kupř. vlastní vědecký myšlenkový vývoj Odložilíkův apod.). Je poměrně nesnadné zpravovat o edici pramenů tohoto druhu, neboť se nabízí nespočet způsobů, jimiž je lze otevřít a číst. V následujícím textu se proto omezují jen na několik poznámek, jež upozorňují na některé z řady možností využití Odložilíkových deníků. Větší znalci kupříkladu Odložilíkova díla či života českého exilu let 1938–1945 by zajisté nabídli přehrší dalších možností.

1. Ozvuky odborné práce

Z deníků se „snad nejvíce dozvídáme o Odložilíkovi-vědci“ (Milada Sekyrková – I, s. 18–19). Platí to v tom smyslu, že si Odložilík poznamenával, s kým se sešel a s kým jednal, popřípadě v jakém archivu bádá, jaký pramen se mu dostal do rukou či jaké téma mu vytanulo na mysl. Konečně lze částečně i zjistit, co (odborného i beletristického) četl. Zároveň však nutno říci, že Odložilík neužíval deníků jako písemnosti, sloužící ve věcech badatelských k tříbení myšlenek, či do níž by si psal hlubší, analytické úvahy. Jen občas narazíme v denících na poznámky hodnotící práce jiných historiků. Příkladem může být poměrně striktní, snad ani ne pro jiné oči určený postoj ke Kalistově studii o Humprechtu Janovi. („...odmyslí-li se kalistovské [často nesnesitelné] alury, zůstane práce, kterou by mohl napsati každý jiný...“ – I, s. 498).

Ani když Odložilík vstupoval do metodických diskusí (kupř. v roce 1925 – Odložilík se v *Naší době* ohradil vůči metodě podřizování fakt pojmům, prosazovanou Emanuelem Rádl²) nebo když propojoval historický výklad s metodickými a politickými úvahami (v londýnském exilu např. na přelomu let 1944–1945 rozebíral Masarykovo myšlení a psal *Tři stati o České otázce*³), nezanesl do deníků úvahy, jež by s těmito analýzami sou-

visely. A tak jen občas narazíme na poznámku typu, že se mu zmíněný článek o Masarykovi „rozvrhl více“, než původně chtěl (II, s. 491).

Při této povaze deníků se není co divit, že obecnější úvahy o povaze dějin nalezneme jen výjimečně. Tak třeba můžeme číst Odložilíkův povzdech: „*Ale ten Rádlův návrat do středověku, jakkoli vábívě to vypadá. Je jenom tak možný!*“ A následně Rádlůvu postupu oponuje: „*Každé velké hnutí jako renesance, francouzská revoluce a před ní osvícenství a potom romantismus přinesou něco, co ze světa už nikdo nevyhladí.*“ (II, s. 539) V této úvaze lze zřetelně číst Odložilíkovo (pro gollovské dějepisce charakteristické) přesvědčení o kontinuitě kulturního vývoje, které klade proti myšlence často vystupující v tehdejší české filozofii dějin (Tomáš G. Masaryk, Emanuel Rádl, částečně i Mirko Novák), jež spojitost dějin neshledávala ani tak v procesu vývoje, nýbrž ve vědomém navazování na ideje či hodnoty minula, jež může překlenout staletá období dějin. Takové navazování – patrně – má Odložilík „*jenom [za] pokus o útek, který se podaří snad jenom jednotlivcům a za cenu izolace od světa, který poplyne kolem*“ (II, s. 539).

2. Slabé ozvuky politického dění, postoj nezúčastněného?

Jeví-li se nám dnes Odložilíkovy *Tři stati o České otázce* psané na přelomu let 1944–1945 jako poměrně jasnozřivě nahlédnutí možných nebezpečí následného vnitropolitického vývoje v Československu (Odložilík s odkazem na Masaryka odmítá nacionalistické ladění vnitřní politiky, zdůrazňuje mravní rozměr sociální otázky, jež nemůže být řešena na nějakém „*marxovském základě*“, varuje před nekritickou akcentací slovanské vzájemnosti a to vše s odkazem na integrující a povznášející povahu ideálu humanitního⁴), vezmeme-li dále v úvahu pozdější Odložilíkovo rozhodnutí pro nový odchod do druhého exilu, pak na nás zapůsobí patrně překvapivě politicky relativně neutrální či nezúčastněný ráz zápisů do deníků. Kupříkladu 5. března 1948 si Odložilík zapsal: „*Těžké ovzduší, které na nás tehdy leželo, se rozptýlilo výbuchem ve středu 25. února. Tehdy odpoledne byla jmenována nová vláda a krize byla ústavně vyřešena.*“ (II, s. 581) A o kousek dále o čerstvě poúnorových poměrech na FF UK: „*Včera [4. 3. 1948 – J. H.] byl první sbor za účasti akčního výboru. Toto těleso se vynořilo z revolučního varu a zasáhlo do fakulního života. Chvillemi byly pochyby, jestli se podaří zachrániti Chaloupeckého, ale zdá se, že zůstane mezi námi.*“ (II, s. 581) Tento ráz záznamů (dojem politické nezúčastněnosti vystupuje po celé období 1924–1948) je možná projevem „*obav před možnými následky při nevhodném zveřejnění deníků*“, nebo to možná „*byla jeho póza vystupovat co nejvíce jako apolitický historik*“ (Milada Sekyrková – I, s. 18). Zároveň by však porovnání některých míst Odložilíkových deníků (spoléhání se na ústavnost únorového puče) s jeho pracemi i publicističtějšími články mohlo být zajímavým příspěvkem k rozpoznání povahy politického myšlení některých českých intelektuálů.

3. Sebereflexe, životospráva

Antropologická, filozofická či sociologická literatura (z autorů dnes vlivných kupříkladu Michel Foucault s odkazem na povahu diskursivních formací) klade někdy důraz na význam psaných sebereflexí pro konstituování vlastní subjektivity. Některé pasáže Odložilíkových deníků mají ráz těmto tezí vyhovující. Odložilík zmiňuje (a tudíž i sleduje)

¹ Srov. např.: Gert Dressel, *Historische Anthropologie. Ein Einführung*, Wien – Köln – Weimar 1996, s. 175–180.

² Tomáš Hermann, Emanuel Rádl a české dějepisce. Kritika českého dějepisce ve sporu o smysl českých dějin, *Sešity Ústavu českých dějin UK FF, řada B, svazek 1, Praha 2002, s. 133–134.*

³ Miloš Havelka, *Dějiny a smysl, Praha 2001, s. 141–144.*

⁴ Tamtéž, s. 143–144.

často svůj vnitřní neklid či naopak uklidnění. Naráží na dřívější (před 1924) životní zklamání. Poznává si kupříkladu po kázání J. L. Hromádky: „*Rozuměl jsem těm slovům o těch, kdo jsou v hořkosti ducha, snad až příliš dobře. (...) Co nám zbývá, když nás zklamalo všechno, i to primitivní očekávání, na něž se každý člověk domnívá míti plné právo.*“ (I, s. 35) Nacházíme i sebeukáznující poznámky: „*Rozptýlil jsem teď mnoho času a to mne tísní, poněvadž vím, že všechno to mne vzdaluje od konečného dne vysvobození.*“ (I, s. 35) Vedle těchto sebezpytných a disciplinujících poznámek dokládají deníky i jiný rozměr Odložilíkovy životosprávy – četné a dlouhé pěší výlety, jež byly někdy spojeny se služebními povinnostmi. Příkladem může být jeho cesta do Humpolce (I, s. 497–498). Prostor věnovaný popisům tras je v denících zcela srovnatelný s místem, které Odložilík vyhradil osobním kontaktům.

4. Moderní člověk v krajině

Popisy turistických výprav do přírody jsou spojeny i s četnými poznámkami o počasí, o charakteru krajiny a momentálním rázu vegetace. A tak můžeme nejednou číst i záznamy typu: „*Mám rád ty dny na konci května, kdy jsou vysoké trávy, kvete obilí a lesy jsou ještě svěže zelené.*“ (I, s. 34) „*Když jsem vyšel ven, ležel nad lesy ještě lehký závoj mlhy, ale neuplynulo ani půl hodiny a slunce jej úplně rozptýlilo.*“ (I, s. 41)

5. Pramenný klam nebo kulturní proměna?

Právě uvedené (v bodech 3. a 4.) zasluhuje, domnívám se, podrobnějšího okomentování. Ukazuje se totiž, že Odložilíkovy deníky zdaleka nejsou jen zajímavým pramenem k dějinám dějepisectví či k dějinám exilu. Deníky (a platilo by to tím více, čím větší počet takovýchto pramenů by bylo možné porovnat) jsou i zajímavým kulturně antropologickým, kulturně dějinným či sociologickým pramenem. Nejenom, že by je bylo možné číst – takřkajíc – povrchně, jako zajímavé doklady životního stylu a životosprávy vzdělance 20.–40. let minulého století, jako doklad toho, jaká krajina se tehdy mohla jevit jako turisticky zajímavá a pod. Nabízí se i možnost hlubšího, podrobnějšího, analytičtějšího čtení. Kulturní historiografie již přinejmenším od dob Jacoba Burckhardta upřela pozornost na způsobilost člověka studované doby (nemalou měrou související se způsobilostí jazyka jeho doby) vyjadřovat své vnitřní stavy a popisovat vnější svět. Sociologie náboženství (přinejmenším od Maxe Webera) obrátila svou pozornost k tomu, nakolik je v určité kultuře přítomna schopnost „*soustavného vedení života*“. Tyto otázky, které byly před sto či stopadesáti lety aplikovány na studium kultury do 18. století, je zajisté možné klást i pramenům ze století dvacátého. Odložilíkovy deníky jsou tak kupříkladu zajímavým dokladem vnímavosti moderního člověka vůči krajině a přírodě. Více než půl století, které uplynulo od Odložilíkových záznamů, přineslo změny, které opodstatňují kladení následujících otázek. Je-li některými autory samo uskutečňování se individuální subjektivitě vázáno mimo jiné na písemnou sebe prezentaci, můžeme se ptát, zda pokles četnosti deníků Odložilíkova ražení je symptomem určité regrese ve způsobilosti dnešního člověka uskutečňovat se jako individuum, jako subjekt? Nebo by takový závěr byl klamný a chybně založený na mylném ztotožnění mizení určitého typu pramenných stop s oslabováním, ba až vyprcháváním toho, čeho stopami jsou (totiž vlastních duchovních entit, kategorií duše, duchovních dimenzí, jak by řekl Ernst Cassirer)? Zaměnili-li dnes mnozí vlastní, explicitní slovní popis přírody, krajiny a počasí za fotografie či videozáznamy, neztratili tím

způsobilost tyto prvky pojmenovávat a tak postihovat a vnímat? Nebo také zde jde jen o klam daný proměnou pramenné základny? Nabízí-li nám kultura dnešních dní na místo písemných sebezpytných poznámek namnoze jen rychlou stříhovost, je to symptom ztráty způsobilosti soustavného vedení vlastního života, nebo jen pramenný klam?

Jan Horský

Biografické příspěvky posledních let k dějinám Karlovy univerzity (Výpovědi o historických)

V posledních několika málo letech lze s potěšením konstatovat, že se objevila řada biografických statí a knih, edic a vzpomínek, které různým způsobem objasňují nejen kulturní ovzduší nejvýznamnější vysoké školy českého státu v 19. a 20. století, ale zpřístupňují i osudy více či méně významných osobností české vědy a kultury a ukazují vyzarování Univerzity Karlovy i mimo vlastní Čechy. Mají na nich svůj nepominutelný podíl především Archiv Akademie věd ČR a Výzkumné centrum pro dějiny vědy, nově pak i Centrum mediévistických studií a jejich pracovníci na české straně, na německé posléze zejména mnichovské Collegium Carolinum, aniž by ovšem bylo možno podceňovat i aktivity různých nakladatelství a také jednotlivců, bez jejichž angažovanosti bychom byli o mnohé ochuzeni. Jde přitom o díla různého žánru: od pramenných edic různých osobních výpovědí přes dílčí studie až k více či méně vyváženým biografickým a nepominutelným pamětem a vzpomínkám různého pojetí. Právě vzhledem k velké rozmanitosti tohoto materiálu je potřeba vymezit si následující řádky tak, aby bylo možno alespoň trochu být věci práv, aniž by ovšem bylo možno obsáhnout byt jen všechno podstatné. K tomu by bylo potřeba pera nedostižného glosátora a znalce uvedené doby, nedávno zesnulého profesora Jana Havránka, jemuž se takto v duchu za všechny své možné poklesky omlouvám.

Protože podepsanému referentu je nejbližší historiografie, zaměřím se na práce, které věnují pozornost historiografii v širším smyslu toho slova, tj. historikům, byť třeba příslušné práce tuto hranici více či méně překračují. Ale ani v tomto nutně velmi zúženém rámci si nemohu činit nárok na nějakou výraznější úplnost, zejména pokud jde o různě zasuté tituly, a pak o paměti, které se deklarují zejména jiným směrem, ač mohou přinášet třeba důležité jednotlivé postřehy. To nejpodstatnější se tu snad přece v nějaké formě objeví, přičemž považuji za přirozené, že přecházím takové tituly, k nimž se už na stránkách tohoto časopisu vyjadřovali kompetentní referenti. Třeba ještě podotknout, že tento rámec je limitován jen několika málo posledními roky a jen výjimečně, kde se mi to jeví smysluplným, se dotýkám aspoň v závěrečném soupisu prací starších. Musím zdůraznit, že je nutno mít na paměti, že nebylo možno nikde zacházet do větších podrobností, které je třeba vyhradit recenzím jednotlivých děl. Ty se porůznu objevily (zpravidla je na ně na příslušném místě upozorněno), nebo ještě objeví.

S ojedinělými výjimkami jsou nejtrvalejším vkladem práce pramenné, přičemž biografickým aspektem těchto řádek je dáno, že tu v podstatě jde zejména o korespondence, paměti, eventuálně deníky různých osobností, které vyšly z pražské univerzity. Shodou náhod je dáno, že máme příslušné výstupy k dispozici pro každou z těchto kategorií. A nejen to. I v jejich vyznění lze pozorovat poměrně širokou paletu záběru.¹ V kategorii deníků či alespoň deníkových poznámek máme nově k dispozici dvě takové publikace. Doslova monumentální edici deníků Otakara Odložilíka prací Milady Sekyrkové, které je v tomto svazku věnována samostatná pozornost, takže se lze obrátit k výběrové edici různých deníkových poznámek Josefa Pekaře, jež připravil k tisku Pekařův nedávno zesnulý životopisec Josef

¹ Pro zjednodušení a větší přehlednost jsou v textu jednotlivé publikace citovány zkratkovitě, byť zřetelně. Čtenář se s plnými bibliografickými údaji může seznámit v závěrečném soupisu citované literatury.

Hanzal (1934–2002). O denících ve vlastním slova smyslu tu ale není možno hovořit, neboť jde o výrazně přetřžené poznámky různého charakteru a ovšem také rozličné vypovídací schopnosti. Výpisky z novin a Pekařovy glosy k nim se mísí s velmi osobními až urážlivými charakteristikami různých osob (zejména ovšem historiků) a vzbuzují až nesouhlas. Současně ale vedou k zamyšlení nad některými jejich počiny, které jsme dosud z paměti spíše vytěšňovali, a nutí k jistému přehodnocování. Ale nejde jen o tyto glosy, nýbrž i o řadu dalších vážných informací z obecnějšího pohledu, neboť Pekař – jako snad nikdo další – byl (zejména v době svého rektorátu) v úzkém kontaktu nejen s čelnými osobnostmi ze života kulturního, ale zejména také politického. Glosa o tom, jak na ulici potkal Karla Kramáře a diskutoval s ním o podílu toho či onoho na vzniku republiky, je dnešnímu čtenáři opravdu jako z jiného světa (s. 111). A podobných informací je tu řada a činí pochopitelně důležitou složku Pekařovy výpovědi. Takřka čtyřicetistránková úvodní studie Hanzalova utřídí je roztroušené Pekařovy charakteristiky těch osob, k nimž se opětovně vrací a které mu byly nějakým, byť třeba negativním způsobem blízké. Zejména poznámky o lidských vlastnostech Pekařových „obětí“ jistě zaujmou, protože s takovou otevřeností (používám tohoto slova takřka jako synonyma za hrubost) se setkáváme jinak i v nejosobnějších záznamech jiných velice zřídka (snad se tomu vyrovnají toliko Šaldovy soudy o Arne Novákovi, které nám ve svých pamětech zachytil František Skácelík). Svým úvodem Hanzal alespoň do jisté míry supluje obecně silně cítěný nedostatek jmenného rejstříku. Stejně tak bychom v aparátu edice rádi viděli bližší informace o osobách, k nimž se Pekař vyjadřuje, neboť právě proto, že prokazují velkou Hanzalovu znalost, by bylo s prospěchem více. To se ale týká rovněž Hanzalova popisu vlastního pramene, neboť jednostránková ediční poznámka je rozhodně nemůže nahradit. V ní se dovídáme základní pramenovědné informace jen velice rámcově, zejména pokud jde o způsob výběru, i když nelze pochybovat o tom, že se editor snažil vybrat podstatné. A nelze si odpustit dnes už těžko ověřitelnou odpověď na otázku, jak byl editor nakladatelstvím limitován. Tolik snad v jisté juxtapozici k edici deníků Odložilíkových, o nichž srovnej referát Jana Horského v tomto čísle, kde by na jedné straně bylo lze si snadno představit, že editorka mohla silně bez nebezpečí zkrácení vynechávat, ale historik by pak měl pochybnosti a dříve nebo později by zájemce musel jít do rukopisných pramenů. Takto je věc u Odložilíka jednou pro vždy vyřešena, nejsem si jist, zda též u Pekaře. Třeba ale v té souvislosti – aniž bych mohl a měl dostatek prostoru k soustavné recenzi – konstatovat, že v Hanzalově biografii o Pekařovi, která se objevila následně, se mnoho z těchto charakteristik objevuje, aniž je z kontextu vždy jasné, že jde právě o citace z těchto deníků. Hanzal ovšem znal i mnoho z Pekařovy dotud nevydané korespondence, která zůstává stále ještě vděčným tématem pro editory.

Protože zřejmě není na obzoru možnost nějaké soustavné a úplné edice,² jež by byla užitečná (stačí jen upozornit na různé vynechávky, s nimiž se potýká čtenář Klíkovy edice korespondence Pekaře s Gollem, na něž jinak záslužně upozornili J. a J. Čechurovi, ale jejichž charakter není možno přeceňovat), musíme se spokojit s dílčími výstupy. Ostatně tento úkol (tj. edici korespondencí) vedle svých hlavních a jinak orientovaných úkolů plní tandem Jaroslava a Jany Čechurových, kteří nás obohatili o tři takové soubory, jež jsou právě svými rozdílnými charaktery mimořádně zajímavé. A protože tu editoři nebyli vázáni

² Tu si ovšem není možno představovat v jediné chronologické řadě, nýbrž v rámci jednotlivých větších či menších celků dle příslušných respondentů.

nějakými omezujícími předpisy nakladatele, mohli podat i komentář, který nenechává snad žádnou ani vedlejší otázku nezodpovězenou. Nejdříve došlo na Pekařovu korespondenci s Antonínem Rezkem, která už poněkud překračuje časový horizont této informace, dále pak jde o korespondenci dvou dávných přátel, totiž Josefa Pekaře s Kamilem Kroftou a konečně o korespondenci Pekařovu s jihočeským historikem a archivářem Františkem Teplým. První obsahuje celkem 75 dopisů (jen výjimečně jde o listky z obou stran), které zahrnují více než třicetileté období. Editoři k nim v příloze vítaně připojují tři přílohy, v nichž Pekař podává jménem tříčlenné komise návrhy na Kroftovu habilitaci, mimořádnou a řádnou profesuru. Shromáždili přitom materiál nejen z Pekařovy a Kroftovy pozůstalosti, ale přihlídlí také k jiným fondům, jež však přinesly pouhé jednotliviny. Poněkud překvapivě zachovávají oba korespondenti i formu vykání a poměrně kurtoazní styl. Jejich dopisy vypovídají o všelických otázkách obecnějšího charakteru, které je ovšem různě spojovaly, i když zejména jejich častý osobní styk na fakultě do roku 1920 způsobuje jejich jistou přetržitost; to zejména z Pekařovy strany. Dopisy z doby Kroftova působení v diplomacii pak umožňují zajímavý náhled i do této sféry, i když asi méně, než bychom si přáli. Úvod editorů nejen charakterizuje obsah celé korespondence, ale upozorňuje i na širší souvislosti. A protože je připojena nejen bibliografie, ale i užitečný rejstřík osob, odkládáme práci s pocitem, že i kdybychom chtěli, připomínky bychom si museli vymyslet.

Pekařova korespondence s Františkem Teplým je jiného charakteru, protože se orientuje jedním poměrně úzkým směrem, totiž na otázky odvozené z Teplého odborných kompetencí jako černínského zámeckého archiváře v Jindřichově Hradci. Celkem 103 písemností vyplňuje léta 1909 až 1932. Více než třetina z nich přitom pochází z půldruha roku od konce 1921 do poloviny léta 1923, kdy šlo zejména o problematiku české šlechty, pozemkovou reformu a v souvislosti s tím nejen o vlastní jindřichovohradecké archiválie, ale i o chválu Eugena Černína a jeho péči o celý zámek a archiv zvláště. Tu také s Teplým jako archivářem soucítíme, když žádá o vracení „svých archiválií“ a má strach z kontroly pana hraběte. O aparátu a předmluvě lze použít slov, která bylo možno si přečíst o edici předchozí, snad jen s tím rozdílem, že nepřichází rejstřík osob. Podle bibliografického záznamu by se chtělo říci, že to vzhledem k rozsahu nebylo třeba, nicméně je to do značné míry optický klam, protože edice má rozsah formátu A 4, a tak si svým rozsahem s prve jmenovanou vlastně ani nezádá. Snad ještě alespoň *in margine* tu lze připomenout, že tato korespondence byla využita Pavlem Holátem v jeho rozsáhlé biografii Františka Teplého, kde klade důraz na jeho práce regionálně-historické. Práce psaná v duchu blízkém Františku Teplému přináší i různé další střípky nejen k dějinám našeho archivnictví, ale rovněž vítané informace o osobách, které prošly Teplého archivem a o něž se Teplý otcovsky staral (tak zejména František Navrátil). Protože kniha nemá rejstřík, je čtenář ke svému prospěchu odsouzen číst ji jako celek.

Doslova z „jiného světa“ je poslední díl takřka gigantické práce mladšího současníka Pekařova, Karla Kazbundy (1888–1982). Jde o čtvrtý díl široce založených dějin stolice historie na pražské univerzitě, psaný ovšem z hlediska učitelského personálu. Třetí díl uzavírá dobu před I. světovou válkou, čtvrtý a poslední byl doslova vysvobozen vydavatelem po jeho odříkavé práci z ne zcela do definitivní formy dotaženého Kazbundova rukopisu, jehož závěr je autorem datován rokem 1971.³ Kazbundova úcta před úředními do-

³ Některá Kazbundova přehlédnutí ale přece jen vydavatel opravit mohl: srv. např. s. 169, kde je třeba říci, že Gollovo spoluredaktorství končí až 24. ročníkem ČCH.

kumenty je proslulá a také v tomto případě jí nezůstává nic dlužen, i když k nim v hojně míře připojuje relevantní prameny publicistické. Třeba konstatovat, že graficky hlavní titul (jenž je ve skutečnosti podtitulek) je do značné míry zavádějící, neboť práce je koncipována výrazně šíře, a tak její podstatu lépe vystihuje původní rukopisný podtitulek *Stolice dějin ve víru války světové (1914–1918)*, i když i ten je předkládanému obsahu spíše Prokrustovým ložem. To ovšem čtenář zjistí až při četbě, neboť kniha sleduje velký formální nešvar svých předchůdkyň, neboť postrádá jako ony nejen obsah (!), ale nemá ani názvy kapitol v textu, jež jsou označeny pouhými čísly. Osobní rejstřík, který připojen je, tu ovšem nemůže mnoho pomoci. Nadto je škoda, že v něm jednotlivé osoby nejsou alespoň stručně charakterizovány, což by editorovi jistě nepůsobilo při jeho důvěrné znalosti látky, jak ji předvedl v bibliografickém dodatku svého úvodu, potíž. Aktuální podtitul konstatuje Kazbundův akcent na oba protagonisty, zatím co ostatní se dostávají příliš do pozadí. Tím je ovšem dáno, že o vlastní situaci na stolicích historie se dozvídáme málo, takřka nic, i když je to vynahrazeno bohatým poučením v jiných směrech.

Nepřehlédnutelná je biografie Gollova současníka a profesora na české univerzitě, spoluzakladatele *Českého časopisu historického* a posléze vysokého úředníka ministerstva kultury a vyučování a nakonec ministra – krajana ve Vídni, Antonína Rezka (1853–1909) od jihočeského historika mladé generace Bohumila Jirouška, který už předtím publikoval řadu historiografických příspěvků k hrdinovi své biografie. Tu ale postrádám v soupisu literatury edici závažného dokumentu k Rezkovu hodnocení, totiž vydání asi neodeslaného, leč výmluvného Rezkova dopisu Gollovi v časopisu *Historický obzor* (2001, č. 1–2), který staví leccos, zejména co se týká zásluh o mladého Pekaře, do nového světla.

Jirouškova kniha je důležitý pendant k mnoha pracím o Gollovi, tím spíše, že Rezek – přes řadu drobných statí Špětových a pak Jirouška samotného – stál až příliš v Gollově stínu. Nyní z něho přece jen alespoň trochu vystupuje. Jiroušek ovšem nesleduje jen jednu složku Rezkova působení, jeho obecně platnou aktivitu politickou – veřejnou, jež byla ovšem nezastupitelná, ale všimá si důkladně i Rezkovy práce vědecké a zejména ediční, jimž věnuje samostatné oddíly. Přitom rozebírá právě i fenomén „Gollovy školy“, který je spíše chimérického charakteru. Rozsáhlý soupis pramenů, z nichž Jiroušek čerpal, a zmíněné již literatury doplňuje závěrem i Rezkova bibliografie.

Významnou osobou české historiografie byl Josef Polišenský (1915–2001), který se tak jako nikdo druhý po II. světové válce prosadil i v mezinárodním měřítku. Jeho paměti, respektive jejich definitivní forma (lze ji ale označit za definitivní?) vznikaly v důsledku jeho těžké oční choroby velice složitě, nicméně vydávají plastické svědectví nejen o svém autorovi, které je třeba přiložit jako „měřítko“ i k výpovědi jiných svědectví, také v tomto referátu zmíněných. Ale protože tu o nich byl publikován zevrubný referát, a bylo by možno odkázat i na jiné, lze se s nimi touto zmínkou rozloučit s vědomím, že při studiu vývoje naší těsně předválečné a pak zejména poválečné historiografie, ale i filologie, na prvním místě anglické, nebude možno je obejít. Snad jen tu lze dodat – ale platí to ovšem v plné míře o všech pamětech – že je třeba vnímat nejen to, o čem vypovídají (a i tam mohou být informace posunuty – zde bych snad dodal, že to platí např. exemplárně o „profesoru“, omlouvám se za to, že jsem titul dal do uvozovek, Angelisovi), ale i o tom, co v nich není, ač bychom to měli oprávněně očekávat.

Svébytné je *Ohlédnutí* Františka Kavky, profesora českých dějin na pražské filozofické fakultě (* 1920), ředitele Ústavu pro dějiny Univerzity Karlovy, po roce 1968 subalterního

úředníka Židovského muzea, jehož základní díla o době lucemburské v udivujícím množství i kvalitě nás od roku 1990 obohacují, i když nelze přehlížet ani jeho předchozí aktivity. Ale tu nejde o vědeckou biografii, nýbrž o stručnou charakteristiku kultivované rekapitulace autorova vědeckého usilování, jež přes všechnu nepřízeň doby přineslo bádání o českém pozdním středověku a raném novověku trvalé hodnoty, jak o tom svědčí výběr jeho drobných studií k českému pozdnímu středověku, často zasutých do těžko přístupných sborníků, uvozený vlastní historickou reflexí, autobiografickou chronologickou tabulkou a Kavkovou bibliografií (s. 8–98). Protože Kavka se ocital zejména v padesátých a šedesátých letech často v centru historického dění, ať jako proděkan a děkan filozofické fakulty (1958–1959), člen předsednictva Společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí (jak se tehdy říkalo „Společnosti s dlouhým jménem“), předsedou Československé historické společnosti a dalších komisí, redakčních a jiných rad, má jeho svědectví z bezprostřední blízkosti značnou vypovídací váhu. Nejen o osobách, ale i o poměrech před rokem 1968, i po něm. A ovšem největší význam mají Kavkovy nepatetické věty o něm pro něho samotného. Mám tu na mysli zejména jeho snahu nepoddát se nepřízni a najít si pro sebe alespoň jakési východisko, jako tomu bylo s vážným studiem hebrejštiny a judaistické problematiky v době, kdy byl v Židovském muzeu „správcem depozitáře“. I když Kavkův vědecký comeback přišel už hodně pozdě, přesto z něho uměl k obecnému užítku vytěžit maximum. Ne pro sebe, ale pro českou historiografii, jak vedle výše naznačených prací svědčí zejména jeho autorská i redaktorská práce na „velkých dějinách Univerzity Karlovy“. S jistou nadsázkou bych uzavřel konstatováním, že bych rád Kavkovy drobné práce, jež v jeho *Ohlédnutí* zabírají takřka tři čtvrtiny rozsahu knihy, hledal dále v zapadlých sbornících a časopisech, kdyby to bylo ve prospěch jeho zevrubnějšího autobiografického výkladu. Leč historik nikdy nemá říkat kdyby, a tak je třeba vzít s povděkem i toto malé sousto.

Kavka ovšem není mezi historiky, kteří vyšli či pak často i působili na pražské *Alma mater* a kteří vydávají svědectví, sám – i když ve srovnání s dalšími z těch, o nichž bude ještě řeč, k ní měl vedle Josefa Polišenského ve všech směrech nejbližší. Nejrozsáhleji se o svém životním běhu rozepsal Zdeněk Kalista, jehož dvousvazková autobiografie vyšla krátce před časovým limitem, který jsem si uložil, takže není třeba se k ní vracet, tím spíše, když byla porůznu předmětem kritiky i reflexí.

Vedle badatelů o české minulosti vydali svá svědectví také dva přední historikové – filologové starověku. Přední a obecně uznávaný epigrafik starověku Ladislav Vidman (1924–1989) napsal pro své potěšení a pro své dcery vzpomínky na roční stipendijní pobyt (od listopadu 1946) na milánské katolické univerzitě. Jde o čtení nejen útěšné, ale i velmi poučné, neboť dává vhled do doby sice chaotické, ale přesto do doby, která mnoho slibovala, leč která zakrátko doslova takřka vše podstatné potlačila. Vidmanovy bystré postřehy o spolužácích, italských profesorech, českých i jiných podporovatelích i popisy cest a zážitků z nich oslovují i osoby, které tohoto vážného muže, jenž se přes všechny potíže prosadil, znaly jen z odstupu nebo již vůbec ne. Je dobře, že knížka mohla aspoň po letech vyjít – byla napsána krátce před autorovou smrtí a třeba říci, že to bylo Vidmanovo nejlepší rozloučení se se životem, o jehož jedné, šťastné epizodě vydává svědectví. Jeho manželka, přední česká mediolatinistka, knížku doprovodila zasvěceným doslovem o vědeckém usilování Vidmanově a o jeho odkazu.

Jiného charakteru je publikace týkající se vedoucího českého historika starověku, zejména Řecka, Pavla Olivy (* 1923). Jde o rozhovor, který s ním vedl Igor Lisový a kde se

Pavel Oliva zpovídá ze svých osudů, kdy za války skončil v koncentračním táboře v Terezíně, aby pak prošel i dalšími likvidačními tábory, a přesto se shodou okolností dočkal osvobození, po němž se s plným elánem mládí vrhl do studia klasické filologie a historie. Plastické je zejména vykreslení poměrů válečných a pak studijních na filozofické fakultě UK, kde byl zejména žákem Salačovým, Rybovým, Svobodovým, Dobiášovým a Weni-govým. Škoda, že se u všech spokojil jen s až příliš stručnými charakteristikami a nerozvedl zřetelněji své osobní dojmy a postřehy. Jeho působení na fakultě po ukončení studií bylo jen krátkodobé, neboť doslova za pár měsíců vstoupil do svazku nově vzniknuvší akademie věd, kde postupně působil nejen v Historickém ústavu a pak v Kabinetu pro studia řecká, římská a latinská, ale i v řadě jejich řídicích orgánů, ovšem jen do vyznění roku 1968, aby pak z nich byl do značné míry vytěsněn, zdaleka ale ne tak, jako jiní. Do značné míry to způsobil jeho mezinárodní věhlas a zapojení se do internacionálních struktur. Svému působení na tomto poli věnuje značnou pozornost, nicméně postrádáme opět bližší charakteristiky osob a osobností, s nimiž přicházel do často úzkého kontaktu. Nemám tu na mysli pouze jeho přátele Josefa Macka a Františka Grause, ale další, konfliktní a negativní protagonisty režimu v akademii i jinde (zmněn není ani Václav Král, ani Oldřich Říha, postrádám i další). Na univerzitu se pak Oliva krátce ještě vracel po roce 1989. Nevím, zda to bylo dáno otázkami Igora Lisového či jinými okolnostmi, že se do popředí dostaly zejména ve druhé části Olivovy turistickopoznávací cesty na místa, o nichž často ve svých vědeckých pracích psal a jejichž popis se spíše podobá nabídkovému katalogu specializované turistické kanceláře. Škoda. Jmenný rejstřík a impozantní velmi užitečná bibliografie uzavírají textovou část.

Nejtíže se čte – vzhledem k mimořádně depresivnímu tématu – kniha Boučkova o Janu Slavíkovi. Nikoliv vinou autorovou, který je pojednal se znalostí a zaujetím, ale vzhledem k osudu hrdinově (1885–1978), který větší část svého dlouhého života prožil ve stresu, ba i bídě. A co huře – v izolaci, která byla v přímém protikladu se Slavíkovou letorou. Přes to vše musí jeho osobní zaujetí pro historii, čelící všem strážním, čtenářím imponovat, stejně jako jeho práce, které zasahují do všech epoch českých dějin, které nicméně kulminovaly v jeho velkých dílech sovětologických. Jako snad jediný český historik budil Slavík nejen nevraživost světové mocnosti, ale byl v tomto duchu již za první republiky pod sovětským tlakem jejími orgány „umravňován“. Jeho životní dílo a doslova světové badatelské centrum – Ruský zahraniční archiv – se nesmytelnou vinou Zdeňka Nejedlého rozpadlo, respektive bylo předáno (s výjimkou knihovny) do Sovětského svazu. Nelze u těchto otázek setrvávat déle, i když jejich interpretaci by se dospělo k poučení více než tristnímu.

Boučkova kniha je naštěstí doprovázena nejen bohatým poznámkovým aparátem, ale přináší i v přílohách, v nichž převládají dopisy, řadu autentických smutných svědectví. Jejich širší soubor, třebas i ve spojitosti s korespondencí některých dalších současníků, by nepochybně stál za pokus, jak naznačuje – vedle již zmíněných dopisů „pekařovských“ – korespondence v rámci jiného křídla tzv. Gollovy školy.⁴ Než o nich něco povím, je v souvislosti s Janem Slavíkem třeba ještě upozornit na další zásluhu Boučkova, který ve Slavíkově pozůstalosti našel tři jeho autobiografické texty, z nichž jeden záslužně vydal. Ti tři prezidenti, kteří se ocitli v názvu Slavíkovy črty, jsou pochopitelně Masaryk a Beneš

⁴ Užívám tento termín i když jsem si vědom toho, že je ne-li nesprávný, tedy při nejmenším velmi nepřesný.

a jen poněkud překvapivě Antonín Zápotocký. V úvodu textu má Slavík snad až příliš po-
intovaný atak na lidskou malost svého učitele – Jaroslava Bidla, i když i některá jiná svě-
dectví dalších osob se rovněž nesou v tomto směru. Ty další dva Slavíkovy texty, na něž
Bouček upozorňuje, *Příhody a nezdary historikovy* a *Jak jsem chápal ruskou revoluci*, by
nepochybně odborníky, ale nejen je, zaujaly a stály by za zpřístupnění.

Při zmínce o jiném křídle tzv. Gollovy školy jsem měl samozřejmě na mysli edici do-
pisů Václava Novotného (1869–1932) a jeho dvou čelných žáků: Jaroslava Prokeše
(1895–1951) a Otakara Odložilíka (1899–1973), jejichž zpřístupnění se s velkou vehe-
mencí věnovala Milada Sekyrková, která už dříve věnovala pozornost jak Prokešovi obec-
ně, tak Odložilíkovi a ujala se i edice deníků posléze jmenovaného, jak jsem o tom učinil
zmínku výše. Je tu vydáno celkem 149 jednotlivin, převážně dopisů, které dokumentují
zejména studijní cesty obou žáků a Novotného repliky či žádosti o informace z rukopisů
vatikánských i jiných. Přicházejí ke slovu i různé další aktivity a informace o Historickém
římském ústavu (i když to zajímavější si například Prokeš, bohužel, jak v jednom listu
Odložilíkovi naznačuje, ponechává pro ústní sdělení), Společnosti Husova muzea a re-
flektují se tu ovšem i další badatelé, zejména Bidlo, Bartoš, Navrátil a Pekař. Bylo by bý-
valo dobře, kdyby editorka věnovala větší pozornost, resp. péči aparátu k jednotlivým do-
pisům. Uznávám však, že by to bylo práci značně protáhlo.

Prokešovi a nejsmutnější kapitole jeho života věnoval na základě soudního spisu, kte-
rý se dochoval z jeho procesu po válce, pozornost Josef Kollmann, který jej zasadil do
předchozího Prokešova doslova raketového vědeckého i úředního vzestupu a pak násled-
ného živoření na okraji. Těžko věc stručně shrnout. Je třeba, aby si to zájemce přečetl
a učinil si na tomto základě vlastní úsudek. Prakticky stejné otázky, leč z jiného aspektu,
se týká i další rozprava Kollmannova, kde je ovšem objektem zájmu především Jan Sla-
vík ve své reakci na protiprokešovské tažení, uvozený pro pochopení souvislostí zevrub-
nou informací o Ruském zahraničním historickém archivu, která různě doplňuje to, co
bylo o věci publikováno, neboť ten hrál, respektive mohl hrát na počátku 2. světové války
ve Slavíkových postojích ne nevýznamnou roli. To, že nehrál, ukazuje z jiného hlediska
Slavíkovu morální integritu. Z jeho proslulých epigramů byly ty, které se týkaly Prokešo-
va procesu a jeho protagonistů, závěrem Kollmannovy stati s nejnutejšími vysvětlivka-
mi otištěny.

Jinak se reflektuje výrazná osoba moravské historiografie, jeden z dvou akceptovaných
předních žáků slavisty Jaroslava Bidla (druhým, resp. časově prvním byla Bidlova ná-
stupkyně na jeho stoličce Milada Paulová, třetím byl zavržený Jan Slavík), totiž Josef Ma-
cůrek (1901–1992). V roce 1987 se odhodlal zamyslet se nad svým životem. Toto zamýš-
lení uložené v jeho rozsáhlé pozůstalosti spatřilo světlo světa až v roce 1998 a bylo
doprovazeno stručnou poznámkou editora – profesora Janáka. Poněkud neorganicky je
k němu připojena edice několika lokálních pramenů 17. a 18. století. Macůrkovo vlastní
dílo je svou věcnou i teritoriální šíří mimořádné. Autor tu podává poměrně zevrubně po-
pis nejen svých pražských studií, ale i docentury a pak působení na Moravě. Akcentuje
své četné studijní cesty zejména do Maďarska a Rumunska, z nichž si přinesl hojnou ar-
chivní žně také už ve formě – tehdy ještě ne tak běžné – fotografií archivních materiálů,
převážně listinné povahy. Zejména je poučná četba partií o jednom z jeho obecně nejdů-
ležitějších děl, totiž *Dějepisectví evropského východu*, jež stihla po roce 1948 ideologic-
ká kletba. A už jen *in margine* dodávám, že když jsem se nejnověji poptával po osudu to-

hoto souboru, odpovědi nebyly právě uspokojivé... K stému výročí Macůrkova narození
pak Masarykova univerzita vydala práci Vladimíra Goňce sborníček, v němž odborníci
navazující na Macůrkovy výzkumy, převážně jeho žáci, hodnotí Macůrkův přínos v řadě
oborů, zejména slavistických a hungaristických.

To, že historikové a jejich práce si kladou nároky na širší pozornost a zařazení do obec-
ně historických souvislostí, vyplývá z řady symposií či příbuzných vědeckých zasedání.
Z posledního desetiletí to jsou konference nejen o Pekařovi, Kalistovi, Kutnarovi a Šimá-
kovi, z kterých máme k dispozici příslušné protokoly. K nim se nejnověji druzí sborník
o Čenku Zíbrtoví, který se ovšem zapsal do historie především jako etnograf, i když
všechnu tuto rozsáhlou práci překrývá jeho rozporuplný doslova gigantický fragment –
Bibliografie české historie – dovedený ve vytištěné práci do roku 1680, neboť pokračová-
ní autor v důsledku ostré (a také nešetrné) kritiky zničil. Jak ani jinak nebylo lze, je vět-
šina statí ve sborníku obecnějšího rázu, a tak se Zíbrta bezprostředně dotýká zejména pět
z nich. První pochází od Dagmar a Josefa Blümlových, kteří podávají jeho životopis
(s. 9–40), další od Marie Ryantové, pojednávající o jeho činnosti v knihovně Národního
muzea (s. 41–61), Josefa Blümbla o Zíbrtově kulturně historických přednáškách na uni-
verzité (s. 62–89), Hany Kábové mapující jeho činnost v českých vědeckých společnos-
tech (s. 90–132) a posléze Miloše Sládka o Zíbrtově pozůstalosti (s. 313–319). Marně ale
hledáme Zíbrtovu bibliografii, takže je třeba se stále ještě spokojit s Dolenského biblio-
grafií v Zíbrtově nekrologu od J. V. Šimáka z roku 1932, která ale eviduje toliko jeho kniž-
ní práce.

Zcela specifické postavení mají deníky Hanuše Opočenského z doby války, které byly
pečlivě vydány manželi Čechurovými, Janem Kuklíkem a Janem Němečkem a které při-
nášejí většinou smutná svědectví o každodenním životě naší válečné emigrace na Západě.
Přinášejí-li opravdu hluboké vhledy do nepříliš radostné atmosféry londýnské emigrace,
pro dějiny historiografie tu – takřka pochopitelně – nenalzáme prakticky vůbec nic. Ale
protože jsem o nich vydal svědectví, stačí, když je zde opět pouze zaregistruji.

Mnoho často pepných, ale nepochybně charakteristických příhodiček sděluje Vladi-
mír Hellmuth-Brauner (1910–1982) ve svých mnohdy chaotických, ale nikdy nenučících
rodinných vzpomínkách, v nichž figuruje na základě tradice už František Palacký, z auto-
psie jak strýc Goll, tak i Braunerův učitel Josef Pekař a nacházejí se tu i další zajímavé
informace, jejichž užitost umocňuje rejstřík. Zdůrazňuji to proto, že v níže zmíněných
pamětech Novákových je postrádáme.

Na závěr jsem ponechal svědectví z pamětí a vzpomínek, jež se berou jiným směrem,
v nichž se ale nalézají zajímavá zrnka i o osobách, o něž nám jde. Snad postačí jen tele-
grafická upozornění. V mnoha směrech se zajímavě doplňují a konfrontují vzpomínky
profesora estetiky na filozofické fakultě UK Mirko Nováka (1901–1981), kde se porůznu
objeví nejen vzpomínky na jeho otce Jana Bedřicha Nováka (1872–1933), významného
historika a dlouhodobého ředitele Českého zemského archivu zejména s informací, proč
se nedal na akademickou dráhu, ale i anekdotické příhody Kamila Krofty. Stejně tak tu
přichází impresivní vykreslení prostředí bratislavské filozofické fakulty v meziválečné
době (Chaloupecký, ale zejména Rudolf Holinka).

Vřelé vzpomínky na „pana archiváře“ se čtou i v pamětech jeho snachy Zuzany Šva-
bínské (*1912), první manželky Mirko Nováka, která též vykresluje univerzitní prostředí
bratislavské, které prožívala společně se svým manželem. Obecně je poučné, jak stejné

věci a okolnosti byly oběma pamětníky vnímány – při zachování oceněníhodné zdrženlivosti – odlišně.

Stručná probírka skončila, i když nepochybuji, že leckterá zaznamenáníhodná informace z okruhu, který jsem tu chtěl aspoň rámcově sledovat, mi unikla. Stejně jako její začátek nemá pevný výchozí bod, nemá a nemůže mít ani nějakou pevnou hranici závěrečnou. Lze jen doufat, že v době, kdy se dostane ke čtenářům, už bude doplněna a snad v leccčems i antikvována novými pracemi všech výše prezentovaných žánrů, neboť jen jejich kritickým proniknutím se dobereme objektivnějšího pohledu na to, co bylo a jak se to pravděpodobně událo. A v neposlední řadě ovšem také, jací to byli lidé: lidsky i vědecky. Snad jen lze upozornit na připravovaný sborník z konference o Františku Grausovi.

Seznam prací, na něž je upozorňováno v textu, i některých dalších

- Kateřina Anděrová, *Osudy F. M. Bartoše a jeho vztah s V. Novotným ve světle jejich vzájemné korespondence*, *Marginalia historica* 6, 2002, s. 105–191.
- Josef Blüml, *Osobnost historika Josefa Šusty, Jihočeský sborník historický* 72, 2003, s. 81–94.
- Dagmar Blümllová (ed.), *Čeněk Zíbrt a kulturní historie. Studie a materiály (Vědecké sympozium Čeněk Zíbrt a kulturní historie pořádané Historickým ústavem Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 25.–26. května 2002 v Kostelci nad Vltavou)*, *Historický ústav Jihočeské univerzity, České Budějovice* 2003, 326 s., ISBN 80-7040-670-4.
- Jaroslav Bouček, Jan Slavík, *Příběh zakázaného historika*, H&H, Praha-Jinočany 2002, 247 s., ISBN 80-7319-006-0.
- Jaroslav Čechura – Jana Čechurová, *Vzájemná korespondence Josefa Pekaře a Antonína Rezka, Časopis Národního muzea – řada historická* 167, 1998, s. 37–68.
- Jaroslav Čechura – Jana Čechurová, *Korespondence Josefa Pekaře a Kamila Krofty*, Karolinum, Praha 1999, 129 s., ISBN 80-7184-652-X.
- Jaroslav Čechura – Jana Čechurová, *Korespondence Josefa Pekaře a Františka Teplého, Sborník Národního muzea v Praze, Řada A – Historie* 58–1, 2004, s. 1–36.
- Jana Čechurová – Jan Kuklík – Jaroslav Čechura – Jan Němeček, *Válečné deníky Jana Opočenského*, Karolinum, Praha 2001, 495 s., ISBN 80-246-0239-3; srovnej můj referát in: *Dějiny a současnost* 24, 2002, č. 4, s. 61–62.
- Monika Glettler – Míšková Alena (edd.), *Prager Professoren 1939–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik (= Veröffentlichungen zur Kultur und Geschichte im östlichen Europa 17)*, 682 s., ISBN 3-88474-995-2; viz referát Jiřího Peška in: *AUC-HUCP* 42, 2002, 1–2, s. 196–201.
- Josef Hanzal, *Josef Pekař. Život a dílo*, Karolinum, Praha 2002, 263 s., ISBN- 80-246-0275-X.
- Josef Hanzal (ed.), *Deníky Josefa Pekaře 1916–1933*, Vyšehrad, Praha 2000, 198 s., ISBN 80-7021-419-8.
- Vladimír Hellmuth-Brauner, *Paměti rodu*, H&H, Praha 2000, 396 s. + 16 s. foto, ISBN 80-86022-66-8.
- Pavel Holát, *František Teplý, archivář a kněz*, České Budějovice 2003, 346 s. + 12 s. vyobr., ISBN 80-239-1499-5.
- Bohumil Jiroušek, *Nedopsaný dopis*, *Historický obzor* 12, 2001, 1–2, s. 37–39.
- Bohumil Jiroušek, Antonín Rezek, *Jihočeská univerzita, České Budějovice* 2002, 222 s., ISBN 80-7040-206-7.
- Zdeněk Kalista, *Po proudu života 1–2, Atlantis*, Brno 1997 a 1996, 828 + 756 s., ISBN 80-7108-147-7; srovnej alespoň ref. Jaroslava Marka v *ČČH* 95, 1997, s. 502–509 a tamtéž 97, 1999, s. 142 n.
- František Kavka, *Ohlédnutí za padesátí lety ve službě českému dějepisectví*, Karolinum, Praha 2002, 383 s., ISBN 80-246-0276-8.
- František Kavka, *Moje ohlédnutí a povaha českého marxistického dějepisectví v letech 1950–1989*, *Jihočeský sborník historický* 72, 2003, s. 95–107.
- Karel Kazbunda, *Stolice dějin na české univerzitě v Praze 4 (1914–1918) – Jaroslav Goll a Josef Pekař ve víru války světové (k vydání připravil Martin Kučera)*, Karolinum, Praha 2000, 220 s., ISBN 80-7184-992-8.
- Josef Kollmann, *Případ univ. prof. dr. Jaroslava Prokeše – chmurná kapitola z dějin Archivu ministerstva vnitra*, *Paginae historiae* 9, 2001, s. 270–334.

- Josef Kollmann, Dr. Josef Borovička a Národní archiv. *Příspěvek k dějinám archivnictví novější doby*, *Paginae historiae* 10, 2002, s. 167–222.
- Josef Kollmann, Dr. Jan Slavík k případu prof. dr. Jaroslava Prokeše, *Paginae historiae* 11, 2003, s. 165–192.
- Igor Lisový, *Dialogy s profesorem Pavlem Olivou*, Arista – Epocha, Praha 2003, 147 s. včetně 42 vyobr., ISBN 80-86410-38-2 či 80-86328-28-7.
- Josef Macůrek, *Úvahy o mé vědecké činnosti a vědeckých pracích*, Brno 1998, 184 s. + 28 foto, ISBN 80-902304-3-1.
- Josepho Macůrek *viginti lustra completi oblatum*. Josef Macůrek a jeho přínos k dějepisectví o střední a východní Evropě (ed. Vladimír Goněc), Masarykova univerzita, Brno 2001, 78 s., ISBN 80-210-2559-X.
- Mírko Novák, *Úsměvné vzpomínání (doslov Eva Foglarová)*, Karolinum, Praha 1998, 214 s., ISBN 80-7184-639-2.
- Otakar Odložilík, *Deníky 1–2 (ed. Milada Sekyrková)*, Praha 2003, 761 + 656 s., ISBN 80-238-9887-6; srovnej referát J. Horského v tomto čísle *AUC-HUCP*.
- Pavel Oliva, viz Igor Lisový.
- Jan Opočenský, *Válečné deníky etc.* viz Jana Čechurová aj.
- Josef Polišenský, *Historik v měničím se světě*, Karolinum, Praha 2001, 351 s.; srovnej referát Zdeňka Hojdy in: *AUC-HUCP* 41, 2001, 1–2, s. 216–221.
- Milada Sekyrková, *Vzájemná korespondence Václava Novotného, Jaroslava Prokeše a Otakara Odložilíka*, *Sborník archivních prací* 51, 2001, s. 85–274.
- Jan Slavík, *Jak mne problém ruské revoluce přiblížil ke třem presidentům republiky (ed. Jaroslav Bouček)*, *Paginae historiae* 9, 2001, s. 335–355.
- Ladislav Vidman, *Můj italský rok*, KLP, Praha 2000, 110 s., ISBN 80-85917-77-7.
- Zuzana Švabinská, *Světla paměti*, Academia, Praha 2002, 257 s., ISBN 80-200-0912-4.
- Čeněk Zíbrt viz Dagmar Blümllová.

Protože laskavý čtenář tohoto časopisu zcela určitě čte *ČČH*, nebylo výslovně upozorněno na zajímavé diskuse v ročnících 101 a 102 z let 2003 a 2004 ohledně Jana Slavíka mezi Martinem Kučerou, Jaroslavem Hrdličkou a Renatou Krausovou na jedné a Jaroslavem Boučkem na druhé straně, v níž se objevily i nové informace, a to zejména o Vlastimilu Kybalovi, a mezi Jaroslavem a Janou Čechurovými a Marií Ryantovou o podobě nevydané části Pekařovy *Knihy o Kostí*. Totéž se týká mimořádně informativního a současně pietního článku Stanley B. Winterse o Otakaru Odložilíkovi tamtéž (101, 2003, s. 306–331).

Ivan Hlaváček

Lékaři vzpomínají!

Rok 2003 byl z jakéhosi důvodu mimořádně úrodný na edice vzpomínkových publikací českých lékařů. Možných důvodů je jistě více. Vysoká obliba různých „mikrohistorií“ a osobních historií (profesionálními historiky sepsaných biografii nebo kriticky editovaných pamětí či deníků) mezi poučenějšími konzumenty je jen kultivovanější variantou honby za senzacími v podobě životopisů nebo pamětí „celebrit“ až „obskurit“. Nechci pochopitelně tvrdit, že kvalitativní hranice v oblasti vydávání memoárové literatury prochází mezi vzpomínkami například politiků nebo vědců na jedné a vzpomínkami „bavičů“ na druhé straně. Škála vypovídací hodnoty pro historika politických dějin, dějin vědy, zdravotnictví, školství atd. až k historikům filmu nebo divadla, stejně jako škála literárních kvalit se může pohybovat v obou vyhraněných případech od skvostu k braku. I paměti „kultivovaného“ příslušníka lékařského stavu tak mohou být obsahově nic neříkajícím nebo/a současně literárně málo vynikajícím slohovým cvičením a naopak. (Dovedu si představit, že žurnalisticky zpracovaná smrtelná nemoc české herečky v téměř přímém přenosu může být zajímavá nejenom pro zástupy jejích morbidních fanoušků, ale i svěbytným pramenem pro psychology, sociology a později i historiky medicíny zabývající se fenoménem zdraví a nemoc z pohledu pacienta nebo vztahem pacienta a lékaře.²) Dalším výrazným důvodem „nadúrody“ vzpomínkových prací z lékařského prostředí na přelomu století je jistá setrvačnost: teprve po pádu starého režimu padly i zábrany, které měli pamětníci (respektive jejich blízcí nebo profesionální editoři) vláčení od konce 30. do konce 80. let minulého století nepřítelů totalitních režimů. Všechny memoárové publikace, které jsou objektem této zprávy, mají kromě profese svých „hrdinů“ dalšího společného jmenovatele: kariéry šesti lékařů byly přerušovány a narušovány zavíráním českých vysokých škol nacisty, vězněním v nacistických i komunistických vězeních, čistkami z politických důvodů, emigrací, v nejednom případě v kombinaci až několika z těchto důvodů. Anotované publikace se ovšem liší nejen svým charakterem – žánrem a úrovní zpracování, ale i obsahem a schopností poskytnout historikovi relevantní údaje.³

Jan Bělehrádek (1896–1980) patří nepochybně k prvořadým postavám českého akademického prostředí 20. století. Slovníkové heslo by jej charakterizovalo jako lékaře a vědce, profesora a přednostu biologických ústavů lékařských fakult v Brně (od 1927) a v Praze (od 1934), děkana LF UK a poválečného rektora UK, všestrannou osobnost zasahující do veřejného života i do filozofie, představitele ČSR v mezinárodních organizacích atd. atd. Jeho kariéru od doktorátu přes habilitaci k profesuře i zaměstnání v různých institucích je možné poměrně přesně zachytit z archivních pramenů, složitější je pochopitelně hodnotit jeho vědecký přínos (to platí *mutatis mutandis* i pro následující „pamětníky“). Problém je, že jeho život osobní i profesní byl plný zvratů způsobených událost-

mi „velkých“ dějin: zatčení za okupace, pobyt v Terezíně, postoje osobnosti ve významných funkcích v období limitované demokracie let 1945–1948, a konečně exil po roce 1948. Jediným svědectvím o životě českého lékaře a vědce ve „zlatých letech“ první republiky, v době nesvobody i v exilu by byly jeho vlastní vzpomínky, kdyby... Profesor Bělehrádek využil posledních let svého života ve Velké Británii ke spisování vlastních, velmi podrobných pamětí. Po jeho smrti ovšem rukopis zůstal v pozůstalosti vnuků Bělehrádkovy druhé (anglické) ženy, a jsou proto dnes nedostupné.⁴ Zaslouhou brněnské historičky medicíny Věry Linhartové a pražského nakladatelství Galén se podařilo vydat jakousi náhradu za nedosažitelné paměti, publikaci vzpomínek na profesora Bělehrádka s titulem *Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha*.⁵ Jádrem publikace jsou poměrně rozsáhlé paměti profesora syna Jana *O mém otci a o naší rodině* (s. 23–185), které mohou originální paměti v lecčems nahradit (například „standardní“ pasáže o rodině, studiích, studijních pobytech, počátcích kariéry v Brně i v Praze). Nejpřísnější v pamětech Bělehrádka jr. jsou pasáže o válečných a prvních poválečných letech a o okolnostech odchodu do ciziny (nejprve legální služební pobyt, posléze exil). Souvislé vyprávění Bělehrádka jr. doplňuje v některých ohledech rozhovor editorky s autorem vzpomínek na otce (s. 187–196). Druhým hlavním pamětníkem, který do jisté míry nahrazuje části původních pamětí prof. Bělehrádka, je MUDr. Pavel Jerie. Ten poznal profesora Bělehrádka ještě jako jeho student a posléze demonstrátor v pražském biologickém ústavu v letech 1946–1948 a poté se s ním sblížil v době, kdy sám žil v exilu (po roce 1969). Vzpomínky doktora Jerie zachycují tři významné oblasti Bělehrádkova působení, pro která přinášejí řadu cenných svědectví: poměry v biologickém ústavu LF UK po válce (s. 294–308), vztah prof. Bělehrádka k Velké Británii (studijní pobyty před válkou a zvláště pobyt po válce) a osobnost prof. Bělehrádka jako výrazného biologa-filozofa, představitele holismu (s. 229–245). Svazek je doplněn jedním vlastním textem J. Bělehrádka, jakýmsi krédem vědce a učitele z roku 1930 (s. 248–257) a několika kratšími texty vzpomínek dalších lékařů a biologů na uctívaného učitele, respektive kolegu (s. 259–315). Celkem složitě strukturovaný obsah sborníku přesto skýtá dosti sevřený obraz výjimečné osobnosti, mimo jiné proto, že je vybaven několika užitečnými doplňky a pomůckami. K těm patří *Bibliografie prací J. B.* vypracovaná A. Svobodou (s. 319–327), *Literatura o J. B.* od V. Linhartové (s. 328–329), medailony autorů vzpomínek (jsou velmi užitečné z toho důvodu, že koncizně charakterizují profesní kvality autora a jeho vztah k J. B.) i spolehlivý jmenný rejstřík (s. 350–357). Obrazový doprovod je součástí vzpomínek sledované osobnosti, ale sborníkem vzpomínek na ni, patří svým věcným obsahem, edičním zpracováním i čtivostí k tomu nejkvalitnějšímu, co je možné v souboru „lékařských“ pamětí najít.⁶

¹ Titul je záměrně parafrází názvu prvního dílu vzpomínek prof. Vladimíra Vondráčka. (Srovnej: Vladimír Vondráček, *Lékař vzpomíná*, Praha 1973; Týž, *Lékař dále vzpomíná*, Praha 1977; Týž, *Konec vzpomínání*, 1988.) Rozbor všech tří dílů vzpomínek, ke kterým mimochodem většina Vondráčkových následovníků v roli pamětníků tak či onak odkazuje, a jejich srovnání s Vondráčkovou pozůstalostí v Archivu AV ČR, která obsahuje mj. podklady k publikaci, by vydal na samostatnou recenzi na téma „publikované a nepublikované memoáry, cenzura a autocenzura“.

² Helena Růžičková – Marie Formáčková, *Deník mezi životem a smrtí I–III*, Praha 2003.

³ O možnostech jak čist prameny memoárového či deníkového charakteru srovnéj zprávu Jana Horského v tomto čísle AUC–HUCP. O memoárech akademiků z jiných vědních oborů srovnéj zprávu Ivana Hlaváčka v tomto čísle AUC–HUCP.

⁴ Osudy Bělehrádkových pamětí jsou zmiňovány na několika místech anotované publikace (viz následující pozn.), např. s. 181, 222 n.

⁵ Věra Linhartová (ed.), *Jan Bělehrádek a jeho cesta ke svobodě ducha*, Praha 2003, 357 s., ISBN80-7262-212-9.

⁶ Recenzi sborníku, která rekapituluje Bělehrádkův život podle vzpomínek jeho syna, publikoval Ivo Pospíšil in: *Univerzitní noviny [Brno]* 10, 2003, 6, s. 56–58. Recenzent akcentuje mj. skutečnost, že sborník vzpomínek na prof. Bělehrádka má podobnou strukturu jako životopisné studie vydávané Masarykovou univerzitou v řadě Edice osobnosti. (Z lékařských biografii v této řadě vyšly svazky: Pavel Bravený – Zdeněk Franc, Edward Babák, Brno 1997; Týž, Vladislav Kruta, Brno 2000.) Doufáme, že si uvědomuje, že jinak jsou paměti (nejen Bělehrádkovy) a životopisy (nejen Krutův a Babákův) žánrově nesouměřitelné a že sebelepší memoáry nemožnou kritickou biografií nahradit.

Také v případě druhého slavného lékaře a vědce, profesora interní medicíny LF UK v Praze, Bělehrádkova současníka a osobnosti jeho kalibru – **Josefa Charváta** (1897–1984) – supluje sborník vzpomínek na oslavence jeho vlastní, v rukopise existující paměti.⁷ Stejně jako předchozí (a následující) publikaci vydalo sborník nakladatelství lékařské literatury Galén v řadě *Almanach medicíny*, která cílevědomě představuje lékařské paměti.⁸ Nutno říci, že tentokrát je výsledek z hlediska historika medicíny méně zdařilý. Za hlavní důvod považují osoby editorů. Nechci v žádném případě jejich zásluhy snižovat, naopak je nutné jejich pokus ocenit. Rozdíl v přístupu historičky medicíny – editorky vzpomínek na prof. Bělehrádku – a lékařů, Charvátových následovníků na III. lékařské klinice, je ale patrný. Redaktorům Charvátova sborníku se podařilo sestavit nic více a nic méně než příjemnou vzpomínkovou publikaci na velkou postavu české medicíny. Charvátovy zásluhy o obor (interní medicína, její podobory, zvláště endokrinologie, a další disciplíny, jimž se věnoval), kliniku, fakultu, jeho účast ve společenském a politickém životě země (v roce 1968 byl například mezi osobami, o kterých se vážně uvažovalo jako o kandidátovi při prezidentských volbách), další důležité osobní charakteristiky (příslušnost ke skautskému hnutí, zednářství, zájmy a koníčky) a především osudová střetnutí s totalitními režimy (krátké věznění za okupace, činnost v době pražského povstání, poměr ke komunistickému režimu), to vše je v převážně krátkých vzpomínkových textech tu či onde zmíněno, ale vcelku se nic nového nedovíme. Sborník zahajuje (po úvodním slovu editora) přetištěný životopis prof. Charváta z roku 1958, a nepřináší tedy žádné nové hodnocení. Následuje 15 vzpomínkových textů Charvátových příbuzných a zejména spolupracovníků a dva vlastní profesorovy texty – jeden o zednářství, druhý o vědeckém myšlení v medicíně – vydané z jeho literární pozůstalosti.⁹ Sborník si sice nepochybně kladl za cíl přinést „z pera přímých spolupracovníků, žáků a blízkých... autentický obraz osobnosti profesora Charváta...“¹⁰, výsledek ovšem připomíná spíše „...poznámky na okraj než nějaké souvislé vyprávění...“¹¹ Míru „autenticity“ bezděky prozrazuje jak název posledně citované vzpomínky, tak poznámka pořadatelů k této vzpomínce: „Vzpomínky [prof. Jiřího Šonky] na prof. Charváta zprostředkoval jeho syn... doc. Karel Šonka.“¹² Na skutečně autentický obraz prof. Charváta si budeme muset počkat a doufat, že nakladatelství Galén se podaří vydat jeho vzpomínky, které pod titulem *Můj labyrint světa* ohlašuje na poslední stránce anotované publikace. Z vlastní badatelské zkušenosti vím, že prof. Charvát po sobě zanechal velké množství deníkových záznamů i souvislých textů memoárového charakteru. Větší část z nich se laskavostí rodiny dostala do Archivu Akademie věd ČR. Několik ukázek bylo dokonce publikováno v časopise *Vesmír* v letech 1994–1995 s informací, že vydání memoárových zápisů prof. Charváta připravuje nakladatelství Academia.¹³ Deníky a paměti

⁷ Štěpán Svačina – Petr Sucharda (red.), To byl profesor Josef Charvát. Sborník k 20. výročí úmrtí, Praha 2003, 176 s., ISBN 80-7262-244-7.

⁸ Některé předchozí svazky z nakladatelství Galén, respektive další publikované lékařské paměti, jsou anotovány in: Petr Svobodný, Dějiny medicíny v Česku let 1993–2000, Dějiny věd a techniky 34, 2001, zde s. 98–100; Týž, M. Kohoutová: Osude, osude..., V. Horn: Jak jsem přežil. Život českého lékaře, Dějiny a současnost 24, 2002, č. 6, s. 61–62.

⁹ O literární pozůstalosti uložené na III. interní klinice 1. LF UK (nezaměňovat s fondem v Archivu AV ČR) blíže Hana Vrbová, Analýza literární pozůstalosti prof. J. Charváta, Sborník lékařský 96, 1995, 2, s. 147–155.

¹⁰ Jan Škrha, Vzpomínka na závěr, tamtéž, s. 162.

¹¹ Karel Šonka, Můj otec a akademik Charvát, tamtéž, s. 133.

¹² Tamtéž.

¹³ Josef Charvát, J. Charvát a jeho doba. Z deníků a pamětí, *Vesmír* 73, 1994, s. 167–169, 225–227, 286–287, 344–347, 407–409, 466–469, 524–527, 584–587, 647–649, 699–701; *Vesmír* 74, 1995, s. 47–49, 105–107, 168–169, 231.

skutečně umožňují objasnit mnohé důležité detaily Charvátova plodného života, mimo jiné okolnosti a motivaci jeho konfrontace (respektive konformace) s nacismem a komunistickým režimem. Nutno říci ke chvále prof. Charváta, že s žádným z těchto režimů si nezadal nad únosnou míru.¹⁴

Teprve třetí anotovaný svazek z řady *Almanach medicíny* nakladatelství Galén splňuje kritéria plnohodnotných pamětí, formálně i obsahově.¹⁵ Lékař-mikrobiolog **Vladimír Wagner** (nar. 1911), i když jen o málo mladší než Bělehrádek nebo Charvát, se přece jen narodil příliš pozdě na to, aby unikl nemilosrdnému soukolí dějin 20. století, které zjevně ne příliš konformního Čecha uchvátilo nedlouho po jeho promoci (1936), aby jej značně pošramocněného, ale nezlomeného vydalo teprve po „sametové revoluci“. Wagnerovy paměti se (až na několik méně záživných pasáží o jeho odborných aktivitách, které jsou ovšem o to cennější jako pramen k dějinám vědy) čtou jako dobrodružný román, nejspíše román o lásce (k povolání, vědě) a zradě (ze strany bližních, převážně kolegů). Vzhledem k tomu, že Wagnerovy osudy jsou z jiných zdrojů zatím málo osvětleny,¹⁶ není možné pouze na základě četby jeho vlastních memoárů posoudit, nakolik jeho životní pády a opětovné vzestupy spadají skutečně na vrub úkladům kolegů a nadřazených nebo (obecněji) často se měnícím a nezřídka skutečně nenormálním poměrům v českém vysokém školství a zdravotnictví let 1939–1989, a nakolik je možné vysvětlit je autorovými osobními dispozicemi. Každopádně je nutné přiznat, že pokud své protivníky ve vzpomínkách nelichotivě charakterizuje či přímo obviňuje, nečiní tak bez argumentů. Vedle odsudků pak pochopitelně najdeme i chválu a vyjádření úcty k profesním, osobním i charakterovým kvalitám jeho souputníků. Z Wagnerových pamětí tak vystupuje životopis českého lékaře sice netuctový, ale v řadě ohledů zase nijak zvláště ojedinělý. Mnohé ze zážitků jsou společné celé jeho generaci a Wagner je zachycuje s citem pro detail i schopností vidět je v souvislostech, takže v mnoha ohledech přinášejí paměti řadu nových fakt. Vzpomínky na studia medicíny tak například živě evokují nejen poměry na pražské fakultě, ale i ve studentském hnutí. (V této souvislosti považují za nejzajímavější – po zkušenostech řady dalších pamětníků nikterak překvapivé – konstatování, že „pokroková“ či „reakční“ orientace nebyla často přímo úměrná charakterovým kvalitám zúčastněných; některých svých politických oponentů ze 30. let si mohl Wagner vážit i poté, co se z osobních důvodů rozešel se svými tehdejšími souputníky „ve víře“.) Pro širší čtenářský okruh budou zřejmě nejzajímavější pasáže o protektorátním období a květnové revoluci. Wagner přináší například další informace o poměrech ve Státním zdravotním ústavu na Vinohradech, kde po uzavření českých vysokých škol nalezlo nové uplatnění mnoho učitelů i studentů lékařské fakulty. Zlatým hřebem pamětí je ovšem svědectví o podílu českých mikrobiologů a lékařů (včetně Wagnera samotného) na atentátu na aktivistické novináře, tzv. chle-

¹⁴ Viz například Petr Svobodný, Josef Charvát (1897–1984) Mediziner. Die Kriegsjahre 1939–1945 im Lichte seiner Tagebücher, in: Monika Glettler – Alena Mišková (Hgg.), Prager Professoren 1938–1948. Zwischen Wissenschaft und Politik, Essen 2001, s. 463–482.

¹⁵ Vladimír Wagner, Symptomy bezmoci. Vzpomínky, Praha 2003, 573 s., ISBN 80-7262-216-1.

¹⁶ Čestnou výjimkou jsou dva svazky příspěvků, také převážně vzpomínkového charakteru: Libor Ebringer – Ctírad John – Jiří Matějů – Vladimír Vinter (red.), Kapitoly z historie československé mikrobiologie [1], Praha 1998, 263 s.; Libor Ebringer – Ctírad John, Kapitoly z historie československé mikrobiologie 2, Bratislava – Praha 2002, 327 s. V nich je možné najít základní informace jak o některých institucích v době, kdy v nich Wagner působil, tak o některých osobách, které ve svých vzpomínkách jmenuje. Srovnej zvláště: Ctírad John, Některé rysy naší lékařské bakteriologie v letech 1945–1960, in: Kapitoly z historie 1, s. 107–113; Alena Tomšíková, Historie mikrobiologického ústavu v LF UK Plzni, in: Kapitoly z historie 2, s. 233–244; a další.

bíčkové aféře. Tato pasáž vzpomínek ostatně vyšla již dříve samostatně s kritickým poznámkovým aparátem editorky.¹⁷ Za okupace se také vyhraňovaly charaktery. Poznání, že charaktery jednou za okupace nalomené bylo možné jen stěží napravit (po roce 1945 a zvláště 1948), patří k nejsmutnějším pasážím Wagnerových vzpomínek. Poválečnou kariéru mladého vědce a univerzitního učitele v poměrech nového totalitního režimu, zostřeného navíc (dle autorova tvrzení) osobní záští, je možné označit spíše za anti-kariéru. Na pražské fakultě se ještě stačil na základě svých vědeckých prací a pedagogické činnosti habilitovat (1946), následoval ale „odsun“ na fakultní pobočku do Plzně, těžkosti vědce-mikrobiologa v poměrech „lysenkovské“ biologie 50. let, odchod do nemocnice na Bulovce, zatčení a věznění z politických důvodů (1962–1963), putování po různých zdravotnických zařízeních po propuštění z vězení až k odchodu do důchodu a konečně k vědecké i soudní rehabilitaci po roce 1989 (například jmenování profesorem atd.). Všechny tyto peripetie sleduje Wagner vzácně vyrovnaně v rovině osobní, profesní (oborové), institucionální i celospolečenské. Publikaci doprovází jen stručný životopis v datech a jmenový rejstřík, bohužel dosti mezerovitý. Hlavní (a prakticky jedinou) výtku u této pozoruhodné publikace mám k prakticky naprosté absenci fotografií; užitečná by byla jistě také bibliografie Wagnerových prací (celkem více než 300, včetně pěti knih).

Vzpomínky **Karla Macháčka** (nar. 1916) vznikly v jiné době a pro jiné čtenáře, než kterým byly jako vánoční dárek roku 2003 nabídnuty.¹⁸ Český medik, jemuž uzavření vysokých škol v roce 1939 znemožnilo dostudovat, našel po dobrodružném útěku z protektorátu nový domov ve Velké Británii, kde za války sloužil v československém vojsku, dostudoval a kam se po krátkém pobytu ve staré vlasti po roce 1948 vrátil ke své lékařské praxi, psal v polovině 80. let své vzpomínky proto, aby objasnil svůj středoevropský původ a osudy vlastní generace své anglické rodině, přátelům i ostatním zájemcům. Originál jeho knihy byl znám českým historikům medicíny a vysokého školství již bezprostředně po roce 1989 a už tehdy se stal zdrojem mnoha nových poznatků. Ačkoliv českému čtenáři není nutné objasňovat základní události středoevropských dějin nebo popisovat například vánoční zvyky, ani tyto pasáže nejsou v české verzi (pořízené samotným autorem za pomoci editora Zdeňka Pousty) nadbytečné. Na druhé straně, i když bychom jistě uvítali více podrobností o událostech, které autor pro zjednodušení v anglickém originále vynechával, je výsledek skutečně v mnoha ohledech skvělý. Sám Macháčkův osud je natolik dramatický, a přece v mnohém pro českého lékaře 20. století typický, ve vzpomínkách navíc podán přehledně, plasticky a poutavě. Nové poznatky jsou dvojího druhu. Zaprvé osvětlují události a okolnosti, které formovaly velkou část generace univerzitních studentů a absolventů narozených ve druhém desetiletí 20. století: aktivity studentského hnutí, uzavření vysokých škol nacisty, útek do ciziny, vstup do čs. vojenských jednotek, možnost mediků dostudovat na britských vysokých školách, účast v mezinárodním studentském hnutí; snahy profesionálně se uplatnit v nové vlasti, návrat z emigrace po roce 1945 a re-emigrace po roce 1948, lékařská praxe ve Velké Británii atd. Druhým okruhem jsou pak vlastní zážitky Macháčkovy, který stál během výše zmíněných událostí společných stovkám nebo alespoň desítkám českých/československých studentů a posléze léka-

řů často velmi blízko (někdy nebezpečně) středu dění. Nejcennější jsou tak jeho pasáže týkající se jednání o povolení pro československé mediky dostudovat a promovat na britských univerzitách nebo jednání kolem uznání 17. listopadu jako mezinárodního svátku studentstva. Vedle „událostní“ faktografie jsou velmi cenné také psychologické momenty, zejména v rozhodujících životních chvílích, motivy, které českého medika vedly k odchodu z protektorátu, ke vstupu do exilového vojska, k poválečným návratům apod. České vydání je doplněno čtyřmi přílohami, Macháčkovými projevy přednesenými v Praze při různých vzpomínkových příležitostech po roce 1989. Součástí publikace je bohatý a dokumentačně cenný fotografický doprovod. České vydání, stejně jako anglický originál, má bohužel dvě drobné vady na kráse – nejen obsahově, ale také typograficky je totiž kniha skutečně krásná! Těmi vadami je zaprvé absence jmenného rejstříku, zadruhé poněkud nenápadité a hlavně neúčelné označení kapitol čísly (1–39), nikoliv nadpisy, které by usnadňovaly orientaci.

Příběh lékaře **Ervina Novaka** (nar. 1927) je dramatický zase jinak, a přesto také nijak ojedinělý.¹⁹ Jako rodák ze slovenského Bardejova popisuje v prvních kapitolách především tragické osudy svých židovských příbuzných a bližních za 2. světové války. Poměry na Slovensku za války i po válce jej vedly k tomu, že vysokoškolská studia absolvoval převážně v českých zemích (farmacie v Brně a v Praze, medicína krátce v Košicích, dokončil v Praze 1956). Také v praxi ho to táhlo ze Slovenska, kde v rámci systému tzv. umístěnek začínal svou lékařskou kariéru v košické fakultní nemocnici, do Prahy, kde pracoval v letech 1961–1964 ve 2. ústavu lékařské chemie fakulty všeobecného lékařství. Odbornému působení v Košicích a Praze věnuje jen dvě nedlouhé kapitoly, přesto i zde najdeme řadu zajímavých kamínků do mozaiky zobrazující život lékaře v Československu na přelomu 50. a 60. let. Větší část vzpomínek je věnována osudům československého lékaře v exilu: popis poměrů, které jej doma znechucovaly, důvodů, které vedly k rozhodnutí ČSSR opustit, vlastní odchod do Rakouska, první kroky v emigraci, potíže s uznáním lékařského vzdělání a praxe v Rakousku a nakonec další přesun do USA a nový kolotoč spojený s ověřováním kvalifikace a hledáním zaměstnání v oboru. Nutno říci, že málokterá profese má při přesídlení do jiné země tak náročná (re)kvalifikační kritéria, jako lékařská. Je proto obdivuhodné, kolika českým a slovenským lékařům z několika emigračních vln se podařilo v zahraničí uplatnit. Také tyto vzpomínky vydané nakladatelstvím DITA bohužel postrádají rejstřík a kapitoly označují pouze číslicemi.

Vyprávění psychiatra (a amatérského entomologa, autora řady fotografických publikací o motýlech) **Jiřího Křížka** (nar. 1932) začíná jako standardní paměti (rodina, studia, první zaměstnání) s několika zajímavými postřehy.²⁰ Už během pasáží z období gymnaziálních a vysokoškolských studií se ale ve „vyprávění“ objevují pasáže, v jiných vzpomínkách nepříliš obvyklé: samostatné kapitoly, jakési „eseje“ o jazyce a psychologii (středoškoláků, vysokoškoláků, padlých žen, dále pak o jazyce emigrantů a jejich dětí). Ve druhé části knihy popisující velmi stručně (a dosti chaoticky) Křížkovo profesní působení doma i v emigraci už „eseje“, tentokrát na historická témata, tvoří výraznou část obsahu. Bohužel autorovo diletování do oblastí jazykovědy a zvláště historiografie jde na úkor toho, co bychom od vzpomínek očekávali, v tomto případě více informací o cestě do

¹⁷ Jana Čechurová, Válečné vzpomínky prof. V. Wagnera, Časopis Národního muzea – řada historická 169, 2000, 1–2, s. 97–106.

¹⁸ Karel A. Macháček, Escape to England – Útek do Anglie, Praha 2003, 279 s., ISBN 80-239-1508-8 (původní vydání Escape to England, Lewes 1988).

¹⁹ Ervin Novak, Příběh lékaře, Praha 2003, 124 s., ISBN 80-85926-37-7.

²⁰ Jiří Křížek, Emigrant lékař vypráví, Praha 2003, 167 s., ISBN 80-7323-056-9.

exilu, životě lékaře v emigraci, jeho potížích s uznáním kvalifikace atd. Místo toho můžeme číst jakési historické sci-fi kombinované se špionážním příběhem na téma *Proč ne-náviděl císař Zikmund Jana Husa* (nebo jde snad o vctění psychiatra do paranoidní mysli jeho pacienta?), „úvahy“ o Žižkově pod hradem Rábí nebo variace na kozinovské téma. Ještěže některé důležité údaje o životaběhu svého manžela přidává Blanka Křížková v doslovu. Jinak by nebyl ani důvod tyto vzpomínky do souhrnné zprávy zařazovat jinak než jako kuriozitu, jejíž autor se až do posledních stran nedokázal rozhodnout, jaký žánr vlastně píše. Není třeba zdůrazňovat, že kniha postrádá potřebné přílohy (přehled životopisných dat, seznam publikací, rejstřík), nepočítáme-li kopie čtyř dokumentů souvisejících s přeměnou Křížkovy studijní cesty v „nezákonný pobyt v zahraničí“ a čtyři stránky barevných fotografií motýlů.

Nenapadají mne lepší slova na závěr, než která použila v jedné své recenzi Hana Barvíková: „Vždy samozřejmě platí, že tento typ pramene [memoáry, P. S.] pro poznání historie je nutné využívat velmi obezřetně. Platí to asi dvojnásob v tomto konkrétním případě.“²¹ Za sebe bych jen uzavřel konstatováním (které v poznámce č. 5 možná zapadne), že sebelepší memoáry nenahradí kritickou biografickou studií. Snad jenom – v případě těch lepších – čtenářskými prožitky.

Petr Svobodný

History of Universities

Stěží bychom v zahraniční produkci odborných periodik našli časopis, který by vydavatele, čtenáře *AUC – Historia Universitatis Carolinae Pragensis* i všechny ostatní zájemce o dějiny univerzit měl zajímat více než *History of Universities* (dále jen *HoU*). Časopis začala vydávat téměř před čtvrtstoletím (1981) skupina anglických kolegů – historiků univerzit, přesně dvacet let poté, co svůj časopis založili naši předchůdci v Praze (první číslo *AUC–HUCP* vyšlo v roce 1960).

V ediční předmluvě prvního čísla *HoU* se píše, že ačkoliv dějiny univerzit jsou respektovaným oborem již nejméně sto let, neexistuje žádné periodikum věnované této disciplíně.¹ Další příklad toho, že „*bohémica non leguntur et si leguntur non citantur*“, další argument pro to, aby náš časopis publikoval více článků ve „srozumitelných“ jazycích. Programem nového časopisu měly být dějiny evropských a (severo)amerických univerzit do 2. světové války, v taktu vymezeném rámci pak v co nejširším chronologickém i geografickém spektru. Skutečnost byla, zvláště v počátcích, poněkud jiná. Univerzitami jsou myšleny všechny vyšší pedagogické a pedagogicko-vědecké instituce. Důraz měl být kladen na místo vysokých škol v širokém intelektuálním a kulturním kontextu, tedy nejen na vnitřní struktury a vývoj (instituce, výuka, věda), ale také na vztahy univerzit navenek. Deklarován byl rovněž komparativní přístup. Žánrově se měl obsah členit především na originální studie, ale i na diskuse, informace o probíhajících projektech, zprávy a recenze. První číslo bylo monotematické (Kontinuita a změna na raně novověkých univerzitách), k monotematickým číslům se ale časopis v budoucnu vrátil jen výjimečně. Profilujícími osobnostmi prvních ročníků vydávaných zpočátku v nakladatelství Avebury (1981–1983) byli hlavní redaktor Charles Schmitt (Londýn), zástupce redaktora Peter Denley (Londýn) a tři členové redakční rady L. Brockliss (Hull), R. Evans (Oxford) a J. Fletcher (Birmingham).

Obsah prvních pěti ročníků (1981–1985) je celkem charakteristický pro původní zaměření časopisu, vytyčené v předmluvě prvního čísla: počet článků věnovaných středověkým univerzitám (do 15. století) byl vyrovnaný s počtem článků o raně novověkých institucích (16.–18. století), příspěvky o univerzitách v 19. století byly výjimkou. Pozornost autorů byla zaměřena na „klasické“ univerzitní oblasti (především Anglie a Francie, ale i Španělsko a Itálie), mnohem méně na střední Evropu nebo Nizozemí, teprve v 5. ročníku se objevila i americká tematika. „Okrajové“ univerzitní oblasti (střední a východní Evropa, Skandinávie, mimoevropské země) se objevovaly od počátku více v rubrikách recenze a „knihy zaslané redakci“. Zde mohli západoevropští a američtí kolegové nalézt pravidelně informace například o pracích Františka Šmahela.² Jak rostlo povědomí o novém časopise, zvětšoval se také okruh jeho spolupracovníků, členy rozrůstající se redakční rady se stali kupříkladu proslulá americká historička medicíny Nancy Siraisi nebo německý historik Notker Hammerstein.

Nedlouho poté, co vydávání časopisu převzal Oxford University Press (1984), došlo k obměně na redaktorských postech a k mírnému poopravení kursu, jenž byl ohlášen v šestém svazku (ročník 1986/87). Hlavním redaktorem se po smrti C. Schmitta stal

²¹ hb, V. Horn: Jak jsem přežil. Život českého lékaře, *Dějiny věd a techniky* 35, 2002, 3–4, s. 150. Větu cituji i proto, že autorka další recenze Hornových pamětí stejný citát nepochopitelně interpretuje tak, že v případě Hornových pamětí, ke kterým má řadu (oprávněných i diskutabilních) výhrad, nejde o historický pramen. Srovnej: Věra Linhartová, *Že života českého lékaře, Univerzitní noviny [Brno] 2003, č. 3, s. 58–60.*

¹ Preface, *HoU* 1, 1981, s. VII.

² *HoU* 2–5, 1982–1985.

L. Brockliss, který ve své redakční poznámce oznámil, že nechystá žádné velké změny. Vedle většího důrazu na 19. století mělo k novinkám patřit častější publikování konferenčních příspěvků, které si vyžádalo dvojnásobný stránkový rozsah. Původní rubrika „knihy došlé redakci“ se měla proměnit v pravidelnou bibliografickou přílohu.³ (V šestém čísle se objevila mj. zpráva R. Evanse o jubilejních sbornících vydaných u příležitosti rozdělení pražské univerzity v roce 1882 – Seibtův z roku 1984 a AUC–HUCP 1982, fasc. 1).⁴ Proměna byla ovšem od roku 1988 dosti patrná, jak po formální, tak obsahové stránce. Sedmý svazek měl skutečně dvojnásobný rozsah (oproti původním cca 200 stranám přes 400 stran); tematika 19. století převládla nad články o starších obdobích; v rubrice o nových projektech (*Research in Progress*) se objevila zatím jen nenápadná zpráva J. M. Fletchera o činnosti Mezinárodní komise pro dějiny univerzit, která měla později svou činnost spojit s vydáváním časopisu.⁵ Hlavní změna se ukrývala v obsahu jako jediná položka mezi 17 tituly recenzí, ve skutečnosti však bibliografie pod titulem *Publications on University History since 1977* zpracovaná Johnem M. Fletcherem zabírala plných 100 stran plus rejstřík. Bibliografie publikovaná od té doby v *HoU* pravidelně navázala na pět původně samostatných svazků vydávaných týměž editorem (tj. Fletcherem, 1977–1981).⁶ Přehled titulů je řazen podle zemí, kde vyšly (práce o českých univerzitách ale můžeme najít podle rejstříku i v rámci ostatních národních bibliografií). Podklady pro souhrnnou bibliografii poskytovali spolupracovníci z jednotlivých zemí, v případě Československa byl hlavním spoluautorem Michal Svatoš. V osmém svazku (1999) se objevila i další závazná informace, která ohlašoval novou éru v historiografii univerzit a nové téma, reflektované od té doby i na stránkách *HoU*, souborná recenze (*Essay Review*) Petera Denleyho o počítačových databázích.⁷ Svazky 8–12 (1989–1993) jinak po obsahové stránce nepřinesly další inovace, stále převažovala témata ze středověkých a raněnovověkých univerzitních dějin převážně západní Evropy (ročníky 1991 a 1993 jsem ale bohužel neměl k dispozici). Oproti prvním ročníkům ovšem skutečně lehce vzrostl počet studií věnovaných 19. století a průlomovým se v roce 1992 stal – z hlediska časového i regionálního záběru – článek o Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě v první polovině 20. století. Pro nás je významná zejména skutečnost, že na počátku 90. let ještě existovaly intenzivní vztahy mezi českými badateli a anglickými vydavateli *HoU*, takže zahraniční zájemci mohli nadále sledovat českou produkci alespoň v recenzích na knihy a v bibliografické příloze.

Nepochybně jde jen o náhodnou časovou, nikoliv kauzální shodu, ale druhá polovina 90. let byla pro časopis *History of Universities* – podobně jako pro náš časopis *AUC–HUCP* (z nevysvětlených příčin) kritická. Je jen další náhodou, že ve stejné době, kdy *HoU* řešil své potíže, vzniklo nové periodikum pro dějiny univerzit – *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*?⁸ S ročníkem 1994 (svazek 13) se funkce hlavního redaktora ujal jeden ze zakladatelů časopisu, Peter Denley. Ve svém editoriale zrekapituloval dosavadní vývoj *HoU* od průkopnické éry C. Schmitta k jeho konsolidaci a profesionalizaci za Broscklissova vedení (a Fletcherovy péče o vydávání bibliografie). Zdůraznil novou sku-

tečnost (od roku 1993), že se redaktoři časopisu podílejí na spoluorganizování konferencí a zavádění nových metod (například počítačové zpracování). Za hlavní úkol, kromě pokračování v organizaci konferencí a publikace jejich výstupů, považoval Denley rozšíření záběru časopisu na další země (tematicky, autorsky, čtenářsky), zejména USA.⁹ Čtrnáctý svazek zahrnul dva ročníky (1995–1996), patnáctý dokonce tři (1997–1999). Zpoždění vysvětloval Denley administrativními a personálními problémy, největší ztrátou byla smrt editora bibliografie Fletchera. (Vydávání bibliografické části převzal M. Nelissen, do budoucna se plánovalo zpřístupnění bibliografie online.¹⁰ Oddíl bibliografie se současně od roku 1984 rozrostl o zvláštní část věnovanou databázím.) Na zpoždění s vydáváním časopisu se možná podepsalo právě rozšíření aktivit jeho redaktorů o pořádání konferencí, jejichž výstupy pak časopis přinášel.¹¹ Cestou k nové konsolidaci byly změny provedené od ročníku 2000: časopis se stal oficiálně periodikem Mezinárodní komise pro dějiny univerzit (nadále vydávaným v Oxford University Press), novým hlavním redaktorem byl designován Mordechai Feingold (Virginia Polytechnic Institute), dále se rozšiřoval počet členů redakční rady (od 15. svazku například profilující osobnosti historiografie univerzit – Marc Nelissen z Lovaně a Helga de Ridder-Symoens z Gentu), redaktoři ještě v „krizovém“ svazku 15 vyjádřili naději, že se podaří návrat k původní periodicitě.¹² Po stránce obsahové došlo během druhé poloviny 90. let k dalšímu lehkému posunu od středověkých a raněnovověkých dějin k 19. a 20. století a také ke geografickému rozšíření mimo atlantickou (tj. euro-americkou) oblast. Z velkého množství článků původního i novějšího zaměření časopisu bych jako příklad inovace rád jmenoval alespoň z mnoha aspektů výjimečný příspěvek o univerzitních městech jako „místech paměti“ (*lieu de mémoire*). V kontextu *HoU* se vymyká jak zaměřením na ne-klasickou univerzitní oblast (Skandinávie), chronologicky (částečný přesah dokonce přes vytyčený rok 1945), tak zaváděním nových témat i metod. Pro českého čtenáře je pak příklad finských univerzit mimořádně zajímavým komparačním materiálem pro fungování univerzit, respektive posouzení politické role studentstva v dvojjazyčném prostředí od „národního obrození“ do současnosti.¹³

Mimořádné pracovní vytížení redaktorů a spolupracovníků *AUC–HUCP* spojené s badatelskými a editorskými pracemi souvisejícími s oslavami 650. výročí Univerzity Karlovy způsobilo (vedle pozitivních efektů) také nechtěný „výpadek“ ve vydávání *AUC–HUCP* a také přerušování aktivní spolupráce s vydavateli *HoU*, zejména jeho bibliografické přílohy. Od ročníku 1994 tak čtenáři *HoU* najdou v bibliografii k dějinám českých vysokých škol jen práce publikované v cizině, nikoliv v České republice.

M. Feingold, editor od roku 2000, vyhlásil novou éru časopisu jako oficiálního periodika Mezinárodní komise pro dějiny univerzit za počátek období stability a obohacení autorských kapacit, které umožní další zdvojnásobení stránkového rozsahu (dva svazky po zhruba 300 stranách ročně). Z obsahového hlediska znovu zopakoval důraz nejen na institucionální dějiny, ale především na zakotvení vysokých škol v obecném intelektuálním a kulturním kontextu. Nadále má časopis věnovat velkou pozornost publikaci příspěvků

³ Editor's Note, *HoU* 6, 1986/87, s. VII–X.

⁴ *HoU* 6, 1986/87, s. 161–163.

⁵ *HoU* 7, 1988, s. 305–306.

⁶ Srovnej Preface k bibliografii, *HoU* 7, 1988, s. 370–371.

⁷ Peter Denley, *University Records, Social History, and the Creation of Large Databases*, *HoU* 8, 1999, s. 219–229.

⁸ O něm recenze Blanky Zilynské v tomto čísle *AUC–HUCP*.

⁹ Editorial, *HoU* 13, 1994, s. 1–2.

¹⁰ Preface, *HoU* 14, 1995/96, s. V–VI.

¹¹ Tamtéž.

¹² Preface, *HoU* 15, 1997–1999, s. V.

¹³ Laura Kolbe, *The University Town as a Lieu de Mémoire: Student Identity and Manifestation at the University of Helsinki, 1828–1990*, *HoU* 14, 1995/96, s. 181–200.

z konferencí, které okruh jeho vydavatelů spolupořádá.¹⁴ V tomto ohledu časopis (respektive jeho dva svazky z roku 2000) deklaracím dostál a několik příspěvků z konferencí skutečně přinesl. Následující svazek (17) ovšem obsáhl opět dva ročníky (2001–2002) a teprve roku 2003 vyšel časopis znovu se slíbenou periodicitou dvou svazků ročně. S novým hlavním redaktorem a novým vydavatelem bibliografie (M. Nelissen) sílí také snahy rozšířit okruh spolupracovníků ze zahraničí a navázat zprerhané kontakty. Od roku 2000 také dále pokračuje (pokud lze z tak krátkého období soudit) mírný nárůst článků o 19. a 20. století oproti středověku a s tím i širší záběr geografický. V prvním svazku ročníku 2003 se dokonce objevily dva články s tematikou německých univerzit v období nacionálního socialismu.

Bližší tematické zaměření více než dvaceti ročníků je možné závěrem rekapitulovat jen velmi obecně. Převládají tradiční institucionální dějiny (univerzit v té či oné oblasti a období; konkrétní vysoké školy nebo její součásti – koleje, ústavu, knihovny apod.). Obecnější, komparativní pohled poskytují studie o vývoji vědeckých disciplín/škol (například filozofie, medicína, matematika v určitém období, regionu; dějiny disciplíny či oboru na konkrétní škole; profilující osobnosti nebo díla), tedy práce z oblasti dějin idejí, dějin vědy, dějin školství (výukový proces) a dějin vzdělanosti (šíření a využití znalostí). Od prvního čísla deklarované sociální a kulturní kontexty se stávají profilujícími tématy až od konce 90. let, kdy se objevují témata jako univerzita a město, univerzitní slavnosti, univerzity a hereze/disent, profesionalizace akademických povolání, genderové přístupy, kolektivní identity apod. Komparativní přístup je přítomen spíše potencionálně (vedle sebe stojí příspěvky vhodné jako materiál ke komparaci), než aby byl skutečně využit (jednou z výjimek je například srovnání anglických a německých univerzit v 16. století a jejich přístupu k inovacím – respektive rezistence vůči nim – v prvním svazku).

Není pochyb, že časopis *History of Universities* spolu se základními publikacemi vyššími převážně z okruhu jeho spolupracovníků,¹⁵ neúnavnou péčí o vydávání oborové bibliografie i o pořádání konferencí a konečně personálním a institucionálním propojením s Mezinárodní komisí pro dějiny univerzit je dodnes přirozeným gravitačním centrem oboru dějiny univerzit.¹⁶

Petr Svobodný

¹⁴ Preface, HoU 16, 2000, 1, s. V–VI.

¹⁵ Za všechny jmenujme alespoň kolektivní ediční projekt Dějiny univerzity v Evropě, plánovaný do čtyř svazků: Hilde de Ridder-Symoens (ed.), *A History of the University in Europe*, Vol. 1, *Universities in Middle Ages*, Cambridge 1992 (2. vyd. 1994, 3. vyd. 1997), 506 s., Vol. 2, *Universities in Early Modern Europe (1500–1800)*, Cambridge 1996 (2. vyd. 1997), 693 s.; německá verze: Walter Rüegg (Hg.), *Geschichte der Universität in Europa*, Bd. 1, *Mittelalter*, München 1993, 435 s., Bd. 2, *1500–1800*, München 1996, 542 s.

¹⁶ Zájemci si mohou časopis HoU číst v Knihovně Ústavu dějin UK – Archivu UK.

Jahrbuch für Universitätsgeschichte

Pět let kontinuálního vydávání určitého periodika již dává možnost bilancovat a hodnotit. Berlínská ročenka pro univerzitní dějiny, vydávaná oddělením pro dějiny vědy při historickém ústavu Humboldtovy univerzity, v čele s prof. Rüdigerem vom Bruch, má toto začáteční období za sebou a můžeme říci, že je začátečníkem velmi úspěšným. Od roku 1998 se každoročně pravidelně objevuje jeden svazek o 256 stranách (nakladatel Franz Steiner Verlag Stuttgart, náklad neuveden). Každý svazek je rozčleněn na články, edice (materiály), drobnější miscellanea a recenze. První dva ročníky byly sestaveny z příspěvků rozmanitého obsahu, od třetího svazku se redaktorce, Marie-Luise Bott, podařilo shromáždit ucelenější tematické celky: ročník 2000 byl věnován výročí berlínské univerzitní nemocnice Charité (založena 1810), v roce 2001 vyšlo číslo zaměřené na východoevropské univerzity, pátý ročník obsahuje široké téma univerzity a umění (hostující vydavatelé Horst Bredekamp a Gabriele Werner).

Berlínská ročenka pro univerzitní dějiny není programově omezena na nějaký časový úsek univerzitních dějin, nicméně její obsah se výrazně profiluje na dějiny 18.–20. století, kdežto pro starší období se objevují příspěvky jen zřídka. První ročník zahajoval stylově článek Franka Rexrotha¹ o pověstech, které mytologizovaly počátky univerzit v Cambridge a Oxfordu, spojující je s aktivitou krále Artuše, respektive s příchodem bájných Trojanů na Britské ostrovy. Jinak se středověk a raný novověk objevil většinou ve studiích podávajících přehled vývoje určitého fenoménu v čase: v prvním ročníku referuje R. vom Bruch o konferenci zabývající se proměnami náplně *artes* na univerzitách 13.–19. století,² ve čtvrtém ročníku zkoumá M. Kintzinger³ místo společenských věd a spory o jejich užitečnost v průběhu staletí, v pátém ročníku sleduje A. v. Hulsen-Esch⁴ prezentaci učenců (*virii illustres*) různého okruhu v severní Itálii 14.–15. stol. a A. Meyer Ludowisy⁵ připojila ke studii o vzniku královské akademie malby v Paříži (1648) přehled vývoje způsobů univerzitní výuky od středověku do 16. stol., kdy vzniká v Itálii poprvé umělecká akademie.

Tematické zaměření ročenky je velmi rozmanité, přece však můžeme vystopovat některá preferovaná témata a specifikovat i obsah specializovaných čísel. První velkou tematickou skupinu tvoří dějiny institucí – univerzit, fakult, jiných univerzitních zařízení i dalších vědeckých institucí. Do této kategorie bychom mohli zařadit více než 20 příspěvků, mezi nimiž dominují články z 3. ročníku věnované nemocnici Charité a příspěvky o univerzitách různých měst východní Evropy zařazené do 4. svazku. Volně sem můžeme přiřadit i studie obírající se situací v poválečném Polsku a ve východním Německu,⁶ stejně jako dva články o revitalizaci univerzit po zániku NDR.⁷

¹ Frank Rexroth, König Artus und die Professoren. Gründungsmythen mittelalterlicher Universitäten, JbUG 1, 1998, s. 13–48.

² Rüdiger vom Bruch, Von der Propädeutik zum Königsweg: Die artes-Fakultäten in sieben Jahrhunderten, tamtéž, s. 239–246.

³ Martin Kintzinger, Die Artisten im Streit der Fakultäten. Vom Nutzen der Wissenschaft zwischen Mittelalter und Moderne, JbUG 4, 2001, s. 177–194.

⁴ Andrea von Hulsen-Esch, Gelehrte als uomini famosi in Oberitalien im 14. und 15. Jh., JbUG 5, 2002, s. 69–86.

⁵ Andrea Meyer Ludowisy, The Académie Royale de Peinture et de Sculpture and the native roots of its didactic traditions, tamtéž, s. 133–150.

⁶ Michael C. Schneider, Grenzen des Elitenauses: Zur Organisations- und Sozialgeschichte der Vorstudienanstalten und frühen Arbeiter- und Bauernfakultäten in der SBZ/DDR, JbUG 1, 1998, s. 134–176; Ralph Jessen, „Kämpfer der Arbeiterklasse auf dem Katheder“ – Der Dozentenlehrgang für Juristen im Jahre 1951 und die Neukonstituierung der universitären Rechtswissenschaft in der DDR, JbUG 2, 1999, s. 75–94; Piotr Hübner, Neue Universitäten in Polen nach dem Zweiten Weltkrieg – ideelle und organisatorische Konzepte, JbUG 4, 2001, s. 28–41.

⁷ Peer Pasternack, Die demokratische Qualität der demokratischen Erneuerung: Humboldt-Universität zu Berlin

Druhý problémový okruh můžeme vymezit jako dějiny výuky a věd. Není to však oblast, které by byla v časopise věnována pozornost přednostně, ale několik takto zaměřených článků se přece objevilo. O komentované edici Šmahelově a o výuce kreslení od E. Schulzeové ještě uslyšíme. Dále sem náleží článek H.-E. Tenortha, zabývající se kritickými hlasy na adresu vysokoškolské výuky v Německu 19. století.⁸ Z dějin vědních oborů zmíním alespoň lingvistiku v Pešti,⁹ filozofii v Rumunsku¹⁰ a blok věnovaný dějinám medicíny. Patří k němu jednak článek o heidelberské psychiatrické klinice¹¹ a hlavně většina 3. ročníku zasvěceného berlínské Charité. Tato starobylá univerzitní nemocnice je pojednána jak z pohledu institucionálního a správního, tak z hlediska funkce zdravotnické, vzdělávací a vědecké. Charité byla nejen ústavem určeným k léčení, nýbrž také institucí podílející se na výchově lékařů a na rozvoji lékařských věd – autoři si povšimli především patologie a psychiatrie.¹² Výrazný zájem na sebe přitáhly ekonomické otázky provozu nemocnice.

Velmi okrajově jsou zastoupeny dějiny studentstva. Upozornění na zajímavé badatelské počiny v této sféře se vyskytují především v recenzní části, ať je to oblast výzkumu mentalit studentů a profesorů,¹³ nebo prosopografické studie navazující metodicky na dílu R. Ch. Schwingese.¹⁴

Několik příspěvků se zamýšlí nad vlivem dobové politické situace na vývoj vědy, na činnost univerzit a jejich učitele i studentstvo. Nikdy nestála učená společnost mimo vnější podněty a hnědý teror¹⁵ stejně jako rudá diktatura¹⁶ se podepsaly na univerzitách dost výrazně. Velmi zajímavá je skupinka tří článků mapujících výuku mimo státní struktury – bytové semináře v Polsku, Maďarsku a Rusku.¹⁷

Pátý ročník *JbUG* zkoumá z různých úhlů téma „univerzity a umění“. Vychází od teoretických zamýšlení nad úlohou umění pro pěstování humanity a nad rolí obrazového znázornění při poznávání přírody.¹⁸ Dále přicházejí příspěvky týkající se výuky výtvarného projevu¹⁹ a výtvarných předmětů v roli výukových pomůcek, případně v roli pomocníka při léčbě nemocných.²⁰ Dalšími roviny tématu je zobrazování učeneckého prostředí, výzdoba univerzit a pomníková produkce zaměřená na osoby spjaté s vědou a univerzitní výukou.²¹

und (Karl-Marx-)Universität Leipzig 1989–1995, *JbUG* 2, 1999, s. 95–120; Konrad H. Jarausch, *Gebrochene Traditionen: Wandlungen des Selbstverständnisses der Berliner Universität*, tamtéž, s. 121–135.

⁸ Heinz-Elmar Tenorth, „Über das Verderben auf den deutschen Universitäten“ – Kritik der Hochschullehre im 19. Jahrhundert, *JbUG* 2, 1999, s. 11–22. Další zmiňované tituly viz pozn. 19 a 22.

⁹ András Cser, *Language and linguistics at the University of Pest in the 19th century*, *JbUG* 4, 2001, s. 42–53.

¹⁰ Marius Lazar, „Akademisches“ und „nicht-akademisches“ Denken. Die Philosophie in Rumänien zwischen den beiden Weltkriegen, tamtéž, s. 68–82.

¹¹ Eric J. Engstrom, *Die Heidelberger psychiatrische Universitätsklinik am Ende des 19. Jahrhunderts: Institutionelle Grundlagen der klinischen Psychiatrie*, *JbUG* 1, 1998, s. 49–68.

¹² Na tomto místě nelze ocitovat všechny články z obsahu *JbUG* 3, 2000, proto na ně odkazuji jen sumárně.

¹³ Wolfgang Hardtwig o práci H. Steinhilbera v 1. ročníku, Marc Schalenberg ve 2. ročníku.

¹⁴ Wolfgang Eric Wagner v 5. ročníku, ale také přehled bádání o dějinách studentstva od Matthiase Stäcklera ve 4. ročníku.

¹⁵ Konrad H. Jarausch, *Die Vertreibung der jüdischen Studenten und Professoren von der Berliner Universität unter dem NS-Regime*, *JbUG* 1, 1998, s. 112–133; Lucian Nastasa, *Die Unmöglichkeit des Andersseins. Überlegungen zum universitären Antisemitismus in Rumänien 1920–1940*, *JbUG* 4, 2001, s. 54–67.

¹⁶ Viz pozn. 6.

¹⁷ Všechny byly otištěny ve 4. ročníku, autoři Ryszard Terlecki, Sándor Szilágyi a Michail L. Gasparov.

¹⁸ Příspěvky Detleva Gantena, Ernsta Petera Fischera a Angely Fischel.

¹⁹ Elke Schulze, „Einführung in die Kunst des Zeichnens zum Zweck bewussten Sehens.“ *Das Lektorat Akademisches Zeichnens an der Friedrich-Wilhelms-Universität* (s. 51–67); a A. M. Ludowisy – viz pozn. 5.

²⁰ Johannes Bauer, *Gipsabgußsammlungen an deutschsprachigen Universitäten. Eine Skizze ihrer Geschichte und Bedeutung* (s. 117–132); Gudrun Kühne – Rainer Dietz, *Kunst und Klinik. Die Galerie der Franz-Volhard-Klinik in Berlin-Buch* (s. 163–170).

²¹ Hülsen-Esch (viz pozn. 4); Franz-Joachim Verspohl, *Über den „Mangel an Gemälden und andern Kunstwerken auf deutschen Universitäten“*. Preußische Aufklärung (s. 151–161); Kathrin Hoffmann-Curtius, *Das Kriegerdenkmal der Berliner Friedrich-Wilhelms-Universität 1919–1926: Siegesgeisse der Niederlage* (s. 87–116).

Z teritoriálního hlediska dominuje v *JbUG* zájem o dějiny berlínské Humboldtovy univerzity, na druhém místě i ostatní německé univerzity. Jiné země jsou zastoupeny málo (objevila se Francie, Itálie, Švédsko) s jednou výjimkou. Díky 4. svazku se jednorázově výrazně uplatnily východoevropské univerzity, přičemž pod tento pojem bylo pojata Polsko (3 články), Maďarsko (2), Rumunsko (2), země bývalého Sovětského svazu (Rusko 4x, Ukrajina 2x, Bělorusko 1x), a jedním příspěvkem, vymykajícím se tematicky ostatním, je zastoupena i Praha. Jedná se o materiálovou studii Františka Šmahela²² zařazenou do oddílu edice. Zatímco všechny východoevropské články se soustřeďují na 19.–20. století, přináší Šmahel edici dvou seznamů odposlouchaných přednášek na pražské univerzitě v letech 1388–1390, které jsou cenným dokumentem pro představu o průběhu studia směřujícího k magisterskému stupni.

Šmahelova studie je jediným bohemikálním příspěvkem v pěti recenzovaných ročnících berlínské *JbUG*. Dvě další jednotliviny²³ jsou už jen dokreslením faktu, že nejstarší středoevropská univerzita neprošla na stránky této ročenky, která je koncepčně velmi blízká našemu periodiku *AUC–HUCP*. Navázat vzájemné kontakty obou ročenek se však, i přes nabídku spolupráce z pražské strany, nepodařilo.

Jahrbuch für Universitätsgeschichte nepatří k metodicky novátorským centrům, přece se však na jeho stránkách objevily vedle tradičních témat i otázky sledující současné trendy. Mám na mysli například dva články věnované univerzitnímu studiu žen.²⁴ Do kategorie mikrohistorie pak zasahuje příspěvek Margit Szöllösi-Janze o profesní kariéře technika Friedricha Kirchenbauera.²⁵

Naopak tradiční charakter mají články k jednotlivým osobnostem univerzitního života, mezi nimiž jsou jak místní méně známí činitelé, tak světově známé veličiny, jako Max Weber,²⁶ Marc Bloch²⁷ nebo Friedrich Carl von Savigny.²⁸

Obdobné charakteristiky časové, tematické a teritoriální jako u studií bychom mohli konstatovat i v případě recenzí. Recenzní část *JbUG* se stále častěji věnuje přehledovým shrnutím určité oblasti dějin univerzit (svazek 3 až 5), což je jistě velmi záslužná činnost. Týkají se buď produkce k dějinám jedné školy (Tübingen, Heidelberg, Freiburg i. Br., Bonn),²⁹ nebo určitého tématu (dějiny studentů, studentské sociální poměry, dějiny některého oboru – např. právo).³⁰

²² František Šmahel, *Zwei Vorlesungsverzeichnisse zum Magisterium an der Prager Artistenfakultät aus deren Blütezeit 1388–1390*, *JbUG* 4, 2001, s. 195–207.

²³ Jedná se o zmínku o Friedrichu Klausingovi, profesoru pražské německé univerzity v recenzi H.-Ch. Krause (4. roč., s. 262), a fotografii z bytového semináře I. Dejmla v rámci článku Ryszarda Terleckého, *Die „Fliegenden Universitäten“ und unabhängige Bildungsinitiativen in Polen unter kommunistischer Herrschaft* (tamtéž, s. 231).

²⁴ Elke Lehnert-Heide Reinsch, *Zur Geschichte des Frauenstudiums und weiblicher Karrieren an der Berliner Friedrich-Wilhelms- bzw. Humboldt-Universität (1890 bis 1968) – Vorstellung eines Projektes*, *JbUG* 2, 1999, s. 188–202; Patricia Mazón, *Die Auswahl der „besseren Elemente“*. Ausländische und jüdische Studentinnen und die Zulassung von Frauen an deutschen Universitäten 1890–1909, *JbUG* 5, 2002, s. 185–198.

²⁵ Margit Szöllösi-Janze, *Friedrich Kirchenbauer, Diener. Die berufliche Karriere von Fritz Habers Mechaniker an der Technischen Hochschule Karlsruhe*, *JbUG* 1, 1998, s. 233–238.

²⁶ Folker Reichert, *Max Webers Abschied von Heidelberg*, *JbUG* 5, 2001, s. 199–215.

²⁷ Michael Borgolte, *Marc Bloch und sein Studium in Berlin*, tamtéž, s. 227–232.

²⁸ Thomas Henne-Carsten Kretschmann, *Friedrich Carl von Savigny's Antijudaismus und die „Nebenpolitik“ der Berliner Universität gegen das preußische Emanzipationsedikt von 1812*. Anmerkungen zu einem berühmten Fall der Universitätsgerichtsbarkeit, *JbUG* 5, 2002, s. 217–225.

²⁹ Mathias Steinbach o Tübingen, Mathias Middell o ostatních, oba v 5. ročníku.

³⁰ Ve 4. svazku *JbUG* Hans-Christof Kraus o právní vědě, Matthias Stäckler o novinkách v oboru dějin studentstva od r. 1994. V 5. svazku kromě již uvedeného dále Wolfgang Eric Wagner o sociálních dějinách studentů.

Na závěr ještě zmíním dva příspěvky berlínského univerzitního archiváře Schultze,³¹ který podal nejprve informaci o stavu archivu Humboldtovy univerzity a podruhé pojednal o fondu pozůstalostí univerzitních profesorů, jejichž seznam také uveřejňuje. Dominují v něm osoby z oboru medicína, ale přichází i celá řada vědců z dalších oborů a také fondy některých spolků a institucí.

Berlínská ročenka věnující se univerzitním dějinám je vítaným příspěvkem k rozvoji daného oboru. Po šesti letech, které uplynuly od jejího založení,³² si vydobyla své místo vedle dosavadních periodik zaměřených na univerzitní problematiku, ať je to anglofonní řada, o níž zde přinášíme referát, nebo již přes 40 let vycházející *AUC-HUCP*, založený v roce 1960 z iniciativy prof. Františka Kavky. Musíme doufat, že se podaří obnovit přítomnost českých badatelů na stránkách *History of Universities* a navázat spolupráci s dosud nejmladším členem tohoto společenstva – *Jahrbuch für Universitätsgeschichte*.

Blanka Zilynská

Zprávy

³¹ Winfried Schultze, Die Bestände des Universitätsarchivs der Humboldt-Universität Berlin und Möglichkeiten ihrer wissenschaftshistorischen Nutzung, *JbUG* 2, 1999, s. 181–187 (s přehledem fondů); Týž, Nachlässe im Archiv der Humboldt-Universität zu Berlin. Schriftgut persönlicher Herkunft als Bereicherung der Verwaltungsakten, *JbUG* 5, 2002, s. 233–244.

³² V průběhu tisku tohoto čísla obdržela redakce nový svazek *JbUG* 6, 2003, který je recenzován samostatně M. Svatošem. Je zaměřen z větší části na středověké a raně novověké univerzity za redakce R. C. Schwingese.

**Jahrbuch für Universitätsgeschichte 6, 2003 (Universität im Mittelalter),
Gastherausgeber Rainer C. Schwinges,
Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 274 s.**

Loňský svazek ročenky pro univerzitní dějiny je věnován především středověkému období univerzitních dějin. Je tedy logické, že redaktorem čísla se stal známý specialista na dějiny středověkých univerzit, profesor bernské univerzity Rainer Ch. Schwinges, který připravil k otištění několik studií věnovaných středověkým a raně novověkým dějinám evropských univerzit, které vznikly přímo v jeho semináři nebo z jeho podnětu. Jejich řadu otevírá příspěvek samotného redaktora věnovaný univerzitním festivům ve 14. až 16. století: Rainer Ch. Schwinges, *Mit Mückensenf und Hellschepoff. Fest und Freizeit in der Universität des Mittelalters (14. bis 16. Jahrhundert)*, s. 11–27. Schwingesova studie vychází z konstatování, že studijní rok scholára „středověké“ univerzity byl díky různým církevním, lokálním a školním svátkům nepoměrně kratší než ten náš. Už samotné univerzitní prázdniny (vakace) musely být delší, protože měly mj. posloužit k putování učitelů a studentů mezi jednotlivými univerzitními centry. K nejvýznačnějším a nejslavnostnějším chvílím akademického roku patřily instalace akademických hodnostářů do úřadu, slavnostní promoce a imatrikulace nových studentů (tzv. deposice beánů). Schwinges jasně doložil, že všechny akademické slavnosti, především přijímání nových příslušníků akademické obce, měly ukázat univerzitu jako zcela svébytnou samosprávnou korporaci s vlastní administrativou a jurisdikcí. Středověké univerzity vytvořily vlastní festivity, vesměs doprovázené nákladnými hostinami, které nezatěžovaly pouze univerzitní kasu, ale i peněženky studentů, absolventů (a často především jejich rodičů) a učitelů. Na každý pád splnily svůj účel a staly se viditelným potvrzením privilegovaného postavení středověkých univerzit, jejich vyučujících, studentů a absolventů. Christian Hebeisen a Thomas Schmid se věnují zkoumání míst původu „chudých“ univerzitních studentů ve středověké Říši (*De Zusato, Coloniensis dioecesis. Über Herkunftsräume armer Universitätsbesucher im Alten Reich (1375 bis 1550)*), s. 28–50). Jedním z významných výsledků studie je konstatování, že spíše než místo původu určoval postavení studenta jeho sociální původ, i když, jak se zdá, neplatí dříve uznávaná rovnice, že „chudí“ studenti mířili především na nejbližší univerzity a odtud do církevních služeb. Stephanie Irrgangová se věnuje analýze dalšího ze slavných pojmů univerzitních dějin: vagant (potulný student), jenž býval často synonymem i pro studentskou „nezámožnost“ (*Scholar vagus, goliardus, ioculator. Zur Rezeption des „fahrenden Scholaren“ im Mittelalter*, s. 51–68). Samo slovní spojení *scholar vagus* naznačuje, že středověcí studenti jsou přímo ztělesněním společenské mobility. A nejde pouze o jejich cestování mezi jednotlivými univerzitními městy, ale stejnou měrou o sociální pohyb na společenském žebříčku, kdy z potulného mendíka vyrůstá příslušník prestižní společenské vrstvy (církve). A přitom jedinou viditelnou změnou mezi chudým studentikem a společensky váženým klerikem je univerzitní promoce! Autorka však zároveň upozorňuje na to, že pojmy jako „vagant“ či „potulný scholár“ jsou

často literárními topoi (klišé), které s realitou akademické peregrinace nemusely mít mnoho společného, i když je víc než zřejmé, že scholárové patřili k sociálním vrstvám středověku s největší „mobilitou“. Beat Immenhauser zkoumá průběh imatrikulací na říšských univerzitách reformačního období (*Universitätsbesuch zur Reformationszeit. Überlegungen zum Rückgang der Immatrikulationen nach 1521*, s. 69–88). Výsledkem studie je zjištění, že „krize návštěvnosti“ říšských univerzit v období rané reformace nespojila pouze s Luterovým a luteránským proticírkevním postojem, ale stejnou měrou s dobovou sociální „nejistotou“ akademického stavu. Teprve na konci dvacátých let 16. století začíná opětovně stoupat klesající frekvence imatrikulací na říšských univerzitách a s ní i prestiž univerzitního studia a celého „akademického“ stavu: univerzity s úspěchem přestály svou první velkou krizi! Českého čtenáře jistě zaujme studie Evy Doležalové o klericích na pražské předhusitské univerzitě (*Kleriker an der Prager Universität am Vorabend der hussitischen Revolution*, s. 89–106), v níž autorka zúročila své dosavadní analýzy ordináčnických a konfirmačních knih pražské diecéze. Výsledky svého zkoumání uložila do tabelárních přehledů, ukazujících převahu „domácího“ kléru na pražské univerzitě předhusitské doby. Článek Trude Maurerové o univerzitním vzdělávání žen za I. světové války (*Der Krieg als Chance? Frauen im Streben nach Gleichberechtigung an deutscher Universitäten 1914–1918*, s. 107–138) zahajuje blok studií věnovaný moderním dějinám. Příspěvek Matthiase Steinbacha se poněkud nadneseně ptá, zda univerzitní studium budoucích učitelů bylo „kukačím vejcem v akademickém hnízdě“ (*Kuckucksei im akademischen Nest? Zum Einfluss von Lehrerbildung und Pädagogik auf eine deutsche Traditionsuniversität im 18. und 19. Jahrhundert*, s. 139–160). Oprávněně však poukazuje na skutečnost, že univerzitní vzdělávání budoucích učitelů si jen těžko a pozvolna hledalo cestu do univerzitních poslucháren. Ve II. oddíle ročenky (*Editionen*) je uveřejněno několik dokumentů z počátku roku 1933, kdy se nacisté „chopili moci“ v Německu (Klaus-Peter Horn, *Unklare Fronten. Zwei Dokumente zur Situation an den Universitäten im Frühjahr 1933*, s. 161–168). Ve III. oddíle ročenky (*Miszellen*) seznamuje Suse Baeriswyllová s prvními výsledky vyhodnocení velkého databázového projektu *Repertorium Academicum Germanicum*, evidující a zkoumající postavení univerzitního vzdělance ve středověké Říši na příkladu rádců braniborského kurfiřta Albrechta Achilla (*Die graduirten Gelehrten des Alten Reiches und die Räte des Kurfürsten. Forschungen zur Geschichte der Räte des Kurfürsten Albrecht Achilles von Brandenburg-Ansbach im Rahmen des internationalen Projektes „Repertorium Academicum Germanicum“*, s. 169–183). Studie je cenná i tím, že názorně ukazuje možnosti, ale i meze propografického výzkumu světa středověkých vzdělanců pomocí počítačových programů. Dieter Hoffmann líčí pohnutý osud pomníku Maxe Plancka, jehož iniciátorkou byla berlínská univerzita po II. světové válce („...weder schön noch typisch für die Zeit“. *Das Max-Planck-Denkmal von Bernhard Heiliger (1949/50)*, s. 184–196) a Götz Aly přináší životopisný portrét filozofa a klasického filologa Rudolfa Schottlaendera („Von den tragenden Volkskräften isoliert“. *Zum 100. Geburtstag von Rudolf Schottlaender*, s. 197–204). V předposledním oddíle ročenky *Aus den Universitätsarchiven* uveřejňuje Dieter Speck dokumenty o „nuceně nasazených“ pracovnících na univerzitě ve Freiburgu im Br. v nacistickém období (*Zwangsarbeit in Universität und Universitätsklinikum in Freiburg*, s. 205–233). Jednalo se totiž o značné množství osob (až 6000), především z Ruska, Ukrajiny a Polska, které byly „nuceně nasazeny“ na pomocné práce v univerzitních klinikách.

O fondech fotografií a tištěné grafiky a jejich využití při vzdělávání budoucích umělců v Archivu berlínské Akademie umění podává zprávu Dietmar Schenk (*Vorlagensammlungen für den Unterricht gewerblicher und akademischer Künstler*, s. 234–250) a Angela Dolgnerová referuje o archiváliích dokumentujících historii vysoké umělecké školy v Halle (*Burg Giebichenstein – Hochschule für Kunst und Design Halle. Geschichte und Geschichtsdokumentation einer Kunstschule*, s. 231–261). V poslední části přináší anotovaná ročenka dvě souhrnné recenze: německy publikovaných prací o výzkumu univerzit v raném novověku od roku 1990 od S. Ehrenpreise a přehled novější literatury k institucionálním dějinám oborů politologie a filozofie z pera R. Mehringa.

Michal Svatoš

Wolfgang E. J. Weber, Geschichte der europäischen Universität,
Verlag W. Kohlhammer (Urban-Taschenbücher, Bd. 476), Stuttgart 2002, 268 s.

Historického zpracování se dočkaly evropské univerzity v poslední době vícekrát. Vzpomeňme dnes již standardní příručku *History of the University in Europe* (i s její německou mutací *Geschichte der Universität in Europa*), která však doposud zůstává nedokončeným dílem, nebo práce A. Cobbana, R. Müllera či J. Vergera, pokoušející se více či méně úspěšně zachytit celkový vývoj jednoho z nejpozoruhodnějších jevů evropské kultury. Ať se to zdá sebevíc jako banální konstatování, je nepopiratelným faktem, že univerzita je skutečně evropským fenoménem, který podstatným způsobem ovlivnil podobu vysokého školství i v dalších oblastech světa.

W. E. J. Weber si vzal za úkol prozkoumat nejen původní podobu a „evropský rozměr“ středověkých a raně novověkých univerzit, ale proklamativně se soustředil především na vývoj univerzitních disciplín a na dějiny vědeckého poznání, když stranou jeho zájmu zůstaly dějiny institucionální, sociální a nakonec i rozšiřování univerzitní ideje. Pilířem autorova textu je výklad o vývoji jednotlivých fakult a jejich nosných oborech ve třech základních periodách: během středověkých počátků, v raně novověké epoše teritoriální univerzity a „nacionální“ univerzity moderní doby do roku 1990. Weber vychází ze základní teze, že univerzita je místem vědění a šíření odborných (vědeckých) poznatků. Z tohoto zorného úhlu popisuje vývoj univerzitních disciplín sedmera svobodných umění, právních, lékařských a teologických oborů od fáze jejich konstituování, přes oborové rozrůstání a vytváření novověké vědecké systematiky až po dominanci přírodovědných a technických oborů 20. století.

Příručková práce tohoto rozsahu nemůže být bez chyb. Rozsah a hloubka autorových znalostí či pochybení je však nejlépe patrná na nám blízkém příkladu pasáží o pražské univerzitě. Té se Weber věnuje na několika místech, ovšem jen v nejstarším období její existence s krátkou zmínkou o proniknutí humanistických oborů a založení jezuitské akademie v Praze a Olomouci v 16. století, když Praze přiznává ústřední roli v první vlně záalpských univerzitních fundací. Pohled do seznamu literatury pak doloží první dojem z četby textu, který je založen pouze na znalosti německy a anglicky psané literatury. To je základní limita autorova horizontu, tou druhou je jeho vlastní profesní zaměření na novo-

věké kulturní dějiny. Bohužel i zde neznalost původních pramenů a literatury vedla k nedoloženým soudům o povaze ruských univerzit doby Petra Velikého, ke zkresleným či neúplným informacím o univerzitách sovětského typu až po například neověřitelnou tezi o dominanci amerického univerzitního modelu a americké vědy po 2. světové válce v západní Evropě. Naopak silnou stránkou Weberova výkladu jsou úvahy o sociální roli univerzitního vzdělání v moderním světě, opět ukázané na příkladu americké společnosti, o přesouvání těžiště výzkumu ze společenskovední do přírodovědecké a technické oblasti, teze o neustále rostoucím propojení vědy s aplikovaným výzkumem a nakonec i úvahy o vztahu veřejnosti k univerzitám a akademickému prostředí v posledním půlstoletí.

Michal Svatoš

Carsten Rabe, Alma Mater Leopoldina. Kolleg und Universität der Jesuiten in Breslau 1638–1811,

Neue Forschungen zur Schlesischen Geschichte 7, Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 1999, 605 s.

Je až neuvěřitelné, že nejstarší historie tak významné školy, jakou byla a stále je univerzita ve Vratislavi, se dočkala syntetického zpracování až na samém sklonku 20. století. Hned úvodem je třeba poznamenat, že se tak stalo způsobem více než impozantním. Carsten Rabe předložil po mnohaletém studiu tuto monografii jako doktorskou práci na univerzitě ve Stuttgartu a s úspěchem ji obhájil. Slavné dějiny barokního období vysokého učení v centru Slezska autor vykládá v plně šíři v chronologickém pořádku od pokusů o vybudování katolického učiliště v první polovině 17. věku, přes nelehkou realizaci této fundace v roce 1702 po znovuoobnovení činnosti univerzity roku 1811 poté, co se zrušením jezuitského řádu význam Leopoldiny poklesl.

První neúspěšné pokusy o založení vysokého učení ve Vratislavi sahají do počátku 16. století. Intenzivnější snahy o zřízení univerzity lze nalézt od první poloviny 17. věku, kdy se s podobným pedagogickým ústavem počítalo už při fundaci jezuitské koleje ve Vratislavi. Ovšem ani usídlení otců Tovaryšstva Ježíšova ve Slezsku neprobíhalo bez problémů – místní převážně luterské prostředí dokázalo klást všem rekatolizačním snahám značný odpor. Nicméně ačkoliv zdejší příznivci evangelických vyznání získali během času hlavně pod zahraničně politickým tlakem značné výsady, které byly například v Čechách či na Moravě nemyslitelné, první slezská univerzita byla založena jako katolický ústav. Už v průběhu 17. století probíhaly při zdejší koleji Tovaryšstva Ježíšova filozofické a teologické kursy, ale k právní kodifikaci vysoké školy došlo až mnohem později – v roce 1702.

Zasloužil se o to především vynikající jezuitský diplomat a politik Friedrich Wolff z Lüdinghausenu, který se pak stal prvním univerzitním kancléřem. *Universitas Leopoldina* byla zřízena privilegiem Leopolda I. z 21. října 1702 jako typická řádová univerzita. To znamená, že všichni vyučující náleželi k *Societas Iesu*, volby akademických hodnostářů byly značně omezené a ustavování hodnostářů spadalo do kompetence řádových nadřízených. Studenti pocházející z různých vrstev obyvatelstva (většina z nich se naro-

dila ve Slezsku a v městském prostředí) ale požívali plných akademických svobod, samozřejmě s výjimkou těch, kteří náleželi k Tovaryšstvu. Ve Vratislavi tedy vznikla typická *universitas sub cura tamen regimine praepositi generalis*. I když se nejen na počátku, ale i v průběhu 18. století počítalo i se vznikem lékařské a právnické fakulty, které se běžně vymykaly rámci jezuitských vysokých škol, tyto fakulty nebyly nikdy ve Vratislavi plnoprávně ustanoveny. Vedle vysokého učení ve Vratislavi probíhala, jak bylo též běžným zvykem, výuka i na nižších školách – tzn. podle moderní terminologie na gymnáziu.

Od roku 1702 do roku 1773 (do data sanace jezuitského řádu) fungovala tedy ve slezském centru všemi náležitými právy obdařená jezuitská univerzita, *de facto i de iure* v časovém pořadí čtvrtá vysoká škola v okruhu zemí Koruny české. Do roku 1755 patřilo Slezsko do svazku České provincie Tovaryšstva Ježíšova, poté, když po slezských válkách ztratila habsburská monarchie většinu zdejších knížectví ve prospěch pruského krále, byla ustanovena samostatná slezská jezuitská provincie. Do poloviny 18. věku tedy probíhala obvyklá výměna vyučujících mezi jednotlivými jezuitskými vysokými učenými v Čechách, na Moravě a ve Slezsku především na filozofických fakultách zcela v intencích obligatorních zásad studijního řádu *Ratio atque institutio studiorum* kodifikovaného roku 1599. Ve Vratislavi tak působili mnozí z těch, kdo vyučovali v Praze nebo Olomouci a úroveň výuky byla plně srovnatelná se všemi analogickými jezuitskými pedagogickými institucemi. Během slezských válek, jako vždy v časech, kdy „mluví“ zbraně, se vyučování pozastavilo, aby se plně obnovilo v roce 1763. Ovšem deset let poté následovala další pohroma – zrušení Tovaryšstva Ježíšova. Na rozdíl od katolických států protestantský pruský panovník jezuity ponechal jako „kněze královských školských ústavů“, ale vratislavské vysoké učení se ocitlo náhle téměř na úrovni pouhého gymnázia, i když zde v omezené formě fungovala jak fakulta filozofická, tak teologická. Jeho sláva se měla obnovit až roku 1811, kdy se na vyšší úroveň dostalo připravovaným sjednocením s univerzitou ve Frankfurtu nad Odrou.

Carsten Rabe vedle chronologického sledu osudů slezské vysoké školy podrobně rezebírá i nejrůznější aspekty vnitřních dějin této instituce. Lze konstatovat, že neponechává stranou nic důležitého. Čtenář tak může sledovat odpor velké části měšťanů vůči založení *alma mater Vratislaviensis*, nesnadná jednání s Vídní i papežským stolicem při konstituování zdejší vysoké školy, dále například otázky jezuitské cenzury náboženských knih, produkci zdejší výkonné tiskárny nebo blahodárné působení proslavené lékárny.

Dlužno konstatovat, že autorovo líčení výuky na jednotlivých stupních počínaje gymnáziem a konče teologickou fakultou je sice vyčerpávající, ale současně nikoliv objektivní. Jinak tomu totiž ani být nemůže, protože stereotyp jezuitské pedagogiky byl natolik silný, že regionální odlišnosti byly jen velmi nepatrné.

Naopak stavební dějiny Leopoldiny jsou naprosto nezaměnitelné. Díky jezuitům vznikl uprostřed Vratislavi impozantní komplex budov, který dodnes uchvacuje svou barokní nádherou. Ano, i současní studenti přicházejí k promócím v působivém prostředí velké auly, jejíž vznik se datuje do 18. století a nebyl poznamenán pozdějšími přestavbami (dokonce i obnova po II. světové válce pietně zachovala původní podobu ústředního univerzitního prostoru).

Snahy o reformu univerzitního vyučování se Vratislavi nevyhnuly, podobně jako tomu bylo na všech evropských univerzitách, kde měli jezuité vůdčí postavení. Kritika vůči vyučujícím z řad Tovaryšstva byla zaměřena především proti tvrdošíjnému setrvání na po-

zicích scholastiky. Či spíše jezuitskému vyznění těchto názorů, protože i to, co se v osvícenském pojetí nazývalo scholastikou, mohlo mít mnohotvárný základ a rozhodně nikdy nemohlo být pojímáno jen s hanlivým příděchem. Zajímavé je i autorovo líčení divadelních her aplikovaných na Leopoldině jako tradiční součást výuky.

I když jsem výše konstatovala, že zhruba do poloviny 18. věku se vratislavské vysoké učení příliš nelišilo od jiných jezuitských ústavů, od této doby se historie slezské univerzity výrazně individualizuje. Dokonce ještě před zrušením jezuitského řádu se zde *patres* ocitli ve zdánlivě velmi nepřijemném postavení. Katolická škola stanula náhle uprostřed protestantského Pruska. Nicméně její činnost tato skutečnost ani v nejmenším nepoznamenala – Bedřich II. dokázal své ideové odpůrce zaštitit (a to dokonce i po sanaci řádu papežem).

Reformnímu úsilí vratislavská univerzita podléhala už od čtyřicátých let 18. století, tehdy posílili její řady francouzští jezuité, ovšem zásadní opravný nápor se odehrál až v šedesátých letech pod státním tlakem.

Ačkoliv, jak už jsem zdůraznila, zrušení jezuitského řádu v roce 1773 nebylo pro slezské členy tak drastické jako v jiných zemích Koruny české, přesto se poměry na univerzitě radikálně změnily. Z obecného učení se během let 1773–1776 stal „školní institut“, který byl ještě později v roce 1800 obdařen novým školním zřízením a řádem. Na této škole byl oproti klasickým jezuitským oborům rozšířen počet vyučovaných předmětů, mezi něž patřily především ekonomie, dějiny nebo estetika. Avšak z hlediska právního postavení škola ztratila na významu – ostatně podobně tomu bylo i na jiném z pedagogických ústavů v zemích Koruny české dříve spravovaném jezuitou – na univerzitě v Olomouci. Vlastně v té době velkých změn si uchovala své postavení pouze pražská vysoká škola, která ostatně nebyla nikdy typickou jezuitskou univerzitou a nadto ji ozvlášťovalo renomé nejstaršího obecného učení vzniklého v zaalpském prostoru.

V roce 1802 Leopoldina oslavovala sté výročí svého založení. Je ovšem otázkou, zda bylo tolik důvodů k radosti. Autor mj. i při sledování tohoto jubilea správně konstatuje velkou roli vratislavské univerzity nejen pro šíření vzdělanosti ve zdejších zemích, ale samozřejmě také pro posilování katolicismu. Konečný návrat na výsluní ale znamenalo až sjednocení s univerzitou ve Frankfurtu nad Odrou, ke kterému došlo v roce 1811. Poté už ve Vratislavi prosperovaly nejen právnická a lékařská fakulta, ale vedle katolické, také fakulta protestantské teologie.

Obsáhlá kniha Carstena Rabeho je doplněna i pozoruhodnými přílohami, mezi nimiž vyniká především soupis prací vratislavských profesorů a studentů a seznam osob působících jak na Leopoldině, tak na školním institutu. Netřeba zvláště zdůrazňovat, že jak tyto doplňky, tak hlavní text je vystaven z velké části na původních pramenech uložených hlavně v polských, českých, rakouských a římských archivech a knihovnách.

Objemná Rabeho kniha konečně zaplnila citelnou mezeru v dějinách školství v zemích Koruny české v barokním období. Autor splácí dluh, který zanechali jeho předchůdci – němečtí historikové, kteří nestihli nikdy během existence německého Slezska podat vyčerpávající výklad osudů Leopoldiny a v poválečném období nic takového neudělali ani učení polští kolegové.

Ivana Čornejová

Olaf Willett, Sozialgeschichte Erlanger Professoren 1743–1933,

Vandenhoeck & Rupprecht, Göttingen 2001

(= *Kritische Studien zur Geschichtswissenschaft*, hrsg. von Helmut Berding, Jürgen Kocka, Hans-Peter Ullmann, Hans-Ulrich Wehler, Bd. 146), ISBN: 3525351615, 459 s.

Disertace předložená na Humboldtově univerzitě v Berlíně v roce 1999 je věnována univerzitním dějinám Erlangen v době mezi založením univerzity v polovině 18. století a 7. dubnem 1933, tedy dnem, kdy říšská vláda přijala Zákon o obnově úřednictva, který zásadním způsobem proměnil možnosti univerzitní kariéry a personální složení německých univerzit. Tradiční univerzitní dějiny, omezující se buď na výrazné vědecké osobnosti či na dějiny jednotlivých vědeckých disciplín, sledující vnitřní logiku vědeckého vývoje, Willett rozšiřuje o problematiku vzájemného ovlivňování vědy, respektive univerzity a jejího sociálního zázemí. Prosopografický výzkum, zahrnující všechny ordináře činné na univerzitě v Erlangen v daném období, umožňuje autorovi sestavit bohatý obraz sociální podmíněnosti (vědeckého i mimouniverzitního) jednání německých univerzitních profesorů od osvícenství, Humboldtovského novohumanismu, císařského Německa až po Výmarskou republiku. Willett se věnuje nejenom sociálnímu původu, vzdělání či průběhu akademické kariéry, ale i rodinné a sociální situaci erlangenských ordinářů. Willetova mikrostudie přesahuje úzký lokální horizont a slouží jako příklad sociálních dějin jedné významné části německých akademických elit v moderní době.

Knih je doplněna řadou grafů a tabulek. Samozřejmostí je i bohatý poznámkový aparát, jmenný a věcný rejstřík a bibliografie.

Ota Konrád

Frank-Rutger Hausmann (Hg.), Die Rolle der Geisteswissenschaften im Dritten Reich 1933–1945,

R. Oldenbourg Verlag, München 2002 (= Schriften des Historischen Kollegs: Kolloquien, Bd. 53), ISBN 3486566393, 373 s.

Zájem o vývoj humanitních oborů ve „Třetí říši“ tvoří, jako součást problematiky podílu německých elit na prosazení se, stabilizaci a v neposlední řadě i realizaci ideologických záměrů nacionálně socialistického režimu, v posledních letech velmi frekventovanou oblast výzkumu. Vzhledem k tomu, že řada vědců tak či onak spolupracujících s totalitním státem patřila po roce 1945, respektive 1949 k „otcům zakladatelům“ humanitních věd ve Spolkové republice, nabývá jejich činnost mezi lety 1933–1945 pro současné německé historiky na dalším významu.

Historische Kolleg v Mnichově uspořádal 14. 2.–16. 2. 2000 konferenci věnovanou některým významným humanitním vědeckým oborům v nacionálně socialistickém Německu. Konferenční příspěvky shrnuje sborník vydaný Frankem-Rutgerem Hausmannem, jehož úvod sborník otevírá. V následujícím příspěvku se známý badatel v oblasti univerzitních dějin Otto Gerhard Oexle věnuje obecně německé vědě před a po roce 1933. Po příspěv-

ku Lothara Mertense o významné mimouniverzitní vědecké instituci – Německé výzkumné společnosti (*Deutsche Forschungsgemeinschaft*) – jsou další studie věnovány vybraným významným oborům: anglistika (K. Ludwig Pfeiffer), germanistika (Holger Dainat), historiografie (Jürgen Elvert), keltologie (Joachim Lerchenmüller), hudební věda (Anselm Gerhard), filosofie (Hans-Joachim Dahms), psychologie (Mitchell G. Ash), slavistika (Helmut W. Schaller), jazykověda (Clemens Knobloch) a dějiny pravěku (Wolfgang Pape).

Jak je u podobných sborníků zvykem, jsou jednotlivé příspěvky opatřeny poznámkovým aparátem a sborník je doplněn jmenným rejstříkem.

Ota Konrád

Julian Dybiec, Uniwersytet Jagielloński 1918–1939, PAU Kraków 2000, 759 s.

Profesor krakovské univerzity J. Dybiec je autorem celé řady závažných pramenných prací o dějinách haličské, respektive polské vědy.¹ Od počátku 80. let začal se systematickým pramenným výzkumem k dějinám meziválečné epochy dějin krakovské univerzity. Po dvacetiletém výzkumu – k 600. výročí úspěšného znovuzaložení krakovské univerzity – předložil pak rozsáhlý výsledek svého bádání.² Kniha se člení do úvodu, osmi kapitol a obsáhlého závěru. Dybiec začíná od budov a trvale nedostatečného finančního zázemí univerzity. Druhá kapitola je věnována struktuře a fungování univerzity: analyzována jsou statuta z let 1920 a 1933, respektive jejich novelizace, autor sleduje řídicí univerzitní grémia a komise, poté přechází k jednotlivým fakultám. Třetí kapitola je zaměřena sociálně historicky na pedagogický sbor univerzity. Dybiec popisuje jeho právní situaci, jednotlivé kategorie vyučujících, způsob doplňování sboru, který se v období 1914–1939 zdvojnásobil (z 500 na 1050 vyučujících), věk, sociální původ a vzdělání, ale také materiální situaci vyučujících, jejich rodiny, mimouniverzitní zájmy. V téže kapitole jsou umístěny i pasáže o odborných organizacích, ideovém a politickém profilu krakovských profesorů a docentů i o jejich postavení v rámci vědeckého, politického a společenského života města i státu.

Rozsáhlá čtvrtá kapitola systematicky popisuje všechny čtyři fakulty (resp. i později etablovanou pátou, zemědělskou fakultu) a velmi podrobně se věnuje jednotlivým katedrám filozofické fakulty (nadále obsahovala i přírodovědní obory a farmacii). Pátá kapitola je věnována studentstvu. Dybiec klasicky zkoumá počet studujících (UJ začínal r. 1918/19 s 3860 studenty, již po dvou letech měl 5000 studentů a po šťastných letech

¹ Srovnej: Julian Dybiec, *Financowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1918*, Kraków 1979; Týž, *Mecenat naukowy i oświatowy w Galicji 1860–1918*, Wrocław etc. 1981 (recenze in: *AUC–HUCP* 23, 1983, 2, s. 80–82); Týž, *Polska Akademia Umiejętności 1872–1952*, Kraków 1993.

² K výročí vyšlo několik, spíše populárně zaměřených syntéz dějin UJ, na nichž se Dybiec též podílel: Krzysztof Stopka – Andrzej Kazimierz Banach – Julian Dybiec, *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000 (současně vyšlo i anglicky jako: *The history of the Jagiellonian University*); Stanisław Dziedzic, *Alma mater Jagellonica*, Bydgoszcz 1999 (anglicky tamtéž r. 2000); Zdzisław Pietrzyk, *Poczet rektorów Uniwersytetu Jagiellońskiego 1400–2000*, Kraków 2000.

1930–1934, kdy počet imatrikovaných každoročně podstatně přesáhl 7000, skončil v posledním předválečném akademickém roce na 6110 studentech), jejich materiální situaci, stipendia, koleje, studentské organizace všech typů i vztah studentstva k aktuálním vědeckým i politickým otázkám, respektive roli studentů v životě státu.

Pro autora jako historika bylo velice náročné zpracovat do šesté kapitoly přehled hlavních vědeckých výsledků širokého spektra jednotlivých univerzitních oborů. Pokusil se přitom soustavným studiem zahraniční odborné literatury a vědeckých recenzí na díla krakovských profesorů eliminovat obvyklou sebechválu v jubilejních publikacích a oficiálních i soukromých pamětních knihách a vzpomínkách. Dybiec tu připomíná i problémy krakovské vědy s prorážením na mezinárodní fórum a dosahováním internacionálního uznání pro krakovské vědecké výkony. Sedmá kapitola je věnována formálním i meritorním kontaktům UJ se světovou vědou. Osmá kapitola pak velmi důkladně zkoumá proměny role UJ v životě polského státu, společnosti i politiky. Patří sem i „rekrutování“ krakovských učitelů pro nově otevírané polské univerzity, účast na vědeckých sympóziích v Polsku, vazby ke středním školám, ale také působení krakovských profesorů v diplomacii a politice. Autor neopouští stranou ani takové problémy, jako byl nepřijemný a mnohostranný rozvoj antisemitismu na UJ ve druhé polovině 30. let.

Dybiecova kniha je psána nesmírně hutně, soustředěně faktograficky, někdy se nechte právě snadno. Její důkladný poznámkový aparát z ní učiní vyhledávanou příručku, a to tím spíše, že v přílohách uživatel nalezne přehled celé univerzitní reprezentace (rektor, prorektor, děkani a proděkani) pro léta 1918–1939, tabulky počtu doktorských promocií a jmenný přehled všech habilitací. Kniha je vybavena jmenným rejstříkem, soupisem tabulek i 59 černobílých ilustrací, nepřijemně však překvapí, že není připojen seznam pramenů a literatury.

Dějiny meziválečné UJ jsou ohromným autorským výkonem, svodem celé řady cenných dílčích, monografických analýz, svěbytnou výpovědí a interpretací příběhu i významu akademické instituce, která jako matka ostatních polských univerzit vždy (a to i poté, kdy byla co do rozsahu i státní přízně zastíněna varšavskou univerzitou) hrála specifickou, v mnoha ohledech pro celou zemi určující roli. Je to kniha, které by se mělo dostat velké pozornosti nejen mezi badateli o dějinách univerzit.

Jiří Pešek

Pavel Urbášek, Únor 1948 a tzv. studijní prověrky na Univerzitě Palackého v Olomouci,

Vlastivědný sborník moravský 44, 2002, s. 37–51, 137–143; zkráceně na pokračování in: Žurnál Univerzity Palackého 12, 2002, č. 1–12, poslední strany.

Není obvyklé recenzovat nepříliš rozsáhlý časopisecký článek. Důvodem k napsání této zprávy je závažnost jeho obsahu i skutečnost, že Urbášekova studie je jedním kamínkem z mozaiky, kterou skládá olomoucké a stejně i brněnské univerzitní archivní pracoviště o nejnovějších dějinách tamějších akademických institucí. Čtenářům se dostávají do

ruky výsledky výzkumného projektu ohlášeného před lety na olomouckém sympoziu (Historická Olomouc XI, 1998, s. 181–6) a k publikacím recenzovaným v našem časopise (AUC–HUCP 39, 1999, 1–2, s. 158–161) přibývá další významný příspěvek.

Stať Pavla Urbáška jen stručně rekapituluje obnovu olomoucké univerzity a její stav před únorem 1948. Přináší nový, realističtější pohled na jejího prvního rektora J. L. Fischera. Snaží se zcela objektivně ohodnotit jeho plány i osobnost a vysvětlit motivaci jeho politické angažovanosti v prvních dnech a týdnech po únoru. Fischer se vytrácí z Krajského akčního výboru Národní fronty v září 1948, o rok později opouští rektorský úřad, roku 1954 odchází vůbec z univerzity a je roku 1956 vyloučen z KSČ. Postava tohoto významného českého levicově orientovaného filozofa a sociologa je modelovým příkladem osudu a vzorců myšlení české inteligence 20. století a jejího střetání s politickou realitou československého vývoje.

Pavel Urbášek dále shrnuje výsledky výzkumu poúnorových čistek na olomoucké univerzitě. Navazuje na práci Zdeňka Jiráka *Perzekuce školství Moravy a českého Slezska* (Časopis Slezského zemského muzea, série B, 47, 1998, s. 59–96), který podal globální přehled o situaci na všech vysokých školách vymezeného regionu, přičemž věnoval olomoucké univerzitě velmi rozsáhlou pasáž. Urbášek částečně shrnuje jeho závěry, v řadě otázek jej však doplňuje (případy řešené Akčním výborem Univerzity Palackého v Olomouci – profesori Pavlica, Mores, Boček a Pojer i univerzitní zaměstnanci) nebo rozšiřuje záběr zkoumaných témat (reorganizace profesorských sborů, situace na Cyrilometodějské bohoslovecké fakultě až po její zrušení v roce 1950).

Z. Jirásek ve svém článku probral všechny typy mimosoudních perzekucí, počínaje poválečnou očistou přes akční výbory, studijní prověrky včetně zkoušek ze společenských věd, až po pokračování v disciplinárních a jiných případech vyloučení s politickou motivací. Zachytil činnost reformních komisí zaměřených na přepracování studijních programů (doloženy jsou i v Praze na pedagogické fakultě), politické motivy kolem vzniku kateder, vznik fakultní rady FF UPO a zmínil i roli ČSM.

Pavel Urbášek si vymezil téma úžejí na únor a studijní prověrky, ale dalo by se říci, že cílem bylo zmapovat určitý časový úsek v oblasti „kádrové politiky“. Konstatuje na jedné straně, že v Olomouci se neuplatnila odjinud známá „studentokracie“, na straně druhé ukazuje situaci na lékařské fakultě, kde působení radikálů ve fakultní organizaci KSČ zapříčinilo, že jedině na této fakultě došlo k výraznějším postihům v řadách vyučujících. Urbášek měl k dispozici také více archivních dokumentů než Jirásek, a mohl proto řadu otázek upřesnit a doplnit o detaily. Vycházel jak z materiálu univerzitního archivu (včetně nově získaného konvolutu Akčního výboru Palackého univerzity za rok 1949), tak dalších zainteresovaných institucí (Krajský, Okresní i Ústřední akční výbor NF, KV KSČ, ÚV KSČ – školská komise, aj.). Podle Urbášky byla v případě Univerzity Palackého využita neomezená moc univerzitního akčního výboru k minimalizaci perzekučních zákroků. Pro univerzitu byla příznivá i situace krajského vedení KSČ, kde po krčmaňské aféře došlo k personálním změnám. Výbor v pozměněném složení byl nakloněn přesvědčovacími metodám a mírnému postupu vůči studentstvu.

Závěr článku se věnuje studijním prověrkám v zimě roku 1948/49. Obecný výklad vychází z výzkumu Jiráskova, při konkretizaci na situaci olomoucké univerzity dokázal však Urbášek i přes neexistenci přímých pramenných podkladů (konstatují ji oba autoři) doplnit dosavadní znalosti o statistické vyhodnocení (tabulku výsledků prověrek z materiálů

ÚV KSČ), seznam vyloučených z FF UPO (33 jmen) a složení disciplinárních komisí na téže fakultě (obojí z Archivu UPO).

Celkový počet postižených na UPO za celé sledované období je ve srovnání s ostatními univerzitami daleko nižší, a to jak v případě učitelů a zaměstnanců, tak studentů. Mírný postup proti studentům byl dán apolitičností spolku před únorem, faktem, že prověrka se vztahovala pouze na tři nižší ročníky krátce fungující univerzity, složením komisí, v nichž převládali umírnění, a v neposlední řadě osobou J. L. Fischera, který zaštitil školu vahou své osobnosti.

Série článků, které v posledních letech zmapovaly dopad únorových událostí na vysoké školy, dosáhla dnes již velmi solidních výsledků – je plastickým obrazem situace jak na Moravě (Jirásek, Kalendovská, Pulec, Urbášek, Konečný), tak v Čechách (Hradecká, Pousta). V případě Palackého univerzity se budeme těšit na výsledky dalšího výzkumu, který by měl dát základ pro ucelený obraz nejstarších dějin této školy. Jestliže Jirásek dovedl své téma do roku 1954, Urbášek se zaměřuje na léta 1948–1949 s drobnými přesahy v oblasti odvolacích řízení postižených (až do let 1951–1953). Oba ovšem popsali jen určitou výše celkového vývoje UPO v daném období. Na své podrobné dějiny olomoucká *alma mater* teprve čeká.

Blanka Zilynská

Konsolidace vládnutí a podnikání v České republice a Evropské unii III. Univerzity a vzdělání (Příspěvky z konference konané ve dnech 31. 10. – 2. 11. 2002), editor Jiří Pešek, redakce Ota Konrád, Blahoslav Hruška, Matfyzpress, Praha 2002, 169 s.

Sborník konferenčních příspěvků ze symposia pořádaného Fakultou sociálních věd UK je součástí širšího projektu, jenž se zabývá systémy vládnutí v České republice a Evropské unii. Pro podzimní zasedání roku 2002 si fakulta vybrala téma *Univerzitní systém a struktura vysokoškolského vědeckého výzkumu v Evropě a USA*. Úvodní tři příspěvky jsou věnovány srovnání struktury vysokých škol a univerzit v současné Evropě a Spojených státech amerických (J. Pešek, P. Kuchař), reformě univerzitního systému v Evropě (Z. Všelichová) a transformaci českých vysokých škol po roce 1989 (L. Rovná). Druhý blok je věnován popisu a analýze současné situace amerických a britských univerzit. Studie této části se zabývají konceptem akademických svobod v USA (M. Calda), vlivem studentského hnutí šedesátých let 20. století na (severo)americkou společnost (F. D. Raška), vztahem asociací amerických historiků k univerzitám (S. Raková), popisem anglického školství (L. Rovná), vztahem státu a vysokých škol ve Skotsku (J. Hauser) a nynější podobou irských univerzit (I. Šlosarčík). Závěrečná část sborníku prezentuje výsledky zkoumání univerzitní struktury evropských zemí. O. Konrád představuje rakouské univerzity v kontextu jejich historického vývoje, J. Pešek se zamýšlí nad dnešním stavem německých univerzit a vysokých škol, Ch. Cornelissen glosuje poměr státu k univerzitám v Itálii, J. Vykoukal se pokouší vysledovat, jak polské univerzity přispěly k proměně společnosti

v uplynulém desetiletí, „vzdělanostní úrovni“ polských politiků je věnována studie M. Kubáta a závěrečný příspěvek L. Švece se zabývá lotyšským příkladem transformace vysokých škol v postsovětské éře.

Vzdělání, zvláště vysokoškolské a univerzitní, patří k základním hybným faktorům moderní, postindustriální společnosti. Na tom se shodnou všichni – politici, ekonomové, historici, sociologové, stejně jako sami příslušníci akademické obce. Již nastíněný přehled, ukazující na poněkud disparátní tematický obsah, poukazuje k obecně známému faktu, že jedna věc jsou proklamace, druhá pak realita (meritorní i badatelská). Bezesporu legitimní komparace amerického, britského (anglosaského) a kontinentálního evropského školství by vyžadovala poněkud sevřenější a užší tematizaci problému. A že o problém jde, ukazuje už samotný fakt, že úroveň a kompatibilita vysokoškolských (univerzitních) systémů je doposud srovnatelná jen v zemích Evropské unie a USA a to ještě od zcela nedávné doby. Dominantním tématem sborníku je poměr univerzit ke státu nebo obecněji k „fundátorům“ univerzit, který je značně ovlivněn historickým vývojem univerzitního zřízení v dané zemi. Od něho se pak odvíjí ekonomická závislost univerzit a vědeckého výzkumu, mocenské ingerence „zřizovatelů“ do univerzitního života a zprostředkovaně i míra „svobody“ akademické obce. V zemích, kde nedošlo k násilnému přerušení vývoje vysokých škol, jako se to stalo v bývalém východním bloku, zůstal vědecký výzkum soustředěn téměř výlučně do tradičních univerzitních center nebo si ponechal silnou vazbu k univerzitnímu prostředí. Česká republika a další země geopolitického Východu se doposud musejí potýkat s důsledky přijetí sovětského modelu vědy a výzkumu, který byl soustředěn do ústavů Akademie věd, a univerzitám s ostatními vysokými školami byla vesměs přisouzena úloha „pedagogických ústavů“. Historicky ovlivněna je rovněž prestiž jednotlivých univerzit a vysokých škol – platí téměř obecně, že „kamenné“ univerzity se těší větší popularitě než mladší „cihlové“ školy. To poslední, co konferenční příspěvky ukazují zcela názorně, je přesun těžiště výzkumu, ne tolik ve prospěch exaktních vědních disciplín a empirického výzkumu, jak se obecně traduje, ale spíše regionálně. I nejprestižnější univerzity starého kontinentu totiž nejsou schopny se účinně bránit masivnímu odlivu nejvzdělanější části populace do Spojených států amerických. Anotovaný sborník tak přináší informace o historických determinantách a současném stavu univerzitního zřízení v zahraničí a inspirativní materiál pro rozhodování o budoucí podobě našich vysokých škol a univerzit.

Michal Svatoš

ACTA UNIVERSITATIS CAROLINAE 2003

HISTORIA UNIVERSITATIS CAROLINAE PRAGENSIS

Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy

Tomus XLIII. Fasciculus 1–2

Redakční rada:

prof. PhDr. Josef Petráň, CSc., předseda,
doc. PhDr. Petr Svobodný, sekretář,
PhDr. Karel Beránek, prof. PhDr. Marie Bláhová, CSc., doc. PhDr. Ivana Čornejová, CSc., Mgr. Miluše Havránková, doc. PhDr. Vilém Herold, CSc., prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., prof. PhDr. František Kavka, DrSc.,
doc. JUDr. Karel Litsch, CSc., prof. JUDr. Karel Malý, DrSc., prof. PhDr. Jiří Pešek, CSc., PhDr. Zdeněk Pousta,
PhDr. Michal Svatoš, CSc., prof. PhDr. František Šmahel, DrSc., PhDr. Blanka Zilynská

Prorektor-editor: prof. MUDr. Pavel Klener, DrSc.

Uspořádali: doc. PhDr. Petr Svobodný

PhDr. Blanka Zilynská

Resumé do němčiny přeložil Dr. phil. Wolf B. Oerter

Obálku navrhl Jaroslav Příbramský

Graficky upravila Kateřina Řezáčová

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum, Ovocný trh 3, 116 36 Praha 1

Praha 2004

Sazba a zlom: DTP Nakladatelství Karolinum

Vytiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

Vydání 1.

Náklad 300 výtisků

ISBN 80-246-0874-X

ISSN 0323-0562

Adresa redakce: Ústav dějin UK – Archiv UK, Ovocný trh 5, 116 36 Praha 1

petr.svobodny@ruk.cuni.cz